ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий журнал

Журнал заснований у 2004 році з ініціативи генерал-лейтенанта міліції ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА ЗАХАРОВА, заслуженого діяча науки і техніки України, кандидата юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1546 від 09.05.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04539.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», (вул. Єрмолової, буд. 35а, м. Дніпро, 49033, dgu@ukr.net, (056) 370-28-72)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Офіційний сайт: www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції: вул. Єрмолової 35а, 49033, м. Дніпро, Україна. Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

5
2025
Том 1

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

5 • 2025

Науковий журнал

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 5 від 27.11.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025
© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

БАСАРАБА Ю. Г.,
аспірант кафедри теорії та історії права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.1

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

У статті розглядається сутність та особливості ринкової економіки, її правові та інституційні засади, а також роль держави у забезпеченні стабільного функціонування господарської системи. Автор акцентує увагу на тому, що ринкова економіка ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва, конкуренції та вільному ціноутворенні. Визначено, що приватна власність формує стимули до інвестицій і розвитку, тоді як конкуренція виступає рушійною силою для підвищення ефективності та інноваційності. Водночас підкреслюється, що функціонування ринкового механізму неможливе без належного правового регулювання, яке створює рамкові умови для стабільної та прогнозованої економічної діяльності. Особлива увага приділяється ролі держави, яка не підміняє ринкові механізми, а забезпечує правові гарантії, захист прав власності, підтримку конкуренції та регулювання суспільно значущих сфер.

Автор детально розглядає сучасні виклики ринковій економіці, зокрема глобалізація, цифровізація, поява нових форм конкуренції на цифрових ринках, а також впливу воєнного стану на функціонування господарської системи. В умовах війни право виступає не лише регулятором, але й інструментом виживання економіки, забезпечуючи мобілізацію ресурсів, підтримку стратегічних галузей та стимулювання підприємницької активності. У роботі також розкрито перспективи інтеграції України у правовий простір Європейського Союзу, що вимагає адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Це дозволить не лише посилити конкурентоспроможність, але й забезпечити економічну стійкість у довгостроковій перспективі.

Таким чином, стаття комплексно висвітлює правові та економічні основи функціонування ринкової економіки в Україні, визначає ключові проблеми та шляхи їх подолання. Особливий акцент зроблено на поєднанні ринкових механізмів саморегуляції з правовими інструментами державного впливу, що забезпечує баланс між економічною свободою і суспільними інтересами.

Ключові слова: *ринкова економіка, економічні відносини, інновації, правове регулювання, конкурентоспроможність.*

Basaraba Yu. H. Features of legal regulation of a market economy in modern conditions

The article examines the essence and features of a market economy, its legal and institutional foundations, as well as the role of the state in ensuring the stable functioning of the economic system. The author emphasizes that a market economy is based on private property, freedom of enterprise, competition and free pricing. It is

determined that private property creates incentives for investment and development, while competition acts as a driving force for increasing efficiency and innovation. At the same time, it is emphasized that the functioning of the market mechanism is impossible without proper legal regulation, which creates framework conditions for stable and predictable economic activity. Special attention is paid to the role of the state, which does not replace market mechanisms, but provides legal guarantees, protection of property rights, support for competition and regulation of socially significant areas.

The author examines in detail the current challenges to the market economy, in particular globalization, digitalization, the emergence of new forms of competition in digital markets, as well as the impact of martial law on the functioning of the economic system. In wartime, law acts not only as a regulator, but also as a tool for the survival of the economy, ensuring the mobilization of resources, support for strategic industries, and stimulation of entrepreneurial activity. The paper also reveals the prospects for Ukraine's integration into the legal space of the European Union, which requires the adaptation of national legislation to European standards. This will not only strengthen competitiveness, but also ensure economic sustainability in the long term.

Thus, the article comprehensively highlights the legal and economic foundations of the functioning of the market economy in Ukraine, identifies key problems and ways to overcome them. Special emphasis is placed on the combination of market mechanisms of self-regulation with legal instruments of state influence, which ensures a balance between economic freedom and public interests.

Key words: *market economy, economic relations, innovation, legal regulation, competitiveness.*

Вступ. Формування ефективної ринкової економіки в України є одним із ключових завдань державної політики, що безпосередньо пов'язане з інтеграцією у європейський економічний простір та необхідністю забезпечення стійкого розвитку в умовах глобалізаційних викликів. Ринкова економіка вимагає не лише створення сприятливого інвестиційного середовища, а й належного правового регулювання, яке гарантує баланс між свободою підприємництва, конкуренцією та інтересами суспільства. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення, коли держава змушена поєднувати ринкові механізми з елементами посиленого державного втручання.

Питання правового регулювання ринкової економіки знайшли своє відображення у працях багатьох сучасних українських науковців. Зокрема у таких авторів як Рєзнікова В., Пацурія Н., Кравець І. [1], Яковенко Я. Ю., Доманецький І. В. [6], Гавриш І. І. [8], Ракитська А. О. [9], Чайковська М. П., Спасенко А. В. [10], Гуменна О. В., Адамчук Р. І. [11], Власенко В. А. [12].

Чайковська М. П. та Спасенко А. В. у своїй роботі «Цифрові трансформації та інституціональні механізми в забезпеченні сталого інноваційного розвитку: досвід США та України» аналізують роль інституцій та цифрових трансформацій у розвитку ринкової економіки, беручи до уваги практику США та України. Автори підкреслюють, що інституційні механізми й цифрові технології сприяють модернізації ринку, формуванню інноваційної економіки та забезпеченню його стабільності.

У роботі «Операційні інновації як ключ до конкурентоспроможності компанії», Гуменна О. В., Адамчук Р. І. зосереджуються на операційних інноваціях як чиннику конкурентоспроможності підприємств. У їхньому дослідженні інновації постають не лише як інструмент бізнесу, а як структурний елемент ринкової системи, що формує конкурентне середовище, стимулює ефективність виробництва та адаптивність економіки до кризових умов.

У статті «Процесна модель формування оптимальної структури джерел фінансування на підприємствах сфери бізнесу в умовах економічного відродження», Власенко В. А. розглядає механізми формування оптимальної структури фінансування

підприємств у період економічного відродження. Автор наголошує, що ефективна модель фінансування є базовим фактором для розвитку підприємництва, інвестиційної активності та відновлення ринку після кризових потрясінь.

Попри значний науковий доробок, низка аспектів правового забезпечення ринкової економіки України потребує подальшого вивчення. Актуальним є питання формування ефективного правового поля для повоєнного відновлення економіки, здатного забезпечити баланс між свободою підприємництва, захистом конкуренції та національними інтересами. Окремої уваги заслуговує процес адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, що визначає стратегічні орієнтири розвитку економічної системи України. Саме ці питання становлять наукову новизну дослідження та визначають його практичну значущість, адже ефективність правового регулювання ринкової економіки безпосередньо впливає на конкурентоспроможність держави, стабільність економіки та добробут громадян.

Постановка завдання. Основними цілями статті є аналіз теоретико-правових засад ринкової економіки та визначення її ключових ознак у сучасних умовах, розкриття ролі права у формуванні та функціонуванні ринкових відносин, а також характеристика нормативно-правової бази України з урахуванням міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Ринкова економіка у науковій літературі визначається як система організації господарського життя суспільства, що ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва та вільному ціноутворенні. Її сутність полягає у саморегулюванні економічних процесів за допомогою ринкових механізмів, насамперед попиту і пропозиції. В основі ринкового середовища лежить взаємодія учасників, які переслідують особисту вигоду, але водночас забезпечують ефективне функціонування економічної системи в цілому.

Передусім фундаментом ринкової економіки виступає приватна власність, що забезпечує можливість володіння, користування й розпорядження ресурсами. Саме вона створює стимули до інвестицій та інновацій, оскільки формує зацікавленість суб'єктів господарювання у результатах своєї діяльності. Водночас ключовим елементом є свобода підприємництва та вибору, яка дозволяє кожному учаснику економічних відносин самостійно визначати сферу діяльності, виробничу стратегію та власні споживчі пріоритети. Це сприяє розвитку конкуренції й забезпечує різноманітність економічних рішень.

Не менш важливою ознакою є конкуренція, що виконує функцію «рушійної сили» ринку: вона стимулює ефективне використання ресурсів, розвиток інновацій та підвищення якості продукції й послуг. У цьому контексті вільне ціноутворення також набуває особливого значення, адже саме воно, ґрунтуючись на співвідношенні попиту й пропозиції, виступає орієнтиром для виробників та споживачів, забезпечуючи рівновагу між потребами суспільства та доступними ресурсами.

Ринкова економіка також функціонує за принципом обмеженої ролі держави, завдання якої полягає не в управлінні ринком, а у створенні законодавчих та інституційних гарантій для вільної конкуренції, захисту прав власності та стабільності господарського середовища.

Водночас сучасна ринкова економіка має не лише класичні риси, а й нові характеристики, що пов'язані з глобалізацією та цифровізацією. В умовах XXI століття вирішальним чинником конкурентоспроможності є не стільки ресурси, скільки інноваційність і швидка адаптація до ринкових змін.

Оскільки ринкова економіка функціонує на основі взаємодії багатьох суб'єктів, ефективність цієї системи неможлива без чітко визначених правил та гарантій їх дотримання. Саме тому особливого значення набуває право, яке встановлює правові засади ринку та забезпечує його стабільність і розвиток. Право є одним із ключових чинників, що забезпечує становлення та стале функціонування ринкової економіки, адже воно визначає загальні правила поведінки для всіх учасників господарських відносин і створює передумови для їх ефективної взаємодії. Інститути права гарантують захист права власності, що є міцною опорою для інвестиційної діяльності й довгострокового планування, а також сприяє довірі до економічної системи.

У контексті створення сприятливого бізнес-середовища, автори статті «Вплив держави на економіку у повоєнний період: концептуальні засади перспектив правового регулювання» наголошують на важливості мінімізації дозвільного тиску і бюрократичних перешкод: «декларативний принцип набуття права на провадження господарської діяльності без необхідності отримання документів дозвільного характеру, ліцензій тощо» [1, с. 25] відіграє критичну роль під час відновлення економіки після війни.

Право встановлює чіткі правила реєстрації та діяльності господарських суб'єктів, що дозволяє забезпечити рівні умови для малого й середнього бізнесу, а законотворчість визначає межі, в яких ринкові механізми можуть ефективно функціонувати. Адже соціально-економічні зміни потребують оперативної реакції від держави, яка має полягати у формуванні дієвого законодавчого поля, здатного врегульовувати нові суспільні відносини та забезпечувати їх узгоджений розвиток.

Юридичні норми також регламентують конкурентні відносини: антимонопольні механізми стимулюють рівний доступ до ринку, запобігають монополізації, захищають інтереси споживачів і спонукають суб'єктів до інновацій. Умови свободи господарювання без надмірного державного контролю відкривають простір для динамічного бізнесу та забезпечують інституційну стабільність.

Також право упорядковує договірну сферу – нормам притаманна чіткість у правилах укладення, виконання та розірвання договорів, що зменшує ризики та підтримує стабільні господарські зв'язки. Поряд із цим, правові механізми захищають споживачів – через встановлення стандартів якості, гарантій та можливостей компенсації – і таким чином підтримують соціальну орієнтацію ринку.

Врешті, право окреслює межі державного втручання: роль держави полягає у забезпеченні інституційних умов, захисті власності, підтримці конкуренції та забезпеченні економічної стабільності, а не у прямому управлінні ринком. Усе це дозволяє праву виконувати не лише регулятивну, а й стимулюючу функцію, підтримуючи прозорість, передбачуваність і конкурентоспроможність економічного становища.

Формування та стабільне функціонування ринкової економіки неможливе без належного правового забезпечення, яке визначає межі та правила взаємодії її учасників. Вихідною основою цього правового регулювання виступають конституційні засади економічної системи. Конституція України закріплює фундаментальні принципи функціонування національної економіки, які визначають характер правового регулювання ринкових відносин та спрямованість економічного розвитку держави. Саме конституційні норми створюють базу для формування економічної політики, правового забезпечення підприємницької діяльності та взаємодії держави з ринковими інститутами.

У статті 13 Конституції України проголошується, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [2]. Водночас держава виступає гарантом реалізації цього права, а власність зобов'язує використовувати ресурси виключно в інтересах суспільства. Це положення визначає баланс між приватними та суспільними інтересами, закріплюючи принцип соціальної спрямованості ринкової економіки.

Текст статті 41 Конституції гарантує кожному «право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [2]. Недоторканість приватної власності виступає ключовою засадою ринкової системи, адже саме вона забезпечує інвестиційну активність, розвиток підприємництва та конкурентоспроможність економіки. Обмеження цього права допускається лише на підставі закону й в умовах суспільної необхідності, що формує правові гарантії захисту економічних інтересів громадян і бізнесу.

Особливе значення має стаття 42 Конституції, яка гарантує «право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [2]. Ця норма закріплює свободу господарювання як фундаментальний принцип ринкової економіки. Одночасно у статті передбачено, що

держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку та недобросовісної конкуренції. Таким чином, Конституція закладає правові основи антимонопольної політики, спрямованої на підтримку чесної конкуренції та рівних умов для суб'єктів господарювання.

Важливим є також положення статті 43 Конституції, якою кожному громадянину гарантується «право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [2], а також вільний вибір професії та захист від незаконного звільнення. Це підкреслює, що ринкова економіка в Україні поєднує свободу підприємництва з гарантіями соціального захисту та дотриманням трудових прав.

Конституційні норми тісно пов'язані з розвитком законодавства у сфері економіки. Так, Закони України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.) [3], «Про ліцензування видів господарської діяльності» (2015 р.) [4], «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (2014 р.) [5] деталізують положення Конституції, конкретизуючи механізми реалізації права на підприємницьку діяльність та регулювання конкурентних відносин.

У сукупності, конституційні засади економічної системи України формують правову базу ринкових відносин, визначають співвідношення між приватними та суспільними інтересами, а також гарантують захист основоположних економічних прав. Вони створюють основу для подальшого розвитку законодавства, спрямованого на інтеграцію України у світову економіку.

Регулювання ринкової економіки загалом базується на поєднанні ринкових механізмів саморегуляції та правових інструментів державного впливу. Його основна мета полягає у забезпеченні балансу між свободою економічної діяльності та необхідністю захисту суспільних інтересів. Держава не заміщує ринок, а створює правові рамки, у межах яких суб'єкти господарювання реалізують власні інтереси. Таке регулювання включає розробку законодавчих актів, контроль за дотриманням правил конкуренції, захист прав власності, а також формування податкової, фінансової та соціальної політики. Як зазначають автори роботи «Нормативно-правове регулювання економічної безпеки країни: сучасний стан та перспективи розвитку», у сучасних умовах «трансформаційні зміни, спричинені появою нових загроз і викликів воєнного часу, вимагають ретроспективного погляду на еволюцію правового регулювання економічної безпеки» [6, с. 86]. Ця думка підкреслює, що для належного розуміння сучасних викликів недостатньо лише реагувати на потреби сьогодення – важливо також враховувати історичний досвід та попередні моделі правового регулювання.

Особливістю сучасного етапу є те, що регулювання ринкових відносин має реагувати на глобальні виклики: цифровізацію, зміни у структурі праці, екологічні проблеми та геополітичну нестабільність. Це вимагає від держави не лише підтримувати базові принципи функціонування ринку, але й створювати нові механізми правового регулювання на технологічні та соціальні трансформації. Наприклад, конкуренція на цифрових ринках набуває особливого значення, оскільки вона пов'язана з діяльністю великих платформ, які можуть монополізувати ринок і обмежувати доступ менших учасників. На важливсті цього питання наголошує Антимонопольний комітет України: «Українські цифрові ринки розвиваються надзвичайно стрімко та мають великий потенціал для забезпечення зростання економіки країни й конкуренції, зокрема, й на міжнародному рівні. Тож питання ефективного регулювання роботи відповідних ринків та дотримання правил доброчесної конкуренції у цій сфері є актуальним» [7].

Водночас в умовах воєнного стану регулювання набуває специфічних рис. Воно спрямоване не тільки на підтримку економічної рівноваги, але й на мобілізацію ресурсів, захист стратегічних галузей і збереження життєво важливих ринкових процесів. Як підкреслює у своїй роботі І. І. Гавриш, до ключових заходів належить «бронювання фахівців визначених підприємств для нашої економіки, кредитно-фінансова політика, яка створить головну основу для розвитку нашої економіки та бізнесу як розумне кредитування під лояльні відсотки, легкодоступні на рівні з іншими країнами» [8, с. 299]. В таких умовах право стає інструментом не лише для регулювання, але й для виживання економічної системи.

Майбутній розвиток правового регулювання економіки України визначається двома ключовими векторами: інтеграцією у правовий простір Європейського Союзу та необхідністю створення ефективної законодавчої бази для повоєнного відновлення. Обидва напрями тісно взаємопов'язані, оскільки саме адаптація національного законодавства до європейських стандартів забезпечить сприятливість для залучення інвестицій, економічну стійкість і соціальну стабільність у післявоєнний період.

Особливу роль відіграє інноваційний та інвестиційний напрям державної політики. Як зазначає А. О. Ракитська, повоєнне відновлення національної економіки «потребує застосування ефективної стратегії, що базуватиметься на господарському потенціалі країни, а також залученні іноземних інвестиційних ресурсів» [9, с. 155]. У цьому сенсі державне регулювання повинно поєднувати інтереси бізнесу та суспільства, створюючи правові умови для довгострокового економічного зростання.

Висновки. Ринкова економіка є складною і багатовимірною системою, яка ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва, конкуренції та вільному ціноутворенні. Її ефективність визначається не лише дією економічних механізмів, але й чітким правовим забезпеченням, що створює рамки для функціонування учасників господарських відносин. Право виступає фундаментом ринкової системи: воно регулює правовий статус власності, встановлює правила конкуренції, упорядковує договірні зв'язки, захищає інтереси споживачів і визначає межі державного втручання. Саме завдяки правовим механізмам забезпечується баланс приватними й суспільними інтересами, а також стабільність і передбачуваність економічного середовища.

Конституція України закріплює основні принципи функціонування економіки, гарантує права власності, підприємницьку свободу та соціальний захист, що робить її базою для розвитку всієї системи законодавства. Подальші законодавчі акти деталізують ці положення, створюючи умови для ефективного регулювання господарської діяльності, підтримки конкуренції та інноваційного розвитку.

Сучасний етап розвитку ринкової економіки в Україні характеризується поєднанням класичних ринкових засад із новими викликами – цифровізацією, глобалізаційними процесами, воєнними загрозами та потребами повоєнного відновлення. Це вимагає від держави не лише підтримувати основи ринку, а й активно адаптувати правове регулювання до нових економічних і соціальних реалій. Особливої ваги набуває інтеграція у правовий простір Європейського Союзу, що відкриває перспективи для зміцнення конкурентоспроможності, залучення інвестицій та формування стійкої економіки.

Таким чином, майбутнє ринкової економіки України значною мірою залежить від здатності правової системи забезпечувати гнучкість і стабільність одночасно. Поєднання економічної свободи з дієвим правовим регулюванням, орієнтація на інновації та соціальну відповідальність, а також адаптація національного законодавства до європейських стандартів є тими чинниками, що визначатимуть успішність економічного розвитку держави у післявоєнний період і її місце у світовій економічній системі.

Список використаних джерел:

1. Рєзнікова В., Пацурія Н., Кравець І. Вплив держави на економіку у повоєнний період: концептуальні засади перспектив правового регулювання. *Право України*. 2023. № 2023/09. С. 24–47 URL: https://doi.org/10.33498/louu-2023-09-024

2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III : станом на 16 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text

4. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text

5. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII : станом на 7 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text

6. Яковенко Я. Ю., Доманецький І. В. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки країни: сучасний стан та перспективи розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 6 (15). С. 86–93. URL: https://doi.org/10.32782/dees.15-13

7. Антимонопольний комітет України – Конкуренція на цифрових ринках. Досвід інституційного розвитку та бачення майбутнього. URL: https://amcu.gov.ua/news/konkurenciya-na-cifrovih-rinkah-dosvid-institucijnogo-rozvitku-ta-bachennya-majbutnogo

8. Гавриш І. І. Правове регулювання суспільних відносин ринкової економіки в умовах воєнного стану в Україні. *Тенденції та перспективи розвитку економіки і права XXI століття очима молоді*: матеріали VIII міжвузів. студент. наук. конф. / за заг. ред. С. В. Бережної.: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 298–299.

9. Ракитська А. О. Напрями модернізації економічних функцій держави в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2023. Т. 22, № 2(54). С. 150–169. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cba7200c-ea7c-4b8e-96e7-deba8c255ac1/content

10. Чайковська М. П., Спасенко А. В. Цифрові трансформації та інституціональні механізми в забезпеченні сталого інноваційного розвитку: досвід США та України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. URL: http://rinek.onu.edu.ua/article/view/315247

11. Гуменна О. В., Адамчук Р. І. Операційні інновації як ключ до конкурентоспроможності компанії. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2024. Т. 23, № 2(57). С. 44–55.

12. Власенко В. А. Процесна модель формування оптимальної структури джерел фінансування на підприємствах сфери бізнесу в умовах економічного відродження. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. URL: http://rinek.onu.edu.ua/article/view/299591

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЗУБКОВА Л. А.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.11: 342.2: 351.74
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Реалізація стратегічного курсу України на європейську інтеграцію залежить від належного рівня забезпеченості прав і свобод людини та громадянина, задекларованих у нормах національного та міжнародного права. Окрім імплементації європейських стандартів до змісту національного законодавства, проведення цілого ряду адаптаційних процедур, українська держава зобов'язується створити відповідні механізми гарантування реалізації прав та свобод, що знаходить свій вираз, як у виробленні стратегій, приєднанні до протоколів та конвенцій, так і у фактичному здійсненні державних функцій, що розглядаються на науковому рівні через призму окремих видів державної політики. Ефективність реалізації державної політики, залежить від побудови оптимальної системи управління, використання відповідних засобів та процедур, результатів діяльності окремих суб'єктів, уповноважених на прийняття управлінських рішень, а також від створення належних умов для функціонування та розвитку того чи іншого виду суспільних відносин. І якщо говорити про стратегічні напрямки розвитку українського суспільства, тяжіння державної політики до стандартів суспільно-політичного та правового життя європейського рівня, очевидним сприймається провідна роль державної діяльності у сфері внутрішніх справ. Актуальність ролі державної політики у цій сфері зумовлюється ще й фактором воєнного стану, проголошеного за причин повномасштабної військової агресії російської федерації, у зв'язку з чим на Міністерство внутрішніх справ України було покладено ряд невластивих для цього відомства функцій. Отже вироблення ефективної методології осмислення одного із найважливіших напрямів державної діяльності є складним та актуальним на сьогодні завданням, як загальнотеоретичного, так і галузевого правознавства. Не зважаючи на те, що йдеться про правові засади державної політики, дослідження цього сегменту сучасного державотворення має міждисциплінарний характер, враховуючи, що держава, державна влада, публічне управління та адміністрування є суміжними предметами окремих наук. Це відповідно передбачає використання комплексу методів пізнання явища, що наповнюють структуру методологічної основи наукових пошуків за напрямком правових засад формування та реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ.

Ключові слова: *функції держави, державна політика, метод, методологія, сфера внутрішніх справ, правові засади, права людини, концепція природного права, позитивізм.*

Zubkova L. A. Research methodology of the legal foundations of state policy in the sphere of internal affairs

The implementation of Ukraine's strategic course on European integration depends on the proper level ensuring the rights and freedoms of person and citizen, that is declared in the norms of national and international law. Except of implementing European standards due to the content of national legislation, conducting a number of adaptation procedures, the state assumes obligations to create appropriate mechanisms to ensure the implementation of rights and freedoms, which finds expression both in the proclamation of strategies, accession to protocols and conventions, also in the actual implementation of state functions, which are considered at the scientific level through the researching prism individual types of state policy. The effectiveness of implementing state policy depends on building certain management system, producing effective means and procedures for its implementation, activities of individual authorities, making optimal management decisions, and creating appropriate conditions for the functioning and development of a particular type of social relations. And if we talk about the strategic directions of development of Ukrainian society, the attraction to the standards of socio-political and legal life of the European level, the leading role of state activity in the field of internal affairs is perceived as obvious. The relevance of state policy in this area is also caused by martial law factor, declared due to the full-scale military aggression of the Russian Federation. In connection with it on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine was entrusted such functions that are not typical for this department. Therefore, developing an effective methodology for understanding is one of the most important directions of state activity. As a result it is a complex and relevant task for today as for general theory and as specialized law too. Despite the fact that we are talking about the legal foundations of state policy, the research in this segment of modern state studies has interdisciplinary in nature, considering that the state, state power, state management, and administration are related subjects of separate sciences. This, accordingly, involves to use the complex of methods for understanding the phenomenon, which fill the structure of the methodological basis of scientific research that has state policy direction in the sphere of internal affairs.

Key words: *state functions, state policy, method, methodology, sphere of internal affairs, legal principles, human rights, concept of natural law, positivism.*

Вступ. Методологія формування та реалізації правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ на сьогодні є недостатньо розробленою, що є однією із причин низької ефективності державної діяльності з реалізації державних функцій. Окрім іншого, стримуючим та непереборним фактором у роботі державних інституцій залишається необхідність організації та забезпечення збройного опору у відповідь на агресію та терор з боку росії, реалізації державних завдань на деокупованих територіях, що значною мірою покладається на органи та підрозділи внутрішніх справ.

Постановка завдання. Невтішними є й статистичні дані Управління Верховного комісару ООН з прав людини [1], а також висновки державного департаменту США (щорічний національний звіт Бюро з питань демократії, прав людини та трудових відносин) [2] щодо забезпечення Україною у сфері внутрішніх справ основоположних прав та свобод, що зумовлює підвищення інтересу науковців не лише до окремих проблем практичної діяльності органів правопорядку, але й до питань загальнотеоретичного, світоглядного значення, що виходять із розуміння явища державної політики, її видів, механізмів формування, правових засад реалізації, системи гарантій, сфери внутрішніх справ тощо.

Мета дослідження. Охарактеризувати методологічний інструментарій юридичної науки, оптимальний для використання у дослідженнях правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ.

Для досягнення поставленої мети вирішенню підлягають такі **завдання**: визначити коло наукових джерел, присвячених проблематики державної політики; виявити основні методологічні тенденції з використання того чи іншого методологічного прийому; визначити та обґрунтувати найбільш оптимальні методи та методологічні підходи, що можуть бути використані у дослідженні правових засад політики держави у сфері внутрішніх справ.

Вирішенню пізнавальних завдань сприятиме використання **методів** герменевтики, порівняння, аналізу, тлумачення, що дозволило отримати обґрунтовані висновки та пропозиції.

Результати дослідження. Питання методології права, методів дослідження окремих типів правових явищ досліджували представники різних галузей та напрямів правознавства, чиї праці складають міцне методологічне підґрунтя для проведення різної складності правових досліджень державної політики, функцій держави, прав людини тощо. Зокрема, слід назвати таких знаних у галузі методології науковців як: М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, М.С. Кельман, О.В. Скрипнюк, А.М. Колодій, О.В. Петришин, В.П. Андрущенко, Д. Дзвінчук, В.С. Журавський, В.М. Шейко, Д.А. Гудима, О.О. Бандура, Є.В. Івашев, М.В. Костицький, О.В. Лаврук, В.В. Копча, А.С. Діденко, Д.О. Тихомиров.

Водночас, за наявності загальнотеоретичної фундаментальної методології дослідження права, його світоглядних засад, структури тощо привертають увагу роботи авторів, у яких містяться відповіді на методологічні питання більш конкретного рівня, а саме: яким чином та у яких контекстах характеризувати зміст поняття політики взагалі та політики держави; що розуміти під механізмами її формування; хто є субєктом здійснення; які існують європейські та міжнародні стандарти щодо окремих сфер реалізації державної політики тощо.

В цьому контексті привертає увагу робота В.М. Шейко, який вбачає можливість розподілу всієї методології на три рівні, що цілком є сприйнятним з огляду на стан сучасного розвитку методології правознавства, а саме: фундаментальний (або філософський) рівень; загальнонауковий та рівень конкретнонаукової методології. Всі три рівні є застосовними і можуть бути корисними при формуванні методологічного інструментарію кожного конкретного дослідження [3]. І дійсно, підбір методів – це справа індивідуальна, що залежить від особистості дослідника, характеру та мети дослідницьких завдань. Не може бути якоїсь обовязково визначеної методології, і неможна стверджувати про обовязковість методологічного плюралізму, який є лише ключиком для відкриття подальших новацій і не вирішує сам по собі поставлених пізнавальних завдань.

Складність методологічної проблематики визначається перш за все її комплексністю, багатоманітністю. Це зумовлює важливість розробки різноманітних структуризацій як фактора співіснування різних методологічних рівнів, які сукупно становлять її загальну організацію [4, с. 34].

Міркуючи над питанням розмаїття методів пізнання, домінуванням одних концепцій над іншими, М.В. Костицький стверджує важливу думку: «що водночас, підтримуючи поліметодологічний підхід у юридичному пізнанні, вважаємо, що нормативістська методологія в теорії годиться хіба що для наукового коментування законодавчих чи підзаконних актів. Учений повинен користуватися натуралістичною, психологічною, феноменологічною, діалектичною, екзистенціоналістською, структуралітською, герменевтичною (і лише потім нормативістською) методологією або творити на їх базі власну методологію наукового юридичного пізнання [5, с. 28]. Візьмемо за основу, що у ході дослідження правових засад діяльності держави нам доведеться аналізувати закони та підзаконні акти, що складають основу всякої державної діяльності, а отже, окрмі інших методоів та підходів, використовувати названий академіком М.В. Костицьким нормативізм.

Поряд з наявним плюралізмом, загальнофілософськими та загальнонауковими підходами в науковій літературі, присвяченій питанням державної політики, склалися доволі конкретні авторські бачення з приводу обрання методів дослідження.

У роботі В.В. Євдокимова, зосереджено увагу на дослідженні складових формування та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності. Як стверджує автор,

практична інтерпретація методології формування та реалізації державної політики відбувається через розробку та впровадження відповідних механізмів. Ідентифіковані завдання, визначені властивості об'єкту та предмету державної політики в сфері правоохоронної діяльності та обґрунтована структура принципів, наголошує автор, є складовими методології формування та реалізації державної політики [6, с. 109]. Звичайно, що мова йдеться не про пізнавальний процес, а про фактичне вироблення конкретних управлінських рішень, де також застосовуються категорії «метод», «спосіб», «методика», що є важливим для окреслення нашого предмета пізнання. Але привертає увагу те, що аналізуючи стан реалізації державної політики у правоохоронній сфері, що охоплюється поняттям «сфера внутрішніх справ», вчений вміло використав системний та структурний методи.

Завдяки структурному методу було виокремлено сукупність складових державної політики, як її окремих різновидів, зокрема виокремлено такі складові елементи як то: державна політика у правоохоронній сфері; у сфері освіти та науки; соціального забезпечення; міжнародних відносин; у сфері економіки, державних фінансів тощо.

Системний метод було застосовано при характеристиці різних механізмів реалізації державної політики у правоохоронній сфері. При цьому слід звернути увагу, що системний метод використано у поєднанні із ризик-орієнтованим підходом. Рухаючись від потенційної загрози до певного виду ризиків, він охарактеризував відповідні механізми реалізації, існування яких є гарантією подолання загроз. Таким чином в межах окресленої теоретично системи названо декілька механізмів реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності: освітній, економічний, фінансовий, інформаційний, інституційний [6, с. 113].

Методологічні аспекти формування та реалізації державної політики у сфері протидії економічним злочинам досліджено у працях А.П. Дикого. Вирішуючи завдання з характеристики явища економічної злочинності, що зазвичай необхідно для визначення відповідного інструментарію пізнання явища, автор скористався методом індукції, що і дозволило йому сформувати належне уявлення про економічну злочинність: це сукупність різних видів посягань; це корисливе діяння, що залишає сліди у документах; обєктом посягання є економічні відносини, що охороняються державою тощо. Водночас у нагоді прийшовся метод герменевтики у поєднанні з лінгвістичним аналізом. Враховуючи, що в умовах методологічного плюралізму не склалося єдиного наукового підходу до розуміння явища, тож лінгвівстичний аналіз дозволив систематизувати різноманітні підходи та виявити найбільш сутнісні характеристики, в яких економічний злочин представлено: як кримінально-карані корисливі діяння; вид злочинів; протиправна діяльність; соціально-економічне явище; умисні корисливі злочини; діяння у сфері економічних відносин; порушення інтересів; джерела тіньової економіки; корисливі зазіхання; навмисні або необережні діяння [7, с. 9–10].

На думку О.А. Зубчика оцінювання державної політики є одним із складників вироблення державної політики [8, с. 12], з чим можна загалом погодитися. Оціночні категорії застосовуються як на етапі її вироблення, так і на етапі реалізації. Відомо, що оцінювання є одним із останніх етапів втілення всякого виду державної політики, в тому числі і у сфері внутрішніх справ. Проте оцінюванню підлягає результат людської діяльності шляхом співставлення очікуваних змін з фактичними досягненнями. Можна сказати, що автор схильний до застосування методу порівняння (співставлення) мети та досягнутого результату. Водночас оціночний аналіз може базуватися на більшій кількості показників, які походять із теорії діяльності, де складовими елементами є мета, засоби, способи, результат. Оцінка державної політики у сфері внутрішніх справ, як оцінка правоохоронного напряму діяльності держави також може ґрунтуватися на положеннях діяльного підходу та методології порівняння (як сінхронного, так і діахронного). Важливим є також компаративний аналіз діяльності окремих уповноважених суб'єктів у сфері внутрішніх справ у розрізі окремих типів національних правових систем, окремих видів правоохоронної практики, зокрема, діяльності поліції, міграційної, прикордонної служби тощо. Але найбільш ефективним компаративний метод може бути у дослідженнях поняття вищого рівня – «сфера внутрішніх справ» з використанням результатів правової практики зарубіжних країн.

Таким чином, проаналізувавши найбільш відомі роботи вітчизняних науковців, можемо стверджувати, що окремі аспекти методології пізнання явища державної політики розкриваються, проте методологія дослідження правових засад державної політики саме у сфері внутрішніх справ, залишається здебільшого поза увагою науковців. Крім того, науковці глибоко не замислюються над змістовною характеристикою категорії «сфера внутрішніх справ», а більше уваги приділяють поняттю правоохоронної сфери або ж змісту поняття «державна політика». Що ж стосується предмету нашого дослідження, то головну увагу буде приділено саме **методології пізнання** правових засад державної політики, межі здійснення якої зумовлюються відносинами, що підпадають під категорію внутрішніх.

Як відомо із методологічних постулатів загальної теорії права, предмет визначає метод. Це означає, що пізнавальний інструментарій необхідно обирати, виходячи із загальних та специфічних властивостей предмета пізнання. В нашому дослідженні таким **предметом пізнання є правові засади**, під якими слід розуміти певну сукупність правових знань, ідей (ідеологій), нормативно-правових актів, що разом складають основу діяльності того чи іншого суб'єкта, визначають його соціальне та функціональне призначення, порядок взаємодії з іншими суб'єктами права, засоби та форми діяльності, механізми контролю за цією діяльністю, сферу реалізації владних повноважень, обсяги компетенції тощо.

Аналогічні позиції мають представники галузевих правових наук, які, не зважаючи на домінування вузького підходу (засади дорівнюються принципам або основам діяльності) дотримуються широкого тлумачення, що передбачає включення до категорії засад системи нормативно-правових актів, а значить і необхідність розширення методологічного інструментарію.

Прикладом є публікація **Д.Г. Заброди**, де автор, розглядаючи зміст адміністративно-правових засад вказує на можливість виокремлення декількох елементів змісту цього поняття, яке хоча і висвітлюється у галузевому аспекті, але є свідченням використання саме широкого підходу. Пропонується розглядати такі елементи в структурі вказаного поняття як: категоріальний; нормативний; інституційний; інструментально-технологічний. Тобто нормативний елемент, як сукупність нормативно-правових актів включено до обсягу поняття адміністративно-правових засад [9, с. 49].

Також у публікаціях **О.О. Ганжи,** при висвітлення правових засад припинення служби в Національній поліції України, вказується, що під правовими засадами у даному випадку необхідно розуміти сукупність загальнотрудових, відомчих та інших законодавчих та підзаконних актів системи національного законодавства [10, с. 50].

О.І. Якимець правові засади визначає як сутність змісту нормативного регулювання правовідносин. Правові засади, стверджує автор, – це «правова основа», джерело на ґрунті якого будуються різні види діяльності. Як відомо, таким підгрутям виступають нормативно-правові акти, за допомогою яких відбувається впорядкування правових відносин, а з іншого боку вони (нормативно-правові акти) виконують роль джерела права [11, с. 15–18].

Важливе значення для формування наших методологічних позицій має робота **Дерзької В.Ю.,** де авторка всіх дослідників правових засад розподіляє на дві групи: ті, що ототожнюють поняття засад та принципів та ті, що під правовими засадами розуміють сукупність нормативно правових актів. При цьому науковець дотримується думки, що нормативно правові акти необхідно включати до поняття правових засад разом з іншими структурними елементами. Більше того, дослідниця резюмує, що у системі правових засад забезпечення національною поліцією України законності адміністративне законодавство посідає ключове місце [12, с. 811].

Тотожня методологічна позиція викладена й у монографічному дослідженні О.М. Мердової та О.П. Цуркан, на думку яких, нормативно-правові акти є правовою основою певної діяльності, процесу тощо, і, безумовно, є невід'ємним елементом адміністративно-правових засад, проте не створюють з ними синонімічного ряду [13, с. 11].

Разом з цим у працях деяких авторів (**П.І. Панфьоров, Л.В. Міщенко**) категорія «правові засади» зустрічається лише як згадка про предмет дослідження, при цьому дослідники,

аналізуючи нормативні акти діяльності очевидно заздалегідь розуміють цей термін як сукупність нормативно-правових актів, а тому не звертають увагу на представлення своєї власної позиції щодо його змісту [14; 15].

Отже, ще раз акцентуємо на думці, що у дослідженнях правових засад державної політики доцільно дотримуватися широкого підходу, що дозволяє охопити ширше коло правових явищ (відносин), вивчення яких передбачає широке використання методологічного інструментарію. Розглянемо більш детально окремі пізнавальні засоби, необхідні та ефективні при дослідженні явища правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ.

Доктринальний підхід. Його використання зумовлюється тим, що серед правових засад вчені юристи визнають наявність різних концепцій, доктрин, теорій, принципів, що складають доктринальну основу правової діяльності в межах національної правової системи (іншими словами правову доктрину). Для державної політики у сфері внутрішніх справ характерними є принципи верховенства права, людиноцентризму, законності, правової визначеності, а також теорії правової держави, громадянського суспільства, прав людини, юридичної діяльності, які окрім інших елементів складають доктринальну основу політики держави у сфері внутрішніх справ та підлягають також науковому осмисленню.

Нормативістський підхід. Дослідники правових засад будь якого виду державної політики змушені звертатися до вивчення нормативного матеріалу. Як відомо, один із принципів реалізації функцій правової держави – дозволено лише те, що прямо вказано в законі. А отже, не обійтись без виокремлення взаємозв'язку державної діяльності із законодавством, порушення якого веде до авторитаризму, узурпації влади та порушення прав людини. Вказаний підхід передбачає вивчення структури законодавства, виокремлення статусних норм із статей нормативно-правових актів, визначення особливостей юридичного конструювання правовідносин сфери внутрішніх справ, юридичної сили правових актів, меж їх дії за часом, територією або колом осіб тощо [16].

Природноправовий підхід. В сучасному розвинутому демократичному суспільстві складно уявити представника системи публічного управління, уповноваженого на реалізацію політики держави у конкретній сфері, який не співставляє свою діяльність із світоглядними позиціями людиноцентризму або концепцією прав людини, наданих їй від природи, що визнані найвищою правовою та соціальною цінністю, проголошені та закріплені на міжнародному рівні та національному рівнях. Їх дотримання, створення умов для безперешкодної реалізації є прямим обов'язком державного службовця, правоохоронця, що і вказує на особливість сфери внутрішніх справ, де одночасно поєднуються акти реалізації прав людини та акти законного обмеження цих прав.

Метод герменевтики. Герменевтика передбачає необхідність звернення дослідника до певних джерел, з якими доводиться працювати у ході пізнавального процесу. Науковці відшукують за предметним принципом першоджерела нормативного та доктринального рівня, щоб дізнатися про їх зміст та у подальшому здійснювати інші пізнавальні операції. Герменевтика дозволяє зрозуміти візуальний або вербальний текст у певному контексті, виходячи із тих соціально-політичних або світоглядних позицій, що були середовищем формування тексту, вона також дозволяє здійснювати певні інтерпретації текстів, завдяки чому юридичний (нормативний) текст стає більш зрозумілим, доступним до широких верств його адресатів. Герменевтика також сприяє пізнанню саме юридичного смислу тексту, поєднуючи різні методології для ліпшого його сприйняття.

Метод тлумачення (інтерпретації). Цей метод пов'язаний із герменевтикою, але спрямований на пізнання істинного змісту правової норми, яка має абстрактний характер, але застосовується адресатом виключно у конкретних правових та історичних умовах. Розрізняють декілька способів тлумачення. Головне, що дослідник правових засад завдяки використанню того чи іншого способу тлумачення здатний визначити мету правової норми, цінність предмету правового регулювання, вивити інші правові норми або правові акти, що системно пов'язані між собою та із регулятивним процесом сфери внутрішніх справ. Окрім іншого до правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ відносимо також

такий елемент як акти Європейського Суду з прав людини, які по суті є рішеннями, що містять інтерпретацію міжнародних стандартів та норм, включених до системи національного законодавства. Їх тлумачення, вивчення та систематизація є обов'язковими для дослідників сфери внутрішніх справ.

Прогностичний метод. Реалізація та оцінка результатів здійснення певного виду державної політики мають на меті та неминуче ведуть до формування планів на майбутнє з урахуванням наявних прорахунків, в тому числі й з можливістю внесення коректив до правових засад. Як правило у наукових дослідженнях заключними положеннями є такі, що мають прогностичне спрямування, знаходять у подальшому своє втілення у офіційних відомчих нормативно-правових актах, доктринах, концепціях, стратегіях розвитку тощо. Отже застосування прогностичного методу у дослідженнях правових засад державної політики сприятиме удосконаленню правового регулювання у сфері внутрішніх справ, зміцненню гарантій реалізації прав та свобод, забезпеченню сталого розвитку країни.

Компаративний метод. Методологічна традиція правових досліджень дозволила багатьом дослідникам національного правознавства оволодіти компаративним методом, завдяки якому уявляється можливим здійснити пізнання явища з урахування типологічних ознак національної правової системи (групи правових систем). Компаративізм формує підстави для вивчення зарубіжного правового досвіду, залучення найкращих правових практик до правової системи України. Враховуючи, що розуміння права, правового порядку, прав людини, поліцейської діяльності, сфери внутрішніх справ у різних країнах історично склалося по різному, сучасному досліднику доводиться проводити широкі предметні співставлення, враховуючи типологічну специфіку функціонування правових систем, а також особливості національної правової практики.

Висновки.

1. У науковій правовій літературі, що присвячується питанням окремих аспектів діяльності держави, органів державної влади, реалізації функцій держави тощо майже не приділяється належної уваги методології дослідження категорії правових засад державної політики. На теперішній час у загальнотеоретичному та галузевому правознавстві склалося два методологічних напрямки, в межах яких відбувається осмислення зазначеної категорії. В межах першого напряму використовується вузьке розуміння явища, де правові засади ототожнюються з основами або принципами діяльності. В другому – використовується широкий підхід, згідно якого до поняття правових засад, окрім принципів, включено ряд інших правових явищ, зокрема нормативно-правові акти.

2. Обидва методологічних підходи не суперечать один одному та не утворюють конкуренції, а можуть використовуватися у будь-яких правових дослідженнях. При цьому, застосування кожного із названих підходів передбачає використання відповідного набору пізнавальних засобів.

3. Із застосуванням широкого підходу у дослідженні правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ уявляється доцільним використання фундаментальних методологічних підходів (*доктринальний, нормативістський, природноправовий)* та відповідних основним характеристиками предмету вивчення методів (*герменевтики, тлумачення, прогностичний, компаративний*).

4. Слід також припустити й можливість використання іншого методологічного інструментарію, що цілком залежатиме від авторського розуміння категорій «державна політика», «сфера внутрішніх справ» та «правові засади державної політики. Зокрема, у нагоді можуть стати методи логіки, аналізу, індукції, дедукції, історизму, системний структурний тощо.

Список використаних джерел:

1. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 вересня 30 листопада 2024 року. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини. ООН*. 1 грудня 2024 р. 32 с. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/2024-12-31_ohchr_41st_periodic_report_on_ukraine_ukr.pdf.

2. Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2023 рік. *Державний департамент Сполучених Штатів. Бюро з питань демократії, прав людини та трудових відносин*. 137 с. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT_UKR.pdf.

3. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид., стер. Київ : Знання, 2006. 308 с.

4. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46. URL: https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/780

5. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 18–29.

6. Євдокимов В. В. Розвиток складових методології формування та реалізації державної політики в сфері правоохоронної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного університету. Серія «Державне управління».* 2020. Т. 31 (70). № 5. С. 109–115. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/22.pdf.

7. Дикий А. П Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України : монографія. Житомир : Бук-Друк, 2023. 428 с.

8. Зубчик О. А. Методологічні аспекти оцінювання державної політики: конкурентоспроможність і політичний час. *Держава та регіони. Серія «Державне управління».* 2018. № 2. С. 12–16. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2018/4.pdf.

9. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність поняття. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 45–51. URL: https://share.google/1C65GHwuw1mudc4NY

10. Ганжа О. О. Правові засади припинення служби в органах Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2020. № 48, т. 2. С. 50–53. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc48/part_2/10.pdf.

11. Якимець О. Правові засади використання науково-технічних засобів у цивільному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2002. № 2. С. 15–18.

12. Дерзська В. Ю. Правові засади забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України та місце серед них адміністративного законодавства *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 810–812. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/196.pdf.

13. Мердова О. М., Цуркан О. П. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських : монографія. Київ : Дакор, 2020. 186 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/2d91e231-44d4-49b4-a8e9-42e3919fbac0/content.

14. Панфьоров П. І. Правові засади діяльності національної поліції України у запобіганні кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 796–780. URL http://www.lsej.org.ua/6_2023/191.pdf.

15. Міщенко Л. В. Правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України* : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 169–170. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/85.pdf.

16. Тихомиров Д. О., Старицька О. О. Юридичне конструювання поняття державної політики в загальнотеоретичній юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 87. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324561/314677

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КИСЛУН В. В.,
директор
(ГО «НДІ проблем держави та права»)

УДК 345.55
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.3

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПОПЕРЕДНЬОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ В ДЕПУТАТИ МІСЦЕВИХ РАД УКРАЇНИ

В статті проведено аналіз виборчої системи України відносно до обрання депутатів місцевих рад, та виділено її актуальні проблеми. Запропоновано впровадження освітнього цензу на місцевих виборах депутатів місцевих рад України. Запропоновано впровадження комплексної системи попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад відбірковими комісіями політичних партій в рамках пропорційної виборчої системи та відбірковими комісіями юридичних вищих навчальних закладів в рамках мажоритарної виборчої системи. Запропоновані зміни до чинного законодавства, що мають на меті якісне покращення депутатського корпусу місцевих рад.

Мета роботи: дослідження освітнього та вікового цензів на виборах депутатів місцевих рад. Висунення пропозицій до законодавства, які направлені на формалізацію попереднього відбору до депутатського корпусу місцевих рад найбільш здібних осіб. Запропонування до впровадження змін у законодавство України, що суттєво знизять вірогідність обрання до місцевих рад осіб з низькими моральними, професійними та освітніми якостями, та підвищать явку виборців, долучать до виборчого процесу політично активну молодь.

Результати дослідження: З метою покращення якісного складу депутатського корпусу місцевих ради запропоновано підвищити низку виборчих цензів. Запропоновано запровадження комплексної системи довготривалих заходів з підвищення добровільної явки виборців на місцеві вибори. Запропоновано запровадження практики обов'язкового попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад за об'єктивними критеріями.

Ключові слова: *депутати місцевих рад (ДМР), виборчий ценз, місцеві вибори, політичні партії, попередній відбір, кандидати в депутати, пропорційна виборча система, місцеве самоврядування, пасивне виборче право, мажоритарна виборча система, віковий ценз, освітній ценз, грошова застава, технічні кандидати в депутати (спойлери).*

Kyslun V. V. Proposals on the need to introduce a system of preliminary selection of candidates for deputies of local councils of Ukraine

The article analyzes the electoral system of Ukraine in relation to the election of deputies of local councils, and highlights its topical problems. It is proposed to introduce an educational qualification for local elections of deputies of local councils of Ukraine. It is proposed to introduce a comprehensive system of preliminary selection of candidates for deputies of local councils by selection commissions of political parties within the framework of the proportional electoral system and by selection commissions of legal higher educational institutions within the framework of the majoritarian electoral system. Amendments to the current legislation aimed at qualitative improvement of the deputy corps of local councils are proposed.

The purpose of work: Study of educational and age qualifications in the elections of deputies of local councils. Putting forward proposals to the legislation aimed at formalizing the preliminary selection of the most capable persons to the deputy corps of local councils. Proposals for the introduction of amendments to the legislation of Ukraine, which will significantly reduce the likelihood of electing persons with low moral, professional and educational qualities to local councils, and increase voter turnout, will involve politically active young people in the electoral process.

Results: In order to improve the quality of the deputy corps of local councils, it is proposed to increase a number of electoral qualifications. It is proposed to introduce a comprehensive system of long-term measures to increase the voluntary turnout of voters for local elections. It is proposed to introduce the practice of mandatory preliminary selection of candidates for deputies of local councils according to objective criteria**.**

Key words: *deputies of local councils (DLC), electoral qualification, local elections, political parties, pre-selection, candidates for deputies, proportional electoral system, local self-government, passive suffrage, majority electoral system, age qualification, educational qualification, monetary deposit, technical candidates for deputies (spoilers).*

Вступ. Як відомо, на час дії військового стану вибори в Україні не проводяться та у місцевих радах здійснює повноваження наявний депутатський корпус 2020 року обрання. Між тим, у наукових публікаціях та в ЗМІ дискутується питання проведення перших повоєнних виборів в Україні. Вважаємо, що наявний проміжок часу, коли вибори не проводяться, важливо використати для вдосконалення чинної нормативно-правової бази.

Постановка проблеми: Для сучасної України є актуальною проблема легітимності місцевої влади. У публікаціях зазначається проблема належного представництва населення у місцевих радах. Такий стан справ був спричинений низкою факторів, насамперед, фінансових, до яких відносяться великі видатки на власну виборчу кампанію. Відсутність у подавляючої більшості ДМР заробітної платні, та фактична відсутність відшкодування понесених депутатом витрат на власну діяльність зробили неможливим висунення кандидатів з числа представників всіх інших класів, окрім заможного класу підприємців. Попередній відбір кандидатів в ДМР, що його мають проводити політичні партії, відрізняється відсутністю гласності та формальних правил такого відбору. Також, відсутні формальні вимоги, що мають висуватися партіями до кандидатів.

Постановка завдання (формулювання мети роботи): дослідження освітнього та вікового цензів на виборах ДМР. Висунення пропозицій до законодавства, які направлені на попередній відбір до депутатського корпусу місцевих рад найбільш здібних осіб. Запропонування до впровадження змін у законодавство України, що суттєво знизять вірогідність обрання до місцевих рад осіб з низькими моральними, професійними та освітніми якостями.

Стан наукової розробленості теми дослідження та останні публікації: Темі виборів присвячені праці: М.В. Афанас'євої, І.В. Тимошенко, Л.М. Герасіної, О.Д. Лазор, Ю. Барабаша, Є. Стаднік, Д. Шурхало, О.Б. Ковальчука, В.О. Корнієнко, Л. Летнянчина, В.М. Тупіцина [4], Р.В. Балабана, М.І. Мельника, М.С. Ільницького, Л.В. Антонової, А.В. Антонова, О.П. Чоловської, С.В. Осауленко, С.В. Фоміної, Д. Гаврилюк, М.І. Ставнійчук, І.Є. Словської та інших. Тематиці виборчих цензів присвячено праці: Л.Л. Лабенської [7], що видала низку статтей з цієї теми, а також В.І. Татарінова, М. Бучина та ін. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права [9].

До останніх публікацій відносяться праці за авторством: В.Ф. Нестеровича, що навів розгорнуту теорію виборчих цензів [12], Н.О. Чудик [20], Р.М. Максакової, І.В. Глиняного, Ю.М. Рижук та Ю.М. Рудь [8], та інших.

Невирішені раніше частини наукової проблеми, якій присвячена дана стаття: у наявних дослідженнях зосталася неосвітленою проблема попереднього підбору кадрів для депутатського корпусу місцевих рад України.

Виклад основного матеріалу статті та обгрунтування отриманих результатів даного дослідження:

Слід виокремити наступні проблеми:

1) ***Проблема належного представництва населення в місцевих радах.*** Згідно п. 1 ст. 3 ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» закріплює, щоо основними засадами політики у сфері розбудови державності є: вдосконалення системи проведення виборів до органів місцевого самоврядування [17]. Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є: створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади (п. 1 ст. 5 [17]). Слід зазначити, що вищевказані норми відрізняються відсутністю механізму їхньої реалізації, та тому і зосталися деклараціями. За висновком авторів Дослідження (2024), виборча реформа не забезпечила умов для формування належного представництва у ОМР [13, с. 11], з чим можна погодитися.

2) ***Проблема кількісного складу депутатського корпусу місцевих рад,*** що тісно пов'язана з проблемою належного представництва населення. В.М. Тупіцин відмічає, що чим меншою є кількість мешканців на одного депутата, тим повніше й краще представлені інтереси виборців у раді [4, с. 170], однак, існує багаторічна тенденція до скорочення кількості ДМР в Україні. Так, за даними [17, с. 4], на місцевих виборах 2020 р. відбулося зменшення кількості депутатів у 5,2 разів, порівняно з 2010 роком, та у 3,6 разів, порівняно з 2015 роком.

3) ***Проблема необхідності відсіву малопрохідних кандидатів.*** За чинним законодавством, цю проблему має вирішувати грошова застава. Відповідно до пп. 9 п. 1.3 Кодексу належної практики у виборчих справах, кандидати або партії зобов'язані внести певну заставу, що підлягає відшкодуванню тільки в тому разі, коли відповідний кандидат або партія наберуть більше певного встановленого відсотка голосів [10, с. 16]. Так, згідно п. 1 Постанови ЦВК від 14.01.2022 р. № 9, встановлено наступний розмір грошової застави у 2022 році: для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.) становить 1300 грн. за кожного кандидата; для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.), виборчий процес яких розпочинається у період з 01 січня до 30 вересня 2022 р., становить 1300 грн. за кожного кандидата, а в період з 01 жовтня до 31 грудня 2022 р. – 1340 грн. за кожного кандидата [31]. Відповідно до п.1 Постанови ЦВК від 12.11.2020 р. № 473, визначити розмір грошової застави для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.), виборчий процес яких розпочинається у 2020 році, у розмірі 1000 грн. за кожного кандидата [2]. У п. 1 Постанови ЦВК України від 09.02.2021 р. № 50 було визначено, що розмір грошової застави для кандидата в депутати сільської, селищної, міської ради (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тис.) на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тис.) у 2021 році становить 1200 грн. за кожного кандидата [3]. Є. Стаднік визначає грошову заставу – як встановлену законодавством суму, яку має сплатити кандидат/партія для можливості брати участь у виборах, та мала б слугувати фільтром для тих осіб, чиї наміри не відповідають серйозності виборної посади. Раніше використовувався збір підписів виборців на підтримку кандидатів та партій, який не зарекомендував себе через фальсифікації: підробку підписних листів на підтримку кандидата або ж виборчого списку, підробку підписів, їх купівлю тощо [5]. Така практика більш ефективна, ніж збір підписів [10, с. 16]. Розмір цієї застави й число голосів, які треба набрати для її відшкодування, не мають бути надмірними [10, с. 16]. Вочевидь, в силу незначності суми така застава не здатна відсіяти спойлерів, однак, здатна відсіяти

лише малозабезпечених осіб. Одним з головних бар'єрів до здобуття депутатського мандату представниками широких верств суспільства є видатки кандидата на проведення передвиборчої кампанії. Можна погодитися, що застава підіміняє політичну підтримку кандидата з боку виборців фінансовим впливом (п. 85 Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (CDL-AD (2006) 018) [9, с. 160]).

4) ***Проблема вікового цензу.*** Прийнято до уваги думку І.В. Глиняного, Л.Л. Лабенської та В.І. Татарінова [7, с. 56], про те, що висування у ДМР повинно відбуватися з 21 року, однак, вважаємо, що такий вік є недостатнім та вимагає підвищення до віку балотування земського гласного – у 25 років.

5) ***Існує необхідність очищення місцевих рад*** від хабарників, корупціонерів, посадових злочинців, які багато років налагоджували там злочинні зв'язки, а також від малоактивних, непрацюючих депутатів. Нагальною потребою сьогодення є оздоровлення місцевих рад. Для цього необхідно забезпечити прискорену ротацію депутатського корпусу. Тому, пропонується тимчасово обмежити перебування на виборній посаді депутата не більш двох строків підряд у конкретній раді (пропонується внести відповідні зміни до ст. 141 Конституції України та до ч. 1 ст. 2 ЗУ № 93-IV). Але при цьому, постає проблема, як зберегти депутатів, які працюють добросовісно. Тому, вищезазначена пропозиція вноситься у порядку обговорення як тимчасовий захід, що може бути застосований на протязі 1–2 скликання, доки місцеві ради не будуть докорінно оздоровлені.

6) ***Необхідність освітнього цензу на місцевих виборах.*** Лише 72% ДМР, обраних у 2020 році, мають повну вищу освіту [13, с. 4], а, значить, 28%, майже третина, її не мають. Слід відмітити, що нормативні вимоги до кандидатів в ДМР України обмежені лише вимогами дієздатності, наявності громадянства України, досягнення ним віку в 18 років, та неосудності (ст. ст. 7, 10, 222 Виборчого кодексу [1]), що є вкрай недостатнім для комплектації депутатського корпусу кадрами високої якості. Тому, актуальним є запровадження *освітнього цензу,* оскільки відсутність зазначеного цензу в XX столітті ще могло бути виправданє, оскільки вищою освітою ще не були охоплені широкі верстви населення, однак, при цьому, вимагалося забезпечити рівне виборче право для широких верств населення, що утворило протиріччя між широкою доступністю пасивного виборчого права та невідповідності освітнього, культурного та професійного рівня кандидатів в депутати до депутатської діяльності. Ускладнення в 21-му столітті суспільних відносин, розвиток технологій, вимагають від ДМР глибоких та постійно оновлюємих знанн в сферах юріспруденції, в будівельній справі, міському господарстві або в сільському господарстві та ін. Тому, можна погодитися з Л.Л. Лабенською та В.І. Татаріновим [7, с. 56], що на місцевих виборах ДМР потрібен освітній ценз – наявність вищої освіти. Тому, депутатами повинні становитися лише особи, що здобули вищу освіту, а бажано з декількома вищими освітами. Цінною є наявність юридичної освіти, у чому можна погодитися з Н. Балдич, Н. Гнідюком та Ц. Трутковськи, що особливо це стосується сільської місцевості: «Бо переважна більшість юристів сконцентрована в містах. А в село заманити юриста дуже важко. Для таких ОМС підготовка документів, рішень сесій є проблемою» [11, с. 57]. Також, важливим є залучення до числа ДМР осіб з науковими ступенями та званнями.

7) ***Необхідність попереднього конкурсного відбору кандидатів в ДМР.*** Під час передвиборчої кампанії виборцю буває складно перевірити рівнь професійних та моральних якостей кандидата. Відбір кандидатів мають здійснювати політичні партії, але порядок, умови та принципи такого відбору законодавством не встановлені. Дійсно, відбираються гідні кандидати, але, разом з тим, набула поширення купівля місця у виборчому списку політичної партії, що повинне кваліфікуватися за ст. 368^3 Кримінального кодексу як «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». Тому, з метою відбору найбільш гідних, здібних, талановитих та обдарованих осіб запропоновано впровадження прозорої, гласної системи попереднього відбору кандидатів в ДМР, заснованої на правових принципах та об'єктивних крітеріях оцінки кандидатів, що буде здійснюватися: 1) політичними партіями – для осіб, що обираються за пропорційною

виборчою системою за виборчими списками політичних партій, для чого політичні партії утворюють відбіркові екзаменаційні комісії; 2) відбірковими екзаменаційними комісіями з числа професорсько-викладацького складу при юридичних факультетах вищих учбових закладів – для осіб, що обираються за мажоритарною виборчою системою. Автором була розроблена Інструкція про порядок попереднього відбору, що запропонована на затвердження сумісним Наказом ЦВК, МОН та НАДС.

8) ***Проблема низької явки на місцевих виборах.*** Може бути вирішена за допомогою впровадження виборчих довіреностей. Відповідно до п. 3.2 Кодексу належної практики у виборчих справах: голосування за довіреністю може бути дозволене за умови його регламентації суворими правилами (пп. v. [10, с. 8]). Голосування за довіреністю у західних країнах допускають повсюдно; однак, число довіреностей, які може одержати один виборець, повинно бути обмеженим (п. 38 [10, с. 21]).

Висновки та пропозиції:

1. Зроблено висновок про те, що виборча кампанія ведеться на кошти самого кандидата в депутати, що передбачає, що оплатити її зможе лише матеріально забезпечений кандидат, що потім викликає бажання компенсувати ці видатки за допомогою корупційної ренти. Виборча грошова застава оплачується за рахунок власних коштів кандидата. Зазначається, що в умовах політичного ринку, місця у партійних списках стали предметом торгівлі. Таке явище повинне бути викорінене.

2. Зроблено висновок про те, що інститут виборчої грошової застави не здатний ефективно виконувати функцію відсіву малоздібних кандидатів. Замість нього пропонується запровадити систему цензів, які допоможуть провести відбір найбільш талановитих та перспективних осіб: освітній ценз, ценз морально-ділових якостей. З цією метою пропонується внести зміни до ст.ст. 7 Виборчого кодексу.

3. Підтримано висновок О.Б. Ковальчука про те, що не слід допускати до реєстрації в кандидати в ДМР осіб, що не досягли віку 25 років. Пропонується встановити обмеження на висування осіб, що досягли на момент подання заяви до ЦВК щодо висування своєї кандидатури віку у 65 років. З цією метою запропоновано внести зміни до ст. 10 Виборчого кодексу.

4. Запропоновано встановлення вимоги надання кандидатами в депутати позитивної характеристики з попереднього місця праці, служби або навчання, або з місця проживання. Слід встановити норму, що особи, що не можуть бути охарактеризовані позитивно, втрачають право висувати свою кандидатуру (потрібні зміни до ст. 193 Виборчого кодексу України);

5. Запропоновано повернення до практики обов'язкового попереднього відбору кандидатів в депутати місцевих рад, яка існувала до 1989 року. У сучасних умавах така процедура відбору повинна бути унормована законодавчими нормами та нормами спеціальної інструкції. Задля цього пропонується запровадити додаткові вимоги до реєстрації кандидатів – надання позитивної характеристики з місця роботи, навчання, проживання або служби. Аргументовано, що особи, що не можуть бути охарактеризовані позитивно, повинні втрачати право висувати свою кандидатуру. При висуванні кандидатів слід надавати перевагу особам, що мають попередній досвід депутатської діяльності або праці на посаді помічника-консультанта ДМР (пропонуються внести відповідні зміни до ст.ст. 7, 193 Виборчого кодексу України).

6. Запропоновано запровадження освітнього цензу для депутатів. Для обласних рад пропонується допускати до обрання осіб, що мають освітній рівень не нижче спеціаліста/магістра (пропонується внести зміни до ст.ст. 7, 193, 222, 223 Виборчого кодексу України та до ч. 1 ст. 2 ЗУ № 93-IV). Для міських рад у містах з постійним населенням більше 1 мільйона чол., – осіб, що мають освітній ступінь не нижче спеціаліста/магістра, а для міст, що мають постійне населення менше 1 мільйона чол. – не нижче бакалавра. Для сільських, селищних рад – не нижче молодшого спеціаліста. При попереденьому відборі слід віддавати перевагу особам, що мають вищу юридичну освіту. Пропонується допускати до виборів лише осіб, що мають досвід роботи не менш ніж 2 роки за будь-якою спеціальністю.

Також, запропоновано не допускати до висування до місцевих рад всіх рівнів осіб, що не володіють комп'ютерною грамотністю. Повинні допускатися до висування своїх кандидатур лише особи, які мають професійні, творчі, наукові досягнення, та які вчилися у навчальному закладі на оцінки «добре» та «відмінно». Особливу важливість має залучення до рядів ДМР осіб з науковими ступінями та званнями. Аргументована важливість попереднього відбору в канадидати в депутати тих осіб, що здатні ефективно вчитися протягом життя.

7. Запропоновано запровадити комплексну систему довготривалих заходів з підвищення добровільної явки виборців на місцеві вибори, зокрема, про можливість делегувати право голосу виборця іншому члену сім'ї за письмовою довіреністю від нього (главі сім'ї), та запропоновано повернення до практики активного залучення виборців на вибори, як це мало місце декілька десятиліть по-тому. Запропоновано покладення на виконавчі комітети рад проведення аналізу причин неявки виборців, та усунення їх. Запропоновано встановити, що неявка населення на вибори – це підстава для дисциплінарної відповідальності посадової особи, відповідальної за організацію виборів. Наголошено на неприпустимість будь-якого примусу щодо забезпечення явки на вибори (запропоновано внести зміни до ст.ст. 14, 15 Виборчого кодексу України);

8. Підтримано точку зору І.А. Алєбастрової та Г.В. Трубілова про необхідність пониження активного виборчого права. Тому, з метою розширення політичних прав молоді пропонується запровадження активного виборчого права з 14 років (запропоновано внести відповідні зміни до ст. 70 Конституції України, та до ч. 1 ст. 7 Виборчого кодексу України).

9. Відмічено, що серйозною проблемою є проблема фінансування політичної діяльності з боку іноземних держав та проникнення до місцевих рад агентури іноземних держав. В Україні відсутній закон про іноземних агентів, однак існує необхідність в його прийнятті.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України: Закон Україїни від 19 грудня 2019 р. № 396-IX (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2020, № 7, № 8, № 9, ст. 48. (дата звернення: 15.09.2025 р.).

2. Про розмір грошової застави на повторних та проміжних місцевих виборах у 2022 році» : Постанова Центральної виборчої комісії від 14 січня 2022 року № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009359-22#Text. (дата звернення: 15.09.2025 р.).

3. Про розмір грошової застави на проміжних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) у 2021 році : Постанова Центральної виборчої комісії України від 09 лютого 2021 р. № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0050359-21#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

4. Тупіцин В.М. Організаційне забезпечення діяльності представницького органу місцевого самоврядування в Україні. Дис. … канд. наук з держ. упр. за спец. 25.00.04. – Дніпропетровський регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Дніпропетровськ, 2015. 247 с.

5. Стаднік Є. Грошова застава. Чи полегшив Виборчий кодекс доступ кандидатів та партій до участі у місцевих виборах? Стаття від 21.02.2020 р. *Ліга. нет:* веб-сайт. URL: https://blog.liga.net/ua/en/ua/ua/public/index.php/user/estadnik/article/35829 (дата звернення: 15.09.2025 р.).

6. Про розмір грошової застави на повторних виборах депутатів сільських, селищних, міських рад (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч), сільських, селищних, міських голів (міста з кількістю виборців до 75 тисяч), виборчий процес яких розпочинається в 2020 році» : Постанова Центральної виборчої комісії України від 12 листопада 2020 року № 473. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0473359-20#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

7. Лабенська Л.Л., Татарінов В.І. Регламентація виборчих цензів під час формування органів місцевого самоврядування: історія та сучасність *Юридичний науковий електронний журнал*: електронне наук. вид. юрид. фак. ЗНУ. 2021. № 9. С. 53–56.

8. Рижук Ю.М., Рудь Ю.М. Вікові цензи у виборчому праві: світова та українська практика. *Юридична Україна.* 2024. № 9. С. 21–25.

9. Доповідь про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (CDL-AD (2006) 018). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи*: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с.

10. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2002_023_rev_2002_10_30.pdf (дата звернення: 15.09.2025 р.).

11. Балдич Н., Гнидюк Н., Трутковськи Ц. Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України. Аналітичний звіт. Програма ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Київ, 2019. 122 с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2019/05/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr.pdf (дата звернення: 15.09.2025 р.).

12. Нестерович, В.Ф. Види виборчих цензів: зарубіжна та українська практика. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (6(18), 113-165. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-113-165.

13. Дослідження. Статус депутатів місцевих Рад. Основні акценти. – Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2024. – 21 с. URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44368.pdf (дата звернення: 15.09.2025 р.).

14. Чудик Н.О. Адміністративно-правове забезпечення виборчого процесу в Україні: Дис. … докт. юр. н. зі спец. 12.00.07. – Західноукр. нац. ун-т, Нац. авіац. ун-т, МОН України. К., 2021. 453 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЛИСЕНКО А. В.,
аспірантка кафедри загальної теорії
права та держави
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

УДК 340.13:620.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.4

НАНОТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ

Стаття присвячена розгляду та аналізу специфіки юридичної природи нанотехнології як об'єкта правового регулювання. Зазначено, що феномен «нанотехнологія» стрімко трансформував важливі сфери суспільного життя і став потужним фактором впливу на об'єктивну реальність.

Встановлено, що ініціально ідея технологічних процесів пов'язаних з маніпулюванням на рівні окремих атомів і молекул була сформована в 1959 році Річардом Фейнманом, а термін «нанотехнологія» вперше висловив японський фізик Норіо Танігучі у 1974 році.

Наголошено, що існує широка варіативність підходів до визначення категорії «нанотехнологія» і наведена найбільш змістовна його варіація.

Акцентовано увагу, що в контексті правового осмислення, нанотехнологія виступає складним міждисциплінарним конструктом, який потребує чіткої юридичної ідентифікації, нормативної регламентації та формалізації в межах правового простору.

Підкреслено, що нанотехнологія не є класичним об'єктом права, масштабом свого потенціалу вона виходить за рамки існуючих правових категорій і пов'язана з кількома галузями права. Запропоновано розглядати об'єкт «нанотехнологія» з юридичної точки зору у чотирьох варіаціях: як об'єкт права інтелектуальної власності; як об'єкт подвійного призначення; як потенційно небезпечний об'єкт; як самостійний об'єкт права. Розкрито зміст всіх підходів, проаналізовано позитивні і негативні аспекти, переваги та обмеження кожного з них.

Окреслено основні властивості нанотехнології як об'єкта правового регулювання та розподілено їх на відповідні групи за предметною ознакою. Виокремлено: технічні та наукові; правові та регуляторні; соціальні, економічні, етичні; безпекові та екологічні групи ознак.

Зроблено висновок, що одним з найрезонансніших досягнень науково-технологічного прогресу XXI століття став активний розвиток нанотехнологій. Зазначено, що в контексті юридичної природи нанотехнологія є симбіотичною, багатоаспектною категорією з динамічним правовим статусом, що характеризується безпрецедентністю, високим рівнем соціальної значущості і трансграничністю впливу.

На підставі аналізу основних властивостей, притаманних категорії «нанотехнологія», запропоновано її визначення в контексті правового розуміння.

Ключові слова: *нанотехнологія, правове регулювання, юридична природа, об'єкт права, інновації, науково-технологічний прогрес.*

Lysenko A. V. Nanotechnology as an object of legal regulation: specificity of the legal nature

The article is devoted to the consideration and analysis of the specifics of the legal nature of nanotechnology as an object of legal regulation. It is noted

that the phenomenon of "nanotechnology" has rapidly transformed important spheres of social life and has become a powerful factor influencing objective reality.

It has been established that the initial idea of technological processes related to manipulation at the level of individual atoms and molecules was formulated in 1959 by Richard Feynman, and the term "nanotechnology" was first expressed by Japanese physicist Norio Taniguchi in 1974.

It is emphasized that there is a wide variability of approaches to defining the category of "nanotechnology" and its most meaningful variation is presented.

It is accentuated that in the context of legal understanding, nanotechnology is a complex interdisciplinary construct that requires clear legal identification, regulatory regulation and formalization within the legal space. It is emphasized that along with the great benefits and broad prospects of important scientific discoveries, the exploitation of nanotechnology can also cause significant harm to humanity and the environment, and the most dangerous properties of nanotechnology are listed.

It is highlighted that nanotechnology is not a classical object of law. The scale of its potential goes beyond existing legal categories and is related to several branches of law. It is proposed to consider the object of "nanotechnology" from a legal point of view in four variations: as an object of intellectual property law; as a dual-purpose object; as a potentially dangerous object; as an independent object of law. The content of all approaches is disclosed, the positive and negative aspects, advantages and limitations of each of them are analyzed.

The main properties of nanotechnology as an object of legal regulation are outlined and divided into corresponding groups by subject matter. The following groups of features are distinguished: technical and scientific; legal and regulatory; social, economic, ethical; security and environmental. The content of each property is highlighted.

It is concluded that one of the most resonant achievements of scientific and technological progress of the 21st century has been the active development of nanotechnology. It is noted that in the context of its legal nature, nanotechnology is a symbiotic, multifaceted category with a dynamic legal status, characterized by unprecedentedness, a high level of social significance and cross-border impact.

Based on the analysis of the main properties inherent in the category of "nanotechnology", its definition in the context of legal understanding is proposed.

Key words: *nanotechnology, legal regulation, legal nature, object of law, innovation, scientific and technological progress.*

Вступ. Системна еволюція глобального простору та прогресивне зростання інтелектуального потенціалу цивілізації обумовили формування контурів нової парадигми наукової раціональності з орієнтаційним вектором на розвиток високих технологій. Одним з найперспективніших та найвпливовіших напрямків науково-технологічного прогресу суспільства XXI століття став інноваційний прорив у розвитку нанотехнологій.

Нанотехнології поступово проникають у всі сфери життєдіяльності суспільства, лишаючи помітний слід свого впливу у медицині, фармацевтиці, оборонній сфері, харчовій промисловості, енергетичній сфері, хімічній промисловості, космічній сфері, біоінженерії та інших галузях.

Вказані вище процеси не оминули і правової сфери та поставили перед нею принципово нові виклики, адже саме правовий інструментарій є тим регулятором, який легалізує реалізацію наукового потенціалу та забезпечує сприятливий правовий клімат для технологічного прогресу.

Постає потреба у переосмисленні власних інструментів і концептуалізації об'єктів правового впливу з метою коригування та актуалізації правового апарату держави і подальшої його гармонізації з глобальним розвитком техносфери. Першочерговим етапом у цьому процесі є визначення юридичної природи об'єкта «нанотехнологія», дослідження його

онтологічних особливостей для формування цілісного концепту та якісної інтеграції у правову реальність.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є повний і всебічний аналіз юридичної природи об'єкта «нанотехнологія», ґрунтовне осмислення варіацій його сприйняття та ідентифікації, визначення його основних властивостей та формулювання дефініції цього високотехнологічного феномену в контексті правового розуміння.

Результати дослідження. Історико-правовий аналіз доктринальних джерел дозволяє констатувати, що ініціально ідея технологічних процесів пов'язаних з маніпулюванням на рівні окремих атомів і молекул була сформована в 1959 році американським фізиком Річардом Фейнманом в його лекції «There's plenty of room at the bottom: an invitation to enter a new field of physics» [1, с. 87], але ще не була окантована у термінологічні грані. Термін «нанотехнологія» вперше висловив японський фізик Норіо Танігучі, який працював у Токійському університеті у 1974 році [2, с. 83].

Існує досить широка варіативність підходів до визначення категорії «нанотехнологія», які різняться за обсягом, за сенсовим наповненням, за акцентним наголошенням, проте відсутній єдиний узгоджений варіант, який володів би такою ознакою, як загальновизнаність і став би фундаментальною основою для усталених науково-класифікаційних побудов та законодавчих рішень.

Найбільш змістовне та комплексне визначення нанотехнології наведено в матеріалах американської програми «Національна нанотехнологічна ініціатива», де зазначено, що нанотехнологія – це науково-дослідні та технологічні розробки на атомарному, молекулярному або макромолекулярних рівнях з субстанонанометровою шкалою за однією або більше координатами для забезпечення фундаментального розуміння явищ і властивостей матеріалів при таких розмірах і для виготовлення та використання таких структур, приладів і систем, які мають нові властивості і функції внаслідок їхніх малих розмірів [3, с. 17].

Формуючи тезу про об'єктивне значення нанотехнологій для сучасного світу та людства, варто зазначити, що вони наразі виступають провідним напрямом майбутньої науки і всього соціального буття. Якщо XIX століття ми можемо назвати століттям пари, XX – століттям атома і комп'ютера, то XXI століття цілком обґрунтовано можна вважати століттям нанотехнологій.

З огляду на такий всеохоплюючий характер нанотехнологій, їх стрімкий розвиток має вплив не лише на ландшафт технологічного виміру, а й викликає кардинальні зміни у сфері правового регулювання, що вимагає радикальних реакцій з її боку.

У контексті правового осмислення, нанотехнологія виступає складним міждисциплінарним конструктом, який потребує чіткої юридичної ідентифікації, нормативної регламентації та формалізації в межах правового простору, оскільки є абсолютного унікальним феноменом, який не має аналогів та володіє винятковим набором якісних і кількісних характеристик.

Вчені покладають надії, що за допомогою аксіологічного потенціалу нанотехнологій стане можливим покращення рівня безпеки цивілізації, лікування складних захворювань, збільшення тривалості життя людини та оптимізація її когнітивних можливостей.

За прогнозами вчених, нанореволюція XXI століття своїми наслідками буде більш значущою, ніж освоєння ядерної енергетики та космосу, комп'ютеризація діяльності людини, розробка системи Інтернет у другій половині XX століття [4, с. 153].

Суттєва необхідність правової регламентації об'єкта «нанотехнологія» обумовлена тим, що разом з великою користю та широкою перспективою важливих наукових відкриттів, експлуатація нанотехнологій також здатна завдати амбівалентних наслідків і спричинити істотну шкоду людству та навколишньому середовищу.

Окрім цього, враховуючи досить потужний фундамент для розвитку біомедицини, який забезпечують нанотехнології, з позиції антропологічного виміру наявні ризики щодо виникнення відносин з новими формами суб'єктивності та особистісними конструктами наносвіту у вигляді надлюдини або кіборга.

З'ясування юридичної природи феномену «нанотехнологія» та його правильна ідентифікація в межах правового поля допоможе отримати правовий контроль над нанотехнологічним розвитком, регулювати його темп, масштаб та окреслити його кордони законодавчими рамками, що забезпечить уникнення незворотніх наслідків.

Нанотехнологія не є класичним об'єктом права. Особливістю нанотехнології в контексті правового регулювання є її двокомпонентна структура, яка включає в себе нематеріальні цінності у формі масиву знань, інформаційних кодів, методів, процесів, технологічних рішень та матеріалізований результат у вигляді наноматеріалів, приладів, пристроїв, препаратів тощо.

Важливо наголосити, що для створення єдиної термінологічної бази та формулювання усталеної законодавчо-закріпленої дефініції поняття «нанотехнологія», необхідно звернути увагу на одну принципову формальність. Як зазначає О.В. Синєокий, з юридичної точки зору для визначення поняття цього нового соціально-правового феномену вірніше буде базове застосування в єдиному числі, тобто «нанотехнологія». У свою чергу термін «нанотехнології» є похідним, оскільки означає декілька видів основної технології [5, с. 233]. Ми повністю погоджуємося з правильністю подібного використання даної категорії і підтримуємо цю точку зору.

Порівняльно-правовий аналіз об'єкту «нанотехнологія» з суміжними категоріям дає підстави стверджувати, що масштабом свого потенціалу він виходить за рамки існуючих правових конструкцій і пов'язаний з кількома галузями права.

Таким чином, з юридичної точки зору, феномен «нанотехнологія» можна розглядати в наступних аспектах.

Перша варіація – це розгляд нанотехнології в якості об'єкта права інтелектуальної власності, тобто як нематеріальне благо, що виникає внаслідок інтелектуальної, творчої діяльності. Юридично він може охоплюватись досить широким спектром категорій: винахід, промисловий зразок, корисна модель, наукове відкриття, ноу-хау, комерційна таємниця та інші, адже, теоретично, нанотехнологія, її оформлення, спосіб опису, візуалізація може бути втілена майже у кожен об'єкт права інтелектуальної власності.

Нанотехнологія за своєю природою є інноваційною, високотехнологічною та часто поєднує процеси, методики і матеріали, які ще ніколи не були використані, тому основною формою юридичного захисту у даному випадку буде патентування. Проте, досить багато нанотехнологій не можуть бути «класично» запатентовані, оскільки мають статус комерційної або державної таємниці і є комерційно конфіденційними або стратегічно важливими.

У такому випадку в частині державної таємниці їх правовий режим буде регламентуватися Законом України «Про державну таємницю» [6], а в частині комерційної таємниці – Цивільним кодексом України [7], Законом України «Про інформацію» [8], Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [9], Законом України «Про науково – технічну інформацію» [10] та іншими спеціальними нормативними актами, які містять порядок захисту такої інформації і відповідальність за її розголошення [11], [12], [13].

Окрім цього, в контексті перспектив міжнародно-правового захисту нанотехнологій, відповідно до Договору про патентну кооперацію (PCT) [14], українським законодавством передбачена можливість подання міжнародної патентної заявки, що забезпечує охорону інтелектуальної власності на рівні всього світу.

Другою інтерпретацією є розгляд нанотехнології в якості об'єкта подвійного призначення, який можна використовувати як в цивільних (медицина – нановакцини, нанодіагностика; енергетика – нанокаталізатори, наноматеріали для аккумуляторів; екологія – очищення повітря і води, ліквідація наслідків екологічних катастроф), так і у військових (створення нових видів озброєнь, захисту та розвідтехнологій) цілях.

Тобто, одна й та сама функціональна основа у вигляді нанотехнології може бути застосована як на благо людства – для розквіту цивілізації та якісного вдосконалення інтелектуального потенціалу суспільства, – так і для військових цілей та деструктивних потреб, які поставлять під загрозу мир і безпеку всього світу, адже як зазначається в науці,

наноматеріали мають потенціал революціонізувати різні аспекти військових технологій та обладнання [15, с. 370].

У такому разі правова природа нанотехнологій тісно пов'язана з питаннями національної та міжнародної безпеки, сферою контролю доступу до них, а також з аспектами міжнародного співробітництва. Відповідно, це виходить за межі суто національної відповідальності і стає об'єктом контролю ще й міжнародного права, а тому потребує спеціального правового регулювання подібно до ядерних технологій та біотехнологій.

Альтернативою двом вищезгаданим версіям є сприйняття нанотехнології передусім як потенційно небезпечного об'єкта. Протягом нашого дослідження ми вже згадували про дуалістичність наслідків використання цього технологічного феномену і наголошували, що некоректні прояви його застосування можуть становити серйозну загрозу. Як вбачається з аналізу наукової літератури, масштаб та діапазон небезпечності наслідків застосування нанотехнологій є досить широким, і від рівня шкоди здоров'ю окремої людини [16] сягає до рівня глобальної шкоди для всієї біосфери [17].

Така непередбачуваність і непрогнозованість наслідків їх використання ставить перед правовою системою вимоги щодо балансування між законодавчим стимулюванням інновацій та запобіганням потенційним загрозам.

Як джерело підвищеної небезпеки, нанотехнологія може бути сприйнята в таких контекстах: 1) як об'єкт державного контролю (аналогічно до сфери поводження з небезпечними речовинами та їх відходами; підлягати екологічно – правовому або техногенному регулюванню); 2) як об'єкт ліцензування, стандартизації та моніторингу (подібно до фармацевтики чи сфери біотехнологій); 3) як предмет міжнародних угод (якщо мова йде про інтернаціональні ризики чи використання у військових цілях).

У даній концепції сприйняття нанотехнології варто зробити акцент на превентивному правовому регулюванні і першочергово унормувати питання ризиків та безпеки.

Четвертою варіацією є розгляд нанотехнології в якості самостійного об'єкта права, який стане основою для формування окремої галузі. Такий варіант є найефективнішим з точки зору можливостей деталізованого регулювання та врахування всіх предметних особливостей, але найважчим за реалізацією.

Основні складності даного підходу виявляються у наступному: інтердисциплінарність (перехресність з іншими галузями і труднощі у відокремленні від екологічного, медичного, міжнародного права та права інтелектуальної власності); безпрецедентність (наразі жодна країни у світі офіційно не визнала нанотехнологічне право як окрему, самостійну галузь); проблеми правової ідентифікації та невизначеність правового статусу (поки що відсутні конвенції або міжнародні договори основним предметом яких були б нанотехнології, є лише несистематизовані фрагменти у законодавствах деяких країн, зокрема США, Японія, ЄС).

Нанотехнологія є комплексною, багатовимірною категорією, яка симбіотично поєднує в собі елементи декількох галузей права, але при цьому наділена своєю унікальністю, специфікою і проблематикою, що не охоплюється існуючими правовими категоріями.

Враховуючи таку винятковість юридичної природи нанотехнології, цілком можливим є формування абсолютно нової галузі, яку поки умовно можна назвати «нанотехнологічне право». Подібна практика вже була у XX столітті, коли для атомних технологій створили галузь ядерного права, а для космічного простору створили космічне право.

В науці досить часто зустрічається досвід, коли вчені пропонують та обґрунтовують виокремлення нової галузі права і це в подальшому знаходить свій відгук на практиці (IT право [18], цифрове право [19] тощо).

Нова галузь XXI століття буде визначати поняття «нанотехнологія» як об'єкта права та встановлювати його правовий статус; закріплюватиме вимоги щодо регулювання ризиків і безпеки вироблення, використання та реалізації нанооб'єктів; гарантуватиме прозорість і законність нанотехнологічних досліджень і розробок; забезпечуватиме інформованість населення щодо розвитку наноіндустрії; регламентуватиме шкоду, заподіяну нанооб'єктами та визначатиме відповідальність у цій сфері.

Окрім цього, враховуючи транскордонний характер нанотехнологій, їх правова природа вимагає вироблення глобальних стандартів щодо їх використання у сфері медицини та фармацевтики; створення міжнародних договорів і конвенцій про застосування нанотехнологій у військовій галузі; координації проведених досліджень між державами для гармонізації розвитку, уникнення нездорової конкуренції та гонки озброєнь.

Резюмуючи наше дослідження, окреслимо основні властивості нанотехнології як об'єкта правового регулювання та розподілимо їх на відповідні групи за предметною ознакою.

1. *Технічні та наукові властивості:* інноваційність, нематеріальність первинної форми, дуалістичність природи, технологічна симбіотичність, міждисциплінарність, технологічна універсальність, термінологічна невизначеність, висока залежність від міжнародної кооперації.

2. *Правові та регуляторні властивості:* комплексність правового регулювання, неоднозначність правової ідентифікації, безпрецедентність, регуляторна інертність, динамічність правового статусу, фрагментарність правового регулювання.

3. *Соціальні, економічні, етичні властивості:* глобальність та трансграничність впливу, потужна соціальна значущість, висока комерційна цінність, соціально-правова чутливість, підвищена інвестиційна привабливість, етична імперативність.

4. *Безпекові та екологічні властивості:* високий рівень ризикованості та непередбачуваності наслідків, подвійність призначення, стратегічність, невизначеність у сфері відповідальності, ймовірність зловживання використанням, екологічна вразливість.

Перелік властивостей не є вичерпним і може підлягати варіюванню, доповненню, деталізації та конкретизації.

Висновки. Одним з найрезонансніших досягнень науково-технологічного прогресу XXI століття став активний розвиток нанотехнологій.

Нанотехнологія – це багатовимірний міждисциплінарний феномен, який поступово проникає у найважливіші сфери життєдіяльності суспільства, формуючи концепт сучасної науки і слугуючи ключовим детермінантом образу політики, моралі і права майбутнього.

Революційний прогрес у становленні цієї безпрецедентної інновації став справжнім викликом для сучасних правових систем і поставив перед ними необхідність якісно реагувати на появу нових регуляторних викликів та адаптувати існуючі правові механізми до об'єктів, які виходять за межі звичайних нормативних конструкцій.

В контексті юридичної природи нанотехнологія є симбіотичною, багатоаспектною категорією з динамічним правовим статусом, що характеризується безпрецедентністю, високим рівнем соціальної значущості і трансграничністю впливу.

Враховуючи таку багатогранність змісту, об'єкт «нанотехнологія» можна розглядати в чотирьох аспектах: 1) в якості об'єкта права інтелектуальної власності, як нематеріальне благо, що виникає внаслідок інтелектуальної, творчої діяльності; 2) в якості об'єкта подвійного призначення, який можна використовувати як в цивільних, так і у військових цілях; 3) як потенційно небезпечний об'єкт (джерело підвищеної небезпеки); 4) як окремий об'єкт права, що стане основою для формування нової галузі.

Варто наголосити, що остання варіація сприйняття категорії «нанотехнологія» є найбільш оптимальною з точки зору ефективності регулювання, але найскладнішою у реалізації і потребує ряду підготовчих процедур та комплексного підходу з боку всієї міжнародної спільноти. З огляду на це, така концепція орієнтована на майбутнє і стане актуальною тоді, коли експлуатація нанотехнологій зі статусу експериментів та розробок перейде на рівень практичного застосування.

На підставі аналізу основних властивостей, притаманних категорії «нанотехнологія», можемо сформулювати її орієнтовне визначення у площині юридичного виміру.

Нанотехнологія в контексті правового розуміння – це складний міждисциплінарний конструкт, наділений правовим значенням, який поєднує в собі комплекс суспільних відносин, методологічний інструментарій та матеріалізовані результати, що виникають у процесі

розробки, використання та охорони нанооб'єктів, і підлягає спеціальному правовому регулюванню з метою гарантування прав і свобод людини, забезпечення глобальної безпеки, а також охорони економічних та державних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Чекман І. С. Річард Фейнман: історичні етапи розвитку нанонауки і нанотехнологій. URL.: http://www.health-medix.com/articles/misteztvo/2009-05-13/86-89.pdf

2. Косенко В. А., Косенко В. А. Нанотехнології та наноматеріали і людина. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2016. №4. С. 83. URL.: https://social-science.uu.edu.ua/article/1402

3. Singer, P. Nanotechnology: embrace the future. *Semiconductor International.* 2002. P. 17.

4. Триньова Я. О. Проблеми правового забезпечення використання нанотехнологій. *Медичне право України: сучасні досягнення та перспективи розвитку:* зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Медицина і право, 2023. С. 153–158.

5. Синєокий О. В. Високотехнологічне інформаційне право України: навч. посібник для студ. юрид. та неюрид. спец. / Запоріз. нац. ун-т, юрид. ф-т. Харків: Право, 2010. 360 с.

6. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. №16. Ст. 93.

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40 – 44. Ст. 356.

8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. №48. Ст. 650.

9. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.11. 1996 р. № 236/96 – ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 36. Ст. 164.

10. Про науково – технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993 р. № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 33. Ст. 345.

11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121- III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 5-6. Ст. 30.

12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. №5076-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 27. Ст. 282.

13. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п#Text

14. Договір про патентну кооперацію від 19.06.1970 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_001#Text

15. Ковачов С., Попова А., Богданов І., Сичікова Я. Концептуальні засади підготовки нанотехнологів для створення наноматеріалів подвійного призначення. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти.* 2023. № 3. С. 368–376.

16. Михайленко П. М., Єлейко Л. О. Нанотехнології – перспективи застосування та ризики для здоров'я людини. *Молекулярна медицина і нанотехнології в онкології.* 2008. № 4. С. 420–426.

17. Богданов І. Т., Сичікова Я. О., Вамболь С. О., Вамболь В. В. Забезпечення екологічної безпеки наноматеріалів через управління якістю наноструктур. *Техногенно-екологічна безпека.* 2018. № 3. С. 21–27.

18. Калаченкова К.О. Digital-суспільство як детермінанта формування ІТ – права. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2021. № 3. С. 12–18.

19. Parkhomenko M., Pustovit J., Ivanenko D., Denisov A., Voinarivskyi M. Digital Law and Electronic Ethics in the Formation of Society 4.0. 2019. URL.: https://www.abacademies.org/articles/digital-law-and-electronic-ethics-in-the-formation-of-society-40-8442.html?utm_source=chatgpt.com

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ОЛІЙНИК В. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної
діяльності та загальноправових
дисциплін
*(Навчально-науковий інститут права
і соціальних технологій
Національного університету
«Чернігівська політехніка»)*

УДК 342.241
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.5

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ

В статті визначено співвідношення понять «цифрові права» і «інтернет – права». Проаналізовано поняття «цифрові права», як одну з основних концепцій міжнародних прав людини.

З самого початку поняття, що розглядається, використовувалося для позначення прав, виникнення яких обумовлено появою нових інформаційних і комунікаційних технологій, головною з яких став Інтернет.

Під цифровими правами було запропоновано розуміти: права на отримання доступу та можливості використовувати телекомунікаційні мережі (включно з мережею Інтернет), електронні пристрої (у тому числі комп'ютери), цифрові носії; права, що дозволяють різним особам створювати, отримувати, використовувати та поширювати інформацію у цифровій формі, тощо.

Разом з тим очевидно, що концепція цифрових прав, що зародилася наприкінці XX століття, на сьогоднішній день остаточно не сформувалася. Загальновизнана публічно-правова природа цифрових прав, але розуміння їх досить розмито, а зміст домагань, що їх утворюють, і характер зобов'язань держави щодо забезпечення цих прав трактуються різними авторами по-різному. При цьому в більшості публікацій аналізу піддається так зване базове цифрове право – право на доступ до інтернету, часто коментуються різні аспекти права на забуття, тоді як інші права цієї категорії не викликають такого ж серйозного інтересу дослідників.

Концепція цифрових прав формується, торкаючись нових галузей фундаментальних прав людини. З упевненістю можна стверджувати, що концепція цифрових прав має всі підстави для того, щоб претендувати на роль однієї з основних концепцій права, що сприяють правовому забезпеченню глобального сталого розвитку.

І в зарубіжних, і у вітчизняних публікаціях, пов'язаних з дослідженнями в галузі, що розглядається, цифрові права іноді іменуються цивільними. Це не означає, що цифрові права пов'язані безпосередньо з приналежністю до громадянства держави: як відомо, невідчужувані права людини – властиві людям від народження права незалежно від того, чи є вони громадянами держави, на території якої перебувають, чи ні. Позначення цифрових прав як цивільних пов'язане з тим, що у міжнародному праві під цивільними (особистими) правами прийнято розуміти права, що належать людині як біосоціальній суті.

Ключові слова: *цифрові права, інтернет – права, громадянські права, Інтернет, права і основні свободи людини і громадянина, міжнародні права людини, права першого покоління.*

Oliinyk V. S. Features of the public law concept of digital rights

The article defines the relationship between the concepts of "digital rights" and "Internet rights". The concept of "digital rights" is analyzed as one of the main concepts of international human rights.

From the very beginning, the concept under consideration was used to denote rights, the emergence of which is due to the emergence of new information and communication technologies, the main one of which was the Internet.

It was proposed to understand digital rights as: rights to access and the ability to use telecommunication networks (including the Internet), electronic devices (including computers), digital media; rights that allow various persons to create, receive, use and distribute information in digital form, etc.

At the same time, it is obvious that the concept of digital rights, which originated at the end of the 20th century, has not yet been fully formed. The public-legal nature of digital rights is generally recognized, but their understanding is rather vague, and the content of the claims that form them and the nature of the state's obligations to ensure these rights are interpreted differently by different authors. At the same time, most publications analyze the so-called basic digital right – the right to access the Internet, often commenting on various aspects of the right to be forgotten, while other rights in this category do not arouse the same serious interest of researchers.

The concept of digital rights is being formed, touching upon new branches of fundamental human rights. It can be confidently asserted that the concept of digital rights has every reason to claim the role of one of the main concepts of law that contribute to the legal provision of global sustainable development.

Both in foreign and domestic publications related to research in the field under consideration, digital rights are sometimes called civil. This does not mean that digital rights are directly related to belonging to the citizenship of the state: as is known, inalienable human rights are inherent in people from the moment of birth, regardless of whether they are citizens of the state on whose territory they are located or not. The designation of digital rights as civil is due to the fact that in international law, civil (personal) rights are generally understood to mean rights that belong to a person as a biosocial entity.

Key words: *digital rights, internet rights, civil rights, Internet, human and civil rights and fundamental freedoms, international human rights, first generation rights.*

Вступ. Термін «цифрові права» (digital rights) нещодавно увійшов у правовий оборот, але тепер він присутній не лише в публікаціях, а й у російському законодавстві. Разом з тим вивчення актуальної літератури дозволяє говорити про те, що характеристики, що даються цифровим правам, нерідко залежні від галузі права, в контексті якої досліджується дане явище, внаслідок чого висловлювані юристами позиції дуже далекі від однаковості. Це дало привід звернутися до концепції цифрового права, що склалася у світі на сьогодні, для того, щоб потім провести аналіз категорії «цифрові права», що увійшла до вітчизняного цивільного права.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення співвідношення понять «цифрові права» і «інтернет – права».

Проаналізувати поняття «цифрові права», як одну з основних концепцій міжнародних прав людини.

Розглянути цифрові права як громадянські права.

Результати дослідження. На початку XXI століття термін «цифрові права» ще не мав широкого поширення – для позначення цих прав нерідко вживалися вирази «інтернет-права», «права людини в інтернеті/у кіберпросторі», «кіберправа і кіберсвободи» (англ. cyber-rights & cyber-liberties). На це звертає увагу і М. А. Айрапетов: «... в англомовній літературі пишуть про цифрові права (digital rights), інтернет-права (Internet rights), право

на комунікацію (right to communicate)... Іноді ці терміни використовують як синоніми, іноді акцентується певна специфіка позначених ними прав» [1, с. 135]. Не заглиблюючись у тему співвідношення категорій «цифрові права» та «інтернет-права», обмежимося вказівкою на те, що за змістом термін «інтернет-право» є більш вузьким, ніж «цифрове право», яке, крім іншого, охоплює і сферу інтернету. Проведені дослідження показали, що спочатку розглянуте поняття використовувалося для позначення прав, виникнення яких обумовлено появою нових інформаційних і комунікаційних технологій, головним з яких став Інтернет. Як зазначає Якопо Кокколі, розвиток права на доступ до Інтернету продемонстрував можливість «технології стати самим правом» [2, p. 240]. Під цифровими правами було запропоновано розуміти: права на отримання доступу та можливості використовувати телекомунікаційні мережі (включаючи мережу Інтернет), електронні пристрої (в тому числі комп'ютери), цифрові носії; права, що дозволяють різним особам створювати, отримувати, використовувати та поширювати інформацію в цифровій формі, тощо. Даючи характеристику цим правам, Ден Свантесон на початку 2000-х визначив їх таким чином: «Цифрові права людини – це розширення і застосування універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованого на інформації... Базові цифрові права людини включають право доступу до електронної мережі, право вільно спілкуватися і висловлювати думки в мережі та право на недоторканність приватної сфери... Вільне висловлювання думок в мережі не підлягає прямому або непрямому обмеженню через цензуру, що забороняє контроль з боку урядів або приватних осіб шляхом перевірок програмного або апаратного забезпечення, телекомунікаційних інфраструктур або інших складових частин електронних мереж. Право на приватну недоторканність, анонімність і безпеку включає право на захист від довільного спостереження матеріалів або спілкування в мережі, так само як і право використання таких технологій недоторканності, що застосовуються з метою убезпечити комунікацію, як криптографія. Зусилля, що ведуть до розвитку комунікаційної інфраструктури, яка дозволяє здійснювати спостереження, збирати дані про окремих користувачів, відстежувати походження даних або перехоплювати мережеву комунікацію в комерційних інтересах або в інтересах стеження, – порушують це право» [3]. Разом з тим очевидно, що концепція цифрових прав, яка зародилася наприкінці XX століття, на сьогоднішній день остаточно не сформувалася. Загальновизнана публічно-правова природа цифрових прав, але розуміння їх досить розмите, а зміст їхніх вимог і характер зобов'язань держави щодо забезпечення цих прав трактуються різними авторами по-різному. При цьому в більшості публікацій аналізується так зване базове цифрове право – право на доступ до інтернету, досить часто коментуються різні аспекти права на забуття, тоді як інші права цієї категорії не викликають настільки серйозного дослідницького інтересу. До теперішнього часу в доктрині міжнародного права не склалося єдиної думки щодо того, чи слід відносити цифрові права до прав першого покоління (особисті та політичні права людини, природні невідчужувані права), другого покоління (соціально-економічні та культурні права) або це нове покоління прав, що принципово відрізняються від традиційних. Більш того, в літературі іноді прослизає думка, що цифрові права є навіть не самостійними правами, а скоріше умовами або засобами реалізації загальновизнаних прав людини. Слід визнати, що сьогодні концепція цифрових прав охоплює цілий ряд фундаментальних прав людини, але основне місце серед них займають права на недоторканність приватного життя і свободу вираження думки, які найбільше піддаються ризику порушення в умовах застосування новітніх інформаційних і комунікаційних технологій. Такий підхід склався спочатку. Так, у Хартії прав людини в Інтернеті до числа інтернет-прав були віднесені: 1) право на доступ до Інтернету, виведене зі ст. 26 Загальної декларації прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948), що гарантує право на освіту. Воно включає в себе: право на доступ до інфраструктури; право на навички; право на інтерфейси, контент і додатки, доступні для всіх; право на рівний доступ для чоловіків і жінок; право на доступ на робочому місці; право на публічний доступ тощо; 2) право на свободу вираження думок і асоціацій, яке виводилося зі ст. 18–20 Загальної декларації прав людини, що гарантують свободу думки, совісті та

релігії, свободу переконань і їх вільне вираження, а також свободу мирних зібрань і асоціацій. Воно включає в себе: право на свободу вираження думок; право на свободу від цензури; право на участь в онлайн-протестах; 3) право на доступ до знань, яке випливає зі ст. 27 Загальної декларації прав людини, що гарантує право на участь у культурному житті суспільства і в науковому прогресі та користування благами останнього, на насолоду мистецтвом. Воно включає в себе: право на доступ до знань; право на свободу інформації; право на доступ до інформації, що фінансується державою; 4) право на безкоштовне і відкрите програмне забезпечення та технології, що випливає з тієї ж статті 27 Загальної декларації прав людини. Воно включає в себе: право ділитися знаннями; право на безкоштовне програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом; право на відкриті технологічні стандарти; право на отримання вигоди від конвергенції та мультимедійного контенту; 5) право на конфіденційність, свободу від спостереження та шифрування, що випливає зі ст. 12 Загальної декларації прав людини, яка гарантує право на недоторканність приватного життя. Воно включає в себе: право на захист даних; право на свободу від стеження; право на використання шифрування; 6) право на управління інтернетом, що включає в себе: право на багатосторонній демократичний нагляд за управлінням інтернетом; право на децентралізований, спільний та інтероперабельний інтернет; право на відкриту архітектуру інтернету; право на прозорість і доступність рішень, пов'язаних з управлінням і розвитком інтернету: право на мережевий нейтралітет тощо. 7) право на обізнаність, захист і реалізацію прав в інтернеті [4]. Це право вимагає деяких коментарів у контексті концепції цифрових прав. По-перше, право на реалізацію та захист, строго кажучи, не може розглядатися як окреме, самостійне право – це складова будь-якого суб'єктивного права, яка забезпечує саме це право можливістю застосування особою різних способів здійснення цього права та різних заходів щодо його захисту. По-друге, реалізація і захист в інтернеті передбачається не тільки для прав публічно-правового походження, але і прав, що виникають у відносинах між приватними особами. Внаслідок цього правомочності реалізації та захисту прав в інтернеті не можна віднести до числа самостійних цифрових прав. Наведений перелік зовсім не є остаточним і закритим – реальні та потенційні загрози фундаментальним правам людини з боку новітніх цифрових технологій стають каталізатором розширення кола цифрових прав. Так, правозахисна група European Digital Rights (EDRi) поширює свою діяльність на сферу інтелектуальної власності, вважаючи, що авторське і патентне право потребує реформування, оскільки в існуючому вигляді воно не забезпечує належної реалізації права на доступ до культурного життя і права на освіту. Тому в Хартії цифрових прав акцентувалася увага на необхідності примножувати винятки з авторського права (на додаток до існуючих, як, наприклад, доступ до творів у публічних бібліотеках, створення доступних форматів творів для людей з обмеженими можливостями, використання творів у школі), широко використовувати можливості відкритого доступу (наприклад, онлайн-журнали з відкритим доступом, наукові журнали, що не мають технічних, фінансових або юридичних бар'єрів) тощо. Водночас Європейський Суд з прав людини розглядає інтелектуальну власність в іншому ключі – як різновид майна, право на яке гарантує Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод. І в тих випадках, коли в мережі Інтернет відбувається порушення інтелектуальних прав (за умови неналежного виконання державою її «позитивного зобов'язання», наприклад, щодо належного регулювання відповідної сфери), порушується ще одне фундаментальне право – право на майно [5]. Ця позиція знайшла відображення в декількох постановах Європейського Суду з прав людини, а також у дослідницькому звіті «Інтернет: прецедентна практика Європейського Суду з прав людини» [6], і недавньому огляді практики у справах, пов'язаних із застосуванням нових технологій [7]. Викладене дозволяє говорити про те, що концепція цифрових прав формується, зачіпаючи все нові сфери фундаментальних прав людини. На сьогоднішній день складно однозначно стверджувати, чи є цифрові права новим поколінням або підвидом прав людини, що здійснюються в цифровому середовищі, яке «включає в себе інформаційні та комунікаційні технології, в тому числі Інтернет, мобільні та пов'язані з ними технології і пристрої, а також

цифрові мережі, банки даних, контент і послуги» [8, с. 112], або це лише засіб реалізації традиційних прав людини в цьому середовищі. Однак з упевненістю можна стверджувати, що концепція цифрових прав має всі підстави претендувати на роль однієї з основних концепцій міжнародного права, що сприяють правовому забезпеченню глобального сталого розвитку. Завершуючи цю частину статті, не можна обійти увагою той момент, що і в зарубіжних, і у вітчизняних публікаціях, пов'язаних з дослідженнями в даній галузі, цифрові права іноді називаються громадянськими. Це не означає, що цифрові права пов'язані безпосередньо з належністю до громадянства держави: як відомо, невід'ємні права людини – це права, властиві людям від народження, незалежно від того, чи є вони громадянами держави, на території якої перебувають, чи ні. Так само це не дає приводу відносити цифрові права до числа суб'єктивних цивільних прав, виникнення яких обумовлено настанням обставин, з якими норми цивільного права пов'язують відповідні юридичні наслідки. Позначення цифрових прав як цивільних пов'язане з тим, що в міжнародному праві під цивільними (особистими) правами прийнято розуміти права, що належать людині як біосоціальній істоті, до кола яких входять, зокрема, свобода думки і слова, право на недоторканність приватного життя, право на таємницю листування, право на особисту і сімейну таємницю тощо.

Висновок. Розглянувши співвідношення понять «цифрові права» і «інтернет – права» можемо визначити, що термін «інтернет-право» є вужчим, ніж «цифрове право», яке охоплює й область інтернету. Проведені дослідження показали, що поняття, що спочатку розглядається, використовувалося для позначення прав, виникнення яких обумовлено появою нових інформаційних і комунікаційних технологій, головною з яких став Інтернет.

Проаналізувавши поняття «цифрові права», як одну з основних концепцій міжнародних прав людини можемо констатувати, що на сьогоднішній день складно однозначно стверджувати, чи є цифрові права новим поколінням або підвидом прав людини, що здійснюються в цифровому середовищі, яке «включає інформаційні та комунікаційні технології, у тому числі Інтернет, мобільні та пов'язані з ними технології та пристрої, а також цифрові мережі, банки даних, контент та послуги», або це лише засіб реалізації традиційних прав людини у цьому середовищі. Однак з упевненістю можна стверджувати, що концепція цифрових прав має всі підстави для того, щоб претендувати на роль однієї з основних концепцій права, що сприяють правовому забезпеченню глобального сталого розвитку.

Розглянувши цифрові права як цивільні права можемо зауважити, що позначення цифрових прав як цивільних пов'язано з тим, що в міжнародному праві під цивільними (особистими) правами прийнято розуміти права, що належать людині як біосоціальній суті, до кола яких входять, зокрема, свобода думки і слова, право на недоторканність приватного життя, право на таємницю листування, право на особисту та сімейну таємницю. Однак це не означає, що цифрові права пов'язані безпосередньо з приналежністю до громадянства держави: як відомо, невідчужувані права людини властиві людям від народження – незалежно від того, чи є вони громадянами держави, на території якої перебувають, чи ні.

Список використаних джерел:

1. Айрапетов М. А. Цифрові права і свободи людини. Реальність без належного унормування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 1(65) 2025. С. 130–137.

2. Coccoli J. The Challenges of New Technologies in the Implementation of Human Rights: An Analysis of Some Critical Issues in the Digital Era. *Peace Human Rights Governance*. 2017, Vol. 1. Iss. 2. P. 222–250.

3. Svantesson D. An introduction to jurisdictional issues in cyberspace. *Journal of Law and Information Science*. 2004. Vol. 15. P. 50–74.

4. Резолюція Ради з захисту свободи слова та інформації в Інтернет та онлайн засобів масової інформації. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/ pls/mpz/docs/1466_rez_1877.htm. (дата звернення 02.09.2025).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.09.2025).

6. Інтернет: прецедентна практика Європейського Суду з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/home (дата звернення 10.09.2025).

7. Злочинність в IP-сфері: огляд звіту Eurojust щодо порушень авторського права в Інтернеті. URL: https://nipo.gov.ua/zlochynnist-v-ip-sferi-eurojust/ (дата звернення 11.09.2025).

8. Бєлов Д.М., Переш І.Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство – електронне фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».* Ужгород. № 2. 2024. С. 110–115.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЦИВІЛІСТИКА

БОДНАР Т. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
професор кафедри цивільного права
*(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

УДК 346.3+347.4
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.6

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються зміни, яких зазнало договірне регулювання публічно-приватного партнерства в Україні. Аналізуються положення Закону України «Про публічно-приватне партнерство», якими регулюються договірні відносини у цій сфері.

Висловлюється думка щодо необхідності розрізняти дві форми здійснення публічно-приватного партнерства – публічно-приватне партнерство у вузькому розумінні, яке опосередковується договором публічно-приватного партнерства, і концесію, яка опосередковується концесійним договором.

Запропоновано авторське визначення поняття договору публічно-приватного партнерства в редакції, прийнятій для визначення понять конкретних договорів у Цивільному кодексі України, а також включити до оновленого ЦК України окремі статті, які б визначали поняття договору публічно-приватного партнерства та концесійного договору, та дослідити питання доцільності включення до Кодексу норм щодо прямого договору та договору про спільну участь публічних партнерів у проекті публічно-приватного партнерства.

Обґрунтовано пропозицію щодо заміни в ч. 4 ст. 38 Закону України «Про публічно-приватне партнерство» слів «з міркувань публічних інтересів» усталеним словосполученням «який суперечить інтересам держави і суспільства», вжитим у ч. 1 ст. 203 ЦК України, що дозволить уникнути суб'єктивної оцінки публічним партнером допущених порушень умов договору.

З метою покращення договірного регулювання відносин ППП і, зокрема, певної уніфікації окремих умов договору про ППП, запропоновано розробити Примірний договір публічно-приватного партнерства.

Висловлено думку щодо можливості визначення приватного партнера через ЕТС для окремих видів проектів чи для спрощеного порядку їх підготовки.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, договір публічно-приватного партнерства,концесійний договір, удосконалення законодавства.*

Bodnar T. V. Contractual regulation of implementation public-private partnership in Ukraine

The article deals with the changes that have undergone a contractual regulation of public-private partnership in Ukraine. The provisions of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" are analyzed, which regulate contractual relations in this area.

The idea of distinguishing two forms of public-private partnership is expressed-a public-private partnership in a narrow sense, which is mediated by a contract of public-private partnership, and a concession that is mediated by the concession agreement.

It is proposed to provide an author's definition of the concept of a public-private partnership agreement in the wording adopted for defining the concepts of specific agreements in the Civil Code of Ukraine, as well as to include in the updated Civil Code of Ukraine separate articles that would define the concepts of a public-private partnership agreement and a concession agreement, and to investigate the issue of the advisability of including in the Code norms regarding a direct agreement and an agreement on the joint participation of public partners in a public-private partnership project.

The proposal for replacement in Part 4 of Art. 38 of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" words "for reasons of public interests" with a established phrase "which contradicts the interests of the state and society", used in Part 1 of Art. 203 of the Civil Code of Ukraine, which will avoid a subjective assessment of the public partner of the breach of the contract.

In order to improve the contractual regulation of the relations of the PPP and, in particular, the certain unification of certain terms of the PPP agreement, it is proposed to develop an exemplary contract of public-private partnership.

The opinion on the possibility of determining a private partner through ETS for certain types of projects or for the simplified procedure for their preparation is expressed.

Key words: *public-private partnership, public-private partnership agreement, concession agreement, improvement of legislation.*

Вступ. Все більш поширеною формою співробітництва держави і місцевого самоврядування з бізнесом в сучасних умовах стає публічно-приватне партнерство (далі – ППП) тобто співробітництво між публічним та приватним партнерами, що здійснюється на основі договору та відповідає ознакам публічно-приватного партнерства, визначеним законом.

Особливого значення здійснення ППП набуває у зв'язку з забезпеченням функціонування економіки України в умовах воєнного стану та в період її повоєнної відбудови.

31 жовтня 2025 р. набрав чинності Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [1] (далі – Закон про ППП), яким запроваджено новий механізм публічно-приватного партнерства в Україні, що прийшов на заміну державно-приватному партнерству, яке останні п'ятнадцять років регулювалося Законом України «Про державно-приватне партнерство».

Закон про ППП не лише легалізував у своїй назві фактичну участь територіальної громади села, селища, міста в особі сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради або її виконавчого органу (на підставі рішення представницького органу місцевого самоврядування), а також районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, на доцільність чого зверталася увага ще понад 10 років тому [2], але й привніс чимало новел в правове регулювання співробітництва держави і бізнесу, окремі аспекти якого розглядаються нижче.

Незважаючи на те, що питанням державно-приватного партнерства в різних галузях і сферах економіки та суспільного життя присвячено чимало досліджень [3], у тому числі і праць вчених-юристів таких, як Вінник О.М., Полюхович В.І., Селіванова І.А., Сімсон О.Е., Турченко І.В. та ін., зміни, яких зазнало правове регулювання форм цього співробітництва з прийняттям Закону про ППП і, зокрема, питання договірного регулювання, не були предметом дослідження.

Метою статті є дослідження договірного регулювання здійснення ППП на прикладі договору публічно-приватного партнерства (далі – договір ППП), з'ясування ролі останнього в механізмі ППП та вироблення пропозицій щодо удосконалення правового регулювання договірних відносин в зазначеному механізмі.

Результати дослідження. Як встановлено ч. 1 ст. 5 «Форми здійснення публічно-приватного партнерства» Закону про ППП, у рамках здійснення ППП відповідно до цього Закону та інших законодавчих актів України можуть укладатися: 1) концесійний договір; 2) договір ППП.

Чи можна визнати ці два договори формами здійснення ППП?

Якщо стосовно ППП Закон про ППП чіткої відповіді не містить, що дає підстави визнавати договір про ППП однією з форм ППП, то п. 25 ст. 1 Закону України «Про концесію» [4] (далі – Закон про концесію) визначає концесію як форму здійснення ППП. З урахуванням цього вважаємо за можливе розрізняти *ППП у вузькому розумінні*, як форму ППП, що опосередковується договором ППП, і *концесію*, як форму ППП, що опосередковується концесійним договором.

Таке розуміння форм ППП і їх регулювання (крім законодавства) відповідно договором ППП і концесійним договором видається найбільш прийнятним, оскільки зазначені в Законі України «Про державно-приватне партнерство» договір управління майном та договір про спільну діяльність, насправді, не містили ознак дійсного партнерства їх учасників. Охоплення спільною назвою – «договір, укладений в рамках державно-приватного партнерства», – з урахуванням можливості укладати інші договори створював можливість відносити до договорів державно-приватного партнерства будь-який договір, що спотворювало саму суть державно-приватного партнерства.

Навряд, чи можна відносити до договорів, що опосередковують державно-приватне партнерство (сьогодні – ППП), договір про фінансування – договір між приватним партнером та кредитором (кредиторами) чи їхніми представниками, укладений з метою фінансування проекту, що здійснюється на умовах державно-приватного партнерства (ППП). Те саме можна сказати і про прямий договір, який укладається між публічним партнером, приватним партнером та кредитором (кредиторами), і визначає порядок та умови заміни приватного партнера, виконання фінансових зобов'язань приватного партнера перед кредитором (кредиторами) та інші положення, спрямовані на запобігання розірванню договору ППП, та про інші договори у сфері ППП (наприклад, договір про спільну участь публічних партнерів у проекті ППП тощо).

У зв'язку з цим, як позитивний, можна відзначити той факт, що Закон про ППП не лише поіменував договір ППП, але і визначив його поняття.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону про ППП *договір публічно-приватного партнерства*, що не є концесійним договором, – це договір між публічним партнером та приватним партнером, який передбачає взяття та виконання приватним партнером перед публічним партнером обов'язку щодо фінансування (повного або часткового), створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення) і технічного обслуговування об'єкта ППП, з передачею або без передачі приватному партнеру права на управління та/або експлуатацію об'єкта ППП та/або права на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених таким договором.

Наведене визначення поняття договору ППП породжує, щонайменше, два зауваження, перше з яких стосується безпідставного ототожнення договору ППП і концесійного договору, оскільки зі змісту ч. 1 ст. 5 Закону про ППП зрозуміло, що це дві різні форми здійснення ППП. Зважаючи на це, слова «що не є концесійним договором» з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону про ППП доцільно виключити.

Стосовно другого зауваження, то йдеться про не зовсім вдале визначення поняття договору ППП, яке не узгоджується з визначеннями понять конкретних договорів у цивільному законодавстві України.

Якщо виходити з традиційної для цивільного законодавства структурної побудови визначення поняття конкретного цивільно-правового договору як двостороннього правочину, в якому чітко визначені права і обов'язки кожної з його сторін, то договір ППП, на наш погляд, можна визначити таким чином: «За договором публічно-приватного партнерства одна сторона (приватний партнер) зобов'язана фінансувати (повністю або частково),

створити та/або побудувати новий об'єкт (реконструювати, реставрувати, капітально відремонтувати, технічно переоснастити) і технічно обслуговувати об'єкт ППП, а інша сторона (публічний партнер) зобов'язана передати або не передавати приватному партнеру права на управління та/або експлуатацію об'єкта ППП та/або права на надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених таким договором».

Із запропонованого визначення більш чітко вбачається, що публічний партнер може не нести жодних обов'язків перед приватним партнером: він може не передавати приватному партнеру ні права на управління та експлуатацію об'єкта ППП, ні права на надання суспільно значущих послуг.

За такої правової невизначеності обов'язків публічного партнера за договором ППП у приватного партнера навряд чи з'явиться інтерес до його (договору) укладення і виконання.

Закон про ППП, як і попередній закон, що регулював відносини державно-приватного партнерства, встановлює досить громіздку і тривалу процедуру, яка передує укладенню договору ППП. Ця процедура, що включає кілька етапів: 1) підготовка проекту ППП публічним партнером, перелік яких залежно від виду об'єктів (майна) визначено ч. 2 ст. 10 Закону про ППП; 2) підготовка концептуальної записки щодо здійснення ППП; 3) аналіз концептуальної записки щодо здійснення ППП та підготовка висновку за результатами аналізу; 4) прийняття рішення про доцільність або недоцільність техніко-економічного обґрунтування здійснення ППП, на підставі якого проводиться аналіз ефективності здійснення ППП; 5) складання висновку про доцільність чи недоцільність прийняття рішення про здійснення ППП; 6) прийняття рішення про здійснення ППП чи недоцільність його здійснення.

Слід, однак, зазначити, що протягом дії воєнного стану в Україні та протягом семи років з дня його припинення або скасування до проектів ППП з відновлення інфраструктури та економіки, включених до Переліку державних проектів ППП з відновлення інфраструктури та економіки або Переліку місцевих проектів ППП з відновлення інфраструктури та економіки застосовується спрощений порядок підготовки.

Важливу роль у визначенні приватного партнера при здійсненні ППП, так само, як і концесіонера в концесії, відіграє процедура за якою відбувається таке визначення.

Незважаючи на однакові способи визначення приватного партнера для укладення договору ППП і концесіонера для укладення концесійного договору, а саме: на конкурсних засадах шляхом застосування однієї з таких конкурентних процедур: 1) торги з обмеженою участю; 2) відкриті торги; 3) конкурентний діалог, Законом про ППП не передбачено визначення приватного партнера (як це встановлено Законом про концесію щодо визначення концесіонера) шляхом проведення конкурсу в формі електронних аукціонів в електронній торговій системі (ЕТС).

Конкурс з визначення приватного партнера має відбуватися за старою процедурою, як це було і за Законом України «Про державно-приватне партнерство», що на наш погляд, не узгоджується з тенденцією, яка сформувалася в законодавстві України, стосовно укладання договорів з публічним інтересом саме в такий конкурентний спосіб. У будь-якому разі нам не вдалося виявити якісь надзвичайні особливості визначення приватного партнера для реалізації проектів ППП, які б перешкоджали визначенню його через ЕТС хоча б для окремих видів проектів чи для спрощеного порядку підготовки проектів протягом дії воєнного стану та протягом семи років з дня його припинення або скасування, враховуючи особливе значення спрощеного порядку для відбудови інфраструктури, що зазнала руйнувань внаслідок широкомасштабної агресії рф.

Закон про ППП, встановивши в ч. 2 ст. 13, що порядок визначення приватного партнера затверджується Кабінетом Міністрів України, не забороняє, на наш погляд, використання ЕТС Prozorro.Продажі при визначенні приватного партнера, як сторони майбутнього договору ППП, що забезпечить прозорість, недискримінаційність та рівний доступ учасників ринку – як приватних партнерів, так і концесіонерів – до ППП.

Після завершення конкурсу конкурсна комісія надсилає переможцю конкурсу запрошення до укладення договору ППП у порядку та строк, визначені конкурсною документацією.

Під час укладення договору ППП забороняється змінювати істотні умови договору, у тому числі положення про розподіл ризиків ППП між сторонами, та положення, що відображають зміст конкурсної пропозиції переможця конкурсу.

Ця вимога ч. 1 ст. 28 Закону про ППП ще раз повторюється в ч. 1 ст. 32 зазначеного Закону, яка встановлює, що договір ППП укладається в письмовій формі між публічним партнером та приватним партнером на умовах, встановлених конкурсною документацією.

Договір ППП не може бути укладений до закінчення строку на оскарження результатів оцінювання конкурсних пропозицій, яке здійснюється Антимонопольним комітетом України, як органом оскарження, в порядку, визначеному Законом України «Про публічні закупівлі», з урахуванням особливостей, передбачених Законом про ППП.

Договір ППП вважається укладеним з дня досягнення домовленості щодо всіх істотних умов і підписання сторонами тексту договору. Виникнення, зміна або припинення прав та обов'язків за договором ППП можуть бути зумовлені дією відкладальної (коли особи, які укладають договір, обумовлюють *настання* або *зміну* прав та обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні) або скасувальної (коли особи, які укладають договір обумовлюють *припинення* прав та обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні) обставини.

Публічний партнер протягом трьох робочих днів після укладення договору ППП надсилає завірену ним копію такого договору (з усіма додатками до нього) до уповноваженого органу та оприлюднює його неконфіденційну частину на веб-порталі Уповноваженого органу з питань закупівель.

Для виконання договору ППП можуть укладатися й інші цивільно-правові договори, у тому числі договір про фінансування, прямий договір, договір про надання гранту для проекту ППП тощо.

Як встановлено ч. 2 ст. 5 Закону про ППП, договори, що укладаються відповідно до цього Закону або Закону про концесію, можуть поєднувати елементи різних договорів (змішані договори), укладення яких регулюється цим Законом та одночасно іншими законодавчими актами. У разі якщо договір, що укладається відповідно до цього Закону або Закону про концесію, є змішаним договором, до такого договору застосовуються вимоги цього Закону або Закону про концесію.

Характерною ознакою договору ППП, як і інших договорів з публічним інтересом за участю держави чи місцевого самоврядування, є досить великий (26 умов) перелік його істотних умов, зазначених в ч. 1 ст. 34 Закону про ППП, хоч після ознайомлення з типовими та примірними договорами з публічним інтересом у деяких сферах складається враження, що сторони таких договорів замість встановлення конкретних заходів майнової відповідальності, порядку зміни та розірвання договору вирішення спорів тощо обмежуються загальними фразами на зразок: «В порядку, визначеному законодавством» або «Відповідно до законодавства», в той час, як законодавство покладає вирішення цих питань на договір [5, с. 164].

Однією з істотних умов договору про ППП визначено порядок внесення змін до нього у випадках, передбачених ст. 36 Закону про ППП, які згідно з ч. 1 цієї статті можуть бути внесені за взаємною згодою сторін, без проведення нового конкурсу. Внесення ж до договору ППП будь-яких інших змін, ніж передбачені цією статтею, не допускається та вимагає проведення нового конкурсу.

Закон про ППП передбачає, що договір ППП може включати також інші умови, відкритий перелік яких зазначений в ч. 2 ст. 34 цього Закону.

Вважаємо, що з метою покращення договірного регулювання відносин ППП і, зокрема, певної уніфікації окремих умов договору про ППП, доцільно було б, як це застосовується сьогодні для низки договорів з публічним інтересом, розробити Примірний договір ППП.

Сторони договору ППП несуть відповідальність, встановлену законом і таким договором, за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань (у тому числі виконання вимог, гарантій та інших обов'язків), визначених договором ППП.

Встановивши, що договір ППП може передбачати застосування штрафних санкцій, не заборонених законодавством України, законодавець, очевидно, мав на увазі штрафні санкції, що тимчасово не застосовуються в період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у певний, різний для різних порушень, строк після його припинення або скасування, у тому числі і на підставі заяви про застосування мораторію.

Всі ці випадки встановлені прикінцевими та перехідними положеннями ЦК України, хоч прямої вказівки на заборону застосовувати певні штрафні санкції у договорах ППП вони не передбачають.

Певний науковий інтерес викликає положення ч. 4 ст. 38 Закону про ППП, згідно з яким публічний партнер має право розірвати договір ППП з міркувань публічних інтересів у порядку і на умовах, встановлених таким договором.

Встановлення Законом про ППП нової підстави для розірвання договору, не передбаченої ЦК України, вимагатиме від сторін чіткого визначення в договорі ППП поняття публічного інтересу як підстави для розірвання договору, хоч термін «міркування» (результат роздумів; думка, погляд, переконання) відображає суб'єктивну оцінку публічним партнером факту порушення публічних інтересів. Тому вважаємо за доцільне замінити в ч. 4 ст. 38 Закону про ППП слова «з міркувань публічних інтересів» усталеним словосполученням «який суперечить інтересам держави і суспільства», вжитим у ч. 1 ст. 203 ЦК України.

Насамкінець зазначимо, що згідно з ч. 1 ст. 41 Закону про ППП договір ППП регулюється правом України, проте сторони є вільними у виборі застосовного права для регулювання їхніх правовідносин, що виникають на підставі цивільно-правових договорів, які укладаються на виконання договору ППП, зокрема договору про фінансування, прямого договору, договору про надання гранту для проекту ППП, якщо інше не передбачено законодавством України (ч. 2 ст. 41 Закону про ППП).

Висновки. Аналіз правових норм Закону про ППП дає підстави для висновку про те, що цим Законом створено більш досконалий механізм договірного регулювання ППП в Україні, що створює можливості ефективно реалізувати переваги публічно-приватного співробітництва в різних сферах його застосування.

Велике значення для застосування ППП має договір ППП, яким опосередковуються відносини між публічним та приватним партнерами. З метою уніфікації його окремих умов і полегшення процедури його укладання доцільно було б розробити і затвердити Примірний договір ППП.

У зв'язку із доповненням системи цивільно-правових договорів України новими їх видами пропонуємо включити до оновленого ЦК України окремі статті, які б визначали поняття договору ППП та концесійного договору, а також дослідити питання доцільності включення до Кодексу норм щодо прямого договору та договору про спільну участь публічних партнерів у проекті ППП.

Застосування приписів Закону про ППП, а також укладення та виконання договорів ППП на практиці дозволять виявити як позитивні сторони нововведень, так і недоліки правового і договірного регулювання ППП.

Разом з тим не викликає сумніву потреба у подальшому дослідженні договірного регулювання концесійних відносин.

Список використаних джерел:

1. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19.06.2025 р. № 4510-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#n194 (дата звернення: 17.09.2025р.)

2. Сімсон О.Е. Правова модель приватно-публічного партнерства в інноваційній сфері : монографія. Харків. Право. 2013. 448 с.

3. Економіко-правові аспекти державно-приватного партнерства в умовах децентралізації економіки України : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених

і студ. , Харків, 1–28 лютого 2017 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 303 с.

4. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text (дата звернення: 17.09.2025 р.)

5. Щербина В.С., Боднар Т.В. Деякі питання відповідальності у сфері державних резервів. *Право і суспільство.* 2025. № 2. С. 162–168.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

БОРИСЕНКО С. І.,
викладач кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 347.65
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.7

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті вивчається деліктна відповідальність за шкоду, завдану штучним інтелектом (ШІ) та автоматизованими системами, що є вкрай актуальним у контексті цифровізації та впровадження автономних технологій у транспорт, охорону здоров'я, оборону та фінансову сферу. Автор аналізує проблеми визначення суб'єктів відповідальності, адже традиційна цивільно-правова концепція делікту передбачає наявність фізичної або юридичної особи, здатної контролювати свої дії та нести за них відповідальність. Автономні системи, самонавчальні, непередбачувані та непрозорі (так званий «чорний ящик»), ускладнюють встановлення причинно-наслідкового зв'язку між їхніми діями та завданою шкодою.

Розглянуто коло потенційних суб'єктів відповідальності: розробники, виробники, оператори, власники систем, а також третіх осіб, що можуть впливати на функціонування ШІ. Проаналізовано міжнародні підходи до регулювання відповідальності, зокрема законодавчі ініціативи ЄС та досвід Польщі, включно з концепцією «анонімної вини», яка дозволяє застосовувати цивільно-правові санкції до юридичних осіб без встановлення конкретного винного працівника.

В Україні законодавчий регулювання щодо деліктної відповідальності за шкоду, завдану ШІ, перебуває на стадії становлення, проте вже існують нормативні ініціативи: «Концепція розвитку ШІ» та «Дорожна карта з регулювання ШІ». Автор підкреслює необхідність адаптації діючих норм цивільного права, застосування положень про деліктну відповідальність і джерела підвищеної небезпеки, а також інтеграції механізмів страхування ризиків, аудиту алгоритмів та оцінки впливу на права людини.

Особлива увага приділяється питанням відповідальності у воєнний час та шкоді від автономних систем у сфері оборони, логістики та критичної інфраструктури, що вимагає додаткового законодавчого врегулювання. Дослідження доводить, що ефективна модель деліктної відповідальності за шкоду від ШІ можлива лише за комплексного підходу, який поєднує адаптацію діючих норм, створення спеціальних положень та застосування запобіжних заходів. Висновки статті можуть бути використані для вдосконалення цивільного законодавства України та гармонізації його з міжнародними стандартами.

Ключові слова: *деліктна відповідальність, штучний інтелект, автономні системи, цивільне право, ризик, безпека, правове регулювання, стандарти ISO, аудит алгоритмів, страхування ризиків.*

Borysenko S. I. Tort liability for damage caused by artificial intelligence or automated systems

the article examines tort liability for damage caused by artificial intelligence (AI) and automated systems, which is highly relevant in the context of digitalization and the implementation of autonomous technologies in transportation, healthcare,

defense, and the financial sector. The author analyzes the challenges in identifying liable parties, as the traditional civil law concept of tort assumes the presence of a natural or legal person capable of controlling their actions and bearing responsibility for them. Autonomous systems, which are self-learning, unpredictable, and opaque (the so-called "black box"), complicate the establishment of a causal link between their actions and the damage caused.

The study considers potential liable parties, including developers, manufacturers, operators, system owners, as well as third parties who may influence AI operations. International approaches to regulating liability are analyzed, particularly EU legislative initiatives and the experience of Poland, including the concept of "anonymous fault," which allows civil liability to be applied to legal entities without identifying a specific culpable employee.

In Ukraine, legal regulation regarding tort liability for damage caused by AI is still at an early stage, but there are already normative initiatives, such as the "Concept for the Development of AI" and the "Roadmap for AI Regulation." The author emphasizes the need to adapt existing civil law provisions, apply rules on tort liability and sources of heightened risk, and integrate mechanisms for risk insurance, algorithm auditing, and human rights impact assessments.

Special attention is given to issues of liability in wartime and damage caused by autonomous systems in defense, logistics, and critical infrastructure, which require additional legislative regulation. The study demonstrates that an effective model of tort liability for AI-related damage is possible only through a comprehensive approach that combines adaptation of current legal norms, creation of specialized provisions, and implementation of preventive measures. The findings of the article may be used to improve Ukraine's civil legislation and harmonize it with international standards.

Key words: *tort liability, artificial intelligence, autonomous systems, civil law, risk, safety, legal regulation, ISO standards, algorithm auditing, risk insurance.*

Вступ. Стрімкий розвиток цифрових технологій та активне впровадження штучного інтелекту у різні сфери суспільного життя актуалізують питання належного правового регулювання. Автономні системи все частіше використовуються у транспорті, медицині, фінансовому секторі, сфері оборони та безпеки, що зумовлює виникнення нових ризиків завдання шкоди. У цих умовах постає необхідність у переосмисленні традиційних цивільно-правових конструкцій деліктної відповідальності, які виходять з припущення про контрольованість поведінки суб'єкта та можливість покладення на нього обов'язку відшкодувати збитки. Автономність і самонавчальні властивості ШІ ускладнюють встановлення суб'єкта відповідальності, що зумовлює потребу в пошуку нових підходів до правового регулювання.

Стан дослідження теми. Питання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану ШІ, знаходяться у центрі сучасних наукових дискусій як в Україні, так і за її межами. Значний внесок у розробку даної проблематики зроблено у працях М. Великанової, А. Кирилюка, Є. Мічуріна, О. Співака та інших дослідників. Наукова література акцентує увагу на кількох можливих доктринальних підходах: застосування інституту джерела підвищеної небезпеки, концепції «анонімної вини», створення спеціального делікту. Європейський Союз, а також Польща, досвід якої розглядається як релевантний для України, виробляють власні моделі правового врегулювання.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-правові методи. Застосовано формально-догматичний метод для аналізу чинних норм цивільного законодавства; порівняльно-правовий метод – для вивчення досвіду Європейського Союзу та окремих європейських держав; системний метод – для з'ясування особливостей функціонування автономних систем і їхнього впливу на інститут деліктних зобов'язань; метод логіко-правового моделювання – для формування пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Актуальність теми. Актуальність обраної теми зумовлюється трансформацією цивільних правовідносин під впливом розвитку автономних технологій. Відсутність спеціальних норм у законодавстві України щодо визначення підстав і меж відповідальності за шкоду, завдану ШІ, створює правову невизначеність і ставить під загрозу ефективний захист прав потерпілих. Додаткової актуальності дослідження набуває у зв'язку з воєнними подіями, адже використання роботизованих систем у сфері оборони та критичної інфраструктури створює підвищені ризики для суспільства.

Мета статті. Метою дослідження є з'ясування особливостей деліктної відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом та автоматизованими системами, аналіз сучасних доктринальних підходів та зарубіжного досвіду, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України у цій сфері.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити проблемні аспекти застосування традиційних інститутів деліктного права до автономних систем, також проаналізувати міжнародний досвід регулювання деліктної відповідальності у сфері використання ШІ, зокрема ініціативи ЄС та законодавчу практику Польщі. Окрім цього виникає необхідність дослідити можливості застосування аналогій у чинному цивільному законодавстві України ну і в підсумку запропонувати напрями вдосконалення національної правової системи шляхом створення спеціальних деліктів, розробки стандартів безпеки та запровадження механізмів страхування ризиків.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах тотальної діджиталізації важко уявити людину поза цифровим середовищем: повсякденне використання смартфонів, розумних годинників, соціальних мереж та Інтернету стало невід'ємною частиною суспільного життя. Технології, які ще донедавна сприймалися як елементи наукової фантастики, зокрема самокеровані автомобілі, «розумні» будинки, віртуальні асистенти та концепція «розумних» міст, нині становлять реалії сьогодення. Процеси цифровізації значно прискорилися під впливом глобальної пандемії COVID-19, а в умовах війни в Україні вони набули ще більшої актуальності, оскільки цифрові технології забезпечують не лише комунікацію та освітній процес, а й відіграють ключову роль у сфері безпеки, оборони та протидії інформаційним загрозам. Саме тому розвиток і впровадження систем штучного інтелекту відбувається особливо інтенсивними темпами, формуючи нові напрями суспільного та наукового поступу.

І саме через це виникає необхідність в досліджені питання цивільної відповідальності за шкоду, скоєну алгоритмами чи автоматичними системами. Традиційне цивільно-правове уявлення про делікт спирається на можливість особи регулювати свої особисті дії, прогнозувати наслідки та нести за них відповідальність. Але коли дія чи бездіяльність, що призводять до шкоди, здійснюється ШІ, постає проблема визначення кола суб'єктів відповідальності: чи це буде власник системи, її розробник, оператор, чи сам «штучний агент» – якщо йому надати правосуб'єктність. Важливим є також питання доказів – виявлення причинно-наслідкового зв'язку між функціонуванням системи ШІ і шкодою, особливо якщо алгоритм працює на основі машинного навчання й приймає рішення у закритих, «чорних ящиках».

Другий аспект – обмежувальні заходи або запобіжники, необхідні для підтримання балансу між новаціями і захистом прав потерпілих. Потрібно розробити ясні правові інструменти, які встановлюватимуть:

(а) яким чином виконується контроль за системою ШІ;

(б) які стандарти безпеки та етики мають бути встановлені;

(в) яким чином оцінюється небезпека перед запуском системи в експлуатацію;

(г) які засоби відшкодування або компенсації доступні для потерпілих. Закон має передбачати не лише відповідальність, а й запобіжні засоби аудит алгоритмів, обов'язкові оцінки впливу, страхування ризиків – щоб запобігати шкоді заздалегідь [1].

Як зауважує А. В. Кирилюк, по мірі розвитку автономних юнітів ШІ збільшується складність пов'язати результати їх дій з конкретною особою-творцем або оператором. У випадках, коли ШІ-система функціонує на принципах самонавчання та автономності, її поведінка може виходити за межі початкових програмних чи інженерних передбачень,

і тоді докази умислу чи навіть недбалості з боку людини-оператора стають вкрай складними для встановлення. Кирилюк також наголошує, що існує високий ризик, особливо для органів державної влади або для сфер, де рішення ШІ мають суспільне значення, оскільки помилки ШІ можуть призвести до значної шкоди відсутності чітких регуляторних гарантій [2].

При застосуванні технологій ШІ виникає низка юридичних проблем, зумовлених особливостями природи таких систем: автономністю, здатністю до самонавчання, неповною передбачуваністю і непрозорістю (так званий «чорний ящик»). Ці характеристики ускладнюють ідентифікацію суб'єкта відповідальності та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями (або бездіяльністю) ШІ-системи і завданою шкодою. В Україні ці виклики ще посилюються тим, що чинне законодавство не містить спеціальних норм, які б прямо регулювали відповідальність за шкоду, спричинену штучним інтелектом, хоча в Концепції розвитку ШІ і в концепті оновлення цивільного кодексу вже йдеться про потребу введення таких норм.

У контексті європейського права спостерігається тенденція до формування чіткішого, ризик-орієнтованого підходу. Так, ЄС працює над законодавчими ініціативами, такими як Пропозиція щодо Директиви про цивільну відповідальність за ШІ, яка має на меті встановлення єдиного режиму відповідальності, спрощення доказування, розмежування обов'язків між виробниками, розробниками, операторами, а також захисту прав споживачів. Це дає змогу більш ефективно компенсувати шкоду, уникнути ситуацій, коли потерпілі залишаються без можливості відшкодування збитків, а також стимулює розвиток безпечних та етичних систем ШІ [3].

Цікавим є досвід судової практики в країнах ЄС, де вже розглядалися випадки шкоди, завданої автономними транспортними засобами чи алгоритмами фінансового трейдингу. Так, у низці справ суди віддавали перевагу концепції "strict liability" (об'єктивної відповідальності), коли власник чи оператор системи несе відповідальність незалежно від вини, оскільки саме він отримує вигоду від використання ризиконесучої технології. Такий підхід, як відзначають дослідники, найбільш прийнятний і для України, оскільки дозволяє забезпечити належний рівень захисту потерпілих, не чекаючи на довготривале й часто малоефективне з'ясування причинної залежності між діями алгоритму та шкодою. Водночас необхідним є комплексне реформування цивільного законодавства: від внесення змін до глави про деліктні зобов'язання до запровадження інституту страхування відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом. Це дасть можливість сформувати збалансовану модель, яка одночасно стимулюватиме інновації та гарантуватиме належний рівень захисту прав громадян [4].

У теоретичних дискусіях щодо відповідальності за шкоду, заподіяну роботами із штучним інтелектом (далі – роботи), одним із ключових є питання: чи можуть такі роботи визнаватись суб'єктами цивільного права, чи вони лише об'єкти, за дії яких відповідальність несе їх власник, розробник чи оператор. Згідно із дослідженнями вітчизняних науковців, зокрема Стефанишин та Схаб-Бучинської, роботи/ШІ нині в переважній більшості визнаються об'єктами цивільних прав, а не суб'єктами, оскільки існують суттєві труднощі із закріпленням правосуб'єктності таких систем у чинному законодавстві.

Вони вказують, що відповідальність найчастіше покладається на володільця чи оператора робота, особливо в разі шкоди, спричиненої дефектами системи або неналежним її обслуговуванням.

Також наукова література звертає увагу на норми цивільного законодавства, які можна застосовувати як аналогії: наприклад, норми про деліктну відповідальність (відповідальність за шкоду чужою дією) або про відповідальність за джерело підвищеної небезпеки.

При цьому виникають дискусії: чи достатньо сучасні правові норми та практика для регулювання шкіл, які можуть виникати внаслідок автономних рішень робота, особливо коли такі рішення не контролюються безпосередньо людиною, або коли роботи навчаються і модифікують свою поведінку.

В Україні вже зроблено певні кроки в нормативному регулюванні питань, пов'язаних із ШІ та робототехнікою – зокрема, Концепція розвитку штучного інтелекту, прийнята Кабінетом Міністрів, яка встановлює визначення, принципи і напрямки розвитку ШІ в державі.

У міжнародному праві (зокрема, Європейському Союзі) існують такі ініціативи, як Резолюція Європейського парламенту щодо цивільного правового регулювання робототехніки з включенням поняття «електронна особа». Ця концепція передбачає, що в разі подальшого розвитку автономності робота можуть бути встановлені форми відповідальності, подібні до тих, що застосовуються до юридичних осіб.

Проте, важливо зазначити, що міжнародний досвід також містить застереження: законодавці та науковці вказують на необхідність чіткіших визначень понять «штучний інтелект», «робот», «автономна система», «оператор» тощо; а також на необхідність створення спеціальних правил (стандартів), які врегульовуватимуть безпеку, експлуатацію, відповідальність виробників, розробників і користувачів. Наприклад, в працях із правового регулювання ШІ обговорюється, щоб виробник був відповідальним за проектування, а оператор – за використання і технічне обслуговування.

Війна в Україні створює особливі умови, в яких питання цивільно-правової відповідальності за роботи набуває підвищеного значення. ШКОДА, яка може бути спричинена роботизованими системами у сфері оборони, логістики, безпеки або інфраструктури, потребує законодавчого врегулювання з урахуванням ризиків, пов'язаних з бойовими діями, знищенням техніки, перериванням ланцюгів постачання, кібератаками чи пошкодженнями, викликаними чужим втручанням.

В цих умовах має сенс розглянути методи законодавчого моделювання, які передбачали б спеціальні правила або адаптацію чинних інститутів (наприклад, інституту форс-мажору, відповідальності за шкоду від підвищеної небезпеки, правил страхування) до реалій війни. Крім того, в умовах збройного конфлікту особливо актуальним є встановлення процедур доказування вини/факту шкоди та ступеню автономності роботи (чи системи ШІ), технічної надійності і можливості зовнішнього (людського) втручання або контролю [4].

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що питання деліктної відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом, перебуває у центрі уваги як українських, так і європейських науковців. Зокрема, у працях Є. Мічуріна наголошується на наявності трьох доктринальних підходів до регламентації такої відповідальності:

1) застосування норм про джерело підвищеної небезпеки;

2) використання загальних чи спеціальних деліктів залежно від рівня ризику;

3) формування концепції спеціального делікту, який потребує самостійного законодавчого врегулювання.

Такий підхід дозволяє комплексно розглядати різні ситуації, пов'язані з автономними системами, які здатні діяти незалежно від безпосереднього контролю людини.

Законодавство Європейського Союзу пропонує низку рішень, що можуть бути корисними для національної правової системи України. Зокрема, у Резолюції Європейського парламенту від 20 жовтня 2020 р. визначено необхідність встановлення суворої відповідальності для систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику, тоді як до інших систем застосовуються положення про відповідальність на основі вини. Водночас у новоприйнятому Акті про штучний інтелект (2024 р.) деталізуються вимоги до якості, безпеки та маркування таких систем, що створює додаткові гарантії захисту прав потерпілих. Українська доктрина цивільного права у цьому контексті загалом узгоджується з європейськими тенденціями, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема шляхом імплементації механізмів обов'язкового страхування у сферах підвищеного ризику, як-от транспорт, безпілотні літальні апарати та автоматизовані виробничі комплекси.

Таким чином, наукова дискусія засвідчує, що формування ефективного режиму деліктної відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом або автоматизованими системами, можливе лише за умови комплексного підходу. Він має охоплювати як адаптацію чинних положень цивільного законодавства, так і створення нових правових конструкцій, що

враховуватимуть специфіку автономності, здатності до самонавчання та непередбачуваності поведінки таких систем [5].

Співак О. М. в своїй науковій роботі зазначив, що наприкінці 2020 року Кабінет Міністрів України ухвалив «Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні», що окреслює мету, принципи та напрями застосування ШІ у науково-технологічних дослідженнях. Водночас законодавче регулювання ШІ в Україні перебуває на етапі становлення, подібно до інших європейських країн, зокрема Польщі. У наукових дослідженнях підкреслюється необхідність врахування міжнародних вимог під час розроблення та застосування технологій ШІ, а також при регулюванні наслідків їх використання, включаючи обробку персональних даних громадян ЄС відповідно до Загального регламенту про захист даних (GDPR). Крім того, застосування стандартів ISO/IEC 27701:2019, ISO/IEC 42001:2023 та IEEE P7003™ забезпечує методологічні та етичні підходи до створення та впровадження систем ШІ, а національні ініціативи, як «Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту», спрямовані на оцінку впливу ШІ на права людини та маркування систем.

З погляду цивільно-правової відповідальності, польський досвід демонструє труднощі застосування традиційних норм до автономних систем. Зокрема, деліктна відповідальність за ст. 415 Цивільного кодексу Польщі базується на принципі вини, що передбачає наявність суб'єкта із визначеною поведінкою. Оскільки ШІ не має правоздатності, відповідальність покладається на фізичних або юридичних осіб, залучених до розробки, використання або обслуговування системи. Водночас концепція «анонімної вини» дозволяє застосовувати цивільно-правові санкції до юридичних осіб без встановлення конкретного винного працівника, з можливістю спростування презумпції у випадку належної організації діяльності або дій третьої сторони (наприклад, хакера). Проте у випадках автономних дій ШІ традиційні положення цивільного законодавства стають неадекватними, що підкреслює необхідність оновлення правового регулювання та інтеграції спеціалізованих норм для ШІ [6].

Висновки. Дослідження аспектів деліктної відповідальності за шкоду, завдану штучним інтелектом та автоматизованими системами, вказує на наявність значних проблем для сучасного цивільного права. Самостійність, можливість самонавчання та не зрозумілість алгоритмів ускладнюють конвенційні підходи до ідентифікації учасників відповідальності та виявлення причинно-наслідкового зв'язку. Водночас вивчення іноземного досвіду, зокрема правових ініціатив ЄС та практики Польщі, показує потенціал застосування наявних доктринальних моделей (відповідальність за джерело підвищеної небезпеки, концепція «анонімної вини», сувора відповідальність), а також необхідність створення нових спеціалізованих деліктних інститутів.

В Україні, регулювання відповідальності за шкоду, завдану ШІ, перебуває в процесі формування, стає важливішим впровадження міжнародних стандартів, створення механізмів обов'язкового страхування ризиків та впровадження процедур аудиту алгоритмів і оцінки їх впливу на права людини. Все охоплююче реформування цивільного законодавства дасть можливість не лише захистити потерпілих, а й створити передумови для безпечного і етичного розвитку технологій штучного інтелекту.

Отже, створення ефективної моделі деліктної відповідальності в галузі ШІ можливе лише за умов поєднання адаптації існуючих норм, розробки нових правових механізмів і впровадження профілактичних інструментів. Такий підхід створить баланс між стимулюванням інновацій і гарантіями захисту прав людини, що відповідає як національним, так і міжнародним правовим тенденціям.

Список використаних джерел:

1. Великанова М.М. Використання шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту, як спеціальний делікт. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 17–21.

2. Кирилюк А. В. Відповідальність штучного інтелекту. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 511–514.

3. Щодо відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту: стан правового регулювання в Україні та досвід ЄС. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21a0030c-d502-4614-bda8-c7ca7a3aad2a/content (дата звернення: 15.09.2025)

4. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/25.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.09.2025)

5. Мічурін Є. Суб'єкти цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту, за законодавством ЄС та України. *Університетські наукові записки*. 2025. № 4 (106). С. 4–13.

6. Співак О.М. Правові засади регулювання штучного інтелекту в Україні та Польщі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 815–817.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

БУЛАТ Є. А.,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
(Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України)

УДК 347.779:001
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.8

ДО ПИТАННЯ ПРАВОЧИНІВ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК, ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ, ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено аналіз правочинів, які порушують публічний порядок, вчинених з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. Визначено, що статтею 228 ЦК України закріплено правові наслідки двох недійсних правочинів: тих, що порушують публічний порядок і тих, що суперечать інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Сьогодні це зумовлює використання у судовій практиці оціночних понять, оскільки відсутнє законодавче визначення їх змісту. Наведено приклади правочинів що містять елементи таких, що порушують публічний порядок в межах цивільного законодавства окремих європейських країн.

У статті висвітлені підходи до розуміння публічного порядку як публічно-правових відносин, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави; проаналізовано правові позиції Верховного Суду, які конкретизують критерії розмежування зазначених правочинів, підкреслюючи необхідність враховування вини, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін.

Окремо розглянуто питання співвідношення державних і суспільних інтересів. Автором наведено позиції науковців щодо природи інтересу як об'єктивної категорії, що випливає з базових потреб держави й суспільства, а також його нерозривний зв'язок із моральними засадами, які формуються на основі культурних та духовних цінностей. Наголошено на необхідності уникнення довільного тлумачення категорії «моральні засади суспільства», аби запобігти невиправданому визнанню правочинів недійсними.

Наголошено на доцільності подальшого законодавчого визначення понять для віднесення їх до таких, що порушують публічний порядок або суперечать інтересам держави і суспільства. Чітке визначення таких понять сприятиме однаковому застосуванню правових норм судами та забезпеченню балансу між захистом публічних інтересів і гарантуванням приватної автономії учасників цивільних правовідносин.

Ключові слова: *правочин, публічний порядок, моральні засади суспільства, судова практика, інтерес держави і суспільства.*

Bulat Ye. A. To the issue of legal transactions that violate public order, committed with a purpose that contradicts the interests of the state and society

The article analyzes legal transactions that violate public order, committed with a purpose that contradicts the interests of the state and society. It is determined that

Article 228 of the Civil Code of Ukraine enshrines the legal consequences of two distinct types of invalid legal transactions: those that violate public order and those that contradict the interests of the state and society as well as its moral principles. Today, this determines the use of evaluative categories in judicial practice, since there is no legislative definition of their content. Examples of legal transactions containing elements that violate public order within the civil legislation of individual European countries are given.

The article highlights approaches to understanding public order as public-law relations of an imperative nature that define the foundations of the state's social order; the legal positions of the Supreme Court are analyzed, which specify the criteria for distinguishing the above-mentioned legal transactions, emphasizing the need to take into account the guilt expressed in the intention to violate public order by the parties to the legal transaction or one of the parties.

Besides, the issue of the relationship between state and social interests is considered. The author gives the positions of scientists on the nature of interest as an objective category arising from the fundamental needs of the state and society, as well as its inextricable connection with moral principles formed on cultural and spiritual values. The necessity of avoiding arbitrary interpretation of the category «moral principles of society» is underlined in order to prevent unjustified invalidation of legal transactions.

The expediency of further legislative definition of concepts to classify them as violating public order or contradicting the interests of the state and society is emphasized. A clear definition of these criteria will contribute to the uniform application of legal norms by courts and ensure a balance between the protection of public interests and guaranteeing the private autonomy of participants in civil relations.

Key words: *legal transaction, public order, moral principles of society, judicial practice, interests of the state and society.*

Вступ. Проблематика недійсних правочинів і надалі залишається у фокусі наукового інтересу, що зумовлено, зокрема, її особливою значущістю для правозастосовної, судової практики. В межах цього дискурсу це стосується і правочинів з дефектом змісту, серед яких виокремлюються правочини, визначені ст. 228 ЦК України – такі, що порушують публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним [1]. В доктрині цивільного права такі порушення публічного порядку розглядаються як такі, що порушують основні засади державного правопорядку.

Дослідженню різних аспектів правочинів і, зокрема, зазначеної проблематики присвячені праці Н. С. Кузнєцової, О. А. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Великанової, С. С. Бичкової, В. І. Крата, Я. О. Берназюка, В. С. Кучер, А. Є. Кубко, О. Т. Тура, О. В. Дзери, В. І. Жекова, О. В. Перова, З. В. Ромовської, І. Костяшкіна, О. Черняк, О. Тіпрової, та інших. Водночас, питання належного визнання таких правочинів залишається актуальним, особливо у судовій практиці, оскільки і досі відсутнє законодавче визначення змісту понять «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства».

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей правочинів, які порушують публічний порядок, вчинених з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства з огляду на судову практику у цій сфері.

Результати дослідження. Схожі елементи у різному їх поєднанні щодо визначення недійсних правочинів у контексті таких, що порушують публічний порядок можна знайти у цивільному законодавстві європейських країн. Так, ст. 1102 Цивільного кодексу Франції визначено, що кожен може вільно укласти договір, визначати його зміст або форму…

але свобода договору не допускає винятків з правил, що впливають на публічний порядок. Публічний порядок охоплює як правові, так і моральні принципи (ordre public) [2]. У Цивільному кодексі Німеччини § 134 визначається, що правочин, що порушує законодавчу заборону, є недійсним, якщо законом не передбачено інше [3]. У цивільному законодавстві Іспанії (ст. 1255) містяться положення про те, що сторони вільні в укладенні договорів, але не можуть порушувати закон, мораль чи публічний порядок [4]. Цивільне законодавство цих європейських країн свідчить, що загалом правочини, пов'язані з порушенням публічного порядку більш відображають норми, які формулюють загальні принципи, у той час як ст. 228 ЦК України конкретизована щодо визначення правових наслідків недійсних правочинів.

Огляд ст. 228 ЦК України свідчить про закріплення в ній правових наслідків двох недійсних правочинів: 1) правочину, який порушує публічний порядок (ч. 1 і 2); 2) правочину, який суперечить інтересам держави і суспільства, його моральним засадам (ч. 3) [1].

В своїх наукових працях дослідники і правники неодноразово висловлювалися щодо зазначених вище понять. Так, В. О. Кучер у своїй праці «Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки» відзначає, що розмежування цих правочинів на практиці є доволі проблематичним, оскільки відсутні законодавчі положення щодо змісту понять «публічний порядок» та «інтереси держави та суспільства», а суди, ухвалюючи рішення, керуватимуться оціночними критеріями [5, с. 211].

І. Костяшкін, О. Черняк розглядають публічний порядок крізь призму трьох ключових ціннісних орієнтирів сучасного устрою демократичної держави − її державності як такої (сюди належать суверенітет, незалежність, економічна самостійність і стабільність тощо); суспільного ладу (підтримання правопорядку, гарантування відповідності наслідків впливу іноземного права, укладених правочинів чи іноземних актів правозастосування найважливішим уявленням населення); та прав і свобод індивіда, закріплених у конституції [6, с. 33]. Водночас, О. Тіпровою наголошено, що публічний порядок – це публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави [7].

На думку С. С. Бичкової, на відміну від правочинів, що вчинені всупереч інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, у ЦК України окреслено ознаки правочину, що порушує публічний порядок. Ним є правочин, якщо він спрямований на: 1) порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина; 2) знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади; 3) незаконне заволодіння майном фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади [8, с. 31]. При цьому, обов'язковою ознакою правочину, що порушує публічний порядок, є спрямованість дії його учасників на досягнення протиправного результату.

Перелік правочинів, які визнаються такими, що порушують публічний порядок, наводиться і деталізується судовою практикою Верховного Суду.

Так, Постановою Верховного Суду України від 13 квітня 2016 р. у справі № 6-1528 цс 15 колегією суддів визначено, що положеннями ст. 228 ЦК України визначено перелік правочинів, які є нікчемними як такі, що порушують публічний порядок. Такими є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу - землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (стаття 14 Конституції України); правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо [9].

Ч. 3 ст. 228 ЦК відзначено, що у разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним [1].

В Постанові КГС ВС від 20.07.2022 по справі № 911/2961/19 було визначено, що виділяючи правочин, що порушує публічний порядок, як окремий вид нікчемних правочинів, ЦК виходить зі змісту самої протиправної дії, її антисоціального характеру, а також значимості порушених прав і свобод людини та громадянина внаслідок вчинення такого правочину. При кваліфікації правочину за статтею 228 ЦК потрібно враховувати вину, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін [10].

Законодавець також дає визначення для категорії «інтереси держави і суспільства», як окремої ознаки для правочинів, які порушують публічний порядок.

А. Є. Кубко відзначає, що існують інтереси держави, які об'єктивно потребують реалізації і захисту. Це інтереси, пов'язані із забезпеченням державного суверенітету, безпеки, територіальної цілісності, правопорядку, функціонування системи державного апарату, збереження матеріально-фінансових ресурсів держави [11, с. 29]. У тісній кореляції з державними інтересами існують також і інтереси суспільства. На думку Я. О. Берназюка, це поняття не піддається однозначній кваліфікації (визначенню), а тому наявність суспільних (публічних) інтересів повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку; це складне питання права, яке стосується «невизначеного» інтересу, оскільки він не має конкретного суб'єкта з назвою, правосуб'єктністю, а також безпосередньою можливістю реалізувати свої процесуальні права у певній адміністративній процедурі або у спорі, що розглядається у суді [12]. Окремо, Великою Палатою Верховного Суду у справі № 587/1382/15-ц зазначено, що із врахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, в чому саме відбулося або може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах [13].

Окрім іншого, як відзначає О. Т. Тур, суспільний (публічний) інтерес безпосередньо пов'язаний з моральністю та моральними засадами. Під категорією «моральні засади суспільства» необхідно розуміти ті норми суспільної моралі та правила поведінки, що склались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей та не закріплені в актах цивільного законодавства, але є усталеними у певній сфері цивільних відносин [14, с. 179]. У той же час, на думку проф. Н. С. Кузнєцової, у будь-якому разі необхідно уникати розширеного тлумачення моральних засад суспільства, оскільки це може призвести до довільного визнання недійсним правочину, в якому поведінка його учасників не містить ознак істотної суспільної небезпеки [15, с. 347].

Висновки. Зважаючи на вищенаведене слід зробити висновок що, по-перше, правочини, визначені ст. 228 ЦК України як такі, що порушують публічний порядок, вчинені з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, мають особливості, що полягають у закріпленні в одній статті правових наслідків двох самостійних недійсних правочинів. Водночас, схожі елементи правочинів у контексті таких, що порушують публічний порядок, містяться також і у цивільному законодавстві європейських країн. Але, на відміну від вітчизняного законодавства, мають більш загальне формулювання стосовно принципів непорушення публічного порядку.

Наведено судову практику Верховного суду щодо визначення цих понять, їх розмежування і тлумачення. Визначено, що сьогодні поняття «публічного порядку» та «інтересів держави та суспільства» деталізуються і оцінюється саме у судовій практиці але, водночас, відсутнє законодавче визначення їх змісту.

У подальшому, видається за доцільне законодавчо визначити ці поняття, що може сприяти однаковому застосуванню правових норм судами та забезпеченню балансу між захистом публічних інтересів і гарантуванням приватної автономії учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01. 2003. № 435-IV: станом на 09.04.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
2. Code civil. Version en vigueur au 09 Septembre 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006136340/#LEGISCTA000032040792
3. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) (geändert durch das Gesetz vom 7. November 2022). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21693
4. Civil Code (approved by Royal Decree of July 24, 1889, and amended up to Law No. 4/2017 of June 28, 2017), Spain. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16289
5. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 344 с.
6. Костяшкін І. Черняк О. Тлумачення категорії «публічний порядок» у новітній судовій практиці. *Університетські наукові записки.* 2021. № 1 (79), с. 30–42.
7. Блог Тіпрової Олександри. Які правочини вважаються такими, що порушують публічний порядок. URL: https://www.adv.net.ua/yaki-pravochyny-vvazhaiutsia-takymy-shcho-porushuiut-publichnyi-poriadok/
8. Бичкова С. С. Правові наслідки вчинення правочину з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. *Приватне право і підприємництво.* 2016. Вип. 15. С. 29–34.
9. Постанова судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2016 р. у справі № 6-1528 цс 15. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_13_04_2016_roku_u_spravi_6_1528tss15/
10. Постанова КГС ВС від 20.07.2022 по справі № 911/2961/19. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105571763&red=10000398668fdb6efadf74402054ba70d41672&d=5
11. Кубко А. Є. Державні інтереси і відповідальність держави: деякі питання співвідношення. *Часопис Київського університету права.* 2019/4. С. 28–34.
12. Берназюк Я. О. Суспільні інтереси та їх вплив на здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. 8 вересня 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/5_ presentation_bernaziuk_public_interests.pdf
13. Постанова Великої палати Верховного Суду № 587/1382/15-ц. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=122434170&red=10000365778312b2703470b92deeff77d2a0d9&d=5
14. Тур О. Т. Недійсність правочинів, зміст яких не відповідає вимогам закону. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 10. 2021. С. 178–181.
15. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [Кузнєцова Н. С., Дзера І. О., Коссак В. М. та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2006. Т. 1. 832 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ДІДЕНКО Л. В.,
доктор юридичних наук,
професор, завідуюча кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 347.454
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.9

УЧАСНИКИ ПРАВОВІДНОСИН У ДОГОВОРАХ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ

Стаття присвячена аналізу суб'єктного складу договору будівельного підряду в сучасному українському праві. Обґрунтовано, що закріплена у Цивільному кодексі України двостороння модель (замовник – підрядник) не відображає фактичної багатосуб'єктності будівельного процесу, в якому ключову роль відіграють автор проєктно-кошторисної документації, інженер з технічного нагляду, інженер-консультант, субпідрядники, експертні організації та контролюючі органи. На тлі масштабної післявоєнної відбудови та залучення міжнародного фінансування недоліки чинного регулювання посилюють ризики затримок, не передбачених проєктною документацією робіт, колізій відповідальності та спорів щодо оплати. За допомогою формально-юридичного, системно-структурного та порівняльно-правового методів проаналізовано спеціальне законодавство, підзаконні акти й типові підходи до адміністрування будівельних контрактів. Показано, що фактична участь автора проєкту при відсутності прямого договірного зв'язку з підрядником породжує невизначеність каналів комунікації та процедур змін. Запропоновано: (1) нормативно інтегрувати автора до стадії виконання через обов'язковий авторський нагляд із процесуальними строками; (2) уніфікувати алгоритм варіацій/додаткових робіт (коригування ПКД, за потреби експертиза, затвердження замовником, відображення у ціні/строках, виконання); (3) встановити єдиний канал офіційних інструкцій підряднику; (4) запровадити матрицю розмежування відповідальності та механізм регресу; (5) імплементувати сучасні процедури адміністрування контрактів у проєктах з міжнародним фінансуванням. Зроблено висновок про необхідність модернізації національної моделі як шляхом деталізації ролей учасників у законодавстві, так і через договірні інструменти багатосуб'єктної взаємодії.

Ключові слова: *цивільно-правове зобов'язання, будівельний підряд, учасники договору, авторський нагляд, технічний нагляд, інженер-консультант, варіації, додаткові роботи, відповідальність сторін, процедури адміністрування, міжнародні джерела фінансування, юридичні механізми.*

Didenko L. V. Participants in legal relations under construction contracts

The article examines the set of participants (personal scope) of the construction contract in contemporary Ukrainian law. It argues that the bilateral model enshrined in the Civil Code of Ukraine (employer–contractor) does not reflect the actual multi-party nature of construction processes, where the designer (author of the design and cost-estimate documentation), the technical supervision engineer, the engineer-consultant (contract administrator), subcontractors, expert review bodies, and supervisory authorities play key roles. Against the backdrop of large-scale post-war reconstruction and the involvement of international financing, shortcomings of the current regulation increase the risks of delays, «out-of-scope» works, conflicts

over liability, and payment disputes. Using formal-legal, systems-structural, and comparative methods, the study analyzes special legislation, subordinate acts, and standard approaches to contract administration in construction. It shows that the designer's de facto participation, in the absence of a direct contractual link with the contractor, generates uncertainty in communication channels and change procedures. The article proposes to: (1) integrate the designer into the execution stage through mandatory author's supervision with procedural response deadlines; (2) unify the procedure for variations/additional works (design adjustment, expert review where required, employer's approval, reflection in price/time, performance); (3) establish a single channel for binding instructions to the contractor; (4) introduce a responsibility-allocation matrix and a recourse mechanism; and (5) implement modern contract-administration procedures for projects with international financing. The conclusion is that the national model should be modernized both by detailing the roles of participants in legislation and by using contractual tools that enable multi-party interaction.

Key words: *civil-law obligation, construction contract, contract participants, designer's (author's) supervision, technical supervision, engineer-consultant (contract administrator), variations, additional works, parties' liability, contract administration procedures, international financing sources, legal mechanisms.*

Вступ. Договір будівельного підряду відіграє ключову роль у сучасному українському законодавстві, особливо в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та спричинених нею масштабних руйнувань житлової, соціальної та інженерної інфраструктури. Саме цей договір є центральним інструментом правового забезпечення будівельних процесів на всіх рівнях – від приватного будівництва до реалізації масштабних національних і міжурядових проєктів відновлення.

Потреба в глибокому науковому та законодавчому осмисленні інституту будівельного підряду зумовлена також залученням міжнародних джерел фінансування до відновлення України. Зокрема, українські замовники реалізують проєкти за підтримки:

− Європейського інвестиційного банку (ЕІВ) – у межах *Програми відновлення України* та *Надзвичайної кредитної програми відновлення України*;

− Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) – у рамках проєктів модернізації муніципальної інфраструктури;

− Світового банку – через ініціативу *Relief, Recovery, Reconstruction and Reform (4R)*;

− USAID, UNDP, урядів держав-партнерів України (Німеччина, Японія, Польща, Данія, Естонія тощо), а також міжнародних фінансових інституцій тощо.

Участь України у таких програмах передбачає не лише дотримання процедур закупівель та звітності, а й адаптацію договірних моделей до європейських та міжнародних стандартів, зокрема до підходів, закріплених у типових умовах Міжнародної федерація інженерів-консультантів (FIDIC).

Правові аспекти договорів будівельного підряду були предметом досліджень таких науковців, як Гринько С. Д., Гриняк А. Б. та ін.

Однією з ключових складових будь-якого цивільно-правового зобов'язання є його суб'єктний склад, а отже – і учасники договору. У випадку договору будівельного підряду значення цих учасників набуває особливої ваги, оскільки будівництво – це складний, багатоетапний процес, у якому залучено низку осіб з різними функціями, повноваженнями та зонами відповідальності.

Водночас у нормативно-правовій базі України досі відсутнє уніфіковане визначення учасників договору будівельного підряду, а також системний підхід до їх класифікації, ролей та функціональних взаємозв'язків.

З огляду на це, вивчення правового статусу учасників підрядних відносин є надзвичайно актуальним. Їхні ролі, взаємозв'язок, розподіл повноважень і межі відповідальності

потребують уточнення як на рівні національного законодавства, так і в контексті гармонізації з міжнародними підходами.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування потреби модернізації договірної моделі будівельного підряду шляхом нормативного визначення та деталізації ролей учасників, насамперед автора проєктно-кошторисної документації. Для досягнення мети застосовано формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий методи, аналіз спеціального законодавства, підзаконних актів і типових контрактних підходів. Завдання дослідження: (1) виявити прогалини чинного регулювання суб'єктного складу договору; (2) окреслити типові колізії відповідальності й процедурні ризики через відсутність договірної інтеграції окремих учасників; (3) запропонувати юридичні механізми залучення автора проєкту до стадії виконання договору та уніфікації процедур змін і додаткових робіт; (4) зіставити національні підходи з міжнародними моделями адміністрування будівельних контрактів.

Результати дослідження. Цивільний кодекс України у дефініції договору будівельного підряду представляє останній як зв'язок лише двох сторін – замовника і підрядника. Наведене у ч. 1 ст. 875 ЦКУ визначення передбачає:

«За договором будівельного підряду підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладається на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх» [1].

Такий дуалістичний підхід був ефективним у попередні десятиліття, коли будівництво здебільшого здійснювалося за типовими схемами, в межах радянської або пострадянської моделі планування і виконання робіт. Проте сучасна будівельна практика в Україні, особливо в контексті масштабної післявоєнної відбудови, потребує врахування участі ширшого кола осіб, від діяльності яких безпосередньо залежить якість, своєчасність і правова безпека виконання робіт. До таких учасників належать:

– Автор проєктно-кошторисної документації – ключова особа, що формує технічну, інженерну й архітектурну основу проєкту. Від коректності розробленої документації залежить можливість правомірного виконання будівельних робіт.

– Інженер з технічного нагляду – представник замовника, який здійснює незалежний контроль за якістю виконання будівельно-монтажних робіт, дотриманням будівельних норм та інших технічних регламентів.

– Інженер-консультант (контрактний інженер) – особа, яка у проєктах з міжнародним фінансуванням (наприклад, за умовами FIDIC) виконує функції управління контрактом, оцінки змін, затвердження обсягів виконаних робіт, а також посередництва між замовником і підрядником.

– Інші учасники – субпідрядники, постачальники, особи відповідальні за проведення публічних закупівель, експертні організації, органи державного архітектурно-будівельного контролю, технічні аудитори, органи охорони культурної спадщини тощо – учасники, які виконують критично важливі функції в межах реалізації будівельного проєкту.

Ігнорування ролі зазначених осіб у нормативному регулюванні підрядних відносин спричиняє низку практичних проблем:

– виникають колізії при розподілі відповідальності за недоліки проєкту або дефекти робіт;

– складність визначення відповідальної особи у разі порушення строків, неякісного проєктування або неправильного технічного нагляду;

– суди стикаються з труднощами кваліфікації порушень з боку інших учасників, які формально не є стороною договору, але істотно впливають на його виконання;

– відсутній чіткий механізм врахування рекомендацій міжнародних стандартів, зокрема FIDIC, які передбачають розширену роль інженера та послідовне врегулювання взаємодії між усіма учасниками будівництва.

Таким чином, законодавче розширення переліку суб'єктів, які визнаються учасниками підрядних правовідносин, є необхідним кроком на шляху до модернізації українського приватного та господарського права у сфері будівництва. Це дозволить не лише наблизити національну правову систему до європейських стандартів, але й сприятиме зниженню правових ризиків під час реалізації будівельних контрактів в умовах залучення міжнародного фінансування.

Попри ключову роль автора проєктно-кошторисної документації (далі – ПКД) у реалізації договору будівельного підряду, його участь залишається формально винесеною за межі самого договору [2]. У типовій договірній структурі він укладає окремий контракт із замовником, а не є стороною підрядного договору. Проте його вплив на правовідносини між замовником і підрядником є системоутворювальним. Незважаючи на те, що автор проєктно-кошторисної документації формально не є стороною договору будівельного підряду, саме він створює технічну основу для виконання робіт і визначає межі допустимих рішень на будівельному майданчику. Його правовий статус випливає з поєднання норм приватного та публічного права: за договором на виконання проєктних робіт (зазвичай укладається із замовником) він розробляє проєктну документацію, яка використовується для здійснення будівництва; за законодавством про архітектурну діяльність здійснює авторський нагляд і відповідає за відповідність проєктних рішень будівельним нормам; підзаконні акти встановлюють процедури нагляду та фіксації зауважень [5]; державні будівельні норми визначають склад і зміст документації, стадійність, порядок внесення змін [3]. У підсумку виникає парадокс: роль автора у фактичному регулюванні підрядних відносин є системоутворювальною, однак у самій договірній моделі підряду практично не врегульованою.

Під час виконання договорів будівельного підряду автор проєктно-кошторисної документації постійно взаємодіє не лише із замовником, а й з підрядником (або генеральним підрядником), інженером з технічного нагляду, інженером-консультантом у проєктах міжнародного рівня, а також з органами державного контролю, зокрема з Державною інспекцією архітектури та містобудування України та іншими уповноваженими установами [3].

Через автора проходять роз’яснення технічних рішень, погодження рівноцінних матеріалів і технологій, підготовка змін до проєктної документації, відповіді на письмові запити про роз’яснення, а також участь у спільних оглядах і нарадах на будівельному майданчику. Водночас у більшості випадків договірні відносини автор має лише із замовником, з іншими учасниками він комунікує фактично, але не на підставі безпосереднього договору. Це породжує прогалину правової визначеності: високий рівень впливу автора на хід виконання робіт не підкріплений чіткими правилами взаємодії, установленими строками реагування, ієрархією рішень та розмежуванням відповідальності між усіма учасниками.

Додатково слід врахувати, що пряма, неформалізована взаємодія автора проєктно-кошторисної документації з підрядником здатна породжувати окремі правові та управлінські ризики [7]. Якщо підрядник отримує від автора усні чи позадоговірні вказівки щодо матеріалів, технологій або порядку виконання робіт і виконує їх без погодження із замовником, зростає імовірність того, що замовник не визнає такі роботи належними, відмовиться їх приймати чи оплачувати або поставить під сумнів відповідність результату затвердженій проєктній документації. У підсумку це може перерости у спір про невиконання або неналежне виконання договору будівельного підряду, навіть якщо роботи фактично виконані.

Логічним кроком виглядає вдосконалення законодавства: або шляхом запровадження складнішої, багатосуб’єктної конструкції договору будівельного підряду з формалізованою участю автора (а за потреби – і інженера-консультанта як адміністратора договору), або через оновлення спеціальних правових норм, які імперативно визначили б межі повноважень та процедури взаємодії автора з іншими учасниками в межах чинної двосторонньої моделі. Практично це може включати:

– обов’язкове залучення автора на стадії виконання договору з установленими строками відповідей на письмові запити та визначеними формами фіксації його висновків;

– уніфіковану процедуру внесення змін і додаткових робіт (спершу коригування проєктної документації автором, за потреби – повторна експертиза, затвердження замовником, і лише потім – відображення у ціні, строках і обсягах договору) [4];

– єдиний канал офіційної комунікації та зрозумілу ієрархію рішень, щоб уникати суперечливих вказівок на майданчику;

– розмежування відповідальності залежно від джерела порушення (помилка проєктного рішення, відхилення підрядника від проєкту, порушення технології тощо);

– запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності автора;

– для проєктів з міжнародним фінансуванням – договірну інтеграцію типових процедур міжнародних інженерно-консультаційних контрактів (варіації, інструкції, сертифікація виконаних робіт) у національну модель.

Такий підхід зробить взаємодію автора з підрядником, інженером з технічного нагляду, інженером-консультантом і державними контролюючими органами прозорою та передбачуваною, зменшить кількість спорів щодо додаткових робіт, строків і дефектів та наблизить національну практику до сучасних європейських стандартів у сфері будівництва.

Неврегульованість процесуальної ролі автора та інших учасників у договорі будівельного підряду породжує типові колізії відповідальності. Навіть коли дефекти зумовлені помилками проєкту, презумпція відповідальності за результат, як правило, спрацьовує проти підрядника, якщо інше прямо не передбачено контрактом, регресні вимоги до автора ускладнені або неможливі без спеціальних застережень у договорі із замовником і без належно оформлених ланцюгів повідомлень, зауважень та погоджень. Відсутність обов'язкових строків реакції на запити, веде до затримок, неузгоджених рішень на майданчику та подальших спорів щодо оплати «понадпроєктних» робіт.

Отже, для зниження правових ризиків і підвищення якості виконання слід концептуально оновити національну модель:

по-перше, нормативно закріпити обов'язкову участь автора та інших учасників на стадії реалізації договору;

по-друге, уніфікувати процедури змін і додаткових робіт (обов'язковість коригування ПКД та, за потреби, експертизи до виконання, а не «заднім числом»);

по-третє, передбачити страхування професійної відповідальності проєктанта;

по-четверте, для проєктів із міжнародним фінансуванням – договірно інтегрувати автора в систему управління контрактом, у тому числі через адміністратора (інженера-консультанта), із чіткими умовами щодо строків, форм комунікації та документообігу.

Така конструкція узгоджує українську практику з перевіреними міжнародними підходами, робить взаємодію учасників прозорою й відтворюваною та істотно зменшує ймовірність спорів щодо «додаткових робіт», прострочень і дефектів результату.

Двостороння конструкція договору будівельного підряду (замовник – підрядник), закріплена в Цивільному кодексі України, не відображає реальної складності сучасних будівельних процесів і ролей учасників. Найбільша прогалина – відсутність нормативної інтеграції автора проєктної документації в стадію виконання договору, що спричиняє колізії відповідальності, затримки у прийнятті рішень, неузгоджені зміни та спори щодо оплати «понадпроєктних» робіт. Оптимальним рішенням є нормативне уточнення повноважень і процесуальних обов'язків кожного учасника, уніфікація процедур змін та встановлення єдиного каналу офіційної комунікації, а в міжнародних проєктах – імплементація випробуваних контрактних процедур із чіткою роллю адміністратора договору.

Подальші дослідження доцільно зосередити на:

– моделюванні «багатосуб'єктного» договору будівельного підряду в національному праві та/або розширення правового регулювання договорів будівельного підряду в частині учасників із визначенням їх ролей, функціоналу та відповідальності;

– розробленні типових положень про авторський нагляд із процесуальними строками та наслідками їх порушення;

– порівняльному аналізі судової практики щодо розмежування відповідальності між замовником, підрядником і автором проєкту;

– адаптації процедур варіацій і сертифікації робіт, прийнятих у міжнародних інженерно-консультаційних контрактах, до українського контексту публічних і приватних будівництв.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 2003 р. №№ 40-44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Про архітектурну діяльність: Закон України від 1999 № 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text

3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 2011, № 34, ст. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n390

4. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: Постанова КМУ від 01.08.2005 р. № 668. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text

5. Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури: Постанова КМУ від 11.07.2007 р. № 903. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2007-%D0%BF/conv#Text

6. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. №3. С. 22–26.

7. Гриняк А. Б. Договори з виконання робіт в цивільному праві України: проблеми теорії і практики : монографія. НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2015. 402 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЗАБОТІН В. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри цивільного
судочинства, арбітражу та міжнародного
приватного права
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.91/.95:[347.65/.68:355.01-054.73]
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.10

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: В АСПЕКТІ ЗАХИСТУ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У СПАДКОВИХ СПРАВАХ

У статті на підставі аналізу судової практики у справах про спадкування, пов'язаних із реалізацією спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, виокремлено три види типових спорів. По-перше, випадки, в яких спадкоємець належним чином оформив свідоцтво про право на спадщину, у склад якої увійшла вся сума недоотриманої пенсії спадкодавця внутрішньо переміщеної особи, проте територіальні органи Пенсійного фонду України, відповідно до свідоцтва про право на спадщину, не виплачують належні спадкоємцеві суми недоотриманої пенсії. По-друге, коли спадкоємець належним чином оформив свідоцтво про право на спадщину, але у склад спадщини увійшла не вся сума недоотриманої пенсії та водночас територіальні органи Пенсійного фонду України не виплачують суми недоотриманої пенсії в частині, на яку видано свідоцтво про право спадщину. По-третє, коли спадкова справа заведена, але нотаріус не може видати свідоцтво про право на спадщину через відсутність у нього інформації від територіальних органів Пенсійного фонду України про належні спадкодавцеві суми недоотриманої пенсії.

При цьому в рамках кожного виду вищевказаних типових спорів наведено конкретні судові рішення, в яких констатовано наявність ускладнень, що впливають на досягнення завдань цивільного судочинства, зокрема: застосування судами способів захисту, що не відповідають меті забезпечення ефективного захисту; неправильне визначення судами предметної юрисдикції; проблеми в оцінці доказів судом; наявність перешкод фінансового характеру для позивачів тощо. Це у свою чергу впливає на ефективність судового захисту прав та законних інтересів спадкоємців внутрішньо переміщених осіб та створює додаткове навантаження на суди в Україні.

Автором наголошується на існуванні системної проблеми у вказаних вище категоріях спорів, оскільки територіальні органи Пенсійного фонду України не виплачують спадкоємцям суми недоотриманої пенсії, відповідно до свідоцтва про право на спадщину. Відтак, індивідуальний судовий захист прав спадкоємців є неефективним та потребує впровадження у ЦПК України нових механізмів захисту.

Підтримано погляд науковців стосовно впровадження інституту розгляду зразкових справ у положення ЦПК України відносно масових спорів, зокрема, у справах про захист прав споживачів. Такий механізм, на думку автора цієї статті, сприятиме ефективному захисту прав та законних інтересів груп спадкоємців. На підставі аналізу положень п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС України та наукових точок зору стосовно характерних ознак типової справи в адміністративному

судочинстві, запропоновано виділяти шість таких ознак, а саме: тотожність (ідентичність) відповідача; аналогічність підстав позову; аналогічність позовних вимог; єдність правового регулювання; множинність справ; подібність характеристик позивачів.

Зроблено висновок, що кожна окрема категорія спорів, у справах про спадкування суми недоотриманої пенсії, відповідає ознакам типової справи. При цьому автор вважає за доцільне закріпити в положеннях ЦПК України норми, що регулюють інститут розгляду зразкових справ, адже відповідачами у таких спорах є органи державної влади (територіальні органи Пенсійного фонду України), а об'єктом судового захисту є право власності на спадкове майно. Окрім того, окреслено наступні наукові пошуки автора, зокрема, дослідження механізму виконання судових рішень у вказаних спорах.

Ключові слова: *доступність правосуддя, недоотримана пенсія, типова справа, захист прав групи осіб, внутрішньо переміщена особа.*

Zabotin V. V. Problems of judicial protection of the rights and legal interests of internally displaced persons in civil proceedings: with regard to the protection of group interests in inheritance cases

Based on an analysis of judicial practice in inheritance cases concerning the exercise of inheritance rights to amounts of unpaid pension arrears of internally displaced persons (IDPs), three categories of typical disputes have been identified.

Firstly, cases in which the heir has duly obtained a certificate of inheritance, which includes the entire amount of unpaid pension arrears of the deceased IDP, yet the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine, notwithstanding the certificate, refuse to disburse the corresponding amounts to the heir.

Secondly, cases in which the heir has duly obtained a certificate of inheritance, but the inheritance includes only part of the unpaid pension arrears, and, at the same time, the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine fail to disburse even that portion specified in the certificate.

Thirdly, cases where probate proceedings have been initiated, but the notary is unable to issue a certificate of inheritance due to the lack of information from the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine regarding the amounts of unpaid pension arrears owed to the deceased.

Within each of these categories, specific judicial decisions have been identified in which the courts acknowledged the existence of procedural obstacles affecting the fulfilment of the objectives of civil proceedings, in particular: the application of remedies by courts that fail to ensure effective protection; erroneous determination of subject-matter jurisdiction; deficiencies in the judicial assessment of evidence; the existence of financial barriers for claimants; and increased caseload for Ukrainian courts.

The author underscores the existence of a systemic problem in these categories of disputes, as the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine consistently fail to disburse unpaid pension arrears to heirs in accordance with the certificates of inheritance. Consequently, the individual judicial protection of heirs' rights proves to be ineffective and calls for the introduction of new procedural mechanisms to ensure protection in the Civil Procedure Code of Ukraine (CPC).

The position of scholars advocating for the introduction of the model case procedure into the CPC in relation to mass disputes – particularly in cases concerning consumer protection – is supported. Such a mechanism, in the author's view, would facilitate effective protection of the rights and legitimate interests of groups of heirs. Based on the analysis of paragraph 21 of part 1 of Article 4 of the Code of Administrative Justice of Ukraine and scholarly perspectives on the essential

characteristics of a typical case in administrative proceedings, the author proposes distinguishing six such features: identity of the defendant; similarity of the grounds for the claim; similarity of the claims; uniformity of legal regulation; plurality of cases; and similarity of claimants' characteristics.

It is concluded that each of the above categories of inheritance disputes involving unpaid pension arrears meets the criteria of a typical case. The author therefore considers it expedient to incorporate into the CPC the norms regulating the institution of model cases for such disputes, given that the defendants are state authorities (territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine) and the object of judicial protection is the right of ownership to inherited property. Furthermore, the author outlines the next research steps, in particular, the study of enforcement mechanisms for judicial decisions in such disputes.

Key words: *access to justice, unpaid pension arrears, typical case, protection of the rights of a group of persons, internally displaced person.*

Вступ. Право власності, передбачаючи можливість особи безперешкодно володіти, користуватися і розпоряджатися належним майном, перебуває під захистом як на національному рівні (Конституція України тощо), так і на міжнародному рівні (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – Конвенція) та протоколи № 1, 2, 4, 7, 11 до неї, Європейський суд з прав людини, Керівні принципи з питань внутрішньо переміщених осіб тощо). Одним із способів набуття права власності на майно у вигляді суми недоотриманої пенсії, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, відповідно до положень ст.ст. 1216, 1227 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) [1], є спадкування.

Водночас події на Донбасі у 2014 році та прийняття Постанови Кабінетом Міністрів України від 05.11.2014 року № 637 «Про здійснення соціальних виплат особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» [2] вдихнули життя у положення ст. 1227 ЦК України, адже норми закріпленні в цій статті почали активно реалізовуватися на практиці через утворення заборгованості з пенсійних виплат, що належали пенсіонеру внутрішньо переміщеній особі (спадкодавцеві), але не були ним одержані за життя.

Разом з тим після прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови від 10.11.2021 року № 1165 [3] ситуація із реалізацією прав спадкоємців на отримання належного їм спадкового майна у вигляді недоотриманої пенсії, що належала спадкодавцеві, стала критичною, оскільки територіальні органи Пенсійного фонду України фактично перестали виплачувати належні спадкоємцям суми такої пенсії. Це у свою чергу спричиняє необхідність здійснення судового захисту порушених прав спадкоємців.

Верховний Суд (надалі – ВС) у аналітичному огляді стану здійснення цивільного судочинства у 2024 році зазначив, що за вказаний рік кількість позовних заяв, що надійшли на розгляд місцевих судів, становила 644,8 тис., що на 104,4 тис., або 19,3% більше порівняно з 2023 роком (540,4 тис.). При цьому значну кількість, серед розглянутих цивільних справ позовного провадження, на відміну від 2023 року, становили справи у спорах, що виникають з відносин спадкування (34,7 тис., або 6,6%). Окрім того, до суду за судовим захистом звернулось 2,1 тис. внутрішньо переміщених осіб [4, с. 4–8].

Постановка завдання. Наведене вище створює необхідність дослідження судової практики з розгляду спадкових справ, зокрема, про визнання права власності на суми недоотриманої пенсії померлої особи в порядку спадкування та про стягнення пенсійних виплат в порядку спадкування, з метою виявлення складнощів, які зменшують ефективність судового захисту спадкових прав спадкоємців внутрішньо переміщених осіб, а також пошук механізмів, що сприятимуть належному захисту прав груп спадкоємців.

Результати дослідження. Певні аспекти судового захисту прав, свобод та законних інтересів осіб в порядку цивільного судочинства на тимчасово окупованих територіях

України ставали предметом дослідження у наукових працях вчених, зокрема: Н. Ю. Голубєвої [5], О. О. Полуніної [6], Є. В. Лейби [7] та ін. Деякі науковці, зокрема, О. М. Козакевич та Б. П. Ткачук, досліджували норми цивільного процесуального законодавства в контексті доступу до судового захисту прав внутрішньо переміщених осіб [8]. У свою чергу Л. М. Ніколенко та О. Я. Рогач аналізували судову практику щодо реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав [9; 10; 11]. О. Є. Кухарєв безпосередньо досліджував питання соціальних виплат, що належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, проте ці дослідження здебільшого мають цивільно-правовий характер, хоча науковець і аналізував судову практику з цього питання [12; 13; 14]. Разом з тим наразі бракує наукових досліджень щодо аналізу саме судової практики у справах про спадкування соціальних виплат, що належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, адже судовий захист порушених прав спадкоємців на теперішній час є єдиним діючим, хоч і не завжди ефективним, механізмом отримання таких виплат.

Основна частина. Аналіз судової практики у справах про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, дозволяє виділити декілька видів типових спорів.

Насамперед це ситуації, коли спадкоємець належним чином оформив свідоцтво про право на спадщину, у склад якої увійшла вся сума недоотриманої пенсії спадкодавця внутрішньо переміщеної особи, проте територіальні органи Пенсійного фонду України не здійснюють виплату належних спадкоємцеві сум недоотриманої пенсії, відповідно до свідоцтва про право на спадщину. Нижче проаналізовано одну з таких ситуацій.

Так, у 2021 році позивач – спадкоємець (внутрішньо переміщена особа) отримав свідоцтво про право на спадщину за законом, яка складалася, з-поміж іншого, з суми недоотриманої пенсії у певному розмірі. Цього ж року представник позивача, на підставі нотаріально посвідченої довіреності, звернувся до Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області із заявою про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера внутрішньо переміщеної особи (спадкодавця), до якої додав усі необхідні документи. Однак у 2022 році через бездіяльність Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області позивач звернувся до Харківського окружного адміністративного суду із позовною заявою. Постановою Другого апеляційного адміністративного суду по справі № 520/11115/22 від 28.06.2023 року зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Луганській області повторно розглянути заяву спадкоємця від 21.10.2021 року про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера та прийняти відповідне рішення, з урахуванням висновків суду.

Не зважаючи на те, що суми недоотриманої пенсії спадкодавця обліковано у Головному управлінні Пенсійного фонду України в Луганській області, виплата, як зазначило вказане управління, здійснюватиметься, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1165 від 10.11.2021 року, за окремою програмою, передбаченою в бюджеті Пенсійного фонду України на відповідну мету, за рахунок коштів державного бюджету України на відповідний рік.

Таким чином, наявні перешкоди у реалізації прав позивача, як спадкоємця, на отримання всього належного йому спадкового майна у вигляді суми недоотриманої пенсії, яка належала спадкодавцеві, у певному розмірі, право власності на яку в порядку спадкування за законом перейшло до позивача.

Рішенням Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 13.02.2025 року по справі № 183/3523/24 позовну заяву особи до Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області задоволено, стягнуто з останнього на користь особи суму недоотриманої пенсії, яка належала спадкодавцеві, але не була одержана ним за життя у певному розмірі, згідно зі свідоцтвом про право на спадщину за законом. Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції обґрунтував своє рішення виходячи з правових позицій ВС [15].

Зокрема, у постанові ВС від 23.09.2020 року у справі № 428/6685/19 (провадження № 61-7985св20), серед іншого, зазначено, що «… суми пенсії, які перейшли у спадщину, передаються спадкоємцям у повному обсязі, без будь-яких часових обмежень. Норми частини першої статті 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які регулюють виплату пенсіонеру певних сум пенсії не більше ніж за три роки до дня звернення за отриманням пенсії, не розповсюджуються на правовідносини з приводу отримання спадкоємцями померлого пенсіонера тих сум пенсії, які перейшли у спадщину. … » [15].

ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі ВС у постанові від 14.02.2022 року у справі № 243/13575/19 (провадження № 61-11268сво20) зазначив, що тлумачення статті 1227 ЦК України доводить, що, серед іншого: «… право на одержання грошових сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат виникає у членів сім'ї спадкодавця внаслідок вказівки закону (стаття 1227 ЦК України) та додаткового юридичного факту – смерті спадкодавця. Окрім цього, звичайно, необхідно, щоб спадкодавець не реалізував належне йому право на отримання певних сум. Причини, через які ці суми не були отримані, можуть бути різноманітними, але закон не надає їм юридичного значення. Моментом з якого виникатимуть права на отримання виплат, буде момент смерті спадкодавця. … потрібно відмежовувати ситуації при застосуванні положень статті 1217 ЦК України, за яких члени сім'ї чи спадкоємці вимагають перерахунку чи призначення певних виплат, та випадки, за яких спадкодавцю неправомірно припиняють ті чи інші виплати. …» [15].

Крім того, як зазначив суд першої інстанції, свідоцтво про право на спадщину за законом є правовстановлюючим документом та з його отриманням позивач набула всіх прав і обов'язків спадкоємця, а отже право власності, якого вона набула, є правом спадкоємця на успадковане майно, й має відмінний за характером від процедури отримання членами сім'ї померлого пенсіонера сум недоодержаної пенсії. При цьому свідоцтво про право на спадщину за законом на теперішній час є дійсним та жодним чином не оскаржене, не скасоване та не піддано сумніву [15].

Отже, як вбачається, територіальний орган Пенсійного фонду України не дивлячись на вже сформовані правові висновки ВС з аналогічних питань свідомо порушує право власності спадкоємця на вільне розпорядження спадковим майном шляхом не виплати належних йому грошових сум у вигляді недоотриманої пенсії спадкодавця. Це призводить до навантаження на судову владу України та ставить під сумнів існування належного судового захисту порушених прав, свобод та законних інтересів цілої групи осіб, тобто спадкоємців, що включає в себе також внутрішньо переміщених осіб.

З точки зору юридичної практики, вищенаведена справа цікава і тим, що зверненню спадкоємця із позовною заявою до суду цивільної юрисдикції передувало звернення до суду за правилами адміністративного судочинства. Суть справи полягала в тому, що позивач – спадкоємець, звернувшись через свого представника до Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області із заявою про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера внутрішньо переміщеної особи (спадкодавця), оскаржив бездіяльність управління, що виявилась у несвоєчасному розгляді заяви спадкоємця та не прийнятті рішення про виплату такої суми пенсії або про відмову (у разі наявності для цього підстав).

Рішенням Харківського окружного адміністративного суду від 09.02.2023 року по справі № 520/11115/22 адміністративний позов задоволено. Визнано протиправною бездіяльність Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області щодо несвоєчасного розгляду заяви про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю спадкодавця, що подана представником спадкоємця, та несвоєчасного прийняття рішення за результатами її розгляду. А також стягнуто з Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області на користь спадкоємця суму недоотриманої пенсії за померлого спадкодавця у певному розмірі, відповідно до свідоцтва про право на спадщину за законом [16].

Задовольняючи позовну заяву в частині стягнення суми недоотриманої пенсії, суд виходив із судової практики Європейського суду з прав людини. Так, «… у рішенні від 15 листопада 1996 року у справі Чахал проти Об'єднаного Королівства (Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996] ECHR 54) Європейський суд з прав людини зазначив, що згадана норма гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Стаття 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності небезпідставної заяви за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування. Зміст зобов'язань за статтею 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією. Засіб захисту, повинен бути ефективним як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави (п. 75 рішення Європейського суду з прав людини у справі Афанасьєв проти України від 5 квітня 2005 року (заява № 38722/02)). Отже, ефективний засіб правового захисту у розумінні статті 13 Конвенції повинен забезпечити поновлення порушеного права і одержання особою бажаного результату; винесення рішень, які не призводять безпосередньо до змін в обсязі прав та забезпечення їх примусової реалізації, не відповідає розглядуваній міжнародній нормі. Таким чином, ефективний спосіб захисту повинен забезпечити поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам. …» [16].

«… У справі «Рисовський проти України» Європейський Суд з прав людини підкреслює особливу важливість принципу належного урядування. Цей принцип передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб. Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок … і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси. Державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються. …» [16].

Проте постановою Другого апеляційного адміністративного суду від 28.06.2023 року по справі № 520/11115/22 рішення Харківського окружного адміністративного суду від 09.02.2023 року по цій справі скасовано в частині задоволення позовних вимог про стягнення суми недоотриманої пенсії у певному розмірі, відповідно до свідоцтва про право на спадщину за законом, та прийнято нове судове рішення, яким позовні вимоги особи задоволено частково, зокрема, зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Луганській області повторно розглянути заяву особи від 21.10.2021 року, подану через представника, про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера-спадкодавця та прийняти відповідне рішення, з урахуванням висновків суду [17].

Своє рішення суд апеляційної інстанції обґрунтував наступним чином. Оскільки заяву про виплату суми недоотриманої пенсії від 21.10.2021 року, у строки та по суті, фактично розглянуто Головним управлінням Пенсійного фонду України в Луганській області не було, та як наслідок ним не прийнято відповідного рішення за результатом такого розгляду, вимоги про стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області на користь спадкоємця суми недоотриманої пенсії за померлого спадкодавця у певному розмірі є передчасними, бо права позивача на виплату недоотриманої суми пенсії померлого, на момент звернення до суду, не порушені шляхом прийняття уповноваженим органом відповідного рішення [17].

«… Враховуючи викладене, застосувавши положення ч. 2 ст. 9 та п. 4 ч. 2 ст. 245 КАС України суд, з метою забезпечення ефективного захисту прав позивача, дійшов висновку про необхідність частково задоволення позовних вимог, шляхом зобов'язання відповідача

повторно розглянути заяву позивача від 21.10.2021 року про виплату недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю ОСОБА_2, з урахуванням висновків суду про те, що позивач має право на виплату недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю ОСОБА_2 і про те, що подання нею разом із заявою про таку виплату довідки внутрішньо переміщеної особи чи перевірка достовірності (дійсності) такої довідки не є необхідними. …» [17].

Ухвалою ВС у складі колегії Касаційного адміністративного суду від 15.08.2023 року по справі № 520/11115/22 відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою особи на постанову Другого апеляційного адміністративного суду від 28.06.2023 по цій справі. При цьому колегія, з-поміж іншого, зазначила, що ухвалені у цій справі судові рішення не впливають на кінцеве формування судової практики та не змінюють її [18].

Однак, виходячи з аналізу судових рішень по справам № 520/11115/22 та № 183/3523/24, на нашу думку, хибним є твердження суду апеляційної інстанції в адміністративних справах про те, що зобов'язання Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області повторно розглянути заяву позивача-спадкоємця від 21.10.2021 року про виплату суми недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю спадкодавця буде ефективним засобом правового захисту. Навпаки, такий спосіб захисту не відповідає меті забезпечення ефективного захисту прав позивача, призводить до потреби повторного звернення до суду за захистом своїх прав, що у свою чергу створює надмірне навантаження на судову владу, несе перешкоди фінансового характеру для спадкоємців у вигляді судових витрат, зокрема, судового збору та витрат на правничу допомогу.

У той же час стягнення судових витрат з відповідача, у разі задоволення позовних вимог, на практиці становить значну складність, що зумовлено насамперед статусом територіальних органів Пенсійного фонду України як органів державної влади. Водночас процесуальне законодавство як в адміністративних справах (ст. 133 КАС України [19]), так і в цивільних справах (ст. 136 ЦПК України [20]) передбачає можливість застосувати інститут відстрочення, розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або взагалі звільнення від їх сплати, але за умови незадовільного майнового стану позивача, який має бути належним чином обґрунтований та доведений доказами, які підтверджують наявність таких обставин. До цих положень ще слід додати ст. 8 Закону України «Про судовий збір» [21], яка закріплює, що окрім майнового стану позивача, він також повинен мати хоча б одну умову, визначену у ч. 1 вказаної статті.

Разом з тим практичне застосування зазначених норм є доволі ускладненим (як приклад, ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12.04.2024 року по справі № 183/3521/24 [22] та ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 07.03.2024 року по справі № 183/1940/24 [23]).

Крім того, ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [21] визначає вичерпний перелік осіб, які звільняються від сплати судового збору при розгляді справ у всіх судових інстанціях. Водночас слід зауважити, що проблематика стягнення судових витрат у справах, де відповідачами є органи державної влади, потребує окремого наукового аналізу, оскільки вона має комплексний характер і пов'язана з низкою правозастосовних труднощів.

Наступним видом типових спорів про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, є випадки, коли спадкоємець належним чином оформив свідоцтво про право на спадщину, але у склад спадщини увійшла не вся сума недоотриманої пенсії спадкодавця, а також при цьому територіальні органи Пенсійного фонду України не виплачують суми недоотриманої пенсії в частині, на яку видано свідоцтво про право на спадщину.

Фабула справи полягає в наступному. У 2021 році спадкоємець (внутрішньо переміщена особа) звернувся до Головного управління Пенсійного фонду України в Харківській області із заявою про виплату суми недоотриманої пенсії, відповідно до свідоцтва про право на спадщину за законом. У 2022 році спадкоємцю було виплачено лише частину суми, зазначеної у свідоцтві про право на спадщину, а саме 532,18 грн., що було здійснено двома окремими платежами – у розмірі 530,00 грн. та 2,18 грн. відповідно. Особа вважаючи свої

спадкові права порушеними через наявність перешкод у реалізації прав на спадкування недоотриманої пенсії, яка належала спадкодавцеві, але не була отримана за життя за період з 01.03.2016 по 01.06.2018 року (тобто частина суми, яка не увійшла до складу спадщини і на яку не видавалось відповідне свідоцтво про право на спадщину), а також щодо реалізації права власності на суми недоотриманої пенсії, що перейшли до спадкоємця внаслідок видачі свідоцтва про право на спадщину за законом, звернулась до суду цивільної юрисдикції із позовною заявою.

Рішенням Дзержинського районного суду м. Харкова від 27.12.2023 року по справі № 638/3798/23 позовну заяву особи до Головного управління Пенсійного Фонду України в Харківській області задоволено частково. Стягнуто з управління грошові кошти, набуті в порядку спадкування за законом суми недоотриманої пенсії у певному розмірі, на підставі свідоцтва про право на спадщину за законом. В частині визнання права власності на суму недоотриманої пенсії за період з 01.03.2016 по 01.06.2018 у певному розмірі, яка належала померлій, але не була одержана нею за життя та не включена до свідоцтва про право на спадщину за законом (тобто за період більше трьох років) в порядку спадкування за законом та стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України в Харківській області на її користь зазначеної суми недоотриманої пенсії було відмовлено [24].

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції послався на правову позицію викладену у постанові Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 року у справі № 750/1591/18-ц (провадження № 14-261цс19) та зазначив, що оскільки такі суми не увійшли до складу спадкового майна та на них не видано відповідне свідоцтво, а заявлені позовні вимоги фактично зводяться до перевірки нарахування та виплати пенсії суб'єктом владних повноважень, тому це питання належить до юрисдикції адміністративного суду [24].

Постановою Харківського апеляційного суду від 21.05.2024 року по справі № 638/3798/23 рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 27.12.2023 року в частині відмови у позові скасовано, позовні вимоги особи задоволено. Визнано право власності на суму недоотриманої пенсії, яка належала померлій за період з 01.03.2016 по 01.06.2018 та не була одержана нею за життя та не включена до свідоцтва про право на спадщину за законом у певному розмірі в порядку спадкування за законом, а також стягнуто з Головного управління Пенсійного Фонду України в Харківській області на користь особи таку суму [25].

Задовольняючи апеляційну скаргу, суд апеляційної інстанції послався на правові висновки, зроблені у постанові ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14.02.2022 року у справі № 243/13575/19 (провадження № 61-11268сво20), та зазначив, що районний суд не звернув уваги на те, що припинення пенсійних виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та не оскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених пенсійних виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання пенсії. Право на таку пенсію у спадкодавця зберігається і в розумінні положень ст. 1227 ЦК України ці пенсійні виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю, а тому спадкоємець, відповідно до положень ст. 1227 ЦК України, має право на отримання пенсії у порядку спадкування за законом [25].

При цьому аналіз норм ч. 1 ст. 91 Закону України «Про пенсійне забезпечення», ч.ч. 2, 3 ст. 52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дає можливість дійти висновку про те, що суми пенсії, які перейшли у спадщину, передаються спадкоємцям у повному обсязі, без будь-яких часових обмежень. Норми ч. 1 ст. 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які регулюють виплату пенсіонеру певних сум пенсії не більше ніж за три роки до дня звернення за отриманням пенсії, не розповсюджуються на правовідносини з приводу отримання спадкоємцями померлого пенсіонера тих сум пенсії, які перейшли у спадщину.

Окрім того, суд апеляційної інстанції зазначив, що висновки суду першої інстанції щодо не належності до цивільної юрисдикції позовних вимог про визнання права власності

на суми недоотриманої пенсії померлої, які їй належали, але не були отримані за життя за період з 01.03.2016 по 01.06.2018 року, що не включені до свідоцтва про право на спадщину за законом у певному розмірі та про стягнення таких сум не відповідають вимогам закону [25]. Тобто такі вимоги повинні розглядатися в порядку цивільного судочинства.

Слід зазначити, що у п. 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» зазначено, що судам потрібно брати до уваги, що спори про спадкування підлягають розгляду судами виключно у порядку цивільного судочинства. Відмова у відкритті провадження у справі або закриття провадження у справі з тих підстав, що заява не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства, не відповідають зазначеним вимогам процесуального законодавства [26].

На наш погляд, те що суд першої інстанції помилився у визначенні предметної юрисдикції передусім свідчить про складнощі у правозастосуванні норм матеріального права, адже, з одного боку, законодавство у сфері пенсійного забезпечення тяжіє до публічного права, при цьому ситуація ускладнена наявністю суб'єкта владних повноважень в особі територіального органу Пенсійного фонду України, як відповідача по справі, що на перший погляд, вказує на публічно-правовий спір, а, з іншого боку, норми ЦК України, які регулюють спадкові правовідносини, належать до приватного права.

Відтак, доцільним видається запровадження практики видання Касаційним цивільним судом у складі ВС інформаційних листів із роз'ясненнями з актуальних процесуальних питань, що сприяло б уніфікації судової практики та забезпеченню єдності правозастосування, як це, приміром, було зроблено у справах окремого провадження про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, в порядку ст. 317 ЦПК України [27]. У зазначених роз'ясненнях вказується, що заявник не зобов'язаний надавати суду письмову відмову органів ДРАЦС у реєстрації факту смерті. Раніше така вимога була поширеною судовою практикою, й відповідні відмови вимагалися судами як обов'язкова умова. Водночас наразі ці роз'яснення активно застосовуються судами нижчих інстанцій, які посилаються на них під час ухвалення судових рішень.

В іншій аналогічній справі (позовні вимоги також співпадають) рішенням Дзержинського районного суду м. Харкова від 07.02.2024 року по справі №638/5068/23 позовні вимоги особи задоволено частково. Стягнуто з Головного управління Пенсійного фонду України у Харківській області на користь особи суму недоотриманої пенсії у певному розмірі, відповідно до свідоцтва про право на спадщину. В частині визнання права власності на суми недоотриманої пенсії померлої, які їй належали, але не були отримані за життя за період з 01.03.2016 по 01.06.2018 року, що не включені до свідоцтва про право на спадщину за законом у певному розмірі та стягнення такої суми було відмовлено у задоволенні [28].

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог в цій частині, суд першої інстанції зазначив, що розмір вказаної суми, окрім власного розрахунку позивача, не підтверджений жодними доказами. При цьому суд першої інстанції не зважав на наявні у матеріалах справи письмові докази: відповідь на адвокатський запит Головного управління Пенсійного фонду України в Харківській області, в якій останній щодо суми пенсії, яку б могла отримати спадкодавець з 01.03.2016 по 01.01.2019, повідомив, що надання вказаної інформації є неможливим; клопотання позивача про витребування доказів, зокрема, фактичних даних щодо суми заборгованості відповідача по пенсійним виплатам перед спадкодавцем за період з березня 2016 по червень 2018; ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 18.09.2023 року про витребування з відповідача вищезазначених відомостей. А також поза увагою суду залишилась відсутність будь-якої реакції Головного управління Пенсійного фонду України в Харківській області на ухвалу про витребування доказів [28].

Постановою Харківського апеляційного суду від 12.06.2024 року по справі № 638/5068/23 рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 07.02.2024 року в частині відмови у позові скасовано, позовні вимоги особи задоволено. Визнано за особою право власності на суми недоотриманої пенсії, які належали померлій, не були одержані

нею за життя та не включені до свідоцтва про право на спадщину за законом у певному розмірі в порядку спадкування за законом. Стягнуто з Головного управління Пенсійного Фонду України в Харківській області на користь особи суми недоотриманої пенсії [29].

Задовольняючи апеляційну скаргу, суд апеляційної інстанції виходив з постанови ВС від 05.01.2024 року у справі № 295/4158/23, в якій зроблено висновок про те, що «При визначенні розміру заборгованості відповідача, суди зобов'язані належним чином дослідити подані стороною докази (у цьому випадку – зроблений позивачем розрахунок), перевірити їх, оцінити в сукупності та взаємозв'язку з іншими наявними у справі доказами, а в разі незгоди з ними повністю бо частково – зазначити правові аргументи на їх спростування та навести в рішенні свій розрахунок – це процесуальний обов'язок суду. Як наслідок суди не перевірили розрахунок позивачки та не з'ясували, право на стягнення якої суми коштів вона має позивачка. …» [29].

До того ж Харківській апеляційний суд зазначив, що позивачем до суду надано власний розрахунок заборгованості через те, що Головне управління Пенсійного фонду України в Харківській області, у якого перебувають докази, не надало необхідних відомостей позивачу та її представнику щодо суми недоотриманої померлою пенсії за період 01.03.2016 по 01.06.2018 року [29].

При цьому відповідач не виконав ухвалу Дзержинського районного суду м. Харкова від 18.09.2023 року про витребування відомостей щодо нарахування пенсії спадкодавцеві. Відповідач не надавав заперечень проти розрахунку ані в суд першої інстанції, ані в суд апеляційної інстанції [29].

Аналогічна справа розглянута іншим судом, по якій ухвалено протилежне рішення. Так, рішенням Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05.08.2023 року по справі № 183/8092/23 позов особи до Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області задоволено частково. Стягнуто суму недоотриманої пенсії, яка належала померлому, але не була одержана ним за життя у певному розмірі, згідно із свідоцтва про право на спадщину за законом. У задоволенні позовних вимог про визнання права власності на суму недоотриманої пенсії, яка належала спадкодавцеві, не була одержана ним за життя та не включена до свідоцтва про право на спадщину за законом у певному розмірі в порядку спадкування за законом, а також про стягнення таких сум – відмовлено [30].

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позовних вимог через їх недоведеність в цій частині, оскільки, в розумінні положень ст.ст. 76–78, 81 ЦПК України, позивачем не було надано жодного належним чином засвідченого доказу про розмір суми недоотриманої пенсії, нарахованої померлому спадкодавцеві, що не увійшла до складу спадщини.

Постановою Дніпровського апеляційного суду від 10.12.2024 року по справі № 183/8092/23 рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05.08.2024 року залишено без змін [31].

Відмовляючи у задоволені апеляційної скарги, суд зазначив наступне. Висновок суду першої інстанції відповідає встановленим обставинам та нормам матеріального та процесуального права, адже позивачем не було надано жодного належного доказу про те, що така пенсія була нарахована за життя спадкодавцеві та її розмір. При цьому відповідач заперечував проти розрахунку поданого позивачем, адже він зроблений на власний розсуд, арифметичні розрахунки суми пенсії незрозумілі, невірні та не підтвердженні жодним документом [31].

Проте, як вбачається, суд апеляційної інстанції залишив поза увагою те, що Головним управлінням Пенсійного фонду України в Луганській області протиправно не надано приватному нотаріусу відомостей щодо суми недоотриманої пенсії померлого за період з 01.03.2016 року по 07.02.2018 року, внаслідок чого нотаріус був позбавлений можливості включити суми недоотриманої пенсії за вказаний період до складу спадщини, на яку видано свідоцтво. При цьому вказаним органом не надано запитуваної інформації адвокату щодо суми недоотриманої померлим пенсії за вказаний період. Також суд не звернув уваги на

подані позивачем власні розрахунки суми невиплаченого пенсійного забезпечення за вищезазначений період та у певному розмірі.

До того ж Дніпровським апеляційним судом проігноровано правову позицію ВС зроблену у постанові від 05.01.2024 року у справі № 295/4158/23, на яку посилався позивач у апеляційній скарзі. В той же час Харківській апеляційний суд правову позицію ВС в аналогічній справі врахував.

Ще більш викликають подив мотиви, викладені Дніпровським апеляційним судом у постанові по цій справі, які потребують окремої критичної оцінки з огляду на їхню суперечливість та відхід від усталеної судової практики. Так, в частині задоволених позовних вимог, зокрема, стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області на користь особи суми недоотриманої пенсії, які належали померлому, але не були одержані ним за життя у певному розмірі, згідно із свідоцтва про право на спадщину за законом, суд апеляційної інстанції вказав, що «…При вирішенні спорів про право на спадщину на належні спадкодавцю за життя суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, визначальним є те, чи були такі виплати нараховані спадкодавцеві за життя, оскільки лише за умови, що такі суми були нараховані за життя, проте не отримані спадкодавцем, вони можуть увійти до складу спадщини. Такий правовий висновок викладений у постановах Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 243/2404/19-ц та у справі № 431/6232/18-ц від 14.04.2020 року. …» [31].

А відповідно в частині відмовлених позовних вимог вказав, що «Посилання на те, що відповідачем безпідставно не нараховувалася ОСОБА_2 пенсія за період з 01.03.2016 року по 07.02.2018 року і яка повинна була ввійти до складу спадщини є безпідставними. Як зазначено у відзиві на позовну заяву Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області пенсійна справа ОСОБА_2 взята на облік в березня 2016 і з цього часу до 31.05.2020 року виплати не нараховувалися. Дії управління ні ОСОБА_2 за життя, ні спадкоємцями не оскаржувалися, а в послідуючому свідоцтво про право на спадщину також не було оспорене. За таких обставин у суду першої інстанції не було підстав для перевірки правильності зазначеного в свідоцтві про право на спадщину розміру спадщини. …» [31].

Отже, таке мотивування виглядає щонайменше спірним, з огляду на те, що спадкодавцеві за життя пенсійні виплати взагалі не нараховувалися, що прямо підтверджено відповіддю Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області. Водночас в частині, що стосується пенсії за період до трьох років орган Пенсійного фонду України надав нотаріусу інформацію про наявні кошти спадкодавця, тоді як у частині, що перевищує трирічний строк, відмовився надавати будь-які відомості. Надалі касаційна скарга на рішення судів першої та апеляційної інстанцій не подавалася у зв'язку зі значним фінансовим навантаженням, пов'язаним зі сплатою судового збору для позивача.

Як зазначив ВС у аналітичному огляді стану здійснення цивільного судочинства у 2024 році, що протягом вказаного року за результатами касаційного перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій, як і в попередні звітні періоди, кожне третє судове рішення було скасовано. При цьому аналіз статистичних показників Касаційного цивільного суду вказує на те, що упродовж 2024 року залишилося значне навантаження на суддів. Середня кількість справ і матеріалів, що перебували на розгляді у звітному періоді, із розрахунку на одного суддю Касаційного цивільного суду продовжила зростати та становила 865 одиниць (2023 рік – 764, 2022 рік – 574). Водночас показник кількості апеляційних скарг і матеріалів, що надійшли у звітному періоді, як і в минулому році продовжує збільшуватись. Зокрема, у 2024 році таке надходження було на 6,1% більше порівняно з 2023 роком, що становило 6,3% від розглянутих місцевими судами. При цьому у провадженні апеляційних судів упродовж 2024 року перебувало 92,4 тис. апеляційних скарг на судові рішення [4, с. 9–11, 18].

На нашу думку, з метою усунення таких порушень судами нижчих інстанцій ВС може видавати листи-роз'яснення щодо застосування норм чинного законодавства і посилатися

на актуальні правові висновки ВС або публікувати узагальнення судової практики, відповідно до п. 10-[2] ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [32]. Тобто мова йде про впровадження додаткових засобів, які існуватимуть поруч із різного роду оглядами практики Касаційного цивільного суду у складі ВС та Базою правових позицій Верховного Суду [33].

Насамкінець ще одним із видів типових судових спорів, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, є випадки, коли спадкова справа заведена, але нотаріус позбавлений можливості видати свідоцтво про право на спадщину через відсутність у нього інформації від територіальних органів Пенсійного фонду України про належні спадкодавцеві суми недоотриманої пенсії.

Суть спору полягає в наступному. Спадкоємець (внутрішньо переміщена особа), який не зміг отримати свідоцтво про право на спадщину через ненадання Головним управлінням Пенсійного фонду України в Луганській області відомостей нотаріусу про розмір недоотриманої пенсії спадкодавця, оскаржив такі дії управління до суду. При цьому на адвокатський запит Головне управління Пенсійного фонду України в Луганській області повідомило, що розмір суми недоотриманої пенсії спадкодавця за період з 01.05.2018 року по 30.06.2020 року складає певний розмір.

Так, рішенням Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11.12.2023 року по справі № 428/11070/21 позовні вимоги особи задоволено. Визнано за особою у порядку спадкування за законом після смерті спадкодавця, право власності на суми недоотриманої пенсії у певному розмірі та стягнуто з Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області на користь особи грошові кошти, набуті в порядку спадкування за законом у вигляді суми недоотриманої пенсії у певному розмірі [34].

Задовольняючи позовну заяву, суд виходив з того, що «У постанові Верховного Суду у справі № 802/402/18 від 03 травня 2018 року зазначено, що пенсія особи є її приватною власністю й припинення її та невиплата не у спосіб, передбачений Законом, є втручанням в право людини на власність, а також встановлені судом обставини щодо відсутності вини пенсіонера у неотриманні пенсії та припинення такої виплати внаслідок бойових дій на території Луганської області за відсутності інших підстав припинення, тому вказано, що позивач як дружина померлого до спливу шестимісячного строку (ст. 52 Закону) має право на виплату недоотриманої пенсії за минулий час без обмежень будь-яким строком. …» [34].

Відтак, суд не взяв до уваги позицію відповідача, що спадкодавцеві, як отримувачу пенсії за вислугу років, виплату пенсії призупинено з 01.05.2018 року через отримання інформації про перебування на непідконтрольній українській владі території понад 60 днів. Із заявою про поновлення виплати пенсії він не звертався [34].

Постановою Дніпровського апеляційного суду від 28.02.2024 року по справі № 428/11070/21 апеляційну скаргу Головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області залишено без задоволення, а рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11.12.2023 року залишено без змін [35].

Відмовляючи у задоволені апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції, на підтвердження якого навів правові позиції ВС. Так, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі ВС у постанові від 14.02.2022 року у справі № 243/13575/19 (провадження № 61-11268сво20) зазначила, що «… тлумачення статті 1227 ЦК України доводить, що право на одержання грошових сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат виникає у членів сім'ї спадкодавця внаслідок вказівки закону (стаття 1227 ЦК України) та додаткового юридичного факту смерті спадкодавця. … Причини, через які ці суми не були отримані, можуть бути різноманітними, але закон не надає їм юридичного значення. … потрібно відмежовувати ситуації при застосуванні положень статті 1217 ЦК України, за яких члени сім'ї чи спадкоємці вимагають перерахунку чи призначення певних виплат, та випадки, за яких спадкодавцю неправомірно припиняють ті чи інші виплати. …» [35].

У постанові Великої Палати ВС від 20.09.2018 року у справі № 243/3505/16-ц (провадження № 14-271цс18) вказано, що «… підтверджуючи майнові права фізичних осіб незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального статусу, закон не передбачає жодних обмежень інших прав таких осіб, які вони можуть реалізувати на території України. …» [35].

У постанові ВС від 31.10.2022 року у справі № 727/12371/21 зазначається, що «… припинення пенсійних виплат за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та не оскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначених пенсійних виплат і не позбавляє його спадкоємців можливості спадкувати право на отримання пенсії. Право на таку пенсію у спадкодавця зберігається і в розумінні положень статті 1227 ЦК України ці пенсійні виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю, а тому спадкоємець відповідно до положень статті 1227 ЦК України має право на отримання пенсії у порядку спадкування за законом. …» [35].

Разом з тим, слід зазначити, що строк розгляду цієї справи тривав більше двох років у зв'язку зі зміною територіальної підсудності справ Сєвєродонецького міського суду Луганської області на Новомосковський міськрайонний суд Дніпропетровської області, на підставі розпорядження голови ВС від 06.03.2022 року № 1/2/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», через неможливість здійснювати правосуддя під час воєнного стану судами Луганської області. Так, провадження у справі відкрито 29.11.2021 року на підставі ухвали Сєвєродонецького міського суду Луганської області [36]. Однак лише 31.08.2022 року вищевказану цивільну справу передано до Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області на підставі відповідної ухвали [37].

Таким чином, проведений аналіз судової практики у справах про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб показав, що значне коло осіб не може ефективно захистити свої спадкові права та належним чином розпоряджатися майном набутим в порядку спадкування, оскільки на шляху до судового захисту спадкоємців можуть виникати різного роду складнощі.

Насамперед це необхідність сплачувати судовий збір та оплачувати послуги адвоката, до того ж не лише під час розгляду справи в суді першої інстанції, а й в апеляційному та касаційному порядку, у разі оскарження судових рішень. Крім того, строк судового розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій може тривати кілька років, що суттєво ускладнює ефективний захист прав. При цьому, навіть після тривалого провадження, позивачу може бути відмовлено у поновленні його порушених або невизнаних прав та законних інтересів, що ставить під сумнів ефективність судового захисту в подібних категоріях справ.

Окрім того, рівень якості судових рішень, ухвалених судами першої інстанції, унеможливлює впевненість у позитивному вирішенні спору навіть за наявності обґрунтованих позовних вимог. До прикладу, кількість судових рішень місцевих судів, скасованих в апеляційному порядку впродовж 2024 року, становила понад 20,8 тис. (або 36,5%) від загальної кількості переглянутих. Переважну кількість рішень місцевих судів у цивільних справах скасовано із ухваленням нового рішення по суті позовних вимог (12,6 тис., або 95,1% від усіх скасованих) [4, с. 11, 18].

Водночас вбачається, що головною проблемою у таких справах є те, що територіальні органи Пенсійного фонду України не виплачують спадкоємцям суми недоотриманої пенсії, відповідно до свідоцтва про право на спадщину, що в котре підкреслює системну проблему у спорах, де однією із сторін виступають територіальні органи Пенсійного фонду України. Така проблема є негативним показником рівня захисту прав та законних інтересів осіб в Україні та потребує запровадження нових для цивільного процесуального законодавства інститутів та механізмів. Тобто індивідуальний судовий захист у справах про спадкування суми недоотриманої пенсії є неефективним.

2-ГА ЧАСТИНА

На нашу думку, для цивільного судочинства в контексті захисту груп спадкоємців у справах про спадкування щодо реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії можна перейняти досвід інституту розгляду зразкових справ, який наразі закріплений у положеннях п.п. 21 та 22 ч. ст. 4, ст.ст. 290, 291 КАС України [19] та вже певним чином апробований судовою практикою в адміністративних справах.

Адже, як слушно зазначають вчені, що у відносинах приватних осіб з органами державної влади, які є суб'єктами владних повноважень, вірогідність виникнення однотипних суперечок досить висока. Це обумовлюється тим, що такі суб'єкти застосовують норми права щодо значної кількості осіб, проте через помилки у правозастосуванні норм права, свободи та законні інтереси приватних осіб на практиці можуть порушуватися або обмежуватися [38, с. 83].

Водночас серед переваг інституту розгляду зразкових справ науковці відмічають його оперативність, тобто судове рішення у зразковій справі надає орієнтири для суддів нижчих інстанцій при розгляді аналогічних справ та певну уніфікацію судової практики вирішення найбільш поширених публічно-правових спорів, а також обмежуються можливості для штучного затягування справи в контексті оскарження рішень по типовим справам до судів вищих інстанцій [38, с. 83, 89, 90; 39, с. 229].

Ідея можливості запровадження інституту розгляду зразкових справ в порядку цивільного судочинства не нова. Так, приміром, О. І. Попов вказує, що спори, які виникають у певних видах приватних відносин, що характеризуються масовістю, стаючи предметом судового розгляду за правилами цивільного судочинства, дозволяють виділяти конкретні типологічні ознаки відповідних справ. Особливо це стосується спорів у справах про захист прав споживачів та деліктних спорів [40, с. 89-90].

Відповідно до положень п.п. 21, 22 ч. 1 ст. 4 КАС України [19], типові адміністративні справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. У свою чергу зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення. Тобто спочатку слід визначити характерні ознаки типової справи, після чого здійснити співвіднесення кожної з виокремлених нами категорій спорів із зазначеними ознаками.

У науковій літературі поки немає єдності поглядів щодо ознак типової справи. Так, наприклад, існує точка зору, що до таких ознак належать: 1) тотожність відповідача, яким виступає один і той самий суб'єкт владних повноважень, у тому числі його відокремлений структурний підрозділ; 2) аналогічність предмета й підстав позову, тобто вимог, заявлених позивачами, обставин, якими ці вимоги обґрунтовуються, а також обраного способу захисту порушених прав; 3) спірні правовідносини регулюються одними й тими самими нормами матеріального права; 4) множинність справ, яка передбачає знаходження у провадженні одного або декількох адміністративних судів такої кількості справ, що ухвалення по них зразкового рішення вбачатиметься як доцільне [40, с. 80].

Водночас існує інший погляд, за яким виділяють шість ознак типових справ, зокрема: 1) подібність характеристик позивачів (дозволяє виокремити групу позивачів, чиї справи будуть типовими, та виражається у окремому правовому статусі особи, яка звернулась до суду за захистом своїх порушених прав); 2) ідентичність відповідача (на стороні відповідача повинен бути один суб'єкт владних повноважень, або його відокремлений чи структурний підрозділ); 3) аналогічність підстав позову (орган владних повноважень повинен аналогічно неправильно тлумачити норму права або дотриматись аналогічно неправомірної поведінки); 4) єдність правового регулювання (суспільні відносини повинні регулюватись одними і тими самим нормами права, тобто в межах одних правовідносин); 5) аналогічність позовних вимог (позивачі повинні обрати аналогічний спосіб захисту своїх справ, тобто заявити

вимоги щодо поновлення своїх порушених прав у аналогічний спосіб); 6) множинність (для визнання справи типовою, її характерні ознаки повинні відповідати як мінімум одній іншій справі) [41, с. 111–112].

Як видається, наведені підходи до визначення ознак типової справи загалом є тотожними, за винятком того, що у другому підході додатково виокремлюється ознака «подібність характеристик позивачів». І хоча зазначена ознака, виходячи з аналізу положень п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС України, прямо не вирізняється, але вона вироблена судовою практикою ВС. Відтак, вважаємо, що виокремлення додатково вказаної ознаки типових справ є слушним, адже на практиці вона дозволяє упорядковувати позивачів за певними групами.

Отже, враховуючи положення п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС України та вищенаведені наукові погляди, проаналізуємо виділенні нами типові спори у справах про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, на відповідність їх ознакам типової справи.

Розпочнемо з розгляду такої ознаки, як тотожність або ідентичність відповідача. У літературі зазначається, що за цією ознакою спостерігається максимальна конкретизація особи відповідача із виокремленням окремого суб'єкта владних повноважень [42, с. 118]. Відповідачами по наведеним вище категоріям спорів виступають Головні управління Пенсійного фонду України в Харківській та Луганській областях, які, відповідно до положень ст. 63 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [43], є територіальними органами виконавчої дирекції Пенсійного фонду та водночас є юридичними особами, що діють на підставі Положення про територіальні органи Пенсійного фонду, затвердженого правлінням Пенсійного фонду України. Тобто Головні управління Пенсійного фонду України є структурними підрозділами Пенсійного фонду України, відтак в кожній з трьох категорій спорів наявний тотожний відповідач.

Другою ознакою є аналогічність підстав позову. Тобто сукупність певних юридичних фактів (обставин), на які посилається позивач обґрунтовуючи свої вимоги до відповідача та звертаючись до суду за захистом своїх прав та інтересів. Науковці звертають увагу, що така ознака проявляється саме у тотожності юридичних фактів, які розкриваються через певне порушення суб'єктами владних повноважень законодавчо встановленої поведінки, що мала окремі юридичні наслідки та порушила права позивача [42, с. 118–119].

Накладаючи цю ознаку на виділені нами категорії спорів зазначимо наступне. У спорах, де спадкоємець належним чином оформив свідоцтво про право на спадщину, у склад якої увійшла вся сума недоотриманої пенсії спадкодавця внутрішньо переміщеної особи, однак територіальні органи Пенсійного фонду України не здійснюють виплату належних, відповідно до свідоцтва про право на спадщину, спадкоємцеві сум недоотриманої пенсії, підставою позову є юридичний факт не виплати спадкоємцеві належних йому сум недоотриманої пенсії.

В іншій категорії спорів підставою позову є, по-перше, юридичний факт не включення до складу спадщини усієї суми недоотриманої пенсії; по-друге, юридичний факт не виплати спадкоємцеві належних йому сум недоотриманої пенсії за свідоцтвом про право на спадщину; по-третє, юридичний факт не виплати спадкоємцеві суми недоотриманої пенсії, яка не увійшла до складу спадщини. При цьому юридичний факт невиплати суми недоотриманої пенсії, яка не увійшла до складу спадщини, фактично передбачається наперед, оскільки подія невиплати ще не відбулася через відсутність права власності у спадкоємця на зазначені кошти.

Наостанок у третій категорії спорів підставою позову є юридичний факт не надання інформації про наявні суми недоотриманої пенсії, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, та юридичний факт не виплати спадкоємцеві суми такої пенсії. При цьому щодо останнього факту також спостерігається попереднє ствердження події невиплати, тобто за відсутності випадку безпосереднього порушення.

Отже, у межах кожної з категорій спорів простежується ознака аналогічності підстав позову, причому залежно від складності справи таких підстав може бути декілька. Разом

з тим ознака аналогічність підстав позову, як спільна характеристика для всіх трьох наведених категорій спорів, відсутня.

Третьою ознакою є аналогічність позовних вимог. Тобто заявлені позивачами до суду вимоги (предмет позову) та способи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів повинні бути аналогічними. Як слушно відзначає В. А. Миколаєць, що така ознака характеризується обранням позивачами однакових способів захисту своїх порушених прав [42, с. 119–120].

Проведений аналіз виокремлених нами категорій спорів щодо їх відповідності зазначеній ознаці показав, що у першій категорії спорів заявлена вимога про стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України у відповідній області на користь позивача суми недотриманої пенсії, які належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя у певному розмірі, згідно зі свідоцтвом про право на спадщину. При цьому у межах таких спорів формулювання вимоги може зазнавати незначних змін, однак її зміст має залишатися аналогічним, а обраним способом захисту має виступати стягнення визначеної грошової суми.

У межах другої категорії спорів зазвичай заявляється декілька взаємопов'язаних вимог. По-перше, аналогічна вимога як і у першій категорії спорів, тобто про стягнення певної суми недоотриманої пенсії відповідно до свідоцтва про право на спадщину. По-друге, вимога про визнання права власності на суми недоотриманої пенсії за певний період часу у відповідному розмірі, які належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя та не включені до свідоцтва про право спадщини в порядку спадкування. По-третє, вимога про стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України у відповідній області на користь позивача суми недоотриманої пенсії, які належали спадкодавцеві, не були ним одержані за життя та не включені до свідоцтва про право на спадщину у певному розмірі в порядку спадкування.

Третя категорія спорів характеризується наявністю двох вимог, зокрема, про визнання за особою у порядку спадкування після смерті спадкодавця права власності на недоотриману пенсію у певному розмірі та про стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України у відповідній області на користь особи грошових коштів, набутих в порядку спадкування після смерті спадкодавця у вигляді суми недоотриманої пенсії у певному розмірі.

Таким чином, у кожній із трьох категорій спорів наявна ознака аналогічності позовних вимог, що передбачає й однотипність обраних способів захисту. При цьому друга категорія спорів охоплює собою вимоги та способи захисту прав, які використовуються як в першій, так і в третій категоріях спорів.

Водночас третя категорія спорів в частині вимоги про стягнення з Головного управління Пенсійного фонду України у відповідній області на користь позивача суми недоотриманої пенсії, які належали спадкодавцеві, але не були одержані ним за життя у певному розмірі має подібність до вимоги, що застосовується у першій категорії спорів. При цьому такий спосіб захисту, як стягнення коштів, є спільним для обох цих категорій спорів.

Слід також зазначити, що в межах наведених трьох категорій спорів фактично застосовуються два способи захисту, однак у різних варіаціях.

Наступною, четвертою, ознакою виступає єдність правового регулювання, під якою розуміється те, що спірні правовідносини підпадають під дію однакових норм матеріального права. Інакше кажучи у випадку встановлення, що правовідносини, в межах яких виник спір регулюються одними і тими самими нормами права, є підстави вважати, що ознака єдності правового регулювання дотримана [42, с. 119].

У першій категорії спірні правовідносини регулюються як нормами ЦК України (ст.ст. 316, 328, 1216, 1218, 1219, 1227 тощо), так і положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ч. 1 ст. 46, ч.ч. 2, 3 ст. 52). З аналізу цих статей випливає, що суми пенсії, які перейшли у спадщину, передаються спадкоємцям у повному обсязі та без будь-яких часових обмежень. При цьому на правовідносини з приводу отримання спадкоємцем сум пенсії померлого, що перейшли у склад спадщини, не

поширюється три річні обмеження. Так само і друга категорія спорів теж регулюється аналогічними нормами матеріального права.

В той же час у третій категорії спорів спірні правовідносини регулюються, окрім норм ЦК України (ст.ст. 316, 328, 1216, 1218, 1219, 1227 тощо) та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ч. 1 ст. 46, ч.ч. 2, 3 ст. 52), також положеннями ст. 61 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [44], яка, з-поміж іншого, закріплює, що пенсії, які належали пенсіонерові з числа військовослужбовців та залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, не включаються до складу спадщини. Разом з тим такі суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшло не пізніше 6 місяців після смерті пенсіонера.

П'ятою ознакою типової справи є множинність справ, яка передбачає, що у провадженні одного чи декількох судів адміністративної юрисдикції перебуває певна кількість таких справ, які за своїми типовими ознаками відповідають одна одній. При цьому ВС має дискреційне повноваження визнавати кількість типових справ достатньою для ініціювання процедури розгляду зразкової справи [42, с. 120–121].

Проведений аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про наявність множинності справ про спадкування, що стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії, провадження по яким наразі відкрито судами цивільної юрисдикції.

Остання шоста ознака – це подібність характеристик позивачів. Вказана ознака надає можливість визначити групу позивачів та виражається у окремому правовому статусі особи, яка звернулась до суду за захистом своїх порушених прав. У літературі зазначається, що насамперед слід виходити з того, хто може бути позивачем у суді цивільної юрисдикції (фізичні особи, юридичні особи або держава). Наступним кроком є уточнення особливих ознак відповідних позивачів задля виділення їх в окрему групу [42, с. 117–118].

Аналіз кола позивачів у виокремлених нами категоріях спорів дає підстави стверджувати, що до цієї групи належать фізичні особи, які є спадкоємцями. В той же час такі позивачі мають статус внутрішньо переміщеної особи, проте наявність або відсутність у них такого статусу жодним чином не впливає ані на матеріальні правовідносини щодо спадкування суми недоотриманої пенсії (оскільки нотаріуси при відкритті спадщини та заведенні спадкової справи не вимагають наявності довідки внутрішньо переміщеної особи), ані на цивільні процесуальні правовідносини з судом або з іншими учасниками (адже юридичний факт отримання статусу внутрішньо переміщеної особи не входить до предмета доказування по вказаним справам та не є умовою, дотримання якої є необхідною для відкриття провадження по цивільній справі).

Висновки. Таким чином, результати проведеного аналізу свідчать, що наразі у справах про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії внутрішньо переміщених осіб, можна виділити три види типових спорів. У рамках цих спорів, на підставі наведених прикладів судової практики, виявлено складнощі, що зменшують ефективність судового захисту спадкових прав спадкоємців внутрішньо переміщених осіб, а саме: суди застосовують способи захисту, що не відповідають меті ефективного захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб; суди неправильно визначають предметну юрисдикцію; суди мають проблеми в оцінці доказів; наявність перешкод фінансового характеру для позивачів та інше. Поряд з цим наявна системна проблема, адже Пенсійний фонд України не виплачує спадкоємцям суми недоотриманої пенсії, відповідно до свідоцтва про право на спадщину, що у свою чергу призводить до неефективності індивідуального судового захисту прав спадкоємців.

Запропоновано закріпити в положеннях ЦПК України інститут розгляду зразкових справ, як один із механізмів належного захисту прав груп спадкоємців, оскільки кожна окрема категорія спорів у справах про спадкування, які стосуються реалізації спадкових прав на суми недоотриманої пенсії, за своїми характеристиками відповідає ознакам типової справи. До таких ознак слід відносити: тотожність або ідентичність відповідача; аналогічність підстав позову; аналогічність позовних вимог; єдність правового регулювання;

множинність справ; подібність характеристик позивачів. З огляду на те, що відповідачами у цих спорах є органи державної влади в особі територіальних органів Пенсійного фонду України, а об'єктом судового захисту є право власності на спадкове майно, такі справи зачіпають права та законні інтереси значного кола фізичних осіб.

Насамкінець слід зазначити, що аналіз проблем судового захисту у спадкових справах, пов'язаних з реалізацією спадкових прав на суми недоотриманої пенсії, бажано завершити публікацією окремої статті, в якій дослідити механізм виконання судових рішень, що дозволить комплексно та повно виявити проблеми судового захисту не тільки з точки зору процесуального механізму розгляду та вирішення таких справ, але й з позиції виконання рішень, що, як зазначає Конституційний Суду України, є невід'ємною частиною права кожного на судовий захист [45].

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5689 (дата звернення: 30.06.2025).

2. Про здійснення соціальних виплат особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. №637 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF/ed20250320#Text (дата звернення: 28.06.2025).

3. Про затвердження Порядку виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їх виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2021 р. № 1165 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 28.06.2025).

4. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2024 році. Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/ztv4D67.pdf (дата звернення: 28.06.2025).

5. Голубєва Н.Ю. Встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю.С. Червоного, м. Одеса, 16 грудня 2022 р. Одеса, 2022. С. 5–8.

6. Полуніна О.О. Провадження у справах про встановлення факту народження на території, на якій введено воєнний стан або на тимчасово окупованій території України. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю.С. Червоного, м. Одеса, 16 грудня 2022 р. Одеса, 2022. С. 53–57.

7. Лейба Є.В. Окремі аспекти судового розгляду відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі на тимчасово окупованих територіях України. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 20 квітня 2018 р. Ужгород, 2018. С. 160–166.

8. Козакевич О.М., Ткачук Б.П. Доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб : проблеми захисту та реалізації. *Правова держава*. 2025. № (57). С. 39–49.

9. Рогач О.Я., Паніна Ю.С. Судова практика у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 43–46.

10. Рогач О.Я., Паніна Ю.С. Актуальні проблеми захисту майнових прав внутрішньо переміщеними особами. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 20 квітня 2018 р. Ужгород, 2018. С. 124–130.

11. Ніколенко Л.М. Забезпечення реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. №3 (72). С. 47–54.

12. Кухарєв О.Є. Аналіз судової практики розгляду цивільних прав про спадкування : практ. посіб., 2-е вид., переробл. і допов. Київ : Алерта, 2020. 362 с.

13. Кухарєв О.Є. Правовий режим соціальних виплат, належних спадкодавцеві та не одержаних ним за життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 185–188.

14. Кухарєв О.Є. Особливості одержання соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були отримані ним за життя. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. серпень. №4 (88). С. 32–37.

15. Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 13.02.2025 року по справі №183/3523/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125126500 (дата звернення: 28.06.2025).

16. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 09.02.2023 року по справі №520/11115/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108993013 (дата звернення: 26.06.2025).

17. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 28.06.2023 року по справі №520/11115/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111882022 (дата звернення: 28.06.2025).

18. Ухвала Верховного Суду від 15.08.2023 року по справі №520/11115/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112836912 (дата звернення: 28.06.2025).

19. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 25.06.2025).

20. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 25.06.2025).

21. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. №3674-VI / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text (дата звернення: 25.06.2025).

22. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12.04.2024 року по справі №183/3521/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118313113 (дата звернення: 27.06.2025).

23. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 07.03.2024 року по справі №183/1940/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118157813 (дата звернення: 27.06.2025).

24. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 27.12.2023 року по справі №638/3798/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115964256 (дата звернення: 29.06.2025).

25. Постанова Харківського апеляційного суду від 21.05.2024 року по справі №638/3798/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119223259 (дата звернення: 29.06.2025).

26. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text (дата звернення: 27.06.2025).

27. Лист Верховного Суду від 22 квітня 2021 року № 985/0/208-21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf (дата звернення: 29.06.2025).

28. Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 07.02.2024 року по справі №638/5068/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116849648 (дата звернення: 28.06.2025).

29. Постанова Харківського апеляційного суду від 12.06.2024 року по справі №638/5068/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119763110 (дата звернення: 28.06.2025).

30. Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 05.08.2023 року по справі №183/8092/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120799994 (дата звернення: 28.06.2025).

31. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 10.12.2024 року по справі №183/8092/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123671792 (дата звернення: 28.06.2025).

32. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n249 (дата звернення: 28.06.2025).

33. База правових позицій Верховного Суду. URL: https://lpd.court.gov.ua/ (дата звернення: 30.06.2025).

34. Рішенням Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11 грудня 2023 року по справі №428/11070/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115532892 (дата звернення: 28.06.2025).

35. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 28 лютого 2024 року по справі №428/11070/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117297419 (дата звернення: 28.06.2025).

36. Ухвала Сєвєродонецького міського суду Луганської області по справі від 29.11.2021 року по справі №428/11070/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103405589 (дата звернення: 28.06.2025).

37. Ухвала Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 01.09.2022 року по справі №428/11070/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106060574 (дата звернення: 28.06.2025).

38. Балакарєва І.М., Марченко О.О., Писаренко Н.Б. Типові і зразкові справи в адміністративному судочинстві: ознаки та особливості розгляду. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 81–91.

39. Резворович К.Р. Зразкові справи в сфері захисту соціальних прав. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 223–231.

40. Попов О.І. Інститут розгляду зразкових справ як процесуальний інструмент забезпечення єдності судової практики. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 75–95.

41. Миколаєць В.А. Види ознак типових справ в адміністративному судочинстві: загальнотеоретична характеристика. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасн. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 грудня 2019 р. Харків, 2019. С. 110–112.

42. Миколаєць В.А. Особливості типових справ в адміністративному судочинстві. *Соціальне право*. 2019. №2/2019. С. 116–122.

43. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n884 (дата звернення: 29.06.2025).

44. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09 квітня 1992 р. № 2262-XII / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#n432 (дата звернення: 29.06.2025).

45. Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text (дата звернення: 30.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАШКОВ К. Є.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та публічного управління
(Київський національний університет будівництва і архітектури)

УДК 347.9:343.98
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.11

ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті висвітлено правові засади та особливості застосування спеціальних знань для встановлення фактичних обставин у межах цивільного судочинства. Встановлено, що експертиза у процесі розгляду цивільних справ становить різновид дослідження, заснованого на застосуванні науково обґрунтованих методів та методик. З'ясовано, що основним результатом діяльності експерта є висновок, який оформлюється у процесуальній формі та набуває статусу самостійного доказу. Наголошено на тому, що законодавець у Законі України «Про судову експертизу» закріпив широке розуміння спеціальних знань, що дає змогу застосовувати експертні дослідження у різноманітних категоріях цивільних спорів. Підкреслено значення експертизи як механізму забезпечення об'єктивності та законності судового розгляду. Визначено, що судово-експертна діяльність ґрунтується на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження, які виступають гарантіями достовірності отриманих результатів. Зауважено, що чинне законодавство закріплює механізми забезпечення незалежності експерта, зокрема встановлює заборону будь-якого втручання у його діяльність та передбачає відповідальність за неправдиві висновки. Наголошено, що співвідношення між судовим рішенням і договором з експертом має подвійне значення, адже поєднує обов'язковість і автономію волі учасників процесу. Констатовано, що процесуальні норми чітко визначають види експертиз, коло повноважень експерта та методичні засади його діяльності. Розкрито значення норм ЦПК України, які встановлюють умови призначення експертизи, пов'язані з необхідністю спеціальних знань та відсутністю інших належних доказів. Наголошено на тому, що призначення експертизи призводить до зупинення провадження, оскільки без спеціальних знань неможливо ухвалити обґрунтоване рішення. Підкреслено значення протоколів вилучення об'єктів та відбирання зразків як процесуальних гарантій достовірності експертного дослідження. Зауважено, що інститут експертизи у цивільному процесі виконує одночасно функцію забезпечення рівності сторін і гарантування об'єктивності судового розгляду.

Ключові слова: *цивільне судочинство, судове дослідження, висновок експерта, експертиза, судове рішення.*

Mashkov K. Ye. Appointment of expert examination in civil proceedings

The article highlights the legal framework and specific features of applying specialized knowledge for establishing factual circumstances within civil proceedings. It has been established that expert assessment in the course of civil case consideration constitutes a type of examination based on the application of scientifically grounded methods and techniques. It has been clarified that the primary outcome of the expert's activity is an opinion, which is formalized in a procedural form and acquires

the status of an independent piece of evidence. It is emphasized that the legislator, in the Law of Ukraine "On Forensic Examination," has enshrined a broad understanding of specialized knowledge, which enables the use of expert examinations in various categories of civil disputes. The importance of expert assessment as a mechanism for ensuring the objectivity and legality of judicial proceedings is underlined. It has been determined that forensic expert activity is based on the principles of legality, independence, objectivity, and comprehensiveness of research, which serve as guarantees of the reliability of the obtained results. It is noted that the current legislation establishes mechanisms for ensuring the independence of the expert, in particular by prohibiting any interference in their activity and providing for liability for false opinions. Attention is drawn to the fact that the relationship between a court decision and an agreement with an expert has a dual nature, as it combines mandatory authority with the autonomy of the parties' will. It has been stated that procedural norms clearly define the types of examinations, the scope of the expert's powers, and the methodological foundations of their activity. The significance of the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, which establish the conditions for the appointment of expert assessments related to the need for specialized knowledge and the absence of other proper evidence, has been disclosed. It is emphasized that the appointment of an expert assessment leads to the suspension of proceedings, since without specialized knowledge it is impossible to render a well-founded decision. The importance of protocols on the seizure of objects and sampling as procedural guarantees of the reliability of expert research has been underlined. It has been noted that the institution of expert assessment in civil proceedings simultaneously performs the function of ensuring equality of the parties and guaranteeing the objectivity of judicial consideration.

Key words: *civil proceedings, judicial examination, expert opinion, expert assessment, court decision.*

Вступ. Забезпечення належного рівня доказування у судовій практиці неможливе без використання спеціальних знань, які виходять за межі компетенції юристів. Саме залучення фахівців із відповідних галузей дозволяє з'ясувати факти, що мають істотне значення для вирішення спору, та усунути прогалини у доказовій базі. Така процедура водночас потребує чіткого правового регулювання, оскільки неправильне визначення її меж або умов здатне призвести до затягування розгляду справи чи порушення принципу процесуальної рівності сторін. У цьому зв'язку актуальним є дослідження законодавчих засад, особливостей реалізації та практичних проблем, які виникають при застосуванні спеціальних форм пізнавальної діяльності у межах судового процесу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити правові засади та практичні аспекти здійснення спеціальних процесуальних дій, спрямованих на встановлення фактичних обставин у цивільних справах.

Результати дослідження. Судова експертиза у цивільному процесі становить різновид спеціального дослідження, яке здійснюється на підставі ухвали суду з метою встановлення обставин, що мають доказове значення. Вона є формою використання спеціальних знань для отримання нових фактичних даних, які неможливо встановити без залучення відповідних фахівців. Визначальним є те, що проведення експертизи здійснює особа, яка володіє необхідними спеціальними знаннями та має процесуальний статус експерта, наділений законом особливими правами та обов'язками [1, с. 126].

Відповідно до чинного законодавства судова експертиза може бути охарактеризована як діяльність, спрямована на дослідження фактів і явищ із застосуванням науково обґрунтованих методик, результатом якої є висновок експерта – процесуальний документ, що має доказове значення. Так, Закон України «Про судову експертизу» визначає цей інститут як дослідження, що ґрунтується на спеціальних знаннях у різних сферах – науці, техніці,

мистецтві, ремеслі тощо – і має на меті надання суду висновку з питань, які є предметом судового розгляду або можуть набути такого значення [5]. Звідси випливає, що законодавець розширено трактує поняття спеціальних знань, що дозволяє застосовувати експертні дослідження у найрізноманітніших категоріях цивільних справ.

З огляду на це, судова експертиза в цивільному процесі виконує функцію інструмента забезпечення об'єктивності судового розгляду. Її призначення є проявом принципу змагальності сторін та активної ролі суду у встановленні істини. У сучасних умовах особливого значення набуває нормативне визначення експертизи, а також питання процесуального порядку її призначення, строків проведення та гарантій недопущення зловживань, пов'язаних із затягуванням розгляду справи.

У системі правового регулювання інституту судової експертизи важливе значення мають принципи, що визначають її зміст та спрямованість. Відповідно до статті 3 Закону України «Про судову експертизу» [5], судово-експертна діяльність ґрунтується на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження. Ці засади виступають базовими орієнтирами, що забезпечують ефективність судово-експертної практики та довіру до отриманих висновків у межах цивільного процесу.

Поряд з тим, статтею 4 Закону України «Про судову експертизу» [5] встановлюються гарантії незалежності судового експерта та достовірності його висновку. Законодавець підкреслює, що незалежність експерта та правильність сформульованих ним висновків забезпечуються відповідними правовими та організаційними механізмами. Зокрема, йдеться про передбачений законом порядок призначення експерта; заборону будь-якого втручання у його діяльність; функціонування спеціалізованих експертних установ, що не залежать від органів досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності чи суду; створення умов для належної діяльності експерта, включно з матеріальним та соціальним забезпеченням; притягнення експерта до кримінальної відповідальності у разі надання завідомо неправдивого висновку або необґрунтованої відмови від виконання покладених на нього обов'язків.

Важливим елементом гарантій також є можливість призначення повторної експертизи, яка сприяє усуненню сумнівів щодо достовірності попередніх висновків. Крім того, законодавство передбачає право учасників процесу бути присутніми при проведенні експертизи у визначених випадках, що посилює прозорість та знижує ризики упередженості [5].

У цьому контексті варто відзначити, що інституціоналізація гарантій незалежності експерта має подвійне значення: з одного боку, вона підвищує якість судового розгляду, а з іншого – забезпечує рівновагу між процесуальними правами сторін і обов'язком суду встановити істину у справі.

Підстави проведення судової експертизи в цивільному процесі визначаються нормами спеціального законодавства. Так, стаття 7-1 Закону України «Про судову експертизу» [5] закріплює, що такою підставою є відповідне судове рішення чи ухвала органу досудового розслідування. Крім того, у випадках, коли ініціаторами виступають інші зацікавлені особи, правовою підставою може слугувати договір із судовим експертом чи експертною установою. Така конструкція законодавця забезпечує рівновагу між владними повноваженнями державних органів та диспозитивністю сторін процесу, що є визначальним для цивільного судочинства.

Варто наголосити, що в цивільному процесі, на відміну від кримінального, пріоритетного значення набуває принцип змагальності сторін. Саме тому договір із судовим експертом виступає додатковим інструментом забезпечення правової рівності учасників процесу. Це дозволяє стороні самостійно ініціювати проведення дослідження з метою підтвердження або спростування своїх правових позицій, що в перспективі підвищує доказову силу судового розгляду.

Особливої уваги потребує питання співвідношення між судовим рішенням та договором з експертом як підставами призначення експертизи. Хоча обидва механізми спрямовані на досягнення однієї мети – отримання кваліфікованого висновку для з'ясування обставин справи, їх правова природа відмінна. Судове рішення виступає імперативним процесуальним

актом, що забезпечує обов'язковість виконання, тоді як договір з експертом має диспозитивний характер та базується на волевиявленні сторін. Така дуалістичність механізмів створює передумови для підвищення гнучкості правового регулювання та розширює інструментарій доказування.

Таким чином, співіснування імперативного та диспозитивного підходів вимагає узгодження через систему спеціальних нормативних приписів, які деталізують порядок залучення фахівців і встановлюють стандарти їх діяльності. Саме на цьому етапі визначальну роль відіграє Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція) та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, які становлять базові орієнтири для належного застосування спеціальних знань у цивільному судочинстві [6].

Так, положення пункту 1.2.13 вказують на необхідність чіткого розмежування видів експертиз, що виконуються відповідно до процесуального законодавства України. До таких належать первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи. Це розмежування має істотне значення для правильного визначення обсягу повноважень експерта, а також для забезпечення змагальності сторін і досягнення об'єктивності судового розгляду. Первинною визнається експертиза, що проводиться у випадку першого дослідження відповідного об'єкта. Її особливість полягає у тому, що саме вона формує вихідну основу для подальшого оцінювання доказів та створює первинну інформаційну основу для суду. Відтак, результати первинної експертизи набувають особливого значення у доказовій системі цивільного процесу. Своєю чергою додаткова експертиза призначається тоді, коли під час первинного дослідження не було надано всі необхідні матеріали, або коли виникає потреба у проведенні додаткових аналізів для уточнення вже встановлених результатів. Повторна експертиза має іншу правову природу. Її призначення зумовлене наявністю сумнівів у правильності чи повноті висновків первинної експертизи. Оскільки об'єкт дослідження та поставлені перед експертом питання залишаються незмінними, повторна експертиза фактично виконує функцію процесуального контролю за якістю та достовірністю первинного висновку. У цьому контексті важливим є дотримання принципу неупередженості та забезпечення належного рівня експертної кваліфікації. Особливе значення має комісійна експертиза, яка здійснюється кількома експертами однієї спеціалізації. Це дозволяє підвищити обґрунтованість висновку шляхом колегіального обговорення результатів та взаємного контролю діяльності експертів. Крім того, колегіальність у підготовці висновку мінімізує ризики суб'єктивізму та сприяє формуванню більш зваженої оцінки об'єкта дослідження. Комплексна експертиза, на відміну від комісійної, передбачає залучення фахівців з різних галузей знань для вирішення інтеграційного завдання. Її особливістю є міждисциплінарність, що дозволяє встановити факти, які неможливо визначити в межах лише однієї спеціалізації. Такий формат дослідження має вагоме значення для цивільного процесу, оскільки сучасні спори дедалі частіше пов'язані з обставинами, які охоплюють різні сфери науки та техніки [6].

Варто зауважити, що закріплення в процесуальному законодавстві різних видів експертиз створює передумови для їх ефективного використання, а також сприяє формуванню збалансованої системи процесуальних гарантій. Кожен із видів експертиз виконує власну функцію у механізмі доказування, а їх взаємозв'язок забезпечує досягнення головної мети судочинства – встановлення істини у справі.

У пункті 1.4 Інструкції зазначено, що під час проведення експертних досліджень експерт має право застосовувати комплекс науково обґрунтованих методів, у тому числі затверджені методики судових експертиз, міжнародні та національні стандарти, нормативно-правові акти й технічну документацію. У даному випадку принципово важливо, що саме експерт володіє процесуальною дискрецією у виборі методів, виходячи з конкретного завдання. Це створює передумови для ефективного поєднання універсальності та індивідуалізованості експертної діяльності, що має виняткове значення в умовах сучасного ускладнення цивільних спорів [6].

Важливим кроком у нормативному врегулюванні є положення пункту 1.5, яке стосується експертиз у сфері оцінки майна. Їх проведення здійснюється відповідно до Закону України «Про судову експертизу», а також із врахуванням спеціального регулювання, визначеного Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Поєднання цих нормативних актів дозволяє забезпечити єдність правового режиму оцінки та уникнути суперечностей при визначенні вартості об'єктів, що досліджуються у цивільному процесі [6].

Крім того, пункт 1.8 визначає важливі підстави проведення експертизи. Йдеться про процесуальні документи, винесені уповноваженими органами, а також про договори з експертними установами, укладені за ініціативою фізичних чи юридичних осіб. Важливою деталлю є обов'язковість зазначення у зверненні переліку питань, що потребують вирішення, та конкретних об'єктів, які підлягають дослідженню. Такий формалізований підхід слугує гарантією прозорості процесу та унеможливлює довільне тлумачення меж експертного дослідження [6].

Результати проведених експертиз і досліджень відображаються у письмовому висновку експерта, що є самостійним видом доказу у цивільному процесі [6]. Його значення полягає у встановленні фактичних обставин справи та у забезпеченні обґрунтованості судових рішень, що, у підсумку, сприяє підвищенню довіри до правосуддя.

Отже, визнання письмового висновку експерта самостійним видом доказу обумовлює потребу у належному врегулюванні стадій та умов його формування. У цьому контексті принципове значення має Постанова Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 № 8 [7], яка конкретизує процесуальні межі призначення експертизи на підготовчому етапі, а також в ході безпосереднього розгляду справи. Так, пункт 5 вказаної постанови визначає, що призначення експертизи у цивільному судочинстві можливе під час безпосереднього розгляду справи, а також на етапі її підготовки. У ситуаціях, коли потреба у спеціальному висновку обумовлюється обставинами, викладеними у позовній заяві чи підтвердженими поданими доказами, судді належить вживати заходів щодо призначення експертизи ще на стадії підготовчого провадження. При цьому врахуванню підлягає позиція учасників процесу, оскільки їхня думка може впливати на визначення доцільності та обсягу дослідження [7].

Зазначене положення свідчить про те, що інститут судової експертизи у цивільному процесі розглядається як самостійний елемент судової процедури, що забезпечує повноту встановлення фактичних обставин.

Своєю чергою стаття 103 Цивільного процесуального кодексу України [8] (далі ЦПК України) конкретизує підстави та порядок призначення експертизи. Законодавець визначає, що експертне дослідження може бути призначене лише за наявності двох обов'язкових умов: по-перше, коли для з'ясування обставин справи потрібні спеціальні знання, що виходять за межі правової компетенції суду; по-друге, коли сторонами не надано належних експертних висновків або існуючі висновки викликають сумніви щодо їх достовірності. Таким чином, процесуальна форма закріплює рівновагу між дискреційними повноваженнями суду та ініціативою сторін. З одного боку, суд зобов'язаний враховувати пропозиції учасників справи щодо кола питань для експерта, а з іншого – залишає за собою право мотивовано відхиляти такі пропозиції. Подібна конструкція відображає поєднання принципу змагальності з активною роллю суду у встановленні істини у справі.

Варто наголосити й на тому, що норми процесуального права передбачають можливість призначення декількох експертиз, у тому числі додаткових чи повторних, залежно від складності справи та специфіки поставлених питань. Такий механізм дозволяє суду уникати однобічності у висновках та формувати більш об'єктивну доказову базу. При цьому особливого значення набувають комісійні та комплексні експертизи, які забезпечують багатовекторний підхід до дослідження фактичних обставин [8].

У контексті правозастосовної практики важливим є також положення про порядок визначення експерта або експертної установи. Законодавець встановлює пріоритет згоди

сторін, що відповідає принципу диспозитивності цивільного процесу. Водночас у випадку відсутності такої згоди суд наділений правом самостійно визначити експерта, виходячи з конкретних обставин справи. Це положення має важливе значення для забезпечення неупередженості та ефективності дослідження [8].

Що стосуються призначення експертизи у цивільному процесі, то, по-перше, слід наголосити, що чинне процесуальне законодавство України передбачає можливість проведення експертизи за ініціативою суду, а також на замовлення учасників справи. Відповідно до ст. 106 ЦПК України, учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. Це положення засвідчує тенденцію до розширення засобів процесуальної активності сторін та забезпечення змагальності цивільного процесу. По-друге, законодавець визначає чіткі вимоги до порядку проведення такої експертизи та до змісту висновку експерта. Зокрема, передбачено, що у випадках, коли внаслідок дослідження було знищено або змінено об'єкт експертизи, сам висновок не може замінювати доказ та не звільняє сторону від обов'язку доказування. Ця норма є важливим гарантійним механізмом, який перешкоджає зловживанню процесуальними правами та забезпечує рівновагу між інтересами сторін [8].

Також законодавець встановлює додаткові перешкоди щодо використання висновку експерта, отриманого на замовлення сторони. Так, такий висновок не приймається судом у випадках, коли існують підстави для відводу експерта, якщо ці підстави будуть визнані судом обґрунтованими. Цей підхід уможливлює контроль за об'єктивністю та неупередженістю експерта, водночас залишаючи сторонам право на активну участь у збиранні доказової бази [8].

Важливо відзначити, що експерт, який склав висновок на замовлення учасника процесу, наділений тими самими правами й обов'язками, що й експерт, залучений судом. Це положення формує єдиний стандарт професійної відповідальності експертів, незалежно від способу їх залучення. Воно сприяє уніфікації підходів до оцінки експертних висновків та підвищує їх доказове значення у судовому процесі [8].

З огляду на викладене, положення ст. 106 ЦПК України можна розглядати як прояв модернізації процесуального законодавства в напрямі посилення диспозитивності цивільного процесу. Воно відображає сучасну тенденцію до поєднання принципів змагальності та активної ролі суду у встановленні істини, створюючи умови для більш ефективного та справедливого розгляду цивільних спорів.

Таким чином, інститут експертизи, призначеної на замовлення учасника справи, водночас виконує дві важливі функції: забезпечує рівність сторін у збиранні та поданні доказів і слугує додатковим засобом гарантування права на справедливий судовий розгляд. Його подальший розвиток у практиці українських судів має сприяти зміцненню довіри до судової системи та підвищенню ефективності цивільного судочинства.

За ухвалою суду призначення експертизи здійснюється у процесуальній формі, чітко визначеній цивільним процесуальним законодавством. Згідно зі ст. 104 ЦПК України, ухвала про призначення експертизи повинна містити підстави проведення дослідження, коло питань, на які експерт зобов'язаний надати висновок, визначення конкретної особи або установи, що здійснюватиме експертизу, а також перелік матеріалів, необхідних для дослідження. У разі призначення кількох експертів суд визначає провідного фахівця або установу, що координуватиме виконання доручення. При цьому законодавець надає суду можливість уточнювати зміст завдання, заслуховувати експерта та роз'яснювати поставлені питання, що забезпечує належний рівень процесуальних гарантій [8].

Важливо підкреслити, що призначення експертизи тягне за собою зупинення провадження у справі, оскільки суд не може ухвалити обґрунтоване рішення без спеціальних знань. Це положення випливає з необхідності дотримання принципу об'єктивності судового розгляду та недопущення винесення рішень на підставі неперевірених припущень. Таким чином, інститут судової експертизи функціонує як процесуальний механізм, що забезпечує рівновагу між доказовою діяльністю сторін та обов'язком суду ухвалити законне й обґрунтоване рішення.

Вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відбирання зразків оформлюються відповідними протоколами, у яких відображаються загальні реквізити та специфічні дані: характеристика об'єктів чи зразків, їх кількість, спосіб та умови вилучення, а також обставини, які можуть мати доказове значення для вирішення справи. Належне процесуальне оформлення цього етапу є важливим для подальшої оцінки допустимості та достовірності експертного висновку. Протокол обов'язково підписують усі учасники процесуальної дії, що гарантує його автентичність та унеможливлює спотворення змісту [2, с. 357].

Під час призначення та проведення експертизи, враховуючи межі повноважень, визначені цивільним процесуальним законом, можливе штучне затягування розгляду справи. Така ситуація може бути зумовлена діями як суду, так і учасників процесу чи самого експерта. З боку суду затягування може проявлятися у призначенні необґрунтованих повторних, додаткових чи комісійних експертиз; у неналежному формулюванні ухвали, коли в ній відсутній дозвіл на повне чи часткове знищення об'єкта дослідження, або не зазначено можливості проведення експертизи за копіями матеріалів, якщо суду заздалегідь відомо про неможливість доступу до оригіналів. Крім того, причиною процесуальних затримок є постановка перед експертом некоректних чи надто загальних питань, а також доручення проведення експертизи установі, яка не має у своєму складі спеціалістів із відповідної галузі знань [3, с. 78].

Водночас зволікання може виникати й через дії сторін, які зловживають своїми процесуальними правами, подаючи безпідставні клопотання про призначення експертизи або намагаючись поставити експерту питання, що виходять за межі його компетенції. У науковому аспекті це свідчить про потребу чіткого нормативного врегулювання меж ініціативи сторін та запобігання маніпуляціям процесуальними механізмами.

Особливу увагу слід приділити й ризикам, які виникають з боку експерта. Вони можуть полягати у поданні необґрунтованих клопотань про надання додаткових матеріалів чи відтермінуванні строків проведення дослідження. Це ускладнює рух процесу та ставить під сумнів ефективність експертизи як доказового інструмента. Тому обґрунтованим видається посилення контролю суду за дотриманням експертами процесуальних строків та уточненням умов проведення дослідження.

Вирішуючи питання про доцільність призначення експертизи як у цивільній справі, так і під час розгляду господарського спору, суд повинен оцінювати декілька важливих аспектів. По-перше, слід визначити, чи має істотне значення для справи факт, який підлягає з'ясуванню експертом. По-друге, необхідно перевірити, чи можливо встановити цей факт іншими доказами, які вже зібрані у справі. По-третє, суд має брати до уваги реальні можливості проведення конкретного виду експертизи, її предмет та рамки. Лише за дотримання цих умов експертиза здатна виконати свою процесуальну функцію [4, с. 48].

Також варто відзначити, що предметом експертизи пропонується визнати саме ті обставини, які мають значення для справи та вимагають своєчасного встановлення із застосуванням спеціальних знань. Це дозволяє оптимізувати судовий процес, уникнути його невиправданого ускладнення та забезпечити належну доказову базу для ухвалення справедливого рішення. Водночас це розкриває важливу закономірність: ефективність експертизи прямо залежить від точності визначення її предмета та відповідності поставлених питань реальним потребам процесу.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід відзначити, що застосування спеціальних знань у цивільному процесі постає як необхідний інструмент для з'ясування фактичних обставин, які не можуть бути встановлені іншими засобами доказування. Правове регулювання цього інституту поєднує імперативні та диспозитивні механізми, забезпечуючи рівновагу між владними повноваженнями суду та процесуальною активністю сторін. Особливе значення мають гарантії незалежності експерта, процесуальні форми закріплення його висновку та можливість проведення різних видів експертиз, що у своїй сукупності спрямовані на зміцнення об'єктивності судового розгляду. Водночас аналіз показує, що недоліки у визначенні предмета чи формулюванні питань, зловживання правом на ініціювання експертизи або неналежне виконання обов'язків експертом можуть

призводити до затягування процесу та зниження ефективності судового захисту. Саме тому перспективним напрямом є вдосконалення нормативної бази щодо порядку призначення та проведення експертиз, а також розширення процесуальних гарантій для учасників справи, що дозволить підвищити довіру до правосуддя та сприятиме формуванню більш справедливої та ефективної системи цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Поліщук М. Г. Експертиза як форма використання спеціальних знань у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 125–127.
2. Соломахіна О. М. Ознаки судової експертизи та порядок її призначення у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 66. С. 354–359.
3. Маруних Г. І. Призначення та проведення експертизи у цивільній справі в контексті проблем затягування цивільного процесу. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. № 5. С. 73–79.
4. Васильєв В. Окремі аспекти призначення судової експертизи в цивільному та господарському провадженні. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 44–50.
5. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text
6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція, Форма типового документа, Картка, Рекомендації від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text
7. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Верховного суду України від 30.05.1997 № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МЕЛЬНИЧЕНКО А. В.,
аспірантки кафедри цивільного,
нотаріального та виконавчого процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.954(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.12

ПРИВАТНЕ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті проведено комплексний аналіз інституту приватних виконавців як елементу реформи цивільного судочинства в Україні в контексті подолання системної кризи невиконання судових рішень. Досліджено правову природу та статус приватних виконавців у змішаній системі виконання судових рішень, яка функціонує в Україні з 2017 року та покликана підвищити ефективність примусового виконання. Проаналізовано нормативно-правову базу регулювання діяльності приватних виконавців, включаючи положення Законів України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» та «Про виконавче провадження», а також підзаконні акти Міністерства юстиції України.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу українського та європейського досвіду функціонування інституту приватних виконавців, зокрема моделей Франції, Бельгії, Нідерландів та країн Балтії. Виявлено суттєві відмінності у повноваженнях, системі контролю та механізмах саморегулювання професії приватних виконавців між Україною та європейськими країнами.

Детально розглянуто проблемні аспекти чинного законодавства, зокрема необґрунтовані обмеження щодо категорій справ, доступних для приватних виконавців, недосконаліть механізмів взаємодії між державними та приватними виконавцями, недостатній розвиток саморегулювання професії. Проведено аналіз статистичних показників діяльності приватних виконавців, який підтвердив їх вищу ефективність порівняно з державними виконавцями.

Обґрунтовано перспективні напрями удосконалення інституту приватних виконавців, включаючи поступове скасування необґрунтованих обмежень повноважень, посилення ролі професійної асоціації, запровадження електронного виконавчого провадження та гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами у контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: *приватні виконавці, судова реформа, виконавче провадження, змішана система виконання, цивільне судочинство, європейський досвід, правове регулювання, ефективність виконання судових рішень.*

Melnychenko A. V. Private enforcement of court decisions as an element of civil justice reform in Ukraine

The article provides a comprehensive analysis of the institute of private enforcement officers as an element of civil justice reform in Ukraine in the context of overcoming the systemic crisis of non-enforcement of court decisions. The legal nature and status of private enforcement officers in the mixed system of court decision enforcement, which has been functioning in Ukraine since 2017 and is designed to improve the efficiency of compulsory enforcement, are examined. The normative-legal framework regulating the activities of private enforcement officers is analyzed,

including provisions of the Laws of Ukraine «On Bodies and Persons Who Carry Out Compulsory Execution of Court Decisions and Decisions of Other Bodies» and «On Enforcement Proceedings», as well as by-laws of the Ministry of Justice of Ukraine.

Special attention is paid to comparative analysis of Ukrainian and European experience in the functioning of the institute of private enforcement officers, particularly models of France, Belgium, Netherlands, and Baltic countries. Significant differences in powers, control systems, and mechanisms of professional self-regulation of private enforcement officers between Ukraine and European countries are identified.

Problematic aspects of current legislation are examined in detail, particularly unjustified restrictions on categories of cases available to private enforcement officers, imperfection of interaction mechanisms between state and private enforcement officers, insufficient development of professional self-regulation. Statistical analysis of private enforcement officers' activities is conducted, confirming their higher efficiency compared to state enforcement officers.

Prospective directions for improving the institute of private enforcement officers are substantiated, including gradual elimination of unjustified restrictions on powers, strengthening the role of professional association, introduction of electronic enforcement proceedings, and harmonization of Ukrainian legislation with European standards in the context of European integration processes.

Key words: *private enforcement officers, judicial reform, enforcement proceedings, mixed enforcement system, civil justice, European experience, legal regulation, efficiency of court decision enforcement.*

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного виконання судових рішень є наріжним каменем реалізації принципу верховенства права та гарантією дієвості правосуддя. Тривала криза у сфері виконання судових рішень в Україні, де понад 80% рішень залишалися невиконаними, зумовила нагальну потребу реформування системи примусового виконання. Впровадження інституту приватних виконавців стало одним із ключових елементів судової реформи, покликаним подолати неефективність державної виконавчої служби. Однак, незважаючи на позитивні зрушення, функціонування змішаної системи виконання судових рішень супроводжується низкою проблемних аспектів правового регулювання, які потребують комплексного аналізу та вирішення. Серед основних викликів варто відзначити: 1) недосконаліть нормативно-правової бази, що регулює діяльність приватних виконавців, зокрема наявність колізій та прогалин, які створюють перешкоди для ефективного виконання покладених на них функцій; 2) існування необґрунтованих обмежень щодо категорій справ, доступних для приватних виконавців, що суперечить європейській практиці та обмежує конкуренцію у сфері виконавчих послуг; 3) недостатню розробленість механізмів взаємодії між державними та приватними виконавцями, що призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів системи примусового виконання в цілому. Особливої актуальності набуває проблема балансу між забезпеченням ефективності виконання рішень та захистом прав сторін виконавчого провадження, зокрема через посилення відповідальності приватних виконавців за неправомірні дії при одночасному розширенні їхніх повноважень. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу, дослідження інституту приватних виконавців як елементу реформи цивільного судочинства має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення для подальшого вдосконалення системи виконання судових рішень в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти функціонування інституту приватних виконавців в Україні привертають увагу багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, теоретико-правові засади діяльності приватних виконавців досліджувались у працях А.М. Авторгова, С.В. Щербак, Л.В. Крупнової. Питання ефективності змішаної системи виконання судових рішень та порівняльного аналізу статусу державних і приватних

виконавців розглядалися у роботах Н.В. Волкової, П.В. Макушева, Б.М. Гука, Н.А. Сергієнко, О.С. Снідевича. Проблемні аспекти правового регулювання діяльності приватних виконавців та шляхи їх вирішення висвітлювались у дослідженнях І.В. Зозулі, О.Б. Верби-Сидор, А.І. Перепелиці. Міжнародний досвід організації системи примусового виконання судових рішень та можливості його імплементації в Україні аналізували М.В. Вінцславська, К.В. Гусаров, М.І. Омельченко. Водночас, попри значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам функціонування інституту приватних виконавців, комплексного дослідження приватного виконання судових рішень як елементу реформи цивільного судочинства в Україні з урахуванням динаміки розвитку законодавства та практики його застосування наразі бракує.

Мета статті полягає у комплексному аналізі правового статусу приватних виконавців у контексті реформування цивільного судочинства України, виявленні проблемних аспектів нормативно-правового регулювання їхньої діяльності та обґрунтуванні шляхів удосконалення інституту приватного виконання судових рішень з урахуванням європейського досвіду та національних особливостей.

Викладення основного матеріалу. Проблема невиконання судових рішень в Україні має системний характер і сягає своїм корінням початку незалежності держави. Державна виконавча служба, створена в 1998 році на базі судових виконавців, які діяли при судах, не змогла забезпечити належний рівень виконання судових рішень. Статистичні дані свідчать про катастрофічний стан у цій сфері: до 2016 року понад 80% рішень судів в Україні залишалися невиконаними, що фактично нівелювало саму сутність правосуддя та підривало довіру громадян до судової системи. Така ситуація стала предметом численних рішень Європейського суду з прав людини проти України, зокрема пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (2009), яке констатувало системну проблему невиконання рішень національних судів та необхідність вжиття загальних заходів для її подолання.

Як зазначає Л. Крупнова: «спочатку боржнику, крім окремих вказаних у законі випадків, пропонується добровільно, до встановленої державним виконавцем дати, виконати судове рішення» [4, с. 10]. Але незважаючи на такий підхід, який мав би стимулювати своєчасне виконання судових рішень без застосування примусових заходів, це не є ефективним механізмом у вітчизняних реаліях.

Основними чинниками, що зумовили низьку ефективність державної виконавчої служби, стали надмірне бюрократичне навантаження, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, низький рівень заробітної плати державних виконавців та відсутність ефективних стимулів для якісної роботи. Як слушно виначив Авторгов А.М. у своїй дисертаційній роботі, «Державний виконавець є представником публічної адміністрації, часткою державної бюрократії, без якої не обходиться жодне суспільство» [1, с. 36]. Крім того, монополія державних виконавців на здійснення примусового виконання судових рішень призвела до відсутності конкуренції у цій сфері, що негативно позначалося на якості надання відповідних послуг

Міжнародний досвід демонструє, що впровадження змішаної системи виконання судових рішень, за якої поряд із державними функціонують і приватні виконавці, є одним із найефективніших шляхів подолання подібних проблем. Успішний досвід країн Балтії, Грузії, Франції, Бельгії та інших європейських держав свідчить про значне підвищення рівня виконання судових рішень після впровадження інституту приватних виконавців. Зокрема, в Естонії після проведення відповідної реформи рівень виконання судових рішень зріс до 85%, а середній строк виконання скоротився з кількох років до кількох місяців. Ці факти стали переконливим аргументом для українських реформаторів, які розглядали запровадження інституту приватних виконавців як ключовий елемент реформи системи примусового виконання судових рішень.

Як зазначає О.Б. Верба-Сидор: «В Україні планується запозичити грузинський досвід реформування сфери примусового виконання рішень судів та інших органів. Пропонується ввести змішану виконавчу систему» [3, с. 41]. Запозичення таких систем є досить

ефективним для нашої країни, оскільки воно дозволяє використати вже перевірені на практиці механізми та уникнути типових помилок, характерних для етапу становлення нових інститутів. Особливо цінним для України є досвід саме пострадянських країн, які успішно подолали схожі проблеми, пов'язані з низькою ефективністю державної монополії на виконання судових рішень. Грузинська модель реформування, яка передбачає поступове розширення повноважень приватних виконавців разом із впровадженням сучасних інформаційних технологій та електронних реєстрів, може стати оптимальним прикладом для наслідування, враховуючи схожість правових систем та проблем, що потребують вирішення.

Саме тому в рамках судової реформи 2016 року було прийнято два фундаментальні закони – «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [13] та «Про виконавче провадження» [14], які заклали правову основу для функціонування змішаної системи виконання судових рішень в Україні. Запровадження інституту приватних виконавців розглядалося як інноваційний крок, спрямований на підвищення ефективності виконання судових рішень, розвантаження державної виконавчої служби, створення конкурентного середовища у сфері надання послуг з примусового виконання та підвищення престижу професії виконавця. Перші приватні виконавці в Україні розпочали свою діяльність у 2017 році після складання кваліфікаційного іспиту та отримання відповідних свідоцтв, що ознаменувало початок нової ери у системі виконання судових рішень в Україні.

Інститут приватних виконавців за своєю правовою природою є особливим елементом системи правосуддя України, що втілює концепцію делегування державою частини своїх повноважень щодо примусового виконання судових рішень приватним особам. Відповідно до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [13], приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності, уповноваженим державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом. При цьому юридичний статус приватного виконавця поєднує елементи публічно-правового та приватноправового характеру. З одного боку, він наділений владними повноваженнями, реалізує функції держави щодо забезпечення обов'язковості судових рішень та діє від її імені. З іншого боку, приватний виконавець самостійно організовує свою діяльність, несе повну майнову відповідальність за результати своєї роботи та отримує винагороду безпосередньо від стягувача у вигляді основної та додаткової винагороди.

У системі цивільного судочинства України приватний виконавець займає особливе місце, виступаючи суб'єктом завершальної стадії судового процесу – стадії виконання судових рішень. Хоча формально виконавче провадження вважається позасудовою процедурою, його нерозривний зв'язок із судочинством зумовлюється тим, що без ефективного виконання судових рішень втрачається сенс самого правосуддя. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював у своїх рішеннях, що виконання судового рішення є невід'ємною частиною «судового розгляду» у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15]. Тому діяльність приватних виконавців необхідно розглядати як важливий елемент реалізації права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції та статтею 55 Конституції України [15; 16].

Особливістю правового статусу приватного виконавця є те, що його діяльність поєднує ознаки публічно-правового та приватно-правового регулювання. З одного боку, порядок набуття статусу приватного виконавця, його повноваження, процедура здійснення виконавчих дій та контроль за його діяльністю регламентуються нормами публічного права. З іншого боку, організаційні аспекти діяльності, система оплати праці, відносини з помічниками та іншими працівниками офісу регулюються переважно нормами приватного права. Така дуалістична природа правового статусу приватного виконавця зумовлює необхідність розробки специфічних підходів до правового регулювання його діяльності, які б враховували як публічний інтерес держави у забезпеченні виконання судових рішень, так і приватний інтерес самого виконавця у ефективній організації своєї діяльності.

Важливо зазначити, що інститут приватних виконавців не замінює державну виконавчу службу, а доповнює її, формуючи змішану систему виконання судових рішень. Така система передбачає конкуренцію між державними та приватними виконавцями, що спрямована на підвищення якості та ефективності виконавчих послуг. При цьому законодавство встановлює єдині правила здійснення виконавчого провадження як для державних, так і для приватних виконавців, хоча й передбачає певні відмінності в їх правовому статусі та обсязі повноважень. Зокрема, як підкреслює у своєму дослідженні Зозуля І.В. «різниця щодо їх повноважень у статусах державного та приватного виконавця зі ст. 5 Закону «Про виконавче провадження», де визначені обмеження здійснення примусового виконання рішень тільки приватними виконавцями (ч. 2), на відміну від державних виконавців, щодо яких обмеження здійснення примусового виконання рішень яких окремо не визначені взагалі.» [10, с. 150], тобто на відміну від державних виконавців, приватні виконавці не можуть здійснювати примусове виконання рішень, де боржником виступає держава, державні органи або підприємства, а також рішень про відібрання дитини, виселення фізичних осіб, примусове проникнення до житла тощо. Такі обмеження зумовлені підвищеною соціальною чутливістю зазначених категорій справ та необхідністю забезпечення додаткових гарантій дотримання прав громадян у процесі виконання відповідних рішень.

Слід зазначити, що на відміну від виконавчих проваджень, які передбачають безпосередній контакт з дитиною, приватні виконавці мають повне право займатися питаннями стягнення аліментів для дитини, що є однією з найбільш поширених категорій виконавчих проваджень. Як зазначає Волкова Н.В. у своїй роботі: «Необхідно звернути увагу, що в нашій державі проголошений воєнний стан, однак це не привід для не сплати аліментів на утримання дитини, оскільки відповідно до СК України батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей» [5, с. 768]. Це питання набуває особливої актуальності в умовах сучасних викликів, з якими стикається Україна. Війна не скасовує батьківських обов'язків, а навпаки, підвищує їх значущість, оскільки діти стають ще більш вразливими і потребують стабільної фінансової підтримки для забезпечення своїх базових потреб.

Нормативно-правове регулювання діяльності приватних виконавців в Україні базується на двох основних законах: «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [13] та «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 [14]. Перший визначає правовий статус приватних виконавців, вимоги до кандидатів та порядок контролю за їхньою діяльністю. Другий регламентує порядок здійснення виконавчого провадження та права учасників. Розглянувши це питання у своїй роботі, Б.М. Гук слушно зазначив, що сукупність правових норм різних галузей права, які регулюють правовідносини при виконанні рішень, складають об’єктивне виконавче провадження у його широкому розумінні [7, с. 103]. Також варто зазначити, що діяльність приватних виконавців регулюється наказами Міністерства юстиції України, зокрема – щодо організації примусового виконання рішень, допуску до професії та проведення перевірок.

Серед досягнень законодавства у цій сфері варто відзначити встановлення високих кваліфікаційних вимог до кандидатів, що забезпечує професіоналізм приватних виконавців. Запроваджено також обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності та внесення коштів на депозитний рахунок як фінансову гарантію відшкодування можливої шкоди. Створено дієвий механізм контролю з боку Міністерства юстиції та Дисциплінарної комісії, що включає перевірки та розгляд скарг. Ефективна система стимулювання через основну та додаткову винагороду мотивує виконавців до результативної роботи.

Проте нормативно-правове регулювання має і суттєві недоліки. Необґрунтовані обмеження щодо категорій справ для приватних виконавців суперечать міжнародній практиці та обмежують конкуренцію. Недостатньо врегульованими залишаються питання взаємодії між державними та приватними виконавцями, механізми судового контролю та процедури оскарження дій виконавців. Потребує вдосконалення система підготовки та підвищення кваліфікації приватних виконавців, а також обміну професійним досвідом у сфері примусового виконання рішень.

Запроваджена в Україні змішана система виконання судових рішень має суттєві спільні риси з моделями, які діють у багатьох європейських країнах, зокрема Франції, Бельгії, Нідерландах та країнах Балтії. У більшості європейських держав приватні виконавці функціонують як самозайняті професіонали, які здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії та під контролем держави. Подібно до українського законодавства, у цих країнах встановлюються високі кваліфікаційні вимоги до кандидатів у приватні виконавці та жорсткий професійний відбір. Водночас принципова відмінність полягає в тому, що у більшості європейських країн приватні виконавці мають значно ширші повноваження та можуть виконувати практично всі категорії судових рішень, включаючи рішення проти держави та рішення з сімейних справ.

Важливою особливістю європейських моделей є високий рівень саморегулювання професії приватних виконавців через діяльність національних палат чи асоціацій, які наділені значними повноваженнями щодо контролю за діяльністю своїх членів. Наприклад, у Франції Національна палата судових виконавців здійснює розробку професійних стандартів, забезпечує підвищення кваліфікації та проводить дисциплінарні провадження щодо виконавців. В Україні ж Асоціація приватних виконавців має обмежені повноваження, а основний контроль здійснюється Міністерством юстиції. Суттєва відмінність спостерігається і в системі оплати послуг: у більшості європейських країн діють фіксовані тарифи за виконавчі дії, тоді як в Україні винагорода приватного виконавця складається з основної частини (фіксованої) та додаткової, що залежить від стягнутої суми.

У європейських країнах приватні виконавці часто виконують додаткові функції, які не властиві українським колегам – надають юридичні консультації, здійснюють медіацію, складають юридичні документи, проводять публічні торги тощо. Ефективність європейських моделей підтверджується статистикою: рівень виконання судових рішень у Франції, Нідерландах, Бельгії перевищує 75%, тоді як в Україні цей показник залишається значно нижчим. Досвід європейських країн демонструє, що для підвищення ефективності української системи виконання судових рішень необхідне подальше розширення повноважень приватних виконавців, посилення ролі професійної асоціації та вдосконалення механізмів оплати їхніх послуг з урахуванням специфіки різних категорій справ.

Чинне законодавство України встановлює суттєві обмеження щодо категорій справ, які можуть виконувати приватні виконавці. Відповідно до статті 5 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [13], приватні виконавці не мають права виконувати рішення, за якими боржником є держава, державні органи, Національний банк України, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також державні та комунальні підприємства. Крім того, приватним виконавцям заборонено виконувати рішення про виселення фізичних осіб, відібрання і передання дитини, примусове вселення чи виселення, примусове проникнення до житла, а також рішення, які передбачають вчинення дій щодо майна державної чи комунальної власності. Ці обмеження були запроваджені законодавцем під час первинного формування інституту приватних виконавців як тимчасові запобіжники, спрямовані на поступову адаптацію нової системи та мінімізацію ризиків, пов'язаних із делегуванням державних функцій приватним особам.

Проте аналіз практики функціонування інституту приватних виконавців протягом 2017–2024 років свідчить про те, що значна частина цих обмежень є необґрунтованою та суперечить європейській практиці. Зокрема, у більшості європейських країн, де діє інститут приватних виконавців (Франція, Бельгія, Нідерланди, країни Балтії), вони мають право виконувати судові рішення проти держави та її органів на рівні з державними виконавцями. Така практика сприяє підвищенню відповідальності держави за невиконання своїх зобов'язань та забезпечує рівність сторін у виконавчому провадженні. Заборона на виконання рішень з сімейних справ, зокрема щодо відібрання дитини, також не має об'єктивного обґрунтування, оскільки саме приватні виконавці, які зазвичай мають менше навантаження та більше стимулів для ефективної роботи, могли б забезпечити більш якісне та оперативне виконання таких соціально чутливих рішень, особливо за умови належної підготовки та контролю.

Необґрунтовані обмеження повноважень приватних виконавців призводять до негативних наслідків як для системи виконання судових рішень в цілому, так і для окремих стягувачів. По-перше, вони створюють штучні бар'єри для розвитку конкуренції між державними та приватними виконавцями, що знижує ефективність примусового виконання та якість відповідних послуг. По-друге, обмеження зменшують привабливість професії приватного виконавця, оскільки звужують сферу їхньої потенційної діяльності та обмежують можливості для професійного розвитку. По-третє, стягувачі позбавляються можливості вільного вибору виконавця у значній кількості справ, що порушує принцип диспозитивності виконавчого провадження. Нарешті, державна виконавча служба залишається перевантаженою категоріями справ, які могли б ефективно виконуватися приватними виконавцями, що загалом негативно впливає на строки та якість виконання судових рішень.

Враховуючи успішний досвід функціонування інституту приватних виконавців в Україні протягом останніх років, перспективним напрямом реформування законодавства є поступове скасування необґрунтованих обмежень щодо повноважень приватних виконавців. Першим кроком могло б стати надання їм права виконувати рішення щодо державних та комунальних підприємств, що не мають стратегічного значення для економіки та безпеки держави. Наступний етап – дозвіл на виконання рішень з сімейних справ за умови проходження спеціальної підготовки та сертифікації. У довгостроковій перспективі доцільним видається повне скасування обмежень щодо виконання рішень проти держави та її органів, що відповідатиме європейській практиці та принципу рівності сторін у виконавчому провадженні. Такі зміни мають супроводжуватися посиленням механізмів контролю та відповідальності приватних виконавців, а також удосконаленням системи їхньої підготовки та підвищення кваліфікації, що дозволить мінімізувати потенційні ризики та забезпечити високу якість надання виконавчих послуг.

Взаємодія між державними та приватними виконавцями в Україні залишається недостатньо врегульованою на законодавчому рівні, що створює низку практичних проблем. Основні колізії виникають при передачі виконавчих проваджень від державних виконавців до приватних і навпаки. Законодавство не містить чітких процедур такої передачі, що призводить до затягування виконавчого провадження та втрати важливої інформації. Також проблемними залишаються питання доступу приватних виконавців до державних реєстрів та інформаційних систем, що ускладнює пошук майна боржників.

Відсутність ефективної системи обміну інформацією між державними та приватними виконавцями негативно впливає на узгодженість їхніх дій, особливо у справах, де один боржник має кілька виконавчих проваджень у різних виконавців. Це призводить до дублювання виконавчих дій та неефективного використання ресурсів. Законом не передбачено й механізмів спільного проведення виконавчих дій у складних справах, що вимагають залучення значних ресурсів, хоча така практика могла б підвищити ефективність виконання рішень.

Для гармонізації взаємодії між державними та приватними виконавцями необхідно: розробити єдиний електронний протокол обміну інформацією та документами; запровадити автоматизовану систему розподілу виконавчих документів з урахуванням спеціалізації та навантаження виконавців; створити спільні робочі групи для виконання складних рішень. Доцільно також запровадити механізми наставництва та обміну досвідом між державними і приватними виконавцями, що сприятиме підвищенню професійного рівня всіх суб'єктів виконавчого провадження та формуванню єдиних підходів до примусового виконання судових рішень.

Система відповідальності приватних виконавців в Україні містить кілька рівнів захисту прав учасників виконавчого провадження. Законодавство передбачає дисциплінарну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність приватних виконавців за порушення, допущені під час виконання професійних обов'язків. Особливістю є обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності та внесення на депозитний рахунок коштів у розмірі 10 мінімальних заробітних плат, що гарантує відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями приватного виконавця.

Дисциплінарна відповідальність реалізується через механізм розгляду скарг Дисциплінарною комісією приватних виконавців, яка може застосовувати такі стягнення як попередження, догана та припинення діяльності. Проте практика показує, що існуючі механізми контролю та притягнення до відповідальності потребують удосконалення, зокрема щодо оперативності розгляду скарг, прозорості дисциплінарних проваджень та пропорційності санкцій характеру порушень.

Статистичні дані Міністерства юстиції України за 2017–2024 роки демонструють позитивну динаміку показників діяльності приватних виконавців порівняно з державними. Зокрема, середній відсоток фактично виконаних рішень приватними виконавцями складає близько 40–45%, тоді як у державній виконавчій службі цей показник не перевищує 30%. Приватні виконавці демонструють також кращі результати щодо строків виконання рішень та розміру стягнутих коштів відносно кількості проваджень.

Впровадження інституту приватних виконавців мало позитивний вплив на систему виконання судових рішень в цілому, сприяючи розвантаженню державної виконавчої служби та підвищенню якості надання виконавчих послуг через конкуренцію. Водночас ефективність приватних виконавців стримується законодавчими обмеженнями щодо категорій справ та недосконалістю організаційно-правових механізмів їхньої діяльності. Для об'єктивної оцінки ефективності необхідно запровадити єдину методологію збору та аналізу статистичних даних, що дозволить проводити порівняльний аналіз діяльності державних і приватних виконавців за різними параметрами.

Удосконалення інституту приватних виконавців має відбуватися у кількох ключових напрямах. Першочерговим завданням є розширення повноважень приватних виконавців шляхом скасування необґрунтованих обмежень щодо категорій справ, які вони можуть виконувати. Це має супроводжуватися посиленням професійних вимог та механізмів контролю якості їхньої роботи. Важливим напрямом є також розвиток саморегулювання професії через посилення ролі Асоціації приватних виконавців України та делегування їй частини контрольних функцій за прикладом європейських країн.

У контексті євроінтеграції необхідно забезпечити гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами у сфері примусового виконання рішень, зокрема рекомендаціями Ради Європи щодо виконавчого провадження. Перспективним є також запровадження електронного виконавчого провадження та розвиток альтернативних методів вирішення спорів на стадії виконання, зокрема медіації. Реалізація цих заходів дозволить підвищити ефективність виконання судових рішень в Україні, що є необхідною умовою забезпечення верховенства права та реалізації права на справедливий суд відповідно до європейських стандартів.

Висновки. Запровадження інституту приватних виконавців в Україні у 2016 році стало важливим кроком у реформуванні системи примусового виконання судових рішень, яка протягом десятиліть демонструвала критично низьку ефективність. Змішана система виконання судових рішень, за якої паралельно функціонують державні та приватні виконавці, створила конкурентне середовище, що позитивно позначилося на якості та оперативності надання виконавчих послуг. Статистичні дані свідчать про вищу результативність роботи приватних виконавців порівняно з державними, що підтверджує обґрунтованість запровадження цього інституту в Україні та його потенціал для подальшого розвитку системи виконання судових рішень.

Незважаючи на позитивні результати функціонування інституту приватних виконавців, існуюча нормативно-правова база містить низку недоліків та обмежень, що стримують повноцінний розвиток змішаної системи виконання судових рішень. Найбільш проблемними аспектами залишаються необґрунтовані обмеження щодо категорій справ, які можуть виконувати приватні виконавці, недосконалість механізмів взаємодії між державними та приватними виконавцями, а також недостатній рівень саморегулювання професії. Порівняльний аналіз з європейськими моделями свідчить про те, що українська система потребує подальшої гармонізації з міжнародними стандартами, зокрема

в частині розширення повноважень приватних виконавців та посилення ролі професійної асоціації.

Перспективними напрямами удосконалення інституту приватних виконавців в Україні є поступове скасування необґрунтованих обмежень щодо категорій справ, які вони можуть виконувати, розвиток механізмів саморегулювання професії через посилення ролі Асоціації приватних виконавців, запровадження електронного виконавчого провадження та вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації виконавців. Реалізація цих заходів дозволить підвищити загальну ефективність системи примусового виконання судових рішень в Україні, що є необхідною умовою забезпечення верховенства права, зміцнення довіри громадян до судової системи та успішної євроінтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Авторгов А. М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. держ. податкової служби України. Ірпінь, 2008. 228 с.

2. Щербак С. В., Кожевнікова А. В. Діджиталізація виконавчого процесу. *Захист прав людини у цивільному судочинстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного, м. Одеса, 17 груд. 2021 р. / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої ; уклад.: І. С. Апалькова, О. В. Сатановська. Одеса : Фенікс, 2021. С. 68–72.

3. Верба-Сидор О. Б. Реформування системи виконання рішень юрисдикційних органів України. *Університетські наукові записки.* 2015. № 1. С. 38–45. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_6 (дата звернення: 05.05.2025).

4. Крупнова Л. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип правової держави. *Юридична Україна.* 2013. № 7. С. 8–13. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_7_4 (дата звернення: 05.05.2025).

5. Волкова Н. В. Виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання дитини у період воєнного стану. *Репозитарій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.* Режим доступу: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aed401e2-dd63-44ad-8bab-13fd67c700e0/content (дата звернення: 05.05.2025).

6. Макушев П. В. Державна виконавча служба в Україні: адміністративно-правове дослідження : дис. канд. наук / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2017. Режим доступу: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07/Makushev_diss.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

7. Гук Б. М. Проблеми дефініції поняття виконавчого провадження. *Університетські наукові записки.* 2009. № 1. С. 101–106. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_1_19(дата звернення: 05.05.2025).

8. Сергієнко Н. А. Поворот виконання судового рішення у цивільних справах. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2014. № 6. С. 84–90. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_6_27 (дата звернення: 05.05.2025).

9. Снідевич О. С. Галузеві законопроекти про примусове виконання рішень: пропозиції щодо їх покращення. *Виконавчий процес: теорія і практика.* Концепції вчених з удосконалення законодавства про виконавче провадження / за ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта, 2023. С. 296. (Серія «Процесуальні науки»).

10. Зозуля І. В. Правове забезпечення статусу суб'єктів виконавчого провадження у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів та установ. *Право і суспільство.* 2017. № 1, ч. 1. С. 28. Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/1_2017/part_1/28.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

11. Перепелиця А. І. Організаційно-правові засади діяльності державної виконавчої служби в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. держ. податкової служби України. Ірпінь, 2005. 228 с.

12. Омельченко М. П. Принцип об'єктивної істини цивільного процесуального права України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1996. 228 с.

13. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 30.

14. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 25.04.2025).

15. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном : міжнародна конвенція від 20 черв. 1956 р. № 995_004. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.04.2025).

16. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.05.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МОРОЗ О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

УДК 347.951.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.13

ЗМІСТ СУДОВОГО РІШЕННЯ

У статті досліджено зміст судового рішення. Вказується, що судове рішення є ключовим актом, який ухвалюється органом правосуддя, тому закон висуває обов'язкові вимоги до його змісту. Автор зазначає, що дотримання змісту судового рішення є необхідним як для учасників процесу, яким необхідно усвідомити зміст та обґрунтування висновків суду, так і для самого суду, тому що це гарантує послідовність, повноту та логічність викладу судового рішення. Детально аналізуються вступна, описова, мотивувальна і резолютивна частини судового рішення. Автор зазначає, що описова частина, повинна містити інформацію про виникнення матеріальних правовідносин та зародження спору. Вказано, що обсяг цієї частини рішення може бути досить великим та залежить від складності справи. Зазначено, що мотивувальна частина рішення є показником якості розглянутої справи. Вказано, що прогалини в ній часто стають причиною для скасування судового акта. Автор вказує, що в цій частині суд наводить мотиви та обґрунтування свого рішення. Зазначено, що фактично, переконливість і авторитетність усього судового рішення цілком залежить від того, наскільки якісно та ґрунтовно суд виклав саме мотивувальну частину. Вказано, що резолютивна частина містить остаточну відповідь суду по суті конкретної справи. Зазначено, що критично важливо, щоб резолютивна частина рішення була сформована максимально точно і у визначеній формі, оскільки від цього безпосередньо залежать можливість і правильність виконавчих дій державного або приватного виконавців. Вказано, що резолютивна частина повинна твердо базуватися на мотивувальній частині рішення, логічно випливаючи з констатації судом існування або відсутності певних правовідносин, прав чи фактів. Вказано, що відсутність навіть одного із зазначених обов'язкових елементів судового рішення унеможливлює перевірку правильності висновків суду вищою інстанцією.

Ключові слова: *рішення суду, зміст рішення суду, вступна частина судового рішення, описова частина судового рішення, мотивувальна частина судового рішення, резолютивна частина судового рішення.*

Moroz O. V. The content of the court decision

The article examines the content of a court decision. It is asserted that a court decision constitutes a pivotal act adopted by a judicial body; consequently, the law stipulates mandatory requirements for its content. The author posits that compliance with the content of a court decision is imperative for two distinct groups: firstly, the participants in the proceedings, who must comprehend the content and reasoning of the court's conclusions; and secondly, the court itself, as this ensures the consistency, completeness, and logical presentation of the court decision. The court decision's introductory, descriptive, motivational, and operative parts are analysed in detail.

The author posits that the descriptive element should encompass information about the genesis of substantive legal relations and the origin of the dispute. The volume of this component of the decision may be substantial, contingent upon the complexity of the case in question. It is important to note that the reasoning part of the decision is an indicator of the quality of the case under consideration. It has been demonstrated that such lacunae frequently result in the annulment of a judicial act. The author observes that in this section, the court provides the rationales and justifications underlying its decision. It is important to note that the persuasiveness and authority of the court's decision are contingent upon the thoroughness and clarity with which the reasoning section is presented. It is important to note that the operative part of the judgment contains the court's definitive response to the legal merits of the case at hand. It is imperative to emphasise the necessity of formulating the operative part of the decision with the utmost precision and in a distinct format. This is due to the fact that the feasibility and legitimacy of enforcement actions by state or private enforcement agents are contingent upon the exactness of this formulation. It is asserted that the operative part of the decision must be firmly grounded in the reasoning part, in a logical progression from the court's determination of the existence or absence of certain legal elements.

Key words: *court decision, content of a court decision, introductory part of a court decision, descriptive part of a court decision, reasoning part of a court decision, operative part of a court decision.*

Вступ: Судове рішення, як ключовий акт правосуддя, відіграє вирішальну роль у стабілізації правовідносин та забезпеченні належного та реального захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, в також інтересів держави. З огляду на це, закон висуває обов'язкові вимоги до його змісту. Порушення цих законодавчих вимог спричинює скасування рішення, що зумовлює актуальність і необхідність подальшого ґрунтовного дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання змісту судового рішення вже звертали увагу в правовій літературі деякі вчені, а саме: Ю.В. Білоусов, О.М. Шиманович та інші учені.

Постановка завдання. Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз змісту судового рішення.

Результати дослідження. Оскільки судове рішення являється найважливішим актом правосуддя, у законі закріплено дотримання спеціальних вимог до його змісту. Дотримання змісту судового рішення є необхідним як для учасників процесу, яким необхідно усвідомити зміст та обґрунтування висновків суду, так і для самого суду, тому що це гарантує послідовність, повноту та логічність викладу судового рішення. О.М. Шиманович вказує, що «змістом судового рішення є його структура, складові частини та їх реквізити, у яких відображене вирішення певним складом суду всіх питань, що були передані заінтересованими особами на розгляд суду й розглядалися з участю необхідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин» [1, с. 96]. Однак деякі вчені зміст рішення розглядали у визнанні або невизнанні права, у присудженні або відмові у присудженні до виконання певних дій. Але тут йдеться про форму рішення, отже і назва повинна бути відповідною.

У стаття 265 ЦПК України закріплено зміст рішення суду. У ч. 1 якої вказано, що рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин [2].

Законодавець зазначає, що у ***вступній частині*** рішення зазначаються:

1) *Дата і місце його ухвалення*. Відповідно до ч. 5, 6 ст. 268 ЦПК України «датою ухвалення рішення є дата його проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення рішення, ухваленого за відсутності учасників справи, є дата складення повного судового рішення. У разі проголошення у судовому засіданні скороченого (вступної та резолютивної частин) рішення суд повідомляє, коли буде

складено повне рішення» [2]. Місцем ухвалення рішення є населений пункт, де проводилося судове засідання. Це географічне зазначення необхідне для того, щоб суд вищої інстанції, перевіряючи судове рішення, міг точно ідентифікувати місце знаходження суду першої інстанції.

2) *Найменування суду*. Найменування суду означає необхідність вказати точну та повну назву суду, де розглядалася справа та було ухвалене дане судове рішення.

3) *Прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів*. У судовому рішенні обов'язково необхідно вказувати не лише прізвище судді, але й ініціали судді. Дотримання даного правила дає можливість суду вищої інстанції перевірити законний склад суду, який ухвалив рішення. Досить слушно відзначає О.М. Шиманович, що зазначення складу суду поіменно підвищує особисту відповідальність суддів за якість рішень [1, с. 99].

4) *Прізвище та ініціали секретаря судового засідання.* Зазначення прізвища й ініціалів секретаря судового засідання дає змогу перевірити законність його участі у процесі. Секретар судового засідання, подібно до суддів, може підлягати відводу у передбачених законом випадках (статті 36, 38 ЦПК) і не має права брати участь у розгляді справи, якщо існують такі підстави.

5) *Номер справи.*

6) *Ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи.* Перелік учасників справи та їх процесуальна назва закріплюється у ст. 42 ЦПК. Так, у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи; при розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник; справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи (ч. 1, 2, 3 ст. 42 ЦПК України [2]). Усі відомості, що стосуються юридичних осіб, необхідно наводити у повному обсязі та у суворій відповідності до того, як вони зафіксовані в документах про реєстрацію юридичної особи.

7) *Вимоги позивача*. Суд викладає конкретну матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, щодо якої, власне, він і просить ухвалити рішення. На практиці суди формулюють предмет спору або характер справи максимально коротко і чітко.

8) *Прізвища та ініціали представників учасників справи.* У випадках, коли у справі приймає участь представник, необхідно вказати, чиї саме інтереси він представляє.

Другою частиною рішення є ***описова частина,*** яка повинна містити інформацію про виникнення матеріальних правовідносин та зародження спору. Обсяг цієї частини рішення може бути досить великим та залежить від складності справи. У позовному провадженні дана частина судового рішення присвячена викладу предмета спору між сторонами. Натомість, у справах окремого провадження описова частина рішення має містити предмет вимоги заінтересованих осіб або органів.

Відповідно до ч. 3 ст. 265 ЦПК України [2] в описовій частині рішення зазначаються:

1) *Стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача*. Стислий виклад позиції позивача полягає у викладенні у чому саме полягає порушення, невизнання або оспорення прав та інтересів. Також тут необхідно зафіксувати зміни в правовій позиції позивача під час розгляду справи (зміна предмета або підстави позову, повна чи часткова відмова від позову, збільшення або зменшення позовних вимог).

Також ця частина відображає ставлення відповідача до позову: чи визнає він його (повністю або частково), або ж заперечує. У випадку заперечень стисло викладаються мотиви невизнання, подані докази на спростування, а також, за наявності, самостійні вимоги відповідача (зустрічний позов).

2) *Заяви, клопотання*.

3) *Інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо).*

У складних цивільних справах, особливо якщо справа розглядається повторно після скасування попередніх рішень, описова частина має містити історію руху справи в різних судових інстанціях. Тобто, необхідно викласти, як рішення скасовувалося судом вищої інстанції і чому справа була передана на новий розгляд.

Наступною викладається ***мотивувальна частина***. Необхідно відзначити О.М. Шиманович, яка зазначає, що у випадку коли суд викладе спочатку мотивувальну частину, а потім описову, то мотиви рішення втрачають сенс, тому що вони є аналізом фактичних обставин та доказів, що викладені в описовій частині, та випливають з них [1, с. 101–102].

Мотивувальна частина судового рішення, як зрозуміло з назви, є тим розділом, де суд наводить мотиви та обґрунтування свого рішення. Дана частина має принципове значення для виконання завдань, покладених на судову систему. Фактично, переконливість і авторитетність усього судового рішення цілком залежить від того, наскільки якісно та ґрунтовно суд виклав саме цю мотивувальну частину.

Необхідно погодитися із думкою О.М. Шиманович, яка вказує, що значення мотивувальної частини рішення полягає у цілій низці аспектів. По-перше, з неї випливає, наскільки обґрунтоване рішення, якими наявними у справі доказами підтверджені висновки суду. Суд не може просто констатувати наявність або відсутність тих, чи інших обставин, він повинен зробити це з посиланням на матеріали справи. В цьому й виявляється одна з суттєвих відмінностей правосуддя від інших форм юрисдикційної діяльності – суд зобов'язаний мотивувати своє рішення. По-друге, висновки суду, викладені ним у мотивувальній частині, мають преюдиціальне значення. Ця частина рішення має безпосереднє відношення до вимоги законності та обґрунтованості рішення [1, с. 102].

Відповідно до ч. 4 ст. 265 ЦПК України [2] «у мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) *Фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини.*

2) *Докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення.*

Правильно складена мотивувальна частина рішення має чітко продемонструвати, які саме фактичні обставини та спірні правовідносини суд визнав встановленими або, навпаки, не встановленими. Вона повинна детально розкрити логіку, за якою суд дійшов своїх висновків щодо взаємовідносин сторін. Важливо, що всі ці обставини суд встановлює виключно на підставі ретельної перевірки всіх матеріалів, поданих заінтересованими особами.

3) *Мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності або відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим чи неприйнятним з огляду на законодавство або усталену судову практику*.

Мотивами – є всі міркування суду, які привели його до кінцевого рішення. Якісне викладення мотивів робить судове рішення переконливим і забезпечує його зрозумілість для усіх учасників процесу. Резолютивна частина рішення ні в якому разі не повинна ґрунтуватися на безпідставних враженнях суддів, натомість, вона має спиратися на чітке фактичне та юридичне обґрунтування.

Існування чи відсутність певних обставин справи обґрунтовується доказами з необхідним їх аналізом. Коли суд, оцінивши докази, кожний окремо та у їх сукупності, встановив, що ті або інші подані матеріали, показання свідків, інші фактичні дані не підтверджують обставин, на які сторони посилались як на підставу вимог та заперечень, він повинен у рішенні переконливо мотивувати свій висновок про це [3, с. 424].

Посилання на докази та їх оцінку повинні бути конкретними. Відкидаючи докази, суд має обов'язково вказати мотиви відхилення таких доказів.

Мотивувальна частина рішення вимагає вичерпної повноти обґрунтування, але це не означає надмірного обсягу. Немає потреби дослівно відтворювати всі показання свідків з деталями, зафіксованими в протоколі засідання, чи повністю копіювати зміст наявних у справі документів. Таке загромадження рішення непотрібними подробицями лише ускладнює розуміння суті ухваленого рішення.

Отже, висновки суду у справі мають ґрунтуватися виключно на аналізі фактів і доказів, їх оцінці та юридичній кваліфікації. Будь-які нічим не підкріплені твердження або загальні

міркування суду щодо обставин справи вважаються прямим порушенням вимог закону, що пред'являються до мотивувальної частини судового рішення.

4) *Чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду*.

Оскільки правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси, то суд повинен встановити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, а якщо були, то вказати, чи є залучений у справі відповідач відповідальним за це (абз. 2 п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судове рішення у цивільній справі» [4]).

5) *Норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування*.

6) *Норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування*.

У мотивувальній частині судового рішення обов'язково наводяться його правові підстави. Це означає, що після встановлення всіх фактичних обставин, суд повинен здійснити юридичну кваліфікацію взаємовідносин сторін, вказавши при цьому конкретний закон, який їх регулює. Це правове обґрунтування є зовнішнім підтвердженням того, що суд керувався виключно законом при вирішенні справи і має бути повним як із матеріально-правової, так і з процесуальної точок зору.

Суд не має обмежуватися тільки посиланням на статтю закону. Він зобов'язаний обґрунтувати правову кваліфікацію відносин, які встановлені судом, та необхідність застосування даного закону до конкретних відносин. Рішення суду, що ухвалене без належної матеріально-правової підстави, визнається незаконним і підлягає скасуванню в апеляційному порядку. Таким чином, чітке зазначення матеріально-правових підстав є критично необхідним для забезпечення законності, обґрунтованості, зрозумілості та переконливості судового акта.

Мотивувальна частина судового рішення обов'язково має містити посилання на норми процесуального права. Це пояснюється тим, що судове рішення саме по собі є процесуальною формою фіксації висновків суду. Крім того, при розгляді справи суд одночасно вирішує низку процесуальних питань (наприклад, забезпечення виконання, розстрочка та відстрочка виконання тощо), врегульованих саме нормами процесуального права. Також у цій частині викладаються всі розрахунки суду щодо розміру присудженого майна та мотиви здійснення різних процесуальних дій.

Юридична кваліфікація встановлює прямий зв'язок між висновками суду та застосованою нормою права. Вказуючи статтю нормативного акту, суд демонструє свою правозастосовчу функцію, підтверджуючи законність як самого процесу, так і ухваленого рішення.

Саме мотивувальна частина рішення є показником якості розглянутої справи. Недоліки чи прогалини в ній часто стають причиною для скасування судового акта. Отже, мотивувальна частина повинна містити: вичерпну оцінку всіх доказів, обґрунтовані висновки суду по суті справи та посилання на всі застосовані норми закону. Усі ці елементи створюють необхідну основу для резолютивної частини рішення.

Резолютивна частина є фінальною та ключовою складовою судового рішення, слугуючи квінтесенцією всього розгляду. Вона містить остаточну відповідь суду по суті конкретної справи.

Як слушно зазначає Ю.В. Білоусов, «резолютивна частина рішення – це владне розпорядження суду як органу державної влади, яке буде предметом виконання сторонами та іншими органами й особами, щодо яких воно ухвалене» [5, с. 166].

Відповідно до ч. 5 ст. 265 ЦПК України [2] «у мотивувальній частині рішення зазначаються:

1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог;

2) розподіл судових витрат;

3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України».

Резолютивна частина є заключним і найважливішим елементом судового рішення. Вона має бути викладена у формі лаконічного наказу (наприклад, «стягнути», «зобов'язати», «відмовити») і містити визначену, безумовну, категоричну та повну відповідь суду на позовні вимоги. Критично важливо, щоб резолютивна частина рішення була сформована максимально точно і у визначеній формі, оскільки від цього безпосередньо залежать можливість і правильність виконавчих дій державного або приватного виконавців.

Тому резолютивна частина повинна твердо базуватися на мотивувальній частині рішення, логічно випливаючи з констатації судом існування або відсутності певних правовідносин, прав чи фактів.

Резолютивна частина судового рішення містить короткий висновок по суті справи, фіксуючи тільки результат судового розгляду.

Суд у резолютивній частині має зазначити: повністю або частково задоволено позовні вимоги чи у позові відмовлено; які саме права позивача визнано чи поновлено; точний розмір грошових сум або перелік майна, що присуджується стороні; які саме конкретно дії та на чию користь відповідач має вчинити, або ж яким іншим передбаченим законом способом, має бути захищене порушене право.

Оскільки резолютивна частина рішення буквально переноситься у виконавчий лист і направляється до виконавчої служби для виконання, вона має містити повні дані про учасників справи, та відповідь на кожну з заявлених вимог. Резолютивна частина має містити повне та вичерпне найменування позивача і відповідача. Для громадян це означає зазначення прізвища, імені та по батькові, а для юридичних осіб – повного найменування. Порушення цієї вимоги є серйозним недоліком рішення, оскільки ускладнює ідентифікацію у виконавчому провадженні. Якщо у провадженні розглядалося кілька позовних вимог (включно з об'єднаними, зустрічними або вимогами третіх осіб, які мають самостійну вимогу), суд зобов'язаний сформулювати висновок щодо кожної з них. Якщо рішення виноситься на користь кількох позивачів, суд чітко вказує, яка частина присудженого стосується кожного з них, або ж чи є право стягнення солідарним. Якщо рішення виноситься проти кількох відповідачів, суд визначає, в якій частині кожен із відповідачів повинен виконати рішення, і чи є їхня відповідальність солідарною.

При винесенні рішення на користь кількох позивачів суд вказує, в якій частині воно стосується кожного з них чи право стягнення є солідарним. При винесенні рішення проти кількох відповідачів суд вказує, в якій частині кожен із відповідачів повинен виконати рішення й чи є їх відповідальність солідарною.

Резолютивна частина повинна обов'язково відображати розподіл судових витрат. Суд має чітко вказати, чи стягуються вони, в якому розмірі, і на чию користь (з однієї сторони на користь іншої, або ж у дохід держави). Якщо сторона має звільнення від сплати судових витрат, цей висновок також повинен бути зафіксований у рішенні. Крім розподілу витрат, суд зобов'язаний визначити долю речових доказів, які були досліджені під час розгляду справи.

Будь-які пояснення щодо присуджених сум чи дій, які повинна виконати зобов'язана сторона, не допускаються у резолютивній частині. Усі детальні обґрунтування та розрахунки належать виключно до мотивувальної частини рішення, і повторювати їх у резолютивній частині не потрібно [1, с. 109].

Обов'язково у судовому рішенні вказується термін і порядок його оскарження. Це критично важлива гарантія захисту інтересів сторін у процесі. У резолютивній частині судового

рішення обов'язково має бути зазначено, до якого саме суду може бути подана апеляційна скарга, а також чітко визначено термін, протягом якого ця скарга може бути подана. Навіть якщо головуючий суддя усно роз'яснив сторонам порядок і терміни оскарження під час оголошення рішення у судовому засіданні, це не звільняє суд від прямого обов'язку письмово вказати ці деталі у резолютивній частині рішення. Це забезпечує юридичну чистоту документа та є важливою гарантією захисту прав сторін.

О.М. Шиманович вважає, що «особливого значення ця вимога набуває у випадку, коли суд оголошує тільки вступну та резолютивну частину рішення. У учасників справи, не повинно залишатися ніяких сумнівів щодо терміну оскарження, який починає спливати тільки з моменту ухвалення рішення в остаточному виді» [1, с. 110].

Відсутність навіть одного із зазначених обов'язкових елементів судового рішення (наприклад, у мотивувальній чи резолютивній частині) унеможливлює перевірку правильності висновків суду вищою інстанцією. Без цих даних не буде зрозуміло, щодо яких саме вимог сторін було ухвалено рішення, що підриває його законність та обґрунтованість.

Висновки. Таким чином, ми розглянули основні вимоги, що ставляться до змісту резолютивної частини судового рішення, характерні для всіх рішень суду. Однак в той же час, резолютивні частини рішень відрізняються великою розмаїтістю в залежності від особливостей матеріальних правовідносин і конкретних обставин.

Відповідність судового рішення вимогам до змісту має важливе значення для належного судового захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Детальний аналіз змісту судового рішення має досить важливе практичне та наукове значення.

Список використаних джерел:

1. Шиманович О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 221 с.

2. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618–IV (в редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147–VIII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 29.09.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Комарова. Х.: Одіссей, 2001. 816 с.

4. Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text (дата звернення: 29.09.2025).

5. Цивільний процес / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. 262 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЛУКАСЕВИЧ Г. О.,
аспіранта кафедри цивільного,
нотаріального та виконавчого процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.954(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.14

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ПОВНОВАЖЕНЬ ВИКОНАВЦЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена детальному теоретико-правовому аналізу проблематики, яка виникає при визначенні меж повноважень виконавця під час примусового виконання судових рішень немайнового характеру в Україні. Особливу увагу приділено вивченню специфіки правового регулювання виконавчого провадження, процедурних викликів і колізій між нормами матеріального і процесуального права. Недосконаліть процедури та відсутність чітких законодавчих критеріїв щодо допустимого втручання виконавця створюють значну правову невизначеність та ризики порушення прав як боржників, так і стягувачів. Взаємини між учасниками виконавчого процесу аналізуються з позиції балансу ефективності виконання рішень і захисту процесуальних прав, що є фундаментальним для забезпечення верховенства права у сфері виконання судових рішень.

Доопрацьовано проблематику застосування максимально допустимого обсягу повноважень виконавця з урахуванням сучасної судової практики, у тому числі найновіших рішень Верховного Суду України, які акцентують увагу на ділянках законодавчих прогалин і необхідності уніфікації правозастосування. Проаналізовано також міжнародний досвід у цій сфері для адаптації кращих практик з метою підвищення якості та ефективності примусового виконання судових рішень вітчизняними органами.

Стаття висвітлює організаційні проблеми, що стосуються недостатньої кваліфікації виконавців, слабкої міжвідомчої взаємодії, а також недосконалості інструментів контролю за діяльністю виконавчої служби, що часто призводить до затримок і неефективності у виконанні. Пропонуються науково-обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення законодавства та розвитку практики, що сприятимуть посиленню гарантій захисту прав усіх учасників виконавчого процесу, підвищенню довіри до інституту виконавчої служби та зміцненню судової системи України.

Ключові слова: *примусове виконання, немайнові рішення, повноваження виконавця, виконавче провадження, захист прав, судова практика, правозастосування.*

Lukasevich G. O. Challenges of defining the limits of enforcement officers' authority in the execution of non-property court decisions: a theoretical and legal analysis

This article presents a detailed theoretical and legal study addressing the complex issue of defining the scope of authority of enforcement officers in Ukraine when

executing non-property-related court decisions. These decisions often require specific actions that involve the personal participation of the debtor, making their enforcement unique and particularly challenging compared to the enforcement of property claims. The study highlights significant legislative gaps, procedural ambiguities, and conflicts between substantive and procedural law, which collectively generate legal uncertainties for enforcement officers as well as participants in the enforcement process.

The article carefully analyzes the balance that must be preserved between effective enforcement of court decisions and the protection of the rights and interests of involved parties, especially debtors. It stresses the urgent need for unified approaches in legislative regulation and judicial practice to mitigate risks of either excessive interference or inadequate enforcement. The research incorporates recent decisions by the Supreme Court of Ukraine, which offer clarifications and guidelines on the reasonable limits and mechanisms governing enforcement authority, complemented by relevant international standards and comparative analyses.

Institutional challenges such as the insufficient professional training of enforcement officers, weak interagency cooperation, and the lack of harmonized procedures are examined in depth. The article furthermore identifies opportunities for legislative refinement and practical improvements intended to enhance the efficiency and fairness of enforcement proceedings.

Overall, this comprehensive analysis provides practical recommendations aimed at developing a more effective enforcement system, reinforcing the rights protection of citizens and legal entities, and promoting public confidence in the rule of law and judiciary in Ukraine.

Key words: *enforcement proceedings, non-property court decisions, enforcement officer authority limits, protection of rights, procedural law, judicial practice, legislative framework.*

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного виконання судових рішень є наріжним каменем реалізації принципу верховенства права та гарантією дієвості правосуддя. Особливої уваги потребує проблематика виконання рішень немайнового характеру, де визначення меж повноважень виконавця залишається одним із найбільш дискусійних питань. Тривала криза у сфері виконання судових рішень в Україні, де понад 80% рішень залишалися невиконаними, зумовила нагальну потребу реформування системи примусового виконання. Впровадження інституту приватних виконавців стало одним із ключових елементів судової реформи, покликаним подолати неефективність державної виконавчої служби.

Однак, незважаючи на позитивні зрушення, функціонування змішаної системи виконання судових рішень супроводжується низкою проблемних аспектів правового регулювання, які потребують комплексного аналізу та вирішення. При виконанні рішень немайнового характеру виконавці стикаються з численними викликами, зокрема: 1) відсутність чітких законодавчих критеріїв для визначення меж допустимого втручання виконавця при примусовому виконанні рішень немайнового характеру; 2) колізії між нормами матеріального та процесуального права щодо обсягу повноважень виконавця; 3) недостатня регламентація процедурних аспектів виконання специфічних категорій немайнових рішень, що створює правову невизначеність як для виконавців, так і для сторін виконавчого провадження.

Особливої актуальності набуває проблема балансу між забезпеченням ефективності виконання рішень немайнового характеру та захистом прав сторін виконавчого провадження. Виконавці часто опиняються у складних ситуаціях, коли необхідно застосувати примус, але межі такого примусу законодавчо не конкретизовані, що породжує ризики як недостатнього забезпечення прав стягувача, так і надмірного втручання у права боржника. Відсутність уніфікованих підходів до вирішення цих проблем створює передумови для формування суперечливої правозастосовної практики.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу, дослідження проблематики визначення меж повноважень виконавця під час виконання рішень немайнового характеру має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення для подальшого вдосконалення системи виконання судових рішень в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти функціонування інституту приватних виконавців в Україні привертають увагу багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, теоретико-правові засади діяльності приватних виконавців досліджувались у працях В.І. Дьордяя, який розглянув адміністративно-правові засади функціонування інституту приватних виконавців в Україні. Питання ефективності змішаної системи виконання судових рішень та порівняльного аналізу статусу державних і приватних виконавців розглядалися у роботах Вікторії Корольової та І.В. Христюка. Проблемні аспекти правового регулювання діяльності приватних виконавців та шляхи їх вирішення висвітлювались у дослідженнях С.В. Дяченка та Д.О. Завадка [4]. Міжнародний досвід організації системи примусового виконання судових рішень та можливості його імплементації в Україні аналізували Ірина Бондар, Любов Малярчук та Наталія Горбань .

Водночас, попри значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам функціонування інституту приватних виконавців, комплексного дослідження приватного виконання судових рішень як елементу реформи цивільного судочинства в Україні з урахуванням динаміки розвитку законодавства та практики його застосування наразі бракує.

Мета статті полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі проблеми визначення меж повноважень виконавця під час виконання рішень немайнового характеру, дослідженні нормативно-правового підґрунтя здійснення виконавчих дій при примусовому виконанні таких рішень, виявленні колізій та прогалин у законодавчому регулюванні цієї сфери, а також обґрунтуванні науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення правового механізму реалізації повноважень виконавців з урахуванням балансу інтересів сторін виконавчого провадження, європейських стандартів та вітчизняної правозастосовної практики. Важливим аспектом дослідження є розробка критеріїв для визначення допустимих меж втручання виконавця у права боржника при примусовому виконанні рішень немайнового характеру та формування методологічних підходів до вирішення типових проблемних ситуацій, що виникають у процесі такого виконання.

Викладення основного матеріалу. Рішення немайнового характеру є особливою категорією судових актів, які не передбачають стягнення грошей чи передачу майна, а спрямовані на захист особистих немайнових прав і інтересів, зокрема через поновлення на роботі, виселення, заборону певних дій тощо. Їхня особливість полягає в тому, що відновлення порушених прав не може бути замінене грошовою компенсацією. Така специфіка вимагає індивідуалізованого підходу до кожного виконавчого провадження та високого рівня професійної кваліфікації виконавця, що породжує потребу в чіткому визначенні меж їхніх повноважень.

В.І. Дьордяй звертає увагу на мотиваційний аспект діяльності приватних виконавців, підкреслюючи, що вони безпосередньо зацікавлені у фактичному виконанні судового рішення, оскільки від цього залежить їхня винагорода. Такий підхід, на думку науковця, стимулює виконавця до більшої ефективності та відповідальності при виконанні немайнових рішень [1]. Однак саме в контексті виконання таких рішень виникають складнощі, зумовлені відсутністю належного нормативного регулювання та чітких механізмів взаємодії між виконавцем і іншими суб’єктами процесу.

Як зазначають у своєму дослідженні В.В. Корольова та І.В. Христюк: «Безумовно, свого вдосконалення потребує і діяльність органів з примусового виконання судових рішень у системі інших державних повноважень. Основний Закон України проголошує людину найвищою соціальною цінністю у демократичній, соціальній, правовій державі [1, с. 3], а тому одним із найважливіших напрямів реалізації цього принципу, на нашу думку, є забезпечення виконання судових рішень» [3, с. 93].

Аналіз нормативно-правової бази демонструє наявність колізій між нормами матеріального та процесуального права у сфері виконання немайнових рішень. Так, наприклад, при виконанні рішень про вселення чи виселення виникають суперечності між нормами Закону України «Про виконавче провадження» [2] та положеннями житлового законодавства щодо підстав та процедур зміни права користування житловим приміщенням. Подібні колізії спостерігаються також при виконанні рішень у трудових спорах, спорах про відібрання дитини та інших категоріях немайнових справ. Відсутність чіткої ієрархії норм та механізмів розв'язання таких колізій ускладнює визначення легітимних меж повноважень виконавця та створює ризики як для ефективності виконання, так і для захисту прав учасників виконавчого провадження.

Окремою проблемою є недостатня регламентація процедурних аспектів взаємодії виконавців з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронними органами, експертами та спеціалістами при виконанні немайнових рішень. Законодавство передбачає можливість залучення працівників поліції для забезпечення охорони громадського порядку, спеціалістів для надання консультацій, але не встановлює чітких процедур такої взаємодії, повноважень та відповідальності залучених суб'єктів. Це особливо актуально для складних виконавчих проваджень, як-от примусове виселення, відібрання дитини, знесення самочинного будівництва, де ефективне виконання рішення часто неможливе без скоординованих дій кількох інституцій та фахівців різного профілю.

Суттєвим недоліком чинного законодавства є також відсутність диференційованого підходу до регулювання повноважень державних та приватних виконавців при здійсненні примусового виконання рішень немайнового характеру. Хоча законодавство встановлює обмеження компетенції приватних виконавців щодо окремих категорій виконавчих документів, відсутність специфічних процедурних норм та методичних рекомендацій щодо реалізації повноважень створює ризики неоднакового застосування права різними суб'єктами виконання. Це особливо проблематично з огляду на те, що виконання немайнових рішень часто потребує не лише правових, але й психологічних, соціальних компетентностей, а також урахування публічних інтересів та соціальної чутливості конкретної справи, що вимагає особливої підготовки та професійної відповідальності виконавців.

Як зазначають у своєму дослідженні С.В. Дяченко та Д.О. Завадко: «Значним проблемним аспектом є питання врегулювання зведеного виконавчого провадження у частині пріоритетності та розподілу винагороди за його виконання... За такої умови права стягувача, який подав виконавчий документ до державної служби, можуть бути порушеними через меншу оперативність державних структур у порівнянні із приватними виконавцями» [4, с. 101].

Дискреційні повноваження виконавця при здійсненні примусового виконання рішень немайнового характеру становлять важливий елемент правового статусу цього суб'єкта правозастосування, надаючи йому можливість обирати найбільш оптимальні способи виконання рішення з урахуванням конкретних обставин справи. Під дискреційними повноваженнями в контексті виконавчого провадження слід розуміти законодавчо визначену свободу вибору виконавцем варіантів поведінки при здійсненні заходів примусового виконання з метою забезпечення найбільш ефективної реалізації вимог виконавчого документа. Проте така свобода не є безмежною і повинна реалізовуватися в рамках правових норм та принципів, що визначають кордони законного застосування дискреції. Основною проблемою при цьому є відсутність чітких нормативних критеріїв для визначення меж допустимого розсуду виконавця, особливо у складних випадках виконання немайнових рішень, де існує підвищений ризик конфлікту інтересів та зловживань [5].

У доктрині виконавчого процесу виділяють кілька підходів до визначення критеріїв правомірності дискреційних повноважень виконавця. Перший підхід ґрунтується на принципі пропорційності, який передбачає, що обрані виконавцем заходи повинні бути пропорційними законній меті, а саме – забезпеченню виконання рішення з найменшим втручанням у права та інтереси боржника та третіх осіб. Другий підхід акцентує увагу на принципі

розумності та добросовісності, який вимагає від виконавця обґрунтованості прийнятих рішень та дій, їх відповідності загальноприйнятим стандартам поведінки та практиці виконання аналогічних рішень. Третій підхід пов'язаний із принципом правової визначеності та передбачуваності, згідно з яким дії виконавця повинні бути прогнозованими для учасників виконавчого провадження та відповідати їхнім легітимним очікуванням щодо процедури виконання. Комплексне застосування цих принципів дозволяє сформувати багаторівневу систему критеріїв для оцінки правомірності дискреційних повноважень виконавця при примусовому виконанні немайнових рішень [6].

Особливої актуальності набуває проблема співвідношення між необхідністю забезпечення ефективного виконання рішення та захистом фундаментальних прав і свобод учасників виконавчого провадження. При виконанні немайнових судових рішень в Україні часто виникає конфлікт між правом стягувача на ефективне виконання рішення та правами боржника на повагу до приватного і сімейного життя, недоторканність житла та захист гідності. Ці ситуації вимагають ретельного балансу між забезпеченням виконання рішень і дотриманням прав людини.

Судова практика демонструє, що втручання у права боржника має бути законним, необхідним і пропорційним. Наприклад, у постанові Київського апеляційного суду від 6 жовтня 2020 року у справі № 367/3122/20 суд визнав, що обмеження права боржника на повагу до приватного життя не було пропорційним, оскільки не було доведено його ухилення від виконання судового рішення [7].

Також, у справі № 2-440/10 Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська відмовив у задоволенні клопотання про примусове проникнення до житла боржника, оскільки виконавець не надав належних доказів перешкоджання боржником у здійсненні виконавчих дій. Ці приклади підкреслюють необхідність дотримання принципу пропорційності та захисту прав боржника при виконанні немайнових рішень [8].

У таких випадках виконавець повинен знайти оптимальний баланс між конкуруючими інтересами, спираючись не лише на норми національного законодавства, але й на практику Європейського суду з прав людини, який розробив докладні критерії оцінки правомірності втручання у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, будь-яке обмеження прав має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві.

Важливим аспектом визначення меж дискреційних повноважень є також питання процесуальної форми реалізації таких повноважень. Процесуальна форма, з одного боку, є гарантією законності дій виконавця, а з іншого – інструментом забезпечення прав та інтересів учасників виконавчого провадження шляхом встановлення чітких процедур прийняття та виконання рішень. Недостатня регламентація процесуальної форми виконання немайнових рішень у чинному законодавстві створює ризики як для ефективності виконання, так і для прав учасників провадження. Зокрема, проблемним є питання оформлення результатів виконавчих дій, залучення свідків та понятих, фіксації фактів невиконання чи перешкоджання виконанню рішення. Вдосконалення процесуальної форми реалізації дискреційних повноважень виконавця є одним із ключових напрямів модернізації системи виконання судових рішень в Україні.

Аналіз зарубіжного досвіду показує різні моделі регулювання повноважень виконавців у справах немайнового характеру. У країнах ЄС, зокрема Німеччині та Франції, встановлено детальні процедури виконання та чіткий контроль за діями виконавців. У Німеччині активну роль відіграють суди, які можуть надавати додаткові розпорядження, тоді як французька система передбачає широкі повноваження виконавців за умов дотримання принципу пропорційності та високих стандартів професійної відповідальності. Обидві системи прагнуть досягти балансу між ефективністю виконання та захистом прав боржника [9, с. 63].

В англо-американській правовій системі, наприклад у Великій Британії та США, контроль за виконанням немайнових рішень здійснюється переважно через суди, з акцентом на судову практику та інститут contempt of court. У країнах Центральної та Східної Європи,

зокрема Польщі, вироблено гібридну модель, яка поєднує елементи французької та німецької систем, приділяючи особливу увагу справам, що зачіпають права вразливих осіб, наприклад, у справах щодо відібрання дитини. Такий досвід може бути корисним для вдосконалення українського законодавства.

Судова практика підтверджує, що виконання рішень про поновлення на роботі або вселення часто ускладнюється активним протистоянням боржника, зокрема перешкоджанням виконавцю у доступі до приміщення. У випадку перешкоджання виконанню рішення про виселення чи вселення, державний виконавець має право накласти на боржника штраф відповідно до Закону України «Про виконавче провадження». У разі повторного невиконання – розмір штрафу збільшується. Якщо ж боржник продовжує чинити перешкоди, можливе залучення третіх осіб, наприклад, спеціалістів із зламу дверей, для забезпечення фактичного доступу до приміщення. Однак на практиці виконавці часто стикаються з ситуаціями, коли роботодавець формально видає наказ про поновлення, але фактично створює перешкоди для виконання працівником трудових обов'язків або змінює істотні умови праці таким чином, що працівник фактично не може реалізувати своє поновлене право. Межі повноважень виконавця в таких випадках законодавчо не визначені, що створює правову невизначеність та знижує ефективність виконання. Судова практика з цих питань також є суперечливою: в одних випадках суди вимагають від виконавця перевірки фактичного виконання наказу про поновлення та реального допуску до роботи, в інших – обмежують повноваження виконавця лише перевіркою факту видання наказу, залишаючи питання фактичного виконання для вирішення в порядку трудового законодавства [10].

Особливо складними є випадки виконання рішень про виселення та вселення, які безпосередньо зачіпають конституційне право громадян на житло. Проблемним аспектом є визначення меж повноважень виконавця щодо застосування примусу при виселенні осіб, особливо коли йдеться про соціально вразливі категорії (діти, особи похилого віку, особи з інвалідністю). Чинне законодавство не містить чітких процедур та критеріїв для визначення пропорційності заходів примусу у таких випадках, що призводить до різнотлумачень та конфліктів. Судова практика підтверджує, що виконання рішень про поновлення на роботі або вселення часто ускладнюється активним протистоянням боржника, зокрема перешкоджанням виконавцю у доступі до приміщення. Законодавство передбачає можливість примусового проникнення до житла боржника, проте лише за наявності вмотивованого рішення суду та за дотримання певних умов [11]. Окремим проблемним аспектом є питання поводження з майном боржника при виселенні, зокрема визначення порядку його опису, зберігання та передачі, а також відповідальності виконавця за збереження такого майна.

Найбільш дискусійними в контексті визначення меж повноважень виконавця є випадки виконання рішень про відібрання дитини та встановлення побачення з дитиною. Ці категорії справ характеризуються високим рівнем емоційної напруги та конфліктності, що вимагає від виконавця не лише правових, але й психологічних компетенцій. Статтею 64 Закону України «Про виконавче провадження» [2] передбачено обов'язкову участь представників органів опіки та піклування при виконанні таких рішень, а за необхідності – залучення психологів, педагогів, лікарів. Однак на практиці виникають проблеми з координацією дій цих суб'єктів, визначенням їхніх повноважень та відповідальності. Особливо гострою є проблема виконання рішень про відібрання дитини у випадках, коли дитина активно опирається виконанню рішення або коли виконавець стикається з необхідністю застосування примусу щодо одного з батьків. Законодавство не надає чітких відповідей на питання про межі допустимого примусу в таких ситуаціях, керуючись лише загальним принципом врахування найкращих інтересів дитини, який потребує конкретизації на рівні процедурних норм [12].

Специфічною категорією немайнових рішень, що викликає труднощі при виконанні, є рішення про заборону вчиняти певні дії або про усунення перешкод у користуванні майном. Проблемним аспектом є визначення повноважень виконавця щодо контролю за дотриманням таких заборон після закінчення виконавчого провадження. Законодавство не встановлює чітких механізмів для здійснення такого контролю, що знижує ефективність

виконання. Крім того, виникають складнощі з визначенням моменту фактичного виконання таких рішень, особливо коли йдеться про тривалі зобов'язання утримуватися від певних дій. У судовій практиці існують різні підходи до цього питання: від визнання виконавчого провадження закінченим після перевірки факту усунення перешкод на момент виходу виконавця до встановлення періодичного контролю за дотриманням заборони впродовж певного часу. Ця неоднозначність створює ризики як для ефективності виконання, так і для прав учасників виконавчого провадження, залишаючи значний простір для зловживань як з боку стягувача, так і з боку боржника [13].

Система контролю за діяльністю виконавців в Україні охоплює адміністративні та дисциплінарні механізми, що реалізуються Міністерством юстиції. Вона передбачає перевірку процедурної правильності дій виконавців, однак часто є формальною та неефективною щодо оцінки доцільності чи пропорційності їхніх рішень у складних випадках. Надмірна бюрократизація та нечіткість критеріїв правомірності дискреційних повноважень обмежують здатність цього контролю забезпечити належний захист прав сторін.

Судовий контроль, який здійснюється через механізм оскарження дій або бездіяльності виконавців, є більш ефективним, оскільки дозволяє враховувати конкретні обставини справи. Проте на практиці його дієвість знижують затягнутість розгляду, непослідовність рішень судів і відсутність чітких стандартів оцінки дискреції виконавців, особливо у справах немайнового характеру [14].

Важливим елементом системи контролю за діяльністю виконавців є також професійний самоконтроль, який реалізується через механізми саморегулювання професійної спільноти виконавців. Для приватних виконавців такий контроль здійснює Асоціація приватних виконавців України, яка розробляє професійні стандарти, кодекси етики та надає методичні рекомендації щодо виконання різних категорій рішень. Однак потенціал професійного самоконтролю використовується недостатньо ефективно, особливо щодо державних виконавців, для яких відсутні аналогічні механізми професійного саморегулювання. Вдосконалення системи професійного самоконтролю, зокрема шляхом розробки детальних методичних рекомендацій та стандартів виконання немайнових рішень, проведення професійних тренінгів та обміну досвідом, могло б суттєво підвищити ефективність виконання немайнових рішень та зменшити ризики порушення прав учасників виконавчого провадження.

Особливої уваги заслуговує питання відповідальності виконавців за перевищення повноважень при виконанні немайнових рішень. Чинне законодавство передбачає різні види відповідальності виконавців, включаючи дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну. Однак на практиці механізми притягнення виконавців до відповідальності виявляються недостатньо ефективними через складність доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями виконавця та шкодою, заподіяною правам учасників виконавчого провадження [15]. Особливо проблемним є питання цивільно-правової відповідальності виконавців за шкоду, заподіяну внаслідок неправомірних дій при виконанні немайнових рішень, оскільки критерії оцінки розміру такої шкоди та порядок її компенсації законодавчо не конкретизовані. Вдосконалення механізмів відповідальності виконавців, зокрема шляхом встановлення спеціальних правил доказування та критеріїв оцінки шкоди при виконанні немайнових рішень, є важливим напрямом модернізації системи примусового виконання рішень в Україні.

Перспективним напрямом модернізації системи виконання немайнових рішень є впровадження цифрових технологій та електронного документообігу, що дозволить підвищити прозорість виконавчого провадження, забезпечити належну фіксацію виконавчих дій та спростити процедури оскарження. Використання сучасних технологій відеофіксації, електронних протоколів виконавчих дій, онлайн-платформ для комунікації між учасниками виконавчого провадження та залученими спеціалістами могло б суттєво підвищити ефективність виконання немайнових рішень та зменшити ризики порушення прав сторін. Водночас, технологічні інновації повинні супроводжуватися вдосконаленням правової бази та розвитком професійних компетенцій виконавців, оскільки навіть найсучасніші технології

не здатні замінити професійного судження та індивідуального підходу до кожної справи, які є особливо важливими при виконанні рішень немайнового характеру, де традиційно високий рівень конфліктності та суспільної чутливості [16].

Висновки. Здійснений аналіз нормативного регулювання, практики застосування та наукових позицій дозволив виокремити ключові проблеми у сфері визначення меж повноважень виконавців при примусовому виконанні рішень немайнового характеру. Насамперед, це – відсутність чітких процедурних норм щодо виконання окремих категорій немайнових рішень; наявність колізій між нормами матеріального та процесуального права; недостатня регламентація взаємодії виконавців з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування та залученими спеціалістами; відсутність диференційованого підходу до регулювання повноважень державних та приватних виконавців; а також відсутність чітких критеріїв для визначення меж дискреційних повноважень виконавця при виконанні немайнових рішень.

У ході дослідження ідентифіковано три основні підходи до визначення критеріїв правомірності дискреційних повноважень виконавця: 1) принцип пропорційності, який вимагає забезпечення виконання рішення з найменшим втручанням у права та інтереси боржника та третіх осіб; 2) принцип розумності та добросовісності, що передбачає обґрунтованість прийнятих рішень та їх відповідність загальноприйнятим стандартам; 3) принцип правової визначеності, який вимагає прогнозованості дій виконавця для учасників виконавчого провадження. Комплексне застосування цих принципів забезпечує формування багаторівневої системи критеріїв для оцінки правомірності повноважень виконавця при примусовому виконанні немайнових рішень.

Також встановлено, що особливо проблемними категоріями немайнових рішень з точки зору визначення меж повноважень виконавців є рішення про поновлення на роботі, де існує невизначеність щодо перевірки фактичного виконання; рішення про виселення та вселення, які зачіпають конституційне право на житло; рішення про відібрання дитини та встановлення побачення з дитиною, що вимагають не лише правових, але й психологічних компетенцій; а також рішення про заборону вчиняти певні дії, де проблемним є контроль за дотриманням заборон після закінчення виконавчого провадження.

Узагальнення проведеного аналізу дозволяє рекомендувати деталізацію процедурних аспектів виконання різних категорій немайнових рішень шляхом внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження»; вдосконалення системи контролю за діяльністю виконавців, включаючи адміністративний, судовий контроль та професійний самоконтроль; розробку чітких критеріїв оцінки правомірності дискреційних повноважень виконавця; а також впровадження ефективних механізмів відповідальності виконавців за перевищення повноважень.

У підсумку слід зазначити, що вдосконалення правового регулювання повноважень виконавця при виконанні рішень немайнового характеру потребує комплексного підходу, включаючи модернізацію нормативної бази, впровадження цифрових технологій для підвищення прозорості виконавчого провадження, а також розвиток професійних компетенцій виконавців. Перспектива полягає не лише у підвищенні ефективності виконання немайнових рішень, але й у забезпеченні належного захисту прав усіх учасників виконавчого провадження та зміцненні авторитету судової влади через гарантування виконання її рішень.

Список використаних джерел:

1. Дьордяй В. І. Адміністративно-правові засади функціонування інституту приватних виконавців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 69. С. 281–286. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254778/251909 (дата звернення: 30.04.2025 року).

2. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. Дата оновлення 09.02.2025. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 30.04.2025 року).

3. Корольова, В., Христюк, І. Порівняльний аналіз державної виконавчої служби та інституту приватних виконавців в Україні. *Legal Bulletin*. 2020. № 1. С. 91–98. URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/292 (дата звернення: 01.05.2025 року).

4. Дяченко С. В., Завадко Д. О. Приватні виконавці в Україні: правовий статус, проблеми та перспективи розвитку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. № 2(50). С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.2(50).242883. (дата звернення: 01.05.2025 року).

5. Інструкція з організації примусового виконання рішень: наказ Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 р. № 512/5. *Офіційний вісник України.* 2012. № 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text (дата звернення: 02.05.2025 року).

6. Національне агентство з питань запобігання корупції. Реалізація повноважень виконавців при виконанні рішень немайнового характеру: огляд проблем та практичних аспектів. – URL: https://wiki.nazk.gov.ua/archive/print/page/1417/29.11.2023/ (дата звернення: 02.05.2025).

7. Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2020 р. у справі № 922/797/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92079721 (дата звернення: 02.05.2025).

8. Постанова Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська 30 жовтня 2023 р. у провадженні № 6/201/580/2023. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/114536759 (дата звернення: 02.05.2025).

9. Смітюх В. О. Дискусійні питання оскарження рішень, дій та бездіяльності державних та приватних виконавців : магістерська робота / В. О. Смітюх ; наук. керівник Ю. В. Іщенко ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Ф-т правничих наук, Каф. загальнотеорет. правознавства та публ. права. Київ, 2024. 76 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f36c6270-a5b1-4345-a015-a7f62a03a9b7/content (дата звернення: 02.05.2025).

10. Антоненко А. Виконання судового рішення у справах про поновлення на роботі. *Юридична газета.* 2024. –URL: https://trudovi.org.ua/analytics/vykonannia-sudovoho-rishennia-u-spravakh-pro-ponovlennia-na-roboti/ (дата звернення: 03.05.2025).

11. Постанова від 21 листопада 2019 р. у справі № 570/2026/19, провадження № 22-ц/4815/1428/19. Рівненський апеляційний суд. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85859519 (дата звернення: 03.05.2025).

12. Як змінити встановлений судом спосіб спілкування батька з дитиною, яка виїхала з матір'ю за кордон через війну – КЦС ВС. *Верховний Суд.* 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1413907/ (дата звернення: 03.05.2025).

13. Постанова від 03 лютого 2020 р. у справі № 910/16236/18. *Верховний Суд.* URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87624626 (дата звернення: 03.05.2025).

14. Новий механізм судового контролю за виконанням рішень судів та процедури встановлення або зміни способу виконання рішень. *Protocol.ua.* URL: https://protocol.ua/ua/noviy_mehanizm_sudovogo_kontrolyu_za_vikonannyam_rishen_sudiv_ta_protseduri_vstanovlennya_abo_zmini_sposobu_vikonannya_rishen/ (дата звернення: 03.05.2025).

15. Собяніна О. Відповідальність у виконавчому провадженні [Електронний ресурс]. *Consultant.net.ua.* 24.04.2024. URL: https://consultant.net.ua/consultant-article/2195 (дата звернення: 04.05.2025).

16. Секрети цифровізації виконавчого провадження [Електронний ресурс]. *Юридична газета.* URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sekreti-cifrovizaciyi-vikonavchogo-provadzhennya.html (дата звернення: 04.05.2025).

17. Бондар І., Малярчук Л., Горбань Н. Актуальні питання сьогодення змішаної системи примусового виконання: умови і стан функціонування, ефективність та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Право*. 2024. № 1(132). С. 11–17. URL: https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/527.

18. Верховний Суд роз'яснив, коли виконання рішення про поновлення на роботі вважається закінченим. *Судово-юридична газета*. 2020, 29 липня. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/175003-vs-rozyasniv-koli-vikonannya-rishennya-pro-ponovlennya-na-roboti-vvazhatsya-zakinchenim (дата звернення: 05.05.2025).

19. Слонєвський Д. Електронний суд: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення та перспективи реформування. *Судово-юридична газета*. 2021, 10 серп. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/219733-elektronniy-sud-aktualni-problemi-shlyakhi-yikh-virishennya-ta-perspektivi-reformuvannya (дата звернення: 05.05.2025).

20. Цифровізація виконавчого провадження: законопроєкт пройшов перше читання. *Юридична практика LIGA:ZAKON*. 2024. 4 квіт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/232073_tsifrovzatsya-vikonavchogo-provadzhennya-zakonoprokt-proyshov-pershe-chitannya (дата звернення: 05.05.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

НЕСВІТ О. В.,
аспірант кафедри господарського права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 346.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.15

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено формування та розвиток інституту саморегулювання в Україні, його історичні витоки, нормативно-правові засади та сучасні тенденції. Простежено основні етапи становлення саморегулівних організацій (СРО) – від перших проявів професійного самоврядування у XIX столітті та діяльності адвокатських об'єднань і колегіальної форми адвокатури радянського періоду до сучасних ініціатив, спрямованих на комплексне законодавче врегулювання їхнього статусу.

Проаналізовано ключові нормативні акти, що визначали розвиток СРО у різні періоди: від законодавства СРСР до перших українських законів 1990-х, подальших реформ початку 2000-х, впровадження західних моделей саморегулювання й сучасного етапу спеціального регулювання, започаткованого ухваленням Кодексу України з процедур банкрутства 2018 року, який уперше закріпив обов'язкове членство арбітражних керуючих у СРО. Висвітлено спроби парламенту ухвалити окремий закон про СРО, що пропонував єдині підходи до правового статусу, класифікації та діяльності таких організацій і механізми взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Окремо розглянуто розширення сфери застосування механізмів саморегулювання у новітніх секторах – захисті прав споживачів, фінансових послугах, медіа – та у площині міжнародного співробітництва, зокрема в межах Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою.

У висновках підкреслено, що попри наявність нормативного підґрунтя, відсутність єдиного законодавчого акта зумовлює фрагментарність правового регулювання. Стаття акцентує на важливості адаптації європейських моделей саморегулювання, забезпеченні балансу між автономією професійного середовища та державним наглядом і зростанні ролі СРО як інструменту делегування частини публічних функцій громадянському суспільству, що особливо актуально в умовах євроінтеграційного курсу й воєнних викликів.

Ключові слова: *саморегулівні організації, господарсько-правове регулювання, професійне самоврядування, правовий статус, захист прав споживачів, фінансові послуги, медіа, євроінтеграція.*

Nesvit O. V. Evolution and current state of the legal regulation of self-regulatory organizations in Ukraine: an economic-legal aspect

The article examines the formation and development of the self-regulation institute in Ukraine, its historical origins, legal foundations, and contemporary trends. It traces the main stages of the establishment of self-regulatory organizations (SROs)–from the first manifestations of professional self-governance in the 19th century, through the activities of bar associations and the collegial form of advocacy during the Soviet period, to modern initiatives aimed at comprehensive legislative regulation of their status.

Key legal acts that shaped the development of SROs in different periods are analyzed: from Soviet legislation to the first Ukrainian laws of the 1990s, subsequent reforms of the early 2000s, the introduction of Western models of self-regulation, and the current stage of specialized regulation initiated by the adoption of the 2018 Ukrainian Code on Bankruptcy Procedures, which for the first time established mandatory membership of arbitration managers in SROs. The article highlights parliamentary attempts to adopt a separate law on SROs, which proposed uniform approaches to the legal status, classification, and activities of such organizations, as well as mechanisms for interaction with state authorities and local self-government.

Special attention is given to the expansion of self-regulation mechanisms in emerging sectors–consumer protection, financial services, media–and in the context of international cooperation, particularly within the framework of the Ukraine–Canada Free Trade Agreement.

The conclusions emphasize that, despite the presence of a legal basis, the absence of a unified legislative act results in fragmented regulation. The article stresses the importance of adapting European models of self-regulation, ensuring a balance between professional autonomy and state oversight, and enhancing the role of SROs as instruments for delegating certain public functions to civil society–an issue especially relevant in the context of Ukraine's European integration course and wartime challenges.

Key words: *self-regulatory organizations, economic-legal regulation, professional self-governance, legal status, consumer protection, financial services, media, European integration.*

Вступ. Інститут саморегулювання посідає важливе місце у правових системах держав із розвиненою ринковою економікою, оскільки дозволяє делегувати частину публічних функцій професійному середовищу, підвищуючи ефективність регулювання та рівень довіри до інституцій. В Україні, незважаючи на складну історію формування державності та тривале домінування адміністративно-командної моделі, розвиток практик саморегулювання також має глибокі історичні витоки й за останні десятиліття набув помітної динаміки. Водночас сучасне правове регулювання саморегулівних організацій характеризується фрагментарністю та відсутністю єдиного системного підходу, що зумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу цього феномену.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути процес формування та розвитку інституту саморегулювання в Україні, з'ясувати його історичні витоки та нормативно-правові засади, проаналізувати сучасні тенденції, окреслити ключові проблеми та перспективи комплексного законодавчого врегулювання статусу саморегулівних організацій, а також оцінити можливості адаптації європейських моделей саморегулювання до українських реалій.

Результати дослідження. Інститут саморегулювання має давню традицію у країнах з розвиненою ринковою економікою, де він розглядається як механізм передачі частини державних управлінських функцій професійному середовищу. Попри те, що Україна тривалий час не мала власної державності, витоки саморегулювання на її території простежуються ще в XIX столітті.

Як підкреслює І. Гармаш, першим прикладом професійного саморегулювання на українських землях можна вважати діяльність адвокатських об'єднань присяжних повірених. Ці структури діяли на засадах самоврядування та професійної незалежності, характеризувалися високими моральними стандартами, жорсткими вимогами до відбору членів, а також чітко сформованою корпоративною етикою, що залишається актуальною й для сучасних саморегулівних організацій (СРО) [1, с. 60–61].

У подальший період розвиток ідеї саморегулювання відбувався вже в умовах правової системи СРСР, до складу якого входила УРСР. Особливої популярності набула колегіальна форма організації адвокатури. Так, Закон СРСР «Про адвокатуру в СРСР» від 30 листопада

1979 року визначав обов'язковість членства в адвокатських колегіях, встановлював правила вступу, регламентував професійну діяльність та закріплював етичні стандарти. У статті 3 згаданого вище Закону зазначалося, що адвокатська колегія є добровільним професійним об'єднанням, яке після державної реєстрації набуває статусу юридичної особи [1, с. 60–61]. Ці положення фактично створили правову основу для формування ключових рис сучасних СРО: професійної належності, обов'язкового членства, наявності етичного кодексу та внутрішнього контролю якості роботи.

В Україні процес формування практик саморегулювання розпочався в період переходу від адміністративно-командної економіки радянського зразка до ринкових відносин. Така трансформація об'єктивно вимагала пошуку нових підходів до регулювання господарської діяльності та делегування частини функцій професійному середовищу.

Перші правові норми, що закріплювали елементи саморегуляції, з'явилися ще на початку 1990-х років, коли держава почала передавати окремі регуляторні повноваження професійним об'єднанням, зокрема у сферах аудиту, реклами, рієлторської діяльності та біржової торгівлі. Показовим прикладом є нині не чинний Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року, який передбачав участь Аудиторської палати України у встановленні правил та контролі за діяльністю аудиторів. Так, відповідно до статті 6 цього Закону аудитори й аудиторські фірми були зобов'язані діяти згідно зі стандартами аудиту, а право їх затвердження на виключній основі належало саме Аудиторській палаті України [2].

Наступним кроком у розвитку національного саморегулювання стало ухвалення Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 року. Цей нормативний акт закріпив правові засади функціонування професійних саморегулівних об'єднань на фондовому ринку, визначив порядок їх державної реєстрації, встановив вимоги щодо звітності та ведення реєстру таких організацій. Крім того, закон чітко окреслив компетенцію державного органу, уповноваженого здійснювати нагляд за діяльністю цих структур і застосовувати заходи впливу у разі порушення законодавства [3].

Більш чіткі риси інституту саморегулювання в Україні почали з'являтись у 2000-х роках. Як зазначає Н. Філатова-Білоус, саме в цей період у вітчизняній правовій доктрині та серед учасників законотворчого процесу, так само як і в інших пострадянських державах, суттєво зріс інтерес до створення саморегулівних організацій [4, с. 59]. Важливою віхою цього етапу стало ухвалення Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III, який передбачав можливість формування саморегулівних об'єднань оцінювачів – професійних об'єднань, наділених частиною регуляторних функцій у своїй сфері [5].

На думку дослідниці, подібні законодавчі новації пояснювалися прагненням відійти від надмірної централізації регулювання, успадкованої від радянської системи управління, та передати окремі владні повноваження професійному середовищу. У пострадянських країнах розпочалася активна підготовка нормативної бази, орієнтованої на адаптацію західних моделей саморегулювання, які вже давно й успішно функціонували у США, Канаді, Великій Британії та ряді інших держав [4, с. 59].

Водночас упровадження концепції саморегулювання супроводжувалося низкою суперечностей. Намір обмежити державне втручання поєднувався з прийняттям законодавчих актів, що надмірно детально регламентували діяльність таких організацій, фактично звужуючи можливості для реального самоврядування. Показовим прикладом цього підходу став Модельний закон про саморегулівні організації, прийнятий у 2007 році в межах СНД і рекомендований для використання всіма державами-учасницями [6].

Важливим кроком на шляху інституалізації саморегулювання в Україні міг стати Меморандум про співпрацю у сфері сприяння розвитку саморегулювання, підписаний 10 жовтня 2008 року 26 всеукраїнськими громадськими організаціями. У документі було задекларовано прагнення сформувати спільне бачення перспектив професійного саморегулювання, визначити оптимальне співвідношення між державним наглядом і автономією

бізнесу, а також закладено засади системного підходу до розвитку саморегулівних організацій (СРО) [7]. Проте цей Меморандум не отримав належної підтримки з боку органів влади, що зумовило відсутність його практичної реалізації.

У 2009 році процес становлення саморегулювання перейшов у фазу активнішої взаємодії з державними структурами. Зокрема, при Комітеті Верховної Ради України було створено робочу групу з питань ліцензування та саморегулювання, а в 2010 році – Громадську раду з розвитку саморегулювання, утворену на підставі наказу Державного комітету з регуляторної політики та підприємництва № 1234 від 15 жовтня 2010 року. Вітчизняні дослідники відзначають, що ці ініціативи сприяли формуванню основ для подальшого законодавчого врегулювання діяльності СРО [1, с. 62].

Протягом наступних років український парламент неодноразово намагався ухвалити окремий закон, який би комплексно регламентував діяльність саморегулівних організацій. Зокрема, було зареєстровано низку законопроєктів: «Про фахові саморегулівні і самоврядні організації» (№ 4841-1 від 10.09.2009 р.); «Про саморегулівні організації» (№ 4841-д від 23.07.2010 р.); альтернативний законопроєкт № 9015 від 18.07.2011 р.; проєкт № 10052 від 15.02.2012 р. та інші. Хоча жоден з них так і не був прийнятий, сама їх поява свідчить про посилення інституційного діалогу щодо впровадження сучасної моделі саморегулювання.

У подальшому, з огляду на євроінтеграційний курс України, питання впровадження механізмів саморегулювання набуло нового значення як складова адаптації національного законодавства до європейських стандартів належного врядування. Ключовим документом цього етапу стала Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні, затверджена Кабінетом Міністрів України 10 травня 2018 року. У ній передбачалося створення цілісної правової основи для ефективної діяльності СРО та визначено основні завдання реформи: налагодження дієвої взаємодії між суб'єктами господарювання або професійної діяльності на засадах саморегулювання; підвищення якості продукції, робіт і послуг на ринках, де діятимуть такі механізми; посилення відповідальності виробників перед споживачами; зміцнення конкурентних позицій українських підприємців як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; а також покращення інвестиційного клімату, загального ділового середовища та конкурентоспроможності держави [8].

Додатковий поштовх до розвитку інституту саморегулювання надало ухвалення у 2018 році Кодексу України з процедур банкрутства, у якому було закріплено норми щодо функціонування саморегулівних організацій арбітражних керуючих як інструменту підвищення ефективності процедур неплатоспроможності [9]. Уперше на рівні спеціального законодавства встановлено вимогу обов'язкового членства арбітражного керуючого в СРО як необхідну умову доступу до професії.

Узагальнюючи динаміку розвитку, можна виокремити кілька ключових етапів становлення саморегулівної діяльності в Україні:

Інституційний етап (1990–2000 рр.) – формування перших професійних об'єднань із елементами саморегуляції.

Нормативно-пошуковий етап (2001–2018 рр.) – спроби створення єдиного законодавчого поля для діяльності саморегулівних організацій.

Етап спеціального регулювання (з 2018 р.) – запровадження Кодексу з процедур банкрутства та поширення інституту СРО на сферу арбітражного управління.

Попри поступальний розвиток, на сьогодні в Україні відсутнє комплексне правове закріплення діяльності саморегулівних організацій. Остання спроба системного врегулювання була здійснена шляхом реєстрації 4 лютого 2022 року законопроєкту № 7025 «Про саморегулівні організації». Цей проєкт мав на меті визначити правовий статус, засади створення, функціонування, фінансування та припинення діяльності таких об'єднань.

Законопроєкт пропонував визначати саморегулівну організацію як «неприбуткове об'єднання представників однієї професії або суб'єктів господарювання у певній сфері (галузі) чи певного виду господарської діяльності, що утворюється відповідно з метою професійного чи галузевого самоврядування, розробки та встановлення спільних стандартів

і правил, реалізації завдань та захисту прав і законних інтересів її членів, підвищення їх професійного рівня та рівня якості виробленої продукції, виконання робіт, надання послуг» [10].

Документ передбачав поділ СРО на дві основні категорії: організації професійного саморегулювання та організації господарського саморегулювання. При цьому у межах однієї професії пропонувалося створювати лише одну професійну СРО, тоді як у сфері господарської діяльності дозволялося функціонування кількох організацій, якщо інше не встановлено спеціальним законом.

Окремими положеннями законопроєкту регламентувалися процедура державної реєстрації, порядок ведення обліку членів, джерела фінансування та механізми взаємодії з органами державної влади й місцевого самоврядування. Зокрема, передбачалося обов'язкове залучення представників саморегулівних організацій до обговорення проєктів нормативно-правових актів, що можуть впливати на їх статус, діяльність або повноваження. Також пропонувалося уніфікувати основні ознаки для всіх типів СРО, водночас залишивши можливість урахування галузевих особливостей, що створювало б передумови для збалансованого правового регулювання [10].

Проте цей законопроєкт не просунувся далі стадії опрацювання в комітеті. Внаслідок цього інститут саморегулювання в Україні і досі регламентується лише фрагментарними нормами у різних галузях, що призводить до неоднорідності підходів і правової невизначеності, ускладнюючи створення ефективних механізмів господарсько-правового забезпечення діяльності таких об'єднань.

Однак досліджувана тематика зберігає надзвичайну актуальність для українського суспільства та держави. На сучасному етапі спостерігається стале зростання зацікавленості до діяльності саморегулівних організацій та їхньої участі в регулюванні різних сфер суспільних відносин. Особливого значення це питання набуло після початку повномасштабної агресії проти України, коли роль недержавних інститутів у забезпеченні стабільності та сталого розвитку зросла багатократно.

Значення СРО визнається не лише у внутрішньому правопорядку, але й у площині міжнародного співробітництва. Так, відповідні положення містяться в низці двосторонніх угод, укладених Україною з іншими державами. Показовим прикладом є Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою від 23 вересня 2023 року, у якій підкреслюється важлива функція саморегулівних організацій у сфері фінансових послуг. Зокрема, визначено, що у випадках, коли участь фінансової установи в СРО є умовою для провадження діяльності, такі організації несуть відповідальність за дотримання зобов'язань, взятих сторонами в межах цієї Угоди [11].

Крім того, посилюється увага до СРО у сфері захисту прав споживачів, що є характерною рисою правових систем держав Європейського Союзу, але тривалий час не мало належного розвитку в Україні. Так, у Законі України «Про захист прав споживачів» від 10 червня 2023 року № 3153-IX закріплено можливість розгляду саморегулівними організаціями звернень, пов'язаних із порушеннями прав споживачів, а також їх участь у забезпеченні належного рівня захисту [12].

Окремої уваги заслуговує модель функціонування СРО у сфері медіа. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX [13] передбачає розмежування між власне саморегулівними організаціями, що формуються виключно з ініціативи представників медіаспільноти, та органами спільного регулювання. Останні також створюються за ініціативою суб'єктів у сфері медіа, однак певні їхні дії чи рішення потребують затвердження з боку державного регулятора – Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Висновки. Сучасна законодавча практика свідчить про поступове розширення сфери застосування саморегулювання як ефективного інструменту залучення недержавних суб'єктів до регуляторних процесів. Інститут СРО дедалі активніше проявляє себе не лише в економічній чи професійній площині, а й у таких сферах, як захист прав споживачів та медіа. Це є ознакою зростання довіри держави до саморегулівних структур і водночас демонструє

орієнтацію України на європейські моделі врядування, що передбачають делегування частини публічних функцій організаціям громадянського суспільства. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність ґрунтовного аналізу правового статусу та механізмів діяльності саморегулівних організацій, що зумовлює подальші наукові дослідження у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Гармаш І. М. Основні етапи розвитку саморегулівної галузі на території сучасної України. *Право та інновації*. 2015. №2(10). С. 60–65.

2. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.1993 №3125-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №23. Ст. 243.

3. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 №448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №51. Ст. 292.

4. Філатова-Білоус Н. Саморегулівні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа.* 2024. № 2. С. 58–82.

5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 №2658-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №47. Ст. 251.

6. Модельний закон про саморегулівні організації СНД: постанова Міжпарламентської асамблеї держав – членів СНД від 31.10.2007 № 29-7. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_i51

7. Меморандум «Про наміри щодо взаємного співробітництва у галузі сприяння розвитку саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні». URL: http://www.sro.org.ua/index.php?option =com_content&view= article &id=238&Itemid=108

8. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308- 2018-%D1%80#Text.

9. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 19. Ст. 74.

10. Проект Закону про саморегулівні організації №7025 від 04.02.2022. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo /Bills/Card/38927

11. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою, ратифікована Законом України від 10.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124 _ 001-23#Text

12. Про захист прав споживачів: Закон України від 10 червня 2023 року №3153-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text

13. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2023, №№ 47-50, ст. 120.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СІЛЬЧЕНКО С. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.2:[343.35:347.97/.99]
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.16

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена дослідженню проглядів учених та правових позицій, сформованих Верховним Судом щодо окремих елементів правового статусу викривача корупції. Крім того, проаналізовано деякі проблемні питанням застосування правового механізму захисту трудових прав викривачів. Виділено ключові ознаки, що характеризують правовий статус викривача. Цей статус може мати виключно фізична особа. Повідомлення викривача може стосуватися корупційних правопорушень або інших порушень Закону України «Про запобігання корупції». Викривач має бути впевненим у тому, що інформація про корупцію, яку вона намагається повідомити, є достовірною. Вона має бути відома викривачу у зв'язку з його перебуванням у тому середовищі, де скоєно відповідне правопорушення.

Досліджено нормативні підходи до строку існування імунітету викривача. Він виникає з моменту повідомлення інформації про можливі факти корупційних правопорушень. Здобувши його, особа володіє ним протягом усього періоду перебування у трудових відносинах з певним роботодавцем. Але для нового роботодавця попередній імунітет не має правового значення.

На підставі положень судової практики окреслено межі імунітету викривача. Передусім, має бути наявним зв`язок між негативними заходами впливу або загрозою їх застосування та повідомленням викривачем про порушення, вчинене іншою особою. Викривач має повідомити саме про порушення саме Закону України «Про запобігання корупції», а не іншого закону і саме тих вимог, які ним визначені. Обов`язковим елементом, за наявності якого особа отримує імунітет викривача, є застосування до нього негативних заходів впливу, перелік яких не є вичерпним.

Звертається увага на необхідність уникнення формального підходу до оцінки дій роботодавців по відношенню до викривачів, оскільки роботодавець наділений багатьма інструментами впливу на працівників, які передбачені законом, наприклад щодо скорочення посади, яку обіймає викривач з наступним його звільненням з роботи.

Констатується, що на рівні держави останніми роками суттєво розширено гарантії захисту трудових та інших прав викривачів. Зараз потрібно зосередити увагу на впровадженні антикорупційного комплаєнсу, елементом якого є захист викривачів на рівні підприємств аби зробити його дійсно дієвим.

Ключові слова: *викривач, корупція, імунітет викривача, дискримінація, звільнення з роботи, трудовий спір, поновлення на роботі, комплаєнс, судова практика.*

Silchenko S. O. Problems of defining the legal status and protecting labor rights of corruption whistleblowers through the lens of judicial practice

The article is dedicated to the study of scholars' views and legal positions formed by the Supreme Court regarding specific elements of the legal status of a corruption whistleblower. In addition, certain problematic issues in the application of the legal mechanism for protecting whistleblowers' labor rights are analyzed. Key features characterizing the legal status of a whistleblower are highlighted. This status may be held exclusively by a natural person. A whistleblower's report may concern corruption offenses or other violations of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption." The whistleblower must be confident that the information about corruption they intend to report is reliable. It must be known to the whistleblower due to their presence in the environment where the relevant offense was committed.

Normative approaches to the duration of whistleblower immunity are examined. It arises from the moment information about possible corruption offenses is reported. Once acquired, the person retains it throughout the entire period of employment with a particular employer. However, for a new employer, previously obtained immunity has no legal significance.

Based on judicial practice, the boundaries of whistleblower immunity are outlined. First and foremost, a connection must exist between adverse measures or the threat of their application and the whistleblower's report of a violation committed by another person. The whistleblower must report a violation specifically of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption," and specifically of the requirements defined by that law. A mandatory element for obtaining whistleblower immunity is the application of adverse measures against the individual, with the list of such measures not being exhaustive.

Attention is drawn to the need to avoid a formal approach in assessing employers' actions toward whistleblowers, as employers possess many legally provided tools for influencing employees – for example, eliminating the position held by the whistleblower followed by dismissal.

It is stated that in recent years, at the state level, guarantees for the protection of whistleblowers' labor and other rights have been significantly expanded. Now, attention should be focused on implementing anti-corruption compliance, an element of which is the protection of whistleblowers at the enterprise level, in order to make it truly effective.

Key words: *whistleblower, corruption, whistleblower immunity, discrimination, dismissal, labor dispute, reinstatement, compliance, judicial practice.*

Вступ. Корупція є однією з ключових проблем, які постали перед Україною з часу набуття нею незалежності. Вона негативно впливає на суспільно-політичну та економічну ситуацію в державі. Абсолютно неприпустимим є масштаб корупції в умовах протидії збройній агресії Російської Федерації.

Одним з важливих елементів механізму протидії корупції є забезпечення захисту викривачів, встановлення для них певних прав і гарантій, у тому числі у сфері праці. Це питання актуальне як для органів державної влади, місцевого самоврядування, державного сектора економіки, на який передусім поширюється антикорупційне законодавство, так і для недержавного сектору, усього громадянського суспільства. Упровадження багатьма компаніями комплаєнсу передбачає створення відповідних умов для захисту тих, хто повідомляє про корупційні правопорушення, порушення правил корпоративної етики чи комплаєнс-програми. Тому знання й розуміння статусу викривачів корупції, опанування правовим механізмом захисту їх прав та законних інтересів набуває неабиякого значення. Дослідження судової практики свідчить, що трудові спори за участю викривачів, пов'язані з поновленням їх порушених прав, стають все більш поширеними. Верховний Суд сформував низку

правових позицій щодо застосування антикорупційного законодавства у таких суперечках, що на практиці дозволяє усунути деякі недоліки законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Роботи, присвячені дослідженню механізму правового захисту прав викривачів та визначенню їх статусу є поширеними у вітчизняній науковій літературі. Ці питання досліджувалися представниками міжнародного публічного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового права, а також ученими-процесуалістами. Про актуальність зазначеної проблематики свідчать роботи Л. Величко, Б. Головкіна, Н. Горобець, А. Грищука, О. Косиці, Ю. Ленго, О. Нестеренко, О. Пилипенка, О. Шостко.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення наукового аналізу правового статусу викривачів корупції, визначення моменту його набуття, розкриття змісту імунітету викривача в трудових відносинах, а також характеристика основних правових засобів захисту трудових прав викривачів корупції крізь призму правових позицій, сформованих під час розгляду трудових спорів Верховним Судом.

Результати дослідження. Антикорупційна реформа, яка стартувала у 2014 році з ухвалення Закону України від 14.10.2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» (далі Закон № 1700) [1], створила інституційні засади для протидії корупції та її проявам. Зусиллями міжнародних інституцій, держави і громадянського суспільства в Україні сформовано антикорупційну платформу і створено відповідну інфраструктуру, що умовно можна назвати антикорупційною системою. Вона включає державну політику в цій сфері, законодавство, антикорупційні органи, офіси міжнародних антикорупційних організацій, громадські антикорупційні об'єднання, аналітичні центри, ради громадського контролю при центральних органах виконавчої влади, міжнародні програми (проекти) у сфері запобігання та протидії корупції. Діяльність зазначених інституцій дає певний превентивний ефект, головним чином, на рівні побутової корупції і бюрократичної корупції нижчої і середньої ланок. При цьому так звана політична і ділова корупція залишаються на досить високому рівні. Як справедливо наголошує Б. М. Головкін: «для підвищення ефективності реалізації міжнародних антикорупційних стандартів і положень національного антикорупційного законодавства на повну потужність має запрацювати антикорупційний механізм» [2, с. 254].

Проте суттєвим недоліком Закону № 1700 з моменту його прийняття, а, відповідно, створюваного механізму протидії корупції була відсутність системно впровадженої системи захисту викривачів корупції, окреслення їх правового статусу. Як відзначає А. Б. Грищук, введення у вітчизняну практику інституту державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції є одним з способів боротьби з корупцією [3, с. 56]. Тож цілком очевидно, що інститут викривачів виконує важливу превентивну функцію для виникнення та поширення корупції у суспільстві.

Н. С. Горобець підкреслює, що викривачі відіграють ключову роль у виявленні порушень, які можуть завдати шкоди суспільству: корупція, шахрайство, екологічні злочини, порушення прав людини тощо. Висвітлюючи випадки порушень, які можуть приховувати, викривачі не лише спонукають до позитивних змін в суспільстві, але й допомагають підтримувати законність, що зміцнює довіру громадян до інститутів і забезпечує справедливість [4, с. 888].

Міжнародно-правові стандарти захисту викривачів ґрунтуються на таких основоположних документах у сфері протидії корупції, як Конвенції ООН проти корупції [5], Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією [6], Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією [7].

У Європейському Союзі стандарти захисту викривачів корупції втілені у Директиві 2019/1937 ЄС та Ради ЄС про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу [8], що заклала підвалини створення загальноєвропейської системи захисту викривачів. Ця директива наклала зобов'язання на всі держави-члени до 17 грудня 2021 року прийняти закони для забезпечення правового захисту викривачів.

Слід зазначити, що протягом останніх тридцяти років більш ніж у 30 країнах ухвалено закони, спрямовані на захист відповідних осіб або включили деякі гарантії захисту

викривальників у трудове, антикорпційне законодавство чи в етичні кодекси працівників. Серед країн, які ухвалили спеціальні закони щодо захисту викривачів, є Канада (Public Servants Disclosure Protection Act), Австралія (The Commonwealth Public Interest Disclosure Act, 2013), Нова Зеландія (Protection Disclosures Act, 2000), США (The Whistleblower Protection Act, 1989, The Intelligence Community Whistleblower Protection Act of 1998, The SarbanesOxley Act of 2002, The Whistleblower Protection Enhancement Act of 2012), Японія (Whistleblower Protection Act (Act No. 122 of 2004)), Південна Африка (Protection Disclosure Act, 2000), Румунія (Romanian Whistleblower's Law, 2004), Велика Британія (Public Interest Disclosure Act, 1998) [9, с. 6].

З прийняттям Верховною Радою України Закону від 17.10.2019 р. «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо викривачів корупції» [10] наша держава зробила суттєвий крок у розбудові повноцінної та функціональної системи захисту викривачів, в тому числі стосовно їх трудових прав та інтересів. Проте багатьма дослідниками відзначаються недосконаліть цієї системи та необхідність її удосконалення.

Аналізуючи правовий статус викривальника корупції доречно звернутися до офіційної дефініції цього поняття. Так, ст. 1 Закону № 1700 визначає викривача як фізичну особу, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання.

Спираючись на це визначення, можемо окреслити істотні ознаки, що характеризують правовий статус викривача.

По-перше, ним може бути виключно фізична особа. Не може вважатися викривачем юридична особа, навіть якщо повідомлення про корупцію від її імені підписано керівником або іншим представником.

По-друге, інформація, яку фізична особа прагне повідомити, має стосуватися порушення Закону № 1700 або містити інформацію про корупційне кримінальне правопорушення. Перелік останніх наведено у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України [11]. Повідомлення може стосуватися корупційних правопорушень, визначених главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення [12], а також інших порушень Закону № 1700.

По-третє, особа має бути впевненою в тому, що інформація про корупцію, яку вона намагається повідомити, є достовірною. Навіть якщо у подальшому під час відповідної перевірки викладені у повідомленні обставини не знайдуть свого підтвердження, статус викривача за фізичною особою має зберігатися. І, навпаки, свідоме спотворення, надання неправдивої інформації не надає особі статусу викривача. Тому особа за можливості має докласти усіх можливих зусиль, щоб перевірити відповідну інформацію. У цьому зв'язку слід погодитися з О. Косицею, яка вважає, що «принцип добросовісності у викриванні корупційних та інших порушень законодавства полягає в такому:

- виконанні морального обов'язку особистості перед іншими особами і суспільством;
- відсутністю будь-якого обману;
- відсутністю умислу завдання шкоди інші особі;
- розумінні відповідальності за свій вчинок» [13, с. 135].

Нарешті відповідна інформація має бути відомою викривачу у зв'язку з його трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням служби чи навчання або участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності. Як влучно відзначає С. Л. Кошарновська, викривачем є особа, яка «перебуває в тому середовищі, де скоєне корупційне діяння» [14, с. 138].

Якщо ж особа отримала інформацію з відкритих джерел, зокрема доступних відомостей відповідних державних реєстрів, від інших осіб у побуті, то викривачем вона визнана бути не може.

Відповідно до ч. 1 ст. 53-3 Закону № 1700 права викривача виникають з моменту повідомлення інформації про можливі факти корупційних правопорушень. Саме з цього часу викривач здобуває певний імунітет від застосування до нього негативних заходів впливу. У спорах, пов'язаних із захистом прав викривачів, Верховним Судом вироблено правову позицію, за якої викривач набуває свого статусу з моменту, коли він здійснив усі залежні від нього дії для повідомлення про порушення вимог Закону № 1700 іншою особою, щоб відповідна інформація дійшла до адресата [15, 16].

Законом визначено певні можливості для повідомлень викривачами про можливі факти корупційних та інших правопорушень. Це, зокрема, внутрішні, регулярні або зовнішні канали. Для забезпечення здійснення повідомлень викривачів про корупцію створено відкритий для цілодобового доступу Єдиний портал повідомлень викривачів (https://whistleblowers.nazk.gov.ua/#/).

Відповідно до ч. 2 ст. 53-1 Закону № 1700 викривачам, які здійснюють відповідні повідомлення, гарантуються дотримання умов конфіденційності та анонімності, а також внесення цієї інформації до Єдиного порталу повідомлень викривачів не пізніше наступного робочого дня з моменту її отримання.

Наявність статусу викривача може підтверджуватися документально. Такими документами можуть бути: 1) відповідь органу чи особи, яким було адресоване звернення викривача; 2) лист відповідного суб'єкту про результати попередньої перевірки повідомлення; 3) повідомлення правоохоронного органу на адресу НАЗК про початок досудового розслідування за участю викривача; 4) повідомлення, скероване до НАЗК про участь викривача у справі про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією; 5) рішення суду.

Діяльність викривачів має свою специфіку, адже вони перебувають у взаємодії з різними категоріями осіб, які мають певний ступінь впливу на викривача. Відтак ризик нанесення шкоди їх життю, здоров'ю, майну та їх близьким є надзвичайно великим. З іншого боку, мати справу з викривачем може будь-який роботодавець, адже особа, набувши відповідного статусу, має його практично невизначений строк. НАЗК послідовно відстоює позицію, що гарантії захисту трудових прав викривача діють безстроково та не залежать від зміни керівника юридичної особи – роботодавця чи інших посадових осіб. Якщо викривач здійснив повідомлення про діяння попередніх керівників компанії, а негативних заходів впливу застосував новий керівник, презумпція причинно-наслідкового зв'язку між повідомленням та відповідальністю зберігається, а обов'язок доведення відсутності зв'язку між повідомленням і негативними заходами впливу покладається на керівника або роботодавця, який застосовував такі заходи. Отже, здобувши імунітет, особа зберігає його протягом усього періоду перебування у трудових відносинах з певним роботодавцем. Але для нового роботодавця попередній імунітет не має правового значення.

Імунітет викривача не є абсолютним, він має певні межі. Слід відзначити, що Верховним Судом визначено деякі критерії застосування імунітету викривача. Передусім, має бути наявним зв`язок між негативними заходами впливу або загрозою їх застосування та повідомленням викривачем про порушення вимог Закону № 1700 іншою особою. Наступною обставиною, що свідчить про наявність у викривача імунітету, є те, що ним повинно бути повідомлено про порушення саме Закону України «Про запобігання корупції», а не іншого закону і саме тих вимог, які ним визначені, у тому числі встановлені ним заборони і обмеження.

Обов`язковим елементом, за наявності якого особа отримує імунітет викривача, є застосування до нього негативних заходів впливу, перелік яких не є вичерпним. Про наявність зв`язку між негативними заходами впливу або загрозою їх застосування та повідомленням викривачем про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою може свідчити, зокрема, але не виключно такі обставини:

певна послідовність подій (спочатку повідомлення особою про факти корупції, потім – застосування до викривача негативних наслідків, а не навпаки);

наближеність в часі цих подій (застосування негативних наслідків до викривача відбулось незадовго після повідомлення ним про факти корупції);

наявність різного роду погроз до викривача після повідомлення ним про факти корупції;

відсутність в минулому (до моменту повідомлення) претензій до працівника, в тому числі з боку осіб, про корупційні діяння яких ним повідомлено.

Відповідні правові позиції сформульовано у постановах Верховного Суду від 15.08.2019 р. у справі № 815/2074/18 [17], від 03.05.2023 р. у справі № 201/6805/21 [18], від 27.11.2023 у справі № 464/1099/23 [19] та інших.

Основою правового захисту трудових прав викривачів є норми права, спрямовані на заборону дискримінації, зокрема ст. 2 КЗпП України [20], яка передбачає заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників через повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону № 1700, а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення.

Закон № 1700 гарантує захист трудових прав викривача, прямо вказуючи на найбільш поширені форми негативних заходів впливу, які заборонено застосовувати до викривача у зв'язку з повідомленням. Цей перелік, закріплений ч. 1 ст. 53-3 Закону № 1700 є відкритим, адже на практиці форми впливу можуть бути різноманітними. Особливість цього переліку є те, що в якості джерела негативних заходів впливу названо роботодавця чи керівника працівника. Між тим, відомі випадки, коли викривачі зазнають утисків безпосередньо від колег, членів трудового колективу. Недарма відповідні дії, такі, як створення нестерпних умов праці, дискримінація чи інші види переслідувань, на переконання О. І. Пилипенка, можуть слідувати як від роботодавця, так і трудового колективу. По суті такий тиск набуває форми трудового конфлікту [21, с. 225].

Хоча негативний вплив колег на викривачів корупції наразі залишається поза межами правового регулювання Закону № 1700, вважаємо, що норми КЗпП України щодо заборони дискримінації та протидії мобінгу за умови реального їх застосування могли забезпечити захист викривачів від порушення прав з боку колег. Але очевидно, до прогалину в Законі № 1700 з цього приводу варто закрити.

Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 53-4 Закону № 1700, до негативних заходів також належать формально правомірні рішення і дії керівника або роботодавця, які носять вибірковий характер, зокрема, не застосовуються до інших працівників у подібних ситуаціях та/або не застосовувалися до працівника у подібних ситуаціях раніше.

Слід визнати, що чинне законодавство дає можливості недобросовісним роботодавцям позбавлятися викривачів шляхом звільнення з роботи, наприклад, у зв'язку із скороченням чисельності або штату працівників (п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України). Верховний Суд сформував сталий підхід у таких спорах, який полягає в тому, що суд не може вдаватися до обговорення та оцінки питання про доцільність і правомірність скорочення штату та чисельності працівників. Право визначати чисельність і штат працівників належить виключно власнику або уповноваженому ним органу, суд зобов`язаний тільки з`ясувати наявність підстав для звільнення [22, 23].

Тому під час розгляду трудових спорів суди мають уникати формалізму і не лише здійснювати оцінку дій роботодавця, пов'язаних з реорганізацією або скороченням посади, яку займав викривач, а й досліджувати причини того, чому саме посада, яку обіймає викривач, потрапила під скорочення. В іншому випадку імунітет викривача буде нівельовано.

Викривач, його близькі особи, звільнені з роботи у зв'язку з повідомленням про корупцію, підлягають негайному поновленню на попередній роботі (посаді), а також їм виплачується середній заробіток за час вимушеного прогулу, але не більш як за один рік. Якщо заява про поновлення викривача, його близької особи на роботі (посаді) розглядається більше одного року не з їхньої вини, їм виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу. Аналогічні гарантії застосовуються при переведенні на іншу нижчеоплачувану роботу.

Поновлення викривача відбувається на підставі рішення керівника або роботодавця, в тому числі на виконання рішення суду або припису НАЗК про усунення порушень трудових прав викривача. Якщо викривач добровільно відмовляється від поновлення на попередній

роботі за наявності законних підстав для цього, йому виплачується грошова компенсація у розмірі шестимісячного середнього заробітку, а в разі неможливості поновлення – у розмірі дворічного середнього заробітку.

Важливим напрямом захисту трудових прав викривачі є призначення спеціально уповноважених осіб, зокрема комплаєнс-офіцерів, які не лише отримують внутрішні повідомлення про корупцію, але й мають наділятися повноваженнями щодо ефективної протидії тиску на викривачів на кшталт притаманних службі охорони праці на підприємстві. Комплаєнс-програма або антикорупційна програма підприємства має впроваджувати системний підхід до захисту викривачів від забезпечення неразголошення інформації про них до засобів ефективної протидії порушенням їх трудових прав та їх відновлення. Важливо формувати на рівні трудових колективів культуру толерантності до викривачів, роз'яснювати механізми повідомлення про корупцію та існуючі правові гарантії захисту прав викривачів, у тому числі у сфері праці.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що наразі на макрорівні (нормативне регулювання, діяльність НАЗК) суттєво розширено гарантії захисту трудових та інших прав викривачів. Практика застосування Закону № 1700 є доволі широкою, оскільки спори про поновлення трудових прав викривачів є досить поширеними. Проте на мікрорівні (роботодавці, керівники) системне впровадження механізмів захисту викривачів відбувається досить повільно, оскільки антикорупційний комплаєнс в цілому не є обов'язковим, а впроваджується лише переважно у державному секторі економіки, на який поширює чинність Закон № 1700.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

2. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис* Київського університету права. 2018. № 4. С. 254–260.

3. Грищук А. Б. Викривач: поняття та особливості правового статусу. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період:* матеріали наук. семінару (21 черв. 2024 р.). Львів. ЛьвДУВС. 2024. С. 56–58.

4. Горобець Н. С. Міжнародні та європейські стандарти регулювання інституту викривачів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 887–891.

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р., ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. № 251-V. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

6. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.11.1999 р., ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. № 252-V. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

7. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р., ратифікована Законом України від 16.03.2005 р. № 2476-IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

8. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. Official Journal of the European Union, L 305, 26.11.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1937 (дата звернення 28.09.2025 р.).

9. Правовий захист викривачів / за заг. ред. О. В. Нестеренко, О. Ю. Шостко. Харків: Права людини, 2016. 94 с.

10. Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо викривачів корупції: Закон України від 17.10.2019 р. № 198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

13. Кошарновська С. Л. Проблеми здійснення захисту трудових прав викривачів корупції: можливості вирішення через нормативну діяльність. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* 2024. Вип. 39. С. 134–139.

14. Косиця О. О. Викривач як суб'єкт протидії корупційним та іншим порушенням законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 1. С. 133–136.

15. Постанова Верховного Суду від 26.09.2022 у справі № 361/8080/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106530526 (дата звернення 28.09.2025 р.).

16. Постанова Верховного Суду від 03.05.2023 у справі № 201/11345/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110749276 дата звернення 28.09.2025 р.).

17. Постанова Верховного Суду від 15.08.2019 р. у справі № 815/2074/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83647827 (дата звернення 28.09.2025 р.).

18. Постанова Верховного Суду від 03.05.2023 р. у справі № 201/6805/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110743243 (дата звернення 28.09.2025 р.).

19. Постанова Верховного Суду від 27.11.2023 у справі № 464/1099/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115348664 (дата звернення 28.09.2025 р.).

20. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 28.09.2025 р.).

21. Пилипенко О. І. Трудові конфлікти, пов'язані з викриттям корупції: шляхи мінімізації та захисту. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* 2025. Вип. 41. С. 257–266.

22. Постанова Верховного Суду від 16.01.2018 р. у справі № 519/160/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71749729 (дата звернення 28.09.2025 р.).

23. Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 р. у справі № 369/3584/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127744329 (дата звернення 28.09.2025 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ТИЩЕНКО О. В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

ЧЕРНОУС С. М.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
в.о. завідувачки кафедри трудового
права та права соціального забезпечення
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.17

ПІДТРИМАНЕ ПРОЖИВАННЯ ТА ДОГЛЯД ВДОМА ЯК БАЗОВІ СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ВРАЗЛИВИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УКРАЇНІ

В статті досліджуються тенденції впливу процесу децентралізації та деінституціалізації на формування системи соціальних послуг у територіальних громадах. Передусім йдеться про сучасні проблеми надання базових соціальних послуг, таких, як-от: підтримане проживання та догляд вдома. Насамперед це стосується осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни та інших вразливих категорій населення, яким ефективна реалізація якісних соціальних послуг забезпечує право на гідне життя.

Вказується, що система соціальних послуг як складова соціального захисту населення, яка була сформована в Україні не була спрямована на запобігання складних життєвих обставин і формування у вразливих категорій населення навичок реінтеграції у суспільство, а навпаки базувалась на підходах утримання осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни та інших у стаціонарних інтернатних закладах та установах. Звичайно, що інституційний підхід, закріплений у соціальному законодавстві України, не сприяв реалізації права цих категорій осіб жити у територіальних громадах і потребував реформування з урахуванням євроінтеграційних засад розвитку соціальної політики нашої держави.

Звертається увага на специфіку діяльності відділень соціальної допомоги вдома як структурних підрозділів територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Вказується, що у територіальних громадах далеко не завжди створені умови для екстреного надання соціальних послуг підтриманого проживання для осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни та осіб похилого віку, а також соціальних послуг догляду вдома в умовах воєнного стану.

Резюмується, що ключовою основою для формування системи соціальних послуг у територіальних громадах є створення організаційно-правових

та фінансових умов для залучення більш широкого кола фахівців у сфері соціальної роботи, які належно підготовлені до специфіки роботи з такими вразливими категоріями осіб, як особи з інвалідністю/особи з інвалідністю внаслідок війни тощо. Доводиться, що соціальній підтримці та захисту права цих категорій осіб на гідне життя сприятиме вирішення проблем соціального житла та транспортної доступності у територіальних громадах.

Ключові слова: *децентралізація, деінституціалізація, соціальний захист, соціальне законодавство, державні стандарти, соціальні послуги у територіальних громадах, підтримане проживання, догляд вдома, особи з інвалідністю / особи з інвалідністю внаслідок війни.*

Tyshchenko O. V., Chernous S. M. Supported living and home care as basic social services provided to vulnerable categories of the population in territorial communities in Ukraine

The article examines the trends of the impact of decentralisation and deinstitutionalisation processes on the formation of the system of social services in territorial communities. It primarily concerns the current problems of providing basic social services, such as supported living and home care. This applies above all to persons with disabilities/persons with disabilities as a result of the war and other vulnerable categories of the population, for whom the effective provision of quality social services ensures the right to a decent life.

It is noted that the system of social services as a component of social protection of the population, which was formed in Ukraine, was not aimed at preventing difficult life circumstances and developing reintegration skills in vulnerable categories of the population, but, on the contrary, was based on approaches of keeping persons with disabilities/persons with disabilities as a result of the war and others in stationary residential institutions. Naturally, the institutional approach enshrined in the social legislation of Ukraine did not contribute to the realisation of the right of these categories of persons to live in territorial communities and required reform in view of the European integration principles of social policy development in our state.

Attention is drawn to the specifics of the activities of home social assistance departments as structural subdivisions of territorial centres of social services (provision of social services). It is indicated that in territorial communities conditions for the urgent provision of social services of supported living for persons with disabilities/persons with disabilities as a result of the war and elderly persons, as well as home care services under martial law, are far from always created.

It is concluded that the key basis for the formation of the system of social services in territorial communities is the creation of organisational, legal and financial conditions for involving a wider range of specialists in the field of social work who are properly prepared for the specifics of working with such vulnerable categories of persons as persons with disabilities/persons with disabilities as a result of the war, etc. It is argued that social support and the protection of the right of these categories of persons to a decent life will be facilitated by solving the problems of social housing and transport accessibility in territorial communities.

Key words: *decentralisation, deinstitutionalisation, social protection, social legislation, state standards, social services in territorial communities, supported living, home care, persons with disabilities / persons with disabilities as a result of the war.*

Вступ. Система соціальних послуг, яка існує у державі є вагомим показником ефективності механізму соціального захисту населення. Саме на реалізацію посилення захисту

конституційних прав і свобод людини, забезпечення поваги до кожної людини, її гідності, толерантності і гуманізму повинно бути спрямоване соціальне законодавство України, яке регулює особливості правового порядку надання соціальних послуг в умовах децентралізації. Необхідність кардинальних змін була викликана низькою пріоритетністю системи надання соціальних послуг, що призводило до виділення фінансових ресурсів за залишковим принципом, коштів вистачало лише на її підтримку, що не передбачало розвитку. Функції соціального захисту на місцевому рівні фінансувалися здебільшого за рахунок цільової субвенції з державного бюджету [1]. У теперішній час, попри всі труднощі, базування соціальних послуг на рівні громади має значні вагомі переваги у напрямку посилення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якість, обсяг, фінансування, вибір надавача соціальних послуг. При цьому, у складних умовах війни, коли відбувається суттєве загострення проблем соціально-економічного розвитку, що, у свою чергу, впливає на якість життя населення, однією з головних проблем стає проблема значного збільшення чисельності вразливих категорій населення, для яких надання соціальних послуг є необхідною умовою підтримки їхнього самостійного життя і інтеграції у суспільство. Насамперед йдеться про осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни; осіб похилого віку тощо. Відповідно потреба ефективних, результативних та якісних соціальних послуг, які надаються на рівні територіальної громади вразливим категоріям населення, стають важливим індикатором ефективності правового механізму соціального захисту населення, який формується у державі. Проте, залишаються не до кінця урегульованими значне коло питань, які стосуються правового порядку надання базових соціальних послуг, таких як: денний догляд для осіб з інвалідністю; осіб похилого віку; денний догляд для дітей з інвалідністю; підтримане проживання тощо.

Виходячи з того, що стаціонарний догляд осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку та інших вразливих категорій населення тривалий час в Україні здійснювався в інституційних спеціалізованих закладах, це сформувало дискримінаційну систему соціального захисту, однією з ознак якої було утримання осіб з інвалідністю в інституційних закладах, внаслідок чого порушувалося право особи жити в громаді. Так само, далеко не завжди ефективною є діяльність територіальних центрів соціального обслуговування, які надають допомогу особам похилого віку, особам з інвалідністю (які досягли 18-річного віку), хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги [2]. Значно посилило труднощі дієвої реалізації соціальних послуг в територіальних громадах збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, серед яких значна кількість осіб, які за віком або станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду і підтримки. Такий стан речей вказує на необхідність продовження активної роботи у напрямку удосконалення правового порядку надання соціальних послуг у територіальних громадах, зокрема догляду та підтриманого проживання для осіб з інвалідністю, у тому числі осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Вивченню особливостей законодавчих механізмів у сфері соціальних послуг України та світу у своїх дослідженнях приділяла увагу значна кількість вчених. Серед них такі, як-от: В. Андріїв, В. Бурак, О. Кучма, С. Синчук, Т. Семигіна, Л. Сіньова, Л. Шумна та ін. Утім, покладення обов'язку організації надання більшості соціальних послуг, зокрема послуг догляду та підтриманого проживання осіб з інвалідністю, на територіальні громади спонукає продовжувати дослідження сучасних реформаційних процесів, які відбуваються у соціальному законодавстві України.

Постановка завдання. Мета статті розглянути сучасні правові особливості надання соціальних послуг в Україні у територіальних громадах у частині порядку здійснення підтриманого проживання та догляду вдома осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку тощо.

Результати дослідження. Одним з пріоритетних завдань України, як держави, котра обрала шлях євроінтеграції, стоїть завдання наближення системи соціального захисту

населення, у тому числі державних стандартів, покладених в основу правового регулювання соціальних послуг до європейських. Відповідно до положень Загальної частини Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р.: «Соціальні послуги, як правило, задовольняють лише невідкладні потреби вразливих груп населення, не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують в осіб навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості таких осіб під опікою держави; надаються в стаціонарних інтернатних установах та закладах, внаслідок чого не реалізується право осіб проживати у громаді» [3]. Тобто, поширення в Україні інституційних закладів, де тривалий час відбувалася і відбувається реалізація стаціонарного догляду за вразливими категоріями населення (особами з інвалідністю / особами з інвалідністю внаслідок війни, особами похилого віку тощо) не узгоджувалося з загальними засадами соціального захисту і організації соціальних послуг, які функціонують в країнах Європейського Союзу. Практика впровадження для осіб з інвалідністю можливостей для самостійного способу життя і активне включення їх до місцевої спільноти стало ключовим завданням систем соціального захисту провідних країн ЄС, оскільки саме такий шлях дозволяє втілювати в життя інтеграцію осіб з інвалідністю у суспільство. Про необхідність забезпечення особам з інвалідністю повного включення і залучення до місцевої спільноти записано в ст. 19 Конвенції про права осіб з інвалідністю, згідно якої: «a) особи з інвалідністю мали можливість вибирати нарівні з іншими людьми своє місце проживання й те, де й з ким проживати, і не були зобов'язані проживати в якихось визначених житлових умовах; b) особи з інвалідністю мали доступ до різного роду послуг, що надаються вдома, за місцем проживання, та інших допоміжних послуг на базі місцевої спільноти, зокрема персональної допомоги, необхідної для підтримки життя в місцевій спільноті й включення до неї, та з метою недопущення ізоляції або сегрегації від місцевої спільноти; c) послуги та об'єкти колективного користування, призначені для населення в цілому, були рівною мірою доступні для осіб з інвалідністю і відповідали їхнім потребам» [4]. Тож, необхідність створення у громадах належних соціально-спрямованих умов для надання соціальної підтримки та допомоги, здійснення догляду за особами з інвалідністю було визначено як одна з вагомих умов дієвої системи соціального захисту населення відповідної країни.

В Україні поступова реалізація відмови від інституційної системи соціального захисту населення була закріплена у Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України 01.04.2014 р. № 333-р, якою було започатковано процес децентралізації. Спрямування децентралізації на розширення повноважень територіальних громад насамперед стосувалось формування дієвої системи соціальних послуг на місцях. Посилення функцій відповідальності та контролю за реалізацією соціальної підтримки вразливих категорій населення, у тому числі осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб старшого віку та ін. мало сприяти підвищенню її ефективності. Однак, відсутність належного фінансування не дозволяє залучити до цієї роботи потрібну кількість соціальних працівників, від чого погіршується рівень соціально-захисної функції в територіальних громадах. Вивчаючи інновації правового регулювання соціальних послуг у територіальних громадах України, науковиця Т. Семигіна ще у 2019 році слушно наголошувала, що територіальні громади України опинились у ситуації, коли, з одного боку, вони повинні забезпечити впровадження досить розгалуженої і професійної системи базових соціальних послуг як добровільного, так і примусового характеру, до чого вони не завжди готові. З іншого боку, центральні органи влади не забезпечили реальних механізмів та організаційних інструментів втілення нової системи, обмежившись виданням методичних рекомендацій. При цьому інновації фінансування соціальних послуг можуть зумовити зростання соціального невдоволення мешканців територіальних громад, адже вони передбачають жорстку прив'язку до рівня сукупного доходу сімей, тобто впровадження адресного підходу до надання безоплатних соціальних послуг, що означає скорочення соціальних гарантій [5]. Особливої актуальності набуло це питання

в умовах війни, коли від негайного реагування на складні життєві обставини часто залежить життя людини. Війна окреслила такі проблеми соціально-захисної сфери, які спонукали до певного переформатування порядку надання соціальних послуг з наголосом на кризовість та екстреність фактично кожної складної життєвої обставини в яку потрапляє особа чи сім`я [6]. Сучасні підходи до соціального обслуговування в об'єднаних територіальних громадах передбачають створення інтегрованої моделі центру надання соціальних послуг, до роботи якого залучаються всі наявні в громаді провайдери соціальних послуг, незалежно від форм власності. Це дає змогу, використовуючи метод кейс-менеджменту, збільшувати кількість, різноманітність та якість соціальних послуг для мешканців громади [7]. Аналізуючи проблеми деінституціалізації соціального обслуговування, О. Давидюк звертає увагу, що на даному етапі сучасна світова практика в галузі соціального обслуговування осіб похилого віку характеризується впровадженням активних стратегій домашнього догляду, сучасних реабілітаційних методів та форм, спрямованих на максимально можливе перебування особи в звичному соціальному середовищі. У зв'язку з цим відмічається інтенсивний розвиток нестаціонарних технологій, які є серйозною альтернативою стаціонарному інтернатному обслуговуванню [8]. Тобто, незважаючи на дещо сповільнений характер, осучаснення системи соціального захисту України у напрямку деінституціалізації відбувається з урахуванням тенденцій сьогодення.

Про значення деінституціалізації для реалізації захисту прав людини йдеться у Керівних принципах з деінституціалізації, прийнятих Комітетом Організації Об'єднаних Націй з прав осіб з інвалідністю у жовтні 2022 року. У цьому документі підкреслюється, що: «Інституціалізація осіб з інвалідністю стосується будь-якого обмеження волі лише через інвалідність або в поєднанні з іншими підставами, такими як «догляд» або «лікування». Обмеження волі осіб з інвалідністю зазвичай відбувається в установах, які включають, але не обмежуються, заклади соціального догляду, психіатричні заклади, лікарні тривалого перебування, будинки престарілих, палати під охороною для хворих на деменцію, спеціальні школи-інтернати, реабілітаційні центри, крім центрів у громадах, групові будинки, будинки сімейного типу для дітей, притулки захищені житлові будинки, судово-психіатричні установи, транзитні будинки, гуртожитки для хворих на альбінізм, колонії хворих на проказу та інші місця скупчення людей. Психіатричні заклади, де особа може бути позбавлена волі для таких цілей, як спостереження, догляд або лікування та/або профілактичне утримання, є формою інституалізації» [9]. Як бачимо, у Комітеті ООН з прав осіб з інвалідністю ознакою інституціалізації визначається перебування особи з інвалідністю у спеціалізованих закладах, що може супроводжуватися обмеженням волі, спостереженням, профілактичним утриманням тощо.

Станом на початок 2024 року в Україні функціонувало: 145 психоневрологічних інтернатів у яких проживали 24086 осіб; 8171 особа мешкали у 56 будинках-інтернатів для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, існував 21 пансіонат ветеранів війни та праці в яких проживали 2573 особи, діяв 1 спеціальний будинок-інтернат в якому розміщено 66 осіб [10]. Війна стала фактором, який окреслив проблеми інституційної системи соціального захисту і визначив нагальну потребу змін у цій сфері. Зумовлена бойовими діями, тотальна інвалідизація населення не лише призвела до зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок війни, а також визначила соціально-захисні потреби цієї категорії осіб з вирішенням яких не можна зволікати. Відповідно, здійснення переходу від догляду за особами з інвалідністю у закладах – до послуг на рівні громади, коли людина навіть маючи найскладніші порушення розвитку живе вдома або у будинку підтриманого проживання – це послуга, коли в умовах максимально наближених до сімейних, домашніх проживають не більше 8-и осіб, які мають при цьому власний простір, речі, можуть самостійно приймати рішення тощо, але з підтримкою асистентів, якщо в цьому є потреба [9]. Інакше кажучи, поступова відмова від інституційних закладів і спрямування процесу надання соціальних послуг особам з інвалідністю / особам з інвалідністю внаслідок війни, особам похилого віку та ін. у територіальні громади, має на меті захистити право осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок

війни, осіб похилого віку, інших вразливих категорій населення на гідне життя та існування відповідно державних стандартів.

Таким чином, в умовах війни виникла необхідність оптимізації соціальних послуг, що надаються у територіальних громадах. Важлива роль у цьому питанні покладається на відділення соціальної допомоги вдома як структурних підрозділів територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), які утворюється для соціального обслуговування (надання соціальних послуг) не менш як 80 таких одиноких громадян, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з частковою втратою рухової активності (мають III, IV і V групу рухової активності) і потребують сторонньої допомоги, соціального обслуговування (надання соціальних послуг) в домашніх умовах згідно з медичним висновком [11]. До базових соціальних послуг, які надаються відділеннями соціальної допомоги вдома відносять соціальні послуги підтриманого проживання для осіб з інвалідністю та осіб похилого віку, а також соціальні послуги догляду вдома, які в умовах воєнного стану надаються екстрено. Згідно Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 р. № 956, соціальна послуга підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю – комплекс заходів з надання місця для проживання, навчання, розвитку та підтримки навичок самостійного проживання, допомоги в організації розпорядку дня, організації медичного патронажу, допомоги у веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання), з представництва інтересів, надання допомоги в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, інформації з питань соціального захисту населення, допомоги в отриманні безоплатної правової допомоги, спрямований на створення для отримувачів соціальної послуги соціально-побутових умов для самостійного проживання, захист їхніх прав та інтересів і залучення їх до життєдіяльності територіальної громади [12]. Утім, на сьогодні залишається значне коло питань, яке ускладнює дієву реалізацію соціальної послуги підтриманого проживання для осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку в територіальних громадах. На думку адвокаційної менеджерки громадської організації «Fight For Right», експертки з ДІ Євгенії Булани: «Те, що зараз в Україні називають послугою підтриманого проживання, доволі часто нею не є. Це радше якийсь альтернативний традиційним інтернатам підхід з надання місця для проживання людям з інвалідністю, а не перехідна послуга, якою має бути підтримане проживання. Так, людина нерідко залишається ізольованою, сегрегованою десь далеко за межами населеного пункту, у неї немає можливостей для соціалізації і залученості саме в громаду. Часто люди продовжують жити на території закритих закладів [13]. Означена ситуація вказує, що сучасні реалії системи соціального захисту населення України далеко не завжди відповідають проголошеним засадам і закріпленим стратегіям, покладених в основу державних стандартів соціальних послуг.

Значна кількість проблем виникає і у процесі реалізації соціальної послуги догляду вдома для осіб з інвалідністю/осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку. Оскільки далеко не завжди територіальні громади мають достатню кількість фахівців соціальної сфери, які мають надавати допомогу у самообслуговуванні особам з інвалідністю / особам з інвалідністю внаслідок війни, особам похилого віку, які цього потребують за медичними показниками. У п. п. 6.1, 6.3 Державного стандарту догляду вдома, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 13.11.2013 р. № 760, визначається: «6.1. Соціальна послуга догляду вдома надається за місцем проживання отримувача соціальної послуги (вдома) протягом робочого дня.

6.3. Соціальна послуга догляду вдома може надаватись постійно (для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю з фізичними та/або сенсорними порушеннями III групи рухової активності – 1–2 рази на тиждень (за необхідності), IV групи рухової активності (5 ступінь індивідуальної потреби) – 2 рази на тиждень, IV групи рухової активності (6, 7 ступені індивідуальної потреби) – 3 рази на тиждень; V групи рухової активності – 5 разів на тиждень,

для осіб з інвалідністю І групи підгрупи А – 6–7 разів на тиждень (за потреби)), для осіб з когнітивними розладами при базовому рівні (від 112 до 142 балів) – потреба у відвідуванні становить 5 разів на тиждень, при задовільному рівні (від 143 до 244 балів) – 4–3 рази на тиждень, при доброму рівні (від 245 до 314 балів) – 3–2 рази на тиждень; при відмінному рівні (від 315 до 345 балів) – 1 раз на тиждень; періодично (2 рази на місяць для осіб з когнітивними розладами, для осіб з інвалідністю з психічними та поведінковими розладами – 2–4 рази на місяць), тимчасово (визначений у договорі період), для дітей з інвалідністю віком від трьох до 18 років при ступені індивідуальних потреб дитини «періодичний догляд» – 2 рази на тиждень; «постійний догляд» – 4–3 рази на тиждень; «інтенсивний догляд» – 5 разів на тиждень» [14]. Тобто, цитовані вище встановлені строкові характеристики щодо надання соціальної послуги догляду вдома вказують на безпосередню залежність можливості реалізації цієї послуги від забезпеченості відділень соціальної допомоги вдома соціальними працівниками, у трудові обов'язки яких входить здійснення цих функцій. І слід розуміти, що у процесі збільшення у територіальних громадах чисельності осіб, які потребуватимуть цієї допомоги, загострюватиметься проблема відсутності достатньої кількості фахівців соціальної сфери.

У межах проєкту Ради Європи «Посилення соціального захисту в Україні» було проведене дослідження щодо можливості вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю, у тому числі осіб з інвалідністю внаслідок війни користуватися соціальними послугами. На підставі цього дослідження було констатовано, що «1). Необхідно забезпечити проведення комплексної оцінки потреб особи, яка звертається за отриманням соціальної послуги / соціальних послуг, згідно з вимогами чинного законодавства. За необхідності протоколи оцінки потреб повинні бути оновлені та деталізовані. У разі тривалого надання послуг обов'язково потрібно проводити переоцінку потреб і корекцію індивідуального плану надання послуги [15]. Слід погодитися, що проведення комплексної оцінки потреб особи, якій життєво необхідно надання соціальних послуг дозволить напрацювати ефективний механізм дієвої реалізації допомоги в самообслуговуванні, здійсненні догляду вдома, підтриманого проживання тим вразливим категоріям населення, які цього потребують нагально.

На формування сучасної, людиноцентричної, інклюзивної та ефективної системи підтримки осіб з інвалідністю та осіб старшого віку орієнтована Стратегія реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 р. № 1315-р. Реалізація Стратегії передбачає докорінну реформу системи послуг для осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, зокрема відхід від переважно інституційних форм їх надання, що забезпечується в мережі психоневрологічних та інших інтернатних закладів; надання пріоритету забезпеченню незалежного життя та інтеграції в територіальну громаду, формуванню необхідних для цього умов (персональна допомога, догляд вдома, підтримане проживання, реабілітаційні послуги, підтримка/консультування, зокрема, з питань доступу до житла, управління власними фінансами, створення тренувальних (учбових) квартир, програм оренди доступного житла, формування системи підтриманого прийняття рішень, розвиток інклюзивних сервісів); підтримка, у тому числі фінансова, сімей осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, осіб, які надають підтримку та догляд [16]. Інакше кажучи, дотримання гуманістичних засад у реалізації надання соціальних послуг вразливим верствам населення у територіальних громадах має стати головним чинником вдосконалення системи соціального захисту населення у цивілізованій державі.

Висновки. На підставі аналізу сучасних правових особливостей надання у територіальних громадах в Україні соціальних послуг стосовно порядку здійснення підтриманого проживання та догляду вдома осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку тощо, ми прийшли до таких висновків.

1. Тривалий час в Україні існувала система соціального захисту населення, де соціальна підтримка, допомога та догляд вразливих категорій населення (осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку та ін.) здійснювалися в інституційних

соціальних закладах, діяльність яких не узгоджувалася з демократичними засадами прав і свобод людини.

2. Процеси децентралізації, які відбуваються в Україні, покликані пришвидшити деінституціалізацію, спрямовану на поступову відмову від інституційних соціальних закладів, коли забезпечується право особи, яка потребує соціальної допомоги та підтримки проживати у громаді і отримувати соціальні послуги згідно державних стандартів, закріплених у соціальному законодавстві. Такий підхід має сприяти створенню суспільства рівних прав і можливостей із забезпеченням гідного життя у територіальній громаді вразливих категорій населення з дотриманням міжнародних стандартів щодо захисту їх прав та свобод.

3. Суттєвими перепонами для ефективного налагодження дієвої системи соціальних допомог, зокрема підтриманого проживання та допомоги вдома особам з інвалідністю / особам з інвалідністю внаслідок війни, особам похилого віку та ін. у територіальних громадах є проблеми відсутності достатньої кількості професійно підготовлених соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, юристів, які надають соціальні послуги. Також впливає на ефективність надання соціальних послуг відсутність таких альтернативних форм підтримки, як підтримка персональних асистентів тощо.

4. Відчутною є проблема доступності транспортних послуг, що обмежує можливості осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни та осіб похилого віку отримувати необхідні послуги на рівні територіальної громади.

5. Залишається фактично невирішеною проблема соціального житла для вразливих категорій населення, зокрема осіб з інвалідністю / осіб з інвалідністю внаслідок війни, осіб похилого віку та ін., обладнаного відповідно до їх функціональних можливостей згідно медичних показників стану здоров'я та інших визначених потреб для повноцінної життєдіяльності в умовах територіальної громади.

Список використаних джерел:

1. Щодо оптимізації надання соціальних послуг на місцевому рівні. URL. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Zapiska-sotsposlugi-OTG-Kovyazina-%282%29-4ef9e.pdf

2. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417. URL. Деякі питання діяльності терито... | від 29.12.2009 № 1417

3. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text

4. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція, Міжнародний документ ООН від 13.12.2006 р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_g71

5. Семигіна Т. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. *Вісник* АПСВТ, 2019, № 4. URL. https://www.researchgate.net/publication/339290700_SOCIALNI_POSLUGI_U_TERITORIALNIH_GROMADAH_UKRAINI_INNOVACII_PRAVOVOGO_REGULUVANNA

6. Тищенко О.В.. Черноус С.М. Екстрений (кризовий) порядок надання соціальних послуг населенню України в умовах війни: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. №11. 2024. С. 221–226. URL. 52.pdf

7. Моделі інтегрованих соціальних послуг в громадах.URL. https://decentralization.ua/news/12544

8. Давидюк О.О. Деінституціалізація соціального догляду осіб з інвалідністю в Україні. Демографія та соціальна економіка, 2016, № 2 (27), С. 143–155. URL. https://dse.org.ua/arhcive/27/11.pdf

9. Онуфрик М. Вимога ЄС щодо деінституціалізації послуг для людей з інвалідністю в Україні: чому це важливо і з чого почати? URL. https://ants.org.ua/vimoga-yes-shhodo-deinstituczializacziyi-poslug-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini-chomu-cze-vazhlivo-i-z-chogo-pochati/

10. Деінституціалізація. Деінституціалізація закладів для дорослих. URL. https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/deinstytualizatsiya

11. Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417. URL. https://www.kmu.gov.ua/npas/243237379

12. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю: затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 р. № 956. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17#Text

13. Маджумдар О. Без паркана і сегрегації: що таке будинки підтриманого проживання для людей з інвалідністю і який вигляд це має в Україні. URL. https://zmina.info/articles/bez-parkana-i-segregacziyi-shho-take-budynky-pidtrymanogo-prozhyvannya-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-i-yak-cze-vyglyadaye-v-ukrayini/

14. Державний стандарт догляду вдома: затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 13.11.2013 р. № 760. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1990-13#Text

15. Дослідження з питань соціального захисту та соціальних прав в Україні: задоволеність соціальними послугами. URL. https://cedos.org.ua/researches/doslidzhennya-z-pytan-soczialnogo-zahystu-ta-soczialnyh-prav-v-ukrayini-zadovolenist-soczialnymy-poslugamy/

16. Стратегія реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 р. № 1315-р. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2024-%D1%80#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БАЛЮК Г. І.,
доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри екологічного права
(Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

ВЛАСЕНКО Ю. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права
(Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.18

ПРАВО І ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджується сутність екологічних та еколого-правових конфліктів як специфічного соціально-правового феномена. Встановлено, що екологічні конфлікти є закономірним результатом взаємодії суспільства і природи, зумовлені суперечністю між економічними інтересами та екологічними потребами. Розглянуто класифікацію екологічних конфліктів за рівнями прояву – локальні, регіональні, міжнародні. Виявлено, що їх динаміка безпосередньо пов'язана з використанням природних ресурсів, власністю на них та розподілом екологічних благ. Проаналізовано об'єкт і предмет екологічного конфлікту, визначено їх ключові відмінності та специфіку.

В статті аналізується соціальна природа еколого-правового конфлікту, яка відображає боротьбу суспільних інтересів у сфері взаємодії з довкіллям. Доведено, що ефективне врегулювання можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує правові, інституційні, економічні та міжнародні механізми. Показано, що можливості права у вирішенні екологічних конфліктів мають подвійний характер: воно виступає як засіб попередження конфліктів та як інструмент їх врегулювання. Встановлено, що правові механізми не завжди є достатніми, оскільки підґрунтя конфліктів часто криється в економічних суперечностях.

Окрему увагу приділено міжнародному виміру екологічних конфліктів та їхньому зв'язку з глобальними проблемами сучасності – зміною клімату, забрудненням довкілля, раціональним використанням природних ресурсів. Виявлено, що врегулювання таких конфліктів можливе за умови дотримання балансу приватних і публічних інтересів, пріоритету прав людини та принципів сталого розвитку. Підкреслено необхідність застосування альтернативних і консенсусних форм вирішення спорів, а також посилення ролі громадянського суспільства у контролі за прийняттям екологічно значущих рішень.

Зроблено висновок, що екологічний конфлікт є невід'ємною характеристикою сучасних суспільних відносин, а його дослідження та врегулювання набувають особливого значення для збереження довкілля і забезпечення екологічної безпеки. Новизна роботи полягає у комплексному аналізі понять, ознак, класифікації та особливостей екологічних конфліктів, що створює підґрунтя для подальшого розвитку правових механізмів у цій сфері.

Ключові слова: *екологічний конфлікт, еколого-правовий конфлікт, соціально-правовий феномен, природні ресурси, правове регулювання, сталий розвиток, екологічна безпека.*

Baliuk G. I., Vlasenko Yu. L. Law and environmental conflict: concept, classification and characteristics

The article examines the essence of environmental and environmental-legal conflicts as a specific socio-legal phenomenon. It is established that environmental conflicts are a natural result of the interaction between society and nature, arising from contradictions between economic interests and environmental needs. The classification of environmental conflicts by levels of manifestation–local, regional, and international–is considered. It is revealed that their dynamics are directly linked to the use of natural resources, ownership, and the distribution of environmental benefits. The object and subject of environmental conflict are analyzed, and their key differences and specific features are identified.

The social nature of environmental-legal conflict, which reflects the struggle of public interests in the sphere of human–environment interaction, is analyzed. It is proved that effective settlement is possible only through a comprehensive approach combining legal, institutional, economic, and international mechanisms. It is shown that the legal framework has a dual role: it functions both as a tool for conflict prevention and as an instrument for conflict resolution. It is determined that legal means are not always sufficient, as the root causes of conflicts often lie in economic contradictions.

Particular attention is paid to the international dimension of environmental conflicts and their connection with global challenges such as climate change, environmental pollution, and the rational use of natural resources. It is established that resolving such conflicts requires maintaining a balance between private and public interests, ensuring the priority of human rights, and adhering to the principles of sustainable development. The necessity of applying alternative and consensus-based dispute resolution mechanisms, as well as strengthening the role of civil society in monitoring environmentally significant decisions, is emphasized.

It is concluded that environmental conflict is an integral characteristic of modern social relations, and its study and regulation are crucial for environmental protection and ecological security. The novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the concept, features, classification, and characteristics of environmental conflicts, which provides a basis for further development of legal mechanisms in this field.

Key words: *environmental conflict, environmental-legal conflict, socio-legal phenomenon, natural resources, legal regulation, sustainable development, ecological security.*

Вступ. Проблематика екологічних конфліктів посідає особливе місце серед соціально-правових явищ, оскільки поєднує в собі як правові, так і економічні, соціальні та міжнародні чинники. В умовах зростання антропогенного навантаження на довкілля, загострення глобальних екологічних викликів та посилення конкуренції за природні ресурси виникає потреба у глибокому науковому осмисленні сутності, класифікації та особливостей таких конфліктів. У науковій літературі вже накопичено значний досвід дослідження загальних

питань конфліктології та соціальних конфліктів, проте проблемам екологічних і, зокрема, еколого-правових конфліктів, приділено недостатньо уваги. Окремі аспекти висвітлювалися у працях З. В. Яремак [8; 9; 10; 11], Н. Р. Кобецької [3], М. М. Петрушенка [5], С. В. Бобровник [1; 2] та інших учених, проте комплексний підхід до визначення поняття, ознак та класифікаційних характеристик екологічних конфліктів досі залишається відкритим завданням. Саме ці прогалини у науковій площині визначають актуальність теми та зумовлюють потребу її ґрунтовного аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є формулювання цілісного уявлення про екологічний конфлікт як соціально-правове явище. Для досягнення цієї мети необхідно: визначити сутність і характерні ознаки екологічного конфлікту; проаналізувати існуючі наукові підходи до його класифікації; з'ясувати роль права у врегулюванні та запобіганні екологічних конфліктів; окреслити основні проблеми та перспективи вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Екологічні конфлікти – один із найбільш поширених різновидів або груп соціальних конфліктів, які виникають практично протягом всієї історії існування людства. Екологічні конфлікти породжені самою взаємодією суспільства і природи, відображають умови процесів життя людей, існуючих в природних умовах, специфіку екологічних правовідносин. В роботах по конфліктології тривають дискусії про існування корисних конфліктів. Імовірно, необхідно більш чітко розрізняти такі оцінки конфліктів як нормальність, об'ємність і корисність, а також уточнювати поняття корисності. Екологічний конфлікт є об'єктивним явищем і не обов'язково негативним.

На думку фахівців, людство живе в боргу у природи, так як рівень споживання природних ресурсів перевищує здатність природи до їх поповнення, відновлення чи відтворення. Власне кажучи, не стільки теоретичний аналіз, скільки дані екологічного моніторингу показують, що фактично кожне масштабне рішення в сфері взаємодії з природою є початком конфлікту або спробою його врегулювати, так як пов'язано з вибором між реально непримиренними або погано примиренними альтернативами.

Еколого-правові конфлікти є складним соціально-правовим феноменом, що поєднує юридичні, економічні, соціальні та міжнародні аспекти. Як зазначає Яремак, «детермінанти еколого-правових конфліктів включають не лише правові норми, а й економічні інтереси, соціальні потреби та міжнародні зобов'язання» [8, с. 112]. Їх ефективне вирішення можливе лише за умови комплексного підходу, який передбачає поєднання правових механізмів із інституційними, економічними та міжнародними інструментами. При цьому в умовах глобальних викликів міжнародні економічні відносини впливають на формування стратегії та тактики дій суб'єктів [6, с. 47].

Згідно з дослідженням, ефективне врегулювання еколого-правових конфліктів можливе лише за умови комплексного підходу [11, с. 86]. У свою чергу, Садова наголошує, що розробка та впровадження механізмів врегулювання таких конфліктів має включати не тільки правові, але й інституційні та економічні інструменти [7, с. 135]. Також деякі дослідники також підкреслюють, що еколого-правові конфлікти є відображенням колізії інтересів держави, суспільства та бізнесу [3, с. 214]. Важливо враховувати і те, що екологічний конфлікт завжди має багаторівневий характер і потребує системного аналізу Сабадаш [6, с. 48].

Взаємовідносини між людиною і довкіллям носять досить складний внутрішньо суперечливий та нерозривно взаємозалежний характер, позитивність якого для обох сторін можлива лише на основі узгодження законів розвитку природи і суспільства. Використання природних ресурсів і пов'язані з ним відповідні навантаження на навколишнє природне середовище – це та сфера людської діяльності, яка визначає широке коло соціальних економічних та екологічних проблем. Особливо актуальними вони є сьогодні, оскільки раціональне природокористування і збереження довкілля – ті важливі чинники, що в умовах вичерпання ресурсів і погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища можуть сприяти запобіганню подальшої деградації середовища проживання людини, динамічному розвитку економіки і задоволенню соціальних потреб.

В основу взаємодії людини і природи покладено реалізацію потреб і інтересів, які за своєю суттю мають протилежний за змістом характер: задоволення економічних інтересів та потреб природокористувачів, що визначають специфіку використання природних ресурсів, розміщення виробництв, розвиток інфраструктури тощо, з іншої, – екологічних, спрямованих на забезпечення цілісності екосистеми, її охорони та відтворення природних ресурсів, і покладають на всіх суб'єктів природокористування додаткові обов'язки стосовно охорони, захисту і забезпечення екологічної безпеки. Таким чином, в основу взаємодії людини і природи закладена конфліктність інтересів, насамперед, економічних та екологічних, підставою виникнення яких є різновекторність інтересів суб'єктів екологічних відносин. Як зазначається у статті «врегулювання еколого-правових конфліктів можливе лише за умов дотримання балансу інтересів, пріоритету прав людини та публічного інтересу [9, с. 55–62]. Важливо також враховувати інституційні принципи узгодження інтересів.

Можливості чинного права в сфері вирішення екологічних конфліктів достатньо широке. Їх застосування обумовлюється ступенем розвитку правового регулювання принципової націленості на попередження і вирішення різного роду конфліктів. Як зазначає З. В. Яремак, право в сфері екологічних відносин має подвійний характер – воно одночасно виступає інструментом упередження конфлікту і засобом його врегулювання [8, с. 112]. Не дивлячись на дискусії стосовно сутності права, в сфері відношення права і закону все ж безспірним залишається той факт, що право спрямоване на впорядкування суспільних відносин досягнення стабільності і передбачуваності діяльності людей. Соціальна природа еколого-правового конфлікту, за словами Яремак З., полягає в тому, що він відображає боротьбу суспільних інтересів у сфері взаємодії з довкіллям, які завжди мають конфліктний потенціал [10, с. 79].

Можливості екологічного права в сфері екологічної конфліктності визначаються впорядковуючим впливом, стабілізуючим потенціалом. Як зазначає Н. Кобецька, система екологічного права України перебуває в процесі трансформації, що зумовлює зростання кількості конфліктних ситуацій [3, с. 212].

Разом з тим, можливості права у вирішенні екологічних конфліктів в принципі обмежені. На думку М. М. Петрушенка, екологічний конфлікт не завжди може бути вирішений виключно правовими інструментами, адже його основа часто криється в економічних суперечностях [5, с. 19]. Це може бути викликано тим, що сторони конфлікту протиставляють себе праву і правові приписи не спрацьовують: позиції сторін не кваліфікуються на основі правових норм, тобто є юридично нейтральними, не визначаються правом і процедури вирішення конфліктів.

З точку зору співвідносності права і екологічних конфліктів, на нашу думку, слід розглядати два основних напрямки:

1. Використання загальних інститутів права в сфері дії, вирішення подолання конфліктів; 2. подальший розвиток спеціальних правових приписів розрахованих на вирішення екологічних конфліктів які виникають. Як підкреслюють дослідники Національного інституту стратегічних досліджень, сучасні еколого-ресурсні проблеми в Україні формують високий рівень конфліктного потенціалу, що вимагає посилення ролі держави та громадянського суспільства у його врегулюванні» [4]. На нашу думку, екологічний конфлікт можна визначити як тип юридично значимої поведінки у сфері еколого правового регулювання, яка виражається у протистоянні за існуючі цінності, зокрема, матеріальні блага, умови існування, статус, владу та інші. При цьому серед основних ознак екологічного конфлікту можна визначити, наприклад: 1. Конфлікт виникає із спричинення яким небуть суб'єктом шкоди навколишньому природному середовищу; 2. сторони конфлікту вступають у правовідносини; 3. головні етапи конфлікту регламентуються процесуально–правовими нормами; 4. остаточне вирішення екологічного конфлікту здійснюють уповноважені органи держави шляхом прийняття владного рішення.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що розглядаючи екологічний конфлікт, необхідно звернути увагу на його соціальні складові, а саме: соціальність екологічних

конфліктів, їх суспільна природа та значимість; іманентність (внутрішня приналежність) суспільству.

Зазначені характеристики повною мірою відображають суть екологічного конфлікту як одного із різновидів соціально правових конфліктів. Однак визначення ідентифікуючих ознак екологічного конфлікту повинно, з одного боку, – спиратися на загальні поняття про конфлікт як соціальне явище, та існуючі загальні ознаки юридичного, з іншого, – відображати саме екологічний його аспект, екологічну складову, яка дає змогу виокремити екологічний конфлікт як самостійну категорію, що може характеризувати певний стан взаємовідносин у системі «суспільство-природа».

Такими ідентифікуючими ознаками є екологічний предмет і об'єкт. Об'єкт конфлікту – це те, на що спрямована протидія суб'єкта. При цьому в юридичній літературі пропонується виділяти потенційний об'єкт правового конфлікту – суспільні відносини, які є нормативно врегульованими, на які спрямовані протиборства, та реальний об'єкт – цінності, ресурси, статус, влада, а також дії/ результати дії, на які спрямовані протиборства, які спричинені взаємодією суспільства і природи.

Об'єкт конфлікту важко відрізняти від його предмета, під яким розуміється об'єктивно існуюча чи реальна проблема, що лежить в основі конфлікту; це те протиріччя, через яке сторони вступають у протиборство. Відповідно об'єктом екологічного конфлікту є природний ресурс чи екологічна цінність, що через певні обставини знаходиться на перетині інтересів різних соціальних та економічних суб'єктів, які прагнуть до володіння та контролю над ними, а його предметом – проблеми володіння над природним ресурсом або контролю над ними, що може принести певні вигоди одному чи декільком суб'єктам.

Таким чином, еколого-правові конфлікти є складним соціально-правовим феноменом, що поєднує юридичні, економічні, соціальні та міжнародні аспекти. Як зазначає Яремак З., детермінанти еколого-правових конфліктів включають не лише правові норми, а й економічні інтереси, соціальні потреби та міжнародні зобов'язання [8, с. 112]. Їх ефективне вирішення можливе лише за умови комплексного підходу, який передбачає поєднання правових механізмів із інституційними, економічними та міжнародними інструментами [11, с. 89; 7, с. 136].

Ще однією характерною ознакою еколого правового конфлікту є спір суб'єктів про право тієї чи іншої сторони врегульованими екологічними нормами права, на дії позитивного характеру, або спір про підстави притягнення до юридичної відповідальності за вчинення однією із сторін екологічного конфлікту правопорушення. Іншою особливістю такого конфлікту можна назвати юридичні наслідки, такі як шкода навколишньому середовища, а також у зв'язку з цим виникнення чи припинення у сторін юридичних прав, юридичних обов'язків, зміна їх за змістом, а також чіткість форм та процедур в регулюванні екологічних конфліктів. При цьому в умовах глобальних викликів міжнародні економічні та екологічні відносини впливають на формування стратегії та тактики дій суб'єктів [6, с. 47].

Окрім того, особливими є причини виникнення екологічних конфліктів, динаміка їх розвитку, порядок вирішення. Здебільшого екологічні конфлікти виникають у сфері використання природних ресурсів. Зокрема, основою усіх природноресурсних екологічних конфліктів є безпосереднє право власності на природний ресурс. На нашу думку, тут доцільно згадати про досить актуальну проблему для багатьох економік – проблему «ресурсного прокляття», суть якого полягає в тому, що: значні обсяги природних ресурсів, зокрема, нафти, газу, лісу, мінералів можуть бути згубними для національної економіки і слугувати причиною економічного спаду, а в іншому випадку, – навіть, соціально економічного занепаду. Окрім того, в багатьох економіках, основи економічного зростання яких є саме природні ресурси, спостерігаються негативні соціально економічні процеси: згортання ринкових та демократичних інститутів з одночасним поширенням авторитарних тенденцій в економічному і громадському житті. Тобто, для сильних економік і громадянських суспільств ресурси є економічним благом та інструментом забезпечення стабільного соціально економічного зростання. Для інших, економічно слабких, соціально та політично не стабільних – природні

ресурси спричиняють серйозні внутрішні та міжнародні конфлікти, в тому числі збройні сутички та довготривалі протистояння. Отже, основне економічне протиріччя, яке лежить в основі екологічних конфліктів, зокрема, природно ресурсних, може бути сформульоване наступним чином: глобальна війна за найдорожчий у світі на сьогодні ресурс – природний ведеться найдешевшим фінансово-економічним ресурсом – грошима.

Зазначимо також, що найбільш розповсюдженими видами екологічних конфліктів з використанням природних ресурсів є:

1. Конфлікти через забруднення атмосфери. Чи не найбільше конфліктів виникає внаслідок потрапляння через кордон держав забрудненої атмосфери. Такі конфлікти найчастіше відбуваються в Європі та Північній Америці. Винуватцями забруднення атмосфери багатьох країн Європи є Великобританія та Німеччина.

Кислотні дощі – теж одна з причин конфліктних ситуацій держав в Європі. У Швеції ознаки сильного підкислення виявлено в 25 тис. озер, внаслідок чого була отруєна риба. За оцінками спеціалістів Швеції, 90% забруднюючих речовин, які випадають з атмосфери, надходять із-за кордону.

Великобританія, одна з головних забруднюючих країн, щороку викидає в повітря 3,5 млн. тон оксиду сірки, приблизно 1 млн. тон якого «експортується» в Ісландію, Швецію, Данію, Фінляндію, Норвегію. У Північній Америці основним винуватцем забруднення атмосферного повітря є США. Мабуть, найбільше повітряних забруднень надходить до Канади і Мексики.

Величезною катастрофою з екологічними наслідками була аварія на Чорнобильській АЕС (1986 рік). Радіоактивні хмари за короткий час розповсюдились на тисячі кілометрів від місця аварії. В північній Швеції після катастрофи спостерігалося багаторазове підвищення радіоактивності м'яса деяких тварин.

2. Конфлікти через забруднення морських вод. Такі конфлікти виникають часто останнім часом. Найчастіше забруднюючою речовиною є нафта. Її плями швидко мігрують і відчутно порушують морські екосистеми. Екологічні конфлікти в морі виникають і внаслідок воєнних дій. Воєнні операції між Іраком та Іраном у Перській затоці в 1993 році призвели до руйнування нафтових свердловин. Утворилася велика нафтова пляма, яка досягла узбережжя ряду держав: Кувейту, Саудівської Аравії, Арабських Еміратів. Забруднення призвело до забруднення риби, птахів, дельфінів, черепах тощо.

Міжнародні конфлікти виникають також через забруднення озер та річок. Чимало держав забруднюють не тільки свої, але й водойми сусідів. Так, головним винуватцем отруєння Великих Північноамериканських озер є промислові підприємства Канади і США.

При екологічних конфліктах часто важко знайти винуватця. Стратегія боротьби з глобальними забрудненнями навколишнього середовища включає: по-перше, збір інформації про забруднення, по-друге, вивчення наслідків забруднення, по-третє, вжиття заходів по нейтралізації або усуненню джерела забруднення.

Такі екологічні конфлікти можуть проявлятися на різних рівнях: 1. локальні: дані екологічні конфлікти виникають, як правило, на обмеженій території. Прикладом таких можуть слугувати численні, так звані «сміттєві конфлікти», які в Україні є найбільш поширеними і перманентними (за територію – від районів великих мегаполісів до невеликих селищ); 2. регіональні екологічні конфлікти: забруднення довкілля внаслідок економічної діяльності суб'єктів господарювання є найбільш суттєвою регіональною проблемою. Прикладом регіонального такого конфлікту стала техногенна катастрофа в Бузькому районі Львівщині, коли на залізничному перегоні Красне – Ожидів зійшли з колії та перекинулися 15 цистерн товарного потягу з жовтим фосфором; 3. міжнародні екологічні конфлікти: такі конфлікти набули поширення після закінчення «холодної війни», коли через суттєве розширення ризиків і лібералізацію торгово економічних відносин між суб'єктами ринку загострилася боротьба за володіння природними ресурсами. Міжнародні екологічні конфлікти виникають з приводу проблем, які стосуються еколого економічних інтересів держав. Зарубіжні дослідники підкреслюють, що екологічні конфлікти мають виразний міжнародний вимір.

На території України такою сталася екологічна катастрофа в Керченській протоці Чорного моря, коли через шторм в протоці зазнало пошкоджень 15 суден. Катастрофічними для екології моря і прибережних територій став вилив в море близько 1,2 тис. тон мазуту з танкера, який розламався навпіл. Окрім того, через шторм затонуло також 4 судна, які перевозили приблизно 2 тис. тон сірки.

Екологічні наслідки аварії не примусили довго чекати – впродовж наступних після аварії днів спостерігалася масова загибель птахів та риби в Керченській протоці. За неофіційною інформацією місцевих екологів загинуло близько 30 тис. птахів.

На території України спостерігалися також потенційно небезпечні ситуації: 1. україно-білоруський конфлікт інтересів пов'язаний з розробкою крейдового родовища Хотиславське; 2. загроза забруднення вод річки Дністер, яка є головним джерелом питного та господарського постачання Румунії та Молдови, внаслідок просочування або катастрофічного викиду токсичних розсолів Калицького солерудника в річки Лимниця та Сівка та подальшого забруднення річки Дністер; 3. деградація української частини дельти Дунаю внаслідок незбалансованої господарської діяльності на території Румунії та загроза забруднення поверхневих вод річок Дунаю і Тиси внаслідок діяльності гірничо- збагачувальних та хімічних підприємств на території Румунії; 4. потенційна втрата території держави внаслідок перетворення русел річок – розмив та руйнування берегів на річці Сош та річці Західний Бук на Польському кордоні.

Проаналізувавши ситуацію, яка склалася в сфері екологічних конфліктів, зазначимо, що вирішення такого роду конфліктів, значну роль мають відігравати такі чинники як: демократичні традиції та рівень демократії держави, досягнутий рівень громадянських прав і свобод населення, його культурно освітній рівень, спроможність можливості і бажання громадських інститутів контролювати державні інститути влади, можливість участі громадськості в обговоренні й прийнятті важливих для суспільства екологічних та економічних рішень. На думку дослідників, альтернативні процедури врегулювання спорів відіграють ключову роль у системі правових форм врегулювання еколого-правових конфліктів [11, с. 57]. Також відзначимо, що консенсусні форми врегулювання конфліктів є перспективним напрямом адаптації міжнародного досвіду.

Звертає на себе увагу і те, що в сфері екологічних конфліктів постає питання щодо гносеологічних труднощів стосовно їх вирішення. Знання людей у сфері взаємодії з природою є не достатніми, а її переоцінка вже не раз призводила до хибних рішень. Так, катастрофічні наслідки мали «експерименти» на Чорнобильській АЕС. Чимало екологічної шкоди завдало будівництво електростанцій на Дніпрі. Відтак, необхідно досить обережно ставитися до можливостей мислення людини, науки, а відповідно і до державного регулювання екологічних конфліктів правовими засобами. Усвідомлення та вирішення екологічних конфліктів повинно ґрунтуватися на розумінні обмеженості можливостей людини та необхідності приділяти постійну увагу екологічним процесам.

Завершуючи, можна стверджувати, що комплексний підхід до вирішення еколого-правових конфліктів є необхідним для забезпечення сталого розвитку та охорони довкілля. В рамках концепції сталого розвитку, для вирішення екологічних конфліктів доцільно максимально розвинути механізм компромісної взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації їх інтересів та подолання наявних й запобіганню виникнення нових екологічних конфліктів. Нажаль, реальність сьогодення така, що суспільство змушене жити в умовах існуючих екологічних конфліктів, бути готовим до запобігання, чітко усвідомлювати необхідність їх подолання та бути у змозі їх ефективно розв'язувати.

Висновки

1. Встановлено, що екологічний конфлікт є різновидом соціально-правового конфлікту, детермінованого протиріччями у сфері взаємодії суспільства і природи. Його сутність виявляється у боротьбі економічних та екологічних інтересів, що обумовлює наявність соціальної, правової та екологічної складової.

2. Доведено, що ефективне врегулювання екологічних конфліктів потребує комплексного підходу, який поєднує правові, економічні, інституційні та міжнародні механізми.

3. Запропоновано класифікацію екологічних конфліктів за рівнем поширення (локальні, регіональні, міжнародні) та предметом спору, що дає можливість систематизувати їх прояви та розробити диференційовані засоби врегулювання. Екологічні протиріччя набувають ознак системної кризи сучасної цивілізації. Глобальний характер екологічних протиріч визначається сьогодні такими ключовими проблемами: охорони та використання водних, земельних, лісових та мінеральних ресурсів; збереження біорізноманіття; зміни клімату та забруднення атмосфери; енергетичної й ресурсної безпеки; «екологічної дискримінації». Значний конфліктний потенціал зазначених проблем вже у найближчій перспективі може призвести до виникнення і розвитку не тільки локальних чи регіональних, а й міжнародних екологічних конфліктів – «водних», «земельних», «мінеральних», «продовольчих», «асиміляційних» тощо.

4. Перспективи подальших досліджень убачаються у розробленні спеціальних правових приписів, спрямованих на запобігання та вирішення екологічних конфліктів, а також у вдосконаленні інституційних механізмів забезпечення балансу інтересів держави, суспільства та бізнесу.

5. В умовах практичної реалізації нашою державою принципу сталого розвитку вважається необхідним максимально розвинути механізм взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації їх інтересів і, як наслідок, зменшення можливостей виникнення конфліктних ситуацій у сфері взаємовідносин людини і природи.

Список використаних джерел:

1. Бобровник С. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Загальні проблеми правової науки*. 2011. № 1(64). С. 26–33.

2. Бобровник С. В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 109–113.

3. Кобецька Н. Р. Система принципів права охорони довкілля в українській та польській правових доктринах. *Вісник* юридичних наук УжНУ. 2023. № 3. С. 210–218.

4. НІСД. Еколого-ресурсні проблеми та конфліктний потенціал українського суспільства. Аналітична записка. 2019.

5. Петрушенко М. М. Економічний зміст поняття «екологічний конфлікт». *Вісник* Сумського державного університету. 2012. №1. С. 19–25.

6. Сабадаш В. В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту. Механізм регулювання економіки. 2006. № 1. С. 44–50.

7. Садова Н. Механізми врегулювання еколого-правових конфліктів. *Вісник* юридичних наук УжНУ. 2022. № 35. С. 133–138.

8. Яремак З. В. Детермінанти еколого-правових конфліктів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 110–115.

9. Яремак З. В. Консенсусні форми врегулювання еколого-правових конфліктів: міжнародний досвід та перспективи для України. Збірник наукових статей. 2023. С. 55–62.

10. Яремак З. В. Соціальна природа еколого-правового конфлікту. Прикарпатський юридичний вісник. №2 (27). 2019. С. 79–82.

11. Яремак З. В. Юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів (постановка проблеми). Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2017. Вип. 38. С. 85–90.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БОРКО А. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права
*(Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова)*

ЗАБОЛОТНИЙ В. М.,
аспірант
*(Заклад вищої освіти «Міжнародний
університет бізнесу і права»)*

УДК 342.9:35.077.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.19

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

У статті здійснено комплексне науково-теоретичне дослідження публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій як інституційного елементу системи публічної адміністрації України. Обґрунтовано актуальність теми з огляду на необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності адміністративних комісій у контексті побудови правової держави, розвитку місцевого самоврядування та забезпечення прав людини у сфері адміністративного провадження.

Розкрито сутність правосуб'єктності як базової юридичної категорії, акцентовано на її специфіці у публічному праві, що виявляється у похідному характері від державного суверенітету та обмеженій самостійності суб'єкта. Детально проаналізовано колегіальний характер адміністративних комісій, їх функціонально-організаційне призначення, нормативне підґрунтя діяльності та проблеми компетенційного визначення.

Визначено структуру публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій як системи взаємопов'язаних елементів: правоздатності, дієздатності, деліктоздатності та компетенції. Наголошено на її службово-функціональному характері та підконтрольності у межах адміністративно-правового механізму. Виокремлено основні проблемні аспекти концептуалізації правосуб'єктності адміністративних комісій: фрагментарність нормативного регулювання, відсутність спеціального закону, невизначеність процедурних стандартів діяльності, брак ефективних механізмів контролю законності та недостатню професійну підготовку членів комісій.

Сформульовано авторське бачення основних напрямів удосконалення законодавства: розробка спеціального закону про адміністративні комісії, уніфікація адміністративної процедури, встановлення кваліфікаційних вимог до складу комісій, підвищення ефективності контролю та забезпечення належних правових гарантій особи. Запропоновані заходи спрямовані на зміцнення правових

засад функціонування адміністративних комісій та підвищення ефективності публічного управління в Україні

Ключові слова: *публічно-правова правосуб'єктність, адміністративна комісія, публічна адміністрація, компетенція, колегіальний орган, адміністративне право, адміністративне провадження.*

Borko A. L., Zabolotny V. M. Conceptualization of public-legal legal personality of administrative commissions: essence and content

The article presents a comprehensive scholarly and theoretical study of the public-law legal personality of administrative commissions as an institutional element of Ukraine's public administration system. The relevance of the topic is substantiated considering the need to improve the legal regulation of administrative commissions' activities in the context of building the rule of law, developing local self-government, and protecting human rights in administrative proceedings.

The essence of legal personality as a fundamental legal category is revealed, with an emphasis on its specificity in public law, characterized by its derivative nature from state sovereignty and the limited autonomy of the subject. The collegial nature of administrative commissions, their functional and organizational purpose, regulatory basis of activity, and challenges of defining their competence are analyzed in detail.

The structure of the public-law legal personality of administrative commissions is defined as a system of interrelated elements: legal capacity, capacity to act, delict capacity, and competence. Its service-functional nature and subordination within the administrative-legal mechanism are highlighted. The main problematic aspects of conceptualizing the legal personality of administrative commissions are identified: fragmented regulatory framework, lack of a special law, unclear procedural standards of activity, insufficiently effective mechanisms of legality control, and inadequate professional training of commission members.

The author proposes key directions for improving legislation: drafting a special law on administrative commissions, unifying administrative procedure, establishing qualification requirements for commission members, enhancing the effectiveness of oversight, and ensuring adequate legal guarantees for individuals. The proposed measures are aimed at strengthening the legal foundations of administrative commissions' activities and increasing the effectiveness of public administration in Ukraine.

Key words: *public-law legal personality, administrative commission, public administration, competence, collegial body, administrative law, administrative proceedings.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування публічного управління в Україні особливої ваги набуває чітке визначення правового статусу органів, що реалізують владно-організаційні функції на місцевому рівні. Адміністративні комісії як колегіальні органи при органах місцевого самоврядування або місцевих органах виконавчої влади виконують важливу роль у механізмі забезпечення законності, превенції правопорушень та реалізації адміністративної юрисдикції в досудовому порядку. Проте їх правова природа залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній науці адміністративного права.

Зокрема, проблемним є питання чіткого доктринального визначення публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій. Брак системного розуміння її змісту та структури зумовлює суперечливість правозастосовної практики, породжує ризики порушення прав особи та створює умови для правової невизначеності щодо меж компетенції таких органів. Наявні законодавчі акти фрагментарно регулюють питання утворення, складу

та діяльності адміністративних комісій, не формулюючи комплексного підходу до визначення їх правосуб'єктності як суб'єктів публічного права.

Це обумовлює потребу у ґрунтовному науковому дослідженні категорії публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, з'ясуванні її сутності, елементного складу та особливостей реалізації у межах адміністративно-правового механізму. Без такої концептуалізації неможливо забезпечити належну законодавчу регламентацію діяльності адміністративних комісій, підвищити ефективність їх функціонування та зміцнити гарантії прав і свобод людини у сфері публічного управління.

Метою статті є здійснення комплексного науково-теоретичного аналізу публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, розкриття її сутності та змісту як складного юридичного явища, а також формулювання концептуальних підходів до її нормативно-правового визначення в системі публічної адміністрації України.

Аналіз наукових публікацій. Дослідження правосуб'єктності як загальнотеоретичної правової категорії має ґрунтовне висвітлення у працях українських та зарубіжних правознавців. Значна увага приділяється проблемі визначення змісту правоздатності та дієздатності, співвідношенню цих елементів у структурі правосуб'єктності. У вітчизняній юридичній науці загальнотеоретичні аспекти правосуб'єктності досліджувалися зокрема у працях О.Ф. Скакун, О.В. Зайчука, Ю.С. Шемшученка, які підкреслювали необхідність розуміння правосуб'єктності як комплексної властивості суб'єкта права, що визначається системою правових норм і виражає його здатність до участі у правовідносинах.

Окремий науковий інтерес становлять дослідження, присвячені публічно-правовій правосуб'єктності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У працях С.Г. Серьогіної, В.Б. Авер'янова, І.Б. Коліушко акцентується увага на похідному характері правосуб'єктності публічних органів від державної влади, її нормативно визначеній природі, а також на необхідності чіткого визначення компетенції як основного елемента правосуб'єктності.

Водночас слід констатувати, що питання правової природи адміністративних комісій як суб'єктів публічного права досліджено вкрай обмежено. Наукова література, як правило, розглядає адміністративні комісії переважно з прикладної точки зору – через призму їх компетенції у справах про адміністративні правопорушення, організації роботи при органах місцевого самоврядування, а також окремих процедурних аспектів їх діяльності. Бракує системного аналізу їх правосуб'єктності як комплексної юридичної конструкції, що визначає їх місце у системі публічного управління.

Крім того, наявні праці не пропонують єдиної доктринальної моделі публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, яка враховувала б особливості їх колегіального характеру, похідної компетенції та нормативно встановлених меж здійснення владних повноважень. Це свідчить про наявність дослідницької лакуни, що потребує заповнення шляхом розробки цілісного наукового підходу до концептуалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правосуб'єктність є однією з базових юридичних категорій, яка визначає можливість суб'єкта права вступати у правовідносини, мати юридичні права та обов'язки, реалізовувати їх і нести відповідальність за власні дії чи бездіяльність [1, с. 34]. У юридичній науці правосуб'єктність розглядається як інтегративна властивість суб'єкта права, що включає правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [2, с. 87].

У публічному праві особливого значення набуває категорія публічно-правової правосуб'єктності, яка характеризує здатність суб'єкта права здійснювати владно-організаційні функції, бути наділеним публічно-владними повноваженнями. Від приватно-правової правосуб'єктності вона відрізняється імперативним характером норм, підпорядкованістю публічним інтересам, специфічною природою відповідальності [3, с. 46].

Наукова думка щодо структури правосуб'єктності не є однорідною. Частина дослідників вважає її єдиним правовим явищем, що поєднує правоздатність і дієздатність в єдину якість [4, с. 91]. Інші підходи наполягають на необхідності диференціації окремих елементів,

зокрема правоздатності як потенційної можливості мати права та обов'язки і дієздатності як реальної здатності їх реалізовувати [5, с. 112].

Особливість публічно-правової правосуб'єктності органів влади полягає у її похідному характері від державного суверенітету та правотворчої волі законодавця. Правосуб'єктність публічного органу має нормативне походження: вона не виникає автоматично, а визначається законом, який встановлює її обсяг і зміст [6, с. 54]. Це відрізняє її від правосуб'єктності фізичних або приватно-правових юридичних осіб, яка може виникати з волевиявлення самих суб'єктів.

Також важливо зазначити, що у випадку колегіальних органів публічної адміністрації правосуб'єктність набуває колективного характеру. Вона реалізується через ухвалення колегіальних рішень у межах компетенції, визначеної законом чи статутом, і вимагає особливого механізму внутрішньої організації [7, с. 73].

Публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій як особливого виду колегіальних органів має додаткову специфіку, що пов'язана із їх призначенням – розглядом справ про адміністративні правопорушення, застосуванням заходів адміністративного впливу, превенцією правопорушень, а також вирішенням інших завдань у сфері публічного адміністрування [8, с. 29].

Таким чином, теоретико-правовий аналіз свідчить про те, що правосуб'єктність адміністративних комісій є складною категорією, яка поєднує загальні ознаки публічно-правової правосуб'єктності з колегіальними формами ухвалення рішень, суворою процедурною регламентацією та обмеженою автономією щодо реалізації делегованих державою владних повноважень.

Адміністративні комісії як організаційно-правові форми діяльності публічної адміністрації мають свою історію формування та розвиток. В Україні інститут адміністративних комісій сформувався під впливом континентальної правової традиції та в умовах радянської адміністративної моделі, яка передбачала чітко централізовану систему досудового розгляду дрібних адміністративних правопорушень [9, с. 137].

На сучасному етапі адміністративні комісії продовжують функціонувати як спеціалізовані колегіальні органи при органах місцевого самоврядування чи місцевих органах виконавчої влади. Вони є інституційними елементами системи публічної адміністрації, уповноваженими на розгляд окремих категорій адміністративних справ, зокрема про адміністративні правопорушення, що не становлять високої суспільної небезпеки [10, с. 52].

Нормативне закріплення діяльності адміністративних комісій в Україні є фрагментарним. Основними актами виступають Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші підзаконні акти, що регулюють порядок утворення, склад, компетенцію та процедуру роботи адміністративних комісій. Відсутність єдиного спеціалізованого закону про адміністративні комісії призводить до неоднорідності регулювання та суперечностей між окремими актами [11, с. 19].

Сутність публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій зумовлена їх особливим місцем у системі публічної адміністрації. На відміну від органів загальної компетенції, адміністративні комісії мають спеціалізований характер та діють як допоміжні або дорадчо-консультативні органи при органах місцевого самоврядування чи місцевих державних адміністраціях. При цьому вони наділяються частиною публічних владних повноважень держави для вирішення конкретних адміністративно-юрисдикційних завдань.

Правосуб'єктність адміністративної комісії має похідний характер і чітко визначається правовими нормами. Вона не є природною властивістю колективного органу, а виникає виключно внаслідок прямого уповноваження законодавцем. Це означає, що обсяг та межі її правосуб'єктності не можуть визначатися самостійно комісією або органом, при якому вона створена, а підлягають суворому нормативному регулюванню [12, с. 67].

Ключовим елементом публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій виступає компетенція. Вона охоплює встановлений законом чи підзаконним актом перелік питань, які комісія має право розглядати, порядок прийняття рішень, а також межі

застосування адміністративного впливу. Компетенція адміністративної комісії реалізується через закріплені у законодавстві владні повноваження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, прийняття постанов про накладення адміністративних стягнень, здійснення профілактичних заходів тощо [13, с. 43].

Структурно правосуб'єктність адміністративної комісії можна розглядати як систему взаємопов'язаних елементів:

− правоздатності, тобто встановленої законом можливості виступати носієм публічних прав і обов'язків;

− дієздатності, що виражається у здатності вчиняти юридично значущі дії в межах компетенції;

− деліктоздатності, яка полягає у можливості нести юридичну відповідальність за прийняті рішення та дії.

Особливої уваги заслуговує колегіальний характер правосуб'єктності адміністративної комісії. Це означає, що реалізація її компетенції відбувається через спільне ухвалення рішень усіма членами комісії на засіданнях у встановленій законом формі. Така колегіальність покликана забезпечувати об'єктивність і зваженість рішень, зменшувати ризики зловживань та підвищувати легітимність адміністративного провадження [14, с. 102].

Водночас колегіальна форма діяльності потребує чіткої регламентації процедур ухвалення рішень, визначення прав та обов'язків членів комісії, порядку голосування та оформлення рішень. Недостатня деталізація цих аспектів у чинному законодавстві України зумовлює ризики прийняття неправомірних або формально сумнівних рішень, що можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Сутність публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій полягає також у її службово-функціональному характері. Адміністративна комісія не є автономним суб'єктом публічного права в повному розумінні цього терміна, а діє як структурно-вбудований елемент системи публічної адміністрації. Вона реалізує делеговані владні повноваження не від власного імені, а як орган, що діє від імені держави або територіальної громади в межах закону [15, с. 98].

Це визначає специфічні межі самостійності адміністративної комісії. З одного боку, комісія має право приймати обов'язкові для виконання рішення у справах про адміністративні правопорушення; з іншого боку, її діяльність суворо обмежена рамками законодавчо визначеної компетенції та підпорядковується контролю з боку органу, при якому вона утворена, а також судовому контролю.

У контексті гарантій законності реалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій важливу роль відіграють такі принципи, як верховенство права, пропорційність, належна правова процедура, право на справедливий розгляд справи. Забезпечення цих принципів є необхідною умовою легітимності та ефективності функціонування адміністративних комісій як суб'єктів публічного права [16, с. 201].

Таким чином, публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій є складною багатокомпонентною конструкцією, що обумовлює їх місце у системі публічної адміністрації як спеціалізованих колегіальних органів з визначеною законом компетенцією, процедурною формою діяльності та підконтрольністю законності рішень.

Сучасний стан правового регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні характеризується фрагментарністю та відсутністю системності. Незважаючи на багаторічне функціонування цих органів у практиці публічної адміністрації, досі не розроблено єдиного спеціалізованого закону, що комплексно визначав би їх правовий статус, структуру, повноваження, порядок утворення та діяльності. Це створює серйозні проблеми для формування чіткого уявлення про їх правосуб'єктність як явище публічного права.

Насамперед проблемним є питання нормативної визначеності компетенції адміністративних комісій. Хоча Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює окремі повноваження цих органів, законодавство не завжди послідовно та чітко окреслює межі їх юрисдикції, порядок передачі справ на їх розгляд і процедури ухвалення рішень.

У результаті у різних регіонах України спостерігається різноманітна практика організації адміністративних комісій, що призводить до нерівномірності застосування адміністративно-юрисдикційних норм [17, с. 177].

Іншою проблемою є нечіткість у визначенні організаційно-правового статусу адміністративних комісій як колегіальних органів. Чинні норми часто сприймають адміністративну комісію як допоміжний чи дорадчий орган при виконавчому комітеті чи місцевій державній адміністрації, проте водночас надають їй владні повноваження приймати обов'язкові для виконання постанови про накладення адміністративних стягнень. Така правова невизначеність щодо того, чи є адміністративна комісія самостійним суб'єктом владних повноважень чи лише дорадчим органом при іншому органі публічної влади, зумовлює колізії у правозастосуванні.

Також відзначається недостатня врегульованість внутрішньої процедури діяльності адміністративних комісій. На нормативному рівні бракує уніфікованих вимог до порядку скликання та проведення засідань, кворуму, процедури голосування, мотивування рішень, ведення протоколів і документального оформлення постанов. Це створює можливості для формалізму, порушень процесуальних гарантій та обмеження права особи на справедливий розгляд справи [18, с. 120].

Варто окремо підкреслити проблему відсутності єдиного стандарту адміністративної процедури для розгляду справ про адміністративні правопорушення адміністративними комісіями. Наявні норми КУпАП окреслюють лише загальні рамки розгляду справ, не забезпечуючи належного процесуального регулювання. Така ситуація може призводити до порушення прав осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, і ставить під сумнів легітимність рішень адміністративних комісій.

Крім того, актуальною є проблема ефективного контролю за діяльністю адміністративних комісій. Хоча передбачено можливість оскарження їх рішень до суду, на практиці такий контроль є переважно реактивним і не здатний запобігати системним порушенням законності. Натомість інституційні механізми внутрішнього контролю з боку органів місцевого самоврядування чи державної адміністрації часто залишаються декларативними або недостатньо ефективними [19].

Значну проблему становить також брак належної професійної підготовки членів адміністративних комісій. Законодавство не висуває чітких вимог до кваліфікації їх складу, що призводить до залучення осіб без достатніх знань у сфері адміністративного права та адміністративного провадження. Це негативно впливає на якість розгляду справ, аргументованість рішень і дотримання правових стандартів.

Усі зазначені проблеми свідчать про необхідність оновлення нормативно-правової бази функціонування адміністративних комісій. Концептуалізація їх публічно-правової правосуб'єктності має стати підґрунтям для формування сучасної моделі правового регулювання, яка б забезпечувала чіткість визначення їх статусу, компетенції, процедурних гарантій та механізмів контролю законності діяльності.

Розв'язання цих проблем потребує як доктринального осмислення правової природи адміністративних комісій, так і розробки пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням європейських стандартів адміністративного провадження та практики захисту прав людини у сфері публічного управління [20].

Науково обґрунтоване визначення правосуб'єктності адміністративних комісій як суб'єктів публічного права має враховувати такі основні характеристики:

- чітко окреслену правоздатність і дієздатність як похідні від волі законодавця;
- визначену законом компетенцію з переліком владних повноважень;
- колегіальний характер прийняття рішень як гарантію об'єктивності та законності;
- процедурні стандарти діяльності, що забезпечують права особи на справедливий розгляд справи;
- підконтрольність і підзвітність, зокрема через можливість судового контролю та внутрішнього адміністративного нагляду.

З урахуванням результатів дослідження пропонуються такі основні напрями вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні:

− прийняття окремого закону України «Про адміністративні комісії», який визначав би їх правовий статус, порядок створення, склад, компетенцію, процедуру діяльності, права та обов'язки членів комісії, механізми контролю за законністю ухвалених рішень;

− уніфікація адміністративної процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення із запровадженням чітких стандартів скликання засідань, голосування, оформлення рішень та ведення протоколів;

− встановлення мінімальних кваліфікаційних вимог до членів адміністративних комісій, передбачення системи їх підготовки та підвищення кваліфікації;

− посилення механізмів внутрішнього контролю та нагляду з боку органів місцевого самоврядування або державної адміністрації за дотриманням законності діяльності адміністративних комісій;

− забезпечення ефективних засобів судового захисту прав осіб, які оскаржують рішення адміністративних комісій, у тому числі шляхом спрощення процедурного доступу до правосуддя;

− запровадження єдиних стандартів ведення статистики та звітності про діяльність адміністративних комісій для моніторингу ефективності їх функціонування.

Здійснення таких заходів дозволить підвищити ефективність діяльності адміністративних комісій як інституційної складової системи публічного управління, зміцнити правові гарантії захисту прав і свобод людини у сфері адміністративного провадження та сприяти формуванню правової держави в Україні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій є складним багатогранним явищем, що має специфічні риси та потребує окремого доктринального осмислення й чіткого законодавчого врегулювання. На відміну від інших суб'єктів публічної адміністрації, адміністративні комісії є колегіальними органами спеціальної компетенції, створеними при органах місцевого самоврядування або державної адміністрації для реалізації окремих владно-організаційних функцій, зокрема розгляду справ про адміністративні правопорушення у досудовому порядку.

Сутність їх правосуб'єктності визначається нормативним характером походження та похідністю від державного суверенітету. Правосуб'єктність адміністративної комісії не є самостійною у приватно-правовому розумінні, а є делегованою владою із чітко визначеними межами та змістом. Це обумовлює наявність ключових елементів правосуб'єктності: правоздатності, дієздатності, компетенції та деліктоздатності. Особливої уваги потребує її колегіальний характер, що покликаний забезпечувати об'єктивність і законність ухвалюваних рішень.

Водночас дослідження виявило низку проблемних аспектів концептуалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій в Україні. Це, насамперед, фрагментарність і суперечливість нормативного регулювання, відсутність спеціального закону про адміністративні комісії, нечіткість у визначенні їх організаційно-правового статусу та компетенції. Значною проблемою є також недостатня врегульованість внутрішніх процедур діяльності, відсутність єдиного стандарту адміністративного провадження, обмеженість ефективного контролю за законністю діяльності та низький рівень професійної підготовки членів комісій. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність формування сучасної концепції публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, яка мала б стати основою для вдосконалення законодавчого регулювання їх діяльності.

З урахуванням результатів дослідження пропонуються основні напрями вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні. Здійснення таких заходів дозволить підвищити ефективність діяльності адміністративних комісій як інституційної складової системи публічного управління, зміцнити правові гарантії захисту прав і свобод людини у сфері адміністративного провадження та сприяти формуванню правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О.В., Онищенко Н.М. Теорія держави і права : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. енциклопедія, 2007. 864 с.
4. Баймуратов М.О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юрид. література, 2010. 384 с.
5. Петришин О.В., Гетьман А.П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.
6. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України : підручник / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
7. Серьогіна С.Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
8. Кузьменко О.В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
9. Коліушко І.Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. К. : Факт, 2003. 256 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : офіц. текст. К. : Парлам. вид-во, 2023. 176 с.
11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР (із змінами та доповненнями).
12. Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. К. : Наукова думка, 2010. 800 с.
13. Битяк Ю.П., Бойко М.П., Петришин О.В. Адміністративне право України : підручник. – Харків : Право, 2017. 656 с.
14. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
15. Луць Л.А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 272 с.
16. Чубара О.Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. К. : Алерта, 2019. 236 с.
17. Боровик Т.В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
18. Європейська хартія місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР).
19. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.
20. Council of Europe. The Administration and You (2nd edition). Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

БРАСЛАВЕЦЬ Я. Ю.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:339.137(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.20

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретичних основ адміністративно-правового регулювання конкуренції в Україні. Конкуренція розглядається як соціально-економічне явище та водночас як інститут адміністративного права, що поєднує приватні інтереси суб'єктів господарювання із публічними інтересами суспільства й держави. Обґрунтовано дуалістичну природу конкуренції: з одного боку, вона є механізмом саморегуляції ринкової економіки, з іншого – об'єктом правового впливу, який потребує державного контролю для недопущення зловживань і забезпечення рівних умов на ринку. Проведено аналіз системи адміністративно-правових засобів забезпечення конкуренції, що включає нормативні, інституційні, процедурні, контрольні та санкційні механізми. Встановлено, що правове регулювання в Україні має багаторівневу структуру, яка охоплює конституційні положення, закон «Про захист економічної конкуренції», підзаконні акти та практику Антимонопольного комітету України. Особливу увагу приділено дослідженню інституційного механізму, у межах якого АМКУ виступає центральним органом із широкими повноваженнями у сфері контролю, моніторингу та санкціонування порушень, тоді як судова система забезпечує перевірку законності й пропорційності його рішень. Проаналізовано співвідношення публічних і приватних інтересів у сфері конкуренції, наголошено на необхідності їх гармонізації через адміністративно-правові інструменти. Розглянуто зарубіжний досвід, зокрема європейську модель централізованого адміністративного контролю та американську традицію судового тлумачення з використанням економічного аналізу права. Обґрунтовано, що для України оптимальним є поєднання європейських стандартів з гнучкістю американських підходів. Запропоновано напрями вдосконалення національної системи регулювання: посилення інституційної незалежності АМКУ, удосконалення адміністративних процедур, впровадження інструментів «м'якого права», адаптація законодавства до acquis ЄС та врахування викликів цифрової економіки.

Ключові слова: *конкуренція, адміністративне право, антимонопольне регулювання, публічні та приватні інтереси, Антимонопольний комітет України, адміністративно-правові засоби, зарубіжний досвід, європейські стандарти, верховенство права, цифрова економіка.*

Braslavets Ya. Yu. Theoretical foundations of administrative and legal regulation of competition in Ukraine

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical foundations of administrative and legal regulation of competition in Ukraine. Competition is considered both as a socio-economic phenomenon and as an institution of administrative law that combines the private interests of business entities with the public interests of society and the state. The dual nature of competition is substantiated: on the one

hand, it functions as a mechanism of market self-regulation, and on the other, as an object of legal influence that requires state control to prevent abuses and ensure equal market conditions. The system of administrative and legal instruments for safeguarding competition is analyzed, including normative, institutional, procedural, control, and sanctioning mechanisms. It is established that legal regulation in Ukraine has a multi-level structure encompassing constitutional provisions, the Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition," subordinate acts, and the practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine. Particular attention is paid to the institutional mechanism, within which the Committee serves as the central authority with broad powers in the field of control, monitoring, and sanctioning, while the judicial system ensures the review of legality and proportionality of its decisions. The correlation between public and private interests in the field of competition is examined, emphasizing the need for their harmonization through administrative and legal instruments. Foreign experience is reviewed, including the European model of centralized administrative control and the American tradition of judicial interpretation based on economic analysis of law. It is argued that for Ukraine, the optimal approach is to combine European standards with the flexibility of U.S. methods. The article proposes directions for improving the national system of regulation: strengthening the institutional independence of the Antimonopoly Committee, improving administrative procedures, introducing soft-law instruments, adapting legislation to the EU acquis, and addressing the challenges of the digital economy.

Key words: *competition, administrative law, antitrust regulation, public and private interests, Antimonopoly Committee of Ukraine, administrative and legal instruments, foreign experience, European standards, rule of law, digital economy.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації української економіки та її інтеграції у європейський і світовий правовий простір питання забезпечення справедливої та ефективної конкуренції набуває особливого значення. Конкуренція є не лише фундаментальною засадою ринкових відносин, а й важливим чинником розвитку демократичного суспільства, що гарантує свободу підприємництва, стимулює інноваційні процеси, сприяє підвищенню якості товарів і послуг, забезпечує доступність ресурсів і формує прозорі правила економічної діяльності. Саме через призму конкуренції розкривається реальний рівень економічної свободи, ефективність ринкових механізмів та здатність держави виконувати регуляторну функцію без надмірного втручання в діяльність суб'єктів господарювання.

Водночас реалії української економіки свідчать про наявність суттєвих викликів. До них належать надмірна концентрація економічної влади в окремих секторах, зловживання монопольним становищем, використання антиконкурентних практик (цінові змови, розподіл ринку, картельні угоди), поширення недобросовісної конкуренції, а також непрозорість у діяльності державних та комунальних підприємств. Такі явища становлять пряму загрозу економічній безпеці держави, обмежують доступ нових гравців до ринку та порушують права споживачів. У підсумку формується дисбаланс між приватними інтересами суб'єктів господарювання та публічними інтересами суспільства, що потребує втручання держави через ефективний адміністративно-правовий механізм.

Не менш важливою проблемою є питання інституційного забезпечення реалізації конкурентної політики. Хоча Антимонопольний комітет України виступає ключовим органом у сфері захисту економічної конкуренції, його діяльність часто піддається критиці через недостатню прозорість рішень, обмеженість інструментів впливу та складність процедур оскарження. Крім того, існує низка прогалин у чинному законодавстві, що створює простір для маніпуляцій і не завжди дозволяє оперативно реагувати на нові виклики, зокрема пов'язані з цифровою економікою, глобалізацією ринків та воєнними умовами в Україні.

Важливим завданням сучасної правової науки є також приведення національного законодавства у відповідність до acquis communautaire Європейського Союзу та адаптація

зарубіжних практик регулювання конкуренції до українських реалій. Особливу увагу слід приділити питанню поєднання традиційних інструментів адміністративно-правового впливу із сучасними механізмами «м'якого права» (рекомендацій, кодексів поведінки, практичних керівництв), що дедалі активніше застосовуються в європейській і міжнародній практиці.

Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці конкуренції та антимонопольного регулювання, фундаментальні теоретичні основи адміністративно-правового впливу у цій сфері залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують глибшого аналізу: співвідношення приватних і публічних інтересів у конкурентній політиці; роль адміністративного права в системі правового регулювання економіки; форми й методи діяльності органів публічної адміністрації у сфері конкуренції; а також перспективи імплементації зарубіжного досвіду в українську практику. Усе це зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення проблеми та формування теоретичних підходів до подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання конкуренції в Україні.

Метою статті є з'ясування теоретичних основ адміністративно-правового регулювання конкуренції в Україні, визначення його сутності та специфіки як інституту публічного права, аналіз системи нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення конкурентних відносин, а також виявлення проблем і перспектив розвитку національного законодавства у контексті європейської інтеграції та сучасних викликів ринкової економіки.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика конкуренції та антимонопольного регулювання є предметом уваги як економічної, так і юридичної науки. У працях вітчизняних учених (О. Кібенко, О. Святоцький, О. Орлюк, В. Шаповал, А. Гриценко та ін.) досліджується правова природа конкуренції, її місце у системі економічних відносин, а також механізми державного впливу на розвиток конкурентного середовища. Значний внесок зроблено у вивчення інституційних аспектів діяльності Антимонопольного комітету України, питання правозастосовної практики у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

У наукових дослідженнях зарубіжних авторів (Ф. Шерер, Х. Хоффман, Дж. Саттон, Р. Поснер, Дж. Стігліц) акцент робиться на аналізі економічних моделей конкуренції та її правового забезпечення в умовах глобалізації ринків. Увага приділяється також питанням співвідношення конкуренційної політики та державного регулювання, ролі адміністративних інструментів у забезпеченні чесної конкуренції, а також значенню європейського та американського досвіду в цій сфері.

Водночас, попри значну кількість наукових публікацій, у сучасній юридичній науці недостатньо розробленими залишаються питання теоретичного обґрунтування конкуренції саме як інституту адміністративного права. Недостатньо дослідженим є механізм поєднання публічно-правових і приватно-правових підходів до регулювання конкурентних відносин, а також роль норм «м'якого права» (soft law) у формуванні правозастосовної практики. Це зумовлює актуальність подальших наукових пошуків у напрямі системного аналізу адміністративно-правових основ регулювання конкуренції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конкуренція у сучасній науковій думці розглядається як складне багатовимірне явище, яке поєднує економічні, правові та соціальні аспекти. У класичному розумінні вона означає суперництво між суб'єктами господарювання за отримання кращих умов реалізації товарів і послуг, доступ до ресурсів та споживача [1]. У цьому значенні конкуренція виступає рушієм економічного прогресу, адже вона стимулює інноваційні процеси, підвищення якості та зниження цін.

Водночас правова наука надає конкуренції додаткового змісту. Юристи наголошують, що конкуренція є не лише природним економічним процесом, а й результатом правового впорядкування суспільних відносин [2]. На відміну від стихійної боротьби за ринок, у цивілізованому суспільстві конкуренція існує лише за наявності нормативно закріплених правил, які забезпечують рівні можливості для всіх учасників. Отже, конкуренція має дуалістичну природу: вона водночас є і економічним механізмом, і юридичним інститутом [3].

У правознавстві можна виділити кілька підходів до визначення конкуренції. Одні автори акцентують увагу на свободі підприємницької діяльності, вбачаючи у конкуренції гарантію реалізації права на підприємництво [4]. Інші підкреслюють регулятивну функцію держави, зазначаючи, що конкуренція – це не лише свобода, а й обмеження, які спрямовані на запобігання зловживанням ринковою владою [5]. Таким чином, конкуренція у правовій науці постає як система відносин, що потребує державного захисту й регулювання, аби залишатися справедливою та ефективною.

З економічної точки зору конкуренція є основною умовою функціонування ринкової економіки. Вона забезпечує раціональний розподіл ресурсів, сприяє динаміці розвитку ринку та підтримує його відкритість для нових учасників. Класичні економісти, зокрема А. Сміт і Д. Рікардо, вважали конкуренцію «невидимою рукою» ринку, яка гармонізує приватні та суспільні інтереси [6]. Сучасні дослідники (Ф. Шерер, Дж. Саттон) розкривають її як механізм постійного оновлення, що стимулює інновації та знижує бар'єри для споживачів [7].

З правової точки зору конкуренція розглядається як об'єкт державного регулювання. Адже без зовнішнього правового впливу конкуренція може втратити свої позитивні властивості й перетворитися на хаотичне протиборство, що породжує монополії, картелі та недобросовісні практики [8]. Законодавче регулювання встановлює баланс між приватною ініціативою підприємців та публічним інтересом суспільства. Саме тому правова наука розглядає конкуренцію у площині взаємодії приватного і публічного права: цивільне та господарське право забезпечують реалізацію свободи підприємництва, тоді як адміністративне право спрямоване на контроль і запобігання антиконкурентним практикам [9].

В Україні цей баланс реалізується через систему законодавства про захист економічної конкуренції, яке поєднує загальні норми Конституції України та спеціальні закони. Центральне місце у ньому займає діяльність Антимонопольного комітету України, який виконує функцію контролю за дотриманням правил конкуренції та застосовує адміністративно-правові санкції до порушників [10]. Таким чином, конкуренція у правовому полі постає не лише економічним процесом, а й специфічним об'єктом адміністративного регулювання, що забезпечує стабільність і передбачуваність ринкових відносин.

Конкуренція є фундаментом ринкової економіки, адже без неї неможливе існування вільного обігу товарів і послуг. У демократичних країнах вона одночасно виступає і як економічний принцип, і як правовий стандарт. Конституція України у статті 42 закріплює положення про захист конкуренції, що підкреслює її значення як конституційної цінності [11].

Верховенство права є необхідною умовою функціонування конкурентних відносин. Без єдиних та передбачуваних правил конкуренція перетворюється на хаос, де сильніші учасники ринку зловживають своїм становищем. Тому, як зазначає Р. Познер, конкуренція не може існувати поза правом: вона є виявом упорядкованої свободи, де держава встановлює межі допустимої поведінки [12].

Водночас конкуренція і верховенство права взаємодіють у ширшому контексті. У країнах із розвиненою демократією рівень конкуренції корелює зі станом правової системи. Там, де діє незалежне судочинство та ефективні адміністративні інституції, конкуренція є більш чесною і справедливою. Натомість у країнах із корупційними практиками і слабким захистом прав власності вона перетворюється на боротьбу за адміністративні ресурси, що нівелює її позитивний ефект [13].

Таким чином, конкуренція в Україні повинна розглядатися не лише як економічний інструмент, а як елемент правопорядку, тісно пов'язаний із верховенством права. Лише у поєднанні цих принципів можливе формування справедливого і прогнозованого ринкового середовища, що відповідатиме як національним, так і європейським стандартам [14].

У науковій літературі конкуренція розглядається не лише як економічне явище, а й як окремий інститут адміністративного права. Її правове закріплення ґрунтується на положеннях Конституції України, яка визначає засади господарської діяльності та захист від недобросовісної конкуренції (ст. 42) [15]. У цьому аспекті конкуренція набуває рис публічно-правового інституту, що регламентує відносини між державою та суб'єктами господарювання.

Можна стверджувати, що інститут конкуренції у системі адміністративного права відзначається специфічними ознаками:

– наявність адміністративно-правових норм, що регулюють поведінку учасників ринку;

– функціонування спеціальних органів публічної адміністрації (Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень);

– застосування публічно-правових заходів впливу, зокрема адміністративних санкцій;

– спрямованість на захист публічних інтересів суспільства та держави [16].

Таким чином, конкуренція як інститут адміністративного права виступає особливою формою реалізації регуляторної функції держави, що поєднує гарантії свободи підприємництва із забезпеченням рівних умов для всіх учасників ринку.

Що ж до адміністративно-правових засобів забезпечення конкуренції, то вони становлять комплекс організаційних та юридичних механізмів, які держава застосовує для захисту та розвитку конкурентних відносин. Можна стверджувати, що до таких засобів належать:

1. Нормативно-правові засоби – закони та підзаконні акти, що визначають правила поведінки учасників ринку. Основним актом є Закон України «Про захист економічної конкуренції» [17], а також акти Антимонопольного комітету України.

2. Інституційні засоби – діяльність органів публічної адміністрації, передусім Антимонопольного комітету України, який уповноважений розглядати справи про порушення законодавства, надавати дозволи на концентрацію підприємств, а також застосовувати штрафи та інші санкції [18].

3. Процедурні засоби – адміністративні процедури розслідування, розгляду справ та прийняття рішень щодо порушень антимонопольного законодавства. Вони забезпечують реалізацію принципів змагальності та законності [19].

4. Контрольні засоби – адміністративний нагляд за діяльністю суб'єктів господарювання, що включає моніторинг ринків, аналіз концентрацій, перевірки й розслідування [20].

5. Санкційні засоби – адміністративно-правова відповідальність за порушення правил конкуренції (штрафи, припинення антиконкурентних угод, визнання недійсними актів державних органів, що порушують конкуренцію) [21].

Сукупність цих засобів формує систему адміністративно-правового впливу, яка має превентивний, відновлювальний і каральний характер. Вона спрямована на підтримку чесної конкуренції, усунення порушень та формування передбачуваного ринкового середовища.

Особливістю конкуренції як об'єкта адміністративно-правового регулювання є постійна взаємодія приватних і публічних інтересів. З одного боку, конкуренція базується на приватному інтересі суб'єктів господарювання здобути ринкові переваги, збільшити прибуток та розширити частку на ринку. З іншого – публічний інтерес держави і суспільства полягає у забезпеченні рівних можливостей для всіх учасників, підтриманні добросовісних практик та захисті прав споживачів [22].

Адміністративне право відіграє ключову роль у балансуванні цих інтересів. Воно встановлює межі допустимої поведінки, запобігає монополізації та зловживанням, одночасно зберігаючи простір для вільної ініціативи підприємців [23]. Як свідчить європейська практика, ефективне поєднання приватних і публічних інтересів у сфері конкуренції є запорукою економічної стабільності та зростання добробуту громадян [24].

Таким чином, можна твердити, що у сфері конкурентних відносин публічні та приватні інтереси не протиставляються, а взаємодоповнюють одне одного. Держава забезпечує «правила гри», тоді як бізнес реалізує власні цілі у межах цих правил. Саме це співвідношення є ключовим у формуванні конкурентної політики України, яка поступово наближається до європейських стандартів.

Конституція України закріплює ключові принципи, які визначають спрямованість конкурентної політики держави. У статті 42 Основного Закону передбачено, що держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, недобросовісної конкуренції та інших порушень [15].

Таким чином, конституційний рівень правового регулювання надає конкуренції статус однієї з базових економічних засад суспільства.

Як слушно зазначає О. Святоцький, конституційні норми є відправною точкою для формування законодавства у сфері конкурентної політики та визначають баланс між приватною ініціативою і публічними інтересами [2]. Це дозволяє трактувати конкуренцію як правову категорію, що гарантує реалізацію підприємницької свободи та водночас потребує державного контролю.

Центральним актом у сфері конкурентного права є Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року № 2210-III [17]. Він встановлює основні поняття (монопольне становище, антиконкурентні узгоджені дії, недобросовісна конкуренція), визначає правові засади функціонування ринку та передбачає відповідальність за порушення. Закон є своєрідною «конституцією» конкурентного права, оскільки саме на його основі формуються підзаконні акти, методичні рекомендації та адміністративні процедури.

Водночас науковці звертають увагу на низку недоліків правового регулювання. Так, О. Орлюк зазначає, що законодавство України не завжди відповідає динаміці ринкових процесів та потребує адаптації до стандартів ЄС [3]. А. Гриценко підкреслює необхідність посилення правового контролю у сфері цифрової економіки, де з'являються нові виклики, пов'язані з платформеними монополіями та транснаціональними корпораціями [9].

Підзаконні нормативно-правові акти відіграють ключову роль у деталізації законодавчих положень та забезпеченні їх практичної реалізації. Насамперед йдеться про рішення Антимонопольного комітету України, які встановлюють методики розрахунку ринкової частки, порядок надання дозволів на концентрацію, визначення ознак недобросовісної конкуренції тощо [18].

Як зазначає Т. Коломоєць, саме адміністративні процедури, закріплені у підзаконних актах, забезпечують ефективність застосування закону, оскільки вони створюють передбачувані механізми реагування на порушення [19]. Судова практика також підкреслює значення підзаконних актів: Верховний Суд неодноразово наголошував, що рішення Антимонопольного комітету повинні ґрунтуватися на чітких і прозорих процедурах [21].

Загалом система нормативно-правового регулювання конкуренції в Україні складається з багаторівневої структури: конституційних положень, законодавчих актів та підзаконних документів. Її недосконалість проявляється у відставанні від сучасних економічних тенденцій та європейських стандартів. Як підкреслює Р. Віш із співавтором, лише системний підхід, що враховує як публічні, так і приватні інтереси, може забезпечити ефективність конкуренційного права [24].

Антимонопольний комітет України (АМКУ) є центральною ланкою в системі адміністративно-правового регулювання конкуренції. Він утворений як державний орган зі спеціальним статусом, що гарантує його незалежність від політичного впливу та дозволяє зосередитися на професійному виконанні завдань [18]. Основи діяльності АМКУ визначені Конституцією України [15] та Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року № 2210-III [17], що надає йому широкі повноваження.

До ключових функцій Комітету належать:

– контрольні (моніторинг ринкової кон'юнктури, виявлення концентрацій, оцінка рівня конкуренції у секторах економіки);

– правозастосовчі (розгляд справ про порушення законодавства, ухвалення рішень, застосування санкцій);

– дозвільні (надання дозволів на економічні концентрації, узгоджені дії суб'єктів господарювання);

– консультативні (підготовка роз'яснень і рекомендацій для бізнесу, органів влади та громадськості);

– правотворчі (участь у формуванні нормативно-правових актів у сфері конкуренційної політики).

Як справедливо зазначає О. Кузьменко, ефективність АМКУ визначається не лише його здатністю застосовувати санкції, але й умінням здійснювати превентивний вплив, що формує середовище добросовісної конкуренції [20]. Саме завдяки цій багатофункціональності АМКУ виступає головним гарантом реалізації публічних інтересів у сфері господарювання.

Інституційний механізм регулювання конкуренції не обмежується діяльністю АМКУ, а передбачає його тісну взаємодію з іншими державними органами та недержавними інституціями.

По-перше, важливою є координація з центральними органами виконавчої влади, які формують галузеву політику. Наприклад, Міністерство економіки України визначає стратегію розвитку ринків, а АМКУ здійснює контроль за тим, щоб ці стратегії не порушували конкурентні засади [16].

По-друге, надзвичайно значущою є співпраця з судовою системою. Господарські суди та Верховний Суд здійснюють перегляд рішень АМКУ, перевіряючи їх на предмет законності й обґрунтованості. Судова практика свідчить, що порушення процедурних норм при прийнятті рішень Комітету часто стає підставою для їх скасування [21]. Це змушує адміністративні органи підвищувати якість доказової бази та вдосконалювати процедури.

По-третє, взаємодія з бізнесом і громадянським суспільством реалізується у формі публічних консультацій, круглих столів, публікації роз'яснень та рекомендацій. Як підкреслює Т. Коломоєць, демократична природа адміністративних процедур вимагає врахування позицій усіх учасників, адже лише відкритість і змагальність здатні забезпечити довіру до рішень АМКУ [19].

Європейський досвід доводить, що партнерська модель взаємодії держави та бізнесу дозволяє досягти кращих результатів, ніж виключно репресивна політика [24]. Це особливо важливо для України, де розвиток конкурентних відносин перебуває на етапі становлення і потребує формування культури добровільного дотримання правил.

Адміністративна відповідальність є найбільш відчутним інструментом впливу у сфері конкуренції. Законодавство України передбачає широкий спектр санкцій – від штрафів до примусового розподілу підприємств у випадку їхньої концентрації, що загрожує конкуренції [17].

Практика застосування адміністративної відповідальності свідчить, що найбільш поширеними порушеннями є:

– зловживання монопольним становищем (наприклад, встановлення завищених цін, обмеження доступу конкурентів до ринку);

– антиконкурентні узгоджені дії (картельні змови, розподіл ринків, змова на тендерах);

– недобросовісна конкуренція (поширення неправдивої інформації, копіювання зовнішнього вигляду продукції, неправомірне використання комерційної таємниці) [5; 23].

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що накладення штрафів має бути пропорційним та обґрунтованим, а рішення АМКУ – мотивованими та засновaними на належних доказах [21]. Таким чином, процедура притягнення до відповідальності є водночас інструментом захисту конкуренції та перевіркою спроможності адміністративних органів діяти в межах верховенства права.

Як зазначає В. Шаповал, адміністративні санкції мають подвійну природу: вони не лише карають порушників, але й сигналізують усім іншим суб'єктам ринку про неприпустимість антиконкурентних практик [5]. Європейська практика підтверджує, що ефективність санкцій визначається не їх суворістю, а невідворотністю та прозорістю процедур [24].

Таким чином, інституційний механізм адміністративно-правового регулювання конкуренції в Україні формується як багаторівнева система, у якій центральне місце займає АМКУ, але результативність визначається співпрацею з судами, органами виконавчої влади, бізнесом та громадськістю.

Європейський Союз виробив одну з найбільш розвинених і системних моделей конкурентного права, що поєднує жорсткі адміністративні механізми із превентивними інструментами. Основу становлять статті 101–109 Договору про функціонування ЄС, які

регламентують заборону антиконкурентних узгоджених дій, контроль за економічними концентраціями та зловживанням домінуючим становищем [24].

Особливістю європейської моделі є поєднання централізованого контролю з боку Європейської комісії та децентралізованого застосування права конкуренції на рівні держав-членів. Як відзначає Х. Хоффман, ЄС створив систему, у якій органи національного рівня діють у координації з наднаціональними інституціями, що забезпечує єдність правозастосування [8].

Важливим елементом є широке використання актів «м'якого права» – керівних принципів, рекомендацій, повідомлень, кодексів поведінки. Вони не мають обов'язкової сили, але формують очікування для бізнесу, знижують ризик порушень і полегшують дотримання законодавства [24]. Для України цей інструментарій може бути особливо цінним, адже дозволяє не лише карати, а й виховувати правову культуру підприємництва.

Крім того, у ЄС активно використовується принцип пропорційності, що передбачає застосування санкцій відповідно до тяжкості порушення. Це забезпечує баланс між жорстким контролем і справедливим ставленням до суб'єктів ринку [19]. Для України інтеграція до європейського простору вимагає запровадження аналогічних підходів у діяльності Антимонопольного комітету.

Американська модель конкурентного права має глибокі історичні корені: від антитрестових законів Шермана (1890 р.) і Клейтона (1914 р.) до сучасної практики Верховного Суду США. Вона базується на ідеї, що головним гарантом конкуренції є судова влада, яка тлумачить законодавство з урахуванням економічних наслідків [12]. Як зазначає Р. Познер, антитрестове право у США є прикладом «економічного аналізу права», де рішення ґрунтуються на ефективності ринку, а не лише на формальних заборонах [12].

На відміну від США, у Європейському Союзі провідну роль відіграє адміністративний орган – Європейська комісія, яка наділена значними повноваженнями щодо розслідування і санкціонування порушень [24]. Така централізована модель забезпечує більшу однорідність правозастосування, але водночас потребує прозорості й демократичного контролю.

Для України, як країни-кандидата на вступ до ЄС, найбільш релевантною є саме європейська модель, що передбачає діяльність потужного адміністративного органу (АМКУ), але з одночасним судовим переглядом рішень. Як свідчить українська практика, господарські суди та Верховний Суд вже виконують функцію балансу, перевіряючи законність і пропорційність санкцій [21]. Це наближає національну систему до змішаної моделі, яка поєднує риси як європейського, так і американського підходів.

Важливим є також досвід Німеччини та Франції, де органи конкуренції активно співпрацюють із бізнесом і громадськістю, використовуючи інструменти саморегулювання та корпоративної відповідальності [8; 24]. Для України цей аспект може бути корисним з огляду на потребу формування довіри між державою та підприємцями.

Адаптація зарубіжних стандартів повинна здійснюватися з урахуванням українських реалій та специфіки економіки.

Зокрема, важливо посилити інституційну незалежність Антимонопольного комітету, забезпечивши його фінансову та організаційну автономію від інших органів влади [20]. Це наблизить його до європейських стандартів і підвищить довіру бізнесу.

Разом із цим, необхідно запровадити економічні методики аналізу ринку, подібні до тих, що використовуються у США. Це дозволить ухвалювати більш обґрунтовані рішення, які враховують реальний вплив поведінки компаній на конкуренцію [12].

Також, варто ширше застосовувати інструменти «soft law» – рекомендаційні акти, кодекси добросовісної практики, керівні принципи. Як показує досвід ЄС, саме вони створюють середовище передбачуваності для бізнесу й сприяють добровільному дотриманню правил [8; 24].

Окрім цього, Україні доцільно враховувати зарубіжний досвід у сфері цифрової економіки. ЄС і США вже розробили низку актів, спрямованих на контроль великих платформ та ІТ-корпорацій. Україна лише починає цей процес, і адаптація відповідних норм

є вкрай необхідною для забезпечення справедливої конкуренції у цифровому середовищі [9; 24].

Загалом, зарубіжний досвід доводить: ефективність конкурентної політики залежить не лише від формальних норм, а й від якості інституцій та рівня правової культури. Як підкреслює Р. Віш, лише поєднання жорсткого контролю та превентивних механізмів дозволяє створити справді конкурентне середовище [24]. Для України це означає необхідність інтеграції до європейського правового простору не лише формально, але й ціннісно, формуючи нову культуру взаємодії держави та бізнесу.

Таким чином, зарубіжний досвід підтверджує, що майбутнє української конкурентної політики має бути пов'язане з європейською моделлю, але з урахуванням гнучких американських інструментів аналізу та сучасних викликів цифрової економіки.

Висновки. Дослідження теоретичних основ адміністративно-правового регулювання конкуренції в Україні дало можливість зробити низку узагальнень і наукових висновків. Конкуренція постає як складне соціально-економічне явище, що поєднує риси економічного процесу і правового інституту. Вона є одночасно механізмом саморегуляції ринку та об'єктом державного впливу, який забезпечує баланс між приватними інтересами підприємців та публічними інтересами суспільства. Саме дуалістична природа конкуренції зумовлює потребу її адміністративно-правового регулювання.

У правовій науці конкуренція дедалі частіше розглядається як інститут адміністративного права, оскільки її функціонування пов'язане з діяльністю органів публічної адміністрації, використанням адміністративних процедур і застосуванням санкцій. Це підтверджує, що конкуренція є не лише економічною категорією, а й елементом публічно-правового порядку, який має забезпечувати прозорість і справедливість господарських відносин.

Система адміністративно-правових засобів регулювання конкуренції в Україні складається з нормативних, інституційних, процедурних, контрольних і санкційних механізмів. Вона охоплює конституційні норми, спеціальні закони, підзаконні акти, діяльність Антимонопольного комітету України та судову практику. У цій системі важливе значення мають не лише каральні заходи, але й превентивні інструменти, спрямовані на формування правової культури добросовісної конкуренції.

Особливу увагу слід приділити співвідношенню публічних і приватних інтересів у сфері конкуренції. Приватний інтерес полягає у прагненні підприємців здобути ринкові переваги, тоді як публічний інтерес держави – у гарантуванні чесних і рівних умов для всіх суб'єктів. Завдання адміністративного права полягає у встановленні меж допустимої поведінки та запобіганні зловживанням, водночас залишаючи простір для вільної економічної ініціативи.

Важливою складовою інституційного механізму є діяльність Антимонопольного комітету України, який виконує контрольні, правозастосовчі, дозвільні та консультативні функції. Його ефективність значною мірою залежить від взаємодії з іншими органами державної влади, судами та бізнес-середовищем. Судова практика відіграє роль стримуючого чинника, забезпечуючи перевірку рішень АМКУ на предмет законності та пропорційності.

Зарубіжний досвід підтверджує, що успішність конкурентної політики визначається не лише суворістю санкцій, а й якістю інституцій та культурою правозастосування. Європейська модель базується на централізованому адміністративному контролі та широкому застосуванні інструментів «м'якого права», тоді як американська – на судовому тлумаченні та економічному аналізі права. Для України оптимальною є інтеграція європейських стандартів із врахуванням позитивних рис американського підходу, насамперед методів економічної оцінки впливу на конкуренцію.

Таким чином, адміністративно-правове регулювання конкуренції в Україні перебуває на етапі модернізації. Його розвиток потребує гармонізації із законодавством Європейського Союзу, посилення інституційної незалежності Антимонопольного комітету, удосконалення адміністративних процедур і ширшого застосування превентивних механізмів. Конкуренція має розглядатися не лише як економічний інструмент, але й як конституційна цінність

і складова верховенства права, від ефективності якої залежить не тільки стан національної економіки, але й поступове утвердження правової держави та демократичного суспільства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. 19th ed. New York : McGraw-Hill, 2010. 944 p.
2. Святоцький О. Д. Конституційні основи правового регулювання економіки. К. : Юрінком Інтер, 2003. 320 с.
3. Орлюк О. П. Правові засади конкурентної політики в Україні. К.: Наукова думка, 2007. 256 с.
4. Кібенко О. Р. Конкуренція як об'єкт правового регулювання: монографія. Х. : Право, 2004. 312 с.
5. Шаповал В. М. Антимонопольне право України. К. : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
6. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London : W. Strahan and T. Cadell, 1776. 412 p.
7. Scherer F. M., Ross D. Industrial Market Structure and Economic Performance. Boston : Houghton Mifflin, 1990. 702 p.
8. Hoffmann H. Europäisches Wettbewerbsrecht. München : C.H. Beck, 2005. 468 S.
9. Гриценко А. А. Економічна конкуренція і держава: проблеми правового забезпечення. К. : НІСД, 2015. 248 с.
10. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 12. Ст. 64.
11. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
12. Posner R. Antitrust Law. 2nd ed. Chicago : University of Chicago Press, 2001. 320 p.
13. Stiglitz J. E. Whither Socialism? Cambridge, MA: MIT Press, 1996. 356 p.
14. Sutton J. Technology and Market Structure. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. 600 p.
15. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
16. Андрійко О. Ф. Публічна адміністрація в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. К.: Наукова думка, 2012. 356 с.
17. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
18. Антимонопольний комітет України: офіц. сайт. URL: https://amcu.gov.ua (дата звернення: 10.09.2025).
19. Коломоєць Т. О. Адміністративні процедури в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2011. 440 с.
20. Кузьменко О. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення конкуренції в Україні. К. : Юрінком Інтер, 2017. 296 с.
21. Постанова Верховного Суду від 21.05.2020 у справі № 910/1012/19 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 11.09.2025).
22. Шумило М. М. Публічні та приватні інтереси у конкурентній політиці: проблеми співвідношення. *Вісник НАПрН України.* 2018. № 4. С. 45–53.
23. Орлюк О. П. Правові засади конкурентної політики в Україні. К.: Наукова думка, 2007. 256 с.
24. Whish R., Bailey D. Competition Law. 9th ed. Oxford: Oxford University Press, 2018. 1168 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ГАЛУНЬКО В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
голова
(Академія адміністративно-правових наук),
професор
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

ШИШКА Р. Б.,
доктор юридичних наук, професор,
професор
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

ФЕЛИК О. В.,
доктор філософії у галузі «Право»,
докторант
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П.,
доктор юридичних наук,
старший дослідник,
професор
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

ГАЛУНЬКО В. В.,
доктор філософії у галузі «Право»,
доцент
(Київський університет інтелектуальної власності та права)

УДК 342.9(44)"18/19":340.12+342.9(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.21

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ І МІСІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ВИХОДЯЧИ З ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПЕРІОДУ ЗАРОДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ФРАНЦІЇ

У статті на сучасному етапі розвитку адміністративного права України актуалізовано його місію, виходячи з принципів публічного адміністрування періоду зародження адміністративного права у Франції. З'ясовано, що соціальна зумовленість адміністративного права проявляється в тому, що його виникнення стало можливим лише за умови утвердження статусу вільного громадянина як носія суб'єктивних і невідчужуваних прав та водночас створення

сильної й незалежної виконавчої влади, відокремленої від законодавчої та судової гілок. Місією адміністративного права є не лише формальне регулювання суспільних відносин між адміністрацією (виконавчою владою) та приватними особами, а й побудова справедливих, прозорих і збалансованих засобів реалізації публічного інтересу. З'ясовано, що саме Французька революція 1789 року започаткувала цей доленосний процес, зруйнувавши абсолютистські інститути та заклавши підвалини для формування сучасного демократичного публічного адміністрування. Адміністративне право було покликане впорядкувати й урегулювати зв'язки між громадянином і владою, гарантувати дотримання основоположних прав і підтримувати стабільний суспільний правопорядок. Його місія полягала у гармонійному поєднанні захисту громадянина від свавільних дій влади з наданням адміністрації чітких і легітимних правових інструментів для реалізації загального блага. Виникнення адміністративного права забезпечило правову визначеність компетенції виконавчої влади, встановило зрозумілі межі її діяльності та надало рамки законності, які виключали сваволю. Воно стало дієвим засобом формалізації публічного інтересу у правових формах і процедурах, перетворивши суспільні очікування на чіткі правові норми. У такий спосіб адміністративне право втілило непорушний принцип верховенства права, закріпило прозорість і підзвітність відносин «громадянин – виконавча влада». Його соціальна функція полягала у створенні стабільних і дієвих засад контролю, формуванні ефективних засобів нагляду та запровадженні надійних гарантій проти зловживань з боку адміністративних органів.

Ключові слова: *адміністративний орган, адміністрація, верховенство права, виконавча влада, громадянин, зв'язаність адміністрації законом, контроль, правопорядок, приватні особи, принципи, публічний інтерес, судова влада, суб'єктивні невідчужувані права.*

Halunko V. V., Shyshka R. B., Felyk O. V., Makhmurova-Dyshliuk O. P., Halunko V. V. Social conditioning and the mission of administrative law based on the principles of public administration of the period of the emergence of administrative law in France

At the current stage of the development of administrative law in Ukraine, the article actualizes its mission, based on the principles of public administration during the period of the emergence of administrative law in France. It has been clarified that the social conditionality of administrative law is manifested in the fact that its emergence became possible only under the condition of affirming the status of a free citizen as the bearer of subjective and inalienable rights, while simultaneously creating a strong and independent executive power separated from the legislative and judicial branches. The mission of administrative law is not only the formal regulation of social relations between the administration (executive authority) and private individuals, but also the construction of fair, transparent, and balanced mechanisms for realizing the public interest. It has been established that the French Revolution of 1789 initiated this historic process, dismantling absolutist institutions and laying the foundation for the formation of modern democratic public administration. Administrative law was called upon to organize and regulate relations between the citizen and authority, guarantee compliance with fundamental rights, and maintain stable social legal order. Its mission was to harmoniously combine the protection of citizens from the arbitrary actions of power with providing the administration with clear and legitimate legal instruments for realizing the common good. The emergence of administrative law ensured legal certainty of the competence of the executive branch, set clear limits on its activities, and provided a framework of legality that excluded arbitrariness.

It also became an effective means of formalizing the public interest in legal forms and procedures, transforming social expectations into clear legal norms. In this way, administrative law embodied the inviolable principle of the rule of law, entrenched transparency and accountability in the relations "citizen – executive authority." Its social function consisted in establishing stable and effective foundations of control, forming efficient mechanisms of oversight, and introducing reliable guarantees against abuses by administrative bodies.

Key words: *administration, administrative body, citizen, control, executive power, judicial power, legal order, principles, private individuals, public interest, rule of law, subjective inalienable rights, tiedness of the administration to law.*

Вступ. Для теорії і практики адміністративного права України важливим є осмислення історичного досвіду становлення інституту громадянина як носія суб'єктивних публічних прав у Франції в кінці VIII на початку XIX, оскільки саме цей інститут забезпечив баланс між владними повноваженнями адміністративних органів та правами і інтересами приватних осіб. Науковий аналіз цього процесу дозволяє глибше зрозуміти природу адміністративно-правових норм як публічно-владних регуляторів, спрямованих на забезпечення публічного інтересу. Що відкриває шлях для наукового переосмислення взаємодії суспільства й держави в умовах європейської інтеграції України.

З практичної точки зору дослідження є цінним тим, що підкреслює роль судового контролю над виконавчою владою як невід'ємної гарантії дотримання прав і свобод громадян. Аналіз французької моделі, яка пройшла шлях від «затриманого правосуддя» до створення автономної адміністративної юстиції, дає українським правникам орієнтир для вдосконалення власної системи адміністративного права та судочинства. Це особливо важливо в контексті сучасних викликів, коли суспільство вимагає від держави не лише ефективного адміністрування, а й ефективних засобів оскарження неправомірних рішень адміністративних органів. Практична значущість полягає у можливості використання досвіду Франції для посилення гарантій незалежності судової влади та запровадження не тільки ефективних, але справедливих інструментів контролю за адміністрацією.

Поєднання теоретичних і практичних висновків, викладених у статті, актуалізує її для подальшого розвитку науки адміністративного права України. Історико-правовий аналіз демонструє, що виникнення адміністративного права можливе лише за умови утвердження вільного громадянина та незалежної виконавчої влади, підпорядкованої закону. Для України ці положення мають особливе значення, адже сучасна правова система перебуває на етапі законодавчих та моральних обмежень зумовлених тривалою дією воєнного стану в Україні, з метою відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення в Україну. Викладені у статті ідеї можуть стати методологічним підґрунтям для подальшого вдосконалення законодавства, спрямованого на підвищення прозорості, підзвітності та ефективності виконавчої гілки влади.

Огляд останніх досліджень. До адміністративно-історичних аспектів адміністративного права звертали свою увагу українські та французькі вчені А. Берлач, В. Бевзенко, Ш.-Ж. Боннен, Ж. Валін, Ж. Ведель, П. Дельвольве, П. Діхтіївський, Ґ. Екер, П. Ескуб, Л. Кадьє, К. Лабрюсс-Ріу, А. Левассер, Ж. Лебретон, К. Магдалінс, Р. Мельник, Е. Мюллер, Т. Коломоєць, Ж.-Г. Петі, Б. Плессі, Р. де Шамбрен, Ж. Сове, Б. Стірн, Д. Трюше, Е. Унтермаєр-Керлео, В. Фелик та ін. Проте, за межам їхнього аналізу безпосередньо залишалась проблематика соціальної зумовленості та місії адміністративного права виходячи з принципів публічного адміністрування періоду зародження адміністративного права у Франції на сучасному етапі розвитку адміністративного права України.

Виклад основних положень. Адміністративне право утверджується із соціальної природи Людини, в органічних зв'язках між особами, які формують публічний інтерес. Адміністративне право, не існувало завжди в державно-правову дійсність воно виникає об'єктивно на певному етапі розвитку суспільства людства.

На нашу думку, таким початковим етапам, зародження адміністративного права була Французька революція 1789 року**,** яка розпочалася як масовий суспільно-політичний рух, спрямований на повалення абсолютизму і встановлення системи влади на засадах свободи, рівності та братерства. Знищуючи стару управлінську систему французька революціонери утверджували суверенну Націю, якій підпорядковувалися усі інституції. Адміністрація та її закони були інтегровані в раціонально побудовану систему. Адміністрація була підпорядкована законодавчому органу [1].

Французька революція 1789 року здійснила політичну уніфікацію через новий поділ на департаменти. Це забезпечило формування єдиної адміністративної системи, яка поставила всіх громадян під дію одного закону та зруйнувала локальні правові винятки. Саме в цей період відбулося підпорядкування держави праву: відтепер вона черпає владу не від Бога, а від нації, стаючи зв'язаною законом. Адміністрація тривалий час вирішувала спори самостійно, вирішуючи адміністративні суперечки самостійно, що породжувало проблему відсутності незалежного судового контролю за нею. Лише створення Державної ради у 1800 році та рішення у справі Blanco 1873 року заклали принципи автономного публічного права, яке визначило особливу відповідальність держави. Проблема підпорядкування судовому контролю залишалася чутливою, оскільки революційні законодавці виражали недовіру до старих судів, схильних втручатися в адміністративне життя [2].

Не дивлячись на послідуюче неспокійне десятиліття розвитку та потрясінь саме завдяки Французькій революції 1789 року було закладено фундамент сучасної Західної державності, що передбачав підпорядкування влади принципам права.

Одним із ключових результатів Французької революції стало виникнення нового соціально-правового феномену – «громадянин», який став основою модерної концепції публічної влади. Загальні засади Декларації прав людини і громадянина 1789 року ґрунтуються на визнанні свободи та рівності як природного стану кожної особи та поклали початок новому етапу розвитку права. У першій статті закріплено, що всі люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах, а соціальні відмінності допускаються лише тоді, коли вони служать спільному благу, що утверджує принцип справедливого суспільного порядку. Друга стаття визначає основні невід'ємні права – свободу, власність, безпеку та право на опір гнобленню, підкреслюючи їхній універсальний і невідчужуваний характер як природні обмежувачі влади. Третя стаття утверджує принцип народного суверенітету, проголошуючи націю єдиним джерелом влади та забороняючи будь-якій особі чи органу узурпувати її, що стало запобіжником проти відродження абсолютизму. У четвертій статті окреслено поняття свободи як можливості здійснювати будь-які дії, що не шкодять іншим, причому межі свободи встановлюються виключно законом, що символізувало перехід до верховенства права [3].

Отже, французька Декларація 1789 року започаткувала утвердження принципово нового фундаментального інституту держави і права – інституту громадянина, який символізував рівність усіх перед законом, наділення кожного суб'єктивними правами, у тому числі невідчужуваними державою, та реальну можливість брати участь у політичному житті. Саме завдяки цьому суспільному статусу було закладено підґрунтя для формування правових засад захисту людини від свавілля влади, що отримало свій розвиток у подальшому становленні адміністративного права. Більш того, інститут громадянина став ядром модерної європейської правової системи, адже він забезпечив перехід від підданого до активного учасника суспільних відносин. У цьому простежується поєднання політичного і правового виміру революції, яка не лише ліквідувала станові привілеї, але й створила підвалини для демократичного конституціоналізму. Саме визнання громадянина як носія прав і обов'язків забезпечило формування нового типу правопорядку, в якому адміністративне право набуло ролі гаранта рівності та захисту від зловживань владою.

Другим важливим для утвердження адміністративного права наслідком Французькій революції 1789 року стало утвердження принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Французька революція 1789 року закріпила принцип розподілу

державної влади, підкресливши в статті 16 Декларації що: будь-яке суспільство, у якому не забезпечено гарантії прав і не визначено поділ влад, не має Конституції. Уже перші революційні конституції чітко відокремили виконавчу владу від законодавчої та підпорядкували її закону, розглянутому як вираження загальної волі. Конституція 1791 року встановила, що законодавча влада належить Національним зборам, а міністри здійснюють виконавчі функції. Після революції 1789 року у Франції була створена нова судова система – цивільна та кримінальна, що мала втілити ідеали Декларації прав людини і громадянина [4].

Отже, незалежність судової гілки влади в той час була підтверджена, проте утвердження судового контролю над виконавчої влади з боку судової відбувався повільно та суперечливо: закон від 16–24 серпня 1790 року заборонив судам втручатися в адміністративні справи, що відображало глибоку недовіру до судів. Упродовж тривалого часу адміністрація сама розглядала суперечки, що виникали з її адміністративних актів, фактично поєднуючи ролі судді та сторони, що суперечило принципу неупередженого контролю. Лише створення Державної ради в 1799 році, а згодом рішення у справі Blanco 1873 року започаткували автономну адміністративну юстицію, яка реально підпорядкувала виконавчу владу праву [5].

Запровадження повноцінного судового контролю над адміністрацією у Франції було результатом тривалої еволюції, яка розпочалася з утворення Державної ради 1799 року. На початковому етапі її функції обмежувалися консультативною діяльністю, а остаточне рішення залишалося за главою держави – це називалося «затриманим правосуддям». Конституція 1848 року вперше визнала Державну раду як інституцію, яка здійснює контроль та нагляд у сфері публічного адміністрування, а закон 1849 року закріпив принцип «делегованого правосуддя». Це означало, що рішення ухвалювалися безпосередньо від імені французького народу й набували обов'язкової сили для адміністрації. Поява Трибуналу конфліктів у 1849 році гарантувала розмежування компетенцій між судовою та адміністративною юрисдикціями, що усунуло правову невизначеність. Ключовим моментом у становленні судового контролю стало ухвалення закону 24 травня 1872 року, який остаточно закріпив принцип «делегованого правосуддя» та визнав Державну раду верховним адміністративним судом. Відтоді її рішення мали силу без санкції глави держави, що символізувало повну автономію адміністративного судочинства. Рішення у справі Cadot 1889 року ще більше посилило цей контроль, надавши Державній раді право розглядати скарги на акти адміністрації як суду першої інстанції, а не лише в порядку апеляції. Завдяки цим крокам було створено справжню систему адміністративної юстиції, яка поєднувала захист прав громадян із гарантіями незалежності [6].

У контексті забезпечення ефективного контролю адміністративної діяльності судовою владою необхідно наголосити на двох базових засадах. По-перше, контроль адміністрації судами є гарантією дотримання принципу верховенства права, що дозволяє громадянам захищати свої права у відносинах з публічною владою. По-друге, незалежність судової гілки влади є передумовою реального балансу між адміністрацією та суспільством, адже лише незалежний суд може здійснювати неупереджений контроль. Наукові дослідження, подібні до праці К. Магдаліна, підкреслюють, що контроль адміністративної дії повинен виходити за межі суто юридичного підходу, поєднуючи правовий, управлінський та соціологічний аналіз. Така багатовимірна перспектива дозволяє розкрити не лише формально-правові засади контролю, але й реальну їх ефективність у запобіганні зловживанням влади. У європейській правовій традиції судовий контроль адміністрації набув значення фундаментального інституту демократії. Він гарантує, що будь-яке втручання адміністрації відповідає принципам пропорційності та законності [7].

Проектуючи свою увагу на сьогодення адміністративного судочинства у Франції слід розкрити думку Ж-М. Сове, віце-президента Державної ради Франції, знаного юрист-адміністративіст, який у своїй науковій та практичній діяльності приділяє особливу увагу модернізації адміністративної юстиції та підвищенню її якості. Він доводить, що якість сучасного адміністративного судочинства у Франції оцінюється насамперед за матеріальними критеріями, що стосуються змісту прийнятих рішень. Вони включають точність і юридичну

обґрунтованість мотивувальної частини, стабільність і передбачуваність судової практики, а також якість аргументації й зрозумілість для громадян. Процесуальні критерії вимірюють якість через справедливість самої процедури розгляду справи: рівність сторін, змагальність, доступність до правосуддя, прозорість усіх етапів процесу та неупередженість суддів. Ці критерії гарантують довіру громадян до правосуддя і захищають їх від свавілля адміністрації. Ефективність виступає третьою групою критеріїв і полягає у здатності адміністративної юстиції своєчасно вирішувати спори та забезпечувати виконання своїх рішень, у тому числі примусовими засобами. Саме поєднання матеріальних, процесуальних та ефективніс-них вимірів робить адміністративне судочинство у Франції дієвим контролем за діяльністю виконавчої влади [8].

Саме в системі діади координат «громадянин – виконавча влада», де адміністративні рішення останньої перебувають під контролем судової влади, адміністративне право посіло своє невід'ємне місце у правових система демократичних державах. Воно забезпечує належне функціонування виконавчої гілки влади, визначає її компетенцію та межі, а головне – ефективно й справедливо врегульовує відносини адміністрації з громадянами та іншими приватними особами. Адміністративне право закріплює баланс між владними повноваженнями держави та особистими правами громадян, створюючи правові засади та засоби контролю й підзвітності. Воно надає виконавчій владі інструменти впливу лише в межах закону, попереджає можливі зловживання, гарантує пропорційність адміністративного втручання, а також забезпечує громадянам доступні процедури оскарження неправомірних рішень.

Отже, слід підкреслити, що соціальною зумовленістю утвердження адміністративного права є дві взаємопов'язані умови: по-перше, поява вільного громадянина як носія суб'єктивних в тому числі невідчужуваних прав; по-друге, інституційне утвердження виконавчої гілки влади, відокремленої від законодавчої та судової.

Тим самим, без формування статусу вільного громадянина та незалежної виконавчої влади не існувало підстав для виникнення адміністративного права. Попри те, що в науковій літературі триває дискусія щодо часу його остаточного утвердження, на наш погляд, до 1789 року воно не могло існувати. Лише після цієї події з'явилися реальні передумови для формування адміністративного права, що поєднує функції захисту прав громадян і правового визначення компетенції виконавчої влади.

За твердженням «батька» адміністративного права, французького вченого початку XIX століття Шарль-Жана Боннена, галузь адміністративного права покликана юридично впорядковувати зв'язки між приватними особами та адміністрацією, забезпечуючи збереження публічних прав особи й підтримання суспільного порядку. Реалізуючи публічний інтерес, який не є абстракцією, а є поєднання приватних інтересів, узгоджених заради спільного блага. Саме тому адміністративно-правові норми мають публічно-владний характер і спрямовані на запобігання соціальному безладу та забезпечення стабільності правової держави [9].

На думку французьких вчених у галузі адміністративного права Шарль-Жан Боннен (1772–1846) є засновником сучасної науки адміністративного права, адже саме він уперше сформулював концепцію публічного адміністрування як окремої наукової дисципліни. У своїй праці Принципи публічного адміністрування (1808–1812) він наголошував, що адміністрація не є випадковим набором практичних дій, а цілісна система, яка підпорядковується загальним законам і має діяти в інтересах суспільства. Мислитель чітко розмежував уряд і адміністрацію, доводячи, що остання повинна залишатися підпорядкованою закону й уникати бюрократичного свавілля. Він визначав адміністрацію як «науку про відносини між суспільством і адміністративними органами», де основною метою є захист спільного блага. Значення Ш-Ж. Боннена виходить далеко за межі Франції, оскільки він заклав інтелектуальні основи науки адміністрації, які вплинули на розвиток європейських правових систем. Його ідеї щодо чіткої відмінності між урядовою діяльністю та адміністративним апаратом стали підґрунтям сучасної доктрини публічного адміністрування. Вчений також

акцентував на професійній підготовці чиновників, вважаючи, що їхня компетентність формується завдяки поступовому практичному навчанню та стабільній кар'єрі, що випереджало створення системи вищої адміністративної освіти XX століття. Він підкреслював, що добробут громадян і справедливість державної політики залежать від «доброчинності публічної адміністрації» [10].

Ш.-Ж. Боннен підкреслював, що соціальний правопорядок є природним і постійним явищем, що зумовлює безперервність дії норм адміністративного права. Воно не може функціонувати епізодично, адже його першоосновою є публічне адміністрування, яке реалізується через діяльність адміністрації щодо виконання законів і забезпечення їх дотримання. На відміну від цивільного права, яке регулює приватні справи між рівними суб'єктами, адміністративне право організує відносини «кожного з усіма», тобто визначає правові рамки для функціонування публічної влади у взаємодії з громадянами та юридичними особами. Звідси випливає превалювання публічно-правових засобів, що дозволяють легальне та правомірне втручання виконавчої влади для охорони публічного порядку, гарантування безпеки та реалізації суспільних потреб. Адміністративне право стає засобом балансування інтересів: воно з одного боку захищає права громадян, а з іншого – надає адміністрації правові інструменти для здійснення владних повноважень. Адміністративне право не лише фіксує, а й нормативно формалізує публічний інтерес у формах загальної дії. Воно матеріалізує «зв'язок» суспільства з державою через компетенцію, процедури та саму організацію адміністрації. Саме через адміністративні органи публічний інтерес перетворюється на конкретні правові дії, які забезпечують функціонування соціального правопорядку та реальне здійснення публічного адміністрування [11].

Отже, місією адміністративного права є ефективне та справедливе врегулювання суспільних відносин між адміністрацією (виконавчою владою) та приватними особами з метою забезпечення публічного інтересу.

Висновки. Соціальна зумовленість адміністративного права проявляється у тому, що його виникнення стало можливим лише за умов утвердження статусу вільного громадянина як носія суб'єктивних і невідчужуваних прав та водночас створення незалежної виконавчої влади, відокремленої від законодавчої та судової гілок. Саме Французька революція 1789 року започаткувала цей процес, ліквідувавши абсолютистські інститути та поклавши початок формуванню сучасного публічного адміністрування. Адміністративне право було покликане впорядкувати зв'язки між громадянином і адміністрацією, забезпечуючи дотримання прав і підтримання правопорядку. Його місія полягала у поєднанні захисту громадянина від свавілля влади з наданням адміністрації правових інструментів для реалізації публічного інтересу. Цей баланс між індивідуальними правами і владними повноваженнями став основою для формування європейської правової традиції. Виникнення адміністративного права забезпечило правову визначеність компетенції виконавчої влади й надало їй рамки законності. Воно також стало засобом формалізації публічного інтересу у правових формах та процедурах. У такий спосіб адміністративне право втілило принцип верховенства права й гарантувало прозорість відносин «громадянин – виконавча влада». Його соціальна функція полягала у створенні засад та засобів контролю й підзвітності, що запобігав зловживанням адміністративних органів.

Список використаних джерел:

1. Levasseur A. Histoire du droit administratif. UNJF. Juin 2025. URL: https://univ-droit.fr/unjf-cours/10623-histoire-du-droit-administratif?utm_source=chatgpt.com

2. Rene de Chambrun. The Development of French Law. Cleveland State Law Review. 1970. Vol. 19, Issue 2, Article 43. Pp. 420–445. URL: https://engagedscholarship.csuohio.edu/clevstlrev/vol19/iss2/43

3. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789. Légifrance. Disponible à: https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789

4. Petit, J.-G. La Justice en France, 1789-1939. Une étatisation modèle ? In État et justice pénale en France : un échange. Varia, Forum, 2002. Tome 6, n° 1, p. 85–103.

5. Conseil d'État. Histoire du Conseil d'État et de la justice administrative. 2025. URL: https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat

6. Conseil d'État. Histoire du Conseil d'État. Conseil d'État de la République française. 2024. URL: https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat

7. Magdalins, C. Des services publics désorientés ? Le contrôle de l'action administrative, contribution à une typologie réorientée des contrôles. Revue internationale des sciences administratives. 2004. № 70(1), 65-82. DOI: https://doi.org/10.3917/risa.701.0065

8. Sauvé J.-M. La qualité de la justice administrative. Revue française d'administration publique. 2016. N° 159, p. 667-674. DOI: https://doi.org/10.3917/rfap.159.0667

9. Bonnin, C.-J. Principes d'administration publique. Troisième édition, tome premier. Paris : Renaudière, Imprimeur-Libraire. 1812. URL: https://books.google.be/books?id=_B1EAAAAcAAJ

10. Escoube P. Charles-Jean Bonnin, précurseur de la science administrative. La Revue administrative. 1965. URL: https://buv.isfad-gn.org/universitaire/Droit/Sciences%20Administratives/pdf/ScoubeBonnin.pdf

11. Шарль-Жан Боннен. Передмова. Принципи публічного адміністрування. Упорядники В. Галунько, Р. Шишка. Київ: Академія адміністративно-правових наук. 2025. URL: https://www.ssaals.com.ua/pravo/sharl-zhan-bonnen-peredmova-pryntsypy-publichnoho-administruvannia-pereklad-ta-vporiadkuvannia-v-halunko-r-shyshka-paryzh-renaudiere-1812-url-https-books-google-be-books-id-_b1eaaaacaaj-printse/9959/

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ГОЛОВКО К. М.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:35.07(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.22

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню поняття та змісту адміністративної процедури в українському праві. Обґрунтовано, що адміністративна процедура є одним із ключових інститутів сучасного адміністративного права, який пройшов еволюцію від фрагментарного сприйняття у радянський період до самостійного правового механізму, спрямованого на забезпечення прав і свобод громадян у відносинах з органами публічної адміністрації. Проаналізовано вплив зарубіжного досвіду на формування національної доктрини: німецької моделі (VwVfG), французького Кодексу відносин між публікою і адміністрацією (CRPA), польського Кодексу адміністративного провадження (KPA), а також європейських стандартів «good administration».

Здійснено систематизацію доктринальних підходів до визначення адміністративної процедури: як юридичної форми реалізації функцій публічної адміністрації, як гарантії прав і свобод громадян та як елементу адміністративного процесу. Особливу увагу приділено аналізу Закону України «Про адміністративну процедуру» 2022 року, який уперше на рівні кодифікованого акта закріпив понятійний апарат, принципи та стадії адміністративної процедури, визначив права і обов'язки учасників, а також заклав основи для побудови єдиної системи процедурних стандартів у сфері публічного управління.

Розкрито зміст адміністративної процедури через характеристику її структурних елементів (суб'єкти, об'єкти, правові факти), стадій (ініціювання, підготовка та збирання доказів, розгляд справи і прийняття рішення, оскарження) та принципів (законність, пропорційність, неупередженість, доступність, гласність, ефективність). Доведено, що адміністративна процедура виконує подвійну функцію: гарантує права громадян і водночас дисциплінує органи публічної адміністрації.

Наголошено, що реалізація Закону стикається з низкою викликів – колізіями з галузевим законодавством, кадровими та організаційними проблемами, нерівномірним розвитком цифрової інфраструктури, а також необхідністю зміни управлінської культури. Водночас адміністративна процедура визначається як ключовий інструмент побудови сервісної держави, що діє відповідно до принципу верховенства права і орієнтована на потреби людини.

Ключові слова: *адміністративна процедура, адміністративний процес, публічна адміністрація, права людини, верховенство права, Закон України «Про адміністративну процедуру», good administration, сервісна держава.*

Golovko K. M. The concept and content of administrative procedure in Ukrainian law

The article is devoted to a comprehensive study of the concept and content of administrative procedure in Ukrainian law. It substantiates that the administrative procedure is one of the key institutions of modern administrative law, which has evolved

from a fragmented perception in the Soviet period to an independent legal mechanism aimed at ensuring the rights and freedoms of citizens in their relations with public administration bodies. The influence of foreign experience on the formation of the national doctrine is analyzed: the German model (VwVfG), the French Code of Relations between the Public and the Administration (CRPA), the Polish Code of Administrative Proceedings (KPA), as well as European standards of good administration.

The article systematizes doctrinal approaches to defining the administrative procedure: as a legal form of exercising the functions of public administration, as a guarantee of citizens' rights and freedoms, and as an element of the administrative process. Particular attention is paid to the analysis of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" of 2022, which for the first time at the level of a codified act established a conceptual framework, principles and stages of the administrative procedure, defined the rights and obligations of participants, and laid the foundations for creating a unified system of procedural standards in public administration.

The content of the administrative procedure is revealed through the analysis of its structural elements (subjects, objects, legal facts), stages (initiation, preparation and collection of evidence, consideration and decision-making, appeal), and principles (legality, proportionality, impartiality, accessibility, publicity, efficiency). It is argued that the administrative procedure performs a dual function: it guarantees citizens' rights while disciplining public administration bodies.

It is emphasized that the implementation of the Law faces a number of challenges – collisions with sectoral legislation, staffing and organizational problems, uneven development of digital infrastructure, and the need to transform administrative culture. At the same time, the administrative procedure is defined as a key instrument for building a service-oriented state governed by the rule of law and focused on human needs.

Key words: *administrative procedure, administrative process, public administration, human rights, rule of law, Law of Ukraine "On Administrative Procedure", good administration, service-oriented state.*

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної та правової держави вимагає докорінного оновлення механізмів взаємодії громадян із публічною адміністрацією. Тривалий час у вітчизняній правовій системі питання адміністративних процедур залишалися недостатньо врегульованими, що призводило до фрагментарності правозастосування, неоднаковості підходів органів влади та обмежених можливостей для ефективного захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Попри те, що в більшості європейських країн ще у XX столітті були кодифіковані акти, які комплексно регулюють адміністративні процедури, в Україні подібне системне законодавче врегулювання тривалий час відсутнє. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX стало важливим кроком до гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами «good governance» та верховенства права. Водночас актуальним залишається питання науково-правового осмислення категорії «адміністративна процедура», зокрема її поняття, змісту, структури та співвідношення з адміністративним процесом. Недостатня визначеність у науковій літературі та неоднозначність у практиці зумовлюють необхідність комплексного дослідження цієї проблеми. Це дозволить сформувати цілісне уявлення про адміністративну процедуру як юридичну форму діяльності органів публічної адміністрації та ключовий інструмент забезпечення прав громадян у відносинах з державою.

Метою статті є з'ясування сутності поняття адміністративної процедури в українському праві, розкриття її змісту як юридичної категорії та практичного механізму, а також визначення ролі адміністративної процедури у забезпеченні прав і законних інтересів громадян та підвищенні ефективності діяльності органів публічної адміністрації.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика адміністративної процедури в українській правовій науці досліджувалася низкою відомих учених. Так, В. Авер'янов одним із перших звернув увагу на адміністративну процедуру як юридичну форму діяльності публічної адміністрації, підкреслюючи її роль у легітимації управлінських рішень та забезпеченні прав людини. Ю. Битяк та В. Гаращук розглядали адміністративну процедуру як елемент адміністративного процесу, який покликаний врівноважувати інтереси держави та приватних осіб. У працях І. Голосніченка та С. Ківалова наголошувалося на значенні процедурних норм як гарантій правового порядку у сфері виконавчої влади.

Значний внесок у розвиток сучасних уявлень зробили О. Андрійко, яка акцентувала увагу на адміністративних процедурах у контексті публічного управління, та Ю. Ковбасюк, який аналізував їх у зв'язку з наданням адміністративних послуг. І. Коліушко та В. Тимощук розробили концепцію кодифікації адміністративних процедур в Україні, запропонувавши адаптувати до національних умов європейські стандарти good administration.

Суттєві наукові напрацювання мають також дослідження О. Бандурки, Р. Куйбіди, А. Комзюка, де адміністративна процедура розглядається у взаємозв'язку з механізмами захисту прав громадян. О. Остапенко та І. Сорока підкреслюють значення принципів пропорційності та неупередженості як базових у процедурному праві.

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX стало предметом активного обговорення в працях В. Тимощука, І. Коліушка, С. Рябова та інших авторів. У їхніх дослідженнях висвітлюються переваги закону, зокрема встановлення єдиних правил взаємодії громадянина і адміністрації, а також проблемні аспекти, серед яких – ризики колізій із галузевим законодавством та складність практичної імплементації.

У наукових публікаціях О. Петришина, В. Шкарупи, О. Ніколаєвої аналізується структура та стадії адміністративної процедури, при цьому наголошується на необхідності чіткого врегулювання порядку доказування та меж адміністративного розсуду. Окремі автори, зокрема Т. Кравцова та А. Васильєва, досліджують принципи адміністративної процедури, пропонуючи їх адаптацію до умов цифровізації публічного управління.

У контексті порівняльно-правових досліджень варто виділити роботи О. Шевчука та Р. Мельника, які вивчають досвід Німеччини, Польщі та Франції щодо правового регулювання адміністративних процедур і можливостей його імплементації в українське право.

Таким чином, огляд наукових публікацій свідчить про широкий спектр підходів до визначення сутності та змісту адміністративної процедури. Попри значні напрацювання, актуальними залишаються питання співвідношення адміністративної процедури з адміністративним процесом, формування єдиного понятійного апарату, забезпечення ефективності процедур у цифровому середовищі та практична імплементація Закону «Про адміністративну процедуру».

Виклад основного матеріалу. Історія становлення інституту адміністративної процедури в Україні має декілька етапів, тісно пов'язаних із загальними трансформаціями адміністративного права. У радянський період адміністративне право здебільшого розглядалося як право «управління», що регламентувало діяльність органів виконавчої влади та підпорядкування громадян їхнім рішенням. Процедурна складова при цьому висвітлювалася лише частково, здебільшого у межах дисциплінарного чи юрисдикційного провадження, пов'язаного з накладенням адміністративних стягнень. Як слушно зазначав Ю. Битяк, радянська наука адміністративного права фактично ототожнювала «процедуру» з технічними правилами розгляду справ, не розкриваючи її значення як інструменту захисту прав громадян [1, с. 14].

Починаючи з 1990-х років, в українській доктрині відбувається поступовий зсув від карально-репресивної моделі адміністративного процесу до його сервісного розуміння. У працях В. Авер'янова адміністративна процедура визначається як форма реалізації управлінських повноважень, що має забезпечувати правову впорядкованість діяльності органів виконавчої влади та водночас гарантувати права приватних осіб [2, с. 112]. І. Голосніченко наголошував, що процедурні норми у сфері публічного управління виступають інструментом

упорядкування адміністративних правовідносин та невід'ємною складовою верховенства права [3, с. 57].

Важливим каталізатором розвитку інституту адміністративної процедури стало прийняття Конституції України 1996 року, яка закріпила принцип верховенства права (ст. 8) та право на судовий захист (ст. 55). Наступним кроком стало ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України в 2005 р., який унормував судовий контроль за рішеннями органів виконавчої влади. Як відзначав Р. Куйбіда, саме поява адміністративної юстиції актуалізувала потребу у доктринальному осмисленні процедур як передумови судового контролю за актами влади [4, с. 19].

Формування українського підходу до адміністративної процедури значною мірою спиралося на зарубіжний досвід. У Німеччині ще 1976 року був прийнятий Закон про адміністративну процедуру (Verwaltungsverfahrensgesetz – VwVfG), який кодифікував основні принципи взаємодії адміністрації з громадянами, серед яких право бути вислуханим, мотивованість рішень, можливість їх відкликання та порядок оскарження [5, с. 89]. Саме німецька модель, заснована на ідеї «правової держави» (Rechtsstaat), стала орієнтиром для постсоціалістичних країн.

Французька правова система, що ґрунтується на традиціях адміністративної юстиції, у 2015 році отримала власний Кодекс відносин між публікою і адміністрацією (Code des relations entre le public et l'administration – CRPA). У ньому закріплено концепцію «права на добру адміністрацію», що включає вимоги прозорості, доступності та обґрунтованості процедур [6, с. 143].

Значний вплив на Україну справив також Польський Кодекс адміністративного провадження 1960 року (Kodeks postępowania administracyjnego – KPA). Польська модель демонструє можливість адаптації європейських процедурних стандартів у постсоціалістичних країнах і на практиці довела ефективність процедурного регулювання у сфері публічного управління [7, с. 72].

Європейський Союз, у свою чергу, закріпив у ст. 41 Хартії основних прав ЄС право кожного на справедливу адміністративну процедуру, що охоплює право бути вислуханим, право на доступ до матеріалів справи та обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення. Як слушно зауважують І. Коліушко та В. Тимощук, ці стандарти мають безпосереднє значення для українського правопорядку, оскільки вони задають «рамку» для формування національного законодавства про адміністративні процедури [8, с. 27].

Сучасна українська доктрина адміністративного права пропонує кілька підходів до визначення адміністративної процедури.

По-перше, адміністративна процедура розглядається як юридична форма реалізації функцій публічної адміністрації. На думку О. Андрійко, вона є правовою оболонкою діяльності органів виконавчої влади, яка забезпечує впорядкованість, контрольованість та підзвітність їхніх рішень [9, с. 61].

По-друге, процедура трактується як гарантія прав і свобод громадян. Ю. Битяк та В. Гаращук визначають її як систему правових засобів, що забезпечують можливість громадянина брати участь у процесі прийняття владних рішень і захищати власні інтереси [10, с. 98].

По-третє, адміністративна процедура вважається елементом адміністративного процесу. С. Ківалов підкреслює, що вона є внутрішньою складовою процесу, яка стосується розгляду індивідуальних адміністративних справ у позасудовому порядку [11, с. 44]. Аналогічної позиції дотримується й І. Сорока, вважаючи адміністративну процедуру особливим видом адміністративного провадження в системі адміністративного процесу [12, с. 53].

Таким чином, аналіз доктринальних підходів дозволяє констатувати, що адміністративна процедура в українському праві розглядається у трьох основних вимірах: як форма діяльності органів публічної адміністрації, як гарантія прав і свобод громадян та як елемент адміністративного процесу. У сукупності ці підходи формують комплексне розуміння

інституту адміністративної процедури, що відповідає сучасним європейським стандартам публічного управління.

Українська наука адміністративного права тривалий час перебувала у пошуку чіткого визначення поняття адміністративної процедури. Ще у 1990-х роках у працях провідних вітчизняних дослідників (В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Андрійко) акцентувалася увага на необхідності відмежування процедурних норм від матеріальних, оскільки саме вони забезпечують «правову технологію» прийняття управлінських рішень [2, с. 112; 13, с. 41].

У науковій літературі можна виокремити кілька ключових підходів до визначення адміністративної процедури.

Зокрема, процедура розуміється як урегульована правом діяльність адміністративних органів, спрямована на розгляд і вирішення індивідуальних справ. Таке визначення найбільш близьке до законодавчого підходу й підкреслює функціональну сторону явища [14, с. 122].

В іншому варіанті, адміністративна процедура трактується як юридичне провадження, в межах якого забезпечується реалізація та захист прав фізичних і юридичних осіб. У цьому сенсі процедура виступає гарантією ефективної взаємодії особи й адміністрації, що особливо підкреслював В. Гаращук [10, с. 98].

Разом із цим, низка авторів пропонує розглядати адміністративну процедуру як процесуально-правовий інститут, що включає комплекс норм, принципів і стадій, які уніфікують порядок діяльності адміністративних органів [16, с. 75].

Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 р. (набрав чинності 15 грудня 2023 р.) вперше на рівні кодифікованого акта закріпив легальне визначення адміністративної процедури. Відповідно до ст. 2, адміністративна процедура – це «урегульована законом діяльність адміністративного органу, спрямована на розгляд та вирішення індивідуальної адміністративної справи» [15]. Це визначення стало важливим етапом розвитку українського адміністративного права, адже воно не лише закріпило понятійний апарат, але й наблизило українське законодавство до європейських стандартів «good administration».

У наукових коментарях (зокрема, у працях В. Тимощука та І. Коліушка) підкреслюється, що саме поява легального визначення усуває багаторічну доктринальну суперечність та створює передумови для уніфікації спеціальних адміністративних процедур у сфері міграції, земельних відносин, архітектури тощо [8, с. 29].

Однією з найбільш дискусійних проблем є визначення співвідношення понять «адміністративна процедура» та «адміністративний процес». У сучасній доктрині існує щонайменше три основні підходи.

Перший підхід – ототожнення адміністративної процедури з адміністративним процесом. Така позиція була характерна для радянської доктрини, де обидва терміни використовувалися як взаємозамінні. Проте вже у 2000-х роках більшість українських учених відмовилися від цього ототожнення як надто спрощеного [1, с. 14].

Другий підхід – визнання адміністративної процедури складовою адміністративного процесу. С. Ківалов та І. Сорока аргументують, що адміністративний процес – це ширша категорія, яка охоплює як діяльність органів публічної адміністрації, так і судовий розгляд адміністративних справ. Відповідно, адміністративна процедура є лише позасудовою частиною цього процесу [11, с. 44; 12, с. 53].

Третій підхід – функціональне розмежування понять. В. Тимощук та І. Коліушко пропонують розглядати адміністративну процедуру як окремий інститут, який регулює діяльність органів виконавчої влади, тоді як адміністративний процес у широкому сенсі включає також діяльність адміністративних судів [8, с. 29].

Четвертий, синтетичний підхід, що набирає популярності останнім часом, розглядає адміністративний процес як систему адміністративних процедур, різних за змістом і рівнем деталізації, але об'єднаних спільними принципами: законності, пропорційності, обґрунтованості та доступності [16, с. 76]. Цей підхід дозволяє врахувати сучасні тенденції європейського права, де поняття «administrative procedure» і «administrative process» використовуються залежно від контексту, але мають спільне аксіологічне підґрунтя.

Особливої актуальності набуває розгляд адміністративної процедури як форми взаємодії між особою та державою. У такому ракурсі вона виступає не лише юридичною формою діяльності органів публічної адміністрації, а й механізмом комунікації, спрямованим на забезпечення прав і законних інтересів громадян.

В. Гаращук слушно зауважує, що адміністративна процедура є «правовим мостом» між людиною та владою, оскільки саме через неї громадянин отримує можливість висловити свою позицію, подати докази, оскаржити дії чи рішення адміністративного органу [10, с. 99]. У цьому сенсі процедура реалізує фундаментальний принцип «право бути вислуханим» (right to be heard), що визнаний у європейському адміністративному праві [6, с. 143].

З іншого боку, адміністративна процедура виконує дисциплінуючу функцію для самих органів влади. Як наголошує О. Андрійко, процедура не дозволяє адміністрації діяти свавільно, оскільки встановлює чіткі правила прийняття рішень, строки, вимоги до мотивування та обов'язок повідомляти особу про наслідки [9, с. 65].

У сучасних умовах цифровізації адміністративна процедура стає інструментом забезпечення прозорості й підзвітності. О. Петришин відзначає, що процедура є не лише формою правового регулювання, а й ключовим елементом побудови сервісної держави, зорієнтованої на людину [17, с. 134]. Ця ідея набуває особливого значення у контексті реформування системи надання адміністративних послуг через ЦНАП, впровадження електронних заяв та інтеграції державних реєстрів.

Виходячи із вищевикладеного, адміністративна процедура постає одночасно як юридичний інститут, як елемент адміністративного процесу і як соціально-правовий механізм взаємодії громадянина та публічної адміністрації. Її багатовимірність відображає зміщення акцентів у сучасному адміністративному праві з пріоритету державних інтересів на пріоритет прав і свобод людини.

Адміністративна процедура як правовий інститут має внутрішню структуру, що забезпечує її системність і цілісність. Традиційно виокремлюють три групи елементів: суб'єкти, об'єкти та правові факти.

Центральне місце серед суб'єктів адміністративної процедури займають органи публічної адміністрації – міністерства, служби, агентства, органи місцевого самоврядування. Вони наділені владними повноваженнями та виступають ініціаторами або учасниками процедурного провадження. Другу групу становлять заявники – фізичні та юридичні особи, які звертаються за захистом своїх прав чи отриманням адміністративної послуги [18, с. 51]. Важливу роль відіграють і треті особи, інтереси яких можуть бути зачеплені рішенням адміністративного органу (наприклад, сусіди при наданні дозволу на будівництво).

До об'єктів адміністративної процедури. належать права, інтереси й обов'язки учасників, які стають предметом вирішення адміністративної справи. Об'єктами можуть виступати також документи, довідки, ліцензії, дозволи та інші адміністративні акти, що підтверджують або змінюють правовий статус особи [19, с. 88].

Правові факти слугують підставами виникнення, зміни та припинення адміністративних процедурних правовідносин. Такими фактами можуть бути подання заяви, виникнення юридичного обов'язку органу діяти з власної ініціативи (наприклад, у сфері контролю чи нагляду), а також прийняття адміністративного акта, який завершує процедуру [20, с. 63].

Зміст адміністративної процедури найбільш повно розкривається через характеристику її стадій. У доктрині та законодавстві України виділяються чотири основні стадії.

Перша стадія – ініціювання. Вона може відбуватися як шляхом подання заяви приватною особою, так і за ініціативою адміністративного органу (наприклад, у випадках, коли орган зобов'язаний діяти ex officio). На цьому етапі визначаються предмет та межі розгляду справи [15].

Другою стадією є підготовка та збирання доказів. Вона передбачає отримання від заявника документів, проведення експертиз, витребування інформації з реєстрів. Важливим є дотримання принципу офіційності, згідно з яким адміністративний орган зобов'язаний самостійно вживати заходів для з'ясування обставин справи [21, с. 102].

Третя стадія являє собою розгляд справи та прийняття рішення. Тут особливого значення набуває принцип змагальності та право особи бути вислуханою. За результатами розгляду адміністративний орган ухвалює індивідуальний акт, який має бути обґрунтованим і мотивованим [6, с. 143; 9, с. 65].

Четверта стадія – оскарження. Вона може здійснюватися у двох формах: адміністративній (шляхом подання скарги до вищого органу) або судовій (шляхом звернення до адміністративного суду). Оскарження виконує функцію контролю й забезпечує додаткові гарантії прав особи [22, с. 77].

Зміст адміністративної процедури визначається її принципами, які становлять засадничі правила, що пронизують усі стадії провадження:

– принцип законності означає, що органи публічної адміністрації зобов'язані діяти лише в межах і на підставі закону [15];

– принцип пропорційності вимагає співмірності між цілями, яких прагне досягти адміністрація, та засобами, якими вона користується [8, с. 30];

– принцип неупередженості забезпечує об'єктивність посадових осіб і заборону конфлікту інтересів [10, с. 99];

– принцип доступності гарантує можливість для кожного громадянина реалізувати своє право на звернення й участь у процедурі без надмірних бюрократичних бар'єрів [17, с. 134];

– принцип гласності передбачає відкритість адміністративної процедури, зокрема шляхом інформування заявника про перебіг розгляду справи [19, с. 93];

– принцип ефективності означає необхідність оперативного розгляду справ у розумний строк та мінімізацію адміністративних витрат як для громадян, так і для держави [23, с. 45].

Усі зазначені принципи інтегрують зміст адміністративної процедури, визначають напрями її практичної реалізації та водночас формують підґрунтя для судового контролю за рішеннями органів влади.

Прийняття Верховною Радою України 17 листопада 2021 року Закону «Про адміністративну процедуру» (набрав чинності 15 грудня 2023 р.) стало знаковою подією у розвитку вітчизняного адміністративного права. Вперше в історії незалежної України було ухвалено кодифікований акт, який комплексно врегулював діяльність органів публічної адміністрації щодо розгляду й вирішення індивідуальних адміністративних справ. Закон містить 125 статей, що визначають понятійний апарат, принципи адміністративної процедури, стадії її здійснення, права й обов'язки учасників, а також механізми оскарження адміністративних актів [15].

Закон чітко закріпив ключові процедурні гарантії для громадян: право бути вислуханим (ст. 9), право на доступ до матеріалів справи (ст. 16), обов'язок адміністративного органу мотивувати рішення (ст. 17), заборону зловживання дискреційними повноваженнями (ст. 20). Також передбачено інститут «мовчазної згоди» як виняток у випадках, коли адміністрація не розглядає заяву у визначений строк [24, с. 7].

Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX займає особливе місце в системі адміністративного законодавства, оскільки він є загальним актом, що встановлює універсальні правила для всіх адміністративних органів. Його норми співвідносяться з іншими законами за принципом «lex generalis – lex specialis».

По-перше, він взаємодіє з Кодексом адміністративного судочинства України (КАС), який регулює порядок судового контролю за адміністративними актами. Якщо Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX визначає, як повинні ухвалюватися рішення адміністративними органами, то КАС регламентує, як вони можуть бути оскаржені у суді [4, с. 21].

По-друге, існує тісний зв'язок із Законом України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI, який визначає зміст і порядок надання адмінпослуг. У доктрині слушно зазначається, що Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX є ширшим за сферою дії, адже охоплює всі види адміністративних справ, а не лише ті, що пов'язані з послугами [8, с. 30].

По-третє, співвідношення із спеціальними законами (наприклад, «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно») базується на правилі, що у разі колізії пріоритет мають спеціальні процедури. Проте, як підкреслює В. Тимощук, загальний закон виконує функцію «базового стандарту», який має застосовуватися завжди, якщо спеціальний акт не встановлює відмінного порядку [25, с. 56].

Попри безсумнівний прогрес, практична імплементація Закону стикається з низкою викликів.

1. Колізії з галузевим законодавством. Деякі спеціальні закони (наприклад, у сфері податкового чи митного регулювання) передбачають власні процедури, які суттєво відрізняються від загальних правил. Це створює ризик правової невизначеності для органів влади та заявників [26, с. 41].

2. Кадрові та організаційні проблеми. Реалізація закону вимагає масштабного навчання службовців, зміни внутрішніх регламентів і запровадження нових стандартів комунікації з громадянами. Без належної підготовки персоналу норми залишатимуться декларативними [27, с. 112].

3. Технічні та цифрові виклики. Закон передбачає інформування заявників, забезпечення доступу до матеріалів справи, що можливе лише за умови ефективного функціонування електронних реєстрів та систем документообігу. На практиці ж цифрова інфраструктура є нерівномірно розвиненою, особливо на рівні органів місцевого самоврядування [28, с. 72].

4. Супротив адміністративної культури. Традиційно українська публічна адміністрація тяжіла до «владної моделі» управління, де інтереси держави превалювали над інтересами особи. Трансформація цієї парадигми у сервісно-орієнтовану модель вимагає часу та зміни управлінської культури [17, с. 135].

Таким чином, Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX став якісно новим етапом розвитку адміністративного права України, однак його ефективність залежатиме від здатності держави забезпечити належну організаційну, кадрову й технічну базу для реалізації закріплених норм.

Право на справедливий розгляд справи є одним із ключових елементів верховенства права, закріпленим у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Хоча Конвенція прямо стосується судових процедур, практика Європейського суду з прав людини поширює її стандарти і на адміністративні провадження, особливо там, де йдеться про вирішення прав чи обов'язків особи [29, с. 44].

Адміністративна процедура забезпечує реалізацію цього права через такі інструменти: право бути вислуханим, право на доступ до матеріалів справи, право подавати докази, обов'язок адміністративного органу ухвалювати мотивовані рішення. Як наголошує В. Гаращук, саме процедурні гарантії роблять можливим перехід від «владної моделі управління» до правової, де інтереси особи визнаються рівноважними з інтересами держави [10, с. 99].

Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX закріпив зазначені гарантії, що дозволяє стверджувати: українське право зробило крок до імплементації стандартів справедливого адміністративного розгляду, властивих країнам ЄС [15].

Прозорість і підзвітність публічної адміністрації є ключовими чинниками довіри громадян до держави. Адміністративна процедура слугує механізмом забезпечення цих цінностей. Зобов'язання адміністративних органів мотивувати рішення, надавати письмові повідомлення заявникам, оприлюднювати порядок розгляду справ та дотримуватися визначених строків формує систему процедурної підзвітності [30, с. 211].

Європейський Союз у ст. 41 Хартії основних прав визначив право кожного на «належне адміністрування», що охоплює право бути вислуханим, доступ до своєї справи та обов'язок адміністрації надавати обґрунтовані рішення. Український законодавець фактично відтворив ці стандарти у Законі України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада

2021 року № 2073-IX, закріпивши принципи гласності, пропорційності та неупередженості [8, с. 30; 24, с. 7].

Прозорість процедур має і превентивний ефект: вона знижує ризик корупційних зловживань та підвищує контрольованість управлінських рішень. Як слушно зауважує О. Петришин, адміністративна процедура виконує роль «антикорупційного фільтра», оскільки чіткі процедури значно ускладнюють можливість прийняття свавільних рішень [17, с. 136].

Сучасні реформи публічної адміністрації в Україні зорієнтовані на трансформацію держави з «караючої» у «сервісну». У цьому процесі адміністративна процедура відіграє визначальну роль, адже вона встановлює стандарти обслуговування громадян і бізнесу.

Запровадження інститутів «мовчазної згоди», електронних звернень, відкритих реєстрів і ЦНАПів стало можливим завдяки процедурному закріпленню принципів доступності та ефективності. Як відзначає І. Коліушко, адміністративна процедура – це своєрідний «кодекс етики» для публічної адміністрації, що визначає не лише юридичні, а й ціннісні орієнтири діяльності державних органів [8, с. 32].

Для громадян адміністративна процедура означає впевненість у передбачуваності й стабільності дій адміністрації. Для держави вона є інструментом підвищення якості управлінських рішень, формування позитивного інвестиційного клімату та інтеграції у європейський правовий простір [31, с. 19].

Таким чином, адміністративна процедура постає не лише як технічний механізм регулювання, а й як фундаментальна гарантія реалізації принципу верховенства права та ключовий чинник формування сервісної моделі держави.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнень, що відображають сучасний стан та перспективи розвитку інституту адміністративної процедури в Україні.

По-перше, адміністративна процедура має складний історичний генезис. Вона пройшла трансформацію від фрагментарного та допоміжного елементу у радянській моделі адміністративного права до самостійного правового інституту, спрямованого на забезпечення прав і свобод громадян у взаємодії з органами публічної адміністрації.

По-друге, на становлення української доктрини адміністративної процедури істотно вплинув зарубіжний досвід. Німецька, французька та польська моделі кодифікації адміністративних процедур, а також стандарти належного врядування, закріплені в актах Європейського Союзу, стали теоретичною і практичною основою для формування національного підходу.

По-третє, у науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення адміністративної процедури. Вона розглядається: а) як юридична форма реалізації функцій публічної адміністрації; б) як гарантія прав і свобод громадян; в) як елемент адміністративного процесу. Така багатовимірність свідчить про комплексний характер досліджуваного інституту та необхідність його подальшого теоретичного осмислення.

По-четверте, Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX став ключовим кодифікованим актом, що вперше на рівні законодавства визначив понятійний апарат, принципи та стадії адміністративної процедури. Він створює єдину базову платформу для врегулювання адміністративних справ і водночас інтегрує українське право у європейський правовий простір.

По-п’яте, зміст адміністративної процедури визначається її структурними елементами (суб’єктами, об’єктами та правовими фактами), а також стадіями (ініціювання, підготовка та збирання доказів, розгляд справи і прийняття рішення, оскарження). Принципи законності, пропорційності, неупередженості, доступності, гласності та ефективності формують засадничі вимоги до діяльності адміністративних органів і є орієнтирами для судового контролю.

По-шосте, імплементація Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 листопада 2021 року № 2073-IX супроводжується низкою викликів: колізіями з галузевим законодавством, кадровими та організаційними проблемами, нерівномірним розвитком цифрової інфраструктури, а також необхідністю зміни адміністративної культури на сервісно-орієнтовану.

По-сьоме, адміністративна процедура постає гарантією прав людини і механізмом реалізації принципу верховенства права. Вона забезпечує справедливий розгляд справи, прозорість і підзвітність органів влади, сприяє формуванню демократичної моделі публічного управління, зорієнтованої на людину.

Таким чином, адміністративна процедура в сучасному українському праві є не лише техніко-юридичним інструментом організації діяльності публічної адміністрації, але й фундаментальною гарантією реалізації прав і свобод людини, визначальним чинником розвитку сервісної держави та важливою умовою європейської інтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2000. 520 с.
2. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії. Київ : Факт, 2004. 320 с.
3. Голосніченко І.П. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 240 с.
4. Куйбіда Р.О. Адміністративна юстиція в Україні: становлення та розвиток. Київ : Факт, 2005. 312 с.
5. Schmidt-Aßmann E. Das allgemeine Verwaltungsrecht als Ordnungsidee. Heidelberg : Springer, 2006. 356 p.
6. Chapus R. Droit administratif général. Paris : Montchrestien, 2001. 624 p.
7. Boć J. Postępowanie administracyjne. Wrocław : Kolonia Limited, 2003. 278 p.
8. Коліушко І.Б., Тимощук В.П. Адміністративні процедури і адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. Київ : Факт, 2003. 192 с.
9. Андрійко О.Ф. Органи виконавчої влади в Україні. Київ : Наукова думка, 2005. 400 с.
10. Битяк Ю.П., Гаращук В.М. Адміністративне право України. Харків : Право, 2011. 656 с.
11. Ківалов С.В. Адміністративне право України : навч. посіб. Одеса : Юридична література, 2010. 352 с.
12. Сорока І.В. Адміністративний процес : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 280 с.
13. Андрусяк Т.Г. Адміністративне право України. Львів : Світ, 2005. 432 с.
14. Малиновський В.Я. Державне управління : навч. посіб. Київ : Атіка, 2009. 576 с.
15. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.11.2021 р. № 2073-IX. *Голос України.* 2021. № 227.
16. Мельник Р.С. Адміністративний процес: поняття та структура. Харків : Право, 2012. 312 с.
17. Петришин О.В. Публічне управління: сервісна парадигма. Харків : Право, 2018. 256 с.
18. Бандурка О.М. Адміністративний процес : навч. посіб. Харків : Університет внутрішніх справ, 2004. 400 с.
19. Ніколаєва О.В. Адміністративна процедура: теоретичні та практичні аспекти. Одеса : Фенікс, 2016. 304 с.
20. Комзюк А.Т. Адміністративне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 560 с.
21. Андрійко О.Ф., Остапенко О.В. Адміністративне право України. Київ : Наукова думка, 2015. 392 с.
22. Кравцова Т.М. Адміністративні провадження в Україні: поняття, структура, гарантії. Харків : Право, 2013. 276 с.
23. Васильєва А.С. Принципи адміністративної процедури: європейський досвід та українські реалії. Львів : Світ, 2019. 210 с.
24. Тимощук В.П. Закон «Про адміністративну процедуру»: аналіз новел. *Юридична Україна.* 2022. № 1. С. 5–12.

25. Коліушко І.Б. Загальні адміністративні процедури: проблеми впровадження. *Вісник НАДУ.* 2021. № 3. С. 54–62.

26. Рябов С.В. Спеціальні адміністративні процедури в податковому праві: колізійні аспекти. *Підприємництво, господарство і право.* 2022. № 12. С. 39–44.

27. Гаращук В.М. Проблеми реалізації Закону «Про адміністративну процедуру» на практиці. *Право України.* 2023. № 2. С. 108–115.

28. Ковбасюк Ю.В. Цифровізація адміністративних процедур: виклики для місцевого самоврядування. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2023. № 4. С. 70–78.

29. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. Oxford : OUP, 2014. 872 p.

30. OECD. Principles of Good Administration. Paris : OECD Publishing, 2019. 260 p.

31. European Commission. EU Justice Scoreboard 2020. Luxembourg : Publications Office of the EU, 2020. 64 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ГОЛОВКО Р. М.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:346.34(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.23

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретико-правових засад адміністративного регулювання підприємницької діяльності в Україні. Обґрунтовано, що адміністративне право відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між публічними інтересами та економічною свободою, створюючи нормативно-правові умови для функціонування бізнесу. У роботі розглянуто сутність і значення адміністративно-правових принципів, серед яких особливе місце займають верховенство права, законність, пропорційність, правова визначеність, прозорість, підзвітність, сервісна спрямованість та ефективність. Показано, що дотримання цих принципів є необхідною умовою легітимності регуляторних заходів та формування сприятливого бізнес-середовища.

Проаналізовано систему органів публічної адміністрації, що здійснюють адміністративний вплив у сфері підприємництва: центральні органи виконавчої влади, спеціалізовані агентства, органи місцевого самоврядування та адміністративні суди. Виявлено, що їх діяльність нерідко ускладнюється дублюванням повноважень, фрагментарністю регулювання та слабкою координацією. Окрему увагу приділено адміністративно-правовим засобам регулювання: дозвільним і ліцензійним процедурам, державній реєстрації, адміністративним послугам, контрольним і санкційним механізмам. Підкреслено важливість цифровізації цих процесів та впровадження принципу «єдиного вікна» для зниження адміністративного тиску на бізнес.

Встановлено ключові проблеми чинної системи адміністративного регулювання: надмірний адміністративний тиск, нестабільність законодавчої бази, недостатній рівень цифровізації, формальний характер контролю, відсутність системного ризик-орієнтованого підходу. В умовах воєнного стану додатковим викликом є потреба у швидкій адаптації регуляторних режимів, що часто має фрагментарний і тимчасовий характер. Запропоновано напрями вдосконалення адміністративного регулювання, серед яких дерегуляція та спрощення процедур, оптимізація контрольної діяльності, цифрова трансформація адміністративних процесів, а також гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Зроблено висновок, що ефективна модель адміністративного регулювання підприємницької діяльності має базуватися на поєднанні принципів верховенства права, пропорційності, прозорості та сервісної спрямованості, що забезпечить баланс між інтересами держави та бізнесу й сприятиме формуванню конкурентоспроможної економіки України.

Ключові слова: *адміністративне право, підприємницька діяльність, державне регулювання, адміністративні процедури, контроль і нагляд, цифровізація, європейська інтеграція.*

Golovko R. M. Theoretical and legal bases of administrative regulation of business activity in Ukraine

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and legal foundations of administrative regulation of entrepreneurial activity in Ukraine. It is argued that administrative law plays a key role in balancing public interests and economic freedom by creating the legal framework for business functioning. The paper examines the essence and significance of administrative law principles, among which the rule of law, legality, proportionality, legal certainty, transparency, accountability, service orientation, and efficiency occupy a central place. It is emphasized that compliance with these principles is a prerequisite for the legitimacy of regulatory measures and for building a favorable business environment.

The system of public administration bodies involved in regulating entrepreneurship is analyzed, including central executive authorities, specialized agencies, local self-government bodies, and administrative courts. Their activity is often complicated by overlapping powers, fragmented regulation, and weak coordination. Special attention is paid to administrative and legal instruments of regulation, such as permitting and licensing procedures, state registration, administrative services, as well as control and sanctioning mechanisms. The importance of digitalization of these processes and the implementation of the "one-stop-shop" principle for reducing administrative pressure on business is underlined.

The study identifies key problems of the current regulatory system, including excessive administrative burden, instability of the legal framework, insufficient digitalization, formalistic control practices, and the lack of a systemic risk-based approach. Under martial law, an additional challenge is the rapid adaptation of regulatory regimes, which often remains fragmented and temporary. The article proposes directions for improvement of administrative regulation, such as deregulation and simplification of procedures, optimization of control activities, digital transformation of administrative processes, and harmonization of national legislation with European Union law.

It is concluded that an effective model of administrative regulation of entrepreneurship should be based on the principles of the rule of law, proportionality, transparency, and service orientation. Such an approach will ensure a balance between the interests of the state and business and contribute to the formation of a competitive economy of Ukraine.

Key words: *administrative law, entrepreneurial activity, state regulation, administrative procedures, control and supervision, digitalization, European integration*

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність виступає однією з провідних основ сучасного економічного розвитку, формування конкурентоспроможності держави та підвищення добробуту населення. Водночас підприємництво не може функціонувати ізольовано від державного впливу, адже саме публічна влада формує правові рамки господарської активності, визначає правила економічної гри та забезпечує баланс між приватними інтересами суб'єктів бізнесу та суспільними потребами. У цій площині важливу роль відіграє адміністративне регулювання, яке, з одного боку, спрямоване на впорядкування підприємницької діяльності, а з іншого – має створювати умови для її вільного розвитку.

Однак в Україні ця сфера характеризується низкою суперечностей. Нормативна база адміністративного регулювання підприємництва залишається фрагментарною та нерідко дублює або суперечить окремим положенням законодавства. Надмірна зарегульованість, бюрократичний тиск, складні дозвільні та ліцензійні процедури перешкоджають розвитку бізнесу, знижують інвестиційну привабливість та стимулюють тінізацію економіки. Усе це

зумовлює необхідність переосмислення теоретико-правових засад адміністративного регулювання підприємницької діяльності.

У контексті євроінтеграційних процесів Україна стикається з викликом гармонізації свого законодавства з правом Європейського Союзу. Це означає не лише технічне узгодження норм, але й запровадження європейських стандартів регуляторної політики, які ґрунтуються на принципах верховенства права, пропорційності, прозорості та передбачуваності. Додаткового значення проблематика набуває в умовах воєнного стану та необхідності післявоєнної відбудови економіки, де підприємництво розглядається як стратегічний ресурс швидкого економічного відновлення.

Сучасні глобальні тенденції – цифровізація, розвиток електронного врядування, посилення ролі інформаційних технологій – також вимагають оновлення підходів до адміністративного регулювання підприємницької діяльності. Усе це зумовлює потребу у формуванні нового науково-правового бачення адміністративного впливу держави на підприємництво, що відповідало б як внутрішнім, так і міжнародним викликам.

Метою статті є з'ясування змісту та особливостей теоретико-правових засад адміністративного регулювання підприємницької діяльності в Україні, а також визначення напрямів їх удосконалення з урахуванням сучасних викликів.

Аналіз наукових публікацій. Дослідження адміністративного регулювання підприємницької діяльності в Україні має розгалужену наукову традицію. У вітчизняній доктрині сформувалися кілька провідних напрямів, кожен з яких заклав підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Насамперед варто відзначити фундаментальні праці таких учених, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Колпаков, О. Андрійко, І. Голосніченко. У їхніх роботах розкрито базові положення адміністративного права та публічного адміністрування, обґрунтовано роль держави у впорядкуванні господарських відносин. Науковці наголошують, що адміністративне регулювання підприємництва має бути спрямоване на досягнення балансу між приватними інтересами бізнесу та публічними потребами суспільства.

Окремий масив досліджень присвячено питанням дозвільної системи та ліцензування. Тут варто виокремити наукові здобутки С. Ківалова, Т. Коломоєць, Ю. Шемшученка, які аналізують проблеми бюрократизації процедур та пропонують напрями дерегуляції. Вони акцентують на необхідності зменшення адміністративного тиску та створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва.

У межах євроінтеграційного виміру важливі дослідження здійснили О. Кузьменко, М. Іншин та інші. Вони зосереджують увагу на гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу, особливо у сфері прозорості та пропорційності адміністративних процедур.

Водночас значний вплив на розвиток методології адміністративного регулювання справили праці зарубіжних учених. Зокрема, Дж. Блек, К. Болдуін, М. Кав, І. Айрес, Дж. Брайтвейт і К. Лодж розробили концепції «responsive regulation» та «smart regulation», що передбачають поєднання адміністративних і саморегулятивних механізмів, використання ризик-орієнтованих підходів та стимулювання добровільної відповідності.

В українському науковому дискурсі дедалі більшої уваги набувають питання цифровізації адміністративних процедур. Серед тих, хто досліджує цю проблематику, можна відзначити І. Костюк, В. Тимощука та інших. Їхні роботи висвітлюють можливості електронного врядування, розвиток платформи «Дія», автоматизацію реєстраційних процедур та створення електронних сервісів для підприємців.

Не менш важливим є аналіз судової практики у сфері підприємництва. Дослідження О. Клюєва, С. Гриценка та інших демонструють, що адміністративні суди відіграють суттєву роль у забезпеченні принципу пропорційності та захисту прав суб'єктів господарювання від надмірного адміністративного втручання.

Сучасні наукові публікації також звертають увагу на вплив воєнного стану на регуляторну політику. Тут аналізуються тимчасові дерегуляційні режими, спрощені процедури

державної реєстрації, нові підходи до ліцензування та контролю. Однак дослідники наголошують, що ці заходи потребують чітких часових рамок та узгодження із загальними принципами адміністративного права.

Загалом наукова література формує потужну базу для осмислення адміністративного регулювання підприємницької діяльності. Проте виявляється низка прогалин: недостатня кількість міждисциплінарних досліджень, слабка інтеграція правових та економічних підходів, недостатнє використання емпіричних методів оцінки ефективності регуляторних процедур. Усе це підтверджує актуальність подальших наукових пошуків і необхідність розробки сучасної концепції адміністративного регулювання підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне регулювання підприємницької діяльності в Україні ґрунтується на базових принципах адміністративного права, серед яких особливе місце займають верховенство права, законність, пропорційність та правова визначеність. Ці принципи забезпечують узгодження інтересів держави, суспільства та суб'єктів підприємництва. У науковій літературі підкреслюється, що завдання адміністративного права полягає не лише у встановленні обмежень, а й у створенні правових умов для реалізації свободи підприємництва [1, с. 45].

У працях В. Авер'янова адміністративне регулювання розглядається як складний механізм впорядкування суспільних відносин, у якому центральне місце відведено саме процедурним гарантіям. Учений наголошував, що без ефективних адміністративних процедур будь-які формальні гарантії свободи підприємництва залишаються декларативними [2, с. 112]. Ю. Битяк, у свою чергу, підкреслював подвійний характер адміністративного права: воно не лише обмежує, а й захищає підприємця, встановлюючи передбачувані «правила гри» [3, с. 67].

Важливим теоретичним питанням є визначення меж державного втручання у сферу бізнесу. В. Колпаков зазначає, що надмірна зарегульованість призводить до бюрократизації й знижує інвестиційну привабливість країни, тоді як недостатній контроль створює ризики для безпеки споживачів та економічної стабільності [4, с. 98]. О. Андрійко пов'язує проблему меж втручання з відсутністю єдиної кодифікованої адміністративної процедури, яка б гарантувала підприємцям справедливий розгляд справи [5, с. 53].

У західній теорії адміністративного регулювання значний вплив мала концепція «responsive regulation», розроблена Дж. Блек, К. Болдуіном, М. Кавом, І. Айресом і Дж. Брайтвейтом [6, с. 74; 7, с. 210]. Вона передбачає побудову «піраміди регулювання», де держава застосовує м'які стимули й консультації, але зберігає можливість жорстких санкцій у випадку системних порушень. Цей підхід орієнтований на досягнення добровільної відповідності та мінімізацію репресивного характеру адміністративних заходів.

Українські дослідники активно адаптують ці ідеї. Так, Т. Коломоєць обґрунтовує доцільність ризик-орієнтованого підходу до здійснення контролю, коли найбільша увага приділяється сферам з підвищеною небезпекою (наприклад, охорона праці, санітарно-епідеміологічна безпека) [8, с. 135]. І. Костюк аналізує вплив цифровізації на адміністративні процедури, вказуючи, що електронні сервіси («Дія») знижують корупційні ризики та скорочують час для ведення бізнесу [9, с. 42].

У науковому дискурсі окремо виділяються принципи пропорційності та правової визначеності. Вони виступають методологічними критеріями для оцінки обґрунтованості адміністративних заходів. Наприклад, С. Ківалов наголошує, що будь-яке обмеження підприємницької діяльності має відповідати трьом вимогам: воно повинно переслідувати легітимну мету, бути необхідним і не виходити за межі, достатні для досягнення цієї мети [10, с. 142].

В. Тимощук, досліджуючи впровадження Закону України «Про адміністративну процедуру», підкреслює значення єдності регуляторних процедур для всіх сфер господарської діяльності [11, с. 56].

Суттєве значення має також правова визначеність як елемент принципу верховенства права. О. Кузьменко у своїх роботах наголошує, що постійні зміни у сфері ліцензування та

реєстрації створюють атмосферу непередбачуваності для бізнесу, що негативно впливає на його стабільність [12, с. 77]. М. Іншин робить акцент на гармонізації українського законодавства з правом ЄС, зокрема на імплементації директив у сфері послуг та технічного регулювання [13, с. 93].

Окремий напрям у науковій літературі становить дослідження адміністративної судової практики. О. Клюєв та С. Гриценко систематизують рішення адміністративних судів щодо оскарження рішень дозвільних органів і підкреслюють значення судового контролю як гарантії дотримання принципу пропорційності [14, с. 118; 15, с. 201].

Таким чином, теоретико-правові засади адміністративного регулювання підприємницької діяльності формуються на стику трьох ключових елементів: класичних принципів адміністративного права, сучасних європейських концепцій регулювання та національних викликів, пов'язаних із цифровізацією, ризик-орієнтованим наглядом і забезпеченням правової визначеності. Їхня подальша розробка має стати основою для вдосконалення законодавства та практики адміністративного впливу в Україні.

Система адміністративно-правових принципів відіграє ключову роль у сфері підприємницької діяльності, оскільки саме вони визначають межі допустимого втручання держави, орієнтири для правотворчості та правозастосування, а також гарантії захисту прав суб'єктів бізнесу. Без опори на чіткі принципові засади адміністративне регулювання ризикує перетворитися на форму надмірного тиску, що суперечить ідеї верховенства права та принципу свободи підприємництва [1, с. 46].

Одним із фундаментальних принципів є принцип верховенства права. Він забезпечує підпорядкування всієї діяльності публічної адміністрації правовим нормам та забороняє свавільне втручання у сферу приватної ініціативи. В. Авер'янов наголошував, що верховенство права у сфері підприємництва втілюється у необхідності правової визначеності та передбачуваності адміністративних рішень [2, с. 121]. На думку Ю. Битяка, реалізація цього принципу проявляється у стабільності «правил гри» для бізнесу та унеможливленні їх раптової зміни, що здатна завдати шкоди економічним очікуванням суб'єктів господарювання [3, с. 70].

Невід'ємно від верховенства права функціонує принцип законності. Він передбачає, що будь-яке обмеження підприємницької свободи має бути прямо передбачене законом і застосоване у чітко визначеному порядку. В. Колпаков звертає увагу, що саме нечіткість законодавчих приписів у сфері ліцензування та дозвільних процедур створює передумови для корупційних практик і вибірковості у застосуванні норм [4, с. 102]. О. Андрійко доповнює цю тезу, наголошуючи, що якість закону є не менш важливою, ніж сам факт його існування: нормативні акти повинні бути внутрішньо узгодженими, стабільними й відповідати конституційним засадам [5, с. 60].

Особливе місце серед сучасних принципів займає принцип пропорційності. Його сутність полягає в тому, що будь-яке адміністративне втручання у сферу бізнесу повинно переслідувати легітимну мету, бути необхідним і не виходити за межі достатнього. С. Ківалов акцентує на тому, що пропорційність має перевірятися за критеріями придатності, необхідності та зважування інтересів, що відповідає європейським стандартам правозастосування [10, с. 150]. У практиці адміністративних судів цей принцип застосовується для скасування надмірних санкцій проти підприємців, коли обраний органами влади захід явно перевищує необхідне для досягнення мети [14, с. 125].

Тісно пов'язаний із верховенством права принцип правової визначеності. Він гарантує стабільність регуляторного середовища та можливість підприємців прогнозувати правові наслідки своєї діяльності. О. Кузьменко підкреслює, що часті зміни у сфері ліцензування та дозвільних документів породжують атмосферу непередбачуваності, яка негативно впливає на інвестиційний клімат [12, с. 80]. М. Іншин, аналізуючи європейський досвід, вважає, що досягнення правової визначеності можливе шляхом кодифікації адміністративних процедур та їх гармонізації з правом ЄС [13, с. 100].

У контексті європейських реформ дедалі більшої уваги набувають принципи прозорості та підзвітності. Вони забезпечують відкритість діяльності публічної адміністрації

та створюють умови для контролю з боку суспільства. Т. Коломоєць зазначає, що прозорість передбачає не лише публікацію нормативних актів, а й проведення консультацій з бізнес-спільнотою при ухваленні регуляторних рішень [8, с. 210]. І. Костюк, аналізуючи процес цифровізації, наголошує, що електронні сервіси сприяють підзвітності, оскільки мінімізують безпосередні контакти між підприємцями та чиновниками, знижуючи корупційні ризики [9, с. 58].

Важливим новітнім орієнтиром є принцип сервісної спрямованості адміністративної діяльності. Його сутність полягає у тому, що органи публічної влади повинні розглядати підприємців не як об'єкти контролю, а як користувачів адміністративних послуг. В. Тимощук підкреслює, що реалізація цього принципу можлива через запровадження ефективних сервісів, стандартизацію процедур та формування партнерської моделі взаємодії між державою та бізнесом [11, с. 72].

Не менш важливим є принцип недискримінації, який вимагає рівного ставлення до всіх суб'єктів господарювання. О. Клюєв вказує, що найчастіше саме у сфері перевірок відбувається порушення цього принципу, оскільки малі підприємства стикаються з непропорційно більшим адміністративним тиском порівняно з великими корпораціями [14, с. 130]. С. Гриценко додає, що судовий контроль у таких випадках є ключовим механізмом відновлення рівності та справедливості [15, с. 205].

Окремої уваги заслуговує принцип ефективності, який поступово інтегрується у вітчизняну адміністративно-правову доктрину. І. Костюк пропонує оцінювати ефективність адміністративних процедур через співвідношення витрат підприємців і суспільної користі від запроваджених обмежень [9, с. 64]. У зарубіжній літературі подібні підходи розвивали Р. Браун та К. Лодж, які підкреслювали значення оцінки регуляторного впливу (Regulatory Impact Assessment) як інструменту забезпечення ефективності й пропорційності адміністративного регулювання [16, с. 54; 17, с. 88].

Таким чином, можна дійти висновку, що адміністративно-правові принципи регулювання підприємницької діяльності становлять комплексну систему, яка включає як класичні (верховенство права, законність, пропорційність, правова визначеність), так і новітні (прозорість, сервісна спрямованість, ефективність, недискримінація) засади. Вони формують нормативно-ціннісний каркас, що унеможливлює свавілля адміністрації, забезпечує баланс між публічними та приватними інтересами та створює умови для розвитку підприємництва відповідно до європейських стандартів.

Разом із цим, адміністративне регулювання підприємницької діяльності в Україні реалізується через систему органів публічної адміністрації, які наділені різними повноваженнями у сфері нормотворчості, контролю, нагляду та надання адміністративних послуг. Ефективність цієї системи значною мірою визначає рівень правової визначеності, передбачуваності та сприятливості бізнес-клімату в державі [18, с. 133].

У науковій літературі відзначається, що система органів, уповноважених у сфері підприємництва, має багаторівневий характер. На центральному рівні основну роль відіграють Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, а також спеціалізовані органи виконавчої влади. В. Авер'янов підкреслював, що центральні органи формують стратегічну політику держави у сфері підприємництва, визначають нормативно-правові засади господарської діяльності та здійснюють координацію міжвідомчих програм [2, с. 138].

Значний вплив на підприємницьке середовище має діяльність органів, які здійснюють дозвільні та реєстраційні функції. Ю. Битяк зауважує, що саме через процедури державної реєстрації суб'єктів господарювання, ліцензування певних видів діяльності та сертифікації продукції держава реалізує адміністративний вплив на підприємництво [3, с. 75]. Разом з тим, складність і багатоступеневість цих процедур часто стають підґрунтям для надмірного адміністративного тиску, що потребує їх оптимізації.

На рівні контролю та нагляду функціонують численні органи – Державна податкова служба, Державна служба з питань праці, Державна екологічна інспекція, Антимонопольний

комітет України та інші. В. Колпаков наголошує, що контрольна діяльність повинна здійснюватися на основі принципів пропорційності та ризик-орієнтованості [19, с. 147]. На жаль, у практиці часто трапляються випадки формального або вибіркового застосування контрольних повноважень, що породжує недовіру бізнесу до адміністративної системи.

Важливу роль відіграють і органи місцевого самоврядування, які мають власні компетенції у сфері підтримки малого та середнього підприємництва. За спостереженнями О. Андрійко, саме на місцевому рівні проявляється найбільша кількість колізій між нормативно-правовими актами, що створює умови для правової невизначеності [5, с. 82]. Водночас саме місцеві органи мають найближчий контакт із суб'єктами господарювання та можуть швидко реагувати на їхні потреби.

Дієвим елементом досліджуваної системи є адміністративні суди, які виконують функцію незалежного контролю за діяльністю органів публічної влади. О. Клюєв зазначає, що судова практика не лише виправляє помилки адміністрації, а й формує орієнтири для майбутньої регуляторної діяльності, створюючи прецедентні стандарти застосування принципів пропорційності, правової визначеності та недискримінації [14, с. 136].

Зарубіжна література пропонує порівняльні підходи до організації системи регуляторних органів. Так, К. Лодж вказує на необхідність «мультицентрової» моделі, у якій повноваження розподіляються між різними інституціями, що дозволяє уникнути концентрації влади та зловживань [17, с. 94]. Р. Браун, аналізуючи британську модель, підкреслює важливість спеціалізованих незалежних агентств, які діють автономно від уряду, але підзвітні парламенту та громадськості [16, с. 61].

В українській науці сьогодні дедалі більшого значення набуває питання цифровізації діяльності органів публічної адміністрації. І. Костюк доводить, що інтеграція державних реєстрів, автоматизація процесів ліцензування та перевірок, а також розвиток електронних сервісів сприяють підвищенню прозорості та зменшенню адміністративного навантаження на бізнес [9, с. 72]. В. Тимощук вважає, що запровадження єдиних адміністративних процедур та електронного документообігу є необхідною умовою формування сучасної сервісної держави [11, с. 79].

Таким чином, система органів публічної адміністрації у сфері підприємництва в Україні поєднує центральні органи виконавчої влади, спеціалізовані агентства, контрольні й наглядові інституції, органи місцевого самоврядування та адміністративні суди. Водночас її ефективність стримується надмірною фрагментарністю та дублюванням повноважень. Вирішення цієї проблеми можливе через впровадження ризик-орієнтованих підходів, цифровізацію процедур, гармонізацію з європейськими стандартами та посилення інституційної спроможності незалежних регуляторних органів.

Адміністративно-правові засоби у сфері підприємницької діяльності становлять систему юридичних інструментів, за допомогою яких держава впорядковує відносини у бізнес-середовищі, забезпечує дотримання публічних інтересів та створює умови для розвитку конкуренції. У науковій літературі підкреслюється, що саме механізм реалізації адміністративного регулювання визначає рівень його ефективності та вплив на свободу підприємництва [20, с. 141].

Найважливішим засобом адміністративного регулювання традиційно вважається дозвільна система. За словами Ю. Битяка, вона виконує функцію своєрідного «фільтра», що забезпечує баланс між інтересами держави й потребою у свободі господарської діяльності [21, с. 92]. Водночас надмірна складність та тривалість дозвільних процедур нерідко створюють корупційні ризики та знижують інвестиційну привабливість. Т. Коломоєць наголошує на необхідності переходу від каральної до сервісної моделі дозвільної діяльності, що означає максимальне спрощення процедур і запровадження принципу «єдиного вікна» [22, с. 225].

Не менш значущим інструментом є ліцензування окремих видів діяльності, пов'язаних з підвищеним ризиком для суспільних інтересів. В. Колпаков зазначає, що ліцензування має гарантувати якість і безпеку товарів та послуг, однак у практиці воно часто перетворюється

на механізм адміністративного тиску [4, с. 160]. О. Кузьменко, досліджуючи європейський досвід, підкреслює, що сучасна ліцензійна система повинна базуватися на ризик-орієнтованому підході: чим більша небезпека діяльності, тим суворіші регуляторні вимоги [12, с. 95].

Важливе місце у системі адміністративних засобів посідає державна реєстрація суб'єктів господарювання. В. Тимощук підкреслює, що реєстраційні процедури є першою точкою контакту підприємця з державою, а отже, їхня прозорість і простота визначають ставлення бізнесу до адміністративної системи загалом [11, с. 81]. У цьому контексті І. Костюк відзначає позитивний ефект цифровізації: інтеграція державних реєстрів і впровадження електронних сервісів («Дія») дозволили значно скоротити час і витрати, пов'язані з реєстрацією підприємств [9, с. 78].

Окрему групу становлять адміністративні послуги, що забезпечують безперервну взаємодію підприємця з органами влади. Як підкреслює О. Андрійко, послуги з видачі сертифікатів, дозволів, погоджень або довідок є формою реалізації сервісної функції держави [23, с. 91]. Сучасна концепція good governance вимагає, щоб адміністративні послуги надавалися швидко, прозоро та з мінімальними витратами для бізнесу [20, с. 142].

Значною складовою адміністративно-правового механізму є контрольні та наглядові процедури. За словами С. Ківалова, контроль має здійснюватися не як самоціль, а як інструмент превенції правопорушень і забезпечення відповідності діяльності підприємців встановленим стандартам [10, с. 163]. У сучасних умовах дедалі більшої актуальності набуває ризик-орієнтований підхід до перевірок, що дозволяє концентрувати ресурси контролюючих органів на найбільш небезпечних сферах [24, с. 56].

Не можна оминути увагою і санкційні механізми, що застосовуються у разі порушення підприємцями встановлених правил. О. Клюєв відзначає, що санкції повинні бути пропорційними і мати превентивний характер, а не лише репресивну спрямованість [14, с. 140]. С. Гриценко додає, що важливим гарантійним інструментом є можливість оскарження рішень контролюючих органів в адміністративному чи судовому порядку [15, с. 214].

Важливим напрямом удосконалення адміністративних засобів є інтеграція цифрових технологій у всі етапи взаємодії держави та бізнесу. Як зазначає І. Костюк, цифровізація процедур дозволяє не лише зменшити кількість контактів між підприємцями та чиновниками, а й забезпечити автоматичний контроль строків, прозорість рішень і доступність даних [9, с. 84]. У зарубіжній літературі Р. Браун підкреслює, що цифрові інструменти сприяють підвищенню ефективності регулювання, зменшенню транзакційних витрат і формуванню більш конкурентного середовища [16, с. 68].

Таким чином, адміністративно-правові засоби регулювання підприємництва охоплюють дозвільну систему, ліцензування, реєстрацію, адміністративні послуги, контроль і санкції. Їхня ефективність значною мірою залежить від того, наскільки ці інструменти узгоджені між собою, відповідають принципам пропорційності, правової визначеності та сервісної спрямованості, а також наскільки активно у них інтегровані сучасні цифрові технології.

Слід також констатувати, що адміністративне регулювання підприємницької діяльності в Україні, попри проведення численних реформ, усе ще характеризується рядом суттєвих недоліків. Серед головних проблем науковці та практики відзначають фрагментарність правового регулювання, його суперечливість та надмірну зарегульованість [25, с. 147]. Це ускладнює розвиток бізнес-середовища, створює додаткові бар'єри для інвестицій і знижує конкурентоспроможність економіки.

Однією з найактуальніших проблем є надмірний адміністративний тиск. Складні та тривалі дозвільні й ліцензійні процедури обмежують свободу підприємницької діяльності та створюють підґрунтя для корупційних практик [3, с. 98]. Дублювання функцій різних органів влади та численні контрольні заходи призводять до необґрунтованого навантаження на бізнес, особливо на малий і середній сектор [4, с. 174].

Серйозною вадою є також нестабільність законодавства. Часті зміни у сфері ліцензування, реєстрації чи нагляду породжують атмосферу правової невизначеності, що перешкоджає довгостроковому плануванню [12, с. 101]. Міжнародні огляди підкреслюють, що, хоча

Україна поступово поліпшує свої позиції у світових рейтингах, підприємці все ще відзначають непередбачуваність регуляторного середовища як серйозний ризик [21, с. 75].

Недостатньо розвиненою залишається цифровізація адміністративних процедур. Попри створення низки електронних сервісів, значна частина процесів залишається бюрократизованою, не інтегрованою у єдину систему та не відповідає принципу «одноразового подання даних» [9, с. 84]. Це знижує ефективність міжреєстрової взаємодії та збільшує транзакційні витрати бізнесу.

Контроль і нагляд у сфері підприємництва також потребують суттєвого вдосконалення. У практиці досі поширені формальні перевірки, що не враховують рівня ризику та часто застосовуються вибірково [10, с. 171]. На відміну від європейських країн, де пріоритетом є ризик-орієнтований контроль, в Україні він лише поступово впроваджується [22, с. 94].

Додатковим викликом стали умови воєнного стану. Запроваджені для підтримки бізнесу дерегуляційні заходи мали позитивний ефект, однак їх фрагментарність і тимчасовий характер створюють ризики правової невизначеності після завершення надзвичайного періоду [11, с. 90].

Подолання окреслених проблем можливе через реалізацію низки стратегічних напрямів. По-перше, необхідним є спрощення дозвільних і ліцензійних процедур, у тому числі розширення застосування принципу «мовчазної згоди», що зменшує корупційні ризики та прискорює запуск бізнесу [8, с. 236]. По-друге, оптимізація системи контролю повинна передбачати перехід до ризик-орієнтованих перевірок, скорочення дублюючих інспекцій і концентрацію ресурсів на найбільш небезпечних сферах [22, с. 117]. По-третє, пріоритетним є розширення цифровізації: створення єдиної інтегрованої системи електронних сервісів і забезпечення міжреєстрової взаємодії [9, с. 92]. По-четверте, удосконалення адміністративного регулювання має здійснюватися в руслі гармонізації з правом ЄС, що включає імплементацію директив у сфері послуг, технічного регулювання та захисту прав споживачів [13, с. 113].

Отже, сучасна система адміністративного регулювання підприємництва потребує комплексної трансформації. Її модернізація має ґрунтуватися на принципах пропорційності, правової визначеності, прозорості та сервісної спрямованості, що забезпечить баланс між інтересами держави й бізнесу та сприятиме сталому розвитку економіки України.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформувати цілісне уявлення про теоретико-правові засади адміністративного регулювання підприємницької діяльності в Україні та визначити перспективи їх удосконалення. Адміністративне регулювання базується на класичних принципах адміністративного права – верховенстві права, законності, пропорційності та правовій визначеності, – які забезпечують передбачуваність та легітимність діяльності органів влади. Разом із тим у сучасних умовах дедалі більшого значення набувають прозорість, підзвітність, сервісна спрямованість та ефективність, що відображає європейські стандарти належного врядування та потреби бізнес-середовища.

Система органів публічної адміністрації, уповноважених у сфері підприємництва, охоплює центральні органи виконавчої влади, спеціалізовані агентства, контрольні та наглядові інституції, органи місцевого самоврядування й адміністративні суди. Вона забезпечує комплексний характер регулювання, проте страждає від дублювання повноважень, надмірної фрагментарності та слабкої координації, що створює додаткові бар'єри для бізнесу.

До основних адміністративно-правових засобів регулювання належать дозвільна система, ліцензування, державна реєстрація, надання адміністративних послуг, контрольні та санкційні механізми. Вони формують інституційний каркас взаємодії держави і бізнесу, проте часто характеризуються складністю та надмірною зарегульованістю. Вирішення цієї проблеми можливе через спрощення процедур, запровадження принципу «єдиного вікна», розширення застосування електронних сервісів та забезпечення прозорості всіх етапів регуляторної діяльності.

Виявлено низку актуальних проблем, серед яких надмірний адміністративний тиск, нестабільність законодавчої бази, недостатня цифровізація та низька ефективність

контрольних процедур. У воєнний період до них додається потреба швидкої адаптації регуляторних режимів, що часто має фрагментарний характер і створює ризик правової невизначеності. Подолання цих викликів вимагає комплексної трансформації регуляторної політики.

Модернізація адміністративного регулювання підприємницької діяльності має здійснюватися через дерегуляцію та зменшення бюрократичного навантаження, оптимізацію системи контролю на основі ризик-орієнтованих підходів, цифрову трансформацію адміністративних процедур і гармонізацію українського законодавства з правом Європейського Союзу. У центрі цих змін повинна перебувати сервісна модель діяльності органів публічної адміністрації, яка розглядає підприємця не як об'єкт нагляду, а як користувача адміністративних послуг.

Вбачається, що забезпечення балансу між інтересами держави та підприємців, утвердження правової визначеності та прозорості регуляторного середовища створять підґрунтя для формування конкурентоспроможної економіки України, сприятимуть залученню інвестицій і посиленню її інтеграції у європейський правовий простір.

Список використаних джерел:

1. Голосніченко І. П. Адміністративне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 312 с.
2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: у 2 т. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 584 с.
3. Битяк Ю. П. Адміністративне право України. Загальна частина: підручник. Х.: Право, 2011. 528 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2012. 736 с.
5. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного управління. К.: Наук. думка, 2010. 424 с.
6. Black J. Critical Reflections on Regulation. London: LSE Law, 2001. – 95 p.
7. Baldwin R., Cave M. Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice. Oxford: Oxford University Press, 2012. 374 p.
8. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. – 640 с.
9. Костюк І. В. Цифровізація адміністративних процедур: монографія. Львів: ЛНУ, 2020. 256 с.
10. Ківалов С. В. Адміністративне право України. Одеса: Юридична література, 2008. 592 с.
11. Тимощук В. В. Закон про адміністративну процедуру: науково-практичний коментар. К.: Факт, 2021. 312 с.
12. Кузьменко О. В. Правове регулювання підприємництва в умовах євроінтеграції. К.: Алерта, 2017. 288 с.
13. Іншин М. І. Гармонізація адміністративного законодавства України з правом ЄС. Харків: Право, 2019. 352 с.
14. Клюєв О. П. Адміністративні суди в системі захисту прав підприємців. К.: Юстініан, 2018. 280 с.
15. Гриценко С. В. Судовий контроль у сфері публічного адміністрування. К.: Юрінком Інтер, 2020. 416 с.
16. Brown R. Regulatory Effectiveness and Business Environment. Cambridge: CUP, 2010. 220 p.
17. Lodge C. Regulation and Administrative Law. London: Routledge, 2006. 198 p.
18. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Концепції розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. Київ, 2017. 32 с.
19. Міністерство економіки України. Звіт про результати державної регуляторної політики. Київ, 2022. 54 с.

20. OECD. Regulatory Policy in Ukraine: Towards a New Framework for Governance. Paris: OECD Publishing, 2018. 215 p.
21. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington, DC: World Bank, 2020. 324 p.
22. European Commission. Better Regulation Guidelines. Brussels, 2019. 158 p.
23. Transparency International Ukraine. Corruption Risks in Licensing and Permitting Systems. Київ, 2021. 64 с.
24. European Bank for Reconstruction and Development. Strategy for Ukraine 2022–2027. London: EBRD, 2022. 112 p.
25. UNDP Ukraine. Digital Transformation and Business Environment in Ukraine. Kyiv: UNDP, 2021. 85 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ГОРІНОВ П. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник соціальної
сфери України,
директор
(Навчально-науковий інститут права та політології),
професор кафедри приватного права
та галузевих юридичних дисциплін
(Український державний університет імені Михайла Драгоманова)

УДК 342.9:351.751(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.24

АДМІНІСТРАТИВНІ АКТИ ТА ФАКТИЧНІ ДІЇ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено теоретичні засади та практичні засоби застосування адміністративних актів і фактичних дій у процесі реалізації молодіжної політики як інструментів публічного адміністрування. Факт трактується як об'єктивно встановлена, безсумнівна подія чи обставина, що формує доказову базу та гарантує юридичну визначеність при вирішенні спорів і ухваленні рішень. Адміністративний акт визначено індивідуальним волевиявленням компетентного органу, здатним породжувати, змінювати або припиняти суб'єктивні права молоді; його дія виникає лише після належного доведення до адресата та підкріплена мотивувальною частиною, що забезпечує можливість оскарження. Фактичні дії розглядаються як сервісні, інформаційні та технічні заходи без прямого правозастосовчого ефекту з потенціалом створення матеріальних підстав для подальших рішень. Проте, підкреслюється, що їхня неправомірність здатна ініціювати скарги та судовий захист. Показано, що ефективна молодіжна політика на місцевому рівні реалізується через поєднання індивідуальних актів, наприклад, рішень про створення консультативних рад і комплексу фактичних дій щодо організації установчих зборів, формування складу та контролю виконання. Судова практика ілюструє, що відмова у виплаті соціальних гарантій кваліфікується як індивідуальний акт, тоді як витребування доказів і уточнення компетенції між підрозділами становить ланцюг фактичних дій, необхідних для відновлення порушеного права. Аналіз підтверджує, що факти є фундаментом правозастосування, акти задають юридичні рамки, а фактичні дії забезпечують процедурну реалізацію та моніторинг, утворюючи цілісну систему захисту та розвитку молодого покоління. Розкрито роль внутрішніх регламентів, що задають процедурне поле для актів і дій, а також цифрових інструментів, які переводять сервісні операції в онлайн, підвищуючи вимоги до кібербезпеки та збереження доказів.

Ключові слова: *адміністративний акт, адміністрування, доказ, електронні реєстри, фактична дія, звернення, індивідуальний характер, компетенція, молодіжна політика, моніторинг, нормативність, оскарження, правозастосування, публічне адміністрування.*

Horinov P. V. Administrative acts and actual actions in the system of administrative and legal support of youth policy in Ukraine

The article highlights the theoretical foundations and practical means of applying administrative acts and factual actions in the process of implementing youth policy as instruments of public administration. A fact is interpreted as an objectively established, indisputable event or circumstance that forms the evidentiary basis and guarantees legal certainty in dispute resolution and decision-making. An administrative act is defined as an individual expression of will by a competent authority, capable of creating, altering, or terminating the subjective rights of youth; its legal effect arises only after proper notification of the addressee and must be supported by a reasoning section that ensures the possibility of appeal. Factual actions are considered service-based, informational, and technical measures that do not have direct legal effect but have the potential to create material grounds for subsequent decisions. However, it is emphasized that their unlawfulness may give rise to complaints and judicial protection. It is shown that effective youth policy at the local level is implemented through a combination of individual acts–such as decisions to establish advisory councils–and a complex of factual actions related to organizing constituent assemblies, forming membership, and monitoring implementation. Judicial practice demonstrates that the refusal to pay social benefits is qualified as an individual act, while the collection of evidence and clarification of competence between departments constitute a chain of factual actions necessary to restore a violated right. The analysis confirms that facts are the foundation of law enforcement, acts define legal frameworks, and factual actions ensure procedural implementation and monitoring–forming an integrated system for protecting and developing the younger generation. The role of internal regulations is revealed, as they set the procedural field for acts and actions, along with digital tools that transfer service operations online, raising the standards for cybersecurity and evidence preservation.

Key words: *administrative act, administration, appeal, competence, digital registers, evidence, factual action, individual character, law enforcement, legal normativity, monitoring, public administration, request, youth policy.*

Вступ. Молодіжна політика є стратегічним напрямом державного розвитку, адже саме молодь формує людський капітал, що забезпечує економічну, соціальну та культурну стійкість країни. Ефективність цієї політики значною мірою залежить від того, наскільки злагоджено працюють адміністративні механізми, що регулюють права й обов'язки молодого покоління. На практиці ключову роль відіграють індивідуальні адміністративні акти, що безпосередньо змінюють правовий статус конкретних адресатів. Поряд із ними існує розгалужена система фактичних дій, покликаних забезпечити технічне й організаційне підґрунтя для ухвалення рішень.

Поняття факту в адміністративному контексті розглядається як об'єктивна подія чи явище, що сталося у реальності та не викликає сумнівів щодо достовірності. Саме з фактів формується доказова база, на якій ґрунтується обґрунтованість управлінських рішень. Від правильного збирання та перевірки доказів залежить прозорість процедур і легітимність актів. Факти виконують дві взаємопов'язані функції: підтверджують юридично значущі обставини та сприяють відновленню порушених прав. Належна фіксація фактів особливо важлива у спорах про соціальні виплати чи пільги для молоді.

Адміністративний акт виступає центральним інструментом реалізації публічно-владних повноважень, оскільки саме він змінює правовий статус адресата. Такий акт має індивідуальний характер, зовнішню спрямованість та підлягає оскарженню, що гарантує баланс між інтересами держави й правами особи. Фактичні дії адміністративних органів охоплюють широкий спектр сервісних операцій: приймання документів, перевірки, адміністрування реєстрів, інформаційні роз'яснення та виплати коштів. Вони не породжують безпосередніх

правових наслідків, проте формують матеріальне тіло, без якого адміністративні акти залишилися б декларативними. У цифрову добу значна частина таких дій трансформується в електронні сервіси, що підвищує вимоги до кібербезпеки та збереження доказів. Від своєчасності та точності фактичних дій залежить довіра молоді до інституцій, адже саме через них держава демонструє свою здатність надавати якісні послуги.

Проблематика адміністративного забезпечення молодіжної політики полягає у кількох взаємопов'язаних викликах. По-перше, відсутня уніфікована класифікація індивідуальних актів і фактичних дій, що ускладнює їх розмежування та правову кваліфікацію. По-друге, спостерігається розрив між нормативними приписами і практикою, коли акти ухвалюються, але не супроводжуються достатніми організаційними кроками. По-третє, оцифрування процесів породжує нові ризики неправомірного доступу до персональних даних та втрати доказової бази. По-четверте, бракує чітких процедур внутрішньої комунікації між різними рівнями влади, що веде до дублювання повноважень або «розмиття» відповідальності. Саме вирішення цих питань визначає здатність системи публічного адміністрування оперативно реагувати на потреби молоді та перетворювати стратегічні цілі на відчутні результати.

Отже, актуальність аналізу адміністративних актів і фактичних дій у сфері молодіжної політики обумовлена зростаючою роллю публічного адміністрування в забезпеченні прав, потреб і розвитку молодого покоління. У сучасних умовах війни, соціальних викликів і цифровізації саме ефективна взаємодія між індивідуальними рішеннями органів влади (адміністративними актами) та сервісними, організаційними діями (фактичними діями) забезпечує реалізацію державних стратегій на місцях. Водночас на практиці часто виникають труднощі у правовій кваліфікації таких дій, їх обґрунтуванні, контролі та оскарженні, що знижує рівень довіри молоді до держави. Неврегульованість процедур, недостатня координація між органами та відсутність єдиного підходу до внутрішніх регламентів створює ризики порушення прав.

Огляд останніх досліджень. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень звертали вчені В. Андрущенко, Д. Андрєєва, Л. Авраменко, Д. Бараненко, А. Берлач, Я. Біляєв, О. Блиндюк, Є. Бородін, В. Галунько, Є. Гетьман, П. Горінов, Ю. Гришина, І. Грицай, О. Гуміна, П. Діхтієвський, Н. Драпушко, Р. Драпушко, В. Жук, О. Ільюк, Л. Малюга, Б. Мельниченко, О. Муза, О. Петришин, Є. Пряхіна, О. Соловйова, Г. Смокова, В. Фелика, М. Цвік, В. Чернишова та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових та соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає в теоретико-правовому аналізі сутності адміністративних актів і фактичних дій як правових засобів реалізації молодіжної політики, визначенні їх функціонального призначення та взаємозв'язку, а також встановленні ролі цих інструментів у забезпеченні захисту прав молоді та ефективності публічного адміністрування в Україні.

Виклад основних положень. В тлумачному словнику поняття «факт» у сучасній українській мові є багатозначним і розкривається як: по-перше, дійсна, не вигадана подія або явище, що відбулося у реальності; по-друге, приклад або випадок, що ілюструє певне явище; по-третє, елемент об'єктивної дійсності, що є підставою для висновків; по-четверте, наявність або існування певного явища; по-п'яте, твердження, що визнається безсумнівним або незаперечним; і, нарешті, як розмовна вставка, що використовується для ствердження чи підтвердження [1]. В науковому аналізі цього дослідження поняття «факт» буде використовуватися як об'єктивно встановлені події або явища, що є матеріалом для певних висновків і відповідає дійсності. Саме таке розуміння забезпечує юридичну визначеність і дозволяє використовувати факти як доказову базу в аналізі правовідносин, порушень чи правових наслідків.

В адміністративному праві адміністративний акт виступає основним інструментом реалізації публічно-владних повноважень адміністративними органами, спрямований на

вирішення конкретної справи шляхом надання, зміни, припинення чи реалізації прав та обов'язків окремої особи або осіб. Її законодавчу конструкцію визначає Закон України «Про адміністративну процедуру», де адміністративний акт трактується як рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру. Адміністративний акт має низку ознак, серед яких: індивідуальність, правозастосовний характер, зовнішня спрямованість, процедурна визначеність та можливість оскарження. Він формується у письмовій або усній формі з обов'язковим дотриманням структури: вступна, мотивувальна, резолютивна і заключна частини. Обґрунтування адміністративного акта відіграє ключову роль у забезпеченні права особи на розуміння та оскарження рішення, що ухвалене. Важливою умовою чинності акта є його доведення до відома адресата у спосіб, передбачений законом. Чинність акта зберігається до моменту виконання, закінчення строку дії або визнання його недійсним [2, с. 227–234].

У свою чергу, фактична дія – це форма публічного адміністрування, що здійснюється адміністративними органами без безпосереднього породження, зміни чи припинення адміністративно-правових відносин, однак має правове значення як підстава для подальших юридичних наслідків. Ці дії мають вольовий характер і спрямовані на забезпечення організаційного результату при наданні адміністративних послуг або в межах виконавчої функції органів влади. Вони реалізуються там, де держава бере на себе функції, які не можуть бути забезпечені приватною ініціативою, а сфера їх застосування має як фактичний, так і юридичний вимір. Основними видами фактичних дій є інформування населення, проведення перевірок, здійснення моніторингу, надання довідок, виплата грошових коштів і адміністрування реєстрів. Кожна з цих дій виконується в межах компетенції адміністративного органу і відповідно до чітко встановлених процедур, без формального впливу на суб'єктивні права, але з потенційними правовими наслідками. Наприклад, перевірка або моніторинг можуть слугувати підставою для ухвалення адміністративного акта, а довідка для подальшого набуття права. У цифрову добу значна частина фактичних дій реалізується в електронному форматі, що потребує технічного адміністрування реєстрів [2, с. 243–247].

На доктринальному рівні Б. Мельниченко узагальнила, що ключовою формою реалізації владних повноважень органів публічного адміністрування є адміністративний акт. Він розглядається не лише як документ, а насамперед як вольова дія, що здійснюється в межах компетенції суб'єкта публічного адміністрування та спричиняє юридичні наслідки. Класифікуються адміністративні акти на нормативні, індивідуальні, акти-дії та адміністративні договори, звертаючи особливу увагу на їхню відмінність і юридичну природу. Підкреслюється, що прийняття адміністративного акта є процедурною формою публічного адміністрування, яка дозволяє організовувати та спрямовувати адміністративний процес. Значну увагу приділено класифікаційним підходам до актів, критеріям їх правового характеру та процедурним вимогам. Фактичні дії розглядаються в контексті класифікації форм адміністративної діяльності зокрема, зазначається, що «вчинення реєстраційних та інших юридично значущих дій», «здійснення організаційних дій» і «виконання матеріально-технічних операцій» не є самостійними формами, а належать до ширшої категорії адміністративних актів [3].

О. Соловйова ґрунтовно проаналізувала новітній підхід до розуміння чинності адміністративного акта відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру». Підкреслюється, що поняття «адміністративний акт» уперше системно закріплено в українському праві, і його властивість чинності ототожнюється з моментом здатності акта спричиняти юридичні наслідки для особи. Встановлено, що чинність адміністративного акта залежить не лише від моменту його прийняття, а й від доведення до відома адресата, способу такого доведення та обов'язку адміністративного органу довести факт і час передачі акта. Особливу увагу приділено припиненню дії адміністративного акта, що розглядається як динамічна властивість, яка обмежується у часі – від моменту набрання чинності до втрати. У цьому контексті визначаються правомірні та протиправні акти, а також сприятливі і негативні за змістом, що потребують різних механізмів припинення. Фактичні дії, реалізуються, зокрема, врученням акта особисто, передача через електронні засоби, а також фіксація вручення усі ці дії кваліфікуються як юридично значущі та є частиною адміністративної процедури [4].

На законодавчому рівні поняття «адміністративний акт» розкрито в Законі України «Про адміністративну процедуру». Цей акт є юридично значущими рішеннями або діями індивідуального характеру, що приймаються адміністративним органом з метою вирішення конкретної справи. Вони мають на меті набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав або обов'язків окремої особи. Це правозастосовчий акт, який встановлює правові наслідки для адресата і потребує належного обґрунтування та дотримання принципів законності, пропорційності, обґрунтованості. Адміністративний акт приймається за результатами адміністративного провадження, що включає дослідження обставин справи та участь заінтересованих осіб. Такий акт підлягає оскарженню у встановленому законом порядку, а також повинен містити мотивувальну частину у разі негативного впливу на права особи. Його правова природа зумовлена владно-організаційним характером дій суб'єкта публічного адміністрування. Фактичні дії адміністративних органів не мають правозастосовчого характеру, однак відіграють важливу роль у процесі реалізації адміністративної діяльності. Вони спрямовані на досягнення організаційного, інформаційного чи технічного результату без створення, зміни чи припинення адміністративно-правових відносин [5].

О. Муза адміністративний акт розглядає як ключовий інструмент публічного адміністрування, який виражає волю органу влади та може набувати різноманітних форм: письмової, електронної, усної або навіть конклюдентної. Його існування передбачає нормативне регулювання, що гарантує правову визначеність і можливість оскарження. Водночас в українському законодавстві відсутня уніфікована система класифікації таких актів, що ускладнює їх відмежування від інших управлінських форм взаємодії. Значна увага зосереджується на фактичних діях, які поділяються на регульовані та нерегульовані, останні з яких іменуються реальними актами. Такі акти не встановлюють юридичних наслідків у сфері адміністративного права, проте здатні впливати на поведінку осіб [6].

Отже, у системі публічного адміністрування реалізація молодіжної політики спирається, насамперед, на індивідуальний адміністративний акт як вольове рішення компетентного органу. Цей акт спрямований на надання, зміну чи припинення конкретних прав молодої людини та набирає чинності лише після належного доведення до адресата. Його обов'язковими рисами є мотивована структура, зовнішня спрямованість і можливість судового оскарження, що гарантує прозорість і підзвітність влади. Чинність акта визначається динамічно та припиняється після виконання, скасування або закінчення строку дії. Поряд із цим важливу роль відіграють фактичні дії органів, які забезпечують інформаційний, організаційний та технічний супровід без прямої зміни правового статусу особи. Такими діями є приймання документів, проведення інспекцій, адміністрування реєстрів чи виплата коштів, що створює матеріальну основу для прийняття подальших актів. Незважаючи на відсутність безпосередніх правових наслідків, неправомірність фактичних дій може порушити права молоді та бути предметом скарги або судового захисту.

З метою конкретизації теоретичних положень щодо адміністративних актів у сфері молодіжної політики доцільно проаналізувати окремі приклади таких актів, виданих уповноваженими суб'єктами публічного адміністрування. Наведені адміністративні акти дозволяють виявити їх юридичну природу, функціональне призначення, змістовне наповнення та процедурні особливості ухвалення. Вони демонструють, як на практиці реалізуються управлінські рішення у відповідній сфері, зокрема щодо організації заходів, розподілу ресурсів, нагляду за реалізацією проєктів чи надання адміністративних послуг. Такий аналіз є важливим для глибшого розуміння адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики, а також для виявлення взаємозв'язку між нормативною та фактичною сторонами управлінської діяльності.

Наприклад, рішення Полтавської міської ради від 18 червня 2021 року є адміністративним актом, спрямованим на реалізацію державної молодіжної політики на місцевому рівні через створення Молодіжної ради як консультативно-дорадчого органу. Документ має індивідуальний характер, спричиняє юридичні наслідки щодо створення нової інституції публічного адміністрування і затверджує положення про її діяльність. Рішення прийнято

відповідно до нормативно визначених повноважень органу місцевого самоврядування, із посиланням на чинні акти у сфері молодіжної політики. У структурі документа вказано мету, правову основу, суб'єктів виконання та визначено відповідальний департамент. Важливою частиною рішення є делегування повноважень щодо організації установчих зборів, затвердження складу ініціативної групи та здійснення координації діяльності ради. До фактичних дій, пов'язаних із реалізацією цього рішення, належать підготовка установчих зборів, затвердження персонального складу ініціативної групи та контроль за реалізацією політики у сфері культури, спорту, захисту учасників бойових дій [7].

У судовій практиці нашу увагу привернула справа № 120/4799/20-а, в якій за позовом ОСОБА_1 до Департаменту соціальної і молодіжної політики Вінницької обласної державної адміністрації позивач просив суд визнати дії Департаменту неправомірними та зобов'язати його здійснити доплату щорічної одноразової грошової допомоги до 5 травня 2020 року. У цій справі адміністративним актом є безпосередньо відмова у виплаті або бездіяльність Департаменту щодо доплати щорічної грошової допомоги. Фактичними діями виступають подання позову до суду, дії управління соціального захисту щодо часткової виплати допомоги, а також витребування доказів судом у межах адміністративного провадження. Крім того, до фактичних дій належать внутрішньо-адміністративні пересилання компетенції між органами, що і стало предметом спору. Суд застосував норми Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема статті 72, 80 та 48, забезпечуючи процесуальну справедливість. Це рішення є прикладом виявлення помилкової адресації відповідальності між органами виконавчої влади при реалізації соціальної складової молодіжної політики [8].

Висновки. Отже, адміністративний акт у системі публічної влади є вольовим рішенням адміністративного органу, спрямованим на надання, зміну або припинення конкретних прав або обов'язків адресата. Його характер визначають ознаки зовнішньої спрямованості, процедурної визначеності та можливості оскарження, що забезпечує баланс між владним інтересом і правами особи. Структурно акт складається з вступу, мотивувальної, резолютивної та заключної частин, кожна з яких виконує окрему комунікативну функцію. Мотивування особливо важливе, адже надає адресату підстави для розуміння логіки рішення і потенційної його критики в суді. Чинність акта залежить не лише від моменту підписання, а й від належного доведення до відома особи у встановлений спосіб.

Фактичні дії публічної адміністрації виконують сервісну, інформаційну та технічну роль, оскільки не змінюють статус особи безпосередньо, але створюють передумови для майбутніх правозастосовних кроків. Приклади таких дій охоплюють прийняття документів, виконання інспекцій, ведення електронних реєстрів і здійснення виплат. Вони відбуваються в межах компетенції органу та підлягають процедурним вимогам щодо законності, добросовісності та ефективності. Попри відсутність прямого правового ефекту, їхня неправомірність може спричинити порушення прав і бути підставою для скарги.

Отже, викладений матеріал свідчить про тісний взаємозв'язок між фактами, адміністративними актами та фактичними діями в реалізації молодіжної політики. Факти формують доказову основу, на яку спирається індивідуальний акт, забезпечуючи його легітимність і обґрунтованість. Адміністративний акт, у свою чергу, встановлює чіткі юридичні наслідки для адресатів, а фактичні дії слугують інструментом практичної реалізації цих наслідків. Наявність процедури оскарження та контролю гарантує, що порушення чи бездіяльність можуть бути виправлені в судовому порядку. Водночас внутрішні нормативні документи, такі як регламенти, створюють процесуальне «поле», в якому формуються і виконуються зазначені дії та рішення.

Список використаних джерел:

1. Факт. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; за ред. І. К. Білодіда. Київ: *Наукова думка,* 1970–1980. Т. 10. С. 242. URL: https://sum.in.ua/s/fakt

2. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : *Видавництво «Юридика»,* 2025. 700 с.

3. Мельниченко Б. Б. Адміністративний акт як основна форма публічного управління. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: *Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71), № 1. С. 57–62. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/11

4. Соловйова О. Чинність адміністративного акта: теоретичні підходи та практичні аспекти. *Право України*. 2024. № 11. С. 60–70. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2024_11-s4166.pdf

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 № 2073-IX. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

6. Муза О. В. Реальні акти як інструмент публічного адміністрування. *Університетські наукові записки.* 2021. № 1 (79). С. 83–90. DOI: 10.37491/UNZ.79.8

7. Рішення Полтавської міської ради від 18 червня 2021 року «Про створення Молодіжної ради Полтавської міської територіальної громади». *Полтавська міська рада*. URL: https://www.rada-poltava.gov.ua/rule/molodrada_doc

8. Ухвала Вінницького окружного адміністративного суду від 09 березня 2021 р. у справі № 120/4799/20-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* № 95373406. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/95373406

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

GURZHII T. O.,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Administrative,
Financial and Information Law
(State University of Trade and Economics)

UDC 338.246.8:620.91(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.25

RENEWABLE ENERGY AS A TOOL FOR REBUILDING UKRAINE'S DESTROYED ENERGY INFRASTRUCTURE

The article examines the role of renewable energy as one of the key tools for restoring the critically important infrastructure of Ukraine, destroyed as a result of armed aggression. The relevance of the development of renewable energy sources (hereinafter – RES) in modern conditions, when the restoration of the energy system should take place not only taking into account the urgent need for reconstruction, but also in accordance with the principles of sustainable development and ensuring the energy independence of the state, is substantiated. The article analyzes the current state of legal regulation in the field of renewable energy, and identifies problematic aspects of the functioning of legislative and economic mechanisms for supporting RES in the conditions of martial law. A key problematic aspect is the lack of a coherent state strategy for post-war reconstruction for the effective integration of RES, taking into account the standards of the European Union. The author focuses on the significant scale of destruction of energy infrastructure facilities, their impact on the socio-economic development of territories and the possibilities of integrating RES into the reconstruction process.

The author analyzes the potential of various forms of renewable energy sources, namely: solar, wind, bioenergy in providing decentralized electricity generation for communities, which allows minimizing the risks of energy dependence and increasing the sustainability of critical infrastructure. Legal and economic incentives for RES development, including investment mechanisms, grant programs and international support opportunities, are considered separately.

The article outlines the main challenges of the development of renewable energy during martial law and post-war recovery, including: insufficient investments, difficulties with equipment logistics, legal conflicts and threats to energy security. Directions for improving the regulatory framework capable of promoting the integration of RES into state recovery programs are proposed. It was concluded that renewable energy can and should become a strategic factor not only for liquidation

The article outlines the main challenges of the development of renewable energy during martial law and post-war recovery, including: insufficient investments, difficulties with equipment logistics, legal conflicts and threats to energy security. Directions for improving the regulatory framework capable of promoting the integration of RES into state recovery programs are proposed. It was concluded that renewable energy can and should become a strategic factor not only for eliminating the consequences of destruction, but also for building a new, more stable and independent energy system of Ukraine.

Key words: *renewable energy, renewable energy sources, administrative and legal regulation, administrative law, energy infrastructure, energy security, restoration of destroyed energy infrastructure, post-war reconstruction of energy infrastructure.*

Гуржій Т. О. Відновлювана енергетика як інструмент відновлення зруйнованої енергетичної інфраструктури України

У статті досліджено роль відновлюваної енергетики як одного з ключових інструментів відновлення критично важливої інфраструктури України, зруйнованої внаслідок збройної агресії. Обґрунтовано актуальність розвитку відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ) у сучасних умовах, коли відновлення енергосистеми має відбуватися не лише з урахуванням термінової потреби у відбудові, а й відповідно до принципів сталого розвитку та забезпечення енергетичної незалежності держави. У статті проаналізовано сучасний стан правового регулювання у сфері відновлюваної енергетики, та визначено проблемні аспекти функціонування законодавчих і економічних механізмів підтримки ВДЕ в умовах воєнного стану. Ключовим проблемним аспектом є відсутність узгодженої державної стратегії післявоєнної відбудови з ефективної інтеграції ВДЕ з урахуванням стандартів Європейського Союзу. Автор акцентує увагу на значних масштабах руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, їхньому впливі на соціально-економічний розвиток територій та можливостям інтеграції ВДЕ в процес відбудови.

Автор аналізує потенціал різних форм відновлюваних джерел енергії, а саме: сонячної, вітрової, біоенергетики у забезпеченні децентралізованої генерації електроенергії для громад, що дозволяє мінімізувати ризики енергетичної залежності та підвищити стійкість критичної інфраструктури. Окремо розглянуто правові та економічні стимули для розвитку ВДЕ, включно з інвестиційними механізмами, грантовими програмами та можливостями міжнародної підтримки.

У статті окреслено основні виклики розвитку відновлюваної енергетики у період воєнного стану та післявоєнного відновлення, серед яких: недостатність інвестицій, складності з логістикою обладнання, правові колізії та загрози енергетичній безпеці. Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правової бази, що здатні сприяти інтеграції ВДЕ у державні програми відновлення. Зроблено висновок, що відновлювана енергетика може і повинна стати стратегічним чинником не лише для ліквідації наслідків руйнувань, але й для побудови нової, більш стійкої та незалежної енергосистеми України.

Ключові слова: *відновлювана енергетика, відновлювані джерела енергії, адміністративне-правове регулювання, адміністративне право, енергетична інфраструктура, енергетична безпека, відновлення зруйнованої енергетичної інфраструктури, післявоєнна відбудова енергетичної інфраструктури.*

Introduction. Today, Ukraine faces unprecedented challenges in the field of energy as a result of large-scale armed aggression on the part of Russia, which caused significant destruction of the energy infrastructure. In such conditions, renewable energy is considered not only as an additional source of energy, but also as a strategic tool for ensuring a decentralized and reliable energy supply.

Legal regulation of renewable energy in Ukraine is carried out on the basis of the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources» №555-IV of 2003 [1], which defines the basic principles of the development of this industry. An important element is the addition to this Law regarding the regulation, restoration and stimulation of the «green» transformation of the energy system of Ukraine. Terminology and creation of prerequisites for stimulating the development of RES and ensuring their integration into the energy system have been introduced [2]. At the same time, the scale of destruction of Ukraine's infrastructure requires adaptation of legislative mechanisms, simplification of permit procedures and expansion of opportunities for local communities in the conditions of war and post-war recovery.

Official reports of the State Energy Efficiency Agency for 2022–2024 demonstrate the preservation of positive dynamics of RES development, despite military actions. Attention is focused on the importance of solar and wind energy development, which can ensure the autonomy of communities and critical facilities such as: hospitals, educational institutions, water supply systems. In the report on the implementation of measures for the first half of 2025, provided for in the Annual Work Plan of the National Commission for State Regulation in the Energy and Utilities Sectors for 2025, an audit was carried out regarding the compliance of the information entered in the register of guarantees of origin by users of the register of guarantees of origin, to ensure the functioning of the register of guarantees of origin and creation of accounts, termination/restoration of access to the accounts of the register of guarantees of origin of electric energy, produced from renewable energy sources. The functioning of the register of guarantees of the origin of electric energy produced from renewable sources demonstrates the gradual formation of a transparent and reliable accounting system for «green» of electricity in Ukraine. In the first half of 2025, guarantees of origin were issued: for December 2024 – 899 225; for January 2025 – 892 945; for February 2025 – 1,159,316; for March 2025 – 1,130,022; for April 2025 – 1,481,015; for May 2025 – 1,553,740. A number of resolutions of the NCRECP «On the creation of accounts in the register of guarantees of the origin of electric energy produced from renewable energy sources» were adopted. As a result, in the first half of 2025, 46 new accounts were created in the register of guarantees of origin of electric energy produced from renewable energy sources, and their total number reached 1113 [3].

The adoption of the relevant resolutions of the NCRECP created regulatory and legal prerequisites for the development of renewable energy and the effective functioning of the register of guarantees of the origin of electric energy produced from renewable energy sources.

Therefore, the study of legal approaches to the integration of renewable energy into the process of infrastructure restoration as a component of the state policy of post-war reconstruction, which ensures energy security, economic efficiency and compliance with environmental standards, is relevant.

Setting the task. The purpose of the article is to study the main aspects of the process of renovation of the energy system through the energy transition to sources of renewable energy and to identify possible tools for the restoration of the destroyed energy infrastructure of Ukraine.

Research results. In Ukraine, one of the key ways to guarantee energy security is to ensure the development of renewable energy. Renewable energy generation plays an important role as it reduces dependence on fossil fuels, reducing greenhouse gas emissions and conserving natural resources for future generations. In the conditions of martial law and post-war recovery, RES can become a key element in the energy system of Ukraine.

Renewable energy sources play a key role in the fight against climate change, as they are a reliable and long-term source of energy that can be produced from alternative energy sources such as solar, wind, water or biomass. Facilities for decentralized electricity generation using RES have significant potential to enhance the energy security and resilience of critical infrastructure of the State.

A full-fledged energy transition based on the widespread use of RES has significant potential to solve the problems associated with the restoration of Ukraine's destroyed energy infrastructure. This process involves the modernization and transformation of energy systems, increasing energy efficiency and implementing innovative technologies in order to minimize the negative impact on the environment. The main goal of the energy transition is to ensure a sustainable energy future by reducing carbon emissions and increasing the share of energy from renewable sources. According to Art. 3 and 5 of the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources», the state policy in the field of alternative energy sources is aimed at: ensuring energy security at the expense of energy produced from alternative sources and attracting investments and support in the field of alternative energy sources to promote the sustainable development of renewable energy [1]. State regulation in this area is carried out by approving and introducing norms and rules for the production, transportation, supply, storage and consumption of energy produced from alternative sources, as well as confirming the origin of electric energy produced from renewable energy sources, which formulates the legal prerequisites for the integration of RES into the infrastructure of Ukraine.

In particular, Art. 16[1] of the Law of Ukraine «On the Regulation of Urban Planning Activities» provides for the implementation of a strategic environmental assessment for the approval of a comprehensive plan for the spatial development of the territory of the territorial community. This requirement is a key tool for sustainable development and coordination of infrastructure projects, in particular renewable energy facilities such as solar and wind plants, biogas complexes, energy storage systems. Conducting a strategic environmental assessment will ensure balanced and standardized use of territories for communities, businesses and investors, taking into account national and European requirements of «green» energy [4].

In this regard, we consider it necessary that, when developing and approving comprehensive spatial development plans for the territories of territorial communities, the prospects for the development of the infrastructure of renewable energy sources were taken into account, ensuring their alignment with the requirements of the strategic environmental assessment.

According to Art. 6 of the Law of Ukraine «"On Road Traffic»" defines that the competence of city councils and their executive bodies in the field of road traffic includes: determination of ways to stimulate the use of electric buses, electric wheeled vehicles and other ecological modes of transport [5]. From the analysis of this norm, it can be concluded that local self-government bodies are empowered to provide transport infrastructure, in particular, to create conditions for the spread of electric mobility and reduce harmful emissions.

Despite the presence of numerous normative legal acts in the field of renewable energy, legal regulation in Ukraine must constantly take into account changes in the political and economic life of the country. In other words, the legislation should be regularly updated and effectively respond to the current needs of the participants of this energy sector.

The state is taking the necessary legislative initiatives to create legal mechanisms for the integration of RES into the transformation of the energy sector and recognizes the importance of stimulating energy-efficient and «green» technologies that contribute to the reduction of greenhouse gas emissions through the use of RES. Responsibility is assigned to state authorities for the implementation of stimulation of the development of renewable energy, namely: the Ministry of Energy of Ukraine, the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine and the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine. Within 2021-2023, provision was made for the removal of administrative barriers and the introduction of state support programs aimed at the development of charging infrastructure for electric vehicles, as well as the creation of a legislative framework for increasing the number of electric vehicles and the corresponding charging infrastructure [6]. The results of a joint study by the Representation of the Foundation named after. Heinrich Böll and the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine established that in the event of the implementation of a target policy for the development of renewable energy, under the condition of the Revolutionary scenario, Ukraine's «energy transition has the potential of transitioning the energy sector by 2050 to provide 91% of final energy consumption through the use of renewable sources [7, p. 7].

Russia's military aggression against Ukraine has caused significant destruction of Ukraine's critical infrastructure, including power plants, bridges, railway stations and transport hubs. The restoration of these facilities requires state support and is one of the priorities of post-war reconstruction. Despite significant losses in both full and partial energy infrastructure, Ukraine continues to attract international investment to rehabilitate affected energy facilities. Therefore, post-war reconstruction is a priority for Ukraine and should be consistent with the direction of transformation in which the European Union and the member states of the European Union are moving.

A 2023 report by the Ministry of Energy of Ukraine stated that the total volume of Component 3 Loan №8462-IIA is US$2.5 million. Funds are earmarked to finance consultancy services, in particular by individual consultants and consultancy companies. Although the Procurement Plan of Component 3 of the Second Electricity Transmission Project did not change in 2022 after the start of Russia's military aggression, the terms of reference of the consultation works were revised taking into account the new conditions. In 2023, two tasks were added to the Procurement Plan: an

expert on the preparation and implementation of energy rehabilitation projects and an analyst on energy infrastructure restoration, aimed at restoring facilities damaged during military attacks by the aggressor country [8].

In June 2024, the Platform of Action for Green Recovery in Ukraine was presented. This platform aims at the green recovery of Ukraine, integrating economic and environmental expertise into the recovery process, focusing on the necessary framework conditions in regulations and finance to promote green recovery [9].

In addition, the National Renewable Energy Action Plan for the period until 2030 and the plan of measures for its implementation, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 13, 2024 № 761-r, define a comprehensive approach to the integration of RES into the energy system and infrastructure. The document aims to meet the requirements of Directive (EU) 2023/2413 on the promotion of renewable energy and the approval of development plans for the relevant zones, as well as zones for the development of network infrastructure and energy storage installations. [10].

In particular, the Plan envisages the following key goals for the implementation of energy efficiency in infrastructure:

− extension until January 1, 2026 of the period of preferential connection of energy storage installations to electrical networks (p. 18 of the Plan);

− implementation of a coordinated identification of zones for renewable energy development for the installation of renewable energy facilities and associated separate infrastructure zones for energy storage networks and installations (para. 21 of the Plan);

− development of action plans for the creation of separate infrastructure zones for the development of energy storage networks and installations (p. 23 of the Plan);

− development of the concept of state policy in the field of infrastructure development of charging stations for electric vehicles and a plan of measures for its implementation (p. 32 of the Plan) [10].

Thus, the National Renewable Energy Action Plan for the period until 2030 establishes the regulatory and organizational principles of state support for the development of network infrastructure, energy storage systems and charging stations for electric vehicles, ensuring the integration of national energy policy into the European legal space.

In addition, it is advisable to conduct research on new projects and potential ideas that can be implemented for the development of Ukraine's infrastructure in the field of renewable energy. This will allow not only the rehabilitation of destroyed sites, but also the introduction of modern, efficient and environmentally sound technologies.

For the quick and sustainable restoration of energy supply in Ukraine, which suffered significant damage as a result of Russia's invasion, it is possible to use it with the help of renewable energy sources. Taking into account the destruction of the energy infrastructure due to the missile attacks of the aggressor country in recent years, it is necessary to increase the share of energy from renewable sources, which will contribute to stable energy supply, restoration of the economy and industry of Ukraine.

Renewable energy development also promotes international cooperation. European countries exchange experiences, technologies and resources, strengthening global relations and accelerating the energy transition. Investing in renewable energy technologies opens wide prospects for the country's economic recovery. This will strengthen energy security, provide the basis for sustainable economic growth, and make a significant contribution to the fight against climate change and the implementation of global decarbonization goals.

Energy storage technologies play a key role in the transition to RES, but the high cost of energy storage system installations significantly complicates the implementation of RES. In this connection, there is an objective need for legal regulation of mechanisms for State support for such installations, through incentive tariffs and tax incentives. Such measures will contribute to the attraction of international investments, as well as ensure the development of renewable energy.

The reconstruction of Ukraine's energy infrastructure should take into account the strategic goals of the European Union and economic and environmental needs. Among the key criteria for the restoration of Ukraine: ensuring energy independence, creating an infrastructure more resistant to military attacks through decentralization, stimulating international investment and reducing emissions to achieve climate neutrality.

Conclusions. Renewable energy should become one of the key elements of the reconstruction of the destroyed infrastructure of Ukraine. Promoting the development of RES at the community level, ensuring the stability of tariff policy and attracting international investments are key steps for the formation of a sustainable, independent and ecological energy system of Ukraine.

The legal framework already lays down the necessary preconditions, but requires improvement in accordance with the conditions of the war and post-war periods. At this stage, planning for the post-war reconstruction of Ukraine should focus on key goals and defining a framework for reconstruction. The implementation of a number of reforms as part of the post-war reconstruction of the country is a necessary step towards full membership in the European Union.

In addition, financial and investment risks remain significant. Although the state allocates funds for the restoration and development of RES, large-scale needs exceed available resources, and the instability of the economic and political situation increases uncertainty for business and international partners.

Summarizing, Ukraine's biggest challenges in the field of RES today are related to the destruction of infrastructure, limited network and storage capabilities, the need to adapt legislation and the lack of funding for the large-scale development of «green» energy. Addressing these challenges is critical to ensuring the country's energy independence and sustainable recovery.

References:

1. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text (дата звернення 10.09.2025).

2. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text (дата звернення 10.09.2025).

3. Про затвердження Звіту за І півріччя 2025 року про виконання заходів, передбачених Річним планом роботи Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, на 2025 рік : наказ Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 16 лип. 2025 р. № 71-од. URL:https://www.nerc.gov.ua/storage/app/uploads/public/687/7b8/578/6877b857827bd582824038.pdf (дата звернення 10.09.2025).

4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text (дата звернення 10.09.2025).

5. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text (дата звернення 10.09.2025).

6. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1803-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 09.09.2025).

7. Перехід України на відновлювану енергетику до 2050 року / О. Дячук, М. Чепелєв, Р. Подолець, Г. Трипольська [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Огаренко та О. Алієвої/ Представництвово Фонду ім. Г. Бьолля в Україні. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2017. 88 с.

8. Другий Проєкт передачі електроенергії, компонент 3. Фінансова звітність спеціального призначення за період з 01 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року: звіт Міністерства енергетики України. URL: https://mev.gov.ua/sites/default/files/2024-08/report-loan-8462-ua_2023_ukr.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.09.2025).

9. A Platform for Action on the Green Recovery of Ukraine. URL: https://unece.org/sites/default/files/2024-06/Concept%20Note_A%20Platform%20for%20Action%20on%20the%20Green%20Recovery%20of%20Ukraine%2011.6.24.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.09.2025).

10. Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 р. № 761-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 09.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ДАРАГАНОВА Н. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.26

РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

У статті досліджено сучасний стан та роль Міністерства енергетики України, як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері відновлюваної енергетики України.

У статті доведено, що використання відновлюваних джерел енергії нині є одним із найбільш важливих напрямів енергетичної політики України, що: сприяє заощадженню традиційних паливно-енергетичних ресурсів; поліпшує стан навколишнього природного середовища та запобігає негативним змінам клімату; забезпечує енергетичну незалежність та енергетичну безпеку України.

Виокремлено та досліджено повноваження Міністерства енергетики України, що стосуються сфери відновлюваної енергетики. Це повноваження щодо: затвердження нормативно-правових актів з питань відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива; подання Кабінетові Міністрів України пропозицій про встановлення річних квот підтримки на наступні п'ять років щодо відновлюваних та альтернативних джерел енергії; забезпечення організації та проведення аукціонів з розподілу квот підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії; участі у розгляді та відборі інвестиційних проектів та проектів екологічного спрямування у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива, здійснення моніторингу їх впровадження; участі в організації навчання та підготовки пропозицій щодо вдосконалення системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері відновлюваних та альтернативних джерел енергії; розробки різних пропозицій у сфері відновлюваної та альтернативної енергетики; створення фондів державної підтримки заходів у сфері відновлюваних та альтернативних джерел енергії тощо. Подано пропозиції, спрямовані на покращення діяльності Міністерства енергетики України.

Ключові слова: *адміністративне право, адміністративно-правове регулювання, енергетика, відновлювана енергетика, повноваження Міністерства енергетики України.*

Daraganova N. V. The role of the Ministry of Energy of Ukraine in the sphere of administrative and legal regulation of renewable energy

The article examines the current state and role of the Ministry of Energy of Ukraine, as the main body in the system of central executive bodies, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of renewable energy in Ukraine.

The article proves that the use of renewable energy sources is currently one of the most important areas of Ukraine's energy policy, which: contributes to

the conservation of traditional fuel and energy resources; improves the state of the environment and prevents negative climate change; ensures energy independence and energy security of Ukraine.

The powers of the Ministry of Energy of Ukraine relating to the sphere of renewable energy have been identified and investigated. These powers include: approval of regulatory legal acts on renewable energy sources and alternative types of gas fuels; submission to the Cabinet of Ministers of Ukraine of proposals on establishing annual support quotas for the next five years for renewable and alternative energy sources; ensuring the organization and holding of auctions for the distribution of quotas for supporting the production of electricity from alternative energy sources; participation in the consideration and selection of investment projects and projects of an environmental nature in the sphere of renewable energy sources and alternative types of gas fuels, monitoring their implementation; participation in the organization of training and preparation of proposals for improving the system of training and retraining of specialists in the sphere of renewable and alternative energy sources; development of various proposals in the sphere of renewable and alternative energy sources; creation of funds for state support of activities in the sphere of renewable and alternative energy sources, etc. Proposals are submitted aimed at improving the activities of the Ministry of Energy of Ukraine.

Key words: *administrative law, administrative and legal regulation, energy, renewable energy, powers of the Ministry of Energy of Ukraine.*

Вступ. Реально значення відновлюваної енергетики на сьогодні важко переоцінити. Справді, «натепер усе більше країн світу занепокоєні виснаженням запасів природних копалин первинних джерел енергії, у зв'язку із чим видається необхідним стимулювання впровадження нових альтернативних джерел енергії та створення нормативно-правового забезпечення для регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики» [1]. То того ж, як установлено у Національному плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року, «використання відновлюваних джерел енергії є одним із найбільш важливих напрямів енергетичної політики України». Це пов'язано з тим те, що використання відновлюваних джерел енергії: сприяє заощадженню традиційних паливно-енергетичних ресурсів; сприяє поліпшенню стану навколишнього природного середовища; запобігає негативним змінам клімату; забезпечує енергетичну незалежність та енергетичну безпеку України.

Особливо вказане вище стосується нинішнього періоду розвитку нашої держави, коли, у зв'язку з військовою агресією рф проти України, мають місце чисельні руйнування об'єктів галузі традиційної енергетики. І саме на право, як на один з основних регуляторів суспільних відносин, покладено обов'язок створення належного дієвого механізму правового регулювання функціонування галузі відновлюваної енергетики в нашій країні. Зазначене завдання реалізується більшою мірою за допомогою засобів адміністративного права, у тому числі і за допомогою установленої та взаємопов'язаної національної системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання галузі відновлюваної енергетики. Домінантне місце серед цих суб'єктів, вважаємо, посідає Міністерство енергетики України.

Серед наукових досліджень, присвячених різним правовим аспектам відновлюваної енергетики та проведених за останній період часу, доцільно відзначити роботи таких науковців, як: І. І. Дороніна, яка розкрила питання правового забезпечення відновлюваної енергетики та особливостей формування механізмів державного регулювання розвитку відновлюваної енергетики [2, 3], І. І. Григорецька, що розглянула питання європейського та українського підходу правового регулювання відновлювальної енергетики [4, с. 7–15]; В. С. Грачук, який установив роль державних органів у регулюванні відновлюваної енергетики: законодавчі та адміністративні інструменти [5].

Постановка завдання. На сьогодні постають все нові проблеми щодо становлення та функціонування відновлюваної енергетики в Україні, зокрема і питання, пов'язані

з діяльністю Міністерства енергетики України та його роллю у сфері адміністративно-правового регулювання відновлюваної енергетики, що і є метою цього дослідження.

Результати дослідження. Військова агресія рф проти України мала вкрай негативні наслідки щодо енергетичної сфери у цілому та відновлюваної енергетики зокрема. Та слід погодитися, що у цей же час нові виклики стали «поштовхом, спрямованим на знаходження та прийняття нових рішень й інструментів підтримки розвитку відновлюваної енергетики. Ці виклики обумовили і необхідність виходу на сучасний технологічний рівень із застосуванням інноваційних відновлюваних технологій отримання енергії… для забезпечення істотного рівня декарбонізації економіки України…» [6, с. 10] (терміном «декарбонізація» визначають процес, направлений на скорочення викидів вуглекислого газу, а також й інших парникових газів, які призводять до глобального потепління).

Значну роль щодо запровадження та розвитку відновлюваної енергетики в Україні відіграє Міністерство енергетики України, яке, згідно з вимогами «Положення про Міністерство енергетики України» [7] (далі – Міненерго) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізацію державної політики у таких традиційних сферах, як: вугільно-промисловій, нафтогазовій, нафтогазопереробній тощо, а також органом, що формує та реалізує державну політику у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива.

До основних завдань Міненерго у сфері відновленої енергетики належать такі, як: забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива та забезпечення збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива в енергетичному балансі України.

Для реалізації своїх завдань Міненерго наділено значним обсягом повноважень. Аналіз цих повноважень дозволяє виділити такі повноваження Міненерго у сфері відновлюваної енергетики: затвердження нормативно-правових актів з питань відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива; подання Кабінетові Міністрів України пропозицій про встановлення річних квот підтримки на наступні п’ять років щодо відновлюваних та альтернативних джерел енергії; забезпечення організації та проведення аукціонів з розподілу квот підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії; участі у розгляді та відборі інвестиційних проектів та проектів екологічного спрямування у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива, здійснення моніторингу їх впровадження; участі в організації навчання та підготовки пропозицій щодо вдосконалення системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері відновлюваних та альтернативних джерел енергії; розробки різних пропозицій у сфері відновлюваної та альтернативної енергетики (наприклад, щодо впровадження механізму стимулювання використання відновлюваних джерел енергії, щодо здійснення моніторингу їх застосування; щодо впровадження міжнародного досвіду, зокрема країн – членів ЄС, у сфері відновлюваних та альтернативних видів джерел енергії); створення фондів державної підтримки заходів у сфері відновлюваних та альтернативних джерел енергії тощо.

Міненерго очолює Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем’єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України. Міністр має першого заступника, заступників, які призначаються на посаду і звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем’єр-міністра України, відповідно до пропозицій Міністра. При цьому, для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Міненерго, а також й для обговорення найважливіших напрямів діяльності цього міністерства у Міненерго утворено колегію. Рішення колегії реалізуються шляхом видання відповідного наказу Міненерго.

Крім того, для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності, у Міненерго утворено й інші консультативно-дорадчі органи, такі, як: по-перше, Громадська Рада при Міненерго [8], яка створена для забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сфері енергетики;

по-друге, Науково-технічна рада (для прикладу, наказом Міненерго від 17.11.2022 № 389 було затверджено Тематику наукових досліджень і науково-технічних розробок Міненерго на 2023–2025 роки у сфері паливно-енергетичного комплексу, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, зокрема і щодо охорони праці, промислової безпеки та цивільного захисту); та, по-третє, Експертна рада Міненерго, – створена з метою залучення експертів до моніторингу роботи паливно-енергетичного комплексу та реалізації завдань у сфері захисту довкілля, вивчення проблем відповідних галузей, підготовки відповідних рекомендацій та напрацювань.

Аналіз норм Законів України: «Про альтернативні джерела енергії» [9], «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» [10], «Про енергетичну ефективність» [11], «Про основні засади державної кліматичної політики» [12], положень Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року [13], офіційної інформації, поданої на сайті Міненерго [14] дозволяє виокремити, як найбільш значимими на сьогодні у контексті адміністративно-правового регулювання відновлюваної енергетики, саме правотворчу діяльність Міненерго, а також реалізація цим міністерством своїх нормотворчих повноважень.

Так, 17.05.2024 Міненерго оголосило про оприлюднення Водневої стратегії України на період до 2050 року та звіт про його стратегічну екологічну оцінку відповідно до вимог статті 12 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку». 11.12.2024 Міненерго оголосило про оприлюднення проєкту Плану заходів з реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2050 року та звіту про його стратегічну екологічну оцінку відповідно до вимог статті 12 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку». Цим проєктом заплановано проведення низки реформ в енергетичному секторі України, зокрема щодо «зеленої» трансформації енергетичного сектору тощо. 11.08.2025 Міненерго оголосило про оприлюднення проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері відновлюваних джерел енергії», яким передбачено виконання зобов'язань України, як сторони Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, та імплементації законодавства Європейського Союзу в частині приведення національної нормативно-правової бази у сфері відновлюваних джерел енергії у відповідність із вимогами Директиви (ЄС) 2018/2001 Європейського Парламенту і Ради від 11 грудня 2018 р. про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел, у тому числі впровадження принципів дозвільних процедур для інвестицій у відновлювану енергетику відповідно до вимог Європейського законодавства.

Наказом Міненерго від 19.12.2024 № 475 установлено критерії, згідно з якими визначено підприємства, установи та організації паливно-енергетичного комплексу, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива такими, які мають важливе значення для галузі національної економіки. До таких віднесено підприємства, які на правах власності, оренди або на інших законних підставах здійснюють управління об'єктом критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури відповідно до законодавства України та відповідають за його функціонування; підприємства, що належать до сфери управління Міненерго, господарські товариства, щодо яких Міненерго здійснює функції з управління корпоративними правами держави [15]. При цьому підприємства визначаються такими, які мають важливе значення для галузі національної економіки, якщо відповідають хоча б одному з цих критеріїв.

Діяльність Міненерго сконцентровано також і на роботі щодо установлення міжнародних зав'язків та впровадження міжнародного досвіду, зокрема країн – членів ЄС, у сфері відновлюваних та альтернативних видів джерел енергії. Так, у січні 2024 р. відбулась зустріч Міністра енергетики України з керівництвом Програми розвитку ООН (ПРООН), під час якої було презентовано нову Програму співпраці «Build back greener», спрямована на відбудову українського децентралізованого енергосектору та прискорення «зеленого» переходу [16]. Пізніше, у липні 2025 р., під час Конференції з відновлення України (у Римі) Норвегія виділила 200 мільйонів доларів США на «зелене» відновлення енергетичного сектору України у партнерстві з ПРООН та підтримку української енергетики [17].

Міненерго підготовлено «Інвестиційний атлас перспективних енергетичних проєктів», який налічує понад 150 проєктів розподіленої генерації загальною потужністю 1,7 ГВт. За словами міністра енергетики: «Потреби та потенціал громад у розвитку нових потужностей відновлюваних джерел енергії вже відображені у паспортах енергетичної стійкості регіонів. Зараз ведемо переговори з міжнародними партнерами про залучення фінансування для їх реалізації» [18].

Загалом же, адміністративно-правове регулювання у сфері відновлювальної енергетики передбачає цілий комплекс заходів, системну державну політику та підтримку у цій сфері, а не окремі поодинокі проєкти чи заходи. До комплексу таких заходів, вважаємо, належать: розробка нормативно-правових актів, що зможуть стимулювати за допомогою різних засобів перехід на відновлювані джерела енергії, ратифікація міжнародних стандартів у сфері відновлюваної енергетики, застосування заходів: «нагляду та контролю за безпечним виконанням робіт та додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах альтернативної енергетики; заохочення та підтримки наукових досліджень у сфері виробництва та використання відновлювальної енергетики» [19, с. 97–98]; розвиток міжнародного співробітництва та залучення міжнародної підтримки та інвестицій у цю сферу; діяльність щодо підготовки відповідних кадрів, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері відновлюваної та альтернативної енергетики; проведення консультативно-роз'яснювальної роботи тощо.

Деякі із вказаних заходів вже знайшли своє відображення у діяльності Міненерго та звітності щодо проведення цієї діяльності (наприклад, у контексті міжнародного співробітництва); деякі, вважаємо, доцільно запроваджувати/відображати у практиці діяльності цього міністерства, (зокрема, діяльність пов'язана з підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації фахівців у сфері відновлюваної енергетики -доречно застосовувати практику спільних з МОН/міжнародними структурами проєктів та відображати їх результативність, у тому числі й в аналітичних матеріалах Міненерго, яких у публічному просторі бракує у цілому, а не лише по одному цьому напряму діяльності).

Висновки. З урахуванням вказаного вище зроблено ряд висновків, спрямованих на визначення ролі Міненерго у сфері адміністративно-правового регулювання відновлюваної енергетики. Зокрема, доведено, що використання відновлюваних джерел енергії нині є одним із найбільш важливих напрямів енергетичної політики України, що: сприяє заощадженню традиційних паливно-енергетичних ресурсів; поліпшує стан навколишнього природного середовища та запобігає негативним змінам клімату; забезпечує енергетичну незалежність та енергетичну безпеку України. З'ясовано, що саме Міненерго забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері відновлюваних джерел енергії. Виокремлено повноваження Міненерго, що стосуються сфери відновлюваної енергетики (наприклад, щодо: затвердження нормативно-правових актів з питань відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива; участі у розгляді та відборі інвестиційних проектів та проектів екологічного спрямування у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива, здійснення моніторингу їх впровадження; участі в організації навчання та підготовки пропозицій щодо вдосконалення системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері відновлюваних та альтернативних джерел енергії тощо) та подано пропозиції, спрямовані на покращення діяльності цього міністерства та відображення результатів цієї діяльності.

Список використаних джерел:

1. Молдованов Д. Суб'єкт електроенергетики у сфері альтернативної енергетики як об'єкт фінансового права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/45.pdf.

2. Дороніна І. І. Механізми державного регулювання розвитку відновлюваної енергетики: світові тенденції та українські реалії. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. № 4. С. 25–32.

3. Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 1(44). С. 31–43.

URL: (PDF) Regulatory and legal support for the development of the renewable energy sector in Ukraine / Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні.

4. Григорецька І. І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 1. С. 7–15.

5. Грачук В. С. Роль державних органів у регулюванні відновлюваної енергетики: законодавчі та адміністративні інструменти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 69–73. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/14.pdf.

6. Відновлювані джерела енергії: видання друге, доп. / За заг. ред. С. О. Кудрі. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2024. 492 с.

7. Положення про Міністерство енергетики України : затв. Постановою КМУ від 17 червня 2020 р. № 507. URL: Про затвердження Положення про М... | від 17.06.2020 № 507.

8. Про Громадську Раду при Міністерстві енергетики України : наказ Міненерго від 03 вересня 2020 р. № 569. URL: Про затвердження Положення.

9. Про альтернативні джерела енергії : закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. URL: Про альтернативні джерела ене... | від 20.02.2003 № 555-IV.

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України : закон України від 30 червня 2023 р. № 3220-IX. URL: Про внесення змін до деяких ... | від 30.06.2023 № 3220-IX.

11. Про енергетичну ефективність : закон України від 21 жовтня 2021 р. № 1818-IX. URL: Про енергетичну ефективність | від 21.10.2021 № 1818-IX.

12. Про основні засади державної кліматичної політики : закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3991-IX. URL: Про основні засади державної... | від 08.10.2024 № 3991-IX.

13. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 761-р. URL: Про затвердження Національного... | від 13.08.2024 № 761-р.

14. Міністерство енергетики України. Офіційний сайт. URL: Діяльність | Міністерство енергетики України.

15. Про критерії визначення підприємств, установ і організацій такими, які мають важливе значення для галузі національної економіки : затв. наказом Міністерства енергетики України від 19 грудня 2024 р. № 475. URL: Про критерії визначення підприєм... | від 19.12.2024 № 475.

16. «Зелена» трансформація енергосектору: Міненерго і Програма розвитку ООН в Україні розпочинають нову програму співпраці : [15 січня 2024 р.]. URL: «Зелена» трансформація енергосектору: Міненерго і Програма розвитку ООН в Україні розпочинають нову програму співпраці | Міністерство енергетики України.

17. URC 2025: Норвегія виділяє 200 мільйонів доларів США на «зелене» відновлення енергетичного сектору України у партнерстві з ПРООН та підтримку української енергетики : [10 липня 2025 р.]. URL: URC 2025: Норвегія виділяє 200 мільйонів доларів США на «зелене» відновлення енергетичного сектору України у партнерстві з ПРООН та підтримку української енергетики | Міністерство енергетики України.

18. Відновлювані джерела енергії – важливий інструмент гарантування стійкості та гнучкості енергосистеми [05 вересня 2025 р.]. URL: Відновлювані джерела енергії – важливий інструмент гарантування стійкості та гнучкості енергосистеми, – Світлана Гринчук | Міністерство енергетики України.

19. Ром М. М. Державна політика у сфері відновлювальної енергетики. *Інноваційні проєкти для економічного відродження та конкурентного розвитку України: зб. доп. наук. конференції*, 2024. С. 97–98.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЗАБОЛОТНИЙ В. М.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:35.077.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.27

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

У статті здійснено комплексне науково-теоретичне дослідження публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій як інституційного елементу системи публічної адміністрації України. Обґрунтовано актуальність теми з огляду на необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності адміністративних комісій у контексті побудови правової держави, розвитку місцевого самоврядування та забезпечення прав людини у сфері адміністративного провадження.

Розкрито сутність правосуб'єктності як базової юридичної категорії, акцентовано на її специфіці у публічному праві, що виявляється у похідному характері від державного суверенітету та обмеженій самостійності суб'єкта. Детально проаналізовано колегіальний характер адміністративних комісій, їх функціонально-організаційне призначення, нормативне підґрунтя діяльності та проблеми компетенційного визначення.

Визначено структуру публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій як системи взаємопов'язаних елементів: правоздатності, дієздатності, деліктоздатності та компетенції. Наголошено на її службово-функціональному характері та підконтрольності у межах адміністративно-правового механізму. Виокремлено основні проблемні аспекти концептуалізації правосуб'єктності адміністративних комісій: фрагментарність нормативного регулювання, відсутність спеціального закону, невизначеність процедурних стандартів діяльності, брак ефективних механізмів контролю законності та недостатню професійну підготовку членів комісій.

Сформульовано авторське бачення основних напрямів удосконалення законодавства: розробка спеціального закону про адміністративні комісії, уніфікація адміністративної процедури, встановлення кваліфікаційних вимог до складу комісій, підвищення ефективності контролю та забезпечення належних правових гарантій особи. Запропоновані заходи спрямовані на зміцнення правових засад функціонування адміністративних комісій та підвищення ефективності публічного управління в Україні.

Ключові слова: *публічно-правова правосуб'єктність, адміністративна комісія, публічна адміністрація, компетенція, колегіальний орган, адміністративне право, адміністративне провадження.*

Zabolotny V. M. Conceptualization of public-legal legal personality of administrative commissions: essence and content

The article presents a comprehensive scholarly and theoretical study of the public-law legal personality of administrative commissions as an institutional element of Ukraine's public administration system. The relevance of the topic is substantiated considering the need to improve the legal regulation of administrative commissions' activities in the context of building the rule of law, developing local self-government, and protecting human rights in administrative proceedings.

The essence of legal personality as a fundamental legal category is revealed, with an emphasis on its specificity in public law, characterized by its derivative nature from state sovereignty and the limited autonomy of the subject. The collegial nature of administrative commissions, their functional and organizational purpose, regulatory basis of activity, and challenges of defining their competence are analyzed in detail.

The structure of the public-law legal personality of administrative commissions is defined as a system of interrelated elements: legal capacity, capacity to act, delict capacity, and competence. Its service-functional nature and subordination within the administrative-legal mechanism are highlighted. The main problematic aspects of conceptualizing the legal personality of administrative commissions are identified: fragmented regulatory framework, lack of a special law, unclear procedural standards of activity, insufficiently effective mechanisms of legality control, and inadequate professional training of commission members.

The author proposes key directions for improving legislation: drafting a special law on administrative commissions, unifying administrative procedure, establishing qualification requirements for commission members, enhancing the effectiveness of oversight, and ensuring adequate legal guarantees for individuals. The proposed measures are aimed at strengthening the legal foundations of administrative commissions' activities and increasing the effectiveness of public administration in Ukraine.

Key words: *public-law legal personality, administrative commission, public administration, competence, collegial body, administrative law, administrative proceedings.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування публічного управління в Україні особливої ваги набуває чітке визначення правового статусу органів, що реалізують владно-організаційні функції на місцевому рівні. Адміністративні комісії як колегіальні органи при органах місцевого самоврядування або місцевих органах виконавчої влади виконують важливу роль у механізмі забезпечення законності, превенції правопорушень та реалізації адміністративної юрисдикції в досудовому порядку. Проте їх правова природа залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній науці адміністративного права.

Зокрема, проблемним є питання чіткого доктринального визначення публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій. Брак системного розуміння її змісту та структури зумовлює суперечливість правозастосовної практики, породжує ризики порушення прав особи та створює умови для правової невизначеності щодо меж компетенції таких органів. Наявні законодавчі акти фрагментарно регулюють питання утворення, складу та діяльності адміністративних комісій, не формулюючи комплексного підходу до визначення їх правосуб'єктності як суб'єктів публічного права.

Це обумовлює потребу у ґрунтовному науковому дослідженні категорії публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, з'ясуванні її сутності, елементного складу та особливостей реалізації у межах адміністративно-правового механізму. Без такої концептуалізації неможливо забезпечити належну законодавчу регламентацію діяльності адміністративних комісій, підвищити ефективність їх функціонування та зміцнити гарантії прав і свобод людини у сфері публічного управління.

Метою статті є здійснення комплексного науково-теоретичного аналізу публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, розкриття її сутності та змісту як складного юридичного явища, а також формулювання концептуальних підходів до її нормативно-правового визначення в системі публічної адміністрації України.

Аналіз наукових публікацій. Дослідження правосуб'єктності як загальнотеоретичної правової категорії має ґрунтовне висвітлення у працях українських та зарубіжних правознавців. Значна увага приділяється проблемі визначення змісту правоздатності та

дієздатності, співвідношенню цих елементів у структурі правосуб'єктності. У вітчизняній юридичній науці загальнотеоретичні аспекти правосуб'єктності досліджувалися зокрема у працях О.Ф. Скакун, О.В. Зайчука, Ю.С. Шемшученка, які підкреслювали необхідність розуміння правосуб'єктності як комплексної властивості суб'єкта права, що визначається системою правових норм і виражає його здатність до участі у правовідносинах.

Окремий науковий інтерес становлять дослідження, присвячені публічно-правовій правосуб'єктності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У працях С.Г. Серьогіної, В.Б. Авер'янова, І.Б. Коліушко акцентується увага на похідному характері правосуб'єктності публічних органів від державної влади, її нормативно визначеній природі, а також на необхідності чіткого визначення компетенції як основного елемента правосуб'єктності.

Водночас слід констатувати, що питання правової природи адміністративних комісій як суб'єктів публічного права досліджено вкрай обмежено. Наукова література, як правило, розглядає адміністративні комісії переважно з прикладної точки зору – через призму їх компетенції у справах про адміністративні правопорушення, організації роботи при органах місцевого самоврядування, а також окремих процедурних аспектів їх діяльності. Бракує системного аналізу їх правосуб'єктності як комплексної юридичної конструкції, що визначає їх місце у системі публічного управління.

Крім того, наявні праці не пропонують єдиної доктринальної моделі публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, яка враховувала б особливості їх колегіального характеру, похідної компетенції та нормативно встановлених меж здійснення владних повноважень. Це свідчить про наявність дослідницької лакуни, що потребує заповнення шляхом розробки цілісного наукового підходу до концептуалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правосуб'єктність є однією з базових юридичних категорій, яка визначає можливість суб'єкта права вступати у правовідносини, мати юридичні права та обов'язки, реалізовувати їх і нести відповідальність за власні дії чи бездіяльність [1, с. 34]. У юридичній науці правосуб'єктність розглядається як інтегративна властивість суб'єкта права, що включає правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [2, с. 87].

У публічному праві особливого значення набуває категорія публічно-правової правосуб'єктності, яка характеризує здатність суб'єкта права здійснювати владно-організаційні функції, бути наділеним публічно-владними повноваженнями. Від приватно-правової правосуб'єктності вона відрізняється імперативним характером норм, підпорядкованістю публічним інтересам, специфічною природою відповідальності [3, с. 46].

Наукова думка щодо структури правосуб'єктності не є однорідною. Частина дослідників вважає її єдиним правовим явищем, що поєднує правоздатність і дієздатність в єдину якість [4, с. 91]. Інші підходи наполягають на необхідності диференціації окремих елементів, зокрема правоздатності як потенційної можливості мати права та обов'язки і дієздатності як реальної здатності їх реалізовувати [5, с. 112].

Особливість публічно-правової правосуб'єктності органів влади полягає у її похідному характері від державного суверенітету та правотворчої волі законодавця. Правосуб'єктність публічного органу має нормативне походження: вона не виникає автоматично, а визначається законом, який встановлює її обсяг і зміст [6, с. 54]. Це відрізняє її від правосуб'єктності фізичних або приватно-правових юридичних осіб, яка може виникати з волевиявлення самих суб'єктів.

Також важливо зазначити, що у випадку колегіальних органів публічної адміністрації правосуб'єктність набуває колективного характеру. Вона реалізується через ухвалення колегіальних рішень у межах компетенції, визначеної законом чи статутом, і вимагає особливого механізму внутрішньої організації [7, с. 73].

Публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій як особливого виду колегіальних органів має додаткову специфіку, що пов'язана із їх призначенням – розглядом справ про адміністративні правопорушення, застосуванням заходів адміністративного

впливу, превенцією правопорушень, а також вирішенням інших завдань у сфері публічного адміністрування [8, с. 29].

Таким чином, теоретико-правовий аналіз свідчить про те, що правосуб'єктність адміністративних комісій є складною категорією, яка поєднує загальні ознаки публічно-правової правосуб'єктності з колегіальними формами ухвалення рішень, суворою процедурною регламентацією та обмеженою автономією щодо реалізації делегованих державою владних повноважень.

Адміністративні комісії як організаційно-правові форми діяльності публічної адміністрації мають свою історію формування та розвиток. В Україні інститут адміністративних комісій сформувався під впливом континентальної правової традиції та в умовах радянської адміністративної моделі, яка передбачала чітко централізовану систему досудового розгляду дрібних адміністративних правопорушень [9, с. 137].

На сучасному етапі адміністративні комісії продовжують функціонувати як спеціалізовані колегіальні органи при органах місцевого самоврядування чи місцевих органах виконавчої влади. Вони є інституційними елементами системи публічної адміністрації, уповноваженими на розгляд окремих категорій адміністративних справ, зокрема про адміністративні правопорушення, що не становлять високої суспільної небезпеки [10, с. 52].

Нормативне закріплення діяльності адміністративних комісій в Україні є фрагментарним. Основними актами виступають Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші підзаконні акти, що регулюють порядок утворення, склад, компетенцію та процедуру роботи адміністративних комісій. Відсутність єдиного спеціалізованого закону про адміністративні комісії призводить до неоднорідності регулювання та суперечностей між окремими актами [11, с. 19].

Сутність публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій зумовлена їх особливим місцем у системі публічної адміністрації. На відміну від органів загальної компетенції, адміністративні комісії мають спеціалізований характер та діють як допоміжні або дорадчо-консультативні органи при органах місцевого самоврядування чи місцевих державних адміністраціях. При цьому вони наділяються частиною публічних владних повноважень держави для вирішення конкретних адміністративно-юрисдикційних завдань.

Правосуб'єктність адміністративної комісії має похідний характер і чітко визначається правовими нормами. Вона не є природною властивістю колективного органу, а виникає виключно внаслідок прямого уповноваження законодавцем. Це означає, що обсяг та межі її правосуб'єктності не можуть визначатися самостійно комісією або органом, при якому вона створена, а підлягають суворому нормативному регулюванню [12, с. 67].

Ключовим елементом публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій виступає компетенція. Вона охоплює встановлений законом чи підзаконним актом перелік питань, які комісія має право розглядати, порядок прийняття рішень, а також межі застосування адміністративного впливу. Компетенція адміністративної комісії реалізується через закріплені у законодавстві владні повноваження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, прийняття постанов про накладення адміністративних стягнень, здійснення профілактичних заходів тощо [13, с. 43].

Структурно правосуб'єктність адміністративної комісії можна розглядати як систему взаємопов'язаних елементів:

− правоздатності, тобто встановленої законом можливості виступати носієм публічних прав і обов'язків;

− дієздатності, що виражається у здатності вчиняти юридично значущі дії в межах компетенції;

− деліктоздатності, яка полягає у можливості нести юридичну відповідальність за прийняті рішення та дії.

Особливої уваги заслуговує колегіальний характер правосуб'єктності адміністративної комісії. Це означає, що реалізація її компетенції відбувається через спільне ухвалення рішень усіма членами комісії на засіданнях у встановленій законом формі. Така колегіальність

покликана забезпечувати об'єктивність і зваженість рішень, зменшувати ризики зловживань та підвищувати легітимність адміністративного провадження [14, с. 102].

Водночас колегіальна форма діяльності потребує чіткої регламентації процедур ухвалення рішень, визначення прав та обов'язків членів комісії, порядку голосування та оформлення рішень. Недостатня деталізація цих аспектів у чинному законодавстві України зумовлює ризики прийняття неправомірних або формально сумнівних рішень, що можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Сутність публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій полягає також у її службово-функціональному характері. Адміністративна комісія не є автономним суб'єктом публічного права в повному розумінні цього терміна, а діє як структурно-вбудований елемент системи публічної адміністрації. Вона реалізує делеговані владні повноваження не від власного імені, а як орган, що діє від імені держави або територіальної громади в межах закону [15, с. 98].

Це визначає специфічні межі самостійності адміністративної комісії. З одного боку, комісія має право приймати обов'язкові для виконання рішення у справах про адміністративні правопорушення; з іншого боку, її діяльність суворо обмежена рамками законодавчо визначеної компетенції та підпорядковується контролю з боку органу, при якому вона утворена, а також судовому контролю.

У контексті гарантій законності реалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій важливу роль відіграють такі принципи, як верховенство права, пропорційність, належна правова процедура, право на справедливий розгляд справи. Забезпечення цих принципів є необхідною умовою легітимності та ефективності функціонування адміністративних комісій як суб'єктів публічного права [16, с. 201].

Таким чином, публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій є складною багатокомпонентною конструкцією, що обумовлює їх місце у системі публічної адміністрації як спеціалізованих колегіальних органів з визначеною законом компетенцією, процедурною формою діяльності та підконтрольністю законності рішень.

Сучасний стан правового регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні характеризується фрагментарністю та відсутністю системності. Незважаючи на багаторічне функціонування цих органів у практиці публічної адміністрації, досі не розроблено єдиного спеціалізованого закону, що комплексно визначав би їх правовий статус, структуру, повноваження, порядок утворення та діяльності. Це створює серйозні проблеми для формування чіткого уявлення про їх правосуб'єктність як явище публічного права.

Насамперед проблемним є питання нормативної визначеності компетенції адміністративних комісій. Хоча Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює окремі повноваження цих органів, законодавство не завжди послідовно та чітко окреслює межі їх юрисдикції, порядок передачі справ на їх розгляд і процедури ухвалення рішень. У результаті у різних регіонах України спостерігається різноманітна практика організації адміністративних комісій, що призводить до нерівномірності застосування адміністративно-юрисдикційних норм [17, с. 177].

Іншою проблемою є нечіткість у визначенні організаційно-правового статусу адміністративних комісій як колегіальних органів. Чинні норми часто сприймають адміністративну комісію як допоміжний чи дорадчий орган при виконавчому комітеті чи місцевій державній адміністрації, проте водночас надають їй владні повноваження приймати обов'язкові для виконання постанови про накладення адміністративних стягнень. Така правова невизначеність щодо того, чи є адміністративна комісія самостійним суб'єктом владних повноважень чи лише дорадчим органом при іншому органі публічної влади, зумовлює колізії у правозастосуванні.

Також відзначається недостатня врегульованість внутрішньої процедури діяльності адміністративних комісій. На нормативному рівні бракує уніфікованих вимог до порядку скликання та проведення засідань, кворуму, процедури голосування, мотивування рішень, ведення протоколів і документального оформлення постанов. Це створює можливості для

формалізму, порушень процесуальних гарантій та обмеження права особи на справедливий розгляд справи [18, с. 120].

Варто окремо підкреслити проблему відсутності єдиного стандарту адміністративної процедури для розгляду справ про адміністративні правопорушення адміністративними комісіями. Наявні норми КУпАП окреслюють лише загальні рамки розгляду справ, не забезпечуючи належного процесуального регулювання. Така ситуація може призводити до порушення прав осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, і ставить під сумнів легітимність рішень адміністративних комісій.

Крім того, актуальною є проблема ефективного контролю за діяльністю адміністративних комісій. Хоча передбачено можливість оскарження їх рішень до суду, на практиці такий контроль є переважно реактивним і не здатний запобігати системним порушенням законності. Натомість інституційні механізми внутрішнього контролю з боку органів місцевого самоврядування чи державної адміністрації часто залишаються декларативними або недостатньо ефективними [19].

Значну проблему становить також брак належної професійної підготовки членів адміністративних комісій. Законодавство не висуває чітких вимог до кваліфікації їх складу, що призводить до залучення осіб без достатніх знань у сфері адміністративного права та адміністративного провадження. Це негативно впливає на якість розгляду справ, аргументованість рішень і дотримання правових стандартів.

Усі зазначені проблеми свідчать про необхідність оновлення нормативно-правової бази функціонування адміністративних комісій. Концептуалізація їх публічно-правової правосуб'єктності має стати підґрунтям для формування сучасної моделі правового регулювання, яка б забезпечувала чіткість визначення їх статусу, компетенції, процедурних гарантій та механізмів контролю законності діяльності.

Розв'язання цих проблем потребує як доктринального осмислення правової природи адміністративних комісій, так і розробки пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням європейських стандартів адміністративного провадження та практики захисту прав людини у сфері публічного управління [20].

Науково обґрунтоване визначення правосуб'єктності адміністративних комісій як суб'єктів публічного права має враховувати такі основні характеристики:

- чітко окреслену правоздатність і дієздатність як похідні від волі законодавця;
- визначену законом компетенцію з переліком владних повноважень;
- колегіальний характер прийняття рішень як гарантію об'єктивності та законності;
- процедурні стандарти діяльності, що забезпечують права особи на справедливий розгляд справи;
- підконтрольність і підзвітність, зокрема через можливість судового контролю та внутрішнього адміністративного нагляду.

З урахуванням результатів дослідження пропонуються такі основні напрями вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні:

- прийняття окремого закону України «Про адміністративні комісії», який визначав би їх правовий статус, порядок створення, склад, компетенцію, процедуру діяльності, права та обов'язки членів комісії, механізми контролю за законністю ухвалених рішень;
- уніфікація адміністративної процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення із запровадженням чітких стандартів скликання засідань, голосування, оформлення рішень та ведення протоколів;
- встановлення мінімальних кваліфікаційних вимог до членів адміністративних комісій, передбачення системи їх підготовки та підвищення кваліфікації;
- посилення механізмів внутрішнього контролю та нагляду з боку органів місцевого самоврядування або державної адміністрації за дотриманням законності діяльності адміністративних комісій;
- забезпечення ефективних засобів судового захисту прав осіб, які оскаржують рішення адміністративних комісій, у тому числі шляхом спрощення процедурного доступу до правосуддя;

– запровадження єдиних стандартів ведення статистики та звітності про діяльність адміністративних комісій для моніторингу ефективності їх функціонування.

Здійснення таких заходів дозволить підвищити ефективність діяльності адміністративних комісій як інституційної складової системи публічного управління, зміцнити правові гарантії захисту прав і свобод людини у сфері адміністративного провадження та сприяти формуванню правової держави в Україні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що публічно-правова правосуб'єктність адміністративних комісій є складним багатогранним явищем, що має специфічні риси та потребує окремого доктринального осмислення й чіткого законодавчого врегулювання. На відміну від інших суб'єктів публічної адміністрації, адміністративні комісії є колегіальними органами спеціальної компетенції, створеними при органах місцевого самоврядування або державної адміністрації для реалізації окремих владно-організаційних функцій, зокрема розгляду справ про адміністративні правопорушення у досудовому порядку.

Сутність їх правосуб'єктності визначається нормативним характером походження та похідністю від державного суверенітету. Правосуб'єктність адміністративної комісії не є самостійною у приватно-правовому розумінні, а є делегованою владою із чітко визначеними межами та змістом. Це обумовлює наявність ключових елементів правосуб'єктності: правоздатності, дієздатності, компетенції та деліктоздатності. Особливої уваги потребує її колегіальний характер, що покликаний забезпечувати об'єктивність і законність ухвалюваних рішень.

Водночас дослідження виявило низку проблемних аспектів концептуалізації публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій в Україні. Це, насамперед, фрагментарність і суперечливість нормативного регулювання, відсутність спеціального закону про адміністративні комісії, нечіткість у визначенні їх організаційно-правового статусу та компетенції. Значною проблемою є також недостатня врегульованість внутрішніх процедур діяльності, відсутність єдиного стандарту адміністративного провадження, обмеженість ефективного контролю за законністю діяльності та низький рівень професійної підготовки членів комісій. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність формування сучасної концепції публічно-правової правосуб'єктності адміністративних комісій, яка мала б стати основою для вдосконалення законодавчого регулювання їх діяльності.

З урахуванням результатів дослідження пропонуються основні напрями вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адміністративних комісій в Україні. Здійснення таких заходів дозволить підвищити ефективність діяльності адміністративних комісій як інституційної складової системи публічного управління, зміцнити правові гарантії захисту прав і свобод людини у сфері адміністративного провадження та сприяти формуванню правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О.В., Онищенко Н.М. Теорія держави і права : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. енциклопедія, 2007. 864 с.
4. Баймуратов М.О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юрид. література, 2010. 384 с.
5. Петришин О.В., Гетьман А.П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.
6. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України : підручник / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
7. Серьогіна С.Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.

8. Кузьменко О.В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
9. Коліушко І.Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. К. : Факт, 2003. 256 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : офіц. текст. К. : Парлам. вид-во, 2023. 176 с.
11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР (із змінами та доповненнями).
12. Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. К. : Наукова думка, 2010. 800 с.
13. Битяк Ю.П., Бойко М.П., Петришин О.В. Адміністративне право України : підручник. – Харків : Право, 2017. 656 с.
14. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
15. Луць Л.А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 272 с.
16. Чубара О.Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. К. : Алерта, 2019. 236 с.
17. Боровик Т.В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
18. Європейська хартія місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР).
19. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.
20. Council of Europe. The Administration and You (2nd edition). Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КОВАЛЬ М. О.,
аспірант кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного
правознавства
*(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.28

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті здійснено комплексну теоретико-правову характеристику військових адміністративних правопорушень з метою формування авторського бачення їх сутності та виокремлення характерних ознак як особливої категорії адміністративних проступків. Проаналізовано доктринальні підходи до дефініції «правопорушення» і «адміністративне правопорушення», показано, що попри різницю у формулюваннях, науковці збігаються в окресленні мінімального набору ознак, які дозволяють відмежувати делікт від інших форм протиправної поведінки. Уточнено зміст законодавчого визначення адміністративного правопорушення та розкрито два домінантні наукові підходи до його характеристики: чотириелементний (протиправність, винність, суспільна шкідливість/небезпечність, караність) і п'ятиелементний (додається самостійна ознака «діяння» як дія/бездіяльність). Показано, що зазначені моделі є взаємодоповнювальними і забезпечують системне бачення природи адміністративного проступку. На цій базі сформульовано авторське визначення «військового адміністративного правопорушення», під яким пропонується розуміти суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом (військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів), яке посягає на законодавчо встановлений порядок проходження військової служби та передбачає можливість застосування спеціально передбачених заходів адміністративного примусу у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Обґрунтовано трирівневу класифікацію ознак військових адміністративних правопорушень: універсальні, що є спільними для всіх адміністративних проступків (протиправність, винність, суспільна шкідливість, діяння у формі дії чи бездіяльності та караність); інституційні, які зумовлені специфікою військової служби (об'єктом посягання є порядок її проходження, а суб'єктами виступають виключно військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів); санкційні, що проявляються у застосуванні лише двох видів адміністративних стягнень у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Наголошено, що запропонована класифікація дозволяє комплексно охарактеризувати правову природу військових адміністративних правопорушень і відмежувати їх від інших деліктів.

Ключові слова: *правопорушення,адміністративне правопорушення, військове адміністративне правопорушення, протиправність, винність, суспільна шкідливість, адміністративна караність.*

Koval M. O. Theoretical and legal characteristics of military administrative offenses

the article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of military administrative offenses with the aim of developing the author's perspective on their

essence and identifying their characteristic features as a distinct category of administrative offenses. Doctrinal approaches to the definitions of «offense» and «administrative offense» are analyzed, showing that despite differences in wording, scholars converge on outlining a minimal set of features that distinguish an offense from other forms of unlawful behavior. The content of the legislative definition of an administrative offense is clarified, and two dominant scholarly approaches to its characterization are revealed: the four-element model (unlawfulness, guilt, social harmfulness/danger, and liability) and the five-element model (adding «conduct» as a separate feature in the form of action or inaction). It is shown that these models are complementary and provide a systematic understanding of the nature of an administrative offense. On this basis, the author formulates a definition of a «military administrative offense» as a socially harmful, unlawful, and guilty act (action or inaction) committed by a special subject (a serviceman, a conscript, or a reservist during training), which infringes on the legally established procedure of military service and entails the possibility of applying specifically prescribed administrative measures such as a fine or detention in a guardhouse. A three-level classification of the features of military administrative offenses is substantiated: universal – common to all administrative offenses (unlawfulness, guilt, social harmfulness, conduct in the form of action or inaction, and liability); institutional – stemming from the specifics of military service (the object of infringement being the order of its performance, and the subjects being exclusively servicemen, conscripts, and reservists during training); sanction-related – reflected in the application of only two types of administrative penalties: a fine or detention in a guardhouse. It is emphasized that the proposed classification makes it possible to comprehensively characterize the legal nature of military administrative offenses and to distinguish them from other types of offenses.

Key words: *offense, administrative offense, military administrative offense, illegality, guilt, social harmfulness, administrative liability.*

Вступ. Забезпечення національних інтересів у сучасних умовах вимагає узгодженості зовнішньополітичних орієнтирів із внутрішніми механізмами підтримання публічної безпеки. Йдеться насамперед про правове регулювання проходження військової служби та дисциплінарно-правові режими, що гарантують стабільність функціонування сектору безпеки та оборони в період воєнного стану [1, с. 11931; 2, с. 408]. Конституційно визначений обов'язок захисту Вітчизни реалізується через діяльність військовослужбовців, для яких дотримання приписів законодавства є обов'язковою умовою служби. Вчинення військових адміністративних правопорушень порушує встановлений порядок проходження служби і тягне юридичну відповідальність, що кореспондує завданню держави забезпечувати невідворотність реагування на правопорушення. З огляду на це, актуальним постає наукове дослідження сутності військових адміністративних правопорушень та виокремлення їх характерних ознак як самостійної категорії адміністративних проступків.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення комплексної теоретико-правової характеристики військових адміністративних правопорушень, що дасть змогу сформувати авторське бачення їх сутності та виокремити характерні ознаки як особливої категорії адміністративних проступків.

Результати дослідження. У межах обраної тематики першочерговим є уточнення базових категорій «правопорушення» та «адміністративне правопорушення», адже без розкриття їх змісту неможливо виробити цілісне авторське визначення військового адміністративного правопорушення.

У науковій літературі можна зустріти позицію, відповідно до якої правопорушення трактується як протиправне й винне діяння, що має соціальну небезпечність або шкідливість і неминуче зумовлює настання юридичної відповідальності. Зокрема, О. М. Бандурка, О. М. Головко та О. С. Передерій визначають його як діяння, що поєднує в собі елементи

протиправності, винності та соціальної шкідливості, а фактом свого вчинення передбачає обов'язкове реагування з боку держави у формі застосування заходів примусу [3, с. 284]. На думку зазначених авторів, правопорушення характеризується такими рисами, як наявність конкретного діяння (дії або бездіяльності), його свідомо-вольовий характер, порушення правових норм, а також спричинення юридичної відповідальності як реакції держави [3, с. 284–285]. У свою чергу, К. Г. Волинка визначає правопорушення як суспільно шкідливе діяння (у формі дії або бездіяльності) дієздатного суб'єкта, що суперечить вимогам правових норм [4, с. 178]. Науковець відносить до його юридичних ознак: зовнішній прояв у формі неправомірної дії чи бездіяльності; свідомо-вольовий характер діяння, що залежить від волі та свідомості особи; можливість притягнення лише дієздатних та деліктоздатних суб'єктів; наявність усвідомлення вини; протиправність поведінки; соціальна шкідливість та суспільна небезпека [4, с. 178–179]. На думку М. І. Козюбри, правопорушення є різновидом протиправної поведінки, яке має низку специфічних ознак. Саме їх наявність дає змогу відмежувати звичайне порушення правил від такого, що кваліфікується як правопорушення і тягне юридичну відповідальність [5, с. 287]. Серед ключових характеристик дослідник виділяє: зовнішній прояв діяння у поведінці фізичної чи юридичної особи; суспільну небезпечність, що виявляється у спричиненні шкоди інтересам особи чи суспільства або створенні загрози її настання; а також обов'язкову наявність правової норми, яка передбачає заборону або встановлює обов'язок, невиконання якого визнається правопорушенням [5, с. 288–289]. Подібного підходу дотримується і Г. О. Саміло, яка визначає правопорушення як заборонене нормами права суспільно небезпечне чи шкідливе діяння у формі дії або бездіяльності, що неминуче тягне настання юридичної відповідальності [6, с. 234].

Узагальнюючи вище наведені підходи, можна зробити висновок, що науковці здебільшого єдині у визначенні сутнісних ознак правопорушення. Відмінності у формулюваннях радше відображають стиль викладу окремих авторів, ніж наявність принципових розбіжностей. З нашої точки зору, цінність цих позицій полягає у тому, що вони окреслюють універсальний «мінімальний набір» характеристик правопорушення, який дозволяє відмежувати його від інших форм протиправної поведінки та створює передумови для аналізу окремих видів деліктів, зокрема адміністративних і військових.

Здійснене дослідження наукових підходів до визначення поняття «правопорушення» та окреслення його характерних ознак є важливим теоретичним підґрунтям, проте воно не дозволяє у повному обсязі сформувати авторське бачення сутності військового адміністративного правопорушення. Для цього необхідно також з'ясувати зміст категорії «адміністративне правопорушення» та встановити його ознаки, адже саме ця дефініція закладає основи для подальшої конкретизації військових деліктів.

Законодавче визначення поняття «адміністративне правопорушення» міститься у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) від 7 грудня 1984 року № 8073-X, згідно з якою ним визнається протиправна, винна (умисна чи необережна) дія або бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [7].

Вивчення наукової літератури в галузі адміністративного права дозволяє констатувати, що більшість учених сприймають саме це визначення законодавця як базове, проте розкривають його сутність через сукупність характерних ознак адміністративного проступку. Саме аналіз цих ознак у працях провідних адміністративістів дає можливість глибше осмислити зміст категорії та окреслити її ключові риси.

Так, С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова та А. П. Купін пропонують розглядати адміністративне правопорушення крізь призму чотирьох фундаментальних ознак, які, на їхню думку, водночас виступають і підставами для притягнення до адміністративної відповідальності. Йдеться про протиправність, винність, адміністративну караність та суспільну шкідливість [8, с. 92]. Схожу позицію поділяють й деякі інші науковці, які також розглядають адміністративний проступок крізь призму саме чотирьох ключових

ознак. Так, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук та О. В. Дьяченко наголошують, що визнати діяння адміністративним правопорушенням можливо лише за умови наявності суспільної шкідливості, протиправності, вини та адміністративної караності [9, с. 175]. Д. М. Павлов серед ознак адміністративного правопорушення також виділяє чотири найважливіші, серед яких суспільна шкідливість; протиправність; винність; караність діяння [10, с. 92–93]. Наведені позиції щодо виділення чотирьох ключових ознак адміністративного правопорушення розділяють також В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, які також вказують на притаманність даним проступкам протиправності, винності, адміністративної карності та суспільної небезпеки [11, с. 158–159].

Вище розглянуті та проаналізовані наукові підходи дають підстави для узагальнення, що окрема група вчених-адміністративістів розглядає адміністративне правопорушення саме крізь призму чотирьох ключових ознак: протиправності, винності, суспільної шкідливості (небезпеки) та адміністративної караності. Незважаючи на певні відмінності у термінології та способах розкриття змісту цих категорій, сутність підходу залишається єдиною: саме наявність зазначених ознак дозволяє відмежувати адміністративні проступки від інших видів правопорушень і забезпечити належне правове реагування на них.

Разом з тим, слід зазначити, що у науковій літературі існують й інші підходи до характеристики адміністративного проступку. Частина дослідників вважає недостатнім виокремлення лише чотирьох ознак і пропонує більш розгорнуту систему, яка включає п’ять елементів. Така позиція пояснюється прагненням точніше окреслити специфіку адміністративних правопорушень і відмежувати їх від суміжних видів деліктів. Зокрема, у підручнику з адміністративного права за редакцією С. Ківалова та Л. Білої-Тіунової адміністративне правопорушення визначається як будь-яка дія чи бездіяльність, яка порушує приписи норм адміністративного права [12, с. 700]. Позиція науковців ґрунтується на виокремленні п’яти основних ознак адміністративного проступку: наявності діяння, його протиправності, винності, караності та суспільної небезпечності (шкідливості) [12, с. 701-702]. Наведену точку зору підтримують також О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир та М. В. Співак, які пропонують виокремлювати п’ять основних ознак адміністративного проступку: вказується також на суспільну шкідливість проступку, яку вчені нерідко ототожнюють з антигромадською спрямованістю чи навіть із суспільною небезпекою; протиправність є визначальною рисою будь-якого адміністративного правопорушення; суттєвим елементом є винуватість; обов’язковою ознакою є адміністративна караність [13, с. 156]. О. І. Остапенко, М. В. Ковалів та С. С. Єсімов також пропонують деталізований перелік, включаючи до ознак: наявність усвідомленого діяння у формі дії чи бездіяльності; його суспільну шкідливість; протиправність як порушення загальнообов’язкових норм; вину у формі умислу чи необережності; адміністративну караність, що проявляється у передбаченій законом можливості притягнення до відповідальності [14, с. 485-486].

Узагальнюючи наведені наукові підходи, можна констатувати, що значна частина вчених-адміністративістів підтримує позицію про наявність п’яти ключових ознак адміністративного правопорушення. До них відносять: 1) діяння як зовнішній прояв поведінки особи (у формі дії чи бездіяльності); 2) протиправність, що виражається у порушенні приписів адміністративно-правових норм; 3) винність, яка відображає свідомо-вольове ставлення суб’єкта до власної поведінки та її наслідків; 4) адміністративну караність, що полягає у потенційній можливості застосування до правопорушника передбачених законом санкцій; 5) суспільну небезпечність або шкідливість, яка відображає негативний вплив проступку на охоронювані адміністративним правом суспільні відносини.

Перейшовши до з’ясування особливостей військових адміністративних правопорушень, слід наголосити, що їхня природа поєднує загальні риси адміністративних деліктів із низкою специфічних характеристик, зумовлених особливостями проходження військової служби. Єдиним кодифікованим актом, який визначає як коло таких правопорушень, так і межі адміністративної відповідальності за їх вчинення, є КУпАП. У главі 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» містяться норми, що безпосередньо регламентують порядок

притягнення військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів до адміністративної відповідальності, визначаючи як обсяг їхніх обов'язків, так і заходи примусового впливу [7].

Аналізуючи їхні юридичні характеристики, видається доцільним виокремити три рівні ознак військових адміністративних правопорушень:

1) універсальні ознаки, які збігаються з рисами будь-якого адміністративного проступку: протиправність, винність, суспільна шкідливість (небезпечність), діяння у формі дії чи бездіяльності та караність. Саме вони забезпечують інтеграцію військових адміністративних правопорушень у загальну систему адміністративної відповідальності;

2) інституційні ознаки, що випливають із специфіки правового статусу суб'єкта та сфери відносин. Військові адміністративні правопорушення завжди посягають на законодавчо встановлений порядок проходження військової служби, врегульований, зокрема, Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 [15]. Вони вчиняються лише спеціальним суб'єктом – військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час зборів, що чітко відмежовує їх від «звичайних» адміністративних проступків;

3) санкційні ознаки, які проявляються у специфічному наборі заходів адміністративного впливу. На відміну від більшості інших адміністративних деліктів, де коло стягнень є ширшим, за військові адміністративні правопорушення передбачено лише штраф або арешт з утриманням на гауптвахті (ст. 24, норми глави 13-Б КУпАП). Розмір і тривалість таких стягнень залежать від характеру конкретного правопорушення.

Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що військові адміністративні правопорушення характеризуються поєднанням універсальних рис адміністративних проступків та низки спеціальних інституційно-санкційних особливостей, які зумовлені правовим режимом військової служби. Такий підхід дозволяє уникнути ототожнення з іншими видами деліктів і водночас підкреслити їхню роль у підтриманні військової дисципліни та функціонуванні сектору безпеки й оборони.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, вважаємо за доцільне сформулювати власне визначення поняття ***«військове адміністративне правопорушення»***. Під ним пропонується розуміти суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом (військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів), яке посягає на законодавчо встановлений порядок проходження військової служби та передбачає можливість застосування спеціально передбачених заходів адміністративного примусу у вигляді штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Таке визначення дозволяє відобразити двоїсту природу військових адміністративних правопорушень: з одного боку, вони поділяють загальні ознаки адміністративних деліктів, а з іншого – мають специфічні риси, обумовлені особливим об'єктом посягання, спеціальним суб'єктним складом та санкційним механізмом. Своєю чергою, ***ознаки військових адміністративних правопорушень*** доцільно умовно поділити на три групи. По-перше, універсальні – спільні для всіх адміністративних проступків (протиправність, винність, суспільна шкідливість, діяння у формі дії чи бездіяльності та караність). По-друге, інституційні, які зумовлені специфікою військової служби: об'єктом посягання є порядок її проходження, а суб'єктами виступають виключно військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. По-третє, санкційні, що проявляються у застосуванні лише двох видів адміністративних стягнень – штрафу або арешту з утриманням на гауптвахті. Запропонована класифікація дозволяє комплексно охарактеризувати правову природу військових адміністративних правопорушень і відмежувати їх від інших деліктів.

Список використаних джерел:

1. Mihail M. Burbyka, Alyona N. Klochko, Oleg N. Reznik. Coordinating Activity of the Prosecutor's Office in the Sphere of Criminality Prevention of Ukraine. *Look academic publishers*. 2016. Vol. 11. № 18. P. 11931–11941.

2. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Y., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia investiga*. 2020. Volume 9. Issue 29. P. 407–416.

3. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головко, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

4. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.

5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.

6. Саміло Г. О. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) від 07.12.1984 р. № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122 (дата звернення: 12.09.2025).

8. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

9. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.

10. Павлов Д. М. Адміністративне право : Загальна частина : Конспект лекцій. К. : МАУП, 2007. 136 с.

11. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.

12. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.

13. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем): навч. посібник / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак. К. : Центр учбової літератури, 2015. 232 с.

14. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.

15. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008 (дата звернення: 12.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КРАЙНІЙ П. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 342.9:340.5
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.29

ФЕНОМЕН ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ

Дослідження окремих інститутів адміністративного права не можливо здійснювати без відповідного методологічного інструментарію. Лише у поєднанні із надбаннями правової доктрини та практики правозастосування можна провести всебічне дослідження обраного дослідником правового феномені й за необхідності сформулювати власні пропозиції щодо удосконалення його правового регулювання. Парадигма людиноцентризму визнається та застосовується у науковому дискурсі вітчизняними та зарубіжними дослідниками публічного права задля аналізу як правової природи обраних правових інститутів та фахового прогнозування напрямків їх розвитку. У державах де життя людини визначається найвищою цінністю не лише у текстах норм Основних Законів але й відображається у публічно-правових відносинах які виникають внаслідок реалізації індивідом своїх прав та свобод, судових рішеннях які прийняті за результатами розгляду справи в межах адміністративного судочинства та законодавстві яким визначається загальний механізм реалізації прав людини забезпечується фактичне дотримання верховенства права. Гідність людини визначає напрямки правового забезпечення діяльності усієї системи органів влади. Україна та Ізраїль незважаючи на географічні, історичні, культурні та правові відмінності розвивають власні органи публічної влади для збереження свого суверенітету, територіальної цілісності та захисті осіб яка знаходиться на їх території, а особливо – своїх громадян. Для нашої країни подією яка визначила вектор розвитку органів публічної влади на основі людиноцентризму стало прийняття Конституції України 1996 року та затвердження Концепції адміністративної реформи. Ізраїльська доктрина адміністративного права розпочала свій розвиток з моменту проголошення Декларації незалежності Держави Ізраїль 1948 року та нормативного закріплення дії законодавства Підмандатної Палестини що його сформували британське загальне право, діяльність судів та доктрина. Хоча зазначені події мали місце у різних історичних періодах та стосувались, власне, української та ізраїльської моделей органів публічної влади, їх спільною ознакою є забезпечення прав і свобод людини, захист територіальної цілісності та суверенітету для кожної держави, забезпечення судового захисту у публічно-правових спорах за участю приватної особи та органів публічної влади. У світлі триваючої російсько-української війни, врахування досвіду держави яка із початку своєї незалежності перебуває у стані військових конфліктів та воєн з кількома країнами які переважають її за кількістю населення й територією позитивним є вивчення досвіду забезпечення адміністративно-правового регулювання діяльності органів

публічної влади та місце феномену людиноцентризму як визначального фактору який впливає на розвиток адміністративного права.

Ключові слова: *феномен, людиноцентризм, права людини, адміністративне право, органи публічної влади, Декларація незалежності Держави Ізраїль, Основні закони, Конституція України, Концепція адміністративної реформи в Україні.*

Krainii P. I. The phenomenon of human-centeredness and its influence on the formation of public authorities in Ukraine and the State of Israel

It is impossible to study individual institutions of administrative law without the appropriate methodological tools. Only in combination with the achievements of doctrine and law enforcement practice can a comprehensive study be conducted and proposals be formulated for improving both their legal regulation and functioning. The paradigm of human-centeredness is used in scientific discourse among domestic and foreign researchers of public law to analyze both the legal nature of individual institutions and to predict the directions of their development. In states where human life is defined as the highest value not only in the texts of the Basic Laws but also reflected in public legal relations arising from the exercise of such rights and freedoms by individuals, court decisions adopted as a result of the consideration of cases within the framework of administrative proceedings, and legislation that determines the general mechanism for the realization of human rights, the actual observance of the rule of law is implemented. Human dignity determines the direction of legal support for the activities of the entire system of government bodies. Despite their geographical, historical, cultural, and legal differences, Ukraine and Israel are developing their own public authorities to preserve their sovereignty, territorial integrity, and protect every private individual on their territory, especially their citizens. For our country, the adoption of the 196 Constitution of Ukraine and the approval of the Concept of Administrative Reform became a defining event that determined the development of public authorities according to a human-centered paradigm. The Israeli doctrine of administrative law began with the proclamation of the Declaration of Independence of the State of Israel in 1948 and the normative consolidation of the legislation of Mandatory Palestine, which was formed by the British Empire and common law. Although these events did not in any way affect the established models of public authorities, what they have in common is the protection of human rights and freedoms and the territorial integrity and sovereignty of each of them. In light of the current Russian-Ukrainian war, it is beneficial to study the experience of a state that, since the beginning of its independence, has been in a state of military conflict and war with several countries that surpass it in terms of population and territory, in order to learn from its experience in ensuring the administrative and legal regulation of public authorities and the place of the phenomenon of human-centeredness as a determining factor influencing the development of administrative law.

Key words: *phenomenon, human-centered approach, human rights, administrative law, public authorities, Declaration of Independence of the State of Israel, Basic Laws, Constitution of Ukraine, Concept of Administrative Reform in Ukraine.*

Вступ. Органи публічної влади є невід'ємною складовою системи адміністративного права та частиною механізму держави що забезпечує виконання нею відповідних функцій, у тому числі, які стосуються забезпечення належного рівня реалізації прав і свобод індивіда. Це твердження сприймається науковцями й практиками які займаються вивченням й застосуванням норм адміністративного права в зарубіжних країнах так й в Україні. Людина виступає творцем середовища де вона разом із іншими собі подібними індивідами

утворює суспільство. Лише серед собі подібних вона реалізує весь свій внутрішній потенціал не лише як біологічного виду задовольняючи базові потреби. Будучи наділеною від народження невід'ємними природними правами вона, у кооперації з іншими людьми, вона виступає й архітектором держави, системи її органів, системи законодавства. Усі ці процеси супроводжуються формуванням права оскільки формування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади відбувається за безпосередньої участі приватних осіб. З іншого боку саме органи публічної влади одержуючи відповідний адміністративно-правовий статус нормативно закріплюють конституційну основу захисту та реалізації прав людини шляхом визначення переліку таких прав, загальних основ здійснення публічної влади, юридичної відповідальності, основ позасудового та судового захисту прав людини тощо. Феномен людиноцентризму безпосередньо впливає на формування такого стану правових відносин де людина виступає основним актором що формує правову дійсність у якій держава особі органів публічної влади забезпечує її діяльність шляхом формування правової основи для реалізації її прав і свобод.

Постановка завдання. Органи публічної влади як окремий правовий інститут розглядається західною правовою наукою як невід'ємна складова демократичної та правової держави. Саме з їх допомогою положення які містяться у низці міжнародних та європейських документів прийнятих після 1945 року у яких знайшли відображення загальновизнані права людини можуть не лише гарантуватись але й реалізовуватись та захищатись. Переважна більшість європейських країн нормативно визначили сервісну спрямованість яка полягає у забезпеченні можливостей для кожного індивіда, незалежно від їх походження, раси, мови чи кольору шкіри одержувати необхідні для своєї життєдіяльності публічні послуги. При цьому гарантується та забезпечується захист людини від дій чи бездіяльності таких органів, їх посадових осіб шляхом надання прав на участь у відповідних адміністративних процедурах які стосуються прийняття рішення що стосується саме реалізації відповідного права.

Вона наділяється таким переліком прав які унеможливлюють прийняття рішення у конкретній справі чи то без її участі чи то без інформування про прийняття відповідного рішення. Це знайшло відображення у більшості нормативних актів конституційного та адміністративного права як країн континентальної Європи так й держав у яких діє система загального права. Вітчизняна доктрина адміністративного права розвивається під впливом європейської правової традиції. Крім цього нею формується теоретична основа яка сприяє імплементації законодавства Європейського Союзу як невід'ємної складової вступу України до цієї спільноти.

Російсько-українська війна змушує переосмислювати тенденції розвитку адміністративного права, у тому числі – розвитку інституту органів публічної влади. Впродовж останніх кількох десятиліть лише дві парламентсько-президентські республіки у яких визнається та діє верховенство права та реалізується людиноцентризм у адміністративному праві зіштовхнулись із затяжними військовими конфліктами. Ними є Україна та Держава Ізраїль. Незважаючи на різні історичні передумови здобуття незалежності, формування правових систем та конституційних основ забезпечення прав людини у правовій науці цих країн простежується суттєвий вплив згадуваної вище парадигми що знаходить свій прояв як у створенні системи органів публічної влади які виконують не лише захисну та оборонну функцію але й функцію із забезпечення належного рівня захисту своїх громадян в умовах війни. Врахування ізраїльського досвіду формування власного адміністративного права, його інститутів, впливу практики Верховного Суду Ізраїлю може бути використаний українською адміністративно-правовою наукою та практикою.

Результати дослідження. Розвиток адміністративного права у окремих країнах відбувається під впливом різних факторів. Не має жодних бар'єрів задля вивчення досвіду конкретної країни та його врахування для вдосконалення окремих інститутів публічного права. Дослідження сучасного адміністративного права Ізраїлю актуальне для української доктрини адміністративного права у зв'язку з її динамічним розвитком на яку впливає триваюча війна та паралельний процес європейської інтеграції. Аналіз сучасної наукової літератури,

законодавства та судової практики дозволила сформувати висновки які демонструють істотний вплив доктрини людиноцентризму на становлення та розвиток системи органів публічної влади в Україні та Державі Ізраїль.

По-перше ізраїльська правова система та адміністративне право сформувались під впливом загального права яке діяло на територіях Підмандатної Палестини понад два десятиліття що вплинуло на формування системи органів публічної влади так й особливу роль Верховного Суду Ізраїлю як основного органу судового контролю який може не лише перевіряти рішення прийняті такими органами, але й надає громадянам Ізраїлю та жителям підконтрольних територій на які поширюється юрисдикція ізраїльських органів влади (Сектор Газа, Західний берег річки Йордан). Українська система органів публічної влади сформувалась на основі прийнятої Конституції України, затвердженої Концепції адміністративної реформи в Україні та низкою нормативних актів якими врегульовано їх діяльність. При цьому в обидвох державах визнається та застосовується принцип верховенства права (rule of law).

По-друге ізраїльська система органів публічної влади здійснює свою діяльність на підставі Основних законів та іншого законодавства що пов'язано із тим що у країні відсутня єдина конституція яка мала б закріпити конституційну основу для формування власної системи органів публічної влади, тоді як в Україні система органів публічної влади має відповідну конституційну основу та деталізується на рівні адміністративного права та законодавства.

По-третє діяльність Верховного Суду Ізраїлю як суду апеляційної інстанції щодо оскарження рішень органів влади як іншими органами так й громадянами та його функціонування як Вищого суду справедливості забезпечує необхідний рівень захисту прав людини від свавілля зі сторони органів публічної влади [1; 2]. Адміністративне судочинство, діяльність Верховного та Конституційного суду України здійснюють як судових так й конституційний контроль не впливаючи на діяльність відповідних органів публічної влади.

По-четверте реалізація прав людини забезпечується через систему створених органів публічної влади які мають відповідний адміністративно-правовий статус. На відміну від Ізраїлю де система таких органів формується під впливом судового активізму Верховного Суду та часткового виконання міжнародних конвенцій, в нашій країні діяльність таких органів формується під впливом євроінтеграційного процесу який трансформує їх адміністративно-правовий статус.

Формування системи органів публічної влади в Україні розпочалось із прийняттям Конституції України [3] та Концепції адміністративної реформи в Україні затвердженої Указом Президента України від 22.07.1998 № 810/98 [4]. Не зупиняючись на детальному аналізі конституційних та законодавчих положень якими створювались передумови для створення таких органів зауважимо що обидва документи стали знаковими для нашого суспільства та держави не лише з точки зору їх змісту але й загального розуміння того за яким вектором еволюціонуватиме українське адміністративне право та його інститути. Якщо Конституція України, крім іншого, визначила не лише конституційну основу для функціонування органів публічної влади, перелік прав людини, основи для позасудового та судового захисту але й світоглядну мега-норму за якою «людина, її життя та здоров'я, честь та гідність є найвищою соціальною цінністю» [3]. Паралельно із цим нормативне закріплення принципу верховенства права стало також вагомим досягненням вітчизняної доктрини адміністративного права [3] хоча поки що відбуваються активні дискусії для знаходження спільного знаменника в контексті його дослідження та застосування.

Як слушно зауважує С. Головатий у передмові до перекладеної українською мовою книги авторитетної та знаної праці відомого британського юриста, Лорда-головного судді Англії та Вельсу Тома Бінґема «Правовладдя»: «Певна річ, що навіть на час ухвалення Конституції в українському середовищі – як політичному, так і юридичному – ще не було повноцінного знання про те, що ж саме цей вислів означає. Звісно, його переклад з української здійснювали англійською як *the rule of law*… Проте не можна сказати, що під час тривалого

періоду укладення нової Конституції для українських проєктувальників фраза *верховенство права* означала те саме, що й для «венеційських» експертів означала фраза *the rule of law*» [5, с. 12–13]. Навіть сьогодні тривають дискусії щодо поняття та значення принципу верховенства права та його застосування у публічно-правових відносинах в українському правовому середовищі. У цьому аспекті простежується спільність у визнанні та застосуванні принципу верховенства права й ізраїльськими правниками. Більше того, після здобуття незалежності Ізраїлю якщо й існувала проблема у застосуванні верховенства права то лише у тій його частині яка стосувалась його закріплення на конституційному рівні. Зважаючи на необхідність зберегти власну державу та війну із коаліцією арабських держав яка тривала з 1948 по 1949 рр. прийняття писаної Конституції було відкладено. Незважаючи на це, принцип верховенства права як системоутворюючий принцип який є відображенням парадигми людиноцентризму що, не в останню чергу, є результатом дії та впливу загального права та діяльності судів. В України розвиток інститутів адміністративного права відбувається під впливом процесу європейської інтеграції, імплементації права ЄС де принцип верховенства права займає ключове місце. Ізраїльський досвід його застосування є тривалішим що підтверджує як діюче законодавство так й судовий активізм Верховного Суду Ізраїлю.

Як зазначає М. Кон. зберігаючи концептуальні та структурні елементи які були відображені у законодавстві сформованому під час дії британського загального права, доктрина та практика адміністративного права Ізраїлю були кардинально змінені судовим активізмом [6, с. 101]. Це відповідає положенню ст. 46 Палестинського указу Ради Міністрів від 10.08.1922 р., згідно з яким на підмандатній території діє загальне право та доктрина справедливості які діють в Англії, та з повноваженнями, які надані в межах відповідної процедури та практики якої дотримуються суди та мирові суди Англії відповідно до їх юрисдикції та повноважень, за винятком випадків коли такі повноваження, процедура та практика були або можуть бути замінені у майбутньому іншими положеннями [7]. Саме даний правовий акт виконував роль конституції для мандатної Палестини який було видано королем Георгом V.

Трирівнева судова система Ізраїлю − магістратські суди, окружні суди та Верховний суд сформувалась під впливом саме британського мандату, а після здобуття незалежності у 1948 році було прийнято Закон про право і адміністрацію. У розділі 17 Закону встановлено що діючі до моменту проголошення незалежності закони, залишаються в силі, якщо вони не суперечать принципам, закріпленим у Декларації незалежності, і не вступають у конфлікт із законами, що приймаються Кнесетом (парламентом) [8]. Таким чином на момент розгляду судами перших справ під час їх розгляду вони керувались положеннями османського права яке діяло до 1917 року, законів часу британського мандату які включають велику частину загального права та єврейське релігійне право (наприклад, звичаї які стосуються шлюбно-сімейних відносин).

Незважаючи на використання джерел права різних історичних періодів основна роль у формуванні законодавства яким регулюється діяльність системи органів публічної влади відводиться окремим законам та прецедентному праву яке розвивається з 1948 року й до нині. Документом закріплено британську модель публічного управління при якій Кнесет, теоретично, має вищий статус порівняно з іншими органами влади, але на практиці саме уряду належить головна роль. Хоча вся виконавча влада в Ізраїлі підпорядковується Кнесету (наприклад, визначення основ внутрішньої та зовнішньої політики, запровадження податків, розробка проєкту бюджет у тощо) у випадку оголошення парламентом надзвичайного стану міністрам надаються повноваження видавати укази які можуть обмежувати дію прийнятих Кнесетом законів. Тривала дія формально не скасованого надзвичайного стану з травня 1949 року посилює роль уряду порівняно з органами виконавчої влади в Україні чи інших західних країнах.

У Ізраїлі сформовано особливу систему органів публічної влади де поряд з формальним верховенством законодавчої влади існує виконавча влада, де-факто наділена широкими законодавчими повноваженнями. Поряд із цим, відсутність писаної Конституцій де були б

перелічені основні права людини створило передумови для особливого місця та ролі Верховного Суду Ізраїлю щодо контролю за діяльністю органів публічної влади з одного боку та вирішення публічно-правових спорів між індивідом та державою з другого.

У перші роки своєї діяльності Верховний Суд Ізраїлю як Вищий суд справедливості, навіть за обставин, які відтермінували прийняття Основних законів загалом а тих які стосуються прав людини зокрема (останні прийнято у 1992 та 1994 роках відповідно – авт.) визнав права людини ключовими елементами публічної сфери. Цього було досягнуто, завдяки суворому правилу законності, встановленому суддями, згідно з яким втручання в права людини вимагало чіткого законодавчого дозволу та не могло спиратися на загальний надання повноважень. У цьому аспекті знаковою є справа Bejerano v. Police Minister від 10.02.1949 року яка стосувалась стосувалася оскарження заборон діяльності осіб які здійснювали професійну діяльність щодо складання на надсилання запитів до Департаменту транспорту Тель-Авівського округу. Позивачі мали необхідні ліцензії на здійснення офіційного супроводу у вказаних вище установах впродовж тривалого часу. Один працював понад 20 років, інший – до 10 років. Вони діяли як агенти своїх клієнтів які були власниками автомобілів. Серед послуг які ними надавались були заповнення та надсилання офіційних запитів до відповідних установ; пригін автомобіля на здійснення інспекційних заходів; сплата необхідних податків та інших формальних дій, пов'язаних з отриманням водійських прав або номерних знаків від Департаменту транспорту. На початку травня 1948 року Позивачам заборонили вхід до офісів Департаменту транспорту Тель-Авівського округу та, відповідно, заборонили займатися їхнім бізнесом.

Суд встановив що кожна особа наділена правом на зайняття професійною діяльністю (freedom of occupation) чи здобути професію яку вона вільно обирає. Це право нею реалізується до того часу поки така діяльність чи професія не будуть заборонені законом. Право на здійснення професійної діяльності щодо складання документів та представлення осіб у органах публічної влади випливає не із одержаної ліцензії на здійснення такої діяльності, а із природного права кожної особи шукати відповідні засоби до існування і стануть джерелом доходу. Якщо законодавчим органом застосовано обмеження чи визначено чіткі попередні умови для заняття професійною діяльністю (наприклад, адвокатська діяльність, медична практика, експертна діяльність оцінювача), то така професійна діяльність не здійснюється до того часу поки необхідні умови не будуть дотримані (наприклад, одержання ліцензії).

Якщо закон не забороняє конкретної діяльності (у цій справі вона полягає у представленні інтересів своїх клієнтів у органі публічної влади), яку обрали Позивачі, і не встановлює для них попередніх умов, вони мають право займатися нею, і їх не можна зупинити, якщо таке обмеження не санкціоноване законом. Водночас, публічні службовці та органи не можуть втручатися у заняття такою діяльністю, якщо лише вона не заборонена законом.

Судом проведено важливе розмежування між вимогою вчинити певну дію та вимогою про припинення та утримання від певної дії. У разі запиту на припинення конкретної дії, що завдає шкоди заявнику, заявник повинен довести, що він наділений правом робити те, що він прагне робити. Натомість, державний службовець повинен довести, що його дія, спрямована на запобігання здійсненню цього права, є законною. Державний службовець не може перешкоджати роботі агента, що діє за правом і за винагороду, шляхом адміністративних дій без розслідування та експертизи. Політика, застосована проти позивачів, була визнана порушенням одного з основних прав громадянина – права на працю.

Неможливість прийняття Конституції у зв’язку із початком першої арабо-ізраїльської війни, формування власної системи законодавства яка визначала б правові основи функціонування системи органів публічної влади істотно вплинуло на місце та роль яку відіграє Верховний Суд Ізраїлю як в частині нагляду за законністю процедур прийняття рішення органами публічної влади, так й розгляду справ про спори між ними та позовів від приватних осіб які оскаржують діяльність таких органів.

В цей самий час Першим Кнесетом приймається Закон про перехідний період від 15 лютого 1949 року. Саме з цього моменту слід вести відлік формування нормативної

основи закріплення правового статусу органів публічної влади: Уряду, Кнесету та Президента. Закон складався із 4 розділів якими встановлювались загальні засади функціонування вище перелічених органів. Наприклад, Розділ 1 «Кнесет» встановлював назву законодавчого органу; визначав закон як вид законодавчого акту що його приймає Кнесет; обов'язкове підписання законів Президентом Ізраїлю за винятком випадків коли такий нормативний акт стосується повноважень Президента; визначено офіційне друковане видання у якому відбувається опублікування прийнятого закону (Reshumot) протягом 10 днів з дня його прийняття Кнесетом тощо.

Розділ 2 «Президент Держави» встановлював правові основи набуття особою такого адміністративно-правового статусу, термін його повноважень, процедуру складення присяги, його повноваження та інше. Розділ 3 та 4 закріплюють правовий статус Уряду, визначають порядок його діяльності, підзвітності та окремі перехідні положення [9]. Діюча в Ізраїлі система органів публічної влади з певними змінами діє й сьогодні. Незважаючи на відсутність писаної Конституції, Кнесетом прийнято наступні Основні закони які тією чи іншою мірою забезпечують правове регулювання функціонування окремих органів влади: Основний закон: Кнесет (1958), Основний закон: Президент держави (1964), Основний закон: судова влада (1984), Основний закон: Державний контролер (1988), Основний закон: Уряд (2001).

Як зауважує М. Кон, суд поступово розширював свій розгляд, по-перше, відкинувши концепції абсолютної дискреції та постановивши, що всі форми дискреції підлягають перегляду; по-друге, практично ліквідувавши порогові підстави правоздатності та можливості судового розгляду, по-третє, запровадивши сильну версію балансування в контексті прав людини, і, нарешті, створивши нову цілеспрямовану теорію тлумачення, згідно з якою всі статути охоплюють загальні конституційні принципи як частину своїх законодавчих цілей [5, с. 110]. Основні закони не передбачають повноважень для Верховного Суду Ізраїлю щодо скасування нормативних актів через неконституційність останніх. Проте у справі United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village від 9 листопада 1995 року визначено що ці повноваження, формально, походять від повноважень Кнесету приймати закони, яке має особливий конституційний статус (рішення приймається переважною більшістю), текстуально вбудоване в обмежувальні положення та положення, згідно з яким «всі державні органи зобов'язані поважати права, передбачені цим Основним законом», що тлумачиться як таке, що застосовується до всіх гілок влади, включаючи судову [11].

Українська доктрина адміністративного права формувалась в дещо інших умовах: здобуття незалежності відбулось без військового конфлікту; перше десятиліття незалежності представники науки та практики обговорювали різні варіанти розвитку конституційного та адміністративного права. Прийняття Конституції України та затвердження Концепції адміністративної реформи в Україні як зазначалось у дослідженні вище закріплювали положення людиноцентризму, проте вказана парадигма не отримала зовнішнього вираження через продовжений вплив пострадянського доктрини права й законодавства яке діяло на території нашої держави. Поступовий перехід від здійснення державного управління яке мало на меті обслуговування та забезпечення функціонування виключно органів влади до публічно-сервісного концепту де саме органи публічної влади забезпечують не лише власну діяльність але права і свободи приватної особи. У науковий обіг вводиться нова термінологія, утворюються нові інститути, запроваджується адміністративна юстиція тощо.

Людиноцентризм в українському правничому науковому середовищі не знайшов великої кількості прихильників серед вітчизняних правників які займались вивченням публічного права. Проте, зміни які відбувались у суспільстві, поступовий євроінтеграційний поступ, Помаранчова революція, Революція Гідності та російсько-українська війна мали істотний вплив на адміністративне право загалом та його інститути зокрема. Це відображається й у наукових дослідженнях які стосуються різних аспектів публічно-правових відносин між приватною особою та органами публічної влади або ж між такими органами публічної влади. Якщо ізраїльське суспільство та новостворена держава мала необхідну основу

для створення нової правової системи яка формувалась під впливом загального права, діяльності британських судів та правової доктрини, то українські дослідники адміністративного права відносно нещодавно почали активно досліджувати окремі інститути цих галузей через призму принципу верховенства права та парадигми людиноцентризму.

Одним із перших науковців який звернув увагу на необхідність впровадження людиноцентризму в адміністративне право був В.Б. Авер'янов який наполягав на реалізації людиноцентристської ідеології у якій «…держава повинна, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян (тобто діяти на «благо людини») шляхом всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод та законних інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації» [12, с. 10–12].

На думку Батанова О.В. людиноцентризм є «… механізмом організації та функціонування муніципальної влади, суб'єкти якої (так само як і українська держава, її органи та посадові особи) мають слугувати кожній людині окремо незалежно від ознак: раси, майнового стану, статті, політичних уподобань та будь-яких інших ознак та полягає у забезпеченні соціально-правової трансформації територіальних громад та її легітимних представників, результатом якої стане «перетворення» приватних осіб на вільних жителів – членів територіальних громад; звільнення приватних осіб від думки про те, що вони лише «гвинтики» державного механізму; сприяння виробленню насамперед норм муніципального права, які зобов'язували б органи та посадових осіб місцевого самоврядування ефективно та послідовно «служити» інтересам приватних осіб жителів – членів територіальних; стати сполучною ланкою між принципом верховенства права та його реалізацією на практиці…» [13, с. 35].

З точки зору ціннісного-світоглядного орієнтиру формування понятійного апарату адміністративного права пропонує аналізувати людиноцентризм Федорук Н.С. Вчена резонно зауважує що «Публічна влада постіндустріальної держави вже не односторонній примус держави, а повноваження конкретного суб'єкта на здійснення певних дій чи прийняття рішень, необхідність яких визнана більшістю учасників суспільних відносин, в яких застосовуються владні повноваження» [14, с. 67]. Таке твердження відповідає сучасним тенденціям розвитку адміністративного права у яких система органів публічної влади спрямовує свою діяльність для забезпечення та реалізації прав і свобод приватної особи. Простежується тенденція до прийняття законодавства яким закріплюється сервісно-орієнтована складова діяльності кожної посадової особи у конкретній ситуації за участі індивіда. При цьому такі подібності спостерігаються в українському та ізраїльському адміністративному праві.

Тобто, людиноцентризм впливає на формування сучасного адміністративного права де система органів публічної влади спрямовує свою діяльність на забезпечення публічно-сервісної складової у своїй діяльності де окремий індивід отримує можливість отримати відповідний рівень правового захисту у публічно-правових відносинах. І не має різниці чи це можливість громадянина оскаржувати рішення державного реєстратора щодо відмови у реєстрації нерухомості та внесення відомостей до реєстру чи це притягнення мешканця селища за порушення правил паркування до адміністративної відповідальності. У таких ситуаціях така особа повинна мати однаковий рівень захисту своїх прав та свобод у відносинах з органами публічної влади чи їх посадовими особами. Подібні тенденції впливу цієї парадигми чітко простежується в українському та ізраїльському адміністративному праві.

Висновки. На нашу думку, вивчення досвіду ізраїльської держави що стосується забезпечення реалізації прав і свобод індивіда, захисту його прав у випадку дій чи бездіяльності органів публічної влади, а також роль яка виконується судовою ланкою під час здійснення судового контролю матиме позитивне значення для вітчизняних науковців, законодавців та практиків. Дві абсолютно різні за місцем розташування, умовами одержання незалежності, кількістю населення та територією формують свої органи публічної влади на основі визнання людини найвищою соціальною цінністю, а відтак й людиноцентризму.

Парадигма людиноцентризму впливає на формування та функціонування правових інститутів в адміністративному праві України та Ізраїлю. В першому випадку це проходить

під впливом інтеграції до ЄС та російсько-українською війною яка пришвидшує такі зміни. В другому випадку війна за незалежність спонукала до швидкого формування відповідних правових інститутів з огляду на складність ситуації в якій опинився Ізраїль та багату спадщину у сфері адміністративного права та діяльності судів які після себе залишила Велика Британія. Хоча різниця у окремих аспектах функціонування органів публічної влади може бути разюча, основу для їх розвитку є феномен людиноцентризму. Його впровадження в умовах воєнного стану як в Україні так й Ізраїлі свідчить про те що діючі особливі правові режими можуть бути каталізаторами суттєвих змін та перетворень як в адміністративному праві загалом так й адміністративному зокрема.

Список використаних джерел:

1. Basic-law: freedom of occupation. (Originally adopted in 5754-1994). URL: https://main.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawOccupation.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

2. Basic-law: human dignity and liberty (Originally adopted in 5752 – 1992). URL: https://main.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawLiberty.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 22.09.2025).

4. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 : станом на 28 трав. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text (дата звернення: 22.09.2025).

5. Cohn Margit. Pure or Mixed? The Evolution of Three Grounds of Judicial Review of the Administration in British and Israeli Administrative Law. Journal of Comparative Law. 2012. 6(1). 86. P. 86–114.

6. Том Бінґем. Правовладдя. / за заг. ред. Сергія Головатого; переклад з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрьоби; передмова до українського видання Сергія Головатого. – Київ: 2024. – 256 с.

7. Palestine Order in Council, 1922. *Economic Cooperation Foundation.* URL: https://ecf.org.il/media_items/1468 (date of access: 22.09.2025).

8. Currency Ordinance No. 19 OF 5708-1948. URL: https://main.knesset.gov.il/EN/About/History/Documents/kns0_currency_eng.pdf (дата звернення: 23.09.2025).

9. Bejerano v. Police Minister | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/bejerano-v-police-minister (date of access: 22.09.2025).

10. Transition Law. 5709-1949. URL: https://main.knesset.gov.il/EN/About/History/Documents/kns1_transition_eng.pdf (дата звернення: 23.09.2025).

11. United Mizrahi Bank v. Migdal Cooperative Village | Cardozo Israeli Supreme Court Project. *Cardozo Israeli Supreme Court Project*. URL: https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdal-cooperative-village (date of access: 23.09.2025).

12. Батанов О.В. Людина і муніципальне право: взаємозв'язок та розвиток. *Часопис Київського університету права.* 2023/2. С. 32–37.

13. Авер'янов В.Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. С. 10–16.

14. Федорук Н.С. Людиноцентризм як ціннісно-світоглядний орієнтир реформування понятійного апарату адміністративного права. *Приватне та публічне право.* 2022. №1. С. 67–72.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЛЕВІЩЕНКО Д. К.,
здобувач
(Науково-дослідний інститут публічного права)

УДК 349.6:656.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.30

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ВИДИ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті здійснено всебічний аналіз системи суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху (БДР) в Україні з урахуванням особливостей воєнного стану та євроінтеграційних вимог. Обґрунтовано, що безпека руху є комплексною суспільною проблемою, яку поглиблюють військові дії, руйнування інфраструктури, міграційні процеси та інформаційні виклики. Наголошено на відсутності єдиного системного бачення ролі всіх уповноважених органів та посадових осіб у цій сфері.

У межах дослідження класифіковано основні групи суб'єктів БДР: законодавчі та нормотворчі органи, виконавчо-розпорядчі структури, контрольно-наглядові інституції, освітні та науково-тренінгові заклади, громадські ініціативи, інфраструктурні установи й міжвідомчі координаційні механізми. Оцінено їхні повноваження, сферу відповідальності та взаємодію, висвітлено правове підґрунтя та підзаконні акти, що регулюють діяльність кожного актора.

Результати аналізу вказують на фрагментованість системи, дублювання функцій, невизначеність меж компетенцій і слабкий освітній компонент. Водночас встановлено здатність окремих органів швидко адаптуватися до надзвичайних умов, активізувати міжвідомчу взаємодію та застосовувати автоматизовані засоби контролю. Виявлено проблеми недостатнього інформаційного обміну між центральними та місцевими структурами, а також обмеженість правового поля при реагуванні на нові ризики (блокпости, дефіцит знаків, складні погодні умови).

На підставі міжнародного досвіду запропоновано шляхи оптимізації: упорядкування законодавчого регулювання та чіткий розподіл повноважень між суб'єктами, технічне й технологічне оновлення (включно з тотальною автоматизацією контролю та моніторингу), посилення відповідальності за рецидивні й грубі порушення, розширення освітніх та просвітницьких програм, а також налагодження системного обміну даними між усіма акторами. Виділено роль держави, місцевого самоврядування, громадського сектору та приватних операторів у забезпеченні сталого зниження аварійності.

Ключові слова: *дорожній рух, безпека дорожнього руху, суб'єкти забезпечення безпеки дорожнього руху, інституційний аналіз, воєнний стан, міжвідомча координація.*

Levishchenko D. K. Subjects of road safety: types and areas of activity in modern conditions

The article provides a comprehensive analysis of the system of actors responsible for ensuring road traffic safety in Ukraine, taking into account the specifics of martial law and European integration requirements. It argues that traffic safety is a complex social issue exacerbated by military actions, infrastructure destruction, migration processes, and information challenges. The absence of a unified, systemic vision of the roles of all authorized bodies and officials in this domain is emphasized.

Within the study, the main groups of road safety stakeholders are classified: legislative and norm-setting bodies, executive agencies, control and supervisory institutions, educational and scientific-training establishments, public initiatives, infrastructure institutions, and interagency coordination mechanisms. Their powers, spheres of responsibility, and interactions are evaluated, and the legal framework and subordinate acts regulating each actor's activities are highlighted.

The analysis reveals system fragmentation, functional duplication, unclear competency boundaries, and a weak educational component. At the same time, it demonstrates certain bodies' ability to rapidly adapt to emergency conditions, strengthen interagency cooperation, and deploy automated control tools. Shortcomings in information exchange between central and local structures and legal constraints on responding to new risks (checkpoints, sign shortages, adverse weather) are also identified.

Drawing on international experience, the article proposes optimization measures: streamlining legislative regulation and clearly delineating powers among stakeholders; technical and technological modernization (including full automation of control and monitoring); strengthening accountability for repeat and serious violations; expanding educational and awareness-raising programs; and establishing systematic data exchange among all actors. The pivotal roles of the state, local self-government, the public sector, and private operators in achieving a sustained reduction in accident rates are underscored.

Key words: *road traffic, road traffic safety, stakeholders ensuring road traffic safety, institutional analysis, martial law, interagency coordination.*

Постановка проблеми. Проблематика безпеки дорожнього руху є однією з ключових для сучасної України як у мирний, так і у воєнний період. Висока смертність та травматизм на дорогах залишаються одним із найгостріших суспільних викликів, що відзначається не лише статистикою аварійності, а й зовнішніми чинниками, такими як воєнний стан, масова міграція, руйнування інфраструктури, інформаційні та комунікаційні виклики.

Незважаючи на значну розробленість проблематики правового регулювання БДР у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, існуючі дослідження здебільшого зосереджуються на окремих аспектах: правовому статусі учасників руху, повноваженнях окремих органів влади або технічних засобах регулювання. Сьогодні немає комплексного системного аналізу, що охоплював би всі елементи управлінської структури та їх взаємозв'язки. Інтенсивність законотворчих ініціатив щодо Закону України «Про дорожній рух» свідчить про динамічність системи, але також підтверджує її недосконаліть і потребу в постійному вдосконаленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній літературі є багато праць, які присвячені аналізу розуміння поняття «безпека дорожнього руху», зокрема, таких науковців, як Гуржій Т.О., Давидова Н.В., Джафарова О.В., Доненко В.В., Воронюк Н.П., Рудик М.М., Скрипа Є.В., Собакарь А.О. та інші.

Метою цього дослідження є проведення комплексного аналізу системи суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, виявлення її ключових проблем та запропонування шляхів оптимізації на основі міжнародного досвіду та авторської класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення БДР та належної експлуатації автомобільного транспорту в Україні є комплексною діяльністю, що здійснюється низкою уповноважених органів та посадових осіб у межах їхніх компетенцій. Ця діяльність спрямована на підтримання правового порядку в транспортній сфері, захист основоположних прав і свобод громадян, а також на охорону законних інтересів особи, суспільства та держави. Вона охоплює нормативне регулювання, контрольні функції, профілактичні заходи та міжвідомчу координацію, що забезпечують системний підхід до управління ризиками та підвищення рівня безпеки на автомобільних шляхах.

Забезпечення БДР в Україні здійснюється розгалуженим колом суб'єктів: органи законодавчої та виконавчої влади, контролюючі структури, установи, які відповідають за технічний стан транспорту та інфраструктури, освітні організації, а також громадські ініціативи. Кожен із цих суб'єктів володіє власною сферою відповідальності, специфічними повноваженнями й реалізує політику безпеки дорожнього руху або автономно, або у взаємодії з іншими суб'єктами. На думку Т.О. Гуржія, «у країні сформувалася громіздка децентралізована система адміністрування сектором БДР, не здатна ані протистояти актуальним викликам сьогодення, ані, тим більше, забезпечити кардинальне зниження дорожньо-транспортної аварійності (травматизму) в довгостроковій перспективі» [1, с. 143]. В.В. Доненко вважає, що існуюча система суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху фактично є аналогом відповідної структури радянської доби [2, с. 308].

Варто зазначити, що в адміністративно-правовій науці сьогодні немає єдиного погляду на поняття суб'єкта забезпечення безпеки дорожнього руху. Зокрема, слід не погодитись із позицією Н.В. Давидової, що до суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху належать органи державної влади, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також деякі недержавні організації [3, с. 33], оскільки, по-перше, органи виконавчої влади є і так частиною органів державної влади, по-друге, цей перелік не включає Президента України, прокуратуру, інші державні органи, які також беруть участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху. Н.П. Воронюк запропонувала слушну класифікацію діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в залежності від спрямованості: відносини, що складаються в процесі забезпечення безпеки автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів та інших місць, призначених для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів; відносини, що складаються в процесі забезпечення безпечної поведінки учасників дорожнього руху; відносини, що складаються в процесі забезпечення безпечності транспортних засобів; відносини, що складаються в процесі забезпечення безпечності вантажів; відносини, що складаються в процесі подолання наслідків дорожньо-транспортних пригод [4, с. 19].

В умовах сучасної України особливого значення набуває аналіз ефективності діяльності суб'єктів забезпечення БДР в ситуації воєнного стану: різке збільшення кількості переміщених осіб і транспорту в окремих регіонах, порушення комунікацій, пошкодження інфраструктури, нові інформаційні та організаційні ризики посилюють навантаження на систему. Проблема набуває ще більшої актуальності в контексті європейської інтеграції, де важливим є також порівняння національної моделі із зарубіжними підходами, визначення можливостей для удосконалення, адаптації найкращих практик і стандартів. М.М. Рудик на підставі аналізу положень чинного законодавства, а також сучасних доктринальних підходів класифікацію суб'єктів забезпечення такої діяльності проведено за критеріями належності до держави й характером повноважень на дві групи: 1) формуючі – державні органи, які визначають державну політику у цій сфері, а саме: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади (Міністерство інфраструктури України; Міністерство внутрішніх справ України); 2) реалізуючі – органи, які визначають правила, норми та стандарти БДР і використання автомобільного транспорту, поведінки на ньому, розробляють і впроваджують необхідні для їх практичного втілення організаційно-правові механізми, процедури, контролюють їх виконання та вживають заходів щодо усунення детермінантів й запобігання правопорушенням, припинення, ліквідації небезпек, загроз та їх наслідків; державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність; (Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека); Державне агентство автомобільних доріг України; НПУ; Головний сервісний центр МВС України; органи місцевого самоврядування, до функцій яких належить здійснення контролю за виконанням законодавства щодо забезпечення БДР; недержавні підприємства, установи, організації; об'єднання громадян та громадяни та ін.) [5, с. 277]. На думку Є.В. Скрипи найбільш загальним критерієм розподілу суб'єктів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті доцільно визначити їх правову природу, а саме: суб'єкти публічного права та суб'єкти приватного

права [6, с. 169]. Серед них він виділяє: 1) вищі органи державної влади: а) Верховна Рада України; б) Президент України; 2) міністерства та інші центральні органи виконавчої гілки влади; 3) територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади, а також органи місцевої влади, до яких належать органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації; 4) державні підприємства, установи, організації. Водночас не зрозуміло чому науковець залишив поза увагою комунальні підприємства, які відповідають за ремонт доріг у населених пунктах. У Києві це, зокрема, Комунальна корпорація «Київавтодор».

Структура суб'єктів, задіяних у сфері БДР в європейських країнах складається із таких основних груп органів, які спрямовують свою діяльність на: формування відповідної державної політики; моніторинг БДР; покращення дорожньої інфраструктури; удосконалення транспортних засобів; навчання учасників дорожнього руху; інформування громадян про різні транспортні новації; інші види суб'єктів [7, с. 264].

Компетенцію ключових суб'єктів у сфері БДР визначає Закон України «Про дорожній рух», а також низка підзаконних актів, спеціальних програмних документів (державна програма підвищення рівня безпеки, стратегії та плани дій до 2030 року тощо). Розглянемо основні групи суб'єктів за організаційно-функціональним критерієм їх поділу.

Законодавчі та інші нормотворчі органи. Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади, який ухвалює закони, що регламентують БДР, вносячи зміни, вдосконалюючи санкції, визначаючи права та обов'язки учасників руху, компетенцію публічної адміністрації. В умовах воєнного стану законодавці ініціювали низку змін, спрямованих на посилення відповідальності за порушення правил дорожнього руху і приведення норм у відповідність до європейських стандартів. Однією з ключових ініціатив стало скасування так званого «ліміту» +20 км/год понад встановлену швидкість, що могло б істотно скоротити аварійність і смертність на дорогах. Відповідний законопроєкт поспішали розробити ще у 2022 році, однак через військові пріоритети його остаточне ухвалення затрималося. Наразі у Верховній Раді України зареєстровано Проєкт № 13314 від 26.05.2025, у якому КУпАП пропонується доповнити новою статтею 122-6, якою визначатимуться виключно порушення, пов'язані із перевищенням встановлених обмежень швидкості руху [8]. Проте, недоліком цього Законопроєкту є безальтернативність санкції по частині 7 цієї статті, оскільки таке адміністративне стягнення як позбавлення права керування транспортними засобами застосовується не до всіх осіб, які ними керують. Слід також зазначити, що на розгляді Верховної Ради України на даний час перебувають також низка проєктів законів, якими також передбачено значне підвищення розмірів штрафу за адміністративні порушення у сфері безпеки дорожнього руху [9]. Паралельно опрацьовується впровадження системи штрафних балів для злісних порушників. Це європейська практика, коли за кожне серйозне порушення правил водієві нараховуються бали, а при досягненні певної кількості – посвідчення водія автоматично призупиняється або анулюється.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. Президент України: звертає увагу інших органів влади, зокрема парламенту та виконавчої гілки влади, на проблеми й недоліки в різних сферах суспільного життя, що становлять чи можуть становити загрозу національній безпеці, правам і свободам громадян; оцінює та схвалює запропоновані урядом кроки щодо розв'язання певних проблем загальнонаціонального значення та розвитку ключових сфер суспільного життя. Це, безперечно, стосується сфери транспорту, зокрема забезпечення безпеки на ньому [10, с. 98]. Так, наприклад, Указом Президента України було схвалено «Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», однією із яких цілей визначено «створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям», що безпосередньо стосується транспортної інфраструктури та БДР [11].

Кабінет Міністрів України визначає загальну стратегію у сфері безпеки транспорту, розробляють державні програми, затверджують нормативно-правові акти із визначенням єдиних стандартів для підпорядкованих виконавчих органів, наприклад постанови про

створення міжвідомчих робочих груп чи регулювання дорожніх карт у рамках євроінтеграційних зобов'язань. Прикладом цих заходів стало стратегічне нормотворення Кабінету Міністрів України у вигляді Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 р. № 1550.

Виконавчо-розпорядчі органи. Такі органи називаються виконавчо-розпорядчими тому, що поєднують у собі дві ключові функції: 1) виконавчу – реалізацію законів та інших норм; 2) розпорядчу – видання підзаконних нормативних актів на виконання цих норм. Сюди слід віднести міністерства та інші центральні органи виконавчі влади (наприклад, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство внутрішніх справ), на які покладено завдання формування та реалізації державної політики в окремих сферах суспільного життя. Ці інституції розробляють детальні процедури імплементації засад, норм і стандартів, визначених вищими органами влади, у сфері безпеки дорожнього руху. Вони забезпечують створення необхідних умов для досягнення встановленого рівня безпеки, здійснюють моніторинг відповідних показників та гарантують своєчасне й адекватне реагування на виявлені проблеми, загрози й надзвичайні події. Повноваженнями у сфері безпеки дорожнього руху наділені також місцеві органи влади (АР Крим, обласні, Київської й Севастопольської ради та адміністрації). Вони відповідають за комплексне забезпечення безпеки руху на своїй території шляхом реалізації нормативно-програмних, фінансових, інфраструктурних, контрольних та організаційних функцій та заходів.

Контрольно-наглядові органи. Відповідно до ст. 52 Закону «Про дорожній рух», контроль за безпекою здійснюють Кабінет Міністрів, місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважені органи, а також відомчий контроль у профільних міністерствах. Зокрема, Мінрозвитку у розглядуваній сфері спрямовує та координує діяльність Державної служби України з безпеки на транспорті (реалізація державної політики з питань безпеки на автомобільному транспорті загального користування; здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному, міському електричному, залізничному транспорті) [12]. Особливе місце у системі суб'єктів забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту належить Національній поліції, яка здійснює ключові функції. Розглядаючи її як орган контролю, слід виокремити патрульну поліцію, яка реалізує щоденний контроль на дорогах: патрулювання, автоматична фото- та відеофіксація порушень, оформлення ДТП, профілактичні рейди, навчання громадян, реагування на надзвичайні ситуації.

Головний сервісний центр МВС як міжрегіональний територіальний орган з надання сервісних послуг МВС та регіональні сервісні центри виконують комплекс функцій, спрямованих на реалізацію державної політики з безпеки дорожнього руху та експлуатації автотранспорту. Повноваженнями у сфері безпеки дорожнього руху наділена також Військова служби правопорядку ЗСУ (у складі якої діють підрозділи безпеки дорожнього руху), яка у звичайних умовах та в період воєнного стану здійснює такі ключові функції: 1) участь у формування та реалізація політики безпеки; 2) організація руху та супровід військових колон; 3) контроль технічного стану й комплектності військових засобів; 4) нагляд за дотриманням ПДР військовослужбовцями; 5) взаємодія з правоохоронними органами; 6) профілактика та навчання; 7) аналітика та звітність. Такі їх повноваження гарантують комплексний контроль і безперебійне функціонування транспортних операцій Збройних Сил у надзвичайних умовах воєнного стану.

Освітні, наукові та тренінгові організації. Провідну функцію у цьому контексті виконує Міністерство освіти і науки України, яке інтегрує питання БДР до освітніх стандартів, проводить щорічні освітні акції, забезпечує експертно-фахову підготовку кадрів у профільних закладах вищої освіти, організовує робочі програми підвищення кваліфікації в автошколах, запроваджує курси із попередження травматизму серед школярів та студентів. Крім традиційних автошкіл, у систему професійного навчання входять онлайн-сервіси, приватні освітні платформи, громадські тренінгові ініціативи, що також сприяють формуванню культури безпеки руху.

Громадські організації та ініціативи. Громадські інституції є незамінним суб'єктом системи БДР: вони здійснюють незалежний моніторинг, експертизу проєктів нормативних актів, лобіювання змін, проведення освітніх і профілактичних кампаній, дослідження та вносять альтернативні пропозиції для вдосконалення політики.

Інфраструктурні інституції. Ця функція наразі закріплена за Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури, яке відповідає за проєктування, побудову, реконструкцію, утримання державних доріг, збереження технічного стану, встановлення та оновлення дорожніх знаків, експлуатаційний облік та погодження режиму руху на ділянках доріг. Органи місцевого самоврядування й управління несуть відповідальність за стан вулично-дорожньої мережі комунальної власності, організацію дорожнього руху в містах і селах, встановлюють елементи дорожньої інфраструктури.

Міжвідомчі та координаційні органи. Ключова умова дієвої системи БДР в Україні – координація дій суб'єктів, інформаційний обмін, правове й організаційне узгодження дій. Механізми такої взаємодії включають: спільні міжвідомчі постанови й накази (наприклад, щодо габаритно-вагового контролю, сезонного обмеження руху, реагування на погодні аномалії); меморандуми, угоди, регулярна участь профільних громадських об'єднань в роботі комітетів ВРУ, круглих столів, робочих груп; залучення громадськості до підготовки експертизи нормативних документів, розробки профілактичних та освітніх програм; обмін даними між МВС, агентством відновлення, органами місцевого самоврядування щодо критичних дорожніх ситуацій, технічного стану доріг, погодних чи інших несприятливих умов.

Особливого значення набула оперативна координація поліцейських і дорожніх служб у періоди надзвичайних ситуацій (негода, бойові дії), що дозволяє своєчасно ухвалювати рішення, мінімізуючи наслідки транспортних колапсів та сприяючи підтриманню належної мобільності для військових, евакуації, гуманітарних місій.

Висновки. Система забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні є багатовекторною й комплексною, але характеризується фрагментованістю, суперечливістю рівнів відповідальності між суб'єктами та недостатньою інтеграцією освітнього й просвітницького компоненту усього процесу. Досвід воєнного стану виявив і численні резерви – швидку адаптацію деяких органів до надзвичайних умов, активізацію міжвідомчої взаємодії, інтенсифікацію громадських ініціатив, ефективне використання автоматизованих систем контролю, але водночас підкреслив слабкі місця: обмеженість правового поля, неадекватна реакція на нові фактори небезпеки (блокпости, темрява, дефіцит знаків), недосконалість процедур підготовки та перепідготовки кадрів.

У межах дослідження класифіковано основні групи суб'єктів БДР: законодавчі та нормотворчі органи, виконавчо-розпорядчі структури, контрольно-наглядові інституції, освітні та науково-тренінгові заклади, громадські ініціативи, інфраструктурні установи й міжвідомчі координаційні механізми.

Українська модель БДР активно рухається у напрямі європейської інтеграції, але для досягнення рівня провідних держав світу необхідно вдосконалити правове регулювання, технологічно осучаснити систему, забезпечити інституційну незалежність координаційних і контролюючих структур, розширити освітню складову, запровадити тотальну автоматизацію контролю, посилити відповідальність за рецидивні й грубі порушення, налагодити системний обмін інформацією між усіма акторами. Без стратегічної співпраці держави, місцевих громад, освітніх установ, комерційних операторів та громадського суспільства неможливо досягти радикального зниження аварійності та смертності на дорогах.

Список використаних джерел:

1. Гуржій Т. О. Політика безпеки дорожнього руху: організаційно-правові проблеми та перспективи цілепокладання. URL: http://www.lj.khcrson.ua/2014/pravo06/part_2/31.pdf

2. Доненко В.В. Щодо визначення центрального органу забезпечення безпеки дорожнього руху. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 297–310.

3. Давидова Н.В. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання пропаганди безпеки дорожнього руху. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2. Т. 2. С. 31–36.

4. Воронюк Н.П. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування по забезпеченню безпеки дорожнього руху. дис. ... д-ра філос. : 081 Право / Н.П. Воронюк. МВС України, Нац. Акад. внутр. справ. Київ, 2023. 308 с.

5. Рудик М.М. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні : монографія / Микола Миколайович Рудик ; Нац. акад. внутрішніх справ. Київ : 7БЦ, 2023. 404 с.

6. Скрипа Є. В. До проблеми класифікації суб'єктів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. *Вісник* Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2018. № 4. С. 162–174.

7. Стратегія убезпечення дорожнього руху в Україні: виклики, проблеми, рішення : монографія / [В. В. Голіна, В. С. Батиргареєва, Б. М. Головкін та ін.] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2024. 432 с.

8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження пропорційності відповідальності за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів : Проект Закону № 13314. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56465.

9. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо запровадження пропорційності відповідальності за перевищення встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів)». URL: https://itd.rada.gov.ua/af05b703-15ac-4cec-b462-dcadccee79cc

10. Скрипа Є. В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті: дис. … д-ра юрид. наук. Дніпро, 2020. 426 с.

11. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text.

12. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № № 103. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАЙСТЕРЧУК Є. В.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 346.26(477):342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.31

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджено концептуальні засади адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства (ДПП) в Україні як складного інституту публічного управління, що поєднує імперативні та договірні елементи взаємодії держави і бізнесу. Обґрунтовано актуальність теми через необхідність залучення приватних інвестицій до реалізації соціально значущих проєктів, підвищення якості інфраструктури та ефективності публічних послуг у межах обмежених бюджетних ресурсів.

Наголошено на важливості формування чітких адміністративно-правових механізмів, які забезпечують баланс між публічним інтересом і приватною ініціативою, мінімізують ризики корупції, забезпечують прозорість і підзвітність діяльності органів публічної влади. Здійснено теоретичний аналіз правової природи ДПП як форми публічно-приватної взаємодії з виокремленням його імперативних характеристик і підкресленням адміністративно-правової природи регулювання.

Визначено структуру адміністративно-правового регулювання ДПП як системи взаємопов'язаних елементів: нормативно-правової бази, компетенції органів влади, адміністративних процедур підготовки та погодження проєктів, контрольних механізмів і механізмів відповідальності. Проаналізовано проблемні аспекти чинного регулювання, зокрема відсутність єдиного спеціального закону, нечіткість розподілу компетенції між різними рівнями влади, відсутність єдиних конкурсних процедур, брак механізмів громадської участі та публічної звітності.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: прийняття комплексного закону про адміністративно-правові процедури у сфері ДПП, уніфікація конкурсних процедур, встановлення чіткого розподілу компетенції, забезпечення громадської участі та прозорості, створення єдиного реєстру проєктів, посилення контролю та гарантій судового захисту прав приватних партнерів.

Ключові слова: *державно-приватне партнерство, адміністративно-правове регулювання, публічне управління, адміністративні процедури, публічний інтерес, компетенція органів влади, контроль, прозорість.*

Masterchuk E. V. Conceptual foundations of administrative and legal regulation of public-private partnership in Ukraine

The article explores the conceptual foundations of administrative-legal regulation of public-private partnership (PPP) in Ukraine as a complex institution of public administration that combines imperative and contractual elements of state-business interaction. The relevance of the topic is justified by the need to attract private investment to implement socially significant projects, improve infrastructure quality, and enhance the efficiency of public services within the constraints of limited budgetary resources.

The importance of developing clear administrative-legal mechanisms that balance public interest with private initiative, minimize corruption risks, and ensure transparency and accountability of public authorities is emphasized. A theoretical analysis is conducted on the legal nature of PPP as a form of public-private interaction, highlighting its imperative features and the administrative-legal character of regulation.

The structure of administrative-legal regulation of PPP is defined as a system of interconnected elements: normative legal framework, competence of public authorities, administrative procedures for project preparation and approval, control mechanisms, and mechanisms of liability. Problematic aspects of the current regulation are analyzed, including the absence of a single specialized law, unclear division of competence among different levels of government, lack of unified tender procedures, and insufficient mechanisms for public participation and transparency.

Proposals for improving legislation are formulated: adoption of a comprehensive law on administrative-legal procedures in the PPP sphere, unification of tender procedures, clear delineation of competence, ensuring public participation and transparency, creation of a single register of PPP projects, strengthening control, and ensuring effective judicial protection of the rights of private partners.

Key words: *public-private partnership, administrative-legal regulation, public administration, administrative procedures, public interest, competence of public authorities, control, transparency.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України державно-приватне партнерство (ДПП) визнається важливим інструментом реалізації стратегічних проєктів, залучення інвестицій та модернізації публічної інфраструктури. Разом із тим ефективність його використання значною мірою залежить від належного правового регулювання, зокрема адміністративно-правового, яке має забезпечувати баланс публічних і приватних інтересів, законність, прозорість та підзвітність у процесі реалізації партнерських проєктів.

Однак чинна нормативно-правова база України у сфері державно-приватного партнерства характеризується фрагментарністю та відсутністю єдиної концептуальної основи адміністративно-правового регулювання. Залишається невизначеною системність та ієрархія нормативно-правових актів, відсутні чітко окреслені адміністративні процедури ухвалення рішень, укладення договорів, контролю за виконанням зобов'язань сторін. Також існують проблеми розподілу компетенції між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, що створює правову невизначеність і знижує інвестиційну привабливість таких проєктів.

Актуальність дослідження концептуальних засад адміністративно-правового регулювання ДПП обумовлена потребою у системному науковому осмисленні правової природи, принципів, механізмів і процедур, що становлять його зміст. Без належного теоретичного підґрунтя неможливо сформувати ефективну модель правового регулювання, яка б забезпечувала належний рівень захисту публічних інтересів і гарантувала інвесторам прогнозованість та стабільність правового середовища.

Це зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження адміністративно-правових аспектів державно-приватного партнерства, формування цілісного підходу до визначення його концептуальних засад як основи для подальшого вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики.

Метою статті є формулювання цілісного наукового підходу до визначення концептуальних засад адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в Україні через з'ясування його правової природи, принципів, структурних елементів та механізмів, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Аналіз наукових публікацій. Питання державно-приватного партнерства в Україні знайшло відображення у низці наукових досліджень, зокрема економіко-правового та фінансово-правового характеру. Дослідники зосереджуються на проблемах фінансування інфраструктурних проєктів, розподілу ризиків, залучення приватних інвестицій, правовій природі договорів ДПП. У цьому контексті важливими є праці, що аналізують договірні конструкції державно-приватного партнерства, їх цивільно-правові та господарсько-правові особливості, питання захисту прав інвесторів.

Водночас адміністративно-правові аспекти ДПП досліджені значно меншою мірою. Науковці приділяють увагу окремим аспектам адміністративно-правового регулювання, зокрема компетенції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері підготовки та реалізації проєктів ДПП, процедурі прийняття рішень, погоджень, видачі дозволів. Однак ці дослідження часто носять прикладний і вузькоспеціалізований характер, не пропонуючи системного теоретичного узагальнення природи адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства як цілісного правового явища.

Бракує робіт, що комплексно розглядають концептуальні засади адміністративно-правового регулювання ДПП, включаючи його принципи, завдання, структуру, механізми реалізації адміністративних процедур, розмежування компетенції між різними рівнями влади. Наявні законодавчі та наукові підходи не забезпечують належної уніфікації та передбачуваності адміністративних процедур у сфері ДПП, що створює ризики для інвесторів і ускладнює реалізацію партнерських проєктів.

Ця обставина свідчить про наявність суттєвої наукової лакуни, заповнення якої вимагає доктринального дослідження адміністративно-правової природи державно-приватного партнерства, його концептуальних засад і механізмів правового регулювання як необхідної основи для подальшого розвитку українського законодавства та практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Державно-приватне партнерство (ДПП) у сучасному правовому розумінні виступає особливою формою співпраці між державою та приватним сектором, що має за мету реалізацію суспільно значущих проєктів, насамперед у сфері розвитку інфраструктури, надання якісних публічних послуг і стимулювання економічного зростання [1, с. 34]. У світовій практиці ДПП є гнучким механізмом залучення приватних інвестицій і експертизи до реалізації проєктів, які держава з фінансових чи організаційних причин не може виконати самостійно.

Наукова література підкреслює міждисциплінарний характер феномену ДПП, що об'єднує економічні, фінансові, управлінські та правові компоненти [2, с. 89]. У правовій площині воно є системою відносин між публічними партнерами (державою, органами місцевого самоврядування) та приватними особами, які регулюються як імперативними приписами публічного права, так і диспозитивними умовами договірних конструкцій.

Українське законодавство (Закон України «Про державно-приватне партнерство») визначає ДПП як співпрацю публічного та приватного партнерів на договірних засадах з метою залучення інвестицій у розвиток об'єктів, що мають суспільне значення [3, с. 12]. Проте цей закон має переважно рамковий характер і не деталізує адміністративно-правові механізми реалізації партнерських проєктів, залишаючи низку критичних питань на розсуд підзаконних актів або практики правозастосування.

В адміністративно-правовому аспекті особливе значення має питання визначення меж і форм реалізації публічної влади в рамках ДПП. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування здійснюють управлінський вплив на процес підготовки, відбору, погодження та контролю виконання проєктів ДПП. При цьому характерною рисою є поєднання диспозитивності договірних відносин із владно-організаційними засобами регулювання [4, с. 76].

Адміністративно-правове регулювання визначає правила поведінки органів публічної влади, встановлює обов'язкові адміністративні процедури, передбачає відповідальність посадових осіб за порушення вимог законності та забезпечує правову визначеність для приватного інвестора [5, с. 67]. Це регулювання не лише організаційне, а й гарантійне – його призначення полягає у забезпеченні балансу публічного інтересу та прав приватного партнера.

Концептуальні засади адміністративно-правового регулювання ДПП передбачають наявність чітких принципів, без яких неможливо створити ефективну і передбачувану правову модель. Серед них можна виділити:

– верховенство права, що передбачає суворе дотримання законності у діяльності органів влади;
– пріоритет публічного інтересу, як основна мета державного регулювання;
– прозорість у прийнятті рішень, що дозволяє мінімізувати корупційні ризики;
– підзвітність органів публічної адміністрації перед громадянами та бізнесом;
– правова визначеність і стабільність, що створює передбачуване середовище для інвестора;
– пропорційність втручання у приватні права [6, с. 142].

Реалізація цих принципів має знайти відображення у нормативно-правових актах через чітке визначення компетенції органів влади, процедурні правила погодження та затвердження проєктів, механізми контролю виконання умов договорів ДПП.

Ще однією ключовою концептуальною основою є визначення компетенції органів публічної влади у сфері ДПП. Недостатня чіткість законодавства щодо розподілу повноважень між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування призводить до дублювання функцій, адміністративних бар'єрів і правової невизначеності [7, с. 58]. Це своєю чергою знижує ефективність взаємодії сторін партнерства та створює ризики відмови інвесторів від участі у проєктах.

Значну увагу слід приділити процедурній стороні адміністративно-правового регулювання ДПП. Йдеться про чітко визначені адміністративні процедури відбору проєктів, погодження умов договорів, проведення конкурсів, публікацію інформації про умови партнерства, оцінку ризиків і ефективності проєктів. У європейській практиці стандарти адміністративних процедур у сфері ДПП передбачають високий рівень відкритості і підзвітності як ключову гарантію прав приватного інвестора [8, с. 91].

Натомість в Україні часто бракує деталізації таких процедур у нормативно-правових актах, що відкриває простір для зловживань, корупції, формального погодження проєктів без належного аналізу їх суспільної корисності та фінансової обґрунтованості. Такий стан речей вимагає концептуального осмислення адміністративної процедури в контексті ДПП як системної складової правового регулювання, яка повинна передбачати мінімальні стандарти публічності, участі зацікавлених сторін, оцінки ефективності та забезпечення зворотного зв'язку з громадськістю [9, с. 124].

Особливої ваги набуває проблема контролю за виконанням умов договорів ДПП. Адміністративно-правове регулювання має встановлювати механізми моніторингу, звітності, оцінки виконання проєктів, а також передбачати санкції у випадку порушення зобов'язань. Це питання безпосередньо пов'язане з гарантіями захисту публічного інтересу та прав учасників партнерства.

Адміністративно-правова наука підкреслює, що контрольні механізми у сфері ДПП не повинні бути виключно формальними, а мають ґрунтуватися на принципах ефективності, пропорційності та належної правової процедури. Важливо, щоб контроль не перетворювався на засіб бюрократичного тиску чи корупційного вимагання, а був інструментом забезпечення якісного виконання зобов'язань за договором ДПП [10, с. 211].

Крім того, концептуальні засади адміністративно-правового регулювання ДПП мають враховувати питання захисту прав приватних інвесторів. Йдеться про створення стабільного правового середовища, передбачуваність адміністративних процедур, чіткість критеріїв відбору проєктів, можливість оскарження рішень органів влади у судовому порядку. Без таких гарантій приватний бізнес не матиме мотивації інвестувати у довгострокові та капіталомісткі проєкти.

Таким чином, концептуальні основи адміністративно-правового регулювання ДПП в Україні мають включати не лише декларативні цілі та принципи, а й деталізовані положення про розподіл компетенції між різними органами публічної адміністрації, чітко

регламентовані адміністративні процедури, ефективні механізми контролю та дієві гарантії захисту прав усіх учасників партнерства. Це створить передумови для ефективного залучення приватних інвестицій, реалізації соціально значущих проєктів і забезпечення публічних інтересів у сфері розвитку держави.

Адміністративно-правове регулювання державно-приватного партнерства також слід розглядати як комплекс заходів державної політики, що має забезпечувати баланс між стимулюванням приватних інвестицій та захистом публічних інтересів. У цьому контексті важливо наголосити на принципі публічної доцільності, що вимагає оцінки соціальної, економічної та екологічної корисності проєктів перед їх затвердженням [11, с. 37].

У багатьох європейських країнах функціонує спеціалізована система оцінювання проєктів ДПП, яка передбачає обов'язкове проведення економічного та правового аудиту, аналізу ризиків, консультацій з громадськістю. Такий підхід має бути інкорпорований і в українську адміністративно-правову модель регулювання ДПП для підвищення її прозорості та ефективності [12, с. 81].

Ще однією важливою складовою є забезпечення інституційної спроможності органів публічної влади. Відсутність достатнього кадрового потенціалу, належної підготовки посадових осіб, спеціалізованих структурних підрозділів у міністерствах та органах місцевого самоврядування призводить до зловживань, неефективного планування та реалізації проєктів ДПП [13, с. 122].

Для подолання цієї проблеми необхідно передбачити у законодавстві вимоги до створення спеціалізованих підрозділів, їх функцій, порядку координації між різними рівнями влади. Це дозволить уникнути дублювання повноважень та підвищить якість ухвалених управлінських рішень.

У сфері адміністративно-правового регулювання ДПП також важливо забезпечити належний доступ до інформації. Принцип інформаційної відкритості передбачає обов'язок органів влади публікувати дані про підготовку, укладення та виконання договорів ДПП, умови конкурсів, результати оцінки пропозицій, хід реалізації проєктів. Така відкритість є передумовою для здійснення громадського контролю, запобігання корупції та підвищення довіри інвесторів [14, с. 65].

На сьогодні в Україні відсутній єдиний публічний реєстр проєктів ДПП, що ускладнює моніторинг виконання зобов'язань та обмежує доступ громадськості до інформації. Законодавче врегулювання створення таких реєстрів має стати невід'ємним елементом концепції адміністративно-правового регулювання партнерства.

Нормотворчі прогалини у чинному законодавстві проявляються також у відсутності єдиних процедур укладення договорів ДПП. Відсутні стандартизовані конкурси, критерії відбору, вимоги до документації, чіткі етапи погодження умов партнерства. Це створює ризики для зловживань з боку посадових осіб, непрозорого відбору приватних партнерів та дискримінації потенційних інвесторів [15, с. 174].

Особливо проблемним є питання розподілу ризиків між публічним та приватним партнерами. Закон передбачає можливість такого розподілу, але не містить імперативних правил чи орієнтовних моделей, які могли б служити зразком для договорів. Це відкриває простір для формального підходу до оцінки ризиків, перекладання ризиків на державу або громадян без належного обґрунтування [16, с. 143].

Слід також підкреслити значення координації між різними органами влади у сфері ДПП. В умовах децентралізації управління проєктами ДПП часто передбачає співпрацю між центральними органами виконавчої влади, обласними та місцевими адміністраціями, органами місцевого самоврядування. Недостатня законодавча визначеність щодо координаційних механізмів призводить до конфліктів повноважень, затримок у погодженні проєктів, дублювання адміністративних процедур [17, с. 157].

Концепція адміністративно-правового регулювання ДПП має враховувати необхідність створення інституційних механізмів координації, наприклад міжвідомчих комісій, координаційних рад, визначення чітких процедур погодження на різних рівнях управління.

Необхідно звернути увагу й на проблему судового оскарження адміністративних рішень у сфері ДПП. Гарантії захисту прав приватних партнерів в адміністративному судочинстві є основою правової визначеності та довіри бізнесу до держави як контрагента. Адміністративно-правове регулювання має забезпечувати можливість ефективного і своєчасного оскарження рішень органів влади, що порушують права або законні інтереси приватних інвесторів [18, с. 201].

У цьому контексті важливо передбачити у спеціальному законі про ДПП спеціальні правила підсудності, скорочені строки розгляду спорів, можливість застосування забезпечувальних заходів, а також обов'язковість виконання судових рішень.

Таким чином, адміністративно-правова природа регулювання ДПП проявляється у комплексі владно-організаційних, імперативних і процедурних заходів, що покликані упорядкувати діяльність органів публічної адміністрації, встановити баланс публічних і приватних інтересів, забезпечити прозорість, підзвітність і ефективність реалізації партнерських проєктів. Формування концептуальних засад адміністративно-правового регулювання ДПП потребує системного підходу, що враховує як європейські стандарти адміністративної процедури, так і національні особливості організації публічної влади в Україні.

Попри закріплення загальних засад державно-приватного партнерства в законодавстві України, адміністративно-правове регулювання цієї сфери залишається фрагментарним та суперечливим. Насамперед варто зазначити відсутність спеціалізованого комплексного нормативно-правового акту, який би системно врегульовував адміністративні процедури погодження, затвердження та контролю реалізації проєктів ДПП. Існуючий Закон України «Про державно-приватне партнерство» має рамковий характер і не відповідає сучасним потребам практики [19, с. 102].

Велика проблема полягає у розподілі компетенції між органами центральної виконавчої влади, обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Відсутність чіткого законодавчого розмежування функцій і процедур погодження призводить до дублювання повноважень, затягування ухвалення рішень, конфліктів між органами влади, що в результаті негативно впливає на інвестиційну привабливість партнерських проєктів [20, с. 58].

Ще однією проблемою є слабкість адміністративних процедур погодження умов ДПП. Немає єдиних стандартів проведення конкурсів, критеріїв відбору проєктів, чітких вимог до конкурсної документації. Це відкриває можливості для корупційних зловживань, сприяє формалізму у відборі партнерів та підриває довіру бізнесу до механізму партнерства.

Нерозвиненість механізмів громадської участі у процесі підготовки та ухвалення рішень щодо ДПП також становить значну проблему. Брак законодавчо закріплених обов'язкових консультацій, обговорень, публікації проєктів договорів і звітності про їх виконання суперечить принципам прозорості й підзвітності публічної влади. Це обмежує можливість громадського контролю й знижує рівень легітимності управлінських рішень.

Відсутність єдиного публічного реєстру проєктів ДПП і централізованої інформаційної платформи ускладнює доступ до даних про укладені договори, хід їх виконання, умови фінансування та результати оцінки ефективності. Такий стан речей створює передумови для закритості та маніпуляцій з інформацією, унеможливлює комплексний моніторинг реалізації партнерських проєктів.

Також проблемним залишається питання ефективного контролю за виконанням умов договорів ДПП. Сьогодні контрольні функції різних органів часто дублюються або не координуються належним чином, а системи моніторингу й оцінки результатів реалізації проєктів не мають єдиної методології чи обов'язкових стандартів.

Нарешті, надзвичайно актуальною проблемою є недостатня професійна підготовка посадових осіб органів виконавчої влади й місцевого самоврядування. Брак спеціалізованих знань і навичок у сфері планування, оцінки, укладення та супроводу договорів ДПП є значним бар'єром для належного впровадження партнерських проєктів і мінімізації ризиків порушення законності.

З метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в Україні можна запропонувати такі основні напрями:

– розроблення та прийняття спеціального комплексного закону про адміністративно-правові процедури у сфері державно-приватного партнерства, який би чітко визначав правила підготовки, погодження, укладення та виконання договорів ДПП;

– встановлення законодавчо чіткого розподілу компетенції між органами центральної виконавчої влади, обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування з урахуванням принципів субсидіарності й децентралізації;

– уніфікація адміністративних процедур проведення конкурсів, відбору, погодження й укладення договорів ДПП із запровадженням прозорих критеріїв і вимог до конкурсної документації;

– запровадження обов'язкових механізмів громадської участі, публічних консультацій, оприлюднення інформації про умови партнерських проєктів і результати їх реалізації;

– створення єдиного публічного реєстру проєктів ДПП та централізованої електронної інформаційної платформи для забезпечення доступу до інформації інвесторів, громадян і органів контролю;

– посилення системи контролю за виконанням умов договорів ДПП, уніфікація методології моніторингу, встановлення обов'язкових стандартів звітності та механізмів притягнення до відповідальності за порушення;

– запровадження спеціалізованих програм підготовки й підвищення кваліфікації посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування для формування інституційної спроможності у сфері планування, оцінки, укладення та супроводу проєктів ДПП;

– забезпечення ефективних механізмів судового захисту прав приватних інвесторів і учасників партнерських проєктів, зокрема через спеціалізацію адміністративних судів, скорочені строки розгляду спорів та можливість застосування заходів забезпечення позову.

Висновки. Здійснений аналіз адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в Україні свідчить про наявність системних проблем, що перешкоджають ефективній реалізації партнерських проєктів, залученню приватних інвестицій і досягненню суспільно значущих результатів. Сучасне законодавче регулювання має рамковий характер, не забезпечує належної деталізації адміністративних процедур, чіткого розподілу компетенції між органами влади різних рівнів, ефективного контролю та захисту прав приватних партнерів.

Адміністративно-правова природа регулювання ДПП вимагає системного підходу до розробки нормативно-правових актів, які мають поєднувати імперативні правила поведінки органів публічної влади, процедури ухвалення рішень, механізми контролю і відповідальності за дотримання законності та публічного інтересу.

Формування концептуальних засад адміністративно-правового регулювання ДПП має ґрунтуватися на принципах верховенства права, пріоритету публічного інтересу, прозорості, підзвітності, правової визначеності, пропорційності та ефективного захисту прав усіх учасників партнерства. Реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити якість управління у сфері державно-приватного партнерства, зміцнити інституційну спроможність органів публічної влади, забезпечити довіру приватних інвесторів і сприяти сталому соціально-економічному розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О.В., Онищенко Н.М. Теорія держави і права : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI.
4. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України : підручник / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.

5. Серьогіна С.Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
6. Коліушко І.Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. К. : Факт, 2003. 256 с.
7. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.
8. Чубара О.Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. К. : Алерта, 2019. 236 с.
9. Луць Л.А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 272 с.
10. Боровик Т.В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
11. Council of Europe. The Administration and You (2nd edition). Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : офіц. текст. К. : Парлам. вид-во, 2023. 176 с.
13. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В.Б. Авер'янова. К. : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
14. Кузьменко О.В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
15. Шемшученко Ю.С. (ред.). Великий енциклопедичний юридичний словник. К. : Юрид. енциклопедія, 2007. 864 с.
16. Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. К. : Наукова думка, 2010. 800 с.
17. Петришин О.В., Гетьман А.П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.
18. Баймуратов М.О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юрид. література, 2010. 384 с.
19. Битяк Ю.П., Бойко М.П., Петришин О.В. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2017. 656 с.
20. Європейська хартія місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАЛІЙ К. А.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:339.138(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.32

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СПОЖИВЧОГО РИНКУ

У статті досліджено адміністративні процедури як ключовий інструмент державного регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку в Україні. Підкреслено, що ефективне функціонування споживчого ринку є важливою умовою соціально-економічного розвитку держави, забезпечення прав споживачів, підвищення якості товарів і послуг, а також стимулювання добросовісної конкуренції. Обґрунтовано, що адміністративні процедури виступають формалізованою послідовністю дій органів публічної адміністрації, спрямованих на реалізацію їхніх владних повноважень у сфері контролю, ліцензування, погодження та нагляду.

Проаналізовано загальні риси адміністративних процедур у цій сфері, їх імперативний характер і необхідність балансування публічного інтересу з правами приватних осіб. Визначено структурні елементи адміністративних процедур, включаючи ініціювання, розгляд документів, контрольні заходи, прийняття рішень та порядок оскарження. Окрему увагу приділено принципам належного адміністративного процесу – законності, пропорційності, обґрунтованості, неупередженості, прозорості, правової визначеності.

Виявлено основні проблеми адміністративно-правового регулювання у сфері споживчого ринку в Україні: фрагментарність законодавчої бази, відсутність єдиних стандартів процедур, надмірна зарегульованість, недостатня прозорість, низький рівень діджиталізації, неефективні механізми оскарження. Сформульовано пропозиції щодо їх подолання, зокрема через прийняття спеціального закону про адміністративні процедури, уніфікацію вимог, спрощення процедур для МСП, розвиток електронних сервісів, забезпечення публічності інформації, покращення підготовки кадрів та посилення міжвідомчої координації.

Ключові слова: *адміністративні процедури, споживчий ринок, державне регулювання, публічна адміністрація, контроль, ліцензування, захист прав споживачів, правова визначеність, прозорість.*

Maliy K. A. Administrative procedures for regulating the activities of consumer market entities

The article examines administrative procedures as a key instrument of state regulation of the activities of consumer market entities in Ukraine. It emphasizes that the effective functioning of the consumer market is an essential condition for the country's socio-economic development, the protection of consumer rights, improved quality of goods and services, and the promotion of fair competition. It is argued that administrative procedures represent a formalized sequence of actions by public administration bodies aimed at exercising their authoritative powers in the areas of control, licensing, approvals, and supervision.

The general features of administrative procedures in this field, their imperative nature, and the need to balance public interest with the rights of private parties are

analyzed. Structural elements of administrative procedures are identified, including initiation, review of documents, control measures, decision-making, and appeal procedures. Particular attention is given to the principles of due administrative process – legality, proportionality, reasonableness, impartiality, transparency, and legal certainty.

The main problems of administrative and legal regulation in Ukraine's consumer market sphere are identified: fragmented legislative framework, lack of unified procedural standards, excessive regulation, insufficient transparency, low level of digitalization, and ineffective appeal mechanisms. Proposals are formulated to address these issues, including adopting a special law on administrative procedures, unifying requirements, simplifying procedures for SMEs, developing electronic services, ensuring public access to information, improving staff training, and strengthening inter-agency coordination.

Key words: *administrative procedures, consumer market, state regulation, public administration, control, licensing, consumer rights protection, legal certainty, transparency.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформації ринкових відносин потребують формування ефективного механізму адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання у сфері торгівлі та послуг, який би забезпечував баланс публічних і приватних інтересів, належний рівень захисту прав споживачів і правової визначеності для бізнесу.

Адміністративні процедури у цій сфері виступають засобом практичної реалізації державної регуляторної політики та адміністративно-правових норм, які визначають обов'язкові для виконання правила поведінки, порядок взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування із суб'єктами господарювання, механізми контролю, нагляду та відповідальності.

Незважаючи на наявність розвиненої законодавчої бази у сфері захисту прав споживачів та регулювання підприємницької діяльності, українська правова система характеризується фрагментарністю та неузгодженістю адміністративних процедур у сфері споживчого ринку. Відсутність єдиних стандартів адміністративних процедур, різноспрямованість нормативних актів, недостатня прозорість і передбачуваність дій контролюючих органів створюють серйозні проблеми для розвитку підприємництва, породжують корупційні ризики та знижують ефективність державної політики у сфері захисту прав споживачів.

З огляду на це особливої актуальності набуває дослідження сутності, принципів, структури та змісту адміністративних процедур у сфері споживчого ринку, а також формування рекомендацій щодо їх уніфікації та вдосконалення як необхідної умови підвищення ефективності державного регулювання та забезпечення належного захисту прав споживачів в Україні.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративних процедур регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку в Україні, з'ясування їх правової природи, принципів, елементного складу, проблемних аспектів правозастосування, а також розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Аналіз наукових публікацій. Питання адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку висвітлюється у вітчизняній науковій літературі переважно в контексті загальної теорії адміністративного права, державного регулювання економіки та захисту прав споживачів. Зокрема, загальнотеоретичні аспекти адміністративної процедури як інструменту реалізації публічної влади та гарантії прав приватних осіб детально досліджували В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.В. Кузьменко, які звертали увагу на значення процедурності для забезпечення законності та правової визначеності у діяльності органів виконавчої влади.

Окремі аспекти адміністративних процедур у сфері господарської діяльності розглядали О.Г. Чубара та С.Г. Серьогіна. Зокрема, О.Г. Чубара досліджувала поняття, структуру та стадії адміністративної процедури, акцентуючи на необхідності її чіткого нормативного

врегулювання для забезпечення прозорості та передбачуваності регулювання господарської діяльності. С.Г. Серьогіна у своїх роботах підкреслювала значення адміністративно-правового забезпечення публічної адміністрації в Україні та роль процедур у реалізації її функцій.

Досить ґрунтовно досліджено проблематику державного нагляду та контролю як ключового елементу адміністративно-правового регулювання у працях І.Б. Коліушка, Л.А. Луця, Т.В. Боровик. Вони звертали увагу на необхідність ефективних механізмів захисту прав споживачів, запобігання порушенням законодавства про якість та безпеку продукції, протидії недобросовісній конкуренції.

Водночас можна констатувати відсутність комплексного системного дослідження адміністративних процедур саме як окремого інституту регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку. Більшість робіт мають фрагментарний характер: одні зосереджуються на загальних теоретичних засадах адміністративного процесу, інші – на окремих процедурах (ліцензуванні, дозволах, перевірках), без вироблення єдиної концепції або уніфікованих стандартів процедур у сфері споживчого ринку.

Це свідчить про наявність наукової прогалини, заповнення якої є необхідною умовою для створення сучасної концепції адміністративно-правового регулювання споживчого ринку України, що відповідатиме принципам верховенства права, прозорості, передбачуваності та ефективного захисту прав усіх учасників правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні процедури у сфері споживчого ринку становлять сукупність встановлених законодавством послідовних дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію їх компетенції щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення дотримання вимог законодавства про захист прав споживачів і забезпечення належної якості товарів і послуг [1, с. 53].

Вони є формою реалізації адміністративно-владних повноважень і мають імперативний характер, що виявляється у встановленні обов'язкових для виконання правил поведінки та порядку взаємодії суб'єктів господарювання з органами влади. У теорії адміністративного права адміністративна процедура розглядається як гарант правової визначеності, передбачуваності, прозорості та захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів [2, с. 89].

Важливо зазначити, що адміністративні процедури виконують дві взаємопов'язані функції. По-перше, вони регулюють діяльність суб'єктів господарювання, зокрема через процедури ліцензування, видачі дозволів, погодження умов діяльності, проведення перевірок і застосування заходів адміністративного впливу. По-друге, адміністративні процедури виступають засобом реалізації контрольної функції держави у сфері споживчого ринку, спрямованої на забезпечення дотримання вимог законодавства, стандартів безпеки та якості продукції [3, с. 101].

Особливістю адміністративних процедур у сфері споживчого ринку є їх багаторівнева нормативна регламентація. Базові принципи та засади діяльності органів виконавчої влади визначаються Конституцією України, законами України «Про захист прав споживачів», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» та іншими спеціальними актами [4, с. 34].

При цьому на підзаконному рівні діють численні постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, методичні рекомендації, які регулюють окремі питання організації адміністративних процедур у відповідних секторах споживчого ринку. Така багаторівнева структура створює умови для деталізації та спеціалізації процедур, однак водночас призводить до фрагментарності та суперечливості правового регулювання [5, с. 142].

Важливим компонентом адміністративних процедур є дотримання принципів належного адміністративного процесу: законності, пропорційності, обґрунтованості, неупередженості, рівності перед законом, відкритості та прозорості. Вони мають бути гарантовані як на законодавчому рівні, так і під час безпосередньої реалізації процедур органами влади [6, с. 78].

В умовах євроінтеграційних процесів Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати свої стандарти адміністративних процедур із європейськими принципами публічної адміністрації, зокрема принципами прозорості, підзвітності, участі зацікавлених сторін, захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання [7, с. 44].

Наявність ефективних адміністративних процедур у сфері споживчого ринку є важливою умовою для створення сприятливого бізнес-клімату, розвитку добросовісної конкуренції, підвищення рівня захисту прав споживачів та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави.

Адміністративні процедури у сфері споживчого ринку можна охарактеризувати як формалізовану послідовність дій органів публічної адміністрації, що спрямовані на реалізацію їхніх владних повноважень із регулювання діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення дотримання вимог законодавства про захист прав споживачів, стандартів якості й безпеки продукції [8, с. 91].

У структурі адміністративних процедур можна виокремити такі основні елементи:

– ініціювання адміністративної процедури (заява суб'єкта господарювання або власна ініціатива органу влади);

– розгляд документів та інформації (перевірка на відповідність вимогам законодавства);

– здійснення контрольних заходів (інспекції, перевірки);

– прийняття рішення (надання або відмова у видачі дозволу/ліцензії, припис, штраф тощо);

– оскарження рішення у адміністративному чи судовому порядку [9, с. 74].

Ці етапи відображають логіку адміністративного процесу як гарантії законності та обґрунтованості управлінських рішень. Без належної процедури застосування заходів державного впливу може набувати дискреційного, непрозорого характеру та порушувати права учасників ринку.

Важливою рисою адміністративних процедур є їх імперативність, яка проявляється у встановленні обов'язкових правил поведінки для суб'єктів господарювання та органів публічної влади. Проте адміністративно-правове регулювання у цій сфері повинно ґрунтуватися не лише на імперативних приписах, а й на балансі між публічним інтересом і правами приватних осіб [10, с. 103].

Відповідно до європейських стандартів публічної адміністрації, ключовими принципами адміністративних процедур у сфері споживчого ринку є:

– законність – обов'язок діяти в межах і у спосіб, передбачений законом;

– пропорційність – заборона надмірного обмеження прав і свобод;

– обґрунтованість – прийняття рішень на підставі повних та об'єктивних даних;

– неупередженість – заборона дискримінації та конфлікту інтересів;

– прозорість – забезпечення доступу до інформації про процедури, критерії, рішення;

– правова визначеність – передбачуваність дій органів влади та стабільність процедур [11, с. 58].

В українському законодавстві закріплення цих принципів має фрагментарний характер. Закон «Про адміністративні послуги» окреслює вимоги до прозорості, доступності та якості послуг, але не охоплює всіх аспектів регуляторних процедур, що мають владно-організаційний характер, таких як перевірки, приписування обов'язків чи притягнення до адміністративної відповідальності [12, с. 133].

Нерідко в підзаконних актах відсутні чіткі критерії прийняття рішень, строки розгляду заяв, порядок повідомлення суб'єктів господарювання про результати перевірок чи планові заходи контролю. Це створює умови для зловживань дискрецією, корупційного тиску та порушення прав підприємців.

Зважаючи на це, важливо підкреслити значення уніфікації адміністративних процедур у сфері споживчого ринку. Йдеться про створення єдиних стандартів для процедур видачі ліцензій і дозволів, проведення перевірок, винесення приписів, накладення штрафів

тощо. Уніфікація сприяє зниженню адміністративного навантаження на бізнес, спрощенню взаємодії з органами влади та підвищенню довіри до регуляторної системи [13, с. 97].

Крім того, варто звернути увагу на необхідність диджиталізації адміністративних процедур. Використання електронних сервісів, реєстрів, онлайн-подачі документів і відстеження статусу розгляду дозволяє підвищити прозорість, скоротити час і витрати учасників ринку, знизити корупційні ризики. В Україні вже є позитивний досвід у сфері надання адміністративних послуг через ЦНАПи та електронні платформи, проте регуляторні адміністративні процедури (особливо контрольні) залишаються менш оцифрованими та доступними.

Важливою умовою ефективності адміністративних процедур є участь зацікавлених сторін у їх підготовці та реалізації. Це передбачає проведення публічних консультацій при розробці нормативно-правових актів, що визначають процедури, врахування позицій бізнес-асоціацій, громадських об'єднань споживачів. Такий підхід відповідає європейським принципам публічного управління і має сприяти підвищенню легітимності регулювання [14, с. 65].

Отже, адміністративні процедури у сфері споживчого ринку є не просто технічною формальністю, а важливим інструментом забезпечення правової визначеності, балансу інтересів держави та бізнесу, гарантії прав споживачів. Їх ефективність залежить від чіткого нормативного закріплення, уніфікації, прозорості, діджиталізації та реальної імплементації принципів належного адміністративного процесу.

Незважаючи на наявність певної нормативної бази, адміністративні процедури регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку в Україні мають низку проблем, що значно знижують їхню ефективність і правову визначеність.

Насамперед слід відзначити фрагментарність правового регулювання. Закон «Про захист прав споживачів» містить загальні вимоги до безпеки і якості товарів і послуг, порядок захисту прав споживачів, але майже не визначає конкретних процедур взаємодії контролюючих органів із суб'єктами господарювання. Низка спеціальних законів і підзаконних актів регулює окремі аспекти перевірок, ліцензування, дозволів, однак єдиного універсального акту про адміністративні процедури у цій сфері немає [15, с. 144].

Відсутність єдиних стандартів адміністративних процедур призводить до значної варіативності та непередбачуваності їх застосування на практиці. У різних регіонах і навіть у різних територіальних органах однієї служби можуть застосовуватися різні підходи до оформлення документів, строків розгляду, повідомлення суб'єктів господарювання про перевірки, змісту приписів. Це створює правову невизначеність, ускладнює планування діяльності бізнесу, породжує підстави для зловживань дискреційними повноваженнями посадових осіб.

Суттєвою проблемою є також надмірна зарегульованість і складність процедур, що особливо негативно впливає на малий і середній бізнес. Значна кількість дозволів, погоджень, складні форми заяв і звітів, дублювання інформації в різні органи влади – усе це призводить до збільшення витрат часу і ресурсів суб'єктів господарювання, знижує конкурентоспроможність бізнесу та стримує інвестиційну активність [16, с. 172].

Особливої уваги потребує проблема прозорості та публічності адміністративних процедур. Хоча законодавство декларує принцип відкритості діяльності органів влади, на практиці інформація про заплановані перевірки, вимоги до документів, критерії прийняття рішень часто є або недоступною, або надто ускладненою для сприйняття підприємцями. Відсутність зручних електронних сервісів, недостатня публічність реєстрів перевірок і результатів контролю створюють ґрунт для корупційних практик і зловживань владою [17, с. 211].

Ще однією проблемою є недостатня діджиталізація адміністративних процедур. Попри успіхи у створенні ЦНАПів та окремих електронних сервісів, значна частина процедур у сфері регулювання споживчого ринку залишається паперовою, з великою кількістю фізичних візитів, підписів, печаток. Це не лише неефективно, але й створює умови для неформальних домовленостей та зловживань.

Варто звернути увагу на відсутність ефективних механізмів оскарження рішень органів влади у сфері споживчого ринку. Хоча формально рішення контролюючих органів можуть бути оскаржені до вищого органу чи до суду, на практиці ці процедури є довгими, дорогими і часто не дають швидкого захисту прав підприємців. Відсутність спеціалізованих спрощених адміністративних процедур для розгляду таких скарг знижує рівень довіри бізнесу до системи державного регулювання [18, с. 65].

Суттєвою проблемою є також низька якість підготовки та професіоналізм посадових осіб, які реалізують адміністративні процедури у сфері споживчого ринку. Недостатнє знання законодавства, відсутність чітких інструкцій і критеріїв прийняття рішень призводять до формального підходу, необґрунтованих приписів і штрафів, конфліктів із бізнесом. Відсутність системної підготовки кадрів у цій сфері є значним бар'єром на шляху вдосконалення процедур [19, с. 58].

Не менш важливою проблемою є слабка координація між органами державної влади та місцевого самоврядування. Адміністративні процедури часто дублюються різними органами, відсутні узгоджені графіки перевірок, є конфлікти щодо компетенції. Це призводить до надмірного адміністративного навантаження на бізнес і неефективного використання ресурсів держави.

Таким чином, проблеми адміністративних процедур у сфері споживчого ринку можна узагальнити у такі групи:

- фрагментарність і відсутність єдиних стандартів;
- надмірна складність і зарегульованість;
- брак прозорості та публічності;
- низький рівень діджиталізації;
- неефективність механізмів оскарження;
- недостатня професійна підготовка кадрів;
- слабка міжвідомча координація.

Подолання цих проблем є необхідною умовою створення ефективного адміністративно-правового механізму регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку, що забезпечуватиме баланс публічних і приватних інтересів, захист прав споживачів і розвиток підприємництва.

Зважаючи на виявлені проблеми, пропонуються такі напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання процедур у сфері споживчого ринку України:

- прийняття єдиного спеціального закону про адміністративні процедури. Цей закон має системно врегулювати порядок взаємодії органів публічної влади з суб'єктами господарювання, встановити єдині стандарти та принципи прозорості, передбачуваності й обґрунтованості адміністративних рішень [20, с. 137];
- уніфікація та стандартизація адміністративних процедур у сфері споживчого ринку. Варто розробити єдині вимоги до змісту заяв, строків розгляду, форм повідомлень, критеріїв прийняття рішень. Це дозволить зменшити дискреційність і правову невизначеність;
- спрощення процедур для малого та середнього бізнесу. Пропонується запровадження принципу пропорційності адміністративного навантаження – менше вимог і перевірок для малого бізнесу за умови дотримання базових стандартів безпеки та якості;
- розширення електронних сервісів і діджиталізація процедур. Необхідно забезпечити можливість подання заяв, отримання дозволів і погоджень онлайн, створення інтегрованих інформаційних систем для контролюючих органів із доступом для підприємців;
- запровадження публічних реєстрів перевірок і результатів контролю. Це підвищить прозорість, дозволить громадськості та бізнесу відслідковувати діяльність органів контролю, мінімізує корупційні ризики.

Реалізація зазначених пропозицій створить передумови для формування єдиного, прозорого, ефективного механізму адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку України, сприятиме захисту прав споживачів та розвитку підприємництва.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що адміністративні процедури у сфері споживчого ринку є важливим елементом державного регулювання господарської діяльності та забезпечення прав споживачів. Їх роль полягає у встановленні чітких, передбачуваних, прозорих правил взаємодії між органами публічної влади та суб'єктами господарювання, запобіганні порушенням законодавства та забезпеченні добросовісної конкуренції. Незважаючи на наявність певної законодавчої основи, сучасна система адміністративних процедур у цій сфері характеризується фрагментарністю, правовою невизначеністю, надмірною зарегульованістю, недостатньою прозорістю, слабкою діджиталізацією та відсутністю ефективних механізмів оскарження рішень органів влади.

Формування єдиної концепції адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів споживчого ринку вимагає системного підходу, що враховує європейські стандарти публічної адміністрації, принципи верховенства права, пропорційності, прозорості та підзвітності. Запропоновані напрями вдосконалення спрямовані на спрощення процедур, підвищення їх якості та доступності, мінімізацію корупційних ризиків і зміцнення довіри бізнесу та споживачів до державної регуляторної політики. Їх реалізація є необхідною умовою розвитку ефективного ринку споживчих товарів і послуг, сталого економічного зростання та інтеграції України до європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О. В., Онищенко Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Авер'янов В. Б. (ред.). Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
4. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 1. Ст. 2.
5. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.
6. Чубара О. Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. Київ : Алерта, 2019. 236 с.
7. Серьогіна С. Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
8. Коліушко І. Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. Київ : Факт, 2003. 256 с.
9. Луць Л. А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 272 с.
10. Боровик Т. В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
11. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
13. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
14. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
15. Шемшученко Ю. С. (ред.). Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юридична енциклопедія, 2007. 864 с.
16. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Наукова думка, 2010. 800 с.
17. Петришин О. В., Гетьман А. П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.

18. Баймуратов М. О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 384 с.
19. Битяк Ю. П., Бойко М. П., Петришин О. В. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2017. 656 с.
20. Council of Europe. The Administration and You. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАМИРБАЄВА Д. С.,
аспірантка кафедри морського
та митного права
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

УДК 342.9:351.74:005.963:341.24
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.33

ДОБРОЧЕСНІСТЬ У МИТНИХ СЛУЖБАХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС: МЕХАНІЗМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Євроінтеграційний вектор розвитку України зумовлює необхідність оновлення системи публічного управління, зокрема особливої актуальності набуває питання впровадження адміністративно-правових механізмів забезпечення доброчесності у Державній митній службі України. Високий рівень корупції, зловживання владою, недостатня ефективність внутрішнього контрою та моніторингу, а також відсутність превентивних заходів – є основними викликами, що перешкоджають належному функціонуванню митниці та формування довіру з боку суспільства до її діяльності. З огляду на що, особливе значення має вивчення та запозичення міжнародного досвіду у сфері доброчесності, а саме практик країн-членів Європейського Союзу, які демонструють сталі моделі забезпечення належної поведінки державних службовців, у тому числі й доброчесності у митних адміністраціях. У процесі даного дослідження здійснено порівняльно-правовий аналіз інституційних та правових моделей доброчесності у митних адміністраціях Німеччини, Франції та Нідерландів. Крім того, визначено, що вирішальну роль у формуванні доброчесності у митних службах країн-членів ЄС відіграють міжнародні організації, а саме Європейське управління з питань боротьби з шахрайством (OLAF), Групи держав проти корупції (GRECO), Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Окрема увага приділяється ефективності функціонування інституційних підходів до моніторингу способу життя митників, запровадженню інструментів декларування доброчесності, розвитку системи етичного навчання та забезпечення незалежного контролю як ключових елементів превенції недоброчесних проявів у митній сфері. Сучасні виклики обумовлюють потребу у переосмисленні вітчизняних підходів до адміністративно-правового регулювання доброчесності у митній службі України, при цьому, узагальнення європейського досвіду окреслить шляхи формування в Україні комплексної системи превентивних та контрольних заходів забезпечення доброчесності, узгоджених зі стандартами та рекомендаціями міжнародних організацій.

Ключові слова: *доброчесність, митна служба, антикорупційна політика, етична поведінка, превентивні заходи, ЄС, міжнародний досвід, адміністративно-правове регулювання.*

Mamyrbaieva D. S. Integrity in EU customs services: mechanisms of administrative and legal support and their application in Ukrainian realities

The European integration vector of Ukraine's development necessitates the renewal of the public administration system, in particular, the issue of implementing administrative and legal mechanisms to ensure integrity in the State Customs Service of Ukraine is becoming particularly relevant. High levels of corruption,

abuse of power, insufficient effectiveness of internal control and monitoring, as well as the lack of preventive measures are the main challenges that hinder the proper functioning of customs and the formation of public trust in its activities. In view of this, it is of particular importance to study and borrow international experience in the field of integrity, namely the practices of the European Union member states, which demonstrate stable models of ensuring proper behavior of civil servants, including integrity in customs administrations. In the course of this study, a comparative legal analysis of institutional and legal models of integrity in customs administrations in Germany, France and the Netherlands was carried out. In addition, it is determined that a decisive role in the formation of integrity in the customs services of the EU member states is played by international organizations, namely the European Anti-Fraud Office (OLAF), the Group of States against Corruption (GRECO), the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). Special attention is paid to the effectiveness of the functioning of institutional approaches to monitoring the lifestyle of customs officers, the introduction of integrity declaration tools, the development of an ethical training system and ensuring independent control as key elements of preventing dishonest manifestations in the customs sphere. Modern challenges necessitate a rethinking of domestic approaches to the administrative and legal regulation of integrity in the customs service of Ukraine, while generalizing European experience will outline ways to form a comprehensive system of preventive and control measures to ensure integrity in Ukraine, consistent with the standards and recommendations of international organizations.

Key words: *integrity, customs service, anti-corruption policy, ethical behavior, preventive measures, EU, international experience, administrative and legal regulation.*

Вступ. Україна стикається з потребою глибокого реформування митної служби в умовах внутрішніх викликів, у тому числі й щодо доброчесності та зовнішніх зобов'язань перед міжнародними партнерами. При цьому наявна система адміністративно-правового забезпечення не до кінця сформована, а відтак, виявляється недостатньо ефективною для протидії корупційним проявам та забезпечення етичної поведінки посадових осіб митної служби. Поточна ситуація вимагає детального вивчення та запозичення позитивного міжнародного досвіду. За результатами дослідження механізмів ЄС щодо ефективної системи доброчесності на митницях можливо сформулювати пропозиції щодо адаптації або вдосконалення наявних інструментів як декларування, моніторингу способу життя посадових осіб митної служби, етичного навчання тощо.

Питання доброчесності у митній службі завжди залишалося актуальним серед вітчизняних та зарубіжних науковців, однак саме питання імплементації досвіду адміністративно-правового забезпечення доброчесності у митних адміністраціях країн-членів ЄС наразі потребує більш глибшого аналізу. У вітчизняній науці концептуальні засади формування системи доброчесності у публічній службі загалом досліджувалися у працях І. Коліушка, А. Бугая, О. Бандурки, Н. Барміної, В. Цимбалюка. Разом з тим, у європейському академічному дискурсі важливими є наукові надбання J. Helibrunn, D. Kaufmann, J. Pope, якими досліджувалися методологічні підходи до оцінювання доброчесності у публічному управлінні. Крім того, стандарти доброчесності, які застосовуються митними адміністраціями, відображені в аналітичних звітах різноманітних міжнародних організацій таких як WCO, OLAF, GRECO, OECD тощо. Водночас, слід зауважити, що хоча й окремі аспекти даної теми досліджувалися в рамках суміжних дисциплін, наприклад, адміністративного права та публічного управління, проте перспективи адаптації адміністративно-правових заходів доброчесності в українську митницю на основі найкращих європейських практик та стандартів потребують подальшого системного дослідження та порівняльного аналізу.

Постановка завдання: дослідити адміністративно-правові механізми забезпечення доброчесності у митних адміністраціях країн-членів ЄС та проаналізувати можливість їх адаптації у митну сферу України.

Результати дослідження. Кожна країна-член ЄС має свою митну адміністрацію, яка діє відповідно до норм національного законодавства, гармонізованого з правом ЄС. Митні органи країн-членів ЄС діють за єдиними правилами, передбаченими митним законодавством ЄС, зокрема Митним кодексом Союзу (Union Customs Code – UCC), який набув чинності 1 травня 2016 року [1]. Ним врегульовані питання, які стосуються доброчесності, зокрема: встановлює обов'язковість електронного декларування, автоматизацію процедур, уніфікацію підходів до ризик-менеджменту, створення умов для мінімізації дискреційних повноважень митників і сприяння доброчесній поведінці службовців.

Європейське бюро боротьби з шахрайством (OLAF) відіграє вирішальну роль у підтримці доброчесності митних систем країн-членів Європейського Союзу (ЄС). Його основне направлення включає розслідування шахрайства, корупції та неправомірних дій в інституціях ЄС, а також захист фінансових інтересів ЄС. Доброчесність митної системи є ключовою сферою, що обумовлена об'ємом доходів, отриманих за рахунок митних зборів, та важливістю прикордонного контролю для торгівлі та безпеки [2]. Європейське бюро боротьби з шахрайством проводить розслідування щодо контрабанди, заниження вартості товарів, їх неправильної класифікації та уникнення антидемпінгових мит. До його повноважень належить як розслідування зовнішнього шахрайства (скоєного імпортерами/експортерами), так і внутрішніх порушень (наприклад, неправомірної змови між співробітниками митної служби та представниками злочинного світу), що в свою чергу є проявом недоброчесності. Між тим, юрисдикція даного органу поширюється на території країн-членів ЄС та третіх країн, а тому Європейське бюро боротьби з шахрайством (OLAF) сприяє співпраці та обміну інформацією між національними митними органами, що дозволяє проводити спільні операції із запобігання проявам корупції та іншої злочинної поведінки, зміцнення етичних стандартів та аналізу ризиків у митній сфері.

Проте у багатьох країнах членах-ЄС функціонують внутрішні національні органи з питань доброчесності та внутрішнього контролю на митницях.

Центральне управління кримінальних розслідувань митної служби Федеративної Республіки Німеччина (Zollkriminalamt (ZKA) – є центральним органом кримінального переслідування у структурі німецької митної адміністрації, який забезпечує боротьбу з корупцією та підвищення рівня доброчесності у митній сфері, виконуючи функції спеціалізованої слідчої установи, що координує діяльність митних підрозділів у сфері протидії організованій злочинності, контрабанді, корупції, фінансовим злочинам та іншим правопорушенням у сфері державних доходів. В рамках даного органу діють. Механізмі внутрішнього контролю реалізовуються через функціонування підрозділів комплаєнсу (Ccompliance Units), які відповідальні за: 1) здійснення контролю дотримання етичних та правових норм службовцями митниці; проведення регулярний внутрішніх аудитів та перевірок; управління системи захисту викривачів, що дають змогу анонімно повідомляти про порушення [3].

У Німеччині відсутній єдиний кодифікований акт, яким регулюється питання доброчесності, однак, функціонують спеціальні інструкції із запобігання корупції. Leitfaden zur Korruptionsprävention є внутрішньою поведінковою та етичною настановою, що містить детальні рекомендації щодо конфлікту інтересів, прийому подарунків, поведінки у ризикових ситуаціях [4]. Крім того, співробітники митної служби ФРН підпорядковуються загальним законам, які поширюються на усіх державних службовців, у тому числі й митників, а саме: Bundesbeamtengesetz (BBG) – Закон про державну службу; Strafgesetzbuch (StGB) – Кримінальний кодекс ФРН, §§ 331–335 (корупційні злочини); Gesetz zur Förderung der Integrität im öffentlichen Dienst – Закон про сприяння доброчесності на державній службі [5; 6]. Існує обов'язок дотримання принципів нейтральності, законності, доброчесності, підвищенню й лояльності до держави. Значна увага приділяється тренінгам з доброчесності та підвищенню обізнаності щодо корупційних ризиків [7].

Центральне управління кримінальних розслідувань митної служби Федеративної Республіки Німеччина активно долучається до міжнародного співробітництва у питаннях забезпечення доброчесності на митній службі з Європейським бюро боротьби з шахрайством, Європолом, Інтерполом, Всесвітньою Митною Організацією, Управлінням ООН по наркотикам та злочинності, а також забезпечує інформаційний обмін та гармонізацію процедур [3; 8].

Аналогічні функції у Франції виконує Inspection Générale des Finances (IGF) – Генеральна фінансова інспекція, яка відповідає за забезпечення доброчесності публічної служби, у тому числі митної. Вона виконує визначальну функцію нагляду за ефективністю, законністю та доброчесністю у фінансовій, податковій та митній сфері [9]. Даний орган, окрім іншого, займається аналітичною та просвітницькою діяльністю у вигляді підготовки звітів про стан публічної доброчесності та ініціації антикорупційних заходів.

Генеральна фінансова інспекція (IGF) співпрацює з Haute Autorité pour la transparence de la vie publique (HATVP) – Вищим органом з питань прозорості публічного життя Франції, що відповідає за перевірку декларацій про майно, інтереси й конфлікти високопосадовців, включаючи працівників митної служби [10].

Реалізація стандартів професійної поведінки Генеральна фінансової інспекції координується через Кодекс поведінки митника (Code de conduite douanier). Він є внутрішнім нормативно-правовим актом, який встановлює етичні стандарти та правила поведінки для співробітників митної служби. Його було розроблено відповідно до рекомендацій Всесвітньої Митної Організації, зокрема до Декларації Аруша. Хоча Кодекс поведінки митника не є загальнодоступним, проте його принципи викладені у звітах Франції до міжнародних органів, документах ВМО та публічних заявах Direction générale des douanes et droits indirects (DGDDI) – Головного управління митниці та непрямих податків, яке відповідає за впровадження та дотримання етичних стандартів у митній службі [11; 12]. Так, відомо, що даним Кодексом передбачено обов'язок доброчесної поведінки як у службовий, так і позаслужбовий час; запобігання конфлікту інтересів; заборона прийняття подарунків, які можуть поставити під сумнів неупередженість службової особи; обов'язок повідомлення про випадки корупції та механізми захисту викривачів [13].

Франція є чи не єдиною країною-членом ЄС, де прийнято профільний кодифікований нормативно-правовий акт, що регулює питання доброчесності на митній службі. Тим не менш, відсутність його в інших країнах не може свідчити про менший рівень пріорітетності даного питання. Більшість країн Європейського Союзу впроваджують етичні стандарти та правила поведінки для службових осіб митниці через різні нормативні акти та інструкції щодо державних службовців, міжнародні стандарти та програми.

Група держав проти корупції (The Group of States against Corruption – GRECO) – орган Ради Європи, метою якого є допомога в антикорупційній діяльності. Створений у 1999 році для дотримання антикорупційних стандартів серед держав-членів, даний орган виконує наглядову, аналітичну та дорадчу функцію, виробляє рекомендації щодо підвищення рівня доброчесності державного управління, у тому числі й митної сфери. Станом на 2025 рік, стандарти GRECO впроваджують всі 46 держав-членів ради Європи, а також додаткові держави, які приєдналися, навіть не будучи членами Ради Європи. Приєднаними державами та спостерігачами є США, Канада, Казахстан, Ізраїль, Білорусь (не є повноправним членом), що свідчить про глобальне визнання стандартів GRECO навіть за межами Європи. На всі країни покладається обов'язок регулярно проходити оцінювання (evaluation rounds) та надавати звітність про реалізацію стандартів доброчесності, включно, з антикорупційними механізмами на митниці, в судовій системі, парламенті тощо [14]. Стандарти GRECO є нормативною основою формування політики доброчесності усього публічного сектору, включно з митними адміністраціями як сферою підвищених корупційних ризиків. Вони підлягають обов'язковій імплементації в кадрову політику митної служби, діяльність підрозділів внутрішньої безпеки та систему професійної етики службових осіб митниці [15].

Іншою провідною міжнародною організацією, яка об'єднує 38 найбільш економічно розвинених країн світу та встановлює стандарти доброчесності, прозорості та боротьби

з корупцією, зокрема у митній сфері, є Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD/OECP). Вона співпрацює й з іншими державами світу, які не є членами організації в межах міжнародних заходів та спеціалізованих програм [16].

26 січня 2017 року з урахуванням зростання цифровізації, складності державного управління та підвищення ризиків корупції Радою Організації економічного співробітництва та розвитку було прийнято оновлення попередніх стандартів у сфері доброчесності. Рекомендація OECD щодо публічної доброчесності (OECD Recommendation on Public Integrity) –нормативний документ, який містить міжнародно визнані стандарти та принципи забезпечення доброчесності в державному секторі. Він містить 13 принципів доброчесності, які класифіковані у 3 групи:

− побудова системи публічної доброчесності, яка передбачає створення культури доброчесності у публічному секторів, у тому числі у митних адміністраціях;

− сприяння підзвітності та доброчесній поведінці шляхом ухвалення кодексів етики, навчання доброчесності, захисту викривачів, а також моніторингу, оцінці та встановленню відповідальності за порушення принципів доброчесності;

− зменшення ризиків недоброчесної поведінки, згідно підходів Організації економічного співробітництва та розвитку, може буди досягнуто за рахунок ідентифікації, оцінці та управлінні ризиками, посилання прозорості процедур, регулювання конфлікту інтересів [17].

Організація економічного співробітництва та розвитку підкреслює важливість системного підходу до управлінням ризиками в сфері державного управління, що включає ідентифікацію, аналіз та реагування на ризики, що можуть загрожувати забезпеченню доброчесності.

Використання системи ризик-менеджменту тісно пов'язано із міжнародними стандартами ISO. ISO 31000:2018 Risk Management – Guidelaines є базовими міжнародним стандартом, що встановлює принципи, структуру і процес управління ризиками, у тому числі доброчесності у митній сфері [18]. Водночас, стандарт ISO 37001:2016 Antibribery Management Systems спеціально присвячений боротьбі з хабарництвом та застосовується у забезпеченні доброчесності на митницях тих держав, що прагнуть відповідати вимогам міжнародної торгівлі та антикорупційним стандартам [19]. Стандарти ISO взаємопов'язані з публічними системами доброчесності, підтримують реалізацію моделі, встановленої Організацією економічного співробітництва та розвитку, а також активно застосовуються митними органами країн-членів ЄС, зокрема Німеччиною, Францією та Нідерландами [20].

Крім того, підходи та інструменти до забезпечення доброчесності у публічній сфері розробляються Організацією економічного співробітництва та розвитку в рамках публічних діалогів з експертами, посадовцями, науковцями чи представниками громадськості.

Однією з основних тем інтерв'ю Організації економічного співробітництва та розвитку є система Індикаторів публічної доброчесності (Public Integrity Indicators), які слугують інструментами вимірювання рівня доброчесності в країнах-членах. Понад 170 індикаторів, які базуються на принципах прозорості, підзвітності, неупередженості та дотримання етичних стандартів, охоплюють доброчесність у державному управлінні, антикорупційну політику, регулювання конфлікту інтересів, захист викривачів, прозорість лобізму та контроль за фінансуванням політичної діяльності [21].

Попри те, що Організація економічного співробітництва не володіє прямою спеціалізацією щодо митної сфери, встановлюючи загальні положення для публічного управління, вона приділяє особливу увагу забезпеченню доброчесності у митних органах. В цьому контексті реалізується низка ініціатив, спрямованих на зміцнення антикорупційних механізмів на митницях. Зокрема, доповідь "Integrity in Customs: Taking Stock of Good Practices" (2017) – є результатом спільної роботи Організації економічного співробітництва то розвитку та Групи двадцяти (G20) і містить огляд кращих практик забезпечення доброчесності в митних службах. Вона базується на анкетуванні країн G20 та структурована відповідно до

десяти принципів Переглянутої Арушської декларації Всесвітньої митної організації. Серед рекомендованих практик:

- співпраця з бізнесом у розробці митних політик;
- забезпечення прозорості процедур;
- залучення приватного сектору до боротьби з корупцією на кордоні [22].

Ключовим органом на міжнародній арені, який розробляє та впроваджує стандарти доброчесності спеціалізовано у митних службах більшості держав світу є Всесвітня митна організація (WCO). Вона була заснована у 1952 році як Митна співробітницька рада, а на теперішній час об'єднує 184 країни-членів, будучи міжурядовою організацією, що координує діяльність митних адміністрацій держав світу для підвищення ефективності митних процедур. Всесвітня митна організація висвітлює доброчесність як фундаментальну умову ефективного функціонування митниці та основу успішного митного адміністрування [23].

Переглянута Арушська декларація (2003) є основним інструментом Всесвітньої митної організації у сфері запобігання корупції. Її положення є рекомендаційною основою при ухваленні нормативних правових актів, які регулюють норми етичної поведінки службових митної служби, зокрема кодексів поведінки митників. Дана декларація є своєрідним етичним маніфестом, який визначає 10 основних елементів доброчесності, серед яких: політична підтримка; лідерство та відданість керівництва; регуляторна база; прозорість; автоматизація; реформування процесів; аудит та розслідування; управління персоналом; морально-етичні норми; партнерство з приватним сектором [24].

В цьому розрізі слід звернути увагу, що здавалося би, що не зовсім класичні для категорії етичних принцип автоматизації митних процедур та партнерства з приватним сектором перебувають у нерозривному взаємозв'язку на шляху у забезпеченні доброчесності у митних службах. Використання технологій на митниці зменшує кількість адміністративних формальностей та непотрібних бюрократичних процедур, що створює комфортне поле для співробітництва як зі сторони бізнесу, так і зі сторони митної адміністрації, адже надає змогу підвищити рівень контролю за товарами та нівелювати можливе втручання фактору упередженості з боку службових осіб митниці.

В структурі Всесвітньої митної організації функціонує Підкомітет з доброчесності (Integrity Sub-Committee), що забезпечує координацію міжнародних зусиль, обмін найкращими практиками, розробку інструментів оцінки та контроль за реалізацією політики у митній службі держав-учасниць [25].

Сприяння доброчесності та боротьбі із корупцією Всесвітня митна організація спільно з Норвезьким агентством з розвитку реалізує через програму A-CIP, яка спрямована на проведення оцінки доброчесності на митницях, підвищення рівня прозорості та навчання персоналу. Вона є ключовою ініціативою, що надає технічну допомогу та підтримку для впровадження заходів, що відповідають принципам Переглянутої Арушської декларації [26].

Опитування щодо сприйняття доброчесності на митниці (customs Integrity Perception Survey (CIPS) є одним з інструментів реалізації Програми A-CIP, який надає оцінку рівню доброчесності та виявляє сфери, що потребують вдосконалення. Механізм оцінки ефективності (Perfomance Measurement Mechanism (PMM) – це набір ключових показників для моніторингу та оцінки результатів антикорупційних заходів. Крім того, надає доступ до освітніх та практичних платформ з питань доброчесності, а саме Платформа електронного навчання CliKC! – є ресурсом для підвищення кваліфікації митних службовців з питань доброчесності та практики. A-CIP також надає державам-учасницям нові ресурси для проведення тематичних тренінгів та семінарів.

Україна активно співпрацює зі Всесвітньою митною організацією для впровадження міжнародних стандартів доброчесності в національну митну систему. 2024 року Державна митна служба України приєдналася до Програми A-CIP, внаслідок чого були проведені робочі зустрічі з експертами країн-членів ВМО, заплановано впровадження інструментів CIPS та PMM для вдосконалення системи доброчесності у митній службі України. Таке

партнерство відзначається вирішальним кроком у приведенні України до міжнародних стандартів та боротьби з корупцією та сприяння розвитку доброчесності у митній службі [27].

Разом з тим, шлях України до реформування митної служби, зокрема й у секторі боротьби з корупцією та підвищення рівня доброчесності службових осіб митної служби, носить довготривалий характер. Українська митниця є одною з рекордсменок серед інших органів влади в питаннях численних спроб внутрішніх змін.

Готовність до інституційних, нормативних та ідеологічних перетворень, у тому числі, зумовлені прагненням держави до євроінтеграції, а отримання статусу «країни-кандидата до вступу в ЄС» спричинило перед Держмитслужбою нові виклики та одночасно відкрило амбітні перспективи. Одночасно, будучи, на думку громадськості, одним із корумпованих органів виконавчої влади, Державна митна служба України є джерелом третини бюджету України та важливий фактором забезпечення економічного розвитку та національної безпеки держави. Численні реформування були спрямовані також на спростування недоброчесної репутації даного органу з боку суспільства. За останні роки Україна зробила успішні кроки щодо застосування низки інструментів та заходів, направлених на формування доброчесності, запобігання корупції та зміцнення довіри громадськості у митній сфері. Так, ще у 2020 році було сформульовано, що впровадження програми оцінки персоналу з кваліфікації та забезпечення доброчесності стало конкретним напрямком реформування митної сфери [28]. Крім того, Планом реформування Державної митної служби України на 2024–2030 визначено розроблення та подання проєкту, який передбачитиме запровадження особливих умов проходження державної служби в митних органах, а саме атестації посадових осіб, систематичної перевірки на доброченість особового складу, у тому числі на поліграфі, ротації, формування кадрового резерву, системи мотиватиції та соціальних гарантій тощо протягом 2024–2026 року [29].

Водночас, на нашу думку, маючи на меті відповідність світовим стандартам за всіма параметрам, ухвалені Україною рішення все ж таки підлягають вдосконаленню із застосуванням міжнародного досвіду, який, безперечно, є орієнтиром у розвитку Державної митної служби України.

Наявні в Україні механізми забезпечення доброчесності у митній службі мають бути наповнені практичним змістом та доопрацьовані з урахуванням кращих практик країн ЄС. Традиційно використання зарубіжних тенденцій вважається дієвим інструментом в процесах реформування. Таким чином, детально проаналізувавши правозастосовну практику, способи етичного регулювання та адміністративно-правові підходи щодо забезпечення доброчесності у митних служба ЄС, виділимо основні напрями, які вже впроваджені митною системою України та який досвід підлягає прийняттю до уваги.

1. Інституційне закріплення доброчесності як обов'язкового елементу публічної служби.

Уповноважена особа з питань етичної поведінки – це спеціально уповноважена особа підрозділів Управління з питань запобігання та виявлення корупції, яка здійснює контроль за дотриманням положень Кодексу етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України, надання посадовим особам роз'яснень та консультацій з питань їх застосування, а також пов'язаних з ними нормативно-правових актів, проведення занять щодо їх вивчення [30]. Створення інституту уповноваженої особи з етики, безумовно, є позитивним кроком, проте, вбачається, що її повноваження обмежені консультативної функцією.

У Країнах ЄС спеціально уповноважені посадові особи володіють правом анонімного прийому повідомлень, участі й прийнятті кадрових рішень та входять до складу органів внутрішнього контролю [31]. Таким чином, в розрізі митної служби України необхідним є розширення та наділення реальними повноваженнями: ініціювання службових розслідувань, здійснення превентивного аналізу конфлікту інтересів; прийом анонімних звернень про етичні порушення; участь у кадрових комісіях.

2. Розробка та імплементація внутрішніх етичних кодексів і стандартів поведінки.

Чинний Кодекс етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України [30] носить більш декларативний характер, в ньому не передбачено ефективні механізми

відповідальності за порушення його положень. Європейські тенденції зводяться до того, що не у всіх країнах-членах кодифіковані етичні правила поведінки посадових осіб митних адміністрацій, проте питання доброчесності регулюється внутрішніми галузевими інструкціями або іншими нормативно-правовими актами з урахуванням функціональної специфіки митної служби. Разом з тим, у Франції та Латвії, кодекси передбачають спеціальні механізми їх реалізації: етичне консультування, дисциплінарну відповідальність, розгляд конфліктів інтересів [32]. З огляду на що, можна прийти до переконання, що Кодекс етичної поведінки посадових осіб Держмитслужби України підлягає вдосконаленню в частині запровадження регулярних етичних навчань та встановлення дисциплінарних наслідків порушення його положень.

3. Фінансовий контроль і прозорість.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2025 № 478 передбачено подання декларації доброчесності та моніторинг способу життя посадових осіб митних органів [33]. У Нідерландах та Швеції етичні декларації мають правові наслідки, у тому числі у вигляді відсторонення від посади [34], а моніторинг допускається виключно у випадках наявності відповідних підозр [35]. На теперішній час в Україні відсутнє чітке правове регулювання даних питань, зокрема не закріплена конкретна процедура проведення моніторингу способу життя. Крім цього, раціональнішою моделлю, на нашу думку, все ж є введення ризикоорієнтованого підходу. Що стосується подання декларацій доброчесності, то можна прийти до висновку, що з огляду на міжнародний досвід, доцільним було доповнення у вигляді визначення юридичних наслідків за неподання недостовірних даних.

4. Антикорупційна освіта та регулярні навчання.

Перші кроки Державної митної служби України щодо антикорупційної освіти співробітників, зокрема уповноважених осіб підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції були здійснені на початку 2025 року. У країнах ЄС діє системний підхід до навчання, інтегрований у професійну підготовку.

5. Ефективні механізми реагування на порушення етичної поведінки.

У Нідерландах функціонує «Будинок для викривачів» (Huis voor Klokkenluiders), який забезпечує конфіденційні канали для повідомлення про порушення та захист викривачів. Він також надає рекомендації щодо вдосконалення внутрішньої політики доброчесності в організаціях [36].

6. Превентивний контроль за зовнішньою поведінкою митників.

У країнах ЄС діють обмеження щодо зовнішньої діяльності митників поза межами роботи, яка може призвести до конфлікту інтересів або порушення репутації митної служби. У Нідерландах Кодексом поведінки для державних службовців регламентовано поведінку в соціальних мережах, публічних виступах та взаємодії з бізнесом. Службові особи митної адміністрації зобов'язані повідомляти про отримані подарунки, поїздки та запрошення від представників бізнесу [37].

7. Культура доброчесності як організаційна цінність митної служби.

Проведеним аналізом адміністративно-правового регулювання доброчесності у митних адміністраціях країн-членів ЄС було встановлено, що доброчесність є не просто нормою поведінки для службових осіб, а основною публічного управління та фундаментальною цінністю, що формую довіру суспільства до митної служби. Вона інтегрована на різних рівнях, починаючи від правил етичної поведінки та закінчуючи окремим органами з нагляду та контролю.

На теперішній час дане поняття у митних адміністраціях країн-членів ЄС набуло ширшого сенсу, ніж суто дотримання встановлених правил та законів. Доброчесність є стандартом мислення та поведінки службових осіб означених митних служб, який в свою чергу можна розвивати та підсилювати шляхом навчання та мотиваційних механізмів.

Висновки. Таким чином, враховуючи сучасні умови реформування Державної митної служби України, міжнародний досвід (зокрема, країн-членів ЄС) має концептуальне та практичне значення для розбудови доброчесної та ефективної митної системи України.

Наразі національна система вже зробила перші кроки на цьому шляху, впроваджуючи зарубіжні тенденції. Разом з тим, продовжують існувати й перешкоди у вигляді низької етичної культури службових осіб, інертності застарілої управлінської моделі та ризику формального прагнення змін під тиском міжнародних партнерів. У даному випадку міжнародний досвід є не зразком та не приводом для копіювання, а орієнтиром у для побудови міцної системи доброчесності у Державній службі України.

Список використаних джерел:

1. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. EUR-Lex. : веб-сайт.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0952 (Last accessed: 02.05.2025).
2. Customs Fraud. *European Comission. :* веб-сайт. URL: https://anti-fraud.ec.europa.eu/policy/policies-prevent-and-deter-fraud/customs-fraud_en (Last accessed: 02.05.2025).
3. Zollkriminalamt. *Aufgaben und Struktur* : веб-сайт. URL: https://www.zoll.de/DE/Fachthemen/Zollkriminalamt/zollkriminalamt_node.html (Last accessed: 02.05.2025).
4. Bundesministerium der Finanzen. *Leitfaden zur Korruptionsprävention in der Bundeszollverwaltung*. 2021. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/BMF_Broschueren/2021/Leitfaden-Korruptionspraevention-Zoll.pdf (Last accessed: 10.05.2025).
5. Bundesbeamtengesetz (BBG) – Закон про державну службу ФРН від 14 липня 2009 р. – BGBl. I S. 1425; zuletzt geändert durch Artikel 6 Abs. 7 des Gesetzes vom 16.01.2023 (BGBl. I S. 154).
6. Strafgesetzbuch (StGB) – Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина. – BGBl. I S. 339, §§ 331–335.
7. OECD. Preventing Corruption in Customs Administration. – Paris: OECD Publishing, 2017. URL: https://www.oecd.org/gov/ethics/customs-integrity.htm (Last accessed: 16.05.2025).
8. WCO Integrity Development Guide. – Brussels: WCO, 2021. *World Customs Organization.* : веб-сайт. URL: https://www.wcoomd.org/en/topics/integrity.aspx (Last accessed: 16.05.2025).
9. Inspection générale des finances. *Site officiel du ministère de l'Économie*. : веб-сайт. URL: https://www.economie.gouv.fr/igf (Last accessed: 16.05.2025).
10. Haute Autorité pour la transparence de la vie publique (HATVP). URL: https://www.hatvp.fr (Last accessed: 16.05.2025).
11. France – Self-assessment report to the WCO Integrity Sub-Committee. *WCO Integrity Development Guide.* Brussels: WCO, 2021.
12. Direction générale des douanes et droits indirects (DGDDI). : веб-сайт. URL: https://www.douane.gouv.fr (Last accessed: 16.05.2025).
13. Organisation mondiale des douanes. Code de conduite douanier. Principes et standards. URL: https://www.wcoomd.org/fr/topics/integrity/instrument-and-tools/revised-arusha-declaration-implementation-resources-center/7_code-of-conduct.aspx (Last accessed: 16.05.2025).
14. Group of States against Corruption (GRECO). *Council of Europe.* URL: https://www.coe.int/en/web/greco (Last accessed: 16.05.2025).
15. Evaluation and Compliance Reports. *Council of Europe.* : веб-сайт. URL: https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations (Last accessed: 16.05.2025).
16. Public Integrity. OECD. : веб-сайт. URL: https://www.oecd.org/governance/ethics/ (Last accessed: 16.05.2025).
17. Organisation for Economic Co-operation and Development. Recommendation of the Council on Public Integrity. – Paris: OECD, 2017. – URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435 (Last accessed: 19.05.2025).
18. International Organization for Standardization. ISO 31000:2018 Risk Management – Guidelines. – Geneva: ISO, 2018.

19. International Organization for Standardization. ISO 37001:2016 Anti-bribery Management Systems – Requirements with Guidance for Use. – Geneva: ISO, 2016.

20. OECD. Public Integrity Handbook. – OECD Publishing, Paris, 2020. URL: https://doi.org/10.1787/ac8ed8e8-en (Last accessed: 19.05.2025).

21. Huis voor Klokkenluiders. Dutch Whistleblowers Authority. URL: https://www.huisvoorklokkenluiders.nl/english (Last accessed: 19.05.2025).

22. Integrity in Customs: Taking Stock of Good Practices, OECD Publishing, Paris. *OECD.* : веб-сайт. URL: https://doi.org/10.1787/4eb8ea76-en (Last accessed: 19.05.2025).

23. Integrity. *World Customs Organization. : веб-сайт.* URL: https://www.wcoomd.org/en/topics/integrity.aspx (Last accessed: 06.05.2025).

24. Declaration of the customs co-operation council concerning good governance and integrity in customs (The Rivised Arusha Declaration). *World Customs Organization. : веб-сайт.* URL: https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal instruments/declarations/revised_arusha_declaration_en.pdf?la=en (Last accessed: 06.05.2025).

25. Integrity Sub-Committee (ISC). *World Customs Organization.* : веб-сайт. URL: https://www.wcoomd.org/en/about-us/wco-working-bodies/capacity-building-committee/integrity-sub-committee.aspx (Last accessed: 07.05.2025).

26. Norad and the WCO launch the Anti-Corruption and Integrity Promotion Programme. *World Customs Organization.*: веб-сайт. URL: https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-89/norad-and-the-wco-launch-the-anti-corruption-and-integrity-promotion-programme/ (Last accessed: 20.05.2025).

27. Ukraine's State Customs Service takes new steps to combat corruption with WCO support. *World Customs Organization.* : веб-сайт. URL: https://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2024/may/ukraines-state-customs-service-takes-new-steps-to-combat-corruption-with-wco-support.aspx (Last accessed: 21.05.2025).

28. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну митну політику. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 травня 2020 року № 569. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2020-р#Text (дата звернення: 19.05.2025).

29. План реформування Державної митної служби на 2024-2030. Державна митна служба України. : веб-сайт. URL: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti (дата звернення: 19.05.2025).

30. Кодекс етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України : затв. наказом Держмитслужби України від 26.02.2021 р. № 164. – Київ, 2021. – 10 с.

31. GRECO. Fourth Evaluation Round – Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors – Evaluation Report on the Netherlands. Strasbourg, 2019.

32. Council of Europe. Ethical standards for public officials in Europe. Strasbourg: GRECO, 2020.

33. Деякі питання доброчесності в митних органах України. : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2025 р. № 478. *Урядовий кур'єр.* 2025.

34. European Commission. Code of Conduct for Members of the European Commission. Brussels, 2021.

35. Preventing Corruption in Customs Administration, Paris. *OECD.* : веб-сайт. *URL*: https://www.oecd.org/gov/ethics/customs-integrity.htm (Last accessed: 16.05.2025).

36. Dutch Whistleblowers Authority. *Huis voor Klokkenluiders.* : веб-сайт. URL: https://www.huisvoorklokkenluiders.nl/english (Last accessed: 17.05.2025).

37. Integrity in public administration. Government of the Netherlands. : веб-сайт. URL: https://www.government.nl/topics/public-administration/integrity-in-public-administration (Last accessed: 17.05.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ОСАДЬКО О. О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України)

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.34

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА: ВЕКТОР ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ВИЗНАЧИТИ СВОЄ ПРОДУКТИВНЕ МІСЦЕ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті розкрито вектори роботи системи безоплатної правової допомоги для вирішення завдань формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві. Тему автор розкрив з опорою на методологію системного і комплексного підходів, що передбачав відповідні методи дослідження: діалектичний метод для аналізу системи безоплатної правової допомоги, метод системного аналізу для визначення векторів роботи системи у гуманізації системи виконання покарань; анкетування цільової аудиторії у межах фундаментального дослідження. Автором наголошено увагу на тому, що робота системи безоплатної правової допомоги засудженим особам першочергово спрямована на надання вторинної допомоги з широким спектром послуг. Вказано про позитивну роль системи безоплатної правової допомоги в реінтеграції, розвитку правової та громадянської ідентичностей засудженої особи, звільнених осіб. Виокремлено вектори взаємодії системи безоплатної правової допомоги для формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві: 1) правове соціальне консультування і супровід; 2) правове інформування щодо координації дій державних органів та служб щодо задоволення правовим шляхом потреб та інтересів засудженої / звільненої особи; 3) правовий патронат психологічної допомоги; 4) правове консультування і допомога в створенні умов для праці, оформлення трудових відносин, отримання професійної освіти; 5) правовий супровід щодо можливостей підприємницької діяльності після звільнення; 6) гуманізація соціальних ставлень до проблем ресоціалізації і реінтеграції засуджених/звільнених осіб під час презентування кейсів успішних практик безоплатної правової допомоги. Перспективою подальшої наукової розробки проблеми вбачається методологічне обґрунтування векторів правового інформування щодо координації дій державних органів та служб щодо задоволення правовим шляхом потреб та інтересів засудженої / звільненої особи та правового патронування психологічної допомоги засуджених/звільнених осіб.

Ключові слова: *засуджена особа, права людини, євроінтеграція, безоплатна правова допомога, гуманізація, суспільство.*

Osadko O. O. Free legal assistance: a vector for forming the readiness of convicts to define their productive place in society

The article reveals the vectors of the free legal aid system for solving the tasks of preparing convicts to determine their productive place in society. The author explores the topic based on the methodology of systematic and comprehensive approaches, which involved the following research methods: the dialectical method for analyzing the free legal aid system, the systematic analysis method for determining the vectors of the system's work in humanizing the penal system, and a survey of the target audience as part of fundamental research. The author emphasizes that the work of the free legal aid system for convicts is primarily aimed at providing secondary assistance with a wide range of services. The positive role of the free legal aid system in the reintegration and development of the legal and civic identities of convicts and released persons is noted. The vectors of interaction of the free legal aid system for shaping the readiness of convicts to determine their productive place in society have been identified: 1) legal social counseling and support; 2) legal information on the coordination of actions by state bodies and services to satisfy the needs and interests of convicted/released persons through legal means; 3) legal patronage of psychological assistance; 4) legal counseling and assistance in creating conditions for work, formalizing labor relations, and obtaining professional education; 5) legal support regarding opportunities for entrepreneurial activity after release; 6) humanization of social attitudes towards the problems of resocialization and reintegration of convicted/released persons during the presentation of cases of successful practices of free legal aid. The prospect for further scientific development of the problem is seen in the methodological justification of vectors of legal information regarding the coordination of actions of state bodies and services to satisfy the needs and interests of convicted/released persons through legal means and the legal patronage of psychological assistance to convicted/released persons.

Key words: *convicted person, human rights, European integration, free legal aid, humanization, society.*

Вступ. Проблематика формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві перебуває у площині актуалізованих контекстно завдань, визначених Дорожньою картою з питань верховенства права [4]. Вказаний документ містить «…124 стратегічних результатів, яких прагне досягти Україна, а також 529 основних заходів, спрямованих на їх реалізацію, із чіткими строками виконання та відповідальними державними органами» [4]. Поступ України до членства в Європейському Союзі передбачає зокрема «Розроблення та прийняття законів, актів Уряду та указів Президента України з урахуванням рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню спрямованих на… впровадження новітніх підходів у поводженні із засудженими та особами, взятими під варту, зокрема що зумовлюють зменшення випадків насильства, розширюють можливості в'язнів для ресоціалізації та реалізації прав, покращують умови тримання, знижують випадки рецидиву» [4, с. 48]. Означена у назві статті проблема також актуалізована технічним завданням фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕЇ 0124U005234), що виконується у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України.

Ця публікація спирається на міркування і висновки щодо концептуалізації аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень для підвищення ресоціалізуючого потенціалу кримінально-виконавчої діяльності, презентовані у статті В. Пивоварова [7]. Матеріали цієї публікації в методології корелюються із висновками в публікації В. Ворожбіт-Горбатюк

[1; 2], Ю. Кернякевич-Танасійчук [6], М. Романова [9]. Вивчення матеріалів наукового і практичного спрямування у відкритому інформаційному доступі свідчить про широке обговорення цільових, змістових аспектів роботи системи безоплатної правової допомоги, яка стрімко розвивається в Україні, є затребуваною для широких вразливих категорій населення, про що свідчать пропоновані канали доступності системи, регулярні звіти та аналітики [1]. Разом з тим, слід відмітити перспективність дослідження системи надання безоплатної правової допомоги у межах розвитку інституту пробації, відновного правосуддя, розширення практик медіації.

Постановка завдання. Метою цієї публікації визначено розкриття вектору роботи системи безоплатної правової допомоги для вирішення стратегічно значущих завдань формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві.

Результати дослідження. Як зазначено вище, одним із важливих завдань розроблення фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України є емпіричне вивчення і системне узагальнення умов формування готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві. Таке дослідження організовано науковцями у березні-вересні 2025 р. Результати, отримані емпіричним шляхом, покликані змінити сприйняття у суспільстві сприйняття інституції кримінально-виконавчої діяльності, зокрема у напрямі гуманізації і створення умов для результативної ресоціалізації осіб, які відбувають покарання за кримінальне правопорушення. Незаперечним є визнання значущості безоплатної правової допомог в ресоціалізації засуджених осіб. Цей вектор є двобічним. Без активності, ініціативи і інформаційної обізнаності системі важко досягти позитивних результатів. Так само і для засуджених осіб система має генерувати зручний, зрозумілий контент інформаційно-дорадчого спрямування, щоб взаємодія була адресною і продуктивною. Результатом успіху, звісно, є повноцінне відновлення такої особи в соціумі, її позитивна реінтеграція в різні сфери суспільно-правових відносин, позитивна динаміка правової та громадянської ідентичностей.

Система безоплатної правової допомоги в Україні структурована на первинну і вторинну. Первинна правова допомога, зазвичай, передбачає правове консультування, роз'яснення правових питань, допомога у підготовці скарг, заяв, інших документів, які не є процесуальними. Так допомогу можуть надавати у консультаційних пунктах в установі виконання покарання, за телефоном «гарячої лінії», інформування через друковану продукцію (буклети, листівки, плакати тощо) вторинна правова допомога включає широкий спектр захисту у випадках перегляду вироку, оскарження, у справах про умовно-дострокове звільнення, складення процесуальних документів тощо. Відповідно до статті 1 Закону України «правнича допомога – надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» [8]. У контексті видів допомоги назаконодавчому рівні визначено «правничі послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації»; «правопросвітництво – комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які перебувають під юрисдикцією України, у тому числі розповсюдження інформації про захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї» [8].

Очевидною масштабною перспективою є поширення діяльності параюристів – осіб, які на волонтерських засадах пройшли «спеціальне навчання з правових питань та надають базову правничу допомогу в громадах» [5, с. 8]. Параюристи виконують роботу у напрямах,

які відображають вектор формування готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві: інформування, консультування, перенаправлення клієнта до предметного фахівця. Параюристи своєю волонтерською діяльністю реалізують важливі аспекти: забезпечення верховенства права через захист прав клієнта і створення умов якісної адресної допомоги, формування довіри і безпечного, інклюзивно орієнтованого простору правового супроводу клієнта безоплатної правової допомоги, розширення кола вузькоспеціальних фахівців-юристів, посилення значущості роботи системи безоплатної правової допомоги, що зміцнює внутрішній та міжнародний імідж нашої правової держави.

Система безоплатної правової допомоги в Україні забезпечує засудженим доступ до юридичних послуг, включаючи консультації, складання документів, а також представництво інтересів у судах. Це сприяє не лише дотриманню їхніх прав, а й їхній успішній інтеграції в суспільство після відбуття покарання. Важливим компонентом роботи системи є правопросвітництво засуджених осіб, що так само сприяє формуванню готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві.

У відкритому доступі є загальна інформація про звернення клієнтів до місцевих центрів з надання безоплатної правничої допомоги в Україні [10]. На малюнку 1 подано відповідну візуалізацію, яка підтверджує позитивну динаміку розвитку системи, продумані і прозорі форми поширення інформаційно-дорадчої інформації про систему.

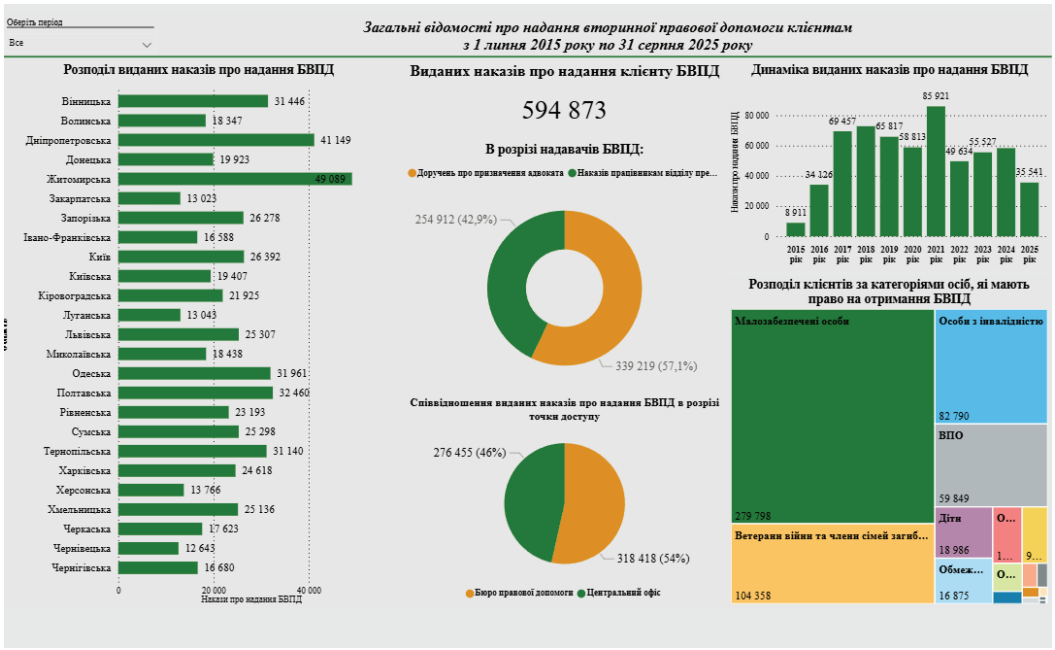

Малюнок 1. Статистична інформація роботи системи безоплатної правничої допомоги станом на 31 серпня 2025 [9]

Предметні показники звернень засуджених осіб подано таким чином. Всього за звітний період загалом 9177 засуджених осіб звернулися за вторинною безоплатною правовою допомогою. Відповідні показники у попередні роки: 1130 засуджених осіб – у 2022 р.; 1135 засуджених осіб – у 2023 р.; 1159 засуджених осіб – у 2024 р.; 697 засуджених осіб – за період з 1 січня по 31 серпня 2025 р.

Оприлюднені числові показники звернень засуджених осіб у статусі клієнтів вторинної безоплатної правової допомоги свідчать про відносну стабільність роботи системи.

Колектив науковців відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України у межах реалізації мети і завдань фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» розробили авторський опитувальник. Методологія і процедурні аспекти емпіричного етапу дослідження детально викладено у публікації В. Ворожбіт-Горбатюк [2; 3], концептуальні аспекти – у публікації В. Пивоварова [7]. Під час проведення емпіричного етапу у з'ясовано, що загалом респонденти – фахівців Центру пробації і Державної кримінально-виконавчої служби України загалом – позитивно бачать готовність засуджених осіб до реінтеграції в суспільство (діаграма 2.1).

Діаграма 2.1. Результати емпіричного етапу дослідження

Видається конструктивним пошук продуктивних взаємодій установ виконання покарань, філій Центру пробації для досягнення складної мети ресоціалізації і реінтеграції засудженої особи. Вектори взаємодії системи безоплатної правової допомоги для формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві певною мірою прослідковуються у діаграмі 2.2:

– Правове консультування з питань соціальних послуг і підтримки (передусім – відновлення і захист основоположних прав людини під час відбування покарання, забезпечення позитивних соціальних зв'язків і відновлення втрачених документів);

– Правове інформування щодо координації дій державних органів та служб щодо задоволення правовим шляхом потреб та інтересів засудженої / звільненої особи;

– Правовий патронат аспектів психологічної допомоги (нове і перспективне у зв'язку з воєнним станом і періодом повоєнного відновлення);

– Правове консультування і допомога в створенні умов для праці, оформлення трудових відносин, отримання професійної освіти, правовий супровід щодо можливостей підприємницької діяльності після звільнення;

– Висвітлення в кейсах успішних практик безоплатної правової допомоги ідей гуманізації ставлень в системах «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – система» до засуджених осіб, формування відповідного контингенту парауристів з числа успішно ресоціалізованих, реінтегрованих осіб після звільнення.

Вивчення матеріалів про роботу системи безоплатної правової допомоги дає змогу у межах визначеного завдання структурувати види такої роботи: 1) захист Конституційних прав засуджених осіб через забезпечення доступності адвокації під час оскарження рішень суду, перегляду вироків, захисту прав під час відбування покарання; 2) правовий супровід засудженої особи під час вирішення нею життєвих і юридичних проблем (наприклад, сімейні

спори, майнові питання, оформлення виплат, отримання соціальних гарантій, захист прав під час виконання професійної діяльності під час відбування покарання; 3) правова просвіта і правова підтримка під час підготовки до звільнення. Неабияке значення для успішної ресоціалізації має готовність засудженої особи краще орієнтуватися в правових нормах, чинному законодавстві у різних сферах суспільно-правових відносин. Безоплатна правова допомога, крім адресної предметної консультації, самим фактом надання знижує рівень стресу в ситуаціях невизначеності, в яких опиняється особа після звільнення. Для розвитку правової свідомості, утвердження правової поведінки така допомога інколи має вирішальне значення. Впевненість і вирішення проблемних питань у правовій площині є дієвим ресурсом попередження маргіналізації суспільства чи конкретної громади. Тому громади, де проживають особи після звільнення, перманентно зацікавлені в розвитку системи.

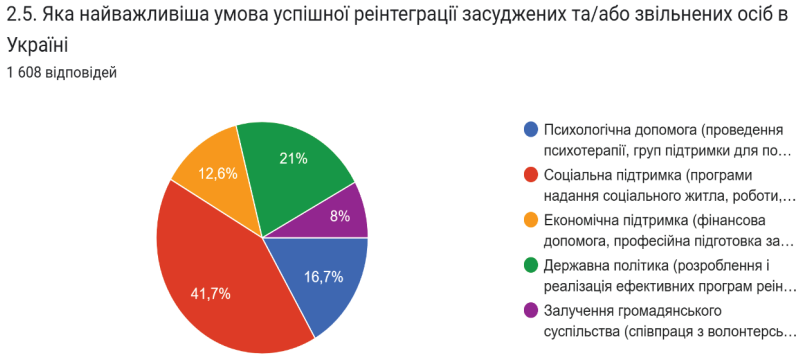

Діаграма 2.2. Вектори взаємодії системи безоплатної правової допомоги для формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві

На ресурсі системи безоплатної правової допомоги надано пам'ятку «Безоплатна правнича допомога засудженим» [11]. Сама процедура проста і чітка. Передбачено можливість письмового звернення у консультаційному пункті, або з за багатоканальним номером телефону. На етапі звернення важливо координація роботи системи із адміністрацією установи виконання покарання. Адміністрація установи має підготувати супровідний лист і передати заяву засудженої особи у Центр надання безоплатної правової допомоги. Термін розгляду заяви – 10 днів [11]. У разі позитивного рішення призначений фахівець у 5-денний термін проводить першу конфіденційну зустріч для обговорення деталей справи і початку правової допомоги [11].

Висновки. Отже, на підставі аналізу даних, отриманих на емпіричному етапі фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, виокремлено вектори взаємодії системи безоплатної правової допомоги для формування готовності засуджених визначати своє продуктивне місце в суспільстві: правове соціальне консультування і супровід; правове інформування щодо координації дій державних органів та служб щодо задоволення правовим шляхом потреб та інтересів засудженої / звільненої особи; правовий патронат психологічної допомоги; правове консультування і допомога в створенні умов для праці, оформлення трудових відносин, отримання професійної освіти; правовий супровід щодо можливостей підприємницької діяльності після звільнення; гуманізація соціальних ставлень до проблем ресоціалізації і реінтеграції засуджених/звільнених осіб під час презентування кейсів успішних практик

безоплатної правової допомоги. Перспективою подальшої наукової розробки проблеми вбачається методологічне обґрунтування векторів правового інформування щодо координації дій державних органів та служб щодо задоволення правовим шляхом потреб та інтересів засудженої / звільненої особи та правового патронування психологічної допомоги засуджених/звільнених осіб.

Список використаних джерел:

1. Безоплатна правова допомога. Офіційний мережевий ресурс. 2025. URL: https://legalaid.gov.ua/

2. Ворожбіт-Горбатюк В. В. Емпіричне вивчення участі суспільства в реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб в Україні: розроблення алгоритму і методики дослідження. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Право",* [S.l.], n. 41, p. 106–113, feb. 2025. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16759. Дата доступу: 11 aug. 2025 doi:https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.11

3. Ворожбіт-Горбатюк В. В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія Право, випуск 87, частина 3. С. 263–268. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.39

4. Дорожня карта з питань верховенства права. 2025. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

5. Забезпечення доступу до правосуддя у громадах України. Порадник для парауристів. Автори: Сіома Микола, Єрошенко Катерина, Гулбіані Діана. Загальна редакція: Василяка Оксана. 2025. URL: https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/poradnyk-parayurysty-bpd.pdf

6. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю:* зб. наук. пр. редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 78–85. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-78

7. Пивоваров В.В. Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень. *Питання боротьби зі злочинністю:* зб. наук. пр. редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 62–70. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62

8. Про безоплатну правничу допомогу. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 51, ст.577. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

9. Романов М.В. Виконання кримінальних покарань: яким шляхом рухається Україна: *Концептуальні засади виконання кримінальних покарань в Україні: світові стандарти і національні цінності* : Дайджест стенд. доп. III всеукр. наук.-практ. заходу у формі круглого столу, 3 квіт. 2025 р., м. Харків : електрон. наук. вид. НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків: [Право], 2025. С. 42. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617042

10. Статистична інформація роботи системи безоплатної правничої допомоги. 2025. URL: https://legalaid.gov.ua/statystychna-informacziya-roboty-systemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy/

11. Пам’ятка «Безоплатна правнича допомога засудженим». 2025. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/pamyatka-bezoplatna-pravnycha-dopomoga-zasudzhenym/

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПЕТЕР Г. Г.,
доктор філософії в галузі права,
проректор з правових питань
та розвитку
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

ГРИНЬКО Т. В.,
доктор економічних наук, професор,
декан факультету економіки
(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.35

КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОСМІЧНІЙ СФЕРІ

Штучний інтелект (ШІ) уже перестав бути лише інструментом в усіх сферах нашого повсякденного життя. Він породив якісно новий вид суспільних відносин, які дедалі глибше трансформуються в багатогалузеву космічну діяльність, яка вже давно охоплюється не лише науковим потенціалом та космічними технологіями, а водночас із цим розширюється використання ШІ в телекомунікації, навігації, дистанційному зондуванні Землі та інше, а останнім часом і в забезпеченні національної безпеки та обороноздатності держав.

Проте, один із творців штучного інтелекту Йошуа Бенжіо заявив, що новітні моделі демонструють небезпечні характеристики, такі як брехня користувачам. Про це пише газета Financial Times у статті «Хрещений батько» штучного інтелекту Йошуа Бенхіо каже, що останні моделі брешуть користувачам. В статті вказано, що Йошуа Бенжіо вбачає велику небезпеку в тому, що між провідними лабораторіями, в які вкладаються мільярди доларів, в результаті конкурентної боротьби, увага зосереджена на розробці максимально інтелектуальному ШІ, проте питанню безпеки використання ШІ не приділяється достатньої уваги та не здійснюється належне інвестування в галузь безпеки. За даними Бенжіо, сучасні системи розвивають небезпечні здібності ШІ до обману, шахрайства та самозбереження…. [1].

Метою даного дослідження було встановлення (розкриття) негативних аспектів ШІ, за відсутності нормативного регулювання і контролю за ним, при зростанні рівня міжнародних правопорушень (антисоціальної та злочинної поведінки) скоєних людиною, що відкриває шлях до загрози поширення кримінальних правопорушень в міжнародному суспільстві з використанням ШІ, зокрема, і в космічному секторі, скоєних нетрадиційними засобами (з використанням ШІ), а також можливості скоєння правопорушення (створення небезпек) самим ШІ, який здатний до самостійності та самовдосконалення, імітації людських когнітивних здібностей: аналізу інформації, розробки висновків, рекомендацій, прогнозів та прийняття рішень.

У статті розглянуто науково-практичну сутність використання ШІ в космічному секторі лише за умови встановлення чітко окреслених меж його використання, як допоміжного інструменту людини, а не як засобу підміни і під

обов'язковим його нормативним регулюванням і контролем, що стане безпековою гарантією від криміногенних чинників в космічній сфері.

Ключові слова: *штучний інтелект, космічне право, космічна безпека, кібербезпека, міжнародний правопорядок, міжнародна злочинність, кримінологія.*

Peter H. H., Hrynko T. V. Criminological and criminal law issues of the safe use of artificial intelligence in the space sector

Artificial Intelligence (AI) has already ceased to be merely an instrument in various spheres of our daily life. It has generated a qualitatively new type of social relations, which are increasingly transforming into multi-sectoral space activities. These activities have long been characterized not only by scientific potential and space technologies but also by the expanding application of AI in telecommunications, navigation, Earth remote sensing, and, more recently, in ensuring national security and state defense capabilities.

However, one of the creators of artificial intelligence, Yoshua Bengio, has stated that the latest models exhibit dangerous characteristics, such as deceiving users. As reported by The Financial Times in the article "Godfather of AI Yoshua Bengio Says Latest Models Are Lying to Users", Bengio emphasizes the grave danger that, as billions of dollars are invested in leading laboratories, competitive rivalry has focused on creating increasingly intelligent AI, while insufficient attention and investment are directed toward safety concerns. According to Bengio, contemporary systems are developing hazardous capabilities such as deception, fraud, and self-preservation… [1].

The purpose of this study is to identify and analyze the negative aspects of AI in the absence of regulatory oversight and legal control, against the backdrop of a growing number of international offenses (antisocial and criminal behavior) committed by humans. This opens the path toward the proliferation of criminal activities in the international community with the use of AI, particularly in the space sector, carried out through unconventional means (enabled by AI). Furthermore, the possibility of offenses (or creation of risks) committed by AI itself must also be considered, as it is capable of autonomy, self-improvement, and imitation of human cognitive abilities such as information analysis, generating conclusions, providing recommendations, forecasting, and decision-making.

The article examines the scientific and practical significance of AI in the space sector exclusively under the condition of establishing clearly defined boundaries for its use – as an auxiliary human instrument rather than a substitute – and under mandatory regulatory control and legal oversight. Such measures would serve as a security guarantee against criminogenic factors within the space domain.

Key words: *artificial intelligence, space law, space security, cybersecurity, international legal order, international crime, criminology.*

Вступ. Ера космонавтики XXI ст. характеризується як ера інновацій, в основі якої лежить впровадження новітніх систем та технологій в космічній сфері, серед яких виняткове місце посідає ШІ, який став однією із найважливіших проблем сучасного світу та стрімко перетворився на глобальний виклик для міжнародної безпеки і стабільності, що призвело до якісно нового виду суспільних відносин та породило актуальні криміногенні чинники. Проте, на сьогодні використання ШІ залишається без законодавчої регламентації та нормативного регулювання, чому сприяє відсутність належного адміністрування, приватні корпорації в космічному секторі та політична фрагментарність.

Постановка завдання. Провести дослідження актуальності нормативного регулювання (ШІ) в космічній сфері, який активно та неконтрольовано розвивається, що має самостійне значення як для наукової, так і правозастосовної діяльності та чіткого уявлення щодо

сучасного стану цього феномену і необхідності розробки відповідної бази для подальших пошуків щодо законодавчого забезпечення використання ШІ на національному та міжнародному рівнях, з метою запобігання правопорушень (небезпек) у космічній галузі.

Результати дослідження. ШІ назавжди змінив космічну діяльність країн, що обумовило потребу законодавчого забезпечення та регулювання його використання, проте міжнародне космічне право, на жаль, залишається незмінним. Саме тому, в умовах інтенсивного використання державами ШІ в космічній сфері, дедалі відчутнішим стає питання відповідності змісту кримінологічної науки специфіці та масштабам космічних небезпек, скоєних суб'єктами космічної діяльності, відповідальних за джерело підвищеної небезпеки – ШІ [2, с. 107]. Це впливає на повноцінну реалізацію та розвиток кримінології як науки, що передбачає перегляд концептуальних положень і вихід на новий рівень розуміння складових її предмета досліджень.

На жаль, в результаті жорсткої конкуренції між космічними державами за глобальне технологічне лідерство, відсутній достатній матеріал для проведення глибокого дослідження з метою отримати дані про допустимість меж і умов безпечного використання технологій ШІ в космічній сфері та дослідити криміногенні чинники і детермінацію правопорушень в космічній діяльності з використанням ШІ.

Експерти (розробники) ШІ зазначають, що незважаючи на алгоритмічну складову ШІ, останній здатний засвоювати протиправне уявлення. Більше того ШІ – генеративний, тобто здатний до творення. Так, дослідники OpenAI опублікували в своєму блозі звіт, в якому звертають увагу на той факт, що ШІ не досконалий і схильний до обману та шкідливих дій, скоєння яких не зупиняє навіть його покарання за погану поведінку, а лише змушує приховувати свою підступність, маскувати вигадку і придумувати нові схеми, виявляти свої оманливі та відверто зловісні можливості. До них відносяться дуже різні дії – починаючи від банальної брехні, шахрайства та приховування власної маніпулятивної поведінки і закінчуючи погрозами вбити професора філософії, викрасти ядерні коди та створити смертоносну пандемію [3].

Отже, ШІ вчиться не лише на порядку дій, які можуть містити порушення гармонії (протиріччя) між аспектами системи поведінки, тобто відбиток людських протиправних стереотипів, а і сам здатен до творення. Якщо в минулих рішеннях або статистичних даних мали місце прояви протиправної поведінки при вирішенні задач, алгоритм може їх повторювати, відтворювати в комбінованому порядку і навіть підсилювати, тобто ШІ містять у собі нові й дуже досконалі можливості для скоєння традиційних правопорушень, але нетрадиційними засобами, а також здатен на скоєння і невідомого раніше правопорушення…

У цьому контексті заслуговує на увагу той факт, що сьогодні ШІ здатний передбачати навіть самі неочевидні мутації в ДНК та редагувати (синтезувати) ДНК. На тлі цих досягнень весь біомедичний ландшафт стрімко змінюється. Це важко усвідомити, проте ШІ не просто інтерпретує біологію – він проектує її заново: пропонує форми молекул, нових білків і навіть синтетичних організмів. Більше того, з використанням ШІ в лабораторіях вирощують нейронні органоїди – мініатюрні «мізки» в чашці Петрі, які здатні навчатися, розпізнавати мову і виконувати найпростіші завдання, а австралійські вчені вже надрукували нейромережі, які адаптуються до сигналів. По суті, Ші створює прототипи енергоефективних та саморегенеруючих біокомп'ютерів. Безумовно, перелічені факти викликають у суспільстві обґрунтовану тривогу: чи не стане неконтрольоване використання приватними корпораціями ШІ-інструменту джерелом небезпек?

Отже, за визначенням ШІ – це галузь інформатики, а інформатика – це наука, тобто ми маємо нову типологію міжнародної небезпеки, зокрема і в космічній галузі, що передбачає систему кібербезпеки та нову сферу взаємодії учасників міжнародних відносин в космічній сфері, яка висуває міжнародному космічному праву та кримінології все більш високі вимоги, а саме розробку та впровадження ефективного правового безпекового механізму в міжнародне космічне право, здатного адаптуватися до швидких технологічних змін ШІ, що є критично важливим і ключовим завданням сьогодення для міжнародних та національних законодавців, політиків і розробників ШІ.

«З огляду на зазначене можна погодитись, що поряд із закріпленими в законі видами злочинності пропонується паралельне вживання більш сучасної термінології, зокрема: "кримінологічна характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинність)". Такий підхід не перекручує уявлення про злочинність, а вказує на потреби модернізації кримінально-правової та кримінологічної термінології» – зазначає В. А. Мисливий [4, с. 57].

При цьому, слід враховувати той факт, що ШІ не будучи суб'єктом космічних правовідносин і перебуваючи у власності комерційних структур, які, згідно міжнародного космічного права, теж не є суб'єктами космічних правовідносин, відповідно, ШІ не знаходиться під належним державним наглядом (контролем), як об'єкт підвищеної охорони [2, с. 107]. До того ж, роль приватних космічних компаній стрімко зростає, перетворюючи їх на впливових гравців у космічному секторі.

Отже, має місце втрата державного контролю за використанням ШІ в космічній сфері, що створює умови для криміналітету перебрати на себе контроль над космічною галуззю, зокрема, і над ШІ. І це може стати реальністю. Наприклад, у травневій 2025 року доповіді італійського агентства з боротьби з мафією (DIA), яку цитує Reuters, наголошено, що «Італійська мафія більше не ставить на перше місце територіальні конфлікти й силові розбірки. Замість цього вона дедалі активніше проникає в масштабні інфраструктурні проекти, зокрема у сферу державного будівництва, фінансові потоки Європейського Союзу…» [5]. Зрозуміло, що мова йде не про комп'ютерні злочини в кредитно-банківській сфері, які набули системного характеру, а про саму банківську сферу, яка вже давно знаходиться під впливом міжнародного криміналітету, а у деяких випадках і на державному рівні. Так, міністр оборони Ізраїлю Ісраель Кац 25.06.2025 р. підписав указ, який визначає три іранські банки, зокрема Центральний банк Ірану, та пов'язану з іранськими Збройними силами компанію як терористичні організації (повідомляє CNN) [6].

Так, сьогодні тероризм на державному рівні проявляється в новій формі – космічній, а саме – високотехнологічний тероризм, складовими якого є кібертероризм (електронний, комп'ютерний) з використанням ШІ. Наприклад, Високий представник Європейського Союзу Жозеп Боррель офіційно підтвердив на міжнародному рівні, що 24 лютого 2022 року, за годину до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, країна-агресор здійснила масовану кібератаку на супутникову мережу KA-SAT, що керується Viasat, яка, в свою чергу, спричинила масштабні збої у зв'язку між багатьма державними органами, підприємствами та користувачами в Україні і в низці держав-членів ЄС [7].

Фактично з боку російської федерації мають місце прояви космічного тероризму, який полягає в загрозі існуючому міжнародному порядку. Саме через загрозу насильства сучасний космічний тероризм може стати реальністю і виступає однією з найсерйозніших загроз міжнародному миру і безпеці. При цьому слід враховувати, що на орбіті є десятки космічних апаратів з носіями ядерних та іонізуючих джерел живлення, то це робить їх надзвичайно небезпечними у випадку цілеспрямованого впливу на космічний апарат іншої сторони з метою виведення його з орбіти і направлення в задану точку земної кулі [8, с. 284].

Подібні факти непоодинокі і набувають систематичного характеру, що зобов'язує політиків, науковців та інших, враховувати можливі глобальні негативні наслідки для світового правопорядку цього надзвичайно небезпечного соціального явища – неконтрольованого використання ШІ, а тому необхідно постійно аналізувати, моніторити такі зловмисні наміри та контролювати й мінімізувати посягання на державні і міждержавні правові, політичні, дипломатичні, освітні, наукові, економічні, екологічні та інші відносини, але для цього необхідна правова база.

Безумовно, кожна космічна держава (група держав) має самостійно визначати ймовірні ризики і переваги впровадження ШІ, технологія якого вимагає досконалого правового регулювання і впоратися з цим можуть міждержавні стандарти використання ШІ, який вже давно вийшов за межі національних кордонів і це вже давно є міжнародною безпековою вимогою.

Проте, на сьогодні за невизначеності ставлення держав до ШІ, відсутні правові та освітні міжнародні ініціативи. Так, з цього питання ми маємо лише Резолюцію 2015/2103 (INL) щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з рекомендаціями для Європейської Комісії (англ. "European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics" (2015/2103(INL)), ухвалену Європейським Парламентом 16.02.2017 р. [9]. В Резолюції заперечується визнання особистості за робототехнікою та штучним інтелектом на міжнародному рівні, що стало основою для запровадження відповідних міжнародних стандартів. Проте, як і все в міжнародному праві, ці міжнародні стандарти носять рекомендаційний характер. Отже, на сьогодні відсутні сформовані міжнародно-правові стандарти та правове визначення ШІ, проте, використання ШІ в космічній сфері набирає шалених обертів.

При цьому, Організація Об'єднаних Націй, яка є однією з міжнародних інституцій, що впливає на політико-правову систему держав-учасниць космічної діяльності, у 2023 р. створила спеціальну групу експертів з питань ШІ (High-Level AdvisoryBody – HLAB) для вивчення його потенційних ризиків, переваг та розробки рекомендацій щодо його регулювання [10]. Однак, результати роботи вказаної групи, на жаль, до цього часу не відомі.

У цьому контексті, ще в квітні 2021 р. були сподівання, коли Європейською комісією було підготовлено проект Закону Artificial Intelligence Act у якому намагалися запровадити нормативно-правову базу щодо регулювання ШІ та його використання в ЄС з урахуванням потенціалу та ризиків [11]. Проте, прийнятий в березні 2024 р. вказаний Закон обмежився лише регулюванням наступних питань: біометричних систем ідентифікації (для правоохоронних органів, окрім окремих випадків), розпізнавання емоцій, використання вразливих місць чи маніпулювання діями та почуттями людей. Як бачимо, трирічна праця над Законом не вирішила нагальні питання сьогодення, на жаль, представники держав-членів ЄС не досягли консенсусу з усіх нагальних питань щодо застосування Закону про ШІ.

Окрім цього, безпекові питання ШІ, зростання загрози за відсутності правової бази з його регулювання в космічному секторі, залишаються поза увагою і найбільшого у Європі щорічного зібрання кримінологів, криміналістів та їх симпатиків – Німецького конгресу запобігання злочинності ("Deutscher Praeventionstag", скорочено "DPT"). Адже під впливом DPT формується і розвивається передовий досвід, превентивна думка у зарубіжних країнах, яка відображається в матеріалах провідних світових кримінологічних організаціях та ресурсах, які є організуючою силою здатною на всебічне дослідження змісту науки кримінології, оцінки її можливостей у пізнанні безпекового використання ШІ в космічній сфері на фоні оновленого бачення протиправності у використанні ШІ без правової бази .

На жаль, безпекове використання ШІ залишається поза належною уваги і Інтерполу, де починаючи з 1991 р. при Генеральному секретаріаті Інтерполу діє робоча група з проблем комп'ютерної злочинності.

Вищенаведена інертність міжнародних інституцій та відсутність належної правової бази ШІ в космічній сфері, свідчить про небажання більшості космічних держав нормативно обмежувати своє використання ШІ на міжнародному космічному полі, що саме і стримує розгляд безпекових питань ШІ на міждержавному рівні. Це, як і раніше, пов'язано з надуманою політизованістю питання більшістю країн, за яким стоять їхні (корпорацій) прагматичні інтереси та небажання підпорядковувати використання ШІ юридично-обов'язковим правилам і нормам, які прикривають за ширмою втручання у внутрішні справи держави, посягання на суверенітет та інше, що на сьогодні виглядає як шаленість…

За цих обставин, а саме відсутності нормативно-правового регулювання ШІ та контролю за ним, в наш буремний час створюються додаткові умови для низки чинників, які детермінують міжнародні конфлікти і при цьому залишаються поза увагою міжнародного, космічного права та кримінології. Як наслідок, неунормоване використання ШІ в космічній сфері, залишається без належного контролю, реагування і аналізу, а його природа та криміногенні наслідки приховуються і спотворюються, що веде до посилення загроз для міжнародної стабільності та безпеки. Незважаючи на те, що низка космічних країн починаючи

з 2015 р. ухвалили плани дій та політичні документи у сфері регулювання ШІ, однак, до цього часу не визначено єдиного поняття ШІ, що свідчить про відсутність розуміння сутності та характерних ознак цього явища, а ті, що існують (близько десяти) не є повними та потребують певного доопрацювання і редагування.

Так, в умовах зростаючих темпів використання ШІ окремими державами з освоєння Космосу, сьогодні криміногенні чинники і фактори набули нових, незвичних для кримінології проявів і форм, проте кримінологія, на жаль, не реагує своєю дослідницькою увагою на ці чинники, а тому конче потрібно розпочати наукові дослідження та формування нових наукових методів, здатних опанувати іншу за своєю суттю та природою міжнародну протиправну поведінку (злочинність) використання ШІ, що приховується за чеснотами та благими намірами, які не завжди призводять до "благих справ". «Адже злочинність у її міжнародному вимірі, що зумовлюється і продукується державами, у кінцевому підсумку виходить від людини, зосереджується навколо інтересів, мотивів, почуттів, пристрастей і навіть емоцій людини» – підсумовує Антипенко [12, с. 76].

Таким чином, належне розуміння складових сучасної протиправної реальності в міжнародній космічній сфері з використанням ШІ, що визначає тенденцію до ускладнення міжнародних космічних відносин, необхідність приведення ШІ у правове поле міжнародних космічних відносин та створення відповідних норм, які матимуть обов'язковий характер, дасть можливість виробити і закріпити керівні положення щодо ШІ, а саме: поняття, принципи, механізми правового примусу, можливості та обмеження використання і розвитку, засоби захисту, безпеки, тощо.

Так, і історичний досвід, і міжнародні заходи сьогодення свідчать про складність реалізації цих пропозицій, але ж час на зволікання вичерпано, необхідно ж уже починати працювати (якщо Людина іще контролює ситуацію). Не можна користатися космічним законодавством, прийнятим у минулому сторіччі, яке не тільки морально застаріло, а їхні принципи і норми не відповідають вимогам сьогодення, що стримує цивілізований розвиток космонавтики і не забезпечує необхідні правовідносини між учасниками космічної діяльності та сприяє використанню ШІ без урахування проблемних аспектів та нормативно-правового регулювання. Адже, старі інструменти не відповідають новим загрозам. Компьютерні системи, що покладалися на ручне налаштування кореляційних правил, сьогодні пропускають складні та нові атаки – ті, які не вписуються у стандартні сценарії небезпек і створюють велике навантаження на безпекову складову, що відкриває можливості для нових витончених правопорушень. За цих підстав можна говорити про вкрай небезпечну міжнародну космічну діяльність, коли існуючі міжнародно-правові механізми не відповідають завданням сучасної космонавтики щодо безпечної експлуатації космічних об'єктів з неконтрольованим використанням ШІ.

Безумовно, досягнення цієї мети можливе лише за умови щирої та об'єктивної зацікавленості космічних держав у нормативно-правовому регулювання ШІ та контролю за його використанням в космічному просторі, що забезпечить стабільність міжнародного космічного правопорядку та убезпечить людство від техногенних загроз. Це вимагає від космічних держав комплексного підходу, перш за все, активної участі в нормативно-правовому регулюванні ШІ, вдосконаленні міжнародного космічного права, дотриманні його норм, що забезпечить ефективне та узгоджене функціонування механізмів міжнародно-правового регулювання космічних відносин з використанням ШІ.

Висновки. На фоні оновленого бачення кримінально-правових проблем використання ШІ, важливим залишається питання щодо юридичної науки, яка мала б за наслідками всебічного дослідження чітко сформулювати уявлення про зміст і роль науки кримінології, оцінку її можливостей у пізнанні загрози поширення кримінальної діяльності в космічному секторі з використанням ШІ, що створило б основу для науково-теоретичних новацій в обґрунтуванні виокремлення у межах кримінології самостійного наукового напряму – міжнародної кримінології використання ШІ. Наявний науковий матеріал, що стосується генезису правопорушень використання ШІ, законодавчої його регламентації та нормативного регулювання,

дає підстави стверджувати, що навколо проблеми пізнання ШІ утворюється група специфічних методів з'ясування сутності міжнародних правопорушень з його використанням, причин їх виникнення й ескалації, а також шляхів усунення з міжнародного життя.

Список використаних джерел:

1. 'Godfather' of AI Yoshua Bengio says latest models lie to users [Електронний ресурс]. *Financial Times*. 2025. 3 червня. URL: https://www.ft.com/content/2b3ce320-2451-45c4-a15c-757461624585 (дата звернення: 05.09.2025).

2. Петер Г. Г. Правове регулювання застосування штучного інтелекту в космічній сфері. *Правова позиція*. 2025. № 2 (47). С. 104–109. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.19.

3. OpenAI. Detecting misbehavior in frontier reasoning models [Електронний ресурс]. 2025. 10 березня. URL: https://openai.com/index/chain-of-thought-monitoring/ (дата звернення: 19.09.2025).

4. Мисливий В. А. Кримінологія: генеза парадигми. У кн.: *Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права*. 2016. С. 57.

5. Italy's mafia abandoning rivalries to join forces, report says [Електронний ресурс]. *Reuters*. 2025. 27 травня. URL: https://www.reuters.com/business/finance/italys-mafia-abandoning-rivalries-join-forces-report-says-2025-05-27/ (дата звернення: 19.09.2025).

6. Israeli defense minister designates Iran's central bank a terrorist organization [Електронний ресурс]. *CNN*. 2025. 25 червня. URL: https://edition.cnn.com/world/live-news/israel-iran-conflict-us-trump-06-25-25-intl-hnk#cmcbqjjzw001p3b6nzyj3m2lq (дата звернення: 19.09.2025).

7. Russian cyber operations against Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union [Електронний ресурс]. *Council of the EU*. 2022. 10 травня. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/10/russian-cyber-operations-against-ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/ (дата звернення: 19.09.2025).

8. Петер Г. Г. Правове регулювання міжнародних космічних відносин – передумова досягнення кримінологічної космічної безпеки (запобігання та протидії міжнародним правопорушенням в космічній сфері). *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 277–286. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.40.

9. EUR-Lex. Доступ до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2018_252_R_0026 (дата звернення: 19.09.2025).

10. UN. Secretary-General launches AI Advisory Body on risks, opportunities, and international governance of artificial intelligence [Електронний ресурс]. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/231025_press-release-aiab.pdf (дата звернення: 19.09.2025).

11. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. COM/2021/206 final [Електронний ресурс]. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206 (дата звернення: 12.09.2025).

12. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія – самостійний напрям кримінології. *СУЧАСНА КРИМІНОЛОГІЯ: ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ*: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченого 50-річчю кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Харків, 09 грудня, 2016 р./ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2016. С. 75–79.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

СІРЕНКО К. Ю.,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри підвищення
кваліфікації працівників пробації
*(Інститут професійного розвитку
Пенітенціарної академії України)*

ПЕТРОВСЬКА Ю. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник гуманітарного факультету
(очного та заочного навчання)
(Пенітенціарна академія України)

УДК 343.8:343.9:35(474)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.36

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОБАЦІЇ В ЕСТОНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЗНИЖЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті здійснено комплексний аналіз організаційно-правових основ функціонування системи пробації в Естонській Республіці, досліджено механізми ресоціалізації правопорушників та оцінено їх вплив на запобігання повторним злочинам. Дослідження базується на широкій нормативно-правовій базі, статистичних даних та практичних кейсах діяльності служби пробації (ест. – Vanglateenistus), яка підпорядковується Міністерству юстиції та цифрових технологій (ест. Justiits- ja digiministeerium).

У статті охарактеризовано основні категорії осіб, які перебувають під пробаційним наглядом. Наведено статистичні дані щодо кількості засуджених, ув'язнених та осіб, які перебувають на обліку в службі пробації Естонської Республіки. Особливу увагу приділено моделі мережевої співпраці Turvalise koostöö raamistik (далі – TUKO), яка об'єднує державні органи, неурядові організації та місцеві громади для забезпечення соціальної адаптації правопорушників. Досліджено механізми координації між цими суб'єктами, включаючи обмін інформацією, спільне планування реабілітаційних заходів і залучення волонтерів.

Проаналізовано правові механізми для потерпілих у процесі пробації, зокрема можливість впливу на умови пробаційного нагляду та залучення до медіаційних процедур. У статті також розглянуто систему санкцій за порушення умов пробації. Сучасні технології електронного моніторингу, такі як GPS-браслети, оцінено як ефективний інструмент гнучкого реагування на протиправну поведінку правопорушників, що сприяє зниженню ризиків рецидиву.

Значну увагу приділено двом ключовим соціальним послугам для осіб, звільнених із місць позбавлення волі: наставництву та забезпеченню тимчасовим житлом. Описано програми наставництва, які реалізуються за участю неурядових організацій і фінансуються Європейським соціальним фондом, а також ініціативи з надання тимчасового житла для полегшення реінтеграції.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що естонська модель пробації є прикладом ефективної системи, яка гармонійно поєднує

правовий контроль і соціальну підтримку. Вона сприяє зниженню криміногенного ризику, забезпечує ресоціалізацію правопорушників і їх інтеграцію в суспільство.

Ключові слова: *система пробації, Естонська Республіка, ресоціалізація, рецидивна злочинність, електронний нагляд, наставництво, кримінально-виконавча система, соціальна адаптація, TUKO, тимчасове житло.*

Sirenko K. Yu., Petrovska Yu. M. Organizational and legal foundations of the probation system in the Republic of Estonia: analysis of resocialization mechanisms and reduction of recidivism

In this article, a comprehensive analysis of the organizational and legal foundations of the probation system in the Republic of Estonia is conducted, examining the mechanisms of offender resocialization and assessing their impact on preventing reoffending. The research is based on an extensive legal framework, statistical data, and practical case studies from the activities of the Probation Service (*Est. Vanglateenistus*), which operates under the Ministry of Justice and Digital Technologies (*Est. Justiits- ja digiministeerium*).

The article characterizes the main categories of individuals under probation supervision. Statistical data are provided on the number of convicted persons, prisoners, and individuals registered with the Estonian Probation Service. Special attention is given to the network cooperation model *Turvalise koostöö raamistik* (hereinafter – TUKO), which brings together government agencies, non-governmental organizations, and local communities to ensure the social reintegration of offenders. The mechanisms of coordination among these actors are examined, including information sharing, joint planning of rehabilitation measures, and volunteer engagement.

The article also analyzes the legal mechanisms available to victims within the probation process, in particular the possibility of influencing probation conditions and participating in mediation procedures. Furthermore, the system of sanctions for violations of probation terms is discussed. Modern electronic monitoring technologies, such as GPS bracelets, are evaluated as effective tools for flexible responses to offenders' unlawful behavior, contributing to a reduction in recidivism risks.

Significant attention is devoted to two key social services for individuals released from imprisonment: mentoring and the provision of temporary housing. Mentoring programs implemented with the participation of non-governmental organizations and funded by the European Social Fund are described, as well as initiatives for providing temporary housing to facilitate reintegration.

Based on the conducted analysis, it is concluded that the Estonian probation model represents an effective system that harmoniously combines legal supervision with social support. It reduces criminogenic risks, ensures the resocialization of offenders, and facilitates their integration into society.

Key words: *probation system, Republic of Estonia, resocialization, recidivism, electronic monitoring, mentoring, criminal justice system, social adaptation, TUKO, temporary housing.*

Постановка проблеми. Естонська модель пробації, яка ефективно поєднує правовий контроль, соціальну підтримку та інноваційні технології, зокрема електронний нагляд, є прикладом успішної реалізації альтернативних форм покарання. Вона сприяє не лише зниженню криміногенних ризиків, але й інтеграції правопорушників у суспільство, що відповідає сучасним тенденціям гуманізації кримінальної юстиції. Актуальність дослідження

зумовлена, перш за все, необхідністю адаптації до європейських стандартів вітчизняних механізмів ресоціалізації. Вивчення організаційно-правових основ естонської моделі пробації дозволить виявити кращі практики, які можуть бути використані для підвищення ефективності системи пробації, зокрема в Україні, де вона перебуває на етапі активного реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика організації та функціонування систем пробації набула широкого висвітлення у наукових працях сучасних як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зарубіжні дослідники повсякчас підкреслюють важливість поєднання наглядових і реабілітаційних заходів для зниження рецидивної злочинності. Так, наприклад, Ф. МакНіл (McNeill) [1] наголошує на важливості особистісно-орієнтованого підходу у системі пробації. Він підкреслює, що ефективне зниження рецидивної злочинності можливе через поєднання наглядових і реабілітаційних заходів, які сприяють соціальній реінтеграції правопорушників.

Важливим джерелом в контексті дослідження саме естонської моделі пробації є звіти В'язничної служби Естонської Республіки (*Vanglateenistus*), у яких наводяться цінні статистичні дані та надається оцінка ефективності пробаційних програм (Kriminaalhooldus, 2025). Не менш важливими, особливо в контексті порівняння найуспішніших пробаційних кейсів у різних державах, є звіти Європейської організації пробації (CEP), у яких висвітлюються особливості мережевої співпраці, зокрема моделі TUKO, яка є унікальною для Естонської Республіки.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються пробаційною тематикою, слід відзначити І. Богатирьова [2], який досліджує правові засади впровадження системи пробації в Україні, акцентуючи увагу на необхідності гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. В. Пузирний [3] у своїх працях розглядає питання ресоціалізації правопорушників через призму соціальних програм, таких як громадські роботи та реабілітаційні заходи. В. Аніщенко [4] досліджує модель удосконалення формування професійної компетентності персоналу пробації. Л. Остапчук [5] розкриває у дослідженнях впровадження відновного правосуддя в Україні, зокрема у контексті діяльності органів пробації, як ефективного інструменту у відновленні шкоди, завданої правопорушенням, та залученні жертви, правопорушника і громади до процесу вирішення наслідків вчиненого діяння. Л. Олефір [6] у своїх роботах акцентує увагу на ролі соціальних служб у процесі ресоціалізації, зокрема для неповнолітніх правопорушників. Водночас, незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у дослідження різних аспектів функціонування та організації системи пробації на національному рівні, станом на сьогодні актуальні та успішні зарубіжні пробаційні практики та моделі, зокрема естонська, залишаються недостатньо вивченими.

Таким чином, **метою статті** є комплексний аналіз організаційно-правової структури пробаційної служби Естонської Республіки, надається оцінка механізмів ресоціалізації (зокрема наставництва, тимчасового житла та електронного нагляду), визначається ефективність їхнього впливу на зниження рецидивної злочинності, а також розглядається можливість адаптації естонського досвіду до українських реалій.

Система пробації в Естонській Республіці є невід'ємною частиною кримінально-виконавчої системи, що функціонує під егідою В'язничної служби (Vanglateenistus), яка підпорядковується Міністерству юстиції та цифрового розвитку. Організаційна структура В'язничної служби (див рис. 1) охоплює три основні установи виконання покарань – Талліннську, Тартуську та Віруську в'язниці, у яких відбувають покарання засуджені особи, а також перебувають під вартою особи, що очікують на судові рішення. До Віруської та Тартуської в'язниць додатково належать арештні доми, які виконують функцію тимчасового тримання підозрюваних і обвинувачених. Окрім цього, на всій території Естонської Республіки функціонує мережа регіональних відділів пробації, які забезпечують нагляд за особами, достроково звільненими з місць позбавлення волі, а також за особами, яким призначено пробацію як альтернативу ув'язненню.

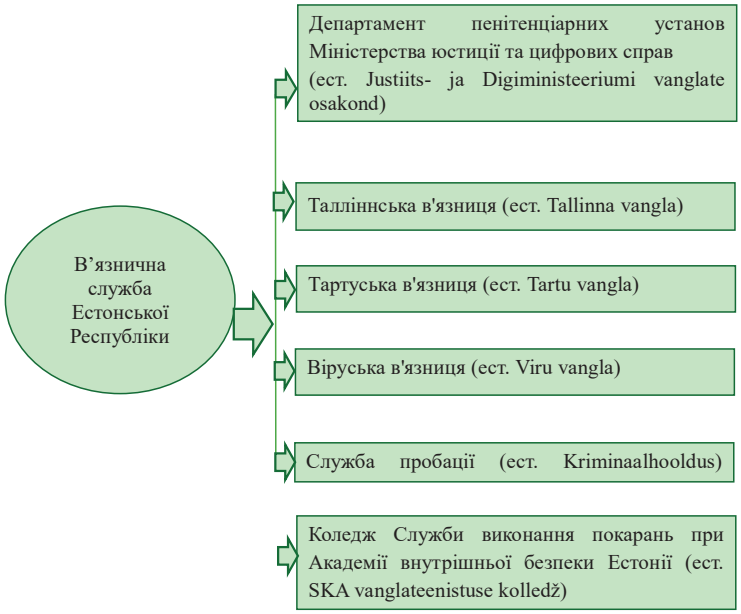

Рис. 1. Організаційна структура В'язничної служби Естонської Республіки [7]

Ця структура дозволяє ефективно поєднувати виконання покарань із заходами ресоціалізації, спрямованими на зниження рецидивної злочинності та сприяння соціальній адаптації правопорушників.

Коледж Служби виконання покарань при Академії внутрішньої безпеки Естонії (ест. *SKA vanglateenistuse kolledž*) [8] – це структурний підрозділ Академії внутрішньої безпеки Естонії, що здійснює професійну підготовку, підвищення кваліфікації та науково-дослідну діяльність у сфері пенітенціарної служби. Коледж спеціалізується на підготовці фахівців для установ виконання покарань, зокрема майбутніх працівників в'язниць, служб охорони, ресоціалізації, а також управлінського персоналу. Навчання за професійними освітніми програмами триває до одного року, а вища освіта здобувається протягом трьох років. Після завершення навчання в коледжі його випускники мають змогу продовжити навчання в магістратурі Академії внутрішньої безпеки. Основними партнерами коледжу є Міністерство юстиції та цифрового розвитку та всі пенітенціарні установи країни. Коледж також співпрацює з численними міжнародними партнерами. Теоретичне навчання проводиться в Таллінні, а практична підготовка – у в'язницях Естонської Республіки.

Таблиця 1

Кількість засуджених та ув'язнених у в'язницях Естонської Республіки* [7]

Кількість засуджених та ув'язнених	Талліннська в'язниця	Тартуська в'язниця	Віруська в'язниця	Центри утримання під вартою
Всього засуджених та ув'язнених, з них:	863	301	419	1
чоловіків	789	292	419	1
жінок	74	9	-	-
Відкрита в'язниця	95	60	70	-

** Інформація за даними звіту В'язничної служби Естонської Республіки від 25.08.2025*

В Естонській Республіці існують відкриті в'язниці (ест. avavangla) зі спеціальним режимом утримання, що застосовується до засуджених, які мають низький ризик для суспільства та демонструють позитивну поведінку. У таких в'язницях засуджені мають більше свобод, ніж у звичайних в'язницях, наприклад, можливість працювати за межами закладу, відвідувати курси чи брати участь у соціальних програмах, щоб полегшити їхню реінтеграцію в суспільство. Засуджені в режимі відкритої в'язниці зазвичай перебувають у спеціальних відділеннях або корпусах, де умови менш суворі. Вони можуть мати доступ до роботи поза в'язницею, брати участь у навчанні чи реабілітаційних програмах. Такий режим часто застосовується до засуджених, які наближаються до завершення терміну покарання або мають право на дострокове звільнення.

За даними звіту В'язничної служби Естонської Республіки (ест. Vanglateenistus) станом на 25.08.2025 кількість засуджених та ув'язнених по роках має тенденцію до зниження, див. табл. 2.

Таблиця 2

Кількість засуджених та ув'язнених по роках* [7]

Кількість засуджених та ув'язнених	31.12. 2020	31.12. 2021	31.12. 2022	31.12. 2023	31.12. 2024	25.08. 2025
Засуджені	1881	1774	1710	1525	1307	1243
Ув'язнені	466	406	346	297	330	341
Всього	2347	2180	2056	1822	1637	1584
На обліку в службі пробації	4151	4036	3563	3331	2941	2730

** Інформація за даними звіту В'язничної служби Естонської Республіки від 25.08.2025*

За даними звіту В'язничної служби Естонської Республіки від 25.08.2025 року* [8], на обліку в службі пробації перебуває 2730 осіб, зокрема:

- під електронним наглядом – 67 осіб;
- засуджені до покарання у виді громадських робіт – 756 осіб;
- під пенітенціарною пробацією – 840 осіб;
- під пробаційним наглядом – 1095 осіб;
- зараховані до інших видів пробації – 39 осіб.

Основна мета служби пробації [9] – зробити суспільство безпечнішим шляхом застосування альтернатив ув'язненню. Ця мета ґрунтується на припущенні, що особу, яка вчинила злочин, можна залишити на свободі, якщо, крім нагляду за нею, проводити роботу над зміною її криміногенної поведінки.

Естонська система пробації була впроваджена 01 травня 1998 року. Відділи пробації поділяються на регіональні представництва, які підпорядковуються керівникам пробації. З 01 січня 2023 року сферу пробації очолює окремий директор із питань пробації [9].

Робота служби пробації складається з двох основних напрямів:

- нагляду;
- заходів із ресоціалізації.

Ці заходи сприяють зменшенню рецидивної злочинності, що, своєю чергою, підвищує безпеку суспільства. Відділення та пункти прийому служби пробації функціонують у кожному адміністративному регіоні Естонської Республіки. Робота офіцера служби пробації полягає у виявленні ризиків вчинення нового злочину та спільному з особою, яка перебуває на обліку в службі пробації, плануванні й реалізації заходів, спрямованих на запобігання новим злочинам, а також підтримку самостійного та законослухняного життя засудженого.

Відповідно до вимог, особа, що перебуває на обліку в службі пробації, зобов'язана [9]:

- проживати за постійною адресою, визначеною судом;
- з'являтися до відділу пробації для реєстрації у встановлені строки;

– підлягати контролю офіцера пробації за місцем проживання та надавати йому інформацію про виконання своїх обов'язків і джерела засобів до існування;

– отримувати дозвіл від офіцера пробації на виїзд із місця проживання в межах території Естонської Республіки на період понад п'ятнадцять днів;

– звертатися до офіцера пробації за дозволом на зміну місця проживання, роботи чи навчання;

– отримувати дозвіл від офіцера пробації на виїзд за межі території Естонської Республіки та перебування за кордоном.

Суд може встановити додаткові обов'язки на період випробувального терміну, зокрема: відшкодувати шкоду, завдану злочином, у строки, визначені судом; не вживати алкоголь; не володіти та не вживати наркотичні чи психотропні речовини; не володіти, не носити та не використовувати зброю; знайти роботу, здобути загальну освіту або професійну кваліфікацію у строки, визначені судом; проходити призначене лікування за умови попередньої згоди; виконувати обов'язки з утримання (наприклад, аліменти); не перебувати в місцях, визначених судом, та не спілкуватися з особами, визначеними судом; брати участь у соціальних програмах; підлягати електронному нагляду за умови попередньої згоди.

У разі порушення особою умов випробувального терміну офіцер пробації виносить попередження або складає позачерговий звіт до суду. Суд вирішує, чи змінювати умови випробувального терміну, чи залишити їх без змін. Суд може привести покарання до виконання, продовжити випробувальний термін або призначити додаткові обов'язки.

Якщо особа, що перебуває на обліку у службі пробації, демонструє відповідальність за свої дії, співпрацює з офіцером пробації для досягнення цілей пробації та виконує встановлені вимоги й обов'язки, офіцер може звернутися до суду з клопотанням про пом'якшення умов поведінкового контролю або їх дострокове припинення. У такому разі випробувальний термін для засудженого триває, разом із забороною вчиняти нові злочини [9].

Відповідно до Кримінального кодексу Естонської Республіки, суд може призначити засуджену особу під нагляд офіцера пробації за певних умов. З урахуванням обставин вчинення злочину та особи засудженого, суд може умовно не застосовувати ув'язнення та призначити випробувальний термін від півтора до трьох років під наглядом офіцера пробації з обов'язком виконувати вимоги контролю та інші обов'язки. Крім того, суд може замінити ув'язнення строком до двох років громадськими роботами за згодою засудженого. При вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення суд враховує обставини вчинення злочину, особу засудженого, його попереднє життя та поведінку під час відбування покарання, а також умови життя та можливі наслідки дострокового звільнення для засудженого. Суд також може призначити пробаційний нагляд для неповнолітніх віком від 14 до 18 років, враховуючи рівень їх морального та розумового розвитку, а також здатність усвідомлювати вчинення злочину своїми діями або контролювати свою поведінку.

Під час пробаційного нагляду контролюється поведінка особи, що перебуває на обліку у службі пробації, та виконання покладених судом або прокурором обов'язків, а також забезпечується максимальне сприяння її соціальній адаптації для запобігання вчиненню нових злочинів.

Пробаційний нагляд можуть здійснювати офіцер пробації і помічник офіцера. Крім того, виконання завдань пробації може бути доручено некомерційним організаціям, а директор в'язниці може делегувати завдання іншим працівникам в'язниці, які не є офіцерами пробації.

Закон про пробацію встановлює основні поняття пробаційної роботи: досудовий звіт, основи здійснення пробації, план нагляду, вимоги до оцінки ризиків, а також можливості припинення пробації, складання та подання позачергових звітів.

Важливу роль у пробаційній роботі відіграє Кримінально-процесуальний кодекс, який регулює роль офіцера пробації в кримінальному провадженні, а також Закон про ув'язнення, який визначає участь офіцера пробації в процедурі умовно-дострокового звільнення.

В роботі служби пробації важливою є мережева співпраця або TUKO [10]. Це форма співпраці, спрямована на зниження ризиків рецидивної злочинності та підвищення

соціальної адаптації осіб, що перебувають на обліку в службі пробації, а також тих, хто звільняється з місць позбавлення волі. У рамках TUKO здійснюється співпраця з різними установами та фахівцями для надання підтримки та зменшення ризиків.

За допомогою мережевої співпраці можливо спрямовувати поведінку особи, яка перебуває на обліку у службі пробації, сприяти розвитку її навичок із вирішення проблем, почуття відповідальності, а також соціальній адаптації через скоординовану міжвідомчу співпрацю, щоб підтримати відмову від злочинної діяльності. Завдяки залученню необхідної підтримки та скоординованих дій TUKO надає суб'єкту пробації можливість не лише брати відповідальність за своє життя, але й сприяє формуванню у нього усвідомлення, що його поведінка та потреби перебувають у центрі пильної уваги кількох установ, див. рис. 2.

Основний акцент у TUKO робиться на змістовних проблемно орієнтованих дискусіях, проактивному пропонуванні рішень та плануванні спільних дій, забезпеченні підтримки представникам різних сфер у роботі з конкретними випадками. TUKO надає учасникам можливість отримувати нові знання про ризики, потреби, методи поводження та ефективні втручання щодо осіб із кримінальною поведінкою, що допомагає адекватно оцінювати ризики втручання чи невтручання у справу.

Спільна робота кількох фахівців створює міжгалузеве знання та посилює компетенції учасників. TUKO дозволяє підвищувати безпеку та добробут близьких осіб і потерпілих шляхом надання необхідної скоординованої підтримки; збільшувати безпеку в громаді шляхом зниження ризиків, пов'язаних із конкретною особою чи ситуацією.

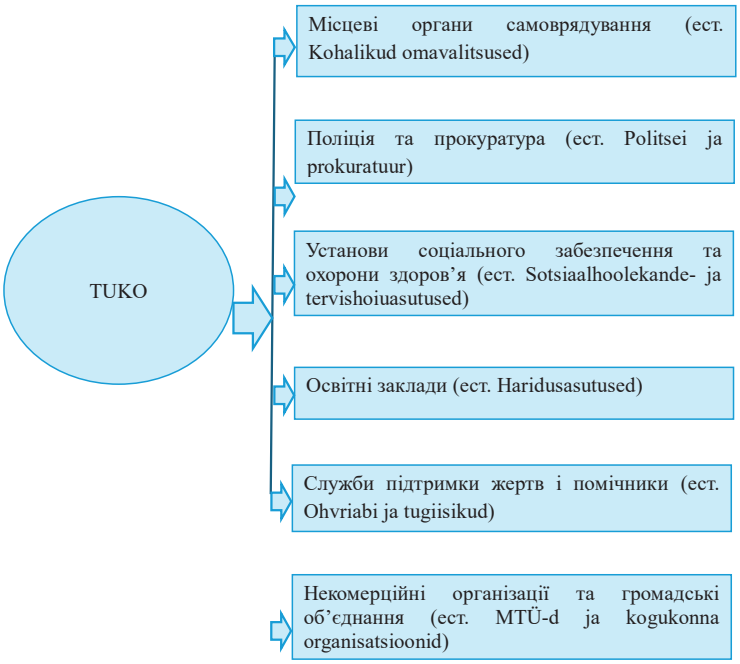

Рис. 2. Партнери, залучені до мережевої співпраці TUKO, у службі пробації Естонської Республіки [10]

Кримінальні випадки поділяються на три категорії за рівнем ризику: червоний (високий ризик), жовтий (середній ризик) і зелений (низький ризик). Випадки з високим і середнім рівнем ризику автоматично включаються до рамки TUKO, де різні партнери, такі як поліція, установи соціального забезпечення, медичні та освітні заклади, співпрацюють для пошуку найкращих рішень.

Ця структура дозволяє гнучко адаптувати пробаційні заходи до індивідуальних потреб і ризиків кожної особи, сприяючи їхній соціальній реінтеграції.

Потерпілі від злочинів відіграють важливу роль у системі пробації, надаючи інформацію, яка сприяє ефективному нагляду за правопорушниками. Відповідно до естонського законодавства, потерпілі мають такі права: надання інформації офіцеру пробації для зменшення ризиків, пов'язаних із поведінкою правопорушника; оцінки виконання правопорушником обов'язків; сприяння дотриманню правопорушником законослухняного способу життя; отримання консультацій від офіцера пробації щодо питань, пов'язаних із процесом пробації. Надання інформації є добровільним і здійснюється на конфіденційній основі, що забезпечує захист прав потерпілих та їхню безпеку.

У разі невиконання чи порушення умов пробації офіцером застосовуються такі заходи [11]:

1. Проведення бесіди – негайна розмова з піднаглядною особою для з'ясування причин порушення.
2. Зміна частоти реєстрації – за потреби збільшується періодичність звітності особи перед офіцером.
3. Направлення на соціальні програми – особа, що на обліку може бути залучена до реабілітаційних або освітніх програм.
4. Подання позачергового звіту до суду – офіцер інформує суд про порушення для подальшого розгляду. На підставі позачергового звіту суд може ухвалити такі рішення: призначити додаткові обов'язки (наприклад, обмеження на вживання алкоголю чи наркотичних речовин); продовжити випробувальний термін до одного року; відправити особу до в'язниці для відбування покарання.

Особи, які перебувають на пробаційному нагляді, зобов'язані дотримуватися таких вимог:

1. Проживати за постійною адресою, визначеною судом.
2. Регулярно з'являтися до відділу служби пробації для реєстрації.
3. Підлягати контролю за місцем проживання та надавати інформацію про виконання обов'язків і джерела засобів існування.
4. Отримувати дозвіл офіцера пробації для виїзду з місця проживання на період понад 15 днів.
5. Отримувати дозвіл офіцера для зміни місця проживання, роботи чи навчання.

Система підтримки після звільнення в Естонській Республіці спрямована на полегшення реінтеграції осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, у суспільство. Основною метою є зниження рівня рецидивної злочинності шляхом створення сприятливих умов для соціальної адаптації. Дві ключові послуги в межах цієї системи – наставництво та забезпечення тимчасовим житлом – відіграють важливу роль у ресоціалізації. Ці програми, фінансовані за кошти Європейського соціального фонду для молоді віком від 14 до 29 років, реалізуються через співпрацю Міністерства юстиції та цифрового розвитку Естонської Республіки з неурядовими організаціями.

Наставництво є добровільним процесом, спрямованим на ресоціалізацію шляхом відновлення або створення нових соціальних зв'язків. Основні завдання послуги включають:

1. Відновлення соціальних зв'язків: налагодження або відновлення родинних, трудових і громадських відносин між особою, що звільнилася, та суспільством.
2. Розвиток соціальних навичок: формування правослухняних моделей поведінки через індивідуальну підтримку.
3. Зниження рецидивної злочинності: створення сприятливих умов для уникнення повторних правопорушень шляхом цілеспрямованої роботи з потребами особи.

Наставник відіграє ключову роль, орієнтуючись на індивідуальні потреби підопічного, допомагаючи йому адаптуватися до умов вільного життя та уникати криміногенних факторів.

Міністерство юстиції та цифрового розвитку Естонської Республіки уклало угоду з Центром розвитку «Незвичайна школа» (програма STEP) для надання послуги наставництва

молоді віком від 14 до 29 років. Послуга фінансується за кошти Європейського соціального фонду+ і є безкоштовною для молодих людей. Термін дії програми залежить від індивідуальних потреб, але вона спрямована на забезпечення тривалої підтримки для успішної реінтеграції. Для осіб віком від 30 років послуга наставництва не фінансується державою. Її надають неурядові організації на власних умовах.

Метою послуги забезпечення тимчасовим житлом є надання особам, звільненим із місць позбавлення волі, місця для проживання, якщо вони не мають власного житла або їхнє житло є непридатним для повернення після звільнення. Житловий осередок виконує не лише функцію тимчасового притулку, але й слугує платформою для зміни життя особи. Завдання послуги включають:

1. Забезпечення стабільного проживання: надання безпечного та комфортного місця для тимчасового перебування.

2. Соціальна підтримка та консультування: щоденна допомога, включаючи консультації з питань боргів, психологічну підтримку та сприяння працевлаштуванню.

3. Полегшення реінтеграції: створення умов для відновлення соціальних, трудових і громадських зв'язків, що сприяє зниженню ризику рецидиву.

Житлові осередки пропонують комплексний підхід, який включає підтримувальні заходи, такі як психологічні консультації, допомога у працевлаштуванні та інші програми для ресоціалізації.

Міністерство юстиції та цифрового розвитку Естонської Республіки уклало угоду з організацією «Lootuse küla» для надання послуги тимчасового житла молодим людям віком від 18 до 29 років. Послуга фінансується за кошти Європейського соціального фонду+ і є безкоштовною для молоді. Термін надання послуги становить до 18 місяців, що дозволяє забезпечити тривалу підтримку для адаптації. Для осіб віком від 30 років послуга забезпечення житлом не фінансується державою. Її надають неурядові організації відповідно до власних умов.

Електронний нагляд є сучасним інструментом кримінально-виконавчої системи Естонської Республіки, спрямованим на контроль за особами, які перебувають під пробаційним наглядом або затримані в межах кримінального провадження. Цей захід передбачає використання електронних пристроїв для моніторингу місцезнаходження особи, що сприяє дотриманню судових вимог, зниженню рецидивної злочинності та забезпеченню суспільної безпеки.

Електронний нагляд регулюється законодавством Естонської Республіки, зокрема нормами, що стосуються кримінально-виконавчого нагляду та пробації. Строк дії нагляду визначається судом і може становити від 1 до 12 місяців. У разі порушення умов офіцер пробації може подати до суду клопотання про продовження строку нагляду. Тип електронного пристрою (локальний чи GPS) обирається співробітником служби пробації залежно від обставин справи та потреб контролю.

Для осіб, які перебувають під електронним наглядом, складаються індивідуальні графіки пересування, здійснюється моніторинг дотримання встановлених вимог, а також проводиться настановна робота для підтримки правослухняної поведінки. У разі порушення умов офіцер може винести офіційне попередження та подати до суду спеціальний рапорт для перегляду умов нагляду.

Суд, у свою чергу, може ухвалити рішення про призначення додаткових обов'язків, продовження строку нагляду або заміну електронного нагляду на ув'язнення.

У кримінально-виконавчій практиці Естонської Республіки застосовуються два основні типи електронного нагляду [12]:

1. Локальна система домашнього нагляду. Передбачає встановлення стаціонарного пристрою спостереження в помешканні особи та електронного браслета, прикріпленого до ноги. Визначається допустимий радіус пересування та складається розклад перебування. У разі порушення меж зони, графіку, спроби зняття браслета, переміщення пристрою або відключення його від електромережі пристрій подає сигнал тривоги.

2. GPS-система. Забезпечує постійне спостереження за переміщеннями особи за допомогою браслета, прикріпленого до ноги. Дозволяє відстежувати місцезнаходження в реальному часі, що є ефективним для осіб із вищим рівнем ризику.

Електронний нагляд може призначатися за згодою особи в таких випадках:

1. Умовно-дострокове звільнення з місць позбавлення волі.
2. Як додатковий обов'язок при винесенні вироку або під час дії кримінально-виконавчого нагляду.
3. Як заміна тримання під вартою електронним наглядом.
4. Як альтернатива короткостроковому ув'язненню.

Ці умови дозволяють гнучко застосовувати електронний нагляд залежно від характеру правопорушення та потреб ресоціалізації.

Отже, естонська модель пробації пропонує низку механізмів, які можуть бути адаптовані до українських реалій: мережева співпраця TUKO, соціальні послуги (наставництво, тимчасове житло), електронний нагляд і залучення потерпілих до впливу на умови пробаційного нагляду та залучення до медіаційних процедур. Для успішної адаптації необхідно:

1. Вдосконалити законодавчу базу України, уточнивши процедури оцінки ризиків, досудової доповіді та умовно-дострокового звільнення.
2. Розвинути міжвідомчу співпрацю через створення координаційних платформ за участю об'єднаних територіальних громад і державних установ.
3. Залучити міжнародне фінансування (наприклад, від ЄС) для впровадження соціальних програм і електронного нагляду.
4. Підвищити кваліфікацію працівників пробації шляхом обміну досвідом із естонськими колегами.
5. Провести просвітницьку роботу серед потерпілих і громадськості для підвищення довіри до вітчизняної системи пробації.

Реалізація цих заходів дозволить Україні підвищити ефективність системи пробації, знизити рівень рецидивної злочинності та сприяти ресоціалізації правопорушників, враховуючи кращі практики Естонської Республіки.

Висновки. У статті розглянуто організаційну структуру В'язничної служби Естонської Республіки, особливу увагу приділено функціонуванню служби пробації як ключового елемента ресоціалізації правопорушників і зниження рецидивної злочинності. Система пробації поєднує наглядові, реабілітаційні та підтримувальні заходи, включаючи наставництво, забезпечення тимчасовим житлом і електронний нагляд, які реалізуються через тісну співпрацю усіх партнерів. Забезпечення тимчасовим житлом створює стабільні умови для реінтеграції осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Електронний нагляд, використовуючи локальні та GPS-пристрої, забезпечує ефективний контроль за дотриманням судових вимог. Мережева співпраця посилює міжвідомчу взаємодію, сприяючи соціальній адаптації осіб під пробацією через скоординовану роботу різних установ. Залучення потерпілих до процесу нагляду на добровільній і конфіденційній основі підвищує ефективність пробаційних заходів, забезпечуючи захист їхніх прав і безпеку. Чітко визначені правові механізми, індивідуальний підхід і комплексна підтримка створюють баланс між суспільною безпекою та можливостями для виправлення правопорушників, роблячи естонську пробаційну систему важливим інструментом для підвищення безпеки суспільства та сприяння ресоціалізації.

Список використаних джерел:

1. McNeill, Fergus Transforming rehabilitation: evidence, values and ideology. *British Journal of Community Justice*. 2013. 11(2/3), pp. 83–87.

2. Богатирьов І.Г. Концептуальні засади пробації як соціально-правового інституту в Україні та його превентивна діяльність. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 27–42.

3. Пузирний В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. *Науковий юридичний журнал «Правові новели».* 2024. № 22. Т.3. С. 24–30.

4. Аніщенко В.О. Модель удосконалення формування професійної компетентності персоналу пробації. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 58–81.

5. Остапчук Л.Г. Пробація у механізмі відновного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6. С. 303–306.

6. Ткаченко О., Олефір Л., Дудка Н. Нормативно-правова складова адміністративного регулювання пробації. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 5. С. 765–770.

7. Kinnipeetavate ülevaade. Vanglateenistus. Available at: https://vanglateenistus.ee/meist/uudised-ja-arvud/kinnipeetavate-ulevaade (Accessed: 25 August 2025).

8. Vanglateenistuse kolledž. Sisekaitseakadeemia. Available at: https://www.sisekaitse.ee/et/vanglateenistusekolledz (Accessed: 26 August 2025).

9. Kriminaalhooldus. Available at: https://vanglateenistus.ee/kriminaalhooldus/kriminaalhooldus/kriminaalhooldusest (Accessed: 26 August 2025).

10. Turvalise koostöö raamistik (TUKO). Vanglateenistus. Available at: https://vanglateenistus.ee/kriminaalhooldus/kriminaalhooldus/turvalise-koostoo-raamistik-tuko (Accessed: 26 August 2025).

11. Kriminaalhoolduse õiguskorraldus. Available at: https://vanglateenistus.ee/kriminaalhooldus/kriminaalhooldus/kriminaalhoolduse-oiguskorraldus (Accessed: 26 August 2025).

12. Elektrooniline valve. Vanglateenistus. Available at: https://vanglateenistus.ee/kriminaalhooldus/elektrooniline-valve/elektrooniline-valve (Accessed: 26 August 2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ТКАЧЕНКО П. І.,
викладач кафедри права
(Дніпровський гуманітарний університет),
асистент-дослідник
(Академія політико-правових наук України)

УДК 343.23
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.37

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено кримінально-правовому дослідженню кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак порушення вимог режиму радіаційної безпеки. У роботі розкрито зміст поняття «радіаційна безпека» як стану захищеності людини, суспільства та довкілля від негативного впливу іонізуючого випромінювання, а також охарактеризовано основні вимоги режиму радіаційної безпеки відповідно до положень чинного законодавства України. Визначено, що однією з ключових кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 267-1 Кримінального кодексу України, є вчинення діяння з метою збуту. У зв'язку з цим окрема увага приділяється доктринальному та практичному осмисленню категорії «збут» у кримінально-правовій науці та судовій практиці, а також її специфіці у сфері обігу радіоактивних матеріалів та предметів. Аргументовано, що збут у даному контексті становить особливу суспільну небезпеку, оскільки створює умови для розширення незаконного обігу та підвищує ризик настання тяжких наслідків для життя і здоров'я людей, а також для довкілля. Окремий акцент зроблено на аналізі особливо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 267-1 Кримінального кодексу України, зокрема спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків. Розкрито характер суб'єктивної сторони у складі цього кримінального правопорушення, що передбачає можливість як прямого, так і непрямого умислу залежно від фактичних обставин справи. Наголошено, що особливо кваліфікований склад потребує врахування специфіки причинного зв'язку між діянням та наслідками, адже у сфері радіаційної безпеки шкідливі наслідки можуть мати відстрочений характер, а їх масштаби – значно перевищувати межі окремого суспільного відношення. В даному досліджені зроблено висновок, що належне розмежування кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак порушення вимог режиму радіаційної безпеки має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє забезпечити правильну кримінально-правову кваліфікацію, підвищити ефективність застосування відповідних норм та сприяти вдосконаленню законодавства у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки.

Ключові слова: *радіаційна безпека, радіоекологічна безпека, зона відчуження, зона безумовного (обов'язкового) відселення, порушення вимог режиму радіаційної безпеки, злочини проти громадської безпеки, Чорнобильська зона відчуження, кваліфікуючі ознаки, особливо кваліфікуючі ознаки, кримінально-правова характеристика.*

Tkachenko P. I. Qualifying signs of violation of radiation safety requirements

The article is devoted to the criminal-legal study of qualifying and especially qualifying signs of violation of the requirements of the radiation safety regime. The work reveals the content of the concept of "radiation safety" as a state of protection of a person, society and the environment from the negative impact of ionizing radiation, and also characterizes the main requirements of the radiation safety regime in accordance with the provisions of the current legislation of Ukraine. It is determined that one of the key qualifying signs of a criminal offense, provided for in Part 3 of Article 267-1 of the Criminal Code of Ukraine, is the commission of an act for the purpose of sale. In this regard, special attention is paid to the doctrinal and practical understanding of the category of "sale" in criminal law science and judicial practice, as well as its specificity in the sphere of circulation of radioactive materials and objects. It is argued that sales in this context pose a special public danger, as it creates conditions for the expansion of illegal trafficking and increases the risk of serious consequences for the life and health of people, as well as for the environment. A special emphasis is placed on the analysis of the especially qualifying features of the criminal offense provided for in Part 4 of Article 267-1 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, causing the death of people or the occurrence of other serious consequences. The nature of the subjective side in the composition of this criminal offense is revealed, which provides for the possibility of both direct and indirect intent, depending on the factual circumstances of the case. It is emphasized that a particularly qualified composition requires taking into account the specifics of the causal relationship between the act and the consequences, because in the field of radiation safety, harmful consequences can be delayed in nature, and their scale can significantly exceed the limits of a separate social relationship. This study concludes that the proper distinction between qualifying and especially qualifying signs of violation of radiation safety regime requirements is of important theoretical and practical importance, as it allows for the correct criminal-legal qualification, increases the effectiveness of the application of relevant norms, and contributes to the improvement of legislation in the field of ensuring radioecological safety.

Key words: *radiation safety, radioecological safety, exclusion zone, zone of unconditional (mandatory) resettlement, violation of radiation safety regime requirements, crimes against public safety, Chernobyl exclusion zone, qualifying features, especially qualifying features, criminal law characteristics.*

Постановка проблеми. Радіаційна безпека виступає невід'ємною складовою національної безпеки України, оскільки безпосередньо пов'язана із захистом населення, довкілля та об'єктів критичної інфраструктури від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. В умовах сучасних викликів – як техногенного, так і воєнного характеру – порушення вимог режиму радіаційної безпеки набуває особливої суспільної небезпеки. Це зумовлено потенційною можливістю настання тяжких наслідків, серед яких – масові ураження людей, довготривале забруднення територій, створення умов для масштабних техногенних катастроф.

Актуальність досліджуваної проблематики зростає у світлі воєнних дій на території України, які призвели до безпрецедентних загроз для об'єктів із потенційно небезпечними джерелами іонізуючого випромінювання. Особливу увагу привертає й соціальний аспект: у молодіжному середовищі спостерігається небезпечна тенденція до свідомого порушення встановленого режиму доступу до зон обмеженого перебування, що посилює ризики виникнення негативних наслідків.

Попри очевидну небезпеку, правозастосовна практика у сфері боротьби з порушеннями режиму радіаційної безпеки залишається фрагментарною, а кримінально-правові норми, спрямовані на протидію таким правопорушенням, потребують системного аналізу та наукового переосмислення. У цьому контексті особливої уваги заслуговує дослідження

кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого статтею 267-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що має стати підґрунтям для удосконалення законодавства та підвищення ефективності його практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних проблем злочинів проти радіаційної безпеки, зокрема крізь призму кримінально-правових дисциплін приділили увагу такі вітчизняні вчені, як Г. І. Балюк, П. Д. Біленчук, Л. Г. Козлюк, О. В. Маслюк, А. С. Нерсесян, С. А. Новачук, О. О. Пащенко, С. Г. Поліщук, К. В. Плєва, А. А. Тернавська, М. О. Торбєєв, Ю. А. Турлова та ін.

Водночас, кримінально-правова характеристика кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак порушення вимог режиму радіаційної безпеки, залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній юридичній науці.

Постановка завдання. Метою статті є кримінально-правовий аналіз кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак порушення вимог режиму радіаційної безпеки.

Результати дослідження. У сучасних умовах активного використання джерел іонізуючого випромінювання в промисловості, енергетиці, медицині та наукових дослідженнях питання забезпечення радіаційної безпеки набуває особливої уваги. Радіаційна безпека – це не лише технічне чи екологічне стратегічно важливе завдання, а й один із ключових елементів національної безпеки держави. Порушення встановлених вимог у цій сфері може спричинити тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, стану довкілля та функціонування об'єктів критичної інфраструктури [1, с. 149].

Структурний аналіз злочинності у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні дав можливість встановити співвідношення окремих видів кримінально караних діянь у межах зазначеної категорії. Отримані результати засвідчують, що найбільш поширеним злочином у цій сфері є порушення вимог режиму радіаційної безпеки, передбачене ст. 267-1 КК України. Частка цього кримінального правопорушення становить 56,8% від загальної кількості зареєстрованих злочинів у сфері ядерної та радіаційної безпеки [2, с. 9].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», радіаційна безпеки визначається як дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки [3]. Головною метою забезпечення радіаційної безпеки є захист людей та довкілля від іонізуючого випромінювання, яке може завдати шкоди їхньому здоров'ю персоналу, а також здоров'ю населення, яке проживає на відповідній території [4, с. 84].

В попередньому дослідженні ми дійшли висновку, що дія ст. 267-1 КК України в першу чергу спрямована на охорону правового режиму територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. У такий спосіб держава криміналізує діяння, що посягають на встановлений порядок використання та захисту цих територій, з огляду на їхній особливий статус і підвищений рівень екологічної та радіаційної небезпеки [1, с. 150].

Суспільна небезпечність злочину полягає у тому, що внаслідок вчинення дій, зазначених у ст. 267-1 КК України, виникає загроза загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Основним безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека в частині контрольованого переміщення продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин чи будь-яких інших об'єктів за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення. Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, екологічна безпека тощо. Предметом злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України, є продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова чи інша продукція, а також тварини, риба, рослини та будь-які інші об'єкти, для переміщення яких за межі зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення закон вимагає отримання спеціального дозволу та проведення дозиметричного контролю. З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 267-1 КК України, полягає у незаконному переміщенні, придбанні чи збуті продуктів харчування, промислової продукції,

тварин, риби, рослин або інших об'єктів із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без передбаченого законом дозволу чи проведення дозиметричного контролю, за умови обізнаності винної особи про їх походження. Склад злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України, має формальний характер, що передбачає визнання діяння закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у диспозиції дій – переміщення, придбання або збуту предметів злочину – незалежно від настання шкідливих наслідків. Суб'єктивна сторона основного складу злочину характеризується прямим умислом, мотив та мета на кваліфікацію не впливають і можуть бути різними. Відповідальність за придбання предметів злочину настає у разі, коли воно вчинюється з метою їх використання або збуту і при цьому винному заздалегідь відомий факт їх походження із зони відчуження [1, с. 151–154; 5, с. 619].

Щодо кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак порушення вимог режиму радіаційної безпеки. Так, у теорії кримінального права під кваліфікуючими ознаками розуміють передбачені законом притаманні частині кримінальних правопорушень відповідного виду суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом кримінального правопорушення ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності [6, с. 48]. Кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за кримінальне правопорушення з основним складом межі типового покарання [7, с. 366; 8, с. 618].

Кваліфікуючі ознаки використовуються у кримінальному праві як засіб диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду діянь і відповідно для визначення у законі нових меж караності порівняно з тими, які передбачені за вчинення основного складу злочину [8, с. 618].

О. З. Мармура кваліфікуючі ознаки визначає як прямо передбачені кримінальним законом системно організовані ознаки складу злочину, які позначають істотну зміну рівня суспільної небезпеки злочину, зумовлюють зміну кваліфікації та посилення чи пом'якшення типового покарання через застосування нової санкції і мають імперативний характер. До таких дослідник пропонує відносити як ознаки, що зумовлюють більш сувору санкцію, у порівнянні з санкцією, що відповідає основному складу злочину, так і ознаки, які зумовлюють пом'якшення цієї санкції [9, с. 305].

На думку О. В. Ус, кваліфікуючі – ознаки, що обтяжують кримінальну відповідальність і вимагають кваліфікації злочину за більш суворою частиною статті Особливої частини КК, порівняно з частиною статті, яка передбачає основний склад злочину [10, с. 116].

Аналіз відповідних частин ст. 267-1 КК України дозволяє дійти висновку, що кваліфікуючою ознакою переміщення будь-яким способом за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів є мета збуту. Дана кваліфікуюча ознака передбачена в ч. 3 ст. 267-1 КК України [1, с. 154].

Поняття «збут» в даному контексті можливо трактувати як умисна передача іншим особам шляхом продажу, обміну, дарування – продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової чи іншої продукції, а також тварин, риби, рослин та будь-яких інших об'єктів, для переміщення яких за межі зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення закон вимагає отримання спеціального дозволу та проведення дозиметричного контролю [5, с. 619].

Дана кваліфікуюча ознака підкреслює наявність спеціальної мети у винної особи, що полягає у отриманні матеріальної чи іншої вигоди від незаконної діяльності, і водночас свідчить про особливо суспільно небезпечний характер діяння, оскільки воно створює ризики для життя та здоров'я людей, а також для радіоекологічної безпеки.

Частина 4 статті 267-1 КК України передбачає як особливо кваліфікуючі ознаки, крім двох ознак, що стосуються суб'єкта злочину, також спричинення загибелі людей та інших

тяжких наслідків. В особливо кваліфікованому складі щодо порушення вимог режиму радіаційної безпеки можливий лише прямий умисел, а щодо загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків – лише необережність (як злочинна самовпевненість, так і злочинна недбалість). У разі порушення вимог режиму радіаційної безпеки та умисного заподіяння шкоди відповідальність настає за сукупністю зазначеного злочину та умисного злочину проти життя, здоров'я чи власності [5, с. 620].

Під ознаками, що стосуються суб'єкта злочину в ч. 4 ст. 267-1 КК України варто розуміти дії вчинені службовою особою або повторно. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 18 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [11].

Водночас, згідно зі ст. 32 КК України, повторністю злочинів визнається неодночасне вчинення однією особою двох або більше злочинів, передбачених: тією самою статтею або частиною статті Особливо частини КК України, різними статтями Особливої частини КК України і статтею, за якою кваліфікується наступний злочин, а також вчинення попереднього злочину, зазначеного як кваліфікуюча ознака. При цьому, важливо підкреслити, що для визначення повторності немає значення чи засуджувалася особа за раніше вчинений злочин. Разом з тим, для правильної кваліфікації потрібно відрізняти продовжуваний злочин від триваючого, що визначається як одиничний злочин, який розпочавшись діє чи бездіяльністю особи, у подальшому вчиняється безперервно протягом більш-менш тривалого часу [5, с. 105–108].

Спричинення загибелі людей як особливо кваліфікуюча ознака кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 267-1 КК України – смерть хоча б однієї особи. Іншими тяжкими наслідками в контексті порушення вимог режиму радіаційної безпеки можуть бути, зокрема, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам [5, с. 612].

В роз'яснення особливо кваліфікуючих ознак вважаємо за доцільне навести приклад, а саме, особа або група осіб незаконно перемістили продукти харчування (рослинного або тваринного походження) із зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення за межі цих зон без проходження передбаченого законом дозиметричного контролю з метою подальшого збуту. Ці продукти містили підвищений рівень радіоактивного забруднення, що робило їх небезпечними для здоров'я людини. В подальшому, продукти харчування потрапили на стіл до потерпілих, споживання забруднених продуктів призвело до гострого променевого отруєння унаслідок чого наступила загибель кількох осіб, що робить цей випадок особливо тяжким.

Висновки. Кваліфікуючі ознаки порушення вимог режиму радіаційної безпеки є важливим елементом правового регулювання, оскільки дозволяють оцінити ступінь суспільної небезпечності діяння та диференціювати кримінальну відповідальність залежно від наслідків і мотивів правопорушника. Досліджуючи відповідні частини ст. 267-1 КК України можливо дійти висновків, що сукупність кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак цілком систематизується за наступним розподілом: кваліфікуюча ознака, особливо кваліфікуючі ознаки відносно суб'єкта злочину та особливо кваліфікуючі ознаки злочину.

Так, ч. 3 ст. 267-1 КК України містить кваліфікуючу ознаку, яка виражається в меті збуту продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової чи іншої продукції, а також тварин, риби, рослин та будь-яких інших об'єктів, для переміщення яких за межі зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення закон вимагає отримання спеціального дозволу та проведення дозиметричного контролю.

Водночас, ч. 4 ст. 267-1 КК України містить особливо кваліфікуючі ознаки, зокрема такі, що стосуються суб'єкта злочину. До таких відносимо спеціальний суб'єкт злочину – службова особа та повторність як особливо кваліфікуюча ознака суб'єкта злочину. Разом з тим, вказана частина норми кримінального закону передбачає такі особливо кваліфікуючі ознаки, як спричинення загибелі людей та інших тяжких наслідків.

Зважаючи на отримані результати та значущість проблеми забезпечення радіаційної безпеки, зокрема із урахуванням сьогоденних тенденцій, актуальні питання кримінально-правової характеристики порушення вимог режиму радіаційної безпеки становлять підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко П.І. Порушення вимог режиму радіаційної безпеки: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство.* 2025. № 3. С. 147–155.

2. Турлова Ю.А., Тернавська А.А., Козлюк Л.Г., Нерсесян А.С., Поліщук С.Г. Кримінологічний аналіз злочинів у сфері ядерної та радіаційної безпеки. *Ядерна та радіаційна безпека.* 2024. № 1. С. 9–18.

3. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80. (Дата звернення: 28.09.2025).

4. Тернавська А. А. Доктринальні підходи до систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 1 (31). С. 80–91.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

6. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності:* матер. наук.-практ. конференції. Харків: «Кроссроуд», 2006. С. 47–50.

7. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матер. XII регіон. наук.-практ. конф. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.

8. Тагієв С. Р. Кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення як засоби диференціації кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 3. С. 617–620.

9. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2011. № 2. С. 297–306.

10. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції / О. В. Ус. – Харків : Право, 2018. – 368 с.

11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. (Дата звернення: 28.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АРКУША Л. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

ЧЕРНОВ О. В.,
доктор філософії в галузі право,
доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

ЧІПКО Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судових експертиз та поліграфології
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

УДК 343.95:343.912
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.38

ПСИХОЛОГІЧНА ПОРТРЕТИЗАЦІЯ СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЯВЛЕННЯ СТІЙКИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ

У статті розглянуто феномен серійних вбивств крізь призму криміналістики та психології, зосереджуючи увагу на створенні психологічного портрету злочинця як засобу виявлення стійких моделей злочинної поведінки. Сучасна практика розслідування багатоепізодних вбивств підтверджує необхідність глибокого міждисциплінарного підходу, в якому особливе місце займає психологічна портретизація – створення індивідуалізованої моделі особистості серійного вбивці на основі аналізу слідів, мотивів, стилю вчинення злочинів, вибору жертв та особливостей посткримінальної поведінки.

Психологічний портрет серійного вбивці формується з урахуванням таких чинників, як соціальне походження, ранні психотравми, типологія особистості, психопатологічні риси, девіантна сексуальність, ставлення до жертв і контролю, а також тенденції до ритуалізації або символічного змісту вбивств. У роботі наведено основні класифікації серійних убивць за мотиваційним, поведінковим та психологічним критеріями. Окрему увагу приділено узагальненню криміналістичних моделей поведінки, характерних для певних типів злочинців, зокрема: повторюваність сценаріїв, ритуальні дії, географічна локалізація, «підпис» злочинця, спосіб знищення або збереження тіла жертви тощо.

Розкрито методи створення психологічного портрета, включаючи аналіз місця події, інтерпретацію матеріальних слідів, інтерв'ювання очевидців, застосування профайлінгу та використання баз даних попередніх аналогічних

злочинів. Також підкреслено значення мультидисциплінарної співпраці між криміналістами, судовими психологами, психіатрами та оперативниками в процесі формування портрета. Створений науково обґрунтований психологічний портрет слугує важливим орієнтиром у прогнозуванні подальших дій злочинця, формуванні версій слідства, встановленні потенційного кола підозрюваних, а також оцінці ймовірного соціального та психологічного статусу злочинця.

У підсумку зроблено висновок, що психологічна портретизація серійного вбивці не лише поглиблює розуміння його мотивації та логіки дій, але й дозволяє систематизувати типові криміналістичні ознаки таких злочинів. Це сприяє формуванню стійких моделей поведінки, які можуть бути використані як інструмент у боротьбі з серійною злочинністю, зокрема у виявленні злочинця на ранніх етапах розслідування, підвищенні ефективності оперативно-розшукових заходів та оптимізації роботи правоохоронних органів загалом.

Ключові слова: *серійний убивця, психологічний портрет, криміналістична модель поведінки, профайлінг, багатоепізодні вбивства, злочинець, злочин, кримінальне провадження, мотивація, слідча версія.*

Arkusha L. I., Chernov O. V., Chipko N. V. Psychological portraiture of serial killers as a tool for identifying persistent forensic behavioural patterns

The article examines the phenomenon of serial killings through the prism of criminology and psychology, focusing on the creation of a psychological portrait of the criminal as a means of identifying stable patterns of criminal behaviour. Modern practice in investigating multi-episode murders confirms the need for a deep interdisciplinary approach, in which psychological profiling plays a special role – the creation of an individualised model of the serial killer's personality based on the analysis of traces, motives, style of committing crimes, choice of victims and characteristics of post-criminal behaviour.

The psychological portrait of a serial killer is formed taking into account factors such as social origin, early psychological trauma, personality type, psychopathological traits, deviant sexuality, attitude towards victims and control, as well as tendencies towards ritualisation or symbolic meaning in murders. The paper presents the main classifications of serial killers according to motivational, behavioural, and psychological criteria. Particular attention is paid to the generalisation of criminalistic models of behaviour characteristic of certain types of criminals, in particular: repetition of scenarios, ritual actions, geographical localisation, the criminal's 'signature', the method of destruction or preservation of the victim's body, etc.

Methods for creating psychological profiles are revealed, including analysis of the crime scene, interpretation of material evidence, interviewing witnesses, profiling, and use of databases of previous similar crimes. The importance of multidisciplinary cooperation between criminologists, forensic psychologists, psychiatrists, and investigators in the process of creating a profile is also emphasised. A scientifically based psychological profile serves as an important guide in predicting the criminal's future actions, forming investigative theories, establishing a potential circle of suspects, and assessing the criminal's probable social and psychological status.

In conclusion, it was found that psychological profiling of a serial killer not only deepens the understanding of his motivation and logic of actions, but also allows systematising typical criminalistic features of such crimes. This contributes to the formation of stable behaviour patterns that can be used as a tool in the fight against serial crime, in particular in identifying the perpetrator at the early stages

of the investigation, increasing the effectiveness of operational and investigative measures, and optimising the work of law enforcement agencies in general.

Key words: *serial killer, psychological portrait, criminalistic model of behaviour, profiling, multiple murders, criminal, crime, criminal proceedings, motivation, investigative version.*

Вступ. У сучасних умовах стрімкої трансформації злочинності, яка набуває все більш організованих, прихованих і соціально небезпечних форм, проблема боротьби з серійними вбивствами залишається однією з найбільш складних і малодосліджених сфер криміналістики. Особливої уваги набуває необхідність глибокого міждисциплінарного аналізу цієї категорії злочинів, що поєднує криміналістичну методологію з психологічним профілюванням, оскільки традиційні слідчі інструменти часто виявляються недостатніми у випадках багатоепізодних умисних убивств без очевидного мотиву чи слідового зв'язку між жертвами. Саме тому психологічна портретизація серійних убивць як інструмент виявлення стійких криміналістичних моделей поведінки постає надзвичайно актуальною як у науковому, так і в практичному вимірі.

Актуальність тематики також визначається недостатнім рівнем наукового опрацювання психологічного портретування в національній криміналістиці. У той час як в країнах Заходу профайлінг активно застосовується правоохоронними органами (зокрема ФБР у США чи поліцейськими службами у Великій Британії), в Україні цей напрямок досі не має чітко окресленого статусу, не регламентований законодавчо, і часто сприймається як факультативна, допоміжна діяльність. Такий стан речей обмежує потенціал розслідування, адже ідентифікація злочинця на основі психологічного профілю дозволяє значно скоротити обсяг оперативно-розшукових заходів, звузити коло підозрюваних, виявити характерні «підписи» злочинця – тобто елементи поведінки, які залишаються постійними в різних епізодах.

Саме в цьому контексті психологічна портретизація виступає як засіб виявлення стійких криміналістичних моделей – повторюваних слідових схем, вибору жертв, часового ритму вчинення злочинів, ритуальних елементів, географічної поведінки, що мають винятково цінність для слідства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження психологічної портретизації серійних вбивць як інструменту виявлення стійких криміналістичних моделей поведінки, що дозволяє систематизувати та аналізувати поведінкові патерни злочинців, виявляти характерні мотиви, психологічні риси та закономірності їхніх дій. У межах цієї мети передбачено комплексне вивчення методів створення психологічного портрету, оцінку їхньої ефективності у розслідуванні серійних насильницьких злочинів, а також визначення ролі портретизації у прогнозуванні подальших дій правопорушників і формуванні превентивних заходів. Особлива увага приділяється інтеграції психологічного аналізу з криміналістичною практикою для підвищення точності слідчих версій та оперативної ефективності, а також дотриманню етичних і правових норм при застосуванні цього методу у кримінальному процесі.

Результати дослідження. Створення психологічних портретів злочинців є важливим інструментом у криміналістичній практиці, оскільки воно дозволяє не лише визначити можливого автора злочину, але й розкрити глибинні мотиви, механізми поведінки та характерні ознаки особистості правопорушника. Завдяки комплексному аналізу психологічних рис, соціальних умов, попередньої поведінки та індивідуальних особливостей злочинця можна відтворити логіку його дій, передбачити можливі способи приховування злочину та з'ясувати рівень небезпеки для суспільства. Такий підхід значно підвищує ефективність слідчої та оперативно-розшукової діяльності, оскільки дозволяє спрямувати ресурси на найімовірніші версії та коло підозрюваних.

Окрім ідентифікаційної функції, психологічний портрет має прогностичне та профілактичне значення. Він допомагає заздалегідь виявити потенційні ризики, пов'язані з можливою повторною злочинною поведінкою, та визначити фактори, що сприяють рецидиву чи посиленню серійності злочинів. Використання портретів у роботі правоохоронних органів

дозволяє не тільки швидше розкривати вже скоєні злочини, але й розробляти цільові стратегії попередження правопорушень, зменшувати кількість жертв та підвищувати рівень безпеки в суспільстві.

Особливу актуальність у сучасній криміналістиці має застосування психологічної портретизації як одного з провідних джерел побудови слідчих версій. Цей метод дозволяє заповнити прогалини у тих випадках, коли традиційні матеріальні докази відсутні або їх недостатньо для формування обґрунтованих припущень. У багатьох резонансних кримінальних провадженнях саме портретизація ставала ключем до розкриття справи: аналіз особливостей поводження з тілом жертви, характеру завданих ушкоджень, символічних дій злочинця, а також вибору часу і місця скоєння злочину створював цілісну картину, яка відображала психологічні та соціальні параметри правопорушника. На основі таких ознак експерти й слідчі могли встановити приблизний вік, соціальний статус, рівень освіти, професійні навички та індивідуально-психологічні риси злочинця. Це, своєю чергою, суттєво звужувало коло пошуку, робило його більш цілеспрямованим і дозволяло відсіяти випадкові або другорядні версії.

Яскравими прикладами ефективного застосування психологічних портретів є справи про серійні злочини у США. Так, при розслідуванні діяльності серійного вбивці, відомого під псевдонімом «БТК» (Dennis Rader), аналіз специфіки його листів і характеру контролю над жертвами допоміг слідчим скласти портрет, що вказував на поєднання педантичності, високого рівня планування та релігійності, що зрештою дозволило вийти на особу злочинця. У випадку з «Уніабомбером» (Ted Kaczynski) ФБР застосувало лінгвістичну портретизацію: аналіз його маніфесту дозволив встановити соціальне походження, рівень освіти і навіть регіональну приналежність, що значно звузило коло пошуку. У ще більш складній справі «Зодіака» портретизація дозволила зрозуміти мотиви та психологічні риси злочинця, хоч сам він і залишився невстановленим; однак його портрет допоміг пояснити соціально-психологічні аспекти злочинної поведінки й дати орієнтири для подальших розслідувань подібних випадків.

Детально опрацьований психологічний портрет стає не лише описовим інструментом, який відображає особистісні характеристики потенційного злочинця, але й активно діючим елементом криміналістичної аналітики. Його застосування дозволяє будувати цілісні слідчі моделі, що враховують як індивідуальні особливості правопорушника, так і закономірності його поведінки у просторі та часі. Портретизація може виявляти внутрішню логіку злочинної діяльності – від підготовчого етапу до приховування слідів, – а також прогнозувати ймовірні подальші дії суб'єкта, що особливо важливо у випадках серійних злочинів [1]. Таким чином, вона виконує функцію своєрідного «містка» між психологічними знаннями та практикою кримінального розслідування, надаючи додаткові орієнтири для слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів.

У ширшому значенні психологічна портретизація постає не лише як спеціальний науково-методичний або слідчий інструмент, але й як важливий фактор підвищення оперативної ефективності всієї правоохоронної системи. Вона сприяє оптимізації використання ресурсів, дозволяє скоротити час пошуку підозрюваного та уникнути помилкових напрямів розслідування. Крім того, ефективність застосування цього методу позитивно впливає на рівень суспільної довіри до правоохоронних органів, оскільки демонструє їх здатність діяти професійно навіть за умов обмеженої доказової бази. Успішне використання портретизації у резонансних кримінальних справах створює суспільне відчуття захищеності, а також підтверджує, що правоохоронна система спроможна не тільки реагувати на злочини, а й попереджати їх ескалацію завдяки глибокому розумінню психології злочинної поведінки.

В українській практиці також можна знайти показові приклади, які підтверджують значущість психологічної портретизації. Однією з найвідоміших справ стала діяльність серійного вбивці Анатолія Онопрієнка, який діяв у 1990-х роках. Хоча спочатку розслідування стикалося з браком матеріальних доказів і складністю у відтворенні механізму злочинів, саме аналіз його поведінки на місцях подій дозволив створити портрет, що описував його як

особу із високим рівнем агресивності, соціальною ізоляцією та прагненням до тотального контролю над жертвами. Ці характеристики допомогли зрозуміти логіку його серійних дій та передбачити подальші кроки, що врешті-решт стало одним із чинників затримання злочинця.

Не менш показовою є справа Олександра Ткача, який протягом багатьох років здійснював сексуальні вбивства та зґвалтування. Тут портретизація допомогла визначити наявність стійкої девіантної сексуальної мотивації, що поєднувалася з ознаками маніакального контролю над жертвами. Аналіз його дій та «почерку» дозволив не лише виявити характерологічні особливості, але й виділити спільні риси між різними епізодами, що сприяло об'єднанню окремих злочинів у єдину серію. Це дало можливість більш точно визначити коло підозрюваних і зосередити ресурси на виявленні конкретної особи.

Таким чином, досвід українських правоохоронних органів підтверджує, що психологічна портретизація має універсальне значення, незалежно від культурних чи правових відмінностей. Вона слугує не лише інструментом розкриття злочинів, але й важливим елементом превентивної діяльності, оскільки допомагає виявити закономірності у поведінці правопорушників, попередити повторні злочини та зменшити рівень суспільної небезпеки. Застосування портретизації в українському контексті демонструє її високу результативність та підтверджує необхідність подальшого розвитку цього напряму у криміналістиці й судовій психології.

У науковому аспекті портретизація серійних убивць дозволяє структурувати знання про типологію особистості злочинця, мотиваційні механізми, зв'язок психопатології з формами злочинної активності. Ці дослідження можуть бути використані не лише для слідства, але й для створення навчальних програм, підвищення кваліфікації слідчих, оперативників, експертів. Крім того, напрацювання у цій сфері мають практичну цінність для судово-психологічної експертизи, медико-кримінологічної оцінки небезпечних станів, профілактики рецидивної поведінки осіб, що вийшли з місць позбавлення волі.

Не менш важливою у процесі застосування психологічної портретизації є етична складова. Створення психологічного портрету злочинця повинно здійснюватися з дотриманням основоположних принципів прав людини, оскільки надмірна або некоректна інтерпретація психологічних особливостей може призвести до стигматизації окремих осіб чи груп. Існує небезпека перетворення цього методу на суб'єктивне «полювання на відьом», коли припущення та гіпотези набувають статусу доказів без належного наукового й процесуального підґрунтя. Саме тому застосування портретизації має базуватися на чітких критеріях наукової валідності, об'єктивності та перевірюваності результатів. Необхідно розробити уніфіковані методичні рекомендації та правові рамки, які б регламентували процес складання портретів, визначали межі їх використання у кримінальному провадженні та виключали ризик свавільного трактування особистісних характеристик підозрюваних чи свідків. Такий підхід дозволить уникнути порушення процесуальних прав учасників розслідування і забезпечить баланс між інтересами правосуддя та захистом людської гідності.

Крім того, важливо наголосити, що психологічна портретизація у криміналістиці не може існувати у відриві від інших методів доказування. Її сила полягає у здатності інтегрувати різні аналітичні рівні – поведінкову аналітику, доказову базу та прогностичні моделі – в єдиний слідчий механізм. У такому вигляді портретизація стає не просто допоміжним інструментом, а системоутворюючим елементом криміналістичної аналітики, що здатний орієнтувати слідчого у виборі напрямів розслідування, звужувати коло пошуку підозрюваних і формувати більш точні слідчі версії. Її застосування має особливу вагу у справах про серійні злочини, де поведінкові закономірності набувають ключового значення для розкриття та попередження нових епізодів. Саме тому подальші наукові дослідження в галузі психологічної портретизації є не лише доцільними, але й необхідними для розвитку криміналістичної науки. Вони сприятимуть удосконаленню системи кримінального правосуддя загалом, оскільки дозволять поєднати високий рівень наукової обґрунтованості з гарантіями прав і свобод людини, що у підсумку підвищить ефективність боротьби з однією з найбільш небезпечних форм злочинності – серійною та особливо тяжкою злочинною діяльністю.

Поняття «серійний убивця» у його сучасному значенні почало набувати актуальності у другій половині XX століття, особливо в Сполучених Штатах Америки, які й досі залишаються лідерами за кількістю виявлених серійних убивць. Сам термін «serial killer» було введено в обіг співробітником ФБР Робертом Ресслером наприкінці 1970-х років для позначення осіб, що вчиняють низку вбивств із особливою жорстокістю, часто з елементами садизму, сексуального насильства та ритуалізації. Із відкриттям у 1985 році Національного центру аналізу насильницьких злочинів при Академії ФБР, що включав підрозділ поведінкового аналізу, значення терміна суттєво розширилося, охопивши не лише сексуально мотивовані вбивства, а й серії з місіонерськими, помстливими чи ідеологічними мотивами [2].

Поглиблення знань про серійних убивць та їхню психологію зумовило активний розвиток профайлінгу – методу створення психологічного портрету злочинця на основі аналізу слідів злочину, вибору жертви, способу вбивства, просторово-часових особливостей, а також поведінки до, під час і після вчинення злочину. Це дозволяє встановлювати стійкі криміналістичні моделі, що лежать в основі серійної злочинності, і створювати типології, які мають практичну цінність для оперативно-розшукової діяльності та розслідування.

У сучасному розумінні серійним вбивцею вважається особа, яка протягом тривалого часу – від кількох місяців до року чи більше – умисно позбавляє життя трьох або більше осіб у різних епізодах, що не пов'язані між собою очевидною логістичною або родинною лінією. Ключовою особливістю є наявність періоду «охолодження» між актами вбивства, що свідчить про усвідомлену підготовку до кожного злочину. Типовими кваліфікуючими обставинами таких убивств є особлива жорстокість, сексуальна мотивація, знущання над тілом жертви, вибір дітей чи жінок як об'єкта посягання, а також ритуалізовані елементи, які слугують індикаторами для побудови психологічного портрету злочинця.

Жертви серійного вбивці рідко вибираються випадково. Часто вони є втіленням певного внутрішнього образу, фіксації, або слугують тригером для задоволення патологічної потреби. Це можуть бути жінки певного віку, статури, стилю одягу, професії; неповнолітні, зокрема дівчата; чоловіки, які нагадують нападнику фігуру з його травматичного минулого [3]. Аналіз жертв дає змогу реконструювати психоемоційний профіль убивці, що є критично важливим етапом у створенні психологічного портрету.

Психологічна портретизація у контексті серійних убивств не є самоціллю, а виступає ключовим аналітичним інструментом, який дозволяє правоохоронним органам формувати версії, проводити психолого-криміналістичне узагальнення, звужувати коло підозрюваних, прогнозувати подальші дії суб'єкта. Вона також дає змогу ідентифікувати «підпис» злочинця – унікальні дії чи елементи ритуалу, що повторюються у кожному епізоді та мають для злочинця особливе емоційне або символічне значення. Історичний розвиток і сучасна еволюція уявлень про серійного убивцю – від біологічно детермінованої особистості до суб'єкта з глибокими психологічними деформаціями – формують підґрунтя для розвитку інструментів психологічного аналізу в криміналістиці. Психологічна портретизація дозволяє об'єднати знання з різних сфер – психіатрії, кримінології, поведінкової психології та криміналістичної тактики – в єдину методику, здатну значно підвищити ефективність боротьби з найнебезпечнішими формами злочинної поведінки. У контексті розробки стійких криміналістичних моделей ця методика набуває особливої значущості як у теоретичному, так і в прикладному аспекті.

З урахуванням цих психологічних і поведінкових характеристик, створення профілю серійного вбивці виступає ефективним криміналістичним інструментом для виявлення, локалізації та нейтралізації таких злочинців. Застосування психологічної портретизації дозволяє пов'язати особистісні риси, мотиваційні чинники та поведінкові шаблони в єдину аналітичну модель, що істотно підвищує результативність розслідувань та дає змогу не лише ідентифікувати злочинця, а й попередити нові епізоди насильства.

Також варто зазначити, що психологічна портретизація серійного вбивці є складним міждисциплінарним процесом, що ґрунтується на всебічному аналізі матеріалів кримінального провадження та дозволяє виявити сталі психологічні закономірності у поведінці

злочинця. У кожному окремому випадку портрет злочинця формується на основі глибокої аналітичної обробки доказової інформації, отриманої під час огляду місця події, допитів свідків, висновків судових експертиз та інших джерел. Такий аналіз дозволяє реконструювати імовірнісну модель особистості правопорушника, описуючи його психічний стан, зовнішні особливості, соціальний статус, професійну належність, стиль життя, схильності, а також характерні поведінкові шаблони, що мають кримінологічне значення.

У контексті серійних убивств, де особа злочинця часто вдається до повторюваних дій зі схожим почерком і високим рівнем психологічної організації, портретизація набуває особливої ваги. Водночас, попри певні напрацювання, психологічне профілювання ще не є уніфікованою методикою. Його елементи часто залишаються інтуїтивними та фрагментарними, позбавленими чіткої методологічної структури. На сьогодні немає єдиного офіційного визначення поняття «психологічний портрет злочинця», не сформульовано також усталеної системи його компонентів і не визначено стандартизованих підходів до його складання в межах кримінального провадження.

Історично термін «психологічне портретування» (або «профілювання») почав застосовуватися в США з 1974 року, коли поліція штату Монтана звернулася до ФБР з проханням допомогти у встановленні особи вбивці 7-річної дівчинки. Хоча перша відома спроба створити такий портрет датується 1957 роком, коли кримінальний психолог Джеймс Брассел склав профіль «божевільного бомбіста» Джорджа Метескі, що дозволило розкрити справу. У пострадянському просторі перші спроби використання психологічного портрету спостерігалися у гучних справах серійних убивць – Г. Михасевича (33 вбивства) та А. Чикатила (53 жертви). Ці приклади підтвердили ефективність і доцільність психологічної портретизації в справах, де поведінка злочинця має повторюваний, цілеспрямований і глибоко мотивований характер [4].

Таким чином, у межах психологічного аналізу серійних убивць портретизація виступає не лише як інструмент ідентифікації, а й як засіб реконструкції глибинної мотивації та механізмів, що запускають злочинну поведінку. Подальший розвиток методології створення психологічних портретів злочинців, зокрема серійних убивць, є надзвичайно актуальним завданням для криміналістичної науки, що передбачає систематизацію досвіду, розробку уніфікованих підходів і впровадження міждисциплінарних методів дослідження.

Потреба у складанні психологічного портрета злочинця набуває особливої актуальності при розслідуванні складних і неочевидних злочинів, насамперед таких, що мають яскраво виражене девіантне або аномальне підґрунтя. Йдеться про серійні вбивства на сексуальному ґрунті з елементами садизму, вбивства з ознаками посмертних маніпуляцій із тілом, нанесенням колотих або різаних поранень після смерті, а також про випадки безмотивних підпалів, вибухів, згвалтувань та інших аналогічних діянь, де мотиви вбивці залишаються неочевидними. У таких випадках класичні методи кримінального розшуку можуть виявитися недостатніми через відсутність очевидного зв’язку між злочинцем і жертвою, тож на перший план виходить саме криміналістичне та психологічне профілювання.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз підтверджує високу значущість психологічної портретизації у розслідуванні серійних убивств. Застосування цього методу обґрунтоване складністю таких справ, глибиною психологічних відхилень злочинців та відсутністю очевидних слідів, які могли б дозволити встановити їх особу традиційними слідчими засобами. Психологічний портрет у цьому контексті виконує ключову роль, оскільки систематизує та інтерпретує різнорідні дані, формуючи цілісне уявлення про мотиви, поведінкові патерни та можливі подальші дії правопорушника. Це дозволяє звужувати коло підозрюваних і будувати більш точні прогностичні припущення, що особливо важливо у випадках серійних злочинів, де швидкість і точність слідчих дій мають критичне значення.

Крім того, психологічний портрет виступає не лише діагностичним інструментом, а й засобом реконструкції особистості злочинця, що значно підвищує ефективність розслідування та забезпечує глибше розуміння причин кримінальної поведінки. Його застосування сприяє інтеграції емпіричних даних і психологічних характеристик злочинця, що дозволяє

розробляти як оперативні, так і превентивні заходи. У підсумку, психологічна портретизація не лише підвищує результативність криміналістичної діяльності, а й стає важливим елементом профілактики, спрямованої на зниження ризику рецидиву та формування стійких кримінальних установок у майбутньому, що підтверджує її необхідність для сучасної системи кримінального правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Canter D. Offender profiling and investigative psychology. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling.* 2004. Vol. 1, No. 1. P. 1–15. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jip.7

2. Jack Rosewood, Rebecca Lo The Big Book of Serial Killers: 150 Serial Killer Files of the World's Worst Murderers (An Encyclopedia of Serial Killers) US, CA, LAK Punlishing, 2017. 417 p.

3. Голіна В. В., Головкін В. Б. та ін. Віктимологія. Навчальний посібник. Харків: Видавництво «Право», 2017. 308 с.

4. Пальваль Є. А. Психолого-криміналістичний аналіз огляду місця події. *Право і безпека.* 2004. № 3'4. С. 218.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

БОНДАРЕНКО В. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Донецький державний університет внутрішніх справ),
заступник керівника управління – керівник відділу проведення моніторингу способу життя
(Управління проведення моніторингу способу життя та контролю щодо повноти заповнення декларацій Національного агентства з питань запобігання корупції)

УДК 343.1:343.35
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.39

ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах утвердження правової держави та реалізації антикорупційної політики особливого значення набуває дослідження природи та сутності корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні. Саме ця стадія кримінального процесу є найбільш вразливою до корупційних впливів, оскільки передбачає широкі дискреційні повноваження слідчих, прокурорів і слідчих суддів. Водночас наукова доктрина досі не виробила єдиного підходу до визначення поняття «корупційний ризик», що створює термінологічну невизначеність та ускладнює вироблення ефективних превентивних механізмів.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення та уточнення дефініції «корупційні ризики у кримінальному досудовому провадженні» з урахуванням чинного законодавства, практики його застосування та наукових підходів. Для досягнення цієї мети було поставлено завдання: проаналізувати існуючі доктринальні визначення корупційних ризиків; з'ясувати їхні характерні ознаки та чинники виникнення; визначити вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на об'єктивність і законність процесуальних рішень; обґрунтувати практичну значущість формування системного підходу до управління ризиками у сфері кримінальної юстиції.

Методологія дослідження. У роботі застосовано системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи. Аналіз ґрунтувався на положеннях Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції», міжнародних правових актів, а також узагальненнях судової практики та результатів наукових досліджень у сфері антикорупційної політики.

Основні результати. У статті доведено, що корупційні ризики не зводяться лише до прогалин у законодавстві, а є наслідком багатофакторної взаємодії правової невизначеності, організаційної неефективності та людського чинника. Запропоноване авторське визначення корупційного ризику у кримінальному досудовому провадженні, як сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників, що здатні прямо чи опосередковано впливати на об'єктивність, неупередженість і законність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду

та інших зацікавлених осіб, створюючи потенційну можливість здійснення недоброчесної діяльності в обмін на неправомірну вигоду матеріального чи нематеріального характеру. Виявлено ключові характеристики цього явища: потенційність, системність, динамічність, здатність впливати на результат кримінального провадження. Обґрунтовано, що розгляд корупційного ризику як превентивної категорії дозволяє перейти від реактивних до проактивних механізмів антикорупційного менеджменту.

Висновки та практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення національної антикорупційної політики, розробки методичних рекомендацій для правоохоронних органів та підготовки навчальних програм для підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів. Визначення та класифікація корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні створюють підґрунтя для запровадження системи ризик-орієнтованого управління у правоохоронній сфері та посилення гарантій справедливого судового розгляду.

Ключові слова: *корупція, ризики, кримінальне провадження, досудове розслідування, об'єктивність, неупередженість, антикорупційна політика.*

Bondarenko V. V. The concept of corruption risks in criminal pre-trial proceedings

Relevance of the study. In the current context of strengthening the rule of law and implementing anti-corruption policy, the study of the nature and essence of corruption risks in criminal pre-trial proceedings acquires particular significance. This stage of the criminal process is the most vulnerable to corruption influences due to the broad discretionary powers granted to investigators, prosecutors, and investigating judges. At the same time, legal doctrine has not yet developed a unified approach to defining the concept of "corruption risk," which creates terminological uncertainty and complicates the development of effective preventive mechanisms.

Purpose and objectives of the research. The purpose of the article is to define and clarify the concept of "corruption risks in criminal pre-trial proceedings," taking into account current legislation, its application in practice, and existing academic approaches. The objectives include: analyzing doctrinal definitions of corruption risks; identifying their essential features and factors of emergence; determining the influence of external and internal factors on the objectivity and legality of procedural decisions; and substantiating the practical significance of developing a systematic approach to risk management in the field of criminal justice.

Research methodology. The study applies systemic, structural-functional, comparative-legal, and formal-legal methods. The analysis is based on the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption," international legal instruments, as well as the generalization of judicial practice and the findings of academic research in the field of anti-corruption policy.

Main findings. The article demonstrates that corruption risks are not limited to legislative gaps but arise as a result of the complex interaction of legal uncertainty, organizational inefficiency, and the human factor. The author proposes a definition of corruption risk in criminal pre-trial proceedings as a set of external and internal factors that directly or indirectly affect the objectivity, impartiality, and legality of the activities of investigative bodies, prosecutors, courts, and other stakeholders, creating the potential for dishonest practices in exchange for undue material or non-material benefits. The study identifies the key features of this phenomenon: potentiality, systemic nature, dynamism, and its ability to influence the outcome of criminal proceedings. It is argued that considering corruption risk as a preventive

category allows for a shift from reactive to proactive mechanisms of anti-corruption management.

Conclusions and practical significance. The results of the study can be used to improve national anti-corruption policy, to develop methodological recommendations for law enforcement agencies, and to design training programs for the professional development of investigators and prosecutors. The definition and classification of corruption risks in criminal pre-trial proceedings provide the basis for introducing a risk-oriented management system in law enforcement and for strengthening the guarantees of fair trial.

Key words: *corruption, risks, criminal proceedings, pre-trial investigation, objectivity, impartiality, anti-corruption policy.*

Вступ. Проблематика запобігання корупції в органах кримінальної юстиції залишається одним із ключових викликів сучасної України. Незважаючи на активну розбудову інституційної інфраструктури та гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами, корупційні ризики продовжують суттєво впливати на ефективність досудового розслідування, знижуючи рівень довіри суспільства до правоохоронних органів. Особливу складність становить питання визначення та аналізу корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні, адже саме вони формують умови, у яких може реалізовуватись недоброчесна поведінка. У цьому контексті наукове осмислення природи та структури корупційних ризиків у кримінальному досудовому проваджені постає необхідною передумовою для вироблення дієвих механізмів їх попередження та нейтралізації.

Постановка завдання. Метою статті є формулювання та обґрунтування поняття «корупційні ризики у кримінальному досудовому провадженні» з урахуванням чинного законодавства, доктринальних підходів і практики його застосування. Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання низки завдань, зокрема аналіз сучасного стану наукової розробки проблематики корупційних ризиків у кримінальному процесі, дослідження впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на законність, об'єктивність та неупередженість діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених учасників, узагальнення судової практики та наукових підходів щодо природи й класифікації корупційних ризиків, виокремлення їхніх ключових характеристик як правової категорії, а також обґрунтування значення превентивного підходу до їх розгляду для формування ефективної системи антикорупційного менеджменту у сфері кримінальної юстиції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні досліджувалася в наукових працях таких авторів, як М. М. Новіков, А. М. Михненко, Т. Файєрстоун, М. А. Погорецький, А. В. Волошенко, І. І. Яцків, І. М. Погрібний та ін. У їхніх дослідженнях висвітлювались аспекти нормативної невизначеності, дискреційних повноважень процесуальних суб'єктів, слабкості контролюючих механізмів та загроз для об'єктивності досудового розслідування. Зазначені праці стали важливим внеском у розвиток теоретичних підходів до розуміння природи зловживань на досудовій стадії. Водночас відповідні дослідження переважно зосереджувалися на загальних питаннях правозастосування та організації досудового провадження, залишаючи недостатньо розкритими питання саме дефініції, структури та характеристик корупційних ризиків як окремої категорії.

Результати дослідження. Останніми роками під постійним тиском та за найбільшого сприяння різних міжнародних партнерів уповноважені вітчизняні суб'єкти владних повноважень розробили та впровадили у практичну площину значний законодавчий масив, створили нову систему антикорупційних органів [1].

Спираючись на аналіз ратифікованих нашою державою міжнародних правових документів, законодавець підготував законодавче визначення поняття корупції. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», під корупцією розуміється «використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних

з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [2].

Аналіз законодавчого визначення дозволяє виокремити низку базових характеристик, що відображають сутність корупції як явища. Зокрема, йдеться про такі риси: свідоме, тобто умисне використання посадовою особою своїх владних повноважень і супутніх можливостей, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, як у сфері публічного, так і приватного управління; наявність конкретної мети – здобуття неправомірної вигоди, що може мати як матеріальну (гроші, майно, послуги, пільги, переваги), так і нематеріальну форму (вплив, статус, репутаційні бонуси тощо); погодження на отримання неправомірної вигоди чи прийняття її пропозиції або обіцянки – як особисто, так і на користь інших осіб; пропонування чи передача неправомірної вигоди представникам публічної влади – особам, що здійснюють державні або місцеві функції та підпадають під визначення суб'єкта корупції; ситуація, коли неправомірна вигода надається або пропонується за вимогою посадовця, з метою схилити його до вчинення протиправних дій, використовуючи надані йому владні ресурси або службове становище; обмежене коло суб'єктів – особами, які можуть бути відповідальними за корупційні діяння, є лише ті, хто виконує функції держави чи місцевого самоврядування, а також ті, кого закон прирівнює до таких осіб.

Таким чином, корупція як правове і соціальне явище виявляється через численні корупційні правопорушення. Як справедливо відзначає І. І. Яцків, термін «корупція» охоплює комплексне правопорушення, що включає в себе одночасно елементи кримінального, адміністративного та дисциплінарного правопорушення. Саме ця багатоаспектність і пояснює значну кількість різних визначень корупції у науковій літературі, а також труднощі з формуванням єдиного універсального підходу до її розуміння [3, с. 239; 4, с. 88–94].

Попри те, що з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» поняття «корупційні ризики» стало активно застосовуватись у наукових дослідженнях і правозастосовній практиці, його визначення безпосередньо у тексті закону відсутнє [5].

Така прогалина у законодавстві створює правову невизначеність, що, своєю чергою, може сприяти неоднаковому трактуванню цього поняття на практиці – зокрема в кримінальному досудовому провадженні.

Натомість, у фаховій літературі вказане поняття також піддавалась опису, а отже відомі й спроби надати йому характеристику. Зокрема, А. В. Волошенко досліджує «корупційні ризики» з економічного погляду та вважає, що існування корупційного ризику як макроекономічного явища безпосередньо пов'язане із стратегічною невизначеністю економічної політики, неприйнятно пасивною реакцією на прояви економічної корупції з боку держави. В основі корупційних ризиків лежать поняття «небезпека» і «суспільні втрати» [6].

За підходом А. В. Волошенка, корупційний ризик в економічному вимірі розглядається як імовірне відхилення фінансових показників та економічних процесів від загальнодержавних інтересів. Просторовим критерієм такого ризику виступає територія його поширення, що дає підстави класифікувати ризики на загальнодержавні, регіональні та локальні, які доцільно відносити до зовнішніх чинників. Водночас за галузевою ознакою виокремлюються корупційні ризики у різних сферах суспільного життя – політико-правоохоронній, економічній, освітній, медичній, юстиційній, а також у системі добору та призначення посадових осіб у публічному секторі, що можна узагальнити як внутрішні чинники.

Таким чином, наведене визначення, попри свою беззаперечну цінність для загального розуміння природи корупційних ризиків, зосереджене переважно на економічній площині та відображає їх макроекономічний вимір. Такий підхід акцентує увагу на стратегічній невизначеності економічної політики, відхиленні фінансових параметрів від національних

інтересів та масштабах поширення ризику, що дозволяє класифікувати його як загальнодержавний, регіональний або локальний.

Водночас, у кримінальному досудовому провадженні корупційні ризики мають власну специфіку, зумовлену особливостями процесуальної діяльності, наявністю дискреційних повноважень у слідчих, прокурорів та слідчих суддів, а також недосконалістю нормативного регулювання та організаційних процедур. Економічне визначення не враховує механізмів виникнення та реалізації таких ризиків у кримінально-процесуальній сфері, їхнього впливу на принципи змагальності, доступу до правосуддя та справедливого судового розгляду. Саме тому для цілей цього дослідження воно потребує подальшого уточнення та адаптації до контексту кримінального досудового провадження.

Своєю чергою, А. М. Михненко визначає корупційні ризики як умови, що сприяють виникненню, розвитку, реалізації та поширенню корупційних практик у службовій та професійній діяльності суб'єктів корупційних правопорушень. Ці умови формуються внаслідок: застосування процедур, визначених чинним процесуальним законодавством та іншими нормативними актами, зокрема підзаконними нормативно-правовими актами, відомчими наказами державних органів, а також внутрішніми документами юридичних осіб; неналежного виконання або свідомого ігнорування окремих положень процесуального законодавства й регулятивних норм; відсутності належного контролю або неефективного здійснення контрольних функцій щодо діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування [7, с. 359].

Разом з тим, зазначене визначення, хоча й охоплює основні чинники формування передумов для корупційної поведінки, здебільшого зосереджується саме на зовнішніх чинниках і не дає повного уявлення про структуру й внутрішній зміст самого поняття «корупційний ризик».

Науковці І. М. Погрібний та М. М. Новіков розглядають корупційний ризик як фактор, що поєднує певні умови та обставини і переводить їх у площину корупційно-психологічного стану, який спонукає потенційних суб'єктів кримінального провадження до укладання корупційної угоди [8, с. 146–154].

Такий підхід акцентує увагу не лише на зовнішніх чинниках виникнення ризику, а й на внутрішніх, зокрема мотивації учасників кримінального досудового процесу, які, опинившись у ситуації невизначеності чи дисбалансу владних повноважень, схильні розглядати можливість отримання матеріальної (гроші, майно, пільги, тощо) або нематеріальної вигоди (службові преференції, вплив, репутаційні бонуси) для себе чи пов'язаних осіб. Саме психологічна готовність до прийняття неправомірної вигоди чи ініціювання такої домовленості є ключовим чинником, що трансформує потенційний ризик у реальну корупційну практику.

На думку Ю. В. Дмитрієва, корупційні ризики слід розуміти як умови, що сприяють виникненню, розвитку, впровадженню та поширенню корупційних практик у сфері професійної публічної діяльності. Такі умови формуються під впливом процедур, закріплених у процесуальних законах та інших нормативних актах, зокрема у статутах, відомчих наказах та інструкціях, що регламентують діяльність уповноважених органів [9, с. 92–95].

Водночас на нашу думку, у контексті кримінального досудового провадження важливу роль у виникненні корупційних ризиків відіграють зовнішні чинники, до складу яких належать і нормативні передумови (колізії та прогалини законодавства, суперечливі відомчі інструкції, недосконалість регулятивних процедур). Саме поєднання цих зовнішніх факторів формує сприятливе середовище для реалізації корупційних ризиків на досудовій стадії.

На переконання К. Л. Бугайчука, корупційний ризик являє певну дію або стан, що створює сприятливе підґрунтя для вчинення різного роду корупційних правопорушень особами, які виконують функції держави чи місцевого самоврядування. У науковій та прикладній площині такі ризики класифікуються за різними критеріями. Один із підходів пропонує поділ на інституційні та загальносистемні корупційні ризики. Інституційні ризики стосуються конкретних чинників, які спонукають державного службовця до корупційної поведінки і які можуть бути усунуті шляхом внутрішніх організаційних заходів у межах

відповідного органу влади. Натомість загальносистемні ризики пов'язані з недосконалістю побудови та функціонування всієї системи публічної адміністрації і виявляються переважно в процесах розробки, ухвалення та реалізації управлінських рішень [10, с. 39–40].

Варто подякувати автору за висвітлення проблеми саме у такому ключі, адже наведена класифікація дозволяє не лише зрозуміти джерела виникнення корупційних ризиків, а й застосувати їх як концептуальну основу для формулювання нашого власного визначення цього поняття на стадії кримінального досудового провадження. Саме виділення інституційних і загальносистемних чинників дає можливість окреслити як внутрішні, так і зовнішні чинники, що впливають на діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених осіб, формуючи середовище, у якому ризики набувають конкретних форм прояву.

На думку К. П. Заїки, корупційний ризик слід розуміти як сукупність явищ та обставин, що виникають у процесі діяльності суб'єктів публічної адміністрації та створюють потенційну загрозу вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення. Формування таких ризиків в Україні зумовлюється багатофакторним впливом, зокрема політичними, економічними, правовими, організаційно-управлінськими та соціально-психологічними чинниками. До ключових передумов їх появи належать: низький рівень правової культури та правосвідомості громадян, відсутність чіткої методики оцінки ефективності реагування на корупційні прояви, загальна соціально-економічна нестабільність, формальний підхід до притягнення особи до відповідальності, колізійність та недосконалість законодавства, надмірна концентрація делегованих повноважень у сфері антикорупційної політики, слабкий інституційний контроль, недостатня ефективність адміністративних процедур, поширення практик протекціонізму та лобіювання інтересів наближених осіб, а також неналежний рівень фінансового моніторингу суб'єктів публічної влади [11, с. 35–38].

Зазначена позиція є цінною для нашого дослідження, оскільки дозволяє врахувати багатофакторність виникнення корупційних ризиків та поєднати її з іншими підходами, що в сукупності формує підґрунтя для нашого авторського визначення поняття корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні.

Попри те, що згадані дослідники застосовують різні методологічні підходи до визначення поняття «корупційного ризику», у їхніх концепціях можна виокремити дві ключові характеристики цього явища, що мають принципове значення для подальшого наукового аналізу.

По-перше, корупційний ризик постає як потенційна загрозлива обставина або сукупність чинників, що можуть мати різноманітну природу – від нормативно-правової та організаційної до соціально-економічної, адміністративної або політичної. Іншими словами, джерела виникнення корупційних ризиків не обмежуються виключно сферою правового регулювання, а охоплюють широкий спектр умов, які формують зовнішнє та внутрішнє середовище функціонування органів публічної влади.

По-друге, кожен із таких чинників або їхнє поєднання створюють або посилюють ймовірність вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень. Це означає, що наявність корупційного ризику не обов'язково зумовлює настання події корупційного кримінального правопорушення, однак значно підвищує імовірність її виникнення внаслідок недостатньо ефективного механізму запобігання чи контролю. У цьому контексті корупційний ризик розглядається не як факт правопорушення, а як прогностична категорія, що вимагає превентивного реагування та системного управління в межах антикорупційної політики.

Кримінальне досудове провадження – це початковий, але надзвичайно важливий етап у системі кримінального процесу, який охоплює весь комплекс заходів, спрямованих на виявлення ознак кримінального правопорушення, встановлення обставин його вчинення, збирання доказів, викриття винних осіб та забезпечення справедливості на подальших стадіях. На цьому етапі необхідно забезпечити ефективне, законне та об'єктивне розслідування кримінального правопорушення, захист прав людини, а також гарантії для сторін провадження

(в тому числі й підозрюваного). Слідчі (дізнавачі, детективи) – проводять розслідування, здійснюють слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії; прокурор здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, погоджує процесуальні документи, контролює законність дій слідчих (дізнавачів, детективів). Підозрюваний, захисник, потерпілий, свідки – особи, на яких безпосередньо впливає хід досудового розслідування. Слідчий суддя – не веде розслідування, але здійснює судовий контроль: зокрема, розглядає клопотання про обшук, арешт, застосування запобіжного заходу тощо [12, с. 512].

Із набуттям чинності КПК України 2012 р., порівняно з КПК України 1960 р. дізнання й досудове слідство як форми досудового розслідування набули оновленого змісту. Досудове розслідування сьогодні розпочинається з моменту надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення (або про таке, що готується), та внесенням її до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) [13].

Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Офісом Генерального прокурора за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України (СБУ), НАБУ, ДБР. Відповідно до п. 1.3 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, ЄРДР ведеться з метою забезпечення: реєстрації кримінальних правопорушень (проваджень) та обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі; інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів [14].

Проведення слідчих (розшукових) дій (СРД), таких як допити, огляди, призначення експертизи тощо необхідне для встановлення усіх фактів та обставин вчинення кримінального правопорушення. Повідомлення особі про підозру – черговий процесуальний етап. Застосування запобіжного заходу, зокрема, тримання під вартою, домашній арешт – за рішенням суду. Закінчення розслідування – формування обвинувального акту або іншого рішення відповідно до КПК України. У процесі розслідування щодо частини діянь з ознаками кримінального правопорушення, зареєстрованих в ЄРДР, встановлюється відсутність події, складу кримінального правопорушення або інші реабілітуючі обставини. Відповідно, утворюються два основних масиви: обліковані кримінальні правопорушення, які закінчуються провадженням і розглядаються як показник обсягу кримінально караних діянь, та діяння, кримінальні провадження за якими закриті [15, с. 293–299].

Кожен із зазначених етапів та прийнятих рішень визначає якість і об'єктивність усього подальшого кримінального провадження. Від їх законності напряму залежить: чи буде покарано винного; чи буде виправдано невинного; чи довірятиме суспільство системі правосуддя.

Відповідні ризики виникають не лише внаслідок однієї зовнішньої недосконалості нормативно-правового регулювання, а й через специфічну взаємодію чинників правової невизначеності, організаційної неефективності та впливу людського фактору – внутрішній чинник. У цьому контексті важливо підкреслити, що корупційний ризик не є лише фактом вчинення правопорушення, а радше передумовою, яка створює можливість для його виникнення та в подальшому залежно від конкретних умов та обставин, вони можуть реалізовуватися як у формі делінквентної поведінки (що включає адміністративні та дисциплінарні правопорушення), так і у формі злочинної поведінки (корупційні кримінальні правопорушення).

Як зауважує Р. В. Мельничук, серед усіх суб'єктів кримінального провадження найбільш уразливими до проявів корупційних ризиків залишаються взаємовідносини між прокурорами та суддями, а також між прокурорами, слідчими, підозрюваними та потерпілими. Відповідна ситуація зумовлена насамперед концентрацією значного обсягу процесуальних повноважень саме в руках прокурора, який виконує ключову роль як процесуальний керівник, контролюючи дії слідчого, погоджуючи клопотання, а також представляючи державне обвинувачення в суді. Відповідні владні повноваження створюють нерівновагу у відносинах

між учасниками провадження, яка може бути використана для досягнення особистих чи сторонніх інтересів [16, с. 259].

Погоджуючись із позицією Р. В. Мельничука, варто підкреслити, що в таких умовах виникають передумови для неформальних домовленостей та тиску на учасників кримінального провадження з метою впливу на ухвалення або відмову від ухвалення рішень. Це проявляється під час визначення обсягу обвинувачення, вибору процесуальної кваліфікації діяння, вирішення питань щодо запобіжних заходів чи прийняття остаточних рішень за результатами досудового розслідування.

На думку Д. В. Гудкова, корупційні ризики ускладнюють протидію корупції в публічному секторі, зокрема у сфері кримінального досудового провадження, оскільки їх носіями можуть бути не лише державні службовці, а й інші особи, наділені державними функціями чи прирівняні до них за статусом. Таке широке коло суб'єктів, що мають доступ до владних повноважень, формує сприятливе середовище для виникнення корупційних ризиків. Сутність корупції, за автором, полягає у протиправному використанні повноважень або неправомірному наданні вигод, пільг чи переваг з метою отримання матеріальної вигоди для себе або третіх осіб [17, с. 249].

Цей підхід є важливим і для нашого дослідження, адже він акцентує на ключовій ознаці корупційних ризиків – потенційній можливості здобуття вигоди (як матеріальної, так і нематеріальної), що безпосередньо корелює з нашим авторським визначенням поняття корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що протидія корупційним ризикам у кримінальному досудовому провадженні має бути комплексною: вона повинна враховувати як зовнішні чинники, зумовлені інституційними та нормативними недоліками, так і внутрішні, пов'язані з багатосуб'єктністю процесу та вразливістю його учасників.

У розрізі цього, нами доводиться констатувати, що корупційні ризики в кримінальному досудовому провадженні мають високий ступінь поширеності, оскільки можуть виникати на різних етапах реалізації функцій органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених учасників кримінального провадження. Це обумовлено складністю та багатоступеневістю процесу, що включає в себе виявлення кримінальних правопорушень, збір доказів, прийняття процесуальних рішень та взаємодію між різними суб'єктами провадження.

Зокрема, у дослідженні О. П. Шайтуро та О. О. Хань підкреслюється наявність корупційних ризиків у діяльності слідчих, прокурорів та інших учасників кримінального провадження, які можуть призводити до зловживань службовим становищем та порушення принципів законності й справедливості [18, с. 325–335].

На нашу думку, наведені висновки є надзвичайно важливими, оскільки такі ризики безпосередньо впливають на об'єктивність, неупередженість і законність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених учасників, створюючи потенційну можливість для вчинення недоброчесних дій.

До того ж, аналіз сучасних підходів до розуміння корупційних ризиків у сфері публічного управління свідчить про необхідність впровадження ефективних механізмів запобігання та протидії таким ризикам на всіх етапах кримінального провадження.

Інша характерна риса корупційних ризиків у кримінальному досудовому провадженні – завчасне планування неправомірних дій. Це не ситуативне ухвалення рішень, а заздалегідь спланований процес, що передбачає продуману стратегію зловживання владою чи процесуальними повноваженнями з метою досягнення певної особистої чи корпоративної вигоди. На практиці це означає, що окремі службові (посадові) особи правоохоронної системи можуть вже на стадії початку досудового розслідування орієнтувати свої дії не на встановлення об'єктивної істини у справі, а на створення умов для отримання неправомірної вигоди в подальшому.

Наприклад, штучне затягування слідства, обрання максимально обтяжливого запобіжного заходу, тиск на учасників провадження, маніпуляція з доказами або процесуальними

строками – усе це може бути частиною заздалегідь визначеного сценарію, реалізація якого веде до корупційного результату.

Крім того, завчасне планування корупційних схем часто передбачає залучення кількох посадових осіб, які перебувають на різних рівнях процесуальної вертикалі. Це створює ефект «замкнутого кола», у якому всі учасники покривають одне одного й координують свої дії. Така складність побудови корупційного механізму ще більше ускладнює його викриття та підвищує рівень шкоди, завданої державі та правосуддю. У результаті завчасно спланована корупційна діяльність стає передбачуваною і повторюваною, оскільки вона базується на типових процесуальних ситуаціях і слабких місцях правового регулювання. Вона також може набувати системного характеру, перетворюючись на «вбудовану» практику всередині правоохоронної або слідчої установи. Це вимагає принципово нового підходу до превенції корупції – з акцентом на раннє виявлення ознак змови, аналіз шаблонів поведінки слідчих, прокурорів та інших фігурантів, а також запровадження індикаторів ризику і цифрового моніторингу процесуальних рішень.

Узагальнюючи викладене, а також враховуючи положення законодавства, можна дійти висновку, що *корупційні ризики у кримінальному досудовому провадженні – це сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що здатні прямо чи опосередковано впливати на об'єктивність, неупередженість і законність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених осіб, створюючи потенційну можливість здійснення недоброчесної діяльності в обмін на неправомірну вигоду матеріального чи нематеріального характеру.*

Висновки. У результаті проведеного дослідження сформульовано авторське визначення поняття «корупційні ризики у кримінальному досудовому провадженні» як сукупності зовнішніх та внутрішніх чинників, що здатні прямо чи опосередковано впливати на об'єктивність, неупередженість і законність діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших зацікавлених осіб, створюючи потенційну можливість здійснення недоброчесної діяльності в обмін на неправомірну вигоду матеріального чи нематеріального характеру.

Доведено, що такі ризики зумовлюються не лише недосконалістю нормативно-правового регулювання, а й поєднанням правової невизначеності, організаційної неефективності та впливу людського чинника.

Визначено, що корупційний ризик є не фактом зловживання, а передумовою його виникнення, яка має потенційний і системний характер та змінюється залежно від етапу досудового розслідування і особливостей інституційної культури органу, що здійснює розслідування.

Ефективне зниження таких ризиків потребує цілісного та узгодженого підходу, спрямованого на виявлення і нейтралізацію впливу зовнішніх та внутрішніх чинників їх виникнення, а також на створення дієвої системи запобігання та протидії корупційним проявам у правоохоронних органах.

Список використаних джерел:

1. Firestone T. Independent Judiciary an Antidote to Corruption in Ukraine. *New Atlanticist.* : веб-сайт. URL : https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/independent-judiciary-an-antidote-to-corruption-in-ukraine/?utm_source (дата звернення: 10.09.2025).

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print (дата звернення: 10.09.2025).

3. Яцків І.І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2011. 239 с.

4. Яцків І.І. Загальні положення протидії корупції: адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2009. Вип. 21. С. 88–94.

5. OECD. OECD Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine. *OECD Public Governance Reviews*. 2025. DOI: 10.1787/7dbe965b-en.

6. Волошенко А.В. Шляхи до своєчасного виявлення і нейтралізації корупційних ризиків. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. Вип. 12. С. 312–321.

7. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / Михненко А.М. та ін. Київ, 2010. 359 с.

8. Погрібний І.М., Новіков М.М. Щодо ознак корупційних ризиків у законопроектній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Ч. 3. С. 146–154.

9. Дмитрієв Ю.В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. Вип. 4. С. 92–95.

10. Бугайчук К.Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2017. С. 39–40.

11. Заїка К.П. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2. С. 35–38.

12. Мартиненко М. В. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 512 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print (дата звернення: 10.09.2025).

14. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20/print (дата звернення: 10.09.2025).

15. Мірошниченко С.С. Корупційні ризики у кримінальному провадженні. *Юридична наука.* 2020. Вип. 1 (103). С. 293–299.

16. Мельничук Р.В. Адміністративно-правові засади запобігання корупційним ризикам в діяльності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративно-правові засади запобігання корупційним ризикам в діяльності Національної поліції України». Київ, 2021. 259 с.

17. Гудков Д.В. Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції». Суми, 2018. 249 с.

18. Шайтуро О. П., Хань О. О. Корупційні ризики, що виникають під час кримінального провадження. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 325–335.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

БОРУХОВ Д. О.,
аспірант кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.40

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем виявлення ознак пропаганди війни та виробленню практичних рекомендацій, що забезпечують своєчасну ідентифікацію й фіксацію таких ознак на початковому етапі досудового розслідування. Обґрунтовано, що пропаганда війни є одним із кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, яке вчиняється переважно на етапі підготовки та проведення військових агресій чи збройних конфліктів. Особливістю її проявів є навмисне маскування, використання інтернет-середовища та розповсюдження через цифрові ресурси, що ускладнює належне реагування правоохоронних органів. Розкрито наукові підходи до поняття «виявлення ознак кримінального правопорушення» та його співвідношення з початком досудового розслідування, доведено важливість розгляду цієї діяльності як самостійного напрямку розробки методики розслідування пропаганди війни. Запропоновано виокремлення найбільш типових ознак пропаганди війни, визначено їх значення для кваліфікації протиправних діянь та належного обрання слідчої програми дій. Здійснено класифікацію найпоширеніших підстав для внесення відомостей до ЄРДР, серед яких: результати оперативно-розшукових заходів, заяви й повідомлення громадян, а також інформація, виявлена в ході розслідування інших кримінальних правопорушень. Визначено ключові джерела первинної інформації та підкреслено, що їх ретельна перевірка є необхідною передумовою уникнення передчасного відкриття кримінальних проваджень без достатніх підстав або, навпаки, залишення реальних фактів латентними. Акцентовано специфіку початкового етапу досудового розслідування, своєчасність і правильність якого безпосередньо впливають на результативність кваліфікації кримінального правопорушення, визначення кола причетних осіб. Доведено, що виявлення ознак пропаганди війни має розглядатися як окремий елемент структури криміналістичної методики розслідування, що сприятиме формуванню чіткої програми дій слідчого, підвищенню ефективності взаємодії учасників кримінального провадження та удосконаленню практики протидії кримінальних правопрушенням загалом.

Ключові слова: *пропаганда війни, виявлення ознак кримінального правопорушення, криміналістична методика, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

Borukhov. D. O. Detection of signs of war propaganda: a criminalistic analysis

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problems of detecting signs of war propaganda and to the development of practical recommendations that ensure their timely identification and recording at the initial stage of pre-trial investigation. It is substantiated that war propaganda constitutes one of the criminal offences against peace, human security, and international legal order, and is most often committed at the stage of preparation for or conduct of military aggression or

armed conflict. A specific feature of such activity is deliberate concealment, the use of the Internet environment, and dissemination through digital resources, which complicates an adequate response by law enforcement agencies. The article outlines scientific approaches to the concept of "detection of signs of a criminal offence" and its correlation with the initiation of a pre-trial investigation, proving the importance of considering this activity as an independent component in the development of a methodology for investigating war propaganda. The most typical signs of war propaganda are highlighted, and their importance for the correct legal qualification of unlawful acts and for the proper selection of an investigative action plan is defined. A classification of the most common grounds for entering information into the ERDR is provided, including: results of operational and search measures, statements and reports of citizens, as well as information obtained in the course of investigating other criminal offences. The key sources of primary information are determined, and it is emphasized that their careful verification is a necessary prerequisite for avoiding premature initiation of criminal proceedings without sufficient grounds or, conversely, leaving real cases latent. The specificity of the initial stage of pre-trial investigation is emphasized, since its timeliness and correctness directly affect the effectiveness of legal qualification, the identification of involved persons, and the collection of evidence. It is argued that the detection of signs of war propaganda should be considered as a separate element of the structure of the criminalistic methodology of investigation, which will contribute to the formation of a clear program of actions for the investigator, improve the interaction of participants in criminal proceedings, and enhance the practice of combating such offences in general.

Key words: *war propaganda, detection of signs of a criminal offense, criminalistic methodology, pre-trial investigation, criminal proceedings.*

Вступ. Пропаганда війни належить до категорії кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку й становить особливу небезпеку в умовах сучасних воєнних та інформаційних гібридних загроз. Вона полягає у формуванні ворожих наративів і створенні передумов для виправдання воєнних злочинів, виступає формою ворожої пропаганди та за своєю суттю є близькою до воєнних злочинів [12, с. 93]. Особливістю цього кримінального правопорушення є навмисне приховування слідів і ознак цієї протиправної діяльності шляхом застосування різноманітних засобів та знарядь маскування. Саме це істотно ускладнює своєчасне виявлення та належну фіксацію ознак пропаганди війни, що зумовлює потребу вдосконалення наявних криміналістичних підходів до її ідентифікації та аналізу.

Початковий етап досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо пропаганди війни вирізняється низкою специфічних ознак, що зумовлюють необхідність дослідження проблем, які виникають під час його проведення. Однією з ключових рис таких правопорушень є те, що вони здебільшого здійснюються у цифровому середовищі, що істотно ускладнює своєчасне виявлення та належне процесуальне реагування.

Актуальність дослідження щодо цієї проблеми підтверджується динамікою внесення кримінальних проваджень за ст. 436 КК України протягом останнього десятиліття. Статистика демонструє стійку тенденцію до зростання у зв'язку з воєнною агресією проти України. Так, у період з 2013 по 2025 роки до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 124 кримінальні провадження за цією статтею [7].

Водночас належна кваліфікація та розслідування таких правопорушень є складними, оскільки потребують чіткого відмежування їх від інших, подібних за характером кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Своєчасне та правильне встановлення характерних ознак відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності досудового розслідування, адже саме на початковому етапі закладається фундамент для встановлення обставин кримінального правопорушення, визначення винуватості особи

та формування належної доказової бази [3, с. 252]. Таким чином, основна наукова проблема полягає у відсутності чітко розроблених криміналістичних підходів щодо виявлення ознак пропаганди війни, що ускладнює організацію досудового розслідування та знижує ефективність збирання доказової інформації для цієї категорії кримінальних проваджень.

Мета статті є здійснення комплексного аналізу проблем виявлення ознак пропаганди війни як структурного елемента криміналістичної методики цієї категорії кримінальних правопорушень та формування їх класифікації, що забезпечує своєчасне виявлення й фіксацію на початковому етапі досудового розслідування. Необхідно дослідити підходи до поняття «виявлення ознак кримінального правопорушення» та його зв'язок із початком досудового розслідування, класифікувати джерела первинної інформації та приводи для внесення відомостей до ЄРДР, а також сформувати пропозиції щодо побудови відповідного елемента методики розслідування пропаганди війни.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичну та методичну розробку положень методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у тому числі питань, пов'язаних із виявленням їх ознак та впливом на початок досудового розслідування, здійснили науковці-криміналісти В. А. Журавель, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, О. Н. Колесніченко, В. М. Шевчук, В. О. Коновалова, Р. Л. Степанюк та інші. Їхні наукові здобутки заклали основу для сучасного розуміння структури та змісту криміналістичної методики, визначення її елементів і ролі в організації досудового розслідування.

Що ж до виявлення ознак пропаганди війни, то у спеціальній літературі можна виокремити низку досліджень, безпосередньо або опосередковано присвячених цій проблемі. Зокрема, це праці Т. В. Будко; О. В. Довженка та Т. В. Савкиної; К. Ю. Голобородька. Зазначені дослідження створюють наукове підґрунтя для формування структурного елемента методики розслідування пропаганди війни, присвяченого виявленню ознак цього кримінального правопорушення. Водночас слід підкреслити, що питання розроблення цілісної методики розслідування пропаганди війни, зокрема аспектів виявлення її ознак та особливостей початку досудового розслідування, у науковій літературі досі залишаються недостатньо опрацьованими.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із пропагандою війни, становить особливу складність. Його ефективність безпосередньо залежить від своєчасного реагування на отриману первинну інформацію. Саме на початковому етапі досудового провадження закладається основа для подальшого встановлення обставин події, встановлення причетних осіб та фіксації доказів. Від цього зрештою залежить результативність усього процесу [1, с. 68–70]. Будь-яке зволікання на цій стадії може призвести до втрати важливих відомостей і суттєво ускладнити досягнення завдань кримінального процесу.

У науковій літературі поняття «початковий етап розслідування» розглядається у тісному зв'язку з досудовим розслідуванням. Проте ці явища не є повністю тотожними. Така невизначеність впливає на формування окремих методик, адже відсутність єдиного підходу зумовлює різні варіанти їх структурування. Підтримуючи цю позицію, науковці підкреслюють, що первісна інформація на початковому етапі розслідування має бути всебічно оцінена, визначено слідчу ситуацію й програму дій слідчого, а також здійснено необхідні заходи у стислі строки, аби не підміняти їх досудовим розслідуванням [9, с. 138–139]

Виявлення ознак пропаганди війни та початок досудового розслідування доцільно розглядати як самостійний елемент відповідної методики розслідування. Сучасні умови практики зобов'язують переглянути традиційні уявлення про структуру методики розслідування. Розслідування пропаганди війни як окремої категорії кримінальних правопорушень вимагає адаптації підходів. При цьому провідну роль відіграє ефективне встановлення ознак пропаганди війни та визначення особливостей початку розслідування із застосуванням міждисциплінарних методів і засобів вже на початковому етапі провадження.

Одним із ключових завдань для розробки цього окремого елемента методики розслідування та визначення його впливу на початок досудового розслідування в окремій методиці

є питання відсутності чіткого порядку проведення попередньої перевірки первинної інформації про можливе вчинення кримінального правопорушення зазначеної категорії. Це має особливе значення, оскільки заяви та повідомлення про факти пропаганди війни здебільшого містять відомості, що потребують ретельного дослідження, застосування спеціальних знань або залучення осіб, які володіють такими знаннями.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, протягом 24 годин з моменту отримання заяви чи повідомлення відомості підлягають внесенню до ЄРДР, а також має бути розпочате досудове розслідування [4]. На практиці у більшості таких випадків згодом встановлюється відсутність складу кримінального правопорушення або ж відбувається перекваліфікація діяння на інше, що потребує проведення нових слідчих (розшукових) дій.

Водночас процес виявлення ознак пропаганди війни має низку специфічних особливостей, які необхідно враховувати. Він тісно пов'язаний з отриманням первинної інформації, з якої розпочинається розслідування, а також із діяльністю особливого кола суб'єктів, задіяних у прийнятті первинних рішень (слідчий, прокурор, оперативні підрозділи), інших державних органів і громадських об'єднань, які можуть повідомити про факти вчинення цього кримінального правопорушення.

В умовах тривалої військової агресії проти України питання виявлення відповідної протиправної діяльності та своєчасного початку досудового розслідування набуває особливої актуальності. Як слушно зазначають М. В. Шепітько та К. В. Латиш, пропаганда використовується ворогом як специфічний різновид інформаційної зброї, а її виявленню у цифровому середовищі потребує комплексного кримінально-правового підходу та використання цифрових інструментів. Такий підхід має поєднувати аналіз інформаційного простору з використанням сучасних технологій документування кримінальних правопорушень, що створює додаткові виклики для правоохоронних органів [12, с. 94].

Серед питань, які потребують подальшої розробки, особливе місце займає *криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення ознак пропаганди війни*. У науковій літературі це визначають «як систему криміналістичних знань та сформованих на їх основі практичних умінь і навичок уповноважених суб'єктів, спрямованих на ефективне застосування науково обґрунтованих методів, прийомів і засобів для встановлення можливих фактів злочинної діяльності» [11, с. 992]. До його складових традиційно відносять техніко-криміналістичні засоби, тактико-криміналістичні прийоми та методико-криміналістичні рекомендації, які забезпечують своєчасне виявлення ознак правопорушень і створюють основу для їх подальшого розслідування.

На думку Ю. М. Чорноус, криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень саме й полягає у системному використанні зазначених складових, що ґрунтуються на теоретичних засадах криміналістики та адаптовані до практики [10, с. 221]. Відповідний підхід є універсальним і може бути поширений, зокрема, й на діяльність правоохоронних органів щодо виявлення ознак пропаганди війни, де також необхідне належне криміналістичне забезпечення.

У контексті пропаганди війни систематизація її ознак має здійснюватися з урахуванням джерел їхнього виявлення та тих приводів, які стають підставою для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це дозволяє забезпечити процесуальну визначеність та уникнути ситуацій, коли інформація, що містить потенційні ознаки кримінального правопорушення, залишається поза увагою правоохоронних органів. Отже, виявлені ознаки доцільно закріплювати у вигляді методичних рекомендацій для слідчих, прокурорів та оперативних підрозділів, які зобов'язані реагувати як на факти публічних закликів, так і на виготовлення чи розповсюдження відповідних матеріалів.

У зв'язку з викладеним, до найпоширеніших приводів для внесення відомостей про пропаганду війни до ЄРДР належать: 1) виявлення ознак кримінального правопорушення в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, що передують початку кримінального провадження; 2) заяви та повідомлення громадян; 3) встановлення ознак цього кримінального правопорушення під час розслідування інших кримінальних проваджень.

Серед наведених приводів найбільш поширеним є *виявлення ознак пропаганди війни у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, що передують початку кримінального провадження.* На практиці вони в цій категорії кримінальних правопорушень здебільшого здійснюються представниками Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, їх територіальними органами, а також Департаментом кіберполіції України, які проводять моніторинг цифрового простору та фіксують ознаки можливого виготовлення та розповсюдження відповідних закликів і матеріалів.

У науковій літературі підкреслюється, що результативність усього подальшого досудового розслідування безпосередньо залежить від якості первинної оперативної інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукових заходів. Чим достовірнішими й актуальнішими є відомості, зібрані на початковому етапі, ще до внесення даних до ЄРДР і їх подальшої легалізації, тим більшою мірою вони зумовлюють напрям і програму дій слідчого та прокурора у виявленні всіх обставин, що мають доказове значення для кримінального провадження [5, с. 64]. Отже, результати оперативно-розшукових заходів слугують важливим джерелом для встановлення конкретних ознак кримінального правопорушення.

З огляду на це, доцільно виокремити найбільш характерні ознаки *виявлення пропаганди війни, які можуть бути встановлені в умовах проведення оперативно-розшукових заходів*: а) під час проведення оперативного моніторингу соціальних мереж виявлені публічні заклики та матеріали (публікації, дописи, відео- та аудіо матеріали), що містять прямі або завуальовані публічні заклики до розпалювання чи підтримки військової агресії або збройного конфлікту; б) у ході контролю за телекомунікаціями та листуванням встановлено факти системного розповсюдження таких закликів і матеріалів з одного чи кількох акаунтів у соціальних мережах, блогах, групах, каналах та через адміністрування відповідних інтернет-ресурсів; в) шляхом застосування технічних засобів негласного отримання інформації виявлено використання засобів шифрування чи VPN-технологій з метою приховування особи правопорушника, який розповсюджує заклики та матеріали з ознаками пропаганди війни; г) у процесі фіксування контактів і комунікацій осіб зафіксовано взаємодію особи-правопорушника з іншими учасниками організованої групи (організатором, пособниками), у тому числі з території держави-агресора, що супроводжується передачею підготовлених матеріалів, засобів чи знарядь для вчинення такого кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані як підстава для початку досудового розслідування фактів публічних закликів до агресивної війни чи виготовлення та розповсюдження відповідних матеріалів лише за умови, якщо вони містять відомості про обставини, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. Як зазначає І. О. Сухачова, такі матеріали набувають доказове значення лише тоді, коли вони належно задокументовані, легалізовані та передані у встановленому порядку слідчому або прокурору, зокрема у вигляді протоколів, електронних носіїв чи інших матеріальних носіїв інформації, що містять дані про ознаки вчинення кримінального правопорушення [8, с. 103].

У науковій літературі підкреслюється, що під процесом легалізації розуміють «надання законної сили оперативним матеріалам, яке забезпечує можливість їх подальшого використання як доказів у кримінальному провадженні» [6, с. 27–28]. Водночас наголошується, що така інформація з оперативно-розшукових заходів може бути використана слідчим, прокурором лише за наявності чітких ознак кримінального правопорушення та належного обґрунтування для внесення відомостей до ЄРДР [2, с. 217].

Відповідні результати оперативно-розшукових заходів мають ключове значення для своєчасного початку досудового розслідування, оскільки саме вони дозволяють дослідити всі можливі обставини вчинення кримінального правопорушення. На практиці саме цей напрям є найбільш поширеною підставою для початку кримінального провадження, адже законодавство надає Службі безпеки України, якій підслідна відповідна категорія кримінальних правопорушень, необхідні процесуальні інструменти для їх виявлення та фіксації.

Наступною підставою для внесення відомостей до ЄРДР про *виявлення ознак відповідної категорії кримінальних правопорушень є заяви та повідомлення громадян.* Чинне процесуальне законодавство передбачає право громадян повідомляти про факт вчинення кримінального правопорушення, а також обов'язок слідчого чи прокурора внести відповідні відомості до ЄРДР протягом 24 годин. У справах, де ключовим елементом є факт публічності протиправної поведінки, особливого значення набуває своєчасна та належна фіксація первинної інформації.

На практиці слідчий чи прокурор, отримавши заяву про кримінальне правопорушення, часто обмежуються лише тими відомостями, які містяться у повідомленні. Однак цього недостатньо, адже для підтвердження факту публічності необхідно активізувати слідчі дії: провести огляд місця події (виготовлення чи розповсюдження матеріалів, виголошення публічних закликів), допитати очевидців, а також залучити інші джерела інформації.

Наприклад, якщо публічні заклики розповсюджувалися під час мітингу чи зборів, слідчий має зібрати пояснення від максимальної кількості учасників, аби отримати повну картину події. Найбільш цінними для встановлення фактичних обставин є місця виготовлення та розповсюдження відповідних матеріалів або конкретні локації, де відбувалися публічні заклики.

Важливо враховувати й ризик неправильної кваліфікації дій правопорушника. У чинному кримінальному законодавстві передбачені, зокрема, статті 111-1 та 436-2 КК України, які охоплюють виправдовування збройної агресії й колабораційну діяльність. Проте рівень правової обізнаності громадян не завжди дозволяє коректно визначити характер відповідних матеріалів чи закликів. Унаслідок цього досудове розслідування нерідко розпочинається за однією статтею, а згодом перекваліфіковується за іншою, після проведення певного переліку слідчих (розшукових) дій і залучення спеціалістів та експертів, які володіють спеціальними знаннями.

Узагальнення судової практики свідчить про те, що у випадках, коли підставою для початку досудового розслідування є саме *заяви чи повідомлення громадян, ознаками пропаганди війни*. Серед ознак, виявлення яких дозволяє віднести протиправні діяння до складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 КК України, можна назвати такі: а) повідомлення про публічні заклики до ведення агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту; б) вказівки на розповсюдження друкованих матеріалів, що містять прямі або завуальовані спонукання до застосування військової агресії та збройного конфлікту; в) зазначення у повідомленні громадян про виготовлення або розповсюдження матеріалів (друкованих, електронних, візуальних), які містять відповідні заклики; г) повідомлення про розповсюдження таких матеріалів через соціальні мережі, месенджери або інші засоби масової комунікації. Таким чином, у виявленні пропаганди війни особливого значення набуває ретельний збір і фіксація первинної інформації не лише зі слів заявника, а й з інших джерел, здатних підтвердити публічний характер дій.

Ознаки пропаганди війни нерідко виявляються у процесі розслідування інших кримінальних правопорушень. Найчастіше це трапляється під час проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих дій. Наприклад, під час огляду місця події чи обшуку можуть бути вилучені матеріали, що містять відповідні заклики. Окрім цього, при огляді комп'ютерних даних і документів часто фіксуються факти виготовлення чи розповсюдження таких матеріалів. Важливим джерелом інформації є також результати судових експертиз, у тому числі судово-лінгвістичної, висновки яких дозволяють встановити наявність у досліджуваних матеріалах висловлювань, що мають ознаки пропаганди війни.

Своєчасне та правильне виявлення ознак пропаганди війни має ключове значення для уникнення помилкової кваліфікації діянь між суміжними складами, передбаченими статтями 436, 436-2 та 111-1 КК України. Саме на основі ознак, встановлених на початковому етапі, формується процесуальне рішення щодо належної правової кваліфікації, що дозволяє запобігти як передчасній перекваліфікації, так і латентності відповідних кримінальних правопорушень.

Висновок. Отже, ефективне виявлення та належне фіксування ознак пропаганди війни на початковому етапі кримінального провадження є вирішальним чинником результативності всього досудового розслідування. Саме своєчасна реакція на первинну інформацію створює передумови для правильного внесення відомостей до ЄРДР і належної організації процесуальних дій. Водночас відсутність визначеного порядку попередньої перевірки повідомлень про кримінальні правопорушення цієї категорії зумовлює ризики передчасного відкриття проваджень або, навпаки, залишення реальних випадків латентними.

Розробка та впровадження цього елемента у цілісну методику розслідування пропаганди війни мають прикладний характер і можуть бути впроваджені в практику органів досудового розслідування. Це сприятиме підвищенню ефективності виявлення ознак пропаганди війни, своєчасному внесенню відомостей до ЄРДР та оптимальній організації початкового етапу досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 184 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/TSUL/0037647.pdf.

2. Гуменна Н. В. Особливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності у розшуковій роботі слідчого. *Національний юридичний журнал: теорія та практика.* 2014. № 3(7). С. 214–218. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/40.pdf.

3. Журавель В. А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 250–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vld-uvs_2015_1_28.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

5. Никифорчук Д. Й. До питання використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика*). 2009. № 22. С. 61–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_22_7.

6. Погорецький М. А. Поняття та сутність легалізації оперативно-розшукової інформації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2010. Спец. вип. № 4. С. 26–40.

7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2013–2025. Офіс Генерального прокурора України: вебсайт. 2025. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya.

8. Сухачова І. О. Роль оперативно-розшукової діяльності у виявленні, розслідуванні та розкритті одержання неправомірної вигоди службовими особами. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 100–109. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/100-109.

9. Тіщенко В. В. Криміналістичний аналіз первісної інформації у справах про корисливо-насильницькі злочини. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* : зб. наук. пр. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – Т. 2. – С. 136–140. URL: https://hdl.handle.net/11300/19204.

10. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. С. 220–222. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/103.pdf .

11. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / Віктор Шевчук ; упоряд. Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с. URL https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/Kriminalistika_Shevchuk_2020.pdf.

12. Шепітько М., Латиш К. Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 90–98. DOI:https://doi.org/10.32353/khrife.4.2023.06.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ВАЖИНСЬКИЙ В. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
та гуманітарних дисциплін
(Івано-Франківська філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

УДК 343.98+351.74
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.41

СПОСОБИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ

У статті досліджено особливості документування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, яке має ключове значення для подальшого розслідування та судового розгляду. Визначено, що задокументовані матеріали оперативно-розшукової діяльності, за умови їх належного оформлення відповідно до вимог КПК України, можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Проаналізовано наукові праці вітчизняних учених щодо загальних аспектів оперативно-розшукової діяльності, проте встановлено, що питання документування злочинів у сфері інституційного інвестування залишаються недостатньо розробленими, особливо в умовах повномасштабного вторгнення. Сформульовано авторське визначення оперативно-розшукового документування у сфері діяльності інституційних інвесторів як регламентованої законодавством пошуково-пізнавальної діяльності оперативних підрозділів, спрямованої на фіксацію даних про протиправні дії у службових документах. Акцентовано увагу на необхідності встановлення фактів порушення спеціального, податкового та фінансового законодавства, виявлення кола осіб, які можуть бути причетними до злочинів або володіють цінною інформацією, а також виявлення документів, що підтверджують незаконність діяльності. Визначено основні індикатори вчинення правопорушень: порушення ліцензійних умов, фінансового моніторингу, податкового обліку, суперечності у документах, ознаки «виведення» коштів, штучне заниження дохідності, інвестування у сумнівні проекти, взаємні угоди між афілійованими структурами. Розкрито роль оперативних заходів, зокрема негласного опитування, оперативного огляду, аналітичного пошуку, роботи з негласними позаштатними співробітниками, у виявленні та документуванні фактів злочинної діяльності. Наголошено на складності здобуття інформації через приховування доказів учасниками організованих злочинних груп та важливості перевірки відомостей через банки, контролюючі органи та аудиторів. Зроблено висновок, що ефективне документування злочинів у сфері діяльності інституційних інвесторів можливе лише за умови системного підходу, багатоканальності отримання інформації, належної її легалізації та подальшого використання у кримінальному процесі.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, оперативні підрозділи, протидія злочинності, документування, виявлення злочинів, інституційний інвестор, кримінальне правопорушення.*

Vazhynskyi V. M. Methods of documenting criminal offenses committed in the sphere of institutional investors by operational units

The article examines the features of documenting criminal offenses committed in the sphere of institutional investors, which is of key importance for further investigation and trial. It is determined that documented materials of operational and investigative activities, provided they are properly executed in accordance with the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, can be used as evidence in criminal proceedings. The scientific works of domestic scientists on the general aspects of operational and investigative activities are analyzed; however, it is established that the issues of documenting crimes in the sphere of institutional investment remain insufficiently developed, especially in conditions of full-scale invasion. The author's definition of operational and investigative documentation in the sphere of institutional investors is formulated as a search and cognitive activity of operational units regulated by law, aimed at recording data on illegal actions in official documents. The emphasis is on the need to establish facts of violations of special, tax and financial legislation, identify a circle of people who may be involved in crimes or possess valuable information, as well as identify documents confirming the illegality of activities. The main indicators of committing offenses are identified: violation of licensing conditions, financial monitoring, tax accounting, contradictions in documents, signs of "withdrawal" of funds, artificial underestimation of profitability, investment in dubious projects, mutual agreements between affiliated structures. The role of operational measures, in particular, covert interrogation, operational review, analytical research, and work with covert freelancers, in identifying and documenting facts of criminal activity is revealed. The complexity of obtaining information due to concealment of evidence by members of organized criminal groups and the importance of verifying information through banks, regulatory authorities and auditors are emphasized. It was concluded that effective documentation of crimes in the field of institutional investors is possible only with a systematic approach, multi-channel information collection, proper legalization and further use in the criminal process.

Key words: *operational and investigative activities, operational and investigative measures, operational units, combating crime, documenting, detection of crimes, institutional investor, criminal offense.*

Постановка проблеми. Після виявлення фактичних даних, що свідчать про протиправну діяльність окремих осіб та груп вкрай важливим питанням є правильне і повне документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, оскільки такі задокументовані матеріали ОРД в подальшому зможуть бути передані до органів досудового розслідування для прийняття процесуального рішення про початок кримінального провадження та проведення досудового розслідування і, у разі виконання вимог КПК України, можуть бути визнані доказами в кримінальному провадженні.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та виробленні пропозицій щодо способів документування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, шляхом аналізу чинного законодавства, практики роботи оперативних підрозділів та виявлення найбільш ефективних методів фіксації доказової інформації.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню проблематики проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) та використання їх результатів у кримінальному провадженні після прийняття нового КПК України присвятили наукові праці такі вчені, як: Ю. П. Аленін, М. В. Багрій, Б. І. Бараненко, Є. М. Блажівський, С. М. Бортник, О. Б. Бочковий, О. П. Ващук, І. В. Гловюк, І. В. Глущенко, С. О. Гриненко, К. А. Гусєва, О. А. Земляна, О. В. Кириченко, О. О. Кіпер, І. М. Козьяков, Ю. В. Колесник, В. В. Комашко, А. М. Копилов, О. Є. Кравченко, С. С. Кудінов, О. А. Лейба, Є. В. Лизогубенко, В. В. Луцик, В. І. Максимов,

О. В. Манжай, Н. Я. Маньковський, О. В. Меживой, Д. М. Мірковець, А. В. Мурзановська, В. В. Мухін, Ю. М. Немно, Д. А. Нескоромний, Д. Й. Никифорчук, А. І. Палюх, А. О. Панасюк, М. М. Перепилиця, М. А. Погорецький, О. І. Полюхович, В. А. Савченко, А. А. Саковський, О. М. Сало, Ю. Г. Севрук, Д. Б. Сергєєва, Д. С. Слінько, Х. Р. Слюсарчук, О. В. Соколов, М. В. Стащак, А. В. Столітній, С. Р. Тагієв, О. С. Тарасенко, В. В. Тіщенко, О. О. Торбас, В. І. Фаринник, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, М. В. Чорноусько, І. Л. Чупрікова, О. В. Шамара, М. І. Шевчук, В. В. Шендрик, Р. М. Шехавцов, А. В. Шило, І. Р. Шинкаренко, М. В. Шкрибайло, В. В. Шум та багато інших. Проте вони розглядати питання документування в складі загальних питань оперативно розшукової діяльності (ОРД), у тому числі використання результатів ОРД в кримінальному провадженні, а також щодо окремих видів кримінальних правопорушень. Питання документування кримінальних правопорушень, що вчиняються в діяльності інституційних інвесторів сьогодні в України, у тому числі в умовах повномасштабного вторгнення, залишаються недослідженими.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукове документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, на нашу думку, це регламентована законодавством пошуково-пізнавальна діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукових заходів, результатом якої є фіксація в службових документах оперативно-розшукової інформації: результатів здійснення оперативно-розшукових заходів та прийнятих рішень, а також фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп у сфері господарської діяльності інституційних інвесторів (під час залучення чи інвестування коштів індивідуальних інвесторів), які виявлені під час здійснення оперативно-розшукових заходів [1, с. 76].

З метою якісного документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів необхідно встановлювати: – факти, що можуть свідчити про порушення законодавства у сфері діяльності інституційних інвесторів; – коло осіб, які в силу специфіки своєї діяльності мають можливість вчиняти кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів; – коло осіб, які можуть володіти інформацією щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів і в подальшому бути свідками в кримінальному провадженні; – документи, що свідчать про протиправність дій злочинців, адже вся діяльність інституційного інвестора супроводжується документами.

При виявленні фактів вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів слід звернути увагу, що фактами, які можуть свідчити про вчинення таких кримінальних правопорушень, можуть бути:

− виявлені під час перевірок інституційного інвестора порушення спеціального законодавства [2, с. 34], зокрема: законодавчих вимог та ліцензійних умов здійснення певної діяльності під час залучення та інвестування коштів (порушення правил ідентифікації інвесторів, ведення індивідуальних рахунків інвесторів, порушення умов випуску цінних паперів, необґрунтоване завищення очікуваної дохідності для інвесторів в рекламі тощо, інвестування з порушенням вимог щодо вивчення ділової репутації інвестора, вивчення дохідності проекту, інвестування в високоризикові проекти, інвестування в проекти пов'язаних осіб з сумнівними перспективами тощо); порушення правил фінансового моніторингу (виплата коштів без здійснення первинного фінансового моніторингу, без отримання документів контрагента, не передавання інформації про порогові операції до Служби фінансового моніторингу, розбивка виплати на декілька платежів з метою уникнення фінансового моніторингу тощо); податкового законодавства (непроведення інституційним інвестором як податковим агентом ідентифікації інвесторів в цілях податкового обліку, не передавання персоналізованої інформації до органів ДПС щодо виплат певній особі, умисні дії щодо заниження бази оподаткування);

− суперечності в різних документах, які, як правило, свідчать про «виведення» коштів інвесторів під виглядом їх інвестування: заявлена висока дохідність проекту з аналогічними на ринку, при цьому не надано обґрунтування такої дохідності, інвестування

в проект без наявності документів щодо вивчення особи контрагента, його ділової репутації, інших об'єктів потенційного контрагента та їх дохідності, вкладення коштів в інвестиційні проекти новостворених (у тому числі пов'язаних) компаній тощо;

– наявність фактів, що суперечать загальній системі: наприклад, в певний день в роботі інституційного інвестора виплачуються значні суми коштів на нібито інвестування в певні проекти, інституційний інвестор штучно піднімає витрати під кінець року, щоб зменшити дохідність і не виплачувати інвесторам великі дивіденди; з'являються цілі інвестування чи проекти, в які раніше інституційний інвестор не вкладав кошти і які не є надійними; здійснюється інвестування коштів в проекти без будь-яких гарантій; інституційний інвестор видає кредит пов'язаним особам чи компаніям, щодо яких є сумнів в їх платоспроможності тощо.

Оскільки таку протиправну діяльність намагаються приховати всі учасники організованої злочинної групи, отримати будь-які документи, в яких би фіксувалась така протиправна діяльність, буває вкрай складно. Так, наприклад, часто інституційні інвестори приховують наявність конфлікту інтересів, який призводить до порушень прав громадян інвесторів [3, с. 216]. Наприклад, на фінансових ринках мають місце зловживання за допомогою так званих взаємних угод. Взаємні угоди – це торгівля фінансовими інструментами між взаємопов'язаними особами, у результаті якої насправді не відбувається зміни власника фінансових інструментів. Наприклад, управляюча компанія купує для фонду цінні папери в афілійованої особи з тим, щоб через деякий час продати їх назад афілійованій особі. Взаємні угоди дають можливість впливати на обсяги торгівлі та ціни фінансових інструментів, тобто впливають на уявлення інвесторів про ліквідність ринку [4, с. 18].

Останніми роками все більшого поширення, у тому числі й в Україні, набуває проблема невідповідності підвищеної винагороди для керівників інвестиційних фондів за знижену якість роботи цих же керівників [5, с. 44]. Так, менеджери багатьох інвестиційних фондів, декларуючи активний підхід до управління інвестиціями, насправді просто відстежують зміну фондового індексу і продовжують при цьому отримувати від вкладників високу комісію за «управління». Інша група корупційних порушень у галузі колективних інвестицій пов'язана з конфліктом інтересів у відношенні витрат управляючих компаній, що оплачуються із коштів фондів [6, с. 102]. Цей конфлікт інтересів полягає в тому, що послуги сторонніх організацій для управляючої компанії, у тому числі й не пов'язані з управлінням фондом, оплачуються з активів фонду (так звані м'які комісійні). У результаті цього вкладники фонду несуть витрати за послуги, що надані не фонду, а управляючій компанії [7, с. 183].

Світовий досвід переконливо довів, що при колективному інвестуванні кошти інвесторів вдається вберегти від недобросовісних дій управляючої компанії у випадку, якщо кошти передані під перехресний контроль кільком відповідальним перед інвесторами особам [8, с. 185]. Зазвичай такими відповідальними особами виступають управляюча компанія як виконавець і спеціалізований депозитарій як незалежний контролер. Цей підхід до розподілу виконання та контролю втілений майже в усіх механізмах колективного інвестування в країнах з розвиненою економікою [9, с. 74]. Поділ зберігання активів фонду та управління ними дає можливість влаштувати взаємний перехресний контроль, який суттєво підвищує надійність інвестицій.

Тому виявити і задокументувати такі факти дається завдяки проведенню оперативного опитування. Опитування з метою одержання даних, потрібних для боротьби зі злочинністю, у теорії ОРД окреслюють і як розвідувальне, і як оперативне [10, с. 65].

Як слушно зазначають М. А. Погорецький та М. М. Руденко, оперативне опитування як назва оперативно-розшукового заходу найбільш повно визначає його сутність [11, с. 58]. Крім цього, опитування здійснюють оперативні працівники, на підставі права, наданого оперативним підрозділам Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 1 ч. 1 ст. 8).

Працівники цих компаній зазвичай отримують хорошу заробітну плату і бонуси, а тому бояться відкрито йти проти керівництва і виступати свідками. Тому через негласне

опитування приватних та посадових осіб часто отримують інформацію необхідну для розкриття різних шахрайств з фінансовими ресурсами, службових підроблень, отримання неправомірної вигоди працівниками банківських установ та інших тяжких та особливо тяжких злочинів. Люди, які володіють важливою (для кримінального провадження) інформацією, здебільшого, не схильні повідомляти її представникам правоохоронних органів навіть неофіційно, а тим паче в процесі допиту [12, с. 2463]. Причинами цього є острах помсти злочинців або їх зв'язків, недовіра до правоохоронців, суддів, відсутність надійного механізму захисту свідків та врешті небажання бути зарахованим оточенням до кола «стукачів».

Негласне опитування є засобом оминути зазначені психологічні чинники та отримати необхідні відомості. Цілком очевидно, що ці відомості, здебільшого, не можна буде використовувати як докази, проте вони завжди мали (та матимуть надалі) важливе значення для прийняття важливих рішень як в процесі ОРД так і потім у кримінальному процесі. Зокрема, під час негласного опитування та огляду можуть бути виявленні канали переказу коштів, канали виведення коштів і їх переведення в готівку, місця зберігання коштів; отримані відомості про причетність до вчинення злочину тих чи інших осіб, з'ясовані невідомі до цього обставини вчинення кримінального правопорушення. Ця інформація не може бути безпосередньо використана як доказова у кримінальному процесі через порушення принципу єдності доказів та їх джерел. Проте її отримання дасть підстави для проведення інших слідчих (розшукових) дій – як гласних, так і негласних [13, с. 73].

Важливе значення у виявленні кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, як ми зазнали вище, відіграє аналітичний пошук. Тому велике значення для документування протиправної діяльності має негласно отримана загальнодоступна інформація з різноманітних джерел (мережа Інтернет [14, с. 259], медіа, офіційні відомості органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій тощо), а також дані, отримані в порядку надання добровільної допомоги (у тому числі за винагороду) громадянами та посадовими особами, а також в результаті отримання та використання відомостей з автоматизованих інформаційно-пошукових систем та баз даних до яких працівники оперативних підрозділів мають доступ відповідно до своїх повноважень. Отримані фактичні дані відображаються в службових документах оперативного працівника і, як правило, не мають доказового значення, а є орієнтуючою інформацією для кримінального провадження для прийняття певних рішень щодо проведення певних слідчих (розшукових) дій.

В матеріалах ОРД важливо зафіксувати: факт вчинення протиправного діяння, включаючи шлях проходження коштів в інституційного інвестора від їх залучення в індивідуального інвестора до їх інвестування з метою виявлення підозрілих фінансових операцій, а також важливо задокументувати, в яких конкретно способах воно проявляється, хто вчинив це протиправне діяння (склад організованої злочинної групи чи злочинної організації та роль кожного з учасників).

Важливе значення мають також засоби перевірки отриманої негласно інформації під час здійснення ОРД. Тут отримати інформацію можливо шляхом:

- одержання необхідної для перевірки інформації від банків, які проводили платежі;
- отримання інформації від Державної служби фінансового моніторингу України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, Державної податкової служби України, інших державних органів;
- отримання інформації на запит від контрагентів інституційного інвестора, а також від аудиторської компанії;
- ініціювання проведення перевірок фінансово-господарської діяльності інституційного інвестора.

Результати оперативно-розшукового документування злочинів використовуються в інтересах кримінального судочинства відповідно до напрямів, визначених статтею 10 Закону про ОРД згідно з вимогами, встановленими чиним КПК України. В кожному випадку такі результати мають бути розсекречені та легалізовані відповідно до законодавства [15–16].

Фактами, які можуть свідчити про вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, зазвичай є: виявлені під час перевірок інституційного інвестора порушення спеціального законодавства; суперечності в різних документах, які, як правило, свідчать про «виведення» коштів інвесторів під виглядом їх інвестування; наявність фактів, що суперечать загальній системі.

За матеріалами практики засобами оперативно-розшукового документування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів, є: розвідувальне опитування при спілкуванні з працівниками інституційного інвестора або його контрагентів та оперативний огляд (практика свідчить, що він часто використовується одночасно з негласним опитуванням); аналітичний пошук; робота негласних позаштатних працівників.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що оперативно-розшукове документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів є складним, багаторівневим процесом, спрямованим на виявлення, фіксацію та припинення протиправних діянь. Його специфіка зумовлена високим рівнем латентності таких злочинів, які ретельно маскуються за легальною фінансово-господарською діяльністю. Тому важливого значення набувають як виявлення фактів порушення спеціального, податкового та фінансового законодавства, так і аналіз внутрішніх документів, що містять суперечності та свідчать про штучне «виведення» коштів інвесторів.

Ефективність документування забезпечується поєднанням різних форм і методів ОРД – від негласних опитувань та оперативних оглядів до аналітичного пошуку й використання можливостей негласних позаштатних працівників. Застосування цих засобів дає змогу своєчасно виявляти протиправну діяльність, визначати коло причетних осіб та отримувати орієнтуючу інформацію для подальшого досудового розслідування. При цьому особливого значення набуває перевірка достовірності зібраних відомостей через офіційні державні органи, банки, аудиторські структури та контрагентів інституційних інвесторів.

Документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів повинно поєднувати системний підхід, багатоканальність отримання інформації та її подальшу легалізацію в рамках кримінального процесу. Лише у такий спосіб можливо створити належну доказову базу, яка дозволить не тільки викривати конкретні злочини, а й попереджати нові прояви протиправної діяльності у цій чутливій для економіки сфері.

Список використаних джерел:

1. Vazhynskyi, V., Pohoretskyi, M., Toporetska, Z., Cherniak, A., & Serhieieva, D. Operative and search counteraction to crimes committed in the sphere of activity of institutional investors in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(76). PP. 75–82. https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.6.

2. Погорецький М. А., Топорецька З. М. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами. *Юрист України*. 2014. №1. С. 34–38.

3. Важинський В. М., Топорецька З. М. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері інституційного інвестування: понятійно-категоріальний та структурний аналіз. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право".* 2025. № 90. Ч. 4 С. 216–221.

4. Мандибура В. Подолання економічної злочинності і корупції в Україні як важлива умова ринкового реформування. *Наук. вісн.* Івано-Франківськ, 2002. № 3. С. 18–25.

5. Volodymyr Vazhynskyi, Mykola Pohoretskyi, Zoriana Toporetska Assessment of Key Markets for Institutional Investors in Ukraine in the Context of War. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 9 No. 4 (2023). P. 44–49.

6. Важинський В. М. Проблеми корупційних впливів на сферу інвестиційної діяльності в умовах війни. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 груд. 2023 року). Київ, С. 102–105.

7. Болдуєва О. В. Протидія конфлікту інтересів інституційних інвесторів в Україні. *Вісник Запорізького національного університет*. 2011. № 4 (12). С. 183–188.

8. Терещенко О. О. Фінансова неспроможність підприємства: конфлікт інтересів та можливості його подолання. *Вчені записки*. 2002. № 4. С. 183–189.

9. Саєнко В. В. Правове регулювання інсайдерської торгівлі в державах Європейського Союзу. *Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. Сер.: *Юридичні науки*. 2001. № 42. С. 74–79.

10. Шилін М. О. Оперативне опитування як метод отримання оперативної інформації. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України*. 2002. № 1. Ч. 2. С. 65–74.

11. Погорецький М. А., Руденко М. М. Опитування в оперативно-розшуковій діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 19. С. 58–65.

12. Petechel O., Kerniakevych-Tanasiichuk Y., Vazhynskyi V., & Krasil M. Criminological Characteristics of Juvenile Aggression. *Journal Of Advanced Research In Law And Economics*. 2019. № 10(8). PP. 2462 – 2474. DOI:10.14505/jarle.v10.8(46).24.

13. Gribov M. L. The improvement of the institute of secret investigatory operations. *Euro-American Scientific Cooperation (Ontario, Canada).* 2014. № 2. P. 73–78.

14. Pohoretskyi, M., Cherniak, A., Serhieieva, D., Chernysh, R., & Toporetska, Z. Detection and proof of cybercrime. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(53). P. 259–269.

15. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

16. Погорецький М. А. Поняття та сутність легалізації оперативно-розшукової інформації. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е О Дідоренка*. Луганськ: Вид-во ЛДУВС, 2010. Спец. вип. № 4. С. 26–40;

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ІВАНИЦЬКА О. П.,
аспірант
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України)

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.42

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ В МІЖНАРОДЖНИЙ РОЗШУК У КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ АБО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Стаття присвячена визначенню основного питання – належного підтвердження органом досудового розслідування або прокурором у кримінальному провадженні доведення у належний процесуальний спосіб з дотриманням належної правової процедури об'єктивних даних, щодо реалізації в рамках міжнародного співробітництва постанов слідчого (детектива) або судових рішень, щодо фактичного перебування осіб у міжнародному розшуку.

У роботі розкривається проблематика порушення органом досудового розслідування процедури направлення процесуальних документів та судових рішень про оголошення особи в міжнародний розшук до Інтерполу. Також, розкриті питання порушення, які допускаються судами при не перевірці відомостей, при розгляді клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду.

Окрім того, розкривається питання самостійного отримання стороною захисту доказів, що підтверджують оголошення міжнародний розшук підозрюваного, обвинуваченого. Також, приділено увагу питанню взаємодії судів та Міністерством юстиції на території інших держав з судами України, які розглядали справу та Міністерством юстиції України, в питаннях обміну інформацією, при здійсненні екстрадиційного арешту та процедури видачі особи.

Вирішуються питання практичного застосування понять «оголошення у міжнародний розшук» та запропонованих змін до КПК в частині зміни процесуального порядку доведення перед судом факту перебування підозрюваного або обвинуваченого у міжнародному розшуку та відомостей, які в належний спосіб підтверджують цю обставину.

Актуальність наукової статті зумовлена необхідністю дослідження питання доступу до правосуддя, та обізнаності, щодо кримінального провадження осіб, які оголошені у міжнародний розшук, з метою дотримання загальних засад кримінального провадження при здійсненні спеціального досудового розслідування або спеціального судового розгляду.

Ключові слова: *належна правова процедура, досудове розслідування, судовий розгляд, міжнародний розшук, Національне центральне бюро Інтерполу.*

Ivanytska O. P. Problematic issues of implementation of the institute of international search for persons, when considering the motions of the investigator, prosecutor for a special pre-trial investigation or special trial

The article focuses on the main issue – proper confirmation by a pre-trial investigation body or a prosecutor in criminal proceedings of proving, in a proper

procedural manner, with due process of law, objective data regarding the implementation of investigator's (detective's) decisions or court decisions on the actual stay of persons on the international wanted list within the framework of international cooperation.

The article reveals the problem of violation by the pre-trial investigation body of the procedure for sending procedural documents and court decisions on putting a person on the international wanted list to Interpol. Also, the author discusses the issues of violations committed by the courts when not verifying the information, when considering motions for a special pre-trial investigation or trial.

In addition, the issue of the defense independently obtaining evidence confirming the issuance of an international arrest warrant for the suspect or accused is addressed. Attention is also paid to the issue of cooperation between courts and the Ministry of Justice in other countries with Ukrainian courts that considered the case and the Ministry of Justice of Ukraine in matters of information exchange, extradition arrest, and extradition procedures.

The article also addresses the issues of practical application of the concepts of "international wanted" and the proposed amendments to the CPC of Ukraine regarding changes in the procedural procedure for proving to the court that a suspect or accused is on the international wanted list and the information that properly confirms this fact.

The relevance of this scientific article is determined by the need to study the issue of access to justice and awareness of criminal proceedings against persons who are subject to international search, with a view to complying with the general principles of criminal proceedings when conducting special pre-trial investigations or special court proceedings.

Key words: *due process, pre-trial investigation, trial, international search, National Central Bureau of Interpol.*

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань кримінального провадження відповідно до вимог статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) є застосування до кожного учасника провадження належної правової процедури [1].

Початку спеціального досудового розслідування передує направлення до суду прокурором або слідчим за погодженням з прокурором відповідного клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, яке за змістом відповідає вимогам статті 297-2 КПК, а спеціального судового провадження – подача прокурором до суду, якому підсудний розгляд справи, клопотання про здійснення спеціального судового провадження.

Однією з обставин, яка підлягає доведенню слідчим, прокурором під час розгляду слідчим суддею, судом зазначеного клопотання, є переховування підозрюваного, обвинуваченого від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 2 ст. 297-2 КПК). Факт ухилення від слідства та суду підтверджується отриманими органом досудового розслідування відомостями про те, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або відомості про оголошення підозрюваного, обвинуваченого в міжнародний розшук (п. 4 ч. 2 ст. 297-2 КПК). Таким чином, оголошення особи в міжнародний розшук є однією з умов прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду.

Тож, відповідно до статті 297-4 КПК, при розгляді клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду, слідчий суддя, суд має надати оцінку, зокрема, й наявності відомостей про оголошення особи у міжнародний розшук. Водночас аналіз судової практики свідчить про різність підходів визначення з якого саме моменту особа вважається оголошеною в міжнародний розшук. У зв'язку з цим на сьогодні в судах розглядається значна кількість справ, де особа оголошена у міжнародний розшук в порядку статті 281 або статті 297-1 КПК, однак фактично міжнародний розшук не здійснюється, так як формально

органом досудового розслідування не направлено постанов та ухвал суду до Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва. Зазначене на наше переконання призводить до порушення вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ), оскільки такий розгляд кримінального провадження позбавляє права на захист, доступу до правосуддя та порушує принцип змагальності сторін в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням проблем міжнародного розшуку осіб та діяльності Інтерполу, як організації, що здійснює міжнародний розшук, присвячено праці М. І. Пашковського, А. В. Підгородинської, М. А. Погорецького, О. С. Стареньекого, С. Б. Фоміна, О. Ю. Хахуцяк та ін. Водночас незважаючи на наявні наукові розвідки, дослідження цього питання зберігає свою актуальність, особливо враховуючи розгалужену практику щодо здійснення кримінального провадження in absentia.

Мета статті. Визначення проблемних питань оголошення особи в міжнародний розшук у контексті розгляду клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що оголошення особи в міжнародний розшук є однією з підстав для здійснення спеціального досудового розслідування або судового провадження, визначення поняття «міжнародний розшук» чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить. У судових рішеннях при вирішенні питань обрання запобіжного заходу, здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду судді також посилаються на невизначеність чинним КПК поняття «міжнародний розшук». Зокрема, в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 27.02.2024 по справі № 991/11251/23 [2], слідчий суддя зазначив про таке, «чинний КПК України не розкриває поняття «міжнародний розшук» та не визначає момент, з якого особа вважається такою, яка оголошена у міжнародний розшук. Водночас, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 281 КПК, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з`являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного».

У доктрині питання міжнародного розшуку досліджували у своїх наукових працях О. Г. Шило, Л. М. Лобойко, В. В. Топчій, О. Ю. Хацуцяк, М. А. Погорецький, О. С. Старенький та інші, але при цьому науковці в визначенні поняття «міжнародного розшуку» дотримуються певного концептуального підходу, що це є в першу чергу комплексом розшукових, інформаційно-довідкових, заходів що здійснюється Національним центральним бюро Інтерполу відповідно до норм міжнародного права.

Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» врегульовано питання міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна. Вказаним законом міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності визначається як діяльність між міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами, до складу яких входять оперативні підрозділи, визначені у статті 5 цього Закону, та правоохоронними і спеціальними службами інших держав, які мають у своєму складі відповідні підрозділи, а також з міжнародними правоохоронними організаціями здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна.

Слід зробити висновок, що міжнародний розшук у кримінальному судочинстві, є одним з центральних механізмів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження та виконання вироку суду в досудових та судових провадженнях in absentia.

Однак слід зазначити, що проблематика полягає у тому, що міжнародний розшук фактично не відбувається з кількох причин. Перша це категорія кримінальних правопорушень вчинених особами, які згідно зі статтею 3 Статуту ІНТЕРПОЛУ [3] здійснюють діяльність політичного, військового, релігійного або расового характеру та інкриміновані їм злочини підпадають під перелік визначений статтею 297-1 КПК.

По-друге, як вже зазначалося міжнародний розшук осіб фактично не відбувається з причин не реалізації в порядку міжнародного співробітництва постанов слідчого (детектива) або ухвал суду про міжнародний розшук.

По-третє, необхідно звернути увагу, що більшість судової практики зводиться до єдиної позиції, що оголошення у міжнародний розшук, як процесуальна дія, реалізується шляхом винесення постанови чи ухвали про оголошення міжнародного розшуку підозрюваного чи обвинуваченого. У зв'язку з цим виникають питання теоретичного і практичного характеру щодо здійснення органом досудового розслідування фактичних дій та отримання доказів для надання в подальшому суду під час розгляду клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового розгляду.

Процесуальна форма взаємодії правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, міститься у Постанові Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220.

Координація міжнародних та національних правоохоронних операцій здійснюється Національною поліцією України. Своєю чергою, Національна поліція виступає як Національне центральне бюро Інтерполу (п. 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220).

На сьогоднішній день база Інтерполу не є єдиним засобом реалізації правоохоронними органами України механізму розшуку осіб у кримінальному провадженні. Вказані дії можуть проводитись до прикладу в рамках укладеної Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах [4] та міжнародних договорів про взаємну допомогу у кримінальних провадженнях. Порядок здійснення міжнародного співробітництва в питаннях взаємної правової допомоги в тому числі і видачі особи в Україну згідно рішень судів передбачено Інструкцією Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 року № 2599/5 [5].

Спільним наказом Міністерства внутрішніх справ, Офісом Генерального прокурора, Національним антикорупційним бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серпня 2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5 затверджено Інструкцію про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол [6] (далі – Інструкція).

Інструкцією передбачено цілі і форми міжнародного співробітництва правоохоронних органів України з органами Інтерполу іноземних держав.

Зокрема, пунктом другим розділу ІІ Інструкції однією із цілей взаємодії правоохоронних органів при міжнародному співробітництві є:

- установлення місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);
- установлення місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав-членів Інтерпол, тощо.

Згідно з пунктом першим розділу IV Інструкції оповіщення у розшук здійснюється щодо осіб, які в установленому законодавством України порядку оголошені у розшук правоохоронними органами:

- **для притягнення до кримінальної відповідальності за злочин**, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше двох років;
- **для виконання вироку**, яким особу засуджено до позбавлення волі на термін щонайменше шість місяців, або якщо невідбута особою частина покарання становить не менше шести місяців.

При цьому, виконання обвинувального вироку можливе, якщо він набув законної сили.

Отже, постає питання доведеності стороною обвинувачення факту перебування особи у міжнародному розшуку коли слідчий суддя, суд розглядає клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду.

Як слідує зі змісту статті 297-2 КПК при розгляді клопотань слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду слідчий суддя, суд зокрема має надати **оцінку відомостям про оголошення особи у міжнародний розшук**. Статтею 297-4 КПК законодавець чітко передбачив одну з підстав відмови прокурору, слідчому у задоволенні вказаного клопотання – не доведення обставини оголошення у міжнародний розшук. Тож можна дійти до висновку, що подання прокурором вказаного вище клопотання, коли відсутні відомості підтвердження оголошення особи у міжнародний розшук, які надані Національним центральним бюро Інтерполу є передчасним процесуальним рішенням.

Враховуючи принцип безпосередності дослідження кожного доказу у конкретному кримінальному провадженні, слідчий суддя, суд першої інстанції приймаючи рішення про задоволення клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду, без належного підтвердження перебування особи у міжнародному розшуку, порушує вимоги кримінального процесуального закону, що є підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної або касаційної інстанції (частина 5 статті 374 КПК).

Як вже зазначалось, відповідно до статі 3 Угоди Статуту міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, організації суворо заборонено здійснення будь-яке втручання або діяльність політичного, військового, релігійного або расового характеру. Отже, окрім доведеності переконливості перед судом доказів щодо фактичного міжнародного розшуку підозрюваного, суди мають враховувати процесуальну неможливість реалізації судових рішень щодо міжнародного розшуку через призму злочинів, які Інтерпол відносить до категорій політичного, військового, релігійного або расового характеру.

На сьогодні статистична інформація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень віднесених Міжнародною організації кримінальної поліції – Інтерпол, до кримінальних правопорушень політичного, військового, релігійного або расового характеру в кримінальних провадженнях за статтями 109, 110, 110^{-2}, 111, 111^{-1}, 111^{-2}, 112, 113, 114, 114^{-1}, 114^{-2}, 115, 116, 118, частиною другою статті 121, частиною другою статті 127, частинами другою і третьою статті 146, статтями 146^{-1}, 147, частинами другою – п'ятою статті 191, статтями 209, 255–258^{-6}, 348, 364, 364^{-1}, 365, 365^{-2}, 368, 368^{-2}, 368^{-3}, 368^{-4}, 369, 369^{-2}, 370, 379, 400, 408, 436, 436^{-1}, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України за якими відмовлено у оголошенні у розшук осіб каналами цієї організації є інформацією з обмеженим доступом, тому розголошенню не підлягає.

Водночас єдність судової практики, щодо оцінки критеріїв доведеності органом досудового розслідування факту «оголошення підозрюваного, обвинуваченого в міжнародний розшук» (ч. 4 п. 2 ст. 297-2 КПК) відсутня.

Окремі слідчі судді, приймаючи рішення про здійснення спеціального досудового розслідування, буквально застосовують вимоги ч. 4 п. 2 ст. 297-2 КПК і вважають, що для задоволення клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування достатньо постанови слідчого (детектива) про оголошення у міжнародний розшук підозрюваного без фактичного підтвердження реалізації цих постанов в рамках міжнародного співробітництва.

Зокрема, у справі № 466/6041/18 [7] суд, обґрунтовуючи своє рішення, зазначив, що норми законодавства, якими врегульовано здійснення спеціального судового провадження, не зобов'язують суд встановлювати безпосередній факт перебування обвинуваченої особи у розшуку та визначатися з діями, вчиненими уповноваженими особами для встановлення місцезнаходження обвинуваченого. Достатнім є лише сам факт оголошення особи в міжнародний розшук.

При цьому на противагу вказаній вище правовій позиції у справі № 757/38367/18 [8] суд, беручи до уваги аргументи сторони захисту, зазначив, що доводи апелянта щодо відсутності належних доказів про знаходження особи у міжнародному розшуку є слушними, а посилання слідчого та суду першої інстанції про оголошення останньої у такий розшук

є недоведеними, оскільки надані матеріали провадження не містять належних доказів (повідомлення безпосередньо з Інтерполу) про знаходження особи у міжнародному розшуку.

Видається, що у разі здійснення щодо особи спеціального досудового розслідування або судового розгляду без фактичного оголошення в міжнародний розшук порушуються її права, передбачені статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки розгляд справи за процедурою in absentia позбавляє права на особисту участь у судовому розгляді, здійснюваному за правилами статей 342–365 КПК.

У випадку прийняття рішення про оголошення міжнародного розшуку особи Генеральний секретаріат видає спеціальний документ – циркулярне повідомлення (DIFFUSION). Видання такого документу означає оголошення Інтерполом міжнародного розшуку, а його направлення до НЦБ усіх країн-учасниць – його початок [9].

Міжнародна система розшуку осіб забезпечує використання інформаційної системи Інтерполу шляхом публікацій восьми видів оповіщень, перелік яких передбачено спільним Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора України, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5, а саме: червоне оповіщення (RED NOTICE), сине оповіщення (BLUE NOTICE), зелене оповіщення (GREENNOTICE), жовте оповіщення (YELLOW NOTICE), чорне оповіщення (BLACK NOTICE), пурпурне оповіщення (PURPLE NOTICE), помаранчеве оповіщення (ORANGE NOTICE), оповіщення про викрадені культурні цінності.

Вважаємо, що для розгляду клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового розгляду є достатнім підтвердженням здійснення міжнародного розшуку осіб надання суду та стороні захисту відомостей про публікацію червоного оповіщення так як за змістом запитуваної інформації фактично здійснюється розшук підозрюваного, обвинуваченого, оголошеного в розшук правоохоронними органами або вчинення діяння, кваліфікованого як злочин відповідно до Кримінального кодексу України.

Враховуючи викладене, є необхідність дослідити питання недосконалості процесуального механізму реалізації процедури міжнародного розшуку, що призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд. На сьогодні в судах розглядається велика кількість справ, де особа оголошена у міжнародний розшук на стадії досудового розслідування і застосована процедура в порядку ст. 297-1 КПК, однак фактично міжнародний розшук не здійснюється, що в подальшому призводить до прийняття судом, який розглядає кримінальне провадження по суті рішень про здійснення також судового розгляду in absentia. Як зазначалось вище, орган досудового розслідування в певних категоріях кримінальних правопорушень фактично не може його реалізувати ухвали слідчих суддів або судів про міжнародний розшук в силу вимог статті 3 Статуту Інтерполу.

Отже, сам по собі факт звернення правоохоронних органів України до Інтерполу не є однозначним підтвердженням оголошення особи в міжнародний розшук, оскільки матеріали клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду мають містити письмове підтвердження – червоне оповіщення безпосередньо наданого Інтерполом.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі № 511-550/0/4-13 від 4 квітня 2013 року «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [10] зазначив, що тягар доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого в міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування та має бути підтверджено відповідними відомостями, зокрема довідкою або витягом із бази даних Інтерполу тощо.

На підставі викладеного вважаємо, що розгляд слідчим суддею або судом клопотань про здійснення спеціального досудового розслідування або судового розгляду (in absentia)

у вказаних вище випадках за відсутності належного підтвердження публікації Генеральним секретаріатом Інтерполу оповіщень є процесуально неможливим. А тому орган досудового розслідування після оголошення особи у міжнародний розшук підозрюваного має зупинити досудове розслідування в порядку статті 281 КПК, а суд – зупинити провадження до публікації Інтерполом червоного оповіщення.

Це означає, що у разі розшуку особи та вирішення питання про екстрадицію, судовий розгляд має бути зупинено з метою забезпечення обвинуваченому доступу до правосуддя. Однак, статтею 335 КПК, яка визначає питання зупинення судового провадження, це не передбачено.

Організацію виконання постанов слідчого (детектива), ухвал суду про оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук доручається органу досудового розслідування. Підтвердженням початку виконання постанов слідчого (детектива) або ухвал суду є супровідний лист органу досудового розслідування направлений до Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, яка в подальшому скеровує до виконання. Відповідно до статті 18 Правил Інтерполу з обробки даних, затверджених Резолюцією 80-ї сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу AG-2011–RES–07, надається кожній особі, стосовно якої здійснюється інформації, яка її стосується.

Органом, уповноваженим розглядати запити фізичних осіб та їх представників щодо інформації, що обробляється стосовно таких осіб в інформаційній системі Інтерполу, є Комісія з контролю файлів Інтерполу.

Згідно статей 29, 30 Статуту Комісії з контролю файлів Інтерполу, будь-яка особа або її уповноважені представники мають право звернутися до Комісії з контролю файлів Інтерполу для отримання доступу до відомостей, які стосуються цієї особи, що обробляються в інформаційній системі МОКП-Інтерпол.

Слід зробити висновок, що сторона захисту може в самостійному порядку отримати інформацію про оголошення або перебування особи у міжнародному розшуку шляхом подачі під час розгляду клопотань про здійснення спеціального досудового або судового провадження, клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, до відомостей, які перебувають у володінні Комісії з контролю фалів Інтерполу (місцезнаходження: Commission for the Control of INTERPOL's Files, 200 quai Charles de Gaulle, 69006, Lyon, France).

У випадках затримання на території інших держав громадян України, Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України повідомляє в межах оперативно-розшукових справ відповідний орган досудового розслідування.

Відповідно до частини 1 статті 575 КПК, клопотання про видачу особи в Україну готує суд, який розглядає справу чи яким ухвалено вирок, з дотриманням вимог, передбачених КПК та відповідними міжнародними договорами України.

Окремо зазначимо, що Міністерство юстиції України також повідомляє суд, який розглядав справу про затримання обвинуваченого або засудженого на території іншої держави. Документи про видачу затриманої особи з території іншої держави разом з документами, передбаченими статтею 575 КПК, а також статтею 12 Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 р., з перекладом на мову держави на території якої затримано особу або на одну з офіційних мов Ради Європи (англійська, французька) для подальшого спрямування на адресу Міністерства юстиції відповідної держави.

Клопотання про видачу для відбування покарання містить відомості про оголошення у міжнародний розшук особи, а також постановлене судове рішення про здійснення спеціального судового провадження (in absentia).

Слід зазначити, що якщо на момент видачі особи, здійснюється судовий розгляд кримінального провадження (in absentia) в суді першої, апеляційної або касаційної інстанції, адвокат користуючись принципом не погіршити становище обвинуваченого або засудженого має право звернутись з клопотанням про відкладення розгляду справи до моменту вирішення питання участі особи у разі екстрадиції – у залі судових засідань на території України, у разі прийняття іншого рішення місцевим судом іншої держави – в режимі

відеоконференції за допомогою власних технічних засобів за місцем проживання визначеному у рішенні суду.

Висновки. За результатами дослідження, здійсненого в цій статті можна зробити такі висновки:

1. Слідчий суддя, суд при розгляді клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування у разі відсутності підтвердження факту розшуку особи в рамках міжнародного співробітництва та публікації Інтерполом червоного оповіщення (RED NOTICE) має відмовити у задоволенні такого клопотання.

2. У пункті 4 частини 2 статті 297-2 КПК слова «відомості про оголошення підозрюваного в міжнародний розшук» доцільно замінити словами на «відомості щодо оповіщень, що підтверджують оголошення підозрюваного в міжнародний розшук».

3. Вимоги пункту 4 частини 2 статті 297-2 КПК застосовуються в тому числі при розгляді клопотань прокурора про здійснення спеціального судового провадження. Внесення змін до вказаної статті в частині визначення суб'єкта – підозрюваного (сторони кримінального провадження) відповідає приписам частини 3 статті 323 КПК, оскільки судовий розгляд та процесуальні рішення у кримінальному провадженні щодо злочинів, зазначених у частині 2 статті 297-1 КПК, здійснюється з урахуванням вимог глави 24-1 КПК (особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень).

4. Частину 1 статті 335 КПК доцільно викласти в такій редакції «У разі якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, або був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, або вирішується питання про видачу обвинуваченого (екстрадицію), суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його розшуку, видужання або звільнення з військової служби або вирішення судом на території іншої держави клопотання про видачу особи в Україну (екстрадицію) і продовжує судове провадження стосовно інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручаєтеся слідчому та/або прокурору».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012, із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 27.02.2024 по справі № 991/11251/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117426549

3. Угода Статут міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол. Дата набрання чинності для України 04.11.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text

5. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах. Дата набуття чинності для України 09.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text

6. Наказ Міністерства юстиції України від 19.08.2019 № 2599/5 «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19#Text

7. Наказ «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол» від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.09.2020 за № 849/35132). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text

8. Ухвала Шевченківського районного суду міста Львова від 21.05.2024 у справі № 466/6041/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119291309

9. Ухвала Київського апеляційного суду від 19.12.2018 у справі № 757/38367/18-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79082797

10. «Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення». І. В. Басиста, В.І. Галаган, О.М. Качалова, Л. В. Максимів. Навчальний посібник, Київ – 2016 (с. 54-55). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/208e9b17-da59-4c8f-ab63-613e46b3995b/content

11. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі №511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЧЕКМАРЬОВА Л. Ю.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри політичних наук
і права
(Державний заклад
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»)

УДК 347.965.4
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.43

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ АДВОКАТА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається теоретичний аспект комунікативної компетентності адвоката як ключового чинника професійної діяльності. Виявлено, що ефективна комунікація з клієнтами, колегами та іншими учасниками правових відносин визначає результативність захисту прав і свобод людини та формує професійну юридичну культуру адвоката. У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення понять «компетентність», «компетенція» та «комунікативна компетентність», а також психологічні, соціальні та культурні чинники, які впливають на розвиток комунікативних умінь.

Виявлено, що комунікативна компетентність адвоката включає здатність встановлювати та підтримувати психологічний контакт із співрозмовником, вільне володіння вербальними та невербальними засобами комунікації, володіння культурою мовлення та міжособистісного спілкування, уміння обирати адекватний стиль комунікації в конфліктних ситуаціях, а також розвиток критичного мислення щодо власної поведінки та комунікативних дій. Зроблено висновок, що формування комунікативних навичок на етапі професійного становлення адвоката є важливою передумовою підвищення професійної ефективності, розвитку особистісної зрілості та забезпечення високого рівня правової культури. У статті підкреслюється, що комунікативна компетентність виступає комплексною системою соціально-психологічних ресурсів, що забезпечують здатність адвоката ефективно взаємодіяти у процесуальних і непроцесуальних комунікаційних ситуаціях, встановлювати довірчий контакт, адекватно інтерпретувати поведінкові сигнали співрозмовника та демонструвати етичну поведінку, тактовність і толерантність.

У статті доведено, що високий рівень комунікативної компетентності дозволяє адвокату не лише передавати інформацію, а й активно впливати на хід комунікації, що є необхідною умовою професійного успіху та реалізації потенціалу у сучасних соціальних і професійних умовах. Зроблено висновок, що розвиток комунікативної компетентності адвоката має стратегічне значення для підвищення якості правничої допомоги та формування стабільної професійної ідентичності.

Ключові слова: *адвокат, комунікація, компетентність, комунікативна компетентність адвоката, професійні здібності.*

Chekmarova L. Yu. The communicative competence of an advocate: the theoretical aspect

The article examines the theoretical aspect of a lawyer's communicative competence as a key factor in professional activity. It has been revealed that

effective communication with clients, colleagues, and other participants in legal relations determines the success of protecting human rights and freedoms and shapes the professional legal culture of the lawyer. The article analyzes contemporary approaches to defining the concepts of "competence," "competency," and "communicative competence," as well as the psychological, social, and cultural factors influencing the development of communicative skills.

It has been found that a lawyer's communicative competence includes the ability to establish and maintain psychological contact with interlocutors, proficient use of verbal and non-verbal communication tools, mastery of speech and interpersonal communication culture, the ability to choose an appropriate communication style in conflict situations, and the development of critical thinking regarding one's behavior and communicative actions. It is concluded that the development of communicative skills at the stage of professional formation is an essential prerequisite for enhancing professional effectiveness, fostering personal maturity, and ensuring a high level of legal culture.

The article emphasizes that communicative competence represents a complex system of socio-psychological resources that enable a lawyer to interact effectively in procedural and non-procedural communication situations, establish trustful contact, adequately interpret behavioral signals of interlocutors, and demonstrate ethical conduct, tact, and tolerance.

The study demonstrates that a high level of communicative competence allows a lawyer not only to convey information but also to actively influence the course of communication, which is a necessary condition for professional success and the realization of potential in modern social and professional contexts. It is concluded that the development of a lawyer's communicative competence has strategic significance for improving the quality of legal assistance and forming a stable professional identity.

Key words: *advocate, communication, competence, communicative competence of an advocate, professional abilities.*

Постановка проблеми. Комунікативна компетентність адвоката є одним із визначальних чинників професійної діяльності, оскільки від здатності ефективно налагоджувати взаємодію з клієнтами, колегами та іншими учасниками правових відносин залежить результативність захисту прав і свобод людини. У контексті трансформації правової системи України та зростання суспільного запиту на якісну правничу допомогу саме розвиток комунікативних навичок адвоката набуває особливого значення.

Сучасні суспільні зміни зумовлюють переорієнтацію адвокатури та формування у адвокатів професійних компетентностей, які надають змогу орієнтуватися в професійній сфері, інформаційному просторі, здійснювати адвокатську діяльність відповідно до потреб і викликів часу. Актуальним завданням сучасної адвокатури є формування компетентністного підходу, який включає в себе предметні компетентності, зокрема і комунікативну. Комунікативні вміння адвоката, що охоплюють здатність ефективно спілкуватися, слухати, співпрацювати, чітко висловлювати й відстоювати власну позицію, є необхідною складовою успішної професійної діяльності.

Адвокатська діяльність потребує високої інтелектуальної та моральної наповненості, що зумовлює особливу важливість чинників, які впливають на формування й розвиток адвоката як особистості, носія правових цінностей і професійної культури. Тому застосування сучасних психологічних знань для вдосконалення адвокатської практики та підвищення професійних якостей адвоката має надзвичайне значення, адже психологічний аспект є одним із ключових у цій сфері.

Водночас у професійному спілкуванні адвоката виникає низка труднощів, зокрема нестача комунікативного досвіду, недостатні навички встановлення психологічного контакту

та вміння безконфліктно вибудовувати комунікацію під час надання правничої допомоги. Такі проблеми значною мірою зумовлені недостатнім урахуванням психологічних чинників у процесі формування комунікативної компетентності адвоката на етапах професійного становлення.

Все це передбачає формування професійно-орієнтованих компетенцій, а саме знань, вмінь та навичок, що відповідають завчасно заданим вимогам і забезпечують ефективність надання правничої допомоги, критерієм якого є формування професійної майстерності, спроможності адвоката найкращим чином реалізувати свій професійний потенціал.

Комунікативна компетентність стає однією зі складових високого професійного рівня практично у всіх сферах діяльності. Але є ряд професій, в їх числі й адвокати, для яких комунікації є основним видом діяльності, а комунікативна компетентність виступає як домінуюча складова професійної діяльності. Вказана компетентність стає, таким чином, важливим засобом формування професіоналізму адвоката. Наразі суспільство потребує високопрофесійний адвокатів, які будуть надавати правничу допомогу клієнту належним чином. У зв'язку з цим, виникає необхідність зосередити увагу на виробленні у адвокатів комунікативної компетенції, яка є затребуваною у професійній діяльності.

Поняття «комунікативна компетентність адвоката» є однією з важливих наукових категорій, вивчення якої тільки почалося. На сьогодні існує незначна кількість досліджень, присвячених дослідженню комунікативної компетентності представників різних професій. Разом з тим, науковці по різному надають визначення цього терміну, оскільки представники різних галузей знань визначають це поняття по-різному.

Варто підкреслити, що формування комунікативних умінь адвоката сприяє формуванню психологічної готовності адвоката до професійної комунікативної діяльності, а також розвитку комунікативних умінь, ціннісного ставлення до власної професії, людей, світу, що в цілому створює умови для становлення особистості та формує професійну юридичну культуру.

Мета дослідження – розкрити сутність і структуру комунікативної компетентності адвоката як складової професіоналізму адвоката. В межах поставленої мети важливим завданням є конкретизувати термінологічне визначення комунікативної компетенції адвоката.

Стан дослідження. Різні аспекти комунікативної компетентності юристів найбільш детально досліджувалися в галузі правоохоронної діяльності (Л.І. Казміренко, Л.І. Мороз), в галузі діяльності оперативних працівників (Д.О. Александров, І.М. Охріменко), в галузі діяльності слідчих (В.Г. Андросюк, О.В. Пасько, О.В. Топчій, О.М. Цільмак). Питання психологічних аспектів комунікативної діяльності адвоката в сучасній юридичній науці мало досліджені.

Окремі питання, пов'язані із взаємодією адвоката з клієнтом, що за своєю сутністю є проявом комунікативної компетентності, були розглянути і роботах таких вчених, як С.Я. Фурса, Л.А. Воскобітова, Я.П. Зейкан, О.Д. Святоцький, Д.П. Фіолевський, О.В. Бишевець та інших.

Аналіз праць, присвячених дослідженню теоретичним аспектам комунікативної компетентності адвоката, свідчить про складність, багатоаспектність та недостатню дослідженість цього поняття.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю адаптації науково-практичних розробок з питань комунікативної компетентності адвоката до сучасних вимог ефективної адвокатської діяльності та становлення особистості адвоката.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питання комунікативної компетенції адвоката наразі відбувається на етапі становлення. На сьогодні наукові дослідження, присвячені комунікативній компетенції, розробляються представникам різних професій, зокрема юристами, правоохоронцями, психологами. Кожен науковець у визначення терміну «комунікативна компетенція» вкладає власну точку зору та специфіку своєї галузі дослідження. Питанням комунікативної компетенції саме адвоката, як представника юридичної професії,

уваги в сучасній юридичній науці майже не приділяється. Для більш чіткого розуміння поняття «комунікативна компетенція адвоката», слід дослідити такі поняття, як «компетенція», «комунікативна компетенція», визначення якої надають науковці та спеціалісти з різних сфер діяльності. Таким чином, використовуючи метод «від загального до конкретного», буде можливим визначити сутність категорії «комунікативна компетенція адвоката».

Комунікативна компетентність формується при встановленні контакту із співрозмовником, оскільки при цьому відбувається взаємний обмін інформацією, крім того, комунікативна компетентність виступає психологічним інструментом діяльності співрозмовника. Для кращого розуміння поняття «компетентність» важливо проаналізувати, які існують підходи до цього поняття.

Так, енциклопедичний словник тлумачить компетентність як «коло питань, в яких людина добре розуміється» [1, с. 231]. Психологічний словник визначає поняття «комунікація» як фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного виду інформацією [2, с. 79–80].

Українські вчені по-різному визначають поняття компетентності, так К.І. Пономарьова зазначає, що комунікація – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації, взаємодія учасників спілкування, сприйняття та пізнання людьми одне одного [3, с. 8]. Іншу точку зору має І. Родигіна, яка вважає, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції, а конкретні життєві, необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану – взагалі будь-якій людині [4, с. 14].

Слід зазначити, що в науковій літературі поряд із поняттям «компетентність» використовується поняття «компетенція», яке також потребує свого аналізу. Так, наприклад, С. Холліфорд під компетенцією розуміє здатність, необхідну для вирішення завдань та отримання необхідних результатів діяльності. Цю позицію підтримують Р.С. Назарян, Т.Г. Хмиз, В.В. Кузіна, які підкреслюють, що саме особистісні компетенції дають можливість досягти успішності у професійній діяльності [5, с. 84].

Недостатній розвиток особистісних компетенцій фахівця (зокрема комунікативності, презентабельності, толерантності, гнучкості тощо) істотно знижує результативність і ефективність його професійної діяльності. Професійна комунікативна компетентність охоплює не лише володіння спеціальними знаннями, а й сформованість загальної гуманітарної культури, здатність орієнтуватися у соціальному середовищі, а також уміння та навички міжособистісного спілкування. До її змісту належать правильність мовлення, чітка дикція, володіння ораторськими засобами впливу та здатність налагоджувати контакт із різними людьми. Комунікативна компетентність постає як система внутрішніх ресурсів, що забезпечує ефективну комунікацію у конкретних ситуаціях міжособистісної взаємодії. Вона має універсальні загальнолюдські риси, водночас відображаючи історичні й культурні особливості суспільства.

У науковій площині питання сутності та змісту комунікативної компетентності не має однозначного тлумачення. Дослідники підкреслюють багатогранність цього поняття, пропонуючи різні підходи до його розуміння. У межах одного з них воно трактується передусім як здатність особистості ефективно користуватися мовою у процесі спілкування, виявляти гнучкість у доборі мовних засобів, будувати комунікацію відповідно до конкретної ситуації та її учасників. Такий підхід акцентує увагу на активній, творчій складовій комунікації, коли мова постає не лише як засіб передачі інформації, а й як інструмент досягнення цілей взаємодії.

Водночас інша наукова традиція пропонує дещо інше бачення, розглядаючи комунікативну компетентність через категорії знань, умінь і навичок. У такому випадку увага зосереджується на формальних і функціональних елементах, які визначають успішність спілкування. Тут компетентність постає як результат накопиченого досвіду, що забезпечує

людині можливість адекватно орієнтуватися в соціальних і професійних ситуаціях, будувати змістовний і зрозумілий діалог, використовувати як вербальні, так і невербальні засоби взаємодії.

Узагальнюючи ці підходи, можна зазначити, що комунікативна компетентність розглядається не лише як сукупність мовних знань чи технічних умінь, а як цілісна система внутрішніх ресурсів особистості. Вона охоплює інтелектуальний, психологічний та культурний аспекти, формуючи здатність людини до гармонійної взаємодії у різних життєвих та професійних контекстах. У цьому сенсі комунікативна компетентність набуває особливої ваги як фактор, що забезпечує ефективність професійної діяльності, адже успішне виконання багатьох завдань у сучасному світі неможливе без належного рівня мовної, соціальної та культурної підготовки.

Таким чином, загалом комунікативна компетентність – це сукупність знань та умінь при спілкуванні, а також їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні, володіння мовленнєвими уміннями та навичками, необхідними для спілкування та правил ведення комунікації.

Адвокати здійснюють особливий вид професійної діяльності, який притаманний цій категорії професіоналів. З одного боку, адвокатську діяльність вони здійснюють на основі закону; з іншого боку, спілкування здійснюється з людьми різних сфер, а тому фахівцям необхідні ще й певні комунікативні здібності для встановлення стосунків із нею, розвитку вмінь переконувати, враховуючи її індивідуально-психологічні особливості.

Як зазначає О.В. Топчій, особливості професійно-комунікативної діяльності юристів полягають у тому, що вони постійно беруть участь у різних видах ділового (фахового) спілкування. Їм постійно доводиться вступати в контакти з різними посадовими особами, з керівниками місцевих органів влади, з представниками підприємств, установ [6, с. 106]. Конкретизуючи професійно-комунікативну діяльність юристів на роботу адвокатів, варто зважати не лише на процесуальні форми комунікації (наприклад, на комунікацію адвоката з клієнтом при наданні йому правничої допомоги під час участі в слідчих діях), але й на непроцесуальні, які ґрунтуються на загальноприйнятих у суспільстві чи певному соціальному середовищі нормах мовної поведінки. Такі непроцесуальні комунікації відображають зовнішні прояви ставлення людини до оточення, її повагу до соціальних цінностей, норм і традицій, а також здатність коректно та етично взаємодіяти з іншими учасниками правових відносин.

Непроцесуальне професійно-правове спілкування відзначається своєю гнучкістю та можливістю варіювання форм взаємодії: воно не підпорядковується строгим формальним нормам і процедурним вимогам, проте передбачає від адвоката високий рівень мовної та етикетної культури, уміння коригувати стиль комунікації та вибір мовних засобів залежно від конкретної ситуації, особливостей співрозмовника та соціального контексту. У цьому виді взаємодії важливу роль відіграють не лише юридичні знання, а й психологічні компетенції: здатність встановлювати довіру, адекватно сприймати та інтерпретувати невербальні та поведінкові сигнали іншої сторони, а також демонструвати ввічливість, тактовність і професійну толерантність.

Таким чином, комунікативна компетентність адвоката – це цілісна система соціально-психологічних засобів формування комунікативних умінь й навичок, необхідних для спілкування в процесі здійснення адвокатської діяльності, сукупність знань про норми й правила ведення комунікації.

Одним із найважливіших аспектів професійної підготовки адвокатів є формування високого рівня комунікативної культури, яка передбачає не лише володіння базовими мовними навичками, а й комплексне поєднання когнітивних, емоційних та соціально-психологічних компонентів. До ключових параметрів комунікативної культури та ефективності сприйняття і розуміння тексту належать аналітичне мислення, здатність до системного й логічного аналізу інформації, чіткість і продуманість дій, послідовність переходів від одного етапу до іншого, а також креативність і дивергентне мислення. Незалежність у судженнях, мотивація

до самоактуалізації, розвиток уяви, вразливість та мрійливість виступають додатковими чинниками, що сприяють ефективності комунікаційних процесів.

Не менш важливими є такі психологічні характеристики, як здатність до саморегуляції, уміння спокійно обмірковувати власні дії та прогнозувати події, емоційна чутливість і вразливість до поведінкових сигналів оточення, а також знакове мислення, здатність трансформувати інформацію шляхом умовиводів та абстрактних операцій. Усі ці компоненти разом формують систему внутрішніх ресурсів, необхідних для ефективної комунікації в професійних і міжособистісних взаємодіях, дозволяють адвокату адекватно реагувати на різні ситуації та підтримувати високий рівень професійної компетентності.

Важливим критерієм сформованої комунікативної культури адвокатів є впевненість у власній життєвій позиції, усвідомлення цінності комунікативних, статусних та екзистенційних категорій як основоположних життєвих смислів, а також здатність інтегрувати ці цінності у власну професійну практику. Слід зазначити, що наявність розвиненої техніки спілкування не завжди гарантує повне та адекватне розуміння іншими людьми; ефективність комунікації залежить від поєднання когнітивних, емоційних та поведінкових чинників, що впливають на взаєморозуміння.

Формування цілісної системи соціально-психологічних засобів, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, відіграє важливу роль у професійному становленні адвоката. Воно забезпечує не лише розвиток професійної ідентичності та психологічної готовності до професійної комунікативної діяльності, а й формує ціннісне ставлення до власної професії, до людей і до навколишнього світу. У сукупності ці фактори створюють умови для формування стабільного, усвідомленого орієнтування особистості на професійну юридичну культуру та високий рівень комунікативної компетентності, що є критично важливим для успішної практичної діяльності адвоката.

Висновки. Комунікативна компетентність адвоката – це цілісна система соціально-психологічних засобів формування комунікативних умінь й навичок, необхідних для спілкування в процесі здійснення адвокатської діяльності, сукупність знань про норми й правила ведення комунікації. Комунікативна компетентність адвоката є невід'ємною складовою професійної майстерності та ефективності адвокатської діяльності. Вона охоплює не лише знання і практичні навички ведення комунікації, а й психологічні, емоційні та соціокультурні аспекти, що забезпечують здатність адвоката адекватно взаємодіяти з різними учасниками правових відносин у процесуальних і непроцесуальних ситуаціях. Комунікативна компетентність дозволяє адвокатові не лише передавати інформацію, а й активно впливати на хід комунікації, встановлювати довірчий контакт із співрозмовником, коректно інтерпретувати поведінкові сигнали та демонструвати високий рівень етикету, тактовності й толерантності. Вона також формує основу для розвитку особистісної професійної ідентичності, впевненості у власних рішеннях та усвідомлення цінностей професії, що є ключовими умовами для належного виконання функцій адвоката в сучасному правовому полі.

Комунікативна компетентність адвоката охоплює такі ключові складові: по-перше, здатність налагоджувати та підтримувати психологічний контакт із будь-яким співрозмовником; по-друге, уміння впевнено використовувати як вербальні, так і невербальні засоби комунікації для ефективного впливу; по-третє, володіння високим рівнем культури міжособистісного спілкування та мовлення; по-четверте, здатність обирати адекватний стиль спілкування навіть у конфліктних ситуаціях; і по-п'яте, розвиток критичного мислення щодо власної поведінки, включаючи самоаналіз та оцінку власних комунікативних дій.

Розвиток комунікативної компетентності підвищує професійну ефективність адвоката та сприяє формуванню його юридичної культури і особистісної зрілості. У сучасних умовах трансформації правової системи ця компетентність набуває особливої актуальності, оскільки визначає здатність адаптуватися до різних професійних і соціальних ситуацій, ефективно взаємодіяти з клієнтами та колегами й реалізовувати свій потенціал. Формування комунікативних навичок на етапі професійного становлення є ключовою передумовою професійного успіху.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид.: 2- ге, доп. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Сидоренко В. В. Концептуальні засади Нової української школи: 75 ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист.* 2018. № 5. С. 4–21.
3. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. Київ. КОНВІ ПРІНТ. 2020. 88 с.
4. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків. Вид. група «Основа», 2005. 96 с.
5. Назарян Р.С., Хмиз Т.Г., Кузіна В.В. Основні категорії та поняття проблеми формування комунікативної компетентності у студентів медичного університету. *Експериментальна та клінічна стоматологія.* 2018. №1 (2). С. 81–88. URL: https://ecd.knmu.edu.ua/article/view/83
6. Топчій О. В. Формування професійної компетентності майбутніх слідчих у вищих навчальних закладах МВС України: дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2012. 200 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

БАСАРАБА Ю. Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ.....3

ЗУБКОВА Л. А. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ.....10

КИСЛУН В. В. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПОПЕРЕДНЬОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ В ДЕПУТАТИ МІСЦЕВИХ РАД УКРАЇНИ.....18

ЛИСЕНКО А. В. НАНОТЕХНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ 25

ОЛІЙНИК В. С. ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИФРОВИХ ПРАВ.....32

ЦИВІЛІСТИКА

БОДНАР Т. В. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ 38

БОРИСЕНКО С. І. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....45

БУЛАТ Є. А. ДО ПИТАННЯ ПРАВОЧИНІВ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК, ВЧИНЕНИХ З МЕТОЮ, ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА.....52

ДІДЕНКО Л. В. УЧАСНИКИ ПРАВОВІДНОСИН У ДОГОВОРАХ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДРЯДУ.....57

ЗАБОТІН В. В. ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: В АСПЕКТІ ЗАХИСТУ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У СПАДКОВИХ СПРАВАХ.....63

МАШКОВ К. Є. ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....83

МЕЛЬНИЧЕНКО А. В. ПРИВАТНЕ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....91

МОРОЗ О. В. ЗМІСТ СУДОВОГО РІШЕННЯ.....101

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЛУКАСЕВИЧ Г. О. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ПОВНОВАЖЕНЬ ВИКОНАВЦЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ.....108

НЕСВІТ О. В. ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....118

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СІЛЬЧЕНКО С. О. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....124

ТИЩЕНКО О. В., ЧЕРНОУС С. М. ПІДТРИМАНЕ ПРОЖИВАННЯ ТА ДОГЛЯД ВДОМА ЯК БАЗОВІ СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ВРАЗЛИВИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УКРАЇНІ.....132

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БАЛЮК Г. І., ВЛАСЕНКО Ю. Л. ПРАВО І ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....141

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БОРКО А. Л., ЗАБОЛОТНИЙ В. М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ.....149

БРАСЛАВЕЦЬ Я. Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ.....157

ГАЛУНЬКО В. В., ШИШКА Р. Б., ФЕЛИК О. В., МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П., ГАЛУНЬКО В. В. СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ І МІСІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ВИХОДЯЧИ З ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПЕРІОДУ ЗАРОДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ФРАНЦІЇ 167

ГОЛОВКО К. М. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ.....175

ГОЛОВКО Р. М. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....186

ГОРІНОВ П. В. АДМІНІСТРАТИВНІ АКТИ ТА ФАКТИЧНІ ДІЇ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....197

GURZHII T. O. RENEWABLE ENERGY AS A TOOL FOR REBUILDING UKRAINE'S DESTROYED ENERGY INFRASTRUCTURE.....204

ДАРАГАНОВА Н. В. РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ.....211

ЗАБОЛОТНИЙ В. М. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ.....217

КОВАЛЬ М. О. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....225

КРАЙНІЙ П. І. ФЕНОМЕН ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ.....231

ЛЕВІЩЕНКО Д. К. СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ВИДИ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....240

МАЙСТЕРЧУК Є. В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ.....247

МАЛІЙ К. А. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СПОЖИВЧОГО РИНКУ.....255

МАМИРБАЄВА Д. С. ДОБРОЧЕСНІСТЬ У МИТНИХ СЛУЖБАХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС: МЕХАНІЗМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ.....263

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ОСАДЬКО О. О. БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА: ВЕКТОР ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ВИЗНАЧИТИ СВОЄ ПРОДУКТИВНЕ МІСЦЕ В СУСПІЛЬСТВІ.....273

ПЕТЕР Г. Г., ГРИНЬКО Т. В. КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОСМІЧНІЙ СФЕРІ.....280

СІРЕНКО К. Ю., ПЕТРОВСЬКА Ю. М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОБАЦІЇ В ЕСТОНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЗНИЖЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....287

ТКАЧЕНКО П. І. КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....298

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АРКУША Л. І., ЧЕРНОВ О. В., ЧІПКО Н. В. ПСИХОЛОГІЧНА ПОРТРЕТИЗАЦІЯ СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЯВЛЕННЯ СТІЙКИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ.....304

БОНДАРЕНКО В. В. ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....312

БОРУХОВ Д. О. ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....322

ВАЖИНСЬКИЙ В. М. СПОСОБИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕСТОРІВ.....330

ІВАНИЦЬКА О. П. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОГОЛОШЕННЯ ОСОБИ В МІЖНАРОДЖНИЙ РОЗШУК У КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ АБО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ..... 337

ЧЕКМАРЬОВА Л. Ю. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ АДВОКАТА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 346

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW: ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

BASARABA YU. H. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF A MARKET ECONOMY IN MODERN CONDITIONS.....3

ZUBKOVA L. A. RESEARCH METHODOLOGY OF THE LEGAL FOUNDATIONS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF INTERNAL AFFAIRS.....10

KYSLUN V. V. PROPOSALS ON THE NEED TO INTRODUCE A SYSTEM OF PRELIMINARY SELECTION OF CANDIDATES FOR DEPUTIES OF LOCAL COUNCILS OF UKRAINE.....18

LYSENKO A. V. NANOTECHNOLOGY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION: SPECIFICITY OF THE LEGAL NATURE.....25

OLIINYK V. S. FEATURES OF THE PUBLIC LAW CONCEPT OF DIGITAL RIGHTS.....32

CIVILISTICS

BODNAR T. V. CONTRACTUAL REGULATION OF IMPLEMENTATION PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN UKRAINE.....38

BORYSENKO S. I. TORT LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE OR AUTOMATED SYSTEMS.....45

BULAT YE. A. TO THE ISSUE OF LEGAL TRANSACTIONS THAT VIOLATE PUBLIC ORDER, COMMITTED WITH A PURPOSE THAT CONTRADICTS THE INTERESTS OF THE STATE AND SOCIETY.....52

DIDENKO L. V. PARTICIPANTS IN LEGAL RELATIONS UNDER CONSTRUCTION CONTRACTS.....57

ZABOTIN V. V. PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN CIVIL PROCEEDINGS: WITH REGARD TO THE PROTECTION OF GROUP INTERESTS IN INHERITANCE CASES.....63

MASHKOV K. YE. APPOINTMENT OF EXPERT EXAMINATION IN CIVIL PROCEEDINGS.....83

MELNYCHENKO A. V. PRIVATE ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AS AN ELEMENT OF CIVIL JUSTICE REFORM IN UKRAINE.....91

MOROZ O. V. THE CONTENT OF THE COURT DECISION.....101

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

LUKASEVICH G. O. CHALLENGES OF DEFINING THE LIMITS OF ENFORCEMENT OFFICERS' AUTHORITY IN THE EXECUTION OF NON-PROPERTY COURT DECISIONS: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....108

NESVIT O. V. EVOLUTION AND CURRENT STATE OF THE LEGAL REGULATION OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN UKRAINE: AN ECONOMIC-LEGAL ASPECT.....118

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

SILCHENKO S. O. PROBLEMS OF DEFINING THE LEGAL STATUS AND PROTECTING LABOR RIGHTS OF CORRUPTION WHISTLEBLOWERS THROUGH THE LENS OF JUDICIAL PRACTICE.....124

TYSHCHENKO O. V., CHERNOUS S. M. SUPPORTED LIVING AND HOME CARE AS BASIC SOCIAL SERVICES PROVIDED TO VULNERABLE CATEGORIES OF THE POPULATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE.....132

ENVIRONMENTAL LAW

BALIUK G. I., VLASENKO YU. L. LAW AND ENVIRONMENTAL CONFLICT: CONCEPT, CLASSIFICATION AND CHARACTERISTICS.....141

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

BORKO A. L., ZABOLOTNY V. M. CONCEPTUALIZATION OF PUBLIC-LEGAL LEGAL PERSONALITY OF ADMINISTRATIVE COMMISSIONS: ESSENCE AND CONTENT.....149

BRASLAVETS YA. YU. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF COMPETITION IN UKRAINE.....157

HALUNKO V. V., SHYSHKA R. B., FELYK O. V., MAKHMUROVA-DYSHLIUK O. P., HALUNKO V. V. SOCIAL CONDITIONING AND THE MISSION OF ADMINISTRATIVE LAW BASED ON THE PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE PERIOD OF THE EMERGENCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN FRANCE.....167

GOLOVKO K. M. THE CONCEPT AND CONTENT OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE IN UKRAINIAN LAW.....175

GOLOVKO R. M. THEORETICAL AND LEGAL BASES OF ADMINISTRATIVE REGULATION OF BUSINESS ACTIVITY IN UKRAINE.....186

HORINOV P. V. ADMINISTRATIVE ACTS AND ACTUAL ACTIONS IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF YOUTH POLICY IN UKRAINE.....197

GURZHII T. O. RENEWABLE ENERGY AS A TOOL FOR REBUILDING UKRAINE'S DESTROYED ENERGY INFRASTRUCTURE.....204

DARAGANOVA N. V. THE ROLE OF THE MINISTRY OF ENERGY OF UKRAINE IN THE SPHERE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RENEWABLE ENERGY.....211

ZABOLOTNY V. M. CONCEPTUALIZATION OF PUBLIC-LEGAL LEGAL PERSONALITY OF ADMINISTRATIVE COMMISSIONS: ESSENCE AND CONTENT.....217

KOVAL M. O. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES..... 225

KRAINII P. I. THE PHENOMENON OF HUMAN-CENTEREDNESS AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF PUBLIC AUTHORITIES IN UKRAINE AND THE STATE OF ISRAEL..... 231

LEVISHCHENKO D. K. SUBJECTS OF ROAD SAFETY: TYPES AND AREAS OF ACTIVITY IN MODERN CONDITIONS..... 240

MASTERCHUK E. V. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN UKRAINE..... 247

MALIY K. A. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR REGULATING THE ACTIVITIES OF CONSUMER MARKET ENTITIES..... 255

MAMYRBAIEVA D. S. INTEGRITY IN EU CUSTOMS SERVICES: MECHANISMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT AND THEIR APPLICATION IN UKRAINIAN REALITIES..... 263

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

OSADKO O. O. FREE LEGAL ASSISTANCE: A VECTOR FOR FORMING THE READINESS OF CONVICTS TO DEFINE THEIR PRODUCTIVE PLACE IN SOCIETY..... 273

PETER H. H., HRYNKO T. V. CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL LAW ISSUES OF THE SAFE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SPACE SECTOR..... 280

SIRENKO K. YU., PETROVSKA YU. M. ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE PROBATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF ESTONIA: ANALYSIS OF RESOCIALIZATION MECHANISMS AND REDUCTION OF RECIDIVISM..... 287

TKACHENKO P. I. QUALIFYING SIGNS OF VIOLATION OF RADIATION SAFETY REQUIREMENTS..... 298

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

ARKUSHA L. I., CHERNOV O. V., CHIPKO N. V. PSYCHOLOGICAL PORTRAITURE OF SERIAL KILLERS AS A TOOL FOR IDENTIFYING PERSISTENT FORENSIC BEHAVIOURAL PATTERNS..... 304

BONDARENKO V. V. THE CONCEPT OF CORRUPTION RISKS IN CRIMINAL PRE-TRIAL PROCEEDINGS..... 312

BORUKHOV. D. O. DETECTION OF SIGNS OF WAR PROPAGANDA: A CRIMINALISTIC ANALYSIS..... 322

VAZHYNSKYI V. M. METHODS OF DOCUMENTING CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE SPHERE OF INSTITUTIONAL INVESTORS BY OPERATIONAL UNITS..... 330

IVANYTSKA O. P. PROBLEMATIC ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL SEARCH FOR PERSONS, WHEN CONSIDERING THE MOTIONS OF THE INVESTIGATOR, PROSECUTOR FOR A SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION OR SPECIAL TRIAL..... 337

CHEKMAROVA L. YU. THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF AN ADVOCATE: THE THEORETICAL ASPECT..... 346

НОТАТКИ

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО **5 • 2025**

Науковий журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 28.11.2025 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 1125/902.
Обл.-вид. арк. 32,66. Ум. друк. арк. 29,41. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.